

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

**Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici**

8/2005

Zostavovatelia:

Rastislav Kožiak
Imrich Nagy

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak – predseda
Imrich Nagy – tajomník

Július Alberty
Miroslav Daniš
Karol Fremal
Pavol Martuliak
Martin Pekár
Ján Steinhübel
Dušan Škvarna
Michal Šmigel'
Oto Tomeček
Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc., prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.,
PhDr. Rastislav Kožiak, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Vincent Múcska, PhD.,
prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD., doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.,
doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc.

OBSAH

Jubileum

SNOPKOVÁ, B.: Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc. – výberová personálna bibliografia	7
KASÁČ, Z.: Generačné spomínanie.....	33

* * *

Štúdie

SOKOLOVSKÝ, L.: Vyšná Pokoradz a jej pečate do roku 1918	39
RUTTKAY, A. T. – MOSNÝ, P.: Vzťah medzi Slovensko Lupčou a Banskou Bystricou z hľadiska genézy stredovekých miest	49
LISKOVÁ, H.: Požiare, suchá, záplavy, epidémie, prírodné katastrofy, nebeské a atmosferické úkazy očami stredovekých kronikárov Levoče a Spiša	57
TOMEČEK, O.: Náboženské pomery v drevorubačských a uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia.....	69
MYŠKA, M.: Vyšší montanistická učilišťa v Leoben (Štýrsko) a Příbrami (Čechy) a formování technické inteligence v Uhrách	79
KMEŤ, M.: Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novin.....	87
PEKÁR, M.: Mnichovský pobyt publicistu a prekladateľa Jána Cádru (1905 – 1914).....	103
TAJTÁK, L.: Separatistické a dezintegračné tendencie na Slovensku v 19. a 20. storočí	113
MIČKO, P.: Žilinská továreň na celulózu, úč. spol. Žilina v rokoch 1939 – 1945.....	119
UHRÍN, M.: Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika	127
SYRNÝ, M.: K problematike Hornej Oravy a severného Spiša po druhej svetovej vojne.....	137
RUSKOVÁ, M.: Propaganda a tlačová kampaň o „slovenskom nacionalizme a separatizme“ v politike KSČ do roku 1960	145

Výstupy z grantov

SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947	153
KMEŤ, M.: Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990.....	163

Rozhľady

- PACINDOVÁ, L.: Stav hagiografických a ikonografických prameňov a literatúry k téme zaoberajúcej sa kultom svätej Alžbety Uhorskej..... 177
- NAGY, I.: Kontúry doby v Erasmovom *Institutio principis Christiani*..... 183
- BUREŠOVÁ, J.: Žena na prelomu 19. a 20. storočia
(Spoločenské postavenie českých žien a súvislosti jeho zmien)..... 201

Metodológia

- ČAPEK, V.: Niektoré medzinárodné projekty a koncepcie dejepisu vo škole..... 217
- KRATOCHVÍL, V.: Učebnice dejepisu ako špecifický typ historickej literatúry 231
- SUCHOŇSKI, A.: Przesłość Słowacji w polskich podręcznikach do nauczania historii..... 237
- GRACOVÁ, B.: Historie ženy na stránkách současných českých dějepisných učebnic..... 243

Polemiky a diskusie

- STEINHÜBEL, J.: Malý príspevok k slavníkovskej otázke 257
- FREMAL, K.: Slovenské národné povstanie a Sovietsky zväz
(Príspevok do diskusie o sovietskej pomoci SNP) 275
- VARINSKÝ, V.: Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku
(Inauguračná prednáška prednesená pred VR FHV UMB 27. 10. 2004)..... 279

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

- MARTULIAK, P.: Rok pod Javorím (Tradičné zvyky, obyčaje počas roka
v obciach Dolný a Horný Tisovník v nedávnej minulosti)..... 287
- MÁCELOVÁ, M.: Tvorivé dielne ako súčasť propagácie
archeologického bádania v múzejnej praxi 297

Študentská vedecká aktivita

- PECNÍK, M.: Vývoj korunovej meny v Československu v rokoch 1945-1953..... 299

Recenzie

- Historické rozhľady II.*: Katedra histórie FF UCM v Trnave, 2005 (M. Svrný) 307
- Pamięć, etyka i historia*. Ed. Ewa Domańska (J. Šuch) 311
- MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku* (M. Karcol) 315
- Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Ed. Martin Lacko
(M. Svrný)..... 319

KLADIWA, Pavel: <i>Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913</i> : Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé (D. Škvarna)	321
---	-----

Správy

Publikačná činnosť na Katedre histórie v roku 2004 (M. Rusková – R. Kožiak).....	325
Zoznam kvalifikačných prác obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2004 (M. Karcol).....	335
Reľaz akcií k 100. výročiu narodenia Júliusa Dedinského (M. Kmeť)	339
Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku (M. Kmeť).....	341
Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice (F. Neupauer)	343
Stretnutie mladých historikov v Budapešti (A. Dončová)	345

Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Albery, CSc.

Historia praestat omnibus disciplinis
(Juan Luis Vives)

Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc. – výberová personálna bibliografia

BLANKA SNOPKOVÁ

*Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici*POZNÁMKA K BIBLIOGRAFI

Personálna bibliografia predstavuje prof. Júliusa Albertyho prostredníctvom pozoruhodného prehľadu jeho publikačných a vedeckých aktivít ako významného univerzitného pedagóga, popredného historika a vedca, vynikajúceho organizátora a publicistu. Bibliografia dokumentuje i ohlas, ktorý vyvolali jeho práce v odbornej verejnosti.

Rad vydaných monografií i vedeckých prác, vysokoškolských učebníc, časopiseckých statí, biografických portrétov plne charakterizuje jeho zásluhy ako zakladateľa regionálnej historickej vedy, priekopníka modernej didaktiky dejepisu, jeho prínos k medzinárodnému rozvoju historických vied a tiež v oblasti metodiky a metodológie dejín závodov a podnikania.

Bibliografia obsahuje 250 záznamov. Registruje tlačenú produkciu v podobe vysokoškolských učebníc a učebných textov, monografií, nevydaných rukopisov, kapitol v monografiách, vedeckých štúdií a statí v periodikách a zborníkoch, odborných prekladov, odborných článkov, publikovaných recenzií a tiež publicistických príspevkov v dennej tlači. Výberovo dokumentuje zostavovateľskú, redakčnú a posudzovateľskú činnosť prof. Albertyho. Osobitnú skupinu tvoria ohlasy na dielo ako prejav jeho uznania a články venované životu a dielu prof. Albertyho. Základnou bázou údajov o publikačnej činnosti prof. Albertyho bola personálna bibliografia zostavená prof. Karolom Fremalom a publikovaná v zborníku *Regionálna história vo výučbe dejepisu, 1995*. Uvedená bibliografia bola doplnená údajmi zo Slovenskej národnej bibliografie a Českej národnej bibliografie i ďalších sekundárnych informačných zdrojov. Dokumenty sa v prevažnej väčšine podarilo získať na priame spracovanie z knižničného fondu Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, Slovenskej národnej knižnice v Martine a Knižnice Mateja Hrebendu v Rimavskej Sobote a popísať ich de visu. Ku konečnému spracovaniu bibliografie výraznou mierou prispela i možnosť čerpať zo súkromného archívu prác prof. Albertyho. Aj touto cestou sa mu chcem poďakovať za poskytnuté dokumenty, cenné rady a pripomienky.

KALENDÁRIUM

- 1925** Narodil sa **19. augusta** vo Vyšnej Pokoradzi, okres Rimavská Sobota, v roľníckej rodine, ako prvé dieťa Ondreja Albertyho a Margity Albertyovej, rodenej Miškovej. Vo svojom rodisku začal navštevovať aj základnú školu.
- 1935** Odišiel študovať na Československé štátne maďarské reformné reálne gymnázium v Rimavskej Sobote.
- 1938** Po vyostrení politickej situácie prestúpil na Gymnázium v Tisovci (v období Slovenskej republiky zmena názvu na Štátne gymnázium v Tisovci).
- 1943** **7. júna** štúdium úspešne ukončil maturitnou skúškou. V októbri začal študovať na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave (terajšia Univerzita Komenského), študijný odbor história, filozofia a francúzsky jazyk.
- 1944** Štúdium na vysokých školách bolo prerušené Slovenským národným povstaním, v ktorom sa aktívne zúčastnil ako člen pohraničného strážneho oddielu 1. československej armády na Slovensku. **17. októbra 1944** sa zúčastnil na zjazde vysokoškolákov v Banskej Bystrici.

- 1945** V marci po prechode frontu na Gemeri ho Školský inšpektorát I. ustanovil za učiteľa na meštianskej škole v Rimavskej Sobote. Podieľal sa na obnove a organizácii školstva v meste. Po skončení II. svetovej vojny pokračoval v štúdiu na Filozofickej fakulte v Bratislave. 1. štátnu skúšku z dejepisu absolvoval **30. októbra 1945**, z filozofie **2. marca 1946**. 2. štátnu skúšku z dejepisu absolvoval **6. decembra 1947**, z filozofie **31. mája 1948**.
- 1947** **1. februára** sa začala jeho pedagogická dráha na Gymnázium B. S. Timravy v Lučenci, kde pôsobil ako stredoškolský profesor do **31. augusta 1950**.
- 1950** Od **1. septembra** do **31. augusta 1951** pôsobil na Pedagogickom gymnázium v Lučenci.
- 1951** Od **1. septembra** do **31. augusta 1953** vyučoval na Pedagogickom gymnázium v Banskej Bystrici.
- 1953** Po školskej reforme bol **1. septembra** menovaný do funkcie riaditeľa Jedenásťročnej strednej školy v Brezne, odkiaľ odišiel k **31. decembru**.
- 1954** **1. januára** bol menovaný do funkcie krajského školského inšpektora v Banskobystrickom kraji. Funkciu zastával do **30. septembra 1955**.
- 1955** Od **1. októbra** pôsobil ako odborný asistent na Katedre dejepisu a zemepisu Vyššej pedagogickej školy v Banskej Bystrici a podieľal sa na jej formovaní.
- 1956** Vďaka vysokej odbornosti a pedagogickému prístupu bol **1. septembra** menovaný za prodekana pre učebno-výchovnú prácu.
- 1957** **1. februára** sa stal dekanom Vyššej pedagogickej školy. Funkciu zastával až do **31. augusta 1959**.
- 1959** Po vzniku Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici pracoval od **1. septembra** ako odborný asistent a zástupca riaditeľa pre diaľkové štúdium.
- 1963** **1. januára** bol habilitovaný za docenta.
- 1964** V období od **1. februára** do **31. augusta** pôsobil vo funkcii riaditeľa Pedagogického inštitútu. Po vzniku Pedagogickej fakulty, od **1. septembra**, bol menovaný za jej dekana.
- 1966** **22. júna** získal vedeckú hodnosť CSc. **1. septembra** bol Vedeckou radou Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici zvolený do funkcie dekana Pedagogickej fakulty.
- 1968** Získal akademický titul PhDr.
- 1969** Opäť bol Vedeckou radou Pedagogickej fakulty zvolený za dekana.
- 1970** **10. januára** obhájil titul profesora, avšak dekrét mu nebol vydaný. K **1. októbru** bol v rámci normalizačných opatrení odvolaný z funkcie dekana, bolo mu zakázané vyučovať a publikovať. Dvadsať rokov nemohol vykonávať pedagogickú profesiu, aktívne pôsobiť v spoločenskom živote i v Slovenskej historickej spoločnosti.
- 1973** K **31. augustu** bol prepustený z Pedagogickej fakulty ako nespôsobilý. Odvtedy márne hľadal pracovné miesto zodpovedajúce jeho vzdelaniu a kvalifikácii.
- 1974** Nastúpil ako technicko-hospodársky pracovník do Oblastnej galérie v Banskej Bystrici.
- 1985** Bol penzionovaný.
- 1990** K **1. septembru** sa vrátil na obnovenú Katedru histórie Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici:
- bol garantom doktorandského štúdia v odbore učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov v špecializácii teória vyučovania dejepisu,
 - bol garantom a gestorom študijného odboru muzeológia a kultúrne dedičstvo,
 - zaviedol ako prvý študijný program historickej demografie.
- 1991** - **1. januára** obdržal, po 21 rokoch od obhajoby titulu profesora, príslušný dekrét.

ŠTÁTNE VYZNAMENANIA

- 1969** Vyznamenanie za vynikajúcu prácu - za významnú pedagogickú a organizačnú prácu pri budovaní Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici
2004 Vyznamenanie Ústrednej rady Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov

ČESTNÉ UZNANIA ZA VEDECKÝ PRÍNOS

- 1999** Čestný doktorát Doctor honoris causa Ostravskej univerzity
2003 Čestný doktorát Doctor honoris causa Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
2003 Emeritný profesor UMB

OCENENIA UNIVERZITOU MATEJA BELA

- Pamätná medaila UMB za zásluhy o rozvoj (1994)
- Veľká zlatá medaila UMB k 45. výročiu vysokoškolského vzdelávania (1999)
- Pamätný list a plaketa za podiel na rozvoji UMB (2002)
- Zlatá medaila UMB pri príležitosti 10. výročia založenia univerzity (2002)
- Zlatá medaila UMB pri príležitosti udelenia titulu *doctor honoris causa* (2003)

ĎALŠIE OCENENIA

- Ocenenie Stredoslovenského KNV v Banskej Bystrici za rozvoj kultúry (1967)
- Prémia Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2001
- Cena rektora UMB (2002)
- Cena primátora mesta Banská Bystrica za rok 2002

ČESTNÉ UZNANIA, PAMÄTNÉ LISTY A PAMÄTNÉ PLAKETY

- Rady MsNV v Brezne (1965)
- Tanitóképző Intézet Esztergom (Učiteľského ústavu v Ostrihome) (1967)
- Rady MsNV v Banskej Bystrici (1968)
- Rady MNV Kláštor pod Znievom (1969)
- Gemersko-malohontskej spoločnosti (1986)
- Stredoslovenskej galérie (1986)
- Matice slovenskej (1993)
- Pôdohospodárskeho družstva Očová (1999)
- Obce Očová a ZŠ M. B. Funtíka (1999)
- Metodického centra v Prešove (2000)
- Mesta Poltár (2002)

ČLENSTVO VO VEDECKÝCH SPOLOČNOSTIACH A SPOLKOKCH

Medzinárodná asociácia didaktikov dejepisu

- člen od roku 1993

Československá historická spoločnosť

- člen predsedníctva (60. roky), zúčastnil sa na svetových kongresoch historikov vo Viedni (1965) a v Moskve (1970)

Slovenská historická spoločnosť

- zakladajúci člen (1946)

- predseda (60. roky)
- v rokoch 1989 – 1996 jej podpredseda a vedúci sekcie pre výučbu dejepisu
- predseda pobočky pre Stredoslovenský kraj takmer od jej vzniku až do roku 1970 a opäť po roku 1990

Gemersko-malohontská vlastivedná spoločnosť

- zakladajúci člen
- predseda od 26. 1. 1991

Spolok banskobystrických historikov

- čestný predseda Výkonného výboru

ČLENSTVO VO VEDECKÝCH RADÁCH A KOMISIÁCH

- Vedecká rada UMB v Banskej Bystrici
- Vedecká rada FPV UMB v Banskej Bystrici
- Vedecká rada FHV UMB v Banskej Bystrici
- Vedecká rada FF UP v Olomouci
- Vedecká rada FF OU v Ostrave
- Vedecká rada VÚP v Bratislave (od r. 1964)
- Komisia pre obhajoby dizertačných prác (DrSc. – od r. 1998)
- Odborová komisia MŠ ČSSR pre učiteľstvo, pedagogiku a psychológiu (od r. 1967)
- Skúšobná komisia pre rigorózne skúšky FF UK (od r. 1966)
- Vedecké kolégium histórie SAV (dve funkčné obdobia od r. 1961)
- Grantová agentúra VEGA (dve funkčné obdobia)
- člen komisií pre dizertačné skúšky, predseda a člen habilitačných komisií (FPV UMB, FHV UMB, FF PU, FF UK, HÚ SAV, FF OU)

ČLENSTVO V REDAKČNÝCH RADÁCH VEDECKÝCH ZBORNÍKOV A ODBORNÝCH ČASOPISOV

- Obzor Gemera-Malohontu – všetkých 25 ročníkov
- Dějepis ve škole
- Historický zborník kraja II – V
- zakladateľ vydavateľskej edície Náš kraj (spolu s M. Štillom) v Stredoslovenskom vydavateľstve v Banskej Bystrici
- Acta Historica Neosoliensia

NAJVÝZNAMNEJŠIE PREDNÁŠKY A REFERÁTY

- Hlavný referát na celoslovenskej konferencii Slovenskej historickej spoločnosti v Banskej Bystrici o regionálnej histórii (4. – 6. 2.1960).
- Referát na III. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti (Bratislava, 1959) o stave a úlohách výučby dejepisu (publikovaný v Historickom časopise).
- Referát na VI. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti (Martin, 1968) o výučbe slovenských dejín v susedných štátoch. Referát vyšiel tlačou v necenzurovanej podobe Historickom časopise až po roku 1990.
- Referát o výučbe slovenských dejín v Rakúsku na Medzinárodnej konferencii o výučbe didaktík a o pedagogickej praxi, ktorá sa konala v Banskej Bystrici (1964).
- Referát na konferencii o otázkach dejepisného vyučovania (1. – 3. 4. 1968), na tému požiadaviek na odbornú a pedagogickú prípravu učiteľov.

- Referát na prvom ponovembrovom – 10. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti (Bratislava, 1991) o stave, problémoch a úlohách vyučovania dejepisu.
- Referát na XII. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti (Smolenice, 2001).
- Referát na medzinárodnej konferencii usporiadanej Katedrou histórie Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity v dňoch 9. – 10. novembra 1999 v Moravskej Ostrave k problematike výuky dejepisu a prekonávaniu stereotypných obrazov susedných národov.
- Referát na medzinárodnej konferencii v Smoleniciach (26. novembra 2003) k problematike národných dejín 19. storočia ako didaktického problému.
- Referát na medzinárodnej konferencii k 60. výročiu SNP v Múzeu SNP v Banskej Bystrici.
- Referát na medzinárodnej konferencii v Hajdúböszörményi (Maďarsko) k problematike regionálnej histórie.
- Hlavné referáty na medzinárodných vedeckých konferenciách na Kossuthovej univerzite v Debrecíne, Humboldtovej univerzite v Berlíne, na univerzitách v Poľsku, Česku, Maďarsku.

ŠTUDIJNÉ A PREDNÁŠKOVÉ POBYTY

Maďarsko: Köszpönti gazdasági levéltár (1961)

Nemecko: Humboldtova univerzita v Berlíne (1967)

Maďarsko: Köszpönti pedagógiai intézet v Budapešti (1967)

Maďarsko: Kossuth Egyetem v Debrecíne (1967)

Poľsko: Univerzita v Opole

Česko: Ostravská univerzita

GRANTOVÉ PROJEKTY

- Člen grantovej komisie VEGA.
- *Obraz dejín Slovákov, ich zápasu o historičnosť a identitu a ich podiel na civilizačnom úsilí ľudstva vo vyučovaní dejepisu v okolitých štátoch* / **J. Alberty**, K. Fremal, V. Chromeková. VEGA č. 1/3012/96. – Grant úspešne ukončený v roku 1999.
- *Prognózy didaktického a materiálneho zabezpečenia výchovy a vzdelávania na základných a stredných školách na začiatku tisícročia* / **J. Alberty**, K. Fremal, V. Chromeková, P. Martuliak, Š. Ferianc, S. Matejkin. – KEGA č. 95/5195/611. – Grant úspešne ukončený v roku 2000.
- *Banská Bystrica vo svetle dejín* / **J. Alberty**, K. Fremal, V. Chromeková, P. Martuliak, S. Matejkin, P. Ušiak. – VEGA č. 1/6133/99. – Grant úspešne ukončený v roku 2002.

BIBLIOGRAFICKÁ ČASŤ

VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNICE A UČEBNÉ TEXTY

1. Ako vnímam hlavné problémy súčasnej výučby dejepisu na školách v Slovenskej republike / **Július Alberty**. – In: Zborník č. 4. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1997. – S. 9 - 29.

2. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / **J. Alberty**, J. Gindl, A. Kočíšová ; Fotodokumentácia Otto Vojtaššák ; Technické nákresy Viliam Schmidt. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 370, [2] s. : tab., obr., fotogr. ; 25 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn.-

Bibliografia regionálnej historiografie vydanej v Stredoslovenskom vydavateľstve v Banskej Bystrici.

3. Didaktika dejepisu / **Július Alberty** ; [Recenzenti Ladislav Tajták]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita M. Bela, 1992 (Banská Bystrica : ELSY). – 157 s. – Pozn. – ISBN 80-85162-38-5 (brož.)

4. Metodika dějepisu jako učebního předmětu : Učebnice pro pedagogické fakulty / Za vedení Václava Mejstříka zpracovali: V. Mejstřík, V. Čapek, **J. Alberty**, V. Šlik, V. Míchovský. – 1. vyd. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964. – S. 141-174, 343-367. – (Učebnice pro vysoké školy). – [Publikácia bola preložená do srbochorváčtiny].

5. Náčrt možností transformácie učiva o praveku a starovekých orientálnych civilizáciách / **Július Alberty**. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1992. – 15 s. – Cyklostylované. – Študijný text k špecializačnému inováčnemu štúdiu pre učiteľov dejepisu na SŠ.

6. Náčrt možností transformácie učiva dejín praveku a staroveku / **Július Alberty**. – [1. vyd.]. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1993. – 57, [2] s. ; 20 cm. – Určené pre vnútornú potrebu SŠ. – [Publikácia vyšla aj v zborníku, vid' záznam č. 68]. ISBN 80-85415-70-4 (brož.)

7. Úvahy nad medzinárodným obrazom dejín Slovákov a ich zápasu o historičnosť a identitu v 19. storočí / **Július Alberty**. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1992. – 8 s. – Cyklostylované. – Študijný text k špecializačnému inováčnemu štúdiu pre učiteľov dejepisu na SŠ. – [Publikácia vyšla aj v zborníku, vid' záznam č. 98].

8a. Úvod do vyučovania dejepisu / **Július Alberty**. – 1 vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Dekanát Vysokej pedagogickej školy, 1956 (Bratislava : Technografia). – 136 s.

8b. Úvod do vyučovania dejepisu / **Július Alberty**. – 2 vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Dekanát Vysokej pedagogickej školy, 1959 (Bratislava : Technografia). – 136 s.

VEDECKÉ MONOGRAFIE

9. Fejezetek a rimaszömbati járás történetéből és természeti kincseiről : a rimaszömbati járás honismereti szemléje / Szerk. **Július Alberty** és Július Bolfik. – Bratislava : Epoque, [1969] (Bratislava : Pravda). – 233, [2] s. : tab., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn.

10. Formovanie robotníckej triedy v obvode Brezna / **Július Alberty** ; Prebal a väzbu navrhol František ml. Kalina ; Resumé preložili Katarína Balacenková (ruš.), Silvia Lacúchová (nem.) ; Fotogr. Eva Barčajová, Zlata Gajdošová, František Kiripolský ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Brezno : Horehronské múzeum [vyd.], 1981 (Martin : Tlačiarne SNP). – 433, [20] s. : tab., sch., grafy., fotogr. ; 25 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem.

11. JRD Pokrok so sídlom v Závade : Socializácia, retrospektíva / **Július Alberty**. – Závada : JRD Pokrok, 1984 (Martin : Tlačiarne SPN). – 308. s. ; 25 cm.

12. Králiky / **Július Alberty** a kol. ; [Fareb. foto Ľ. Trnka, Z. Zibrin, J. Miškovič]. – Králiky : Obecný úrad, 2002. – 96 s. : fotogr., tab. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy.

13. Litava / [Zostavovateľ Stanislav Matejkin ; Autori **Július Alberty**, Stanislav Matejkin ; Fotogr. Viktor Tomčányi, Ján Kozelnický]. – Banská Bystrica : Banskobystrické vydavateľstvo ; Litava : Obecný úrad, 1995 (Banská Bystrica : KO-PRINT). – 119 s. : fotogr., mp. ; 21 cm. – ISBN 80-967326-1-7 (brož.)

14. Ľud nášho kraja v boji za lepšiu zajtrajšok / **Július Alberty** a kol. – Banská Bystrica : KV KSS, 1957. – 95 s.
15. Oblastná galéria Banská Bystrica : 1976-1980 / **Július Alberty** ; [Rukopis posúdili Ladislav Saučín, Ľudovít Petránsky ; Prebal, väzba a grafickú úpravu navrhol Robert Brož]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Oblastná galéria [vyd.], 1983 (Martin : Tlačiarne SNP). – 235, [4] s. : tab. ; 30 cm. - Fotogr. na front. Men. reg. Pozn. Res. rus., angl., franc. a špan. 88 strán farebná príloha.
16. Oblastná galéria Banská Bystrica : 20 rokov činnosti 1956-1975 / **Július Alberty** ; [Lektorovali Ladislav Saučín, Pavol Biednik ; Prebal, väzba a grafická úprava Peter Brož]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Oblastná galéria, 1980 (Martin : Tlačiarne SNP). – 229 s. : tab. ; 30 cm. – Fareb. fotogr. na front. 112 strán farebná príloha. Pozn. 264 záz. n.
17. Oceľový chlieb z Podbrezovej / Zost. **Július Alberty** ; Fotogr. Andrej Bienek ; Autor úvodu Anton Kolenička. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968 (Nitra : Západoslovenské tlačiarne). – 272, [4] s. : ilustr., tab., sch., frontispice, fotogr. na predsádkach. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus., nem. a maď. – (Náš kraj).
18. Pohorelské železiarne : (1807-1826) / **Július Alberty** ; Posúdili Matej Bartók, Anton Špiesz, Jozef Vozár. – 1. vyd. Martin : Osveta ; Rimavská sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť [vyd.], 1982 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 181, [3] s. : tab., fotogr., sch., mp. ; 25 cm. – (Gemerské vlastivedné pohľady ; číslo 61). – Pozn. 224 záz. n. – Bibliografia dejín závodov na Slovensku 1971 – 1980.
19. Riečka : Od prameňov k dnešku / **Július Alberty** a kol. ; Zost. Marián Spišiak ; Fotogr. Jozef Lomnický a kol. – Banská Bystrica : Harmony ; Riečka : Obecný úrad, 1998. – 95 s. : mp., fotogr., obr. – Pozn. – ISBN 80-967757-1-5
20. Valaská / Zost. **Július Alberty** ; Autori textu Alfonz Gajdoš, Ernest Laubert, **Július Alberty** ; Výtvarná koncepcia, grafický dizajn Ľubica Škrinárová. – Banská Bystrica : Štúdio HARMONY ; Valaská : Obecný úrad, 2002. – 96 s. : fotogr., mp., tab. ; 21 cm. – (Genius loci). – ISBN 80-968547-9-8 (viaz.)
21. Za ďalší rozvoj regionálnej histórie v Stredoslovenskom kraji / **Július Alberty**, Vladimír Motoška. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 143 s.
22. 50 rokov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici 1954 – 2004 / **Július Alberty**, Karol Fremal, Pavol Martuliak, Rastislav Kožiak. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2004 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 47, [1] s. – ISBN 80-8083-003-7

NEVYDANÉ RUKOPIŠY

23. Dejiny Rimavskej Soboty [rukopis] / **Július Alberty**. – 160 s. + Mp. príl.
24. Dejiny n. p. Tesla v Banskej Bystrici [rukopis] / **Július Alberty**. – 140 s.

KAPITOLY VO VEDECKÝCH MONOGRAFIÁCH

25. Banská Bystrica – v znamení kalicha : História Zboru ev. a v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918 / **Július Alberty**, Pavol Martuliak ; [Úv. slovo Ján Dubíny ; Fotogr. Peter Račko ; Prekl. do angl. Anna Schneiderová ; Prekl. do nem. Marek Ľupták]. – Banská Bystrica : TRIAN ; Cirkevný zbor Evanjelickej cirkvi a. v. [vyd.], 2001. – S. 9 – 116. –

Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem., angl. – Zoznam banskobystrických evanjelických kazateľov. – ISBN 80-88945-43-7

26. Brezno v premenách času : Monografia mesta / Zost. Anna Štulrajterová, Ján Weiss ; Lektor celého diela **Július Alberty** ; Autori textov **Július Alberty**, Ladislav Bartko ... [et al.] ; Fotografie Anna Nociarová ... [et al.]. – Banská Bystrica : Štúdio Harmony ; Brezno : Mesto Brezno [vyd.], 2005. – S. 58 – 104 : fotogr., obr., tab. – ISBN 80-89151-07-8

27. Mesto Poltár : Regionálna monografia / Vedecký redaktor **Július Alberty** ; Autorský kolektív **Július Alberty**, Jozef Drenko, Zdenko Kasáč ... [et al.] ; Recenzenti Ján Findra, Daniel Žilák, Pavel Martuliak ; Farebná príloha Jaroslav Badinka. – Zvolen : FOTO Badinka ; Poltár : Mestský úrad, 2002. – S. 117-122 : fotogr., obr., tab. – Pozn. Bibliogr. odkazy. Res. angl., nem., maď. – ISBN 80-968830-2-X

28. Novohrad [Zv.] 2 : Regionálna vlastivedná monografia. 1. časť – Dejiny / Zost. **Július Alberty**, Ján Sloboda ; Autori **Július Alberty**, Ondrej Ožďáni, Ladislav Šášky, Anton Točík ; Redakčná rada **Július Alberty**, Valéria Hámorská, Pavel Kontriš ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Lučenec : ONV [vyd.] ; Veľký Krtíš : ONV [vyd.], 1989 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 129 – 411 : tab., fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. 220 záz. – ISBN 80-217-0091-2

29. Očová : História a súčasnosť / Texty **Július Alberty**, J. Matejkin, P. Martuliak ... [et al.] ; Fotogr. Marián Šagát ; Prekl. do angl. Štefan Straka ; Prekl. do nem. Helena Grofčíková ; Prekl. do ruš. Milena Čipkalová. – Bratislava : Knížne centrum ; Očová : Obecný úrad, 1999 (Martin : Neografia). – S. 27 – 61. – ISBN 80-8064-026-2

30. Z dejín feudalizmu a kapitalizmu / **Július Alberty**. In: Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu / Stanislav Kmeť, Jana Markovičová. – Martin : Osveta ; [Banská Bystrica] : ONV [vyd.], 1989 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 31 – 124.

VEDECKÉ ŠTÚDIE A STATE PUBLIKOVANÉ V ZAHRANIČÍ

31. Die Geschichte des slowakischen Volkes in den Geschichtslehrbüchern europäischer Länder / **Julius Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographie-unterricht. Band XII. – Braunschweig : [S.n.], 1968/69. – S. 227 – 243.

32. Fenomén historickej osobnosti vo vyučovaní dejepisu / **Július Alberty**. In: Historie 6 : Sborník Filozofické fakulty Ostravské univerzity. – Ostrava : Ostravská univerzita, 1998. – S. 107 – 124.

33. Glowne problemy uspółczesnego nauczania historii w Republice Slowackiej / **J. Alberty**. In: Wiadomości historyczne. – Č. 228 [41] (1998), s. 244-246.

34. Oslobodzovanie Slovenska a boj o jeho južnú hranicu (1918-1920) / **Július Alberty**. In: Rok 1918 w Polsce i w państwach sąsiednich : osiemdziesięciolecie zakończenia I wojny światowej z perspektywy Śląskiej / pod redakcja Leszka Kuberskiego, Michała Lisa. – [1. vyd.]. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, [2002]. – ISBN 83-88796-34-8. – S. 115 – 122.

35. Výučba dejepisu a prekonávanie stereotypu / **Július Alberty**. In: Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů 1 : Mezinárodní pracovní seminář pořádaný Katedrou historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity ve dnech 9.-10. listopadu 1999 v Moravské Ostravě / Vedecký redaktor Blažena Gracová ; Výkonný redaktor Richard Psík. – 1. vyd. – Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1999 (Ostrava : Repronis). – ISBN 80-7042-548-2. – S. 11 – 19.

VEDECKÉ ŠTÚDIE A STATE PUBLIKOVANÉ V DOMÁCICH VEDECKÝCH ZBORNÍKOCH A ČASOPISOCH

36. Ako žili malohontské obce v 19. stor. / **Július Alberty**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 13, č. 4 (1982), s. 240 – 247.
37. Ako žili malohontské obce v 19. stor. / **Július Alberty**. – Pozn. Res. rus., nem., maď. – [Príspevok nadväzuje na štúdiu publikovanú v Obzore Gemera, 1982]. In: Vlastivedné štúdie Gemera 4 / Zost. Július Bolfík. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť [vyvd.], 1986 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 80 – 104.
38. Aktuálne problémy výučby dejepisu na školách v Slovenskej republike / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník z celoslovenskej konferencie učiteľov o vyučovaní dejepisu / Zost. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1995. – ISBN 80-8041-025-9. – S. 2 – 13. – [Celoslovenská konferencia učiteľov o vyučovaní dejepisu konaná 13. a 14. 9. 1994 na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici].
39. Banskobystrický mediarsky podnik – nosný, jedinečný historický fenomén / **Július Alberty**. – Res. nem. In: Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici : Zborník referátov, vystúpení účastníkov celoslovenskej vedeckej konferencie... / Edit. Pavol Martuliak. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1995 (Banská Bystrica : REPRO-HUPE). – ISBN 80-85162-85-7. – S. 54 – 63.
40. Banskomestský seniorát a Banská Bystrica / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. : Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta / Editori Imrich Nagy, Igor Graus ; **Recenzenti: Július Alberty**, Eva Kowalská. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB ; Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2006. – ISBN 80-85169-79-7. – S. 153 – 159.
41. Bitka pri Muráni / **Július Alberty**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 20, č. 1 (1989), s. 5 – 12.
42. Dr. Samo Daxner a jeho doba / **Július Alberty**. In: Dr. Samuel Daxner : Zborník o živote a diele. – Tisovec : Mesto Tisovec, [2000]. – ISBN 80-968503-8-5. – S. 16 – 24.
43. Fenomén historickej osobnosti vo vyučovaní dejepisu so zreteľom na život a dielo Štefana Moysesu / **Július Alberty**. In: Literárnomúzejný letopis 29 / Zost. Imrich Sedlák. – 1. vyd. – Martin : Matica slovenská, 1999. – ISBN 80-7090-538-7 (29. zv.). – ISBN 80-7090-018-0 (súbor). – S. 210 – 220. – (Teória a výskum).
44. Galérie Stredoslovenského kraja / **Július Alberty**. In: Galérie Stredoslovenského kraja / **Zost. Július Alberty** ; [Redakčná rada **Július Alberty**, Irena Bozalková, Rudolf Gerát ... [et al.] ; Autorský kolektív **Július Alberty**, Dana Doricová, Rudolf Gerát ... [et al.] . – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenská galéria, 1987 (Martin : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – S. 9 – 13.
45. Gemer a revolučné roky meruôsmu / **Július Alberty**. – Obr. In: Revolučné roky meruôsmu v Gemeri : Vystúpenie Št. M. Daxnera v Rim. Sobote / Sostavil a do tlače pripravil Ondrej Laciak-Sliva ; [Autori Ľudo Lašán, Ondrej Klokoč, **Július Alberty**]. – Rimavská Sobota : Vydavateľské a nakladateľské družstvo Gemer-Malohont, 1948 (Tisovec : Tatra). – S. 38 – 54.

46. Gemer-Malohont a Gemersko-Malohontská vlastivedná spoločnosť : Prírodné, historické, kultúrne a spoločenské aktíva regiónu; ich poznanie a využívanie je potenciálom jeho ďalšieho rozvoja / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 25, č. 1 (1994-97), s. 1 – 6.
47. Gemer-Malohont na prahu 20. storočia : Niekoľko poznámok k dejinám prvej republiky / **Július Alberty**. – Tab. – Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 21, č. 2 (1990), s. 49 – 54.
48. Gemer-Malohont na prahu 20. storočia [pokrač.] / **Július Alberty**. – Tab., fotogr. – Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 21, č. 3 (1990), s. 141 – 148.
49. Historický vývin a zástoj miest Banská Bystrica – Zvolen v histórii stredného Slovenska / **Július Alberty**. In: Historický zborník kraja V : 1970 / [Zodpovedný redaktor Miloš Štilla]. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Banská Bystrica : Okresný národný výbor [vyd.], 1970 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 203 – 216. – (Náš kraj).
50. Historický vývin a zástoj miest Banská Bystrica – Zvolen v histórii stredného Slovenska / **Július Alberty**. In: Výstavba hospodársko-kultúrneho centra stredného Slovenska. – Banská Bystrica ; Zvolen : Interpolis, 1968.
51. Hospodársky, spoločenský a politický význam založenia závodu Tatra Bánovce nad Bebravou pre mesto a región / **Július Alberty**. In: K dejinám Tatry Kopřivnice : Sborník příspěvků / Uspoř. Miroslav Klos ; [Předml.] Miloslav Kopec ; Fotogr. [kol.]. – Kopřivnice : [nákl. vl.], 1975. – S. 273 – 333.
52. Hospodársky a sociálny profil Banskobystrického kraja v epoche rakúsko-uhorského kapitalizmu a imperializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Sborník Vyššej školy pedagogickej v Banskej Bystrici / Autori Július Alberty, Július Boroš, Ján Mikleš...[et al.] ; Redaktor Ivan Plintovič ; **Zodpovedný redaktor Július Alberty**. – Banská Bystrica : Vyššia pedagogická škola vlastným nákladom, 1958 (Banská Bystrica : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – S. 7 – 43.
53. K charakteristike banského podnikania na území Brezna a okolí pri nástupe kapitalizmu a imperializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In: Brezno sedemstoročné / Redakčná rada Adolf Schuster ... [et al.] ; Autorský kolektív **Július Alberty**, Ladislav Bartko ... [et al.] ; Lektorovali **Július Alberty**, František Bokes, Ivan Plintovič ... [et al.] ; Fotogr. Viktor Štens ; Aut. úv. Rudolf Žilinka. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965 (S.l. : Tlačiarne SNP). – S. 37 – 44. – (Náš kraj ; Zv. 43).
54. K metodologickým a metodickým problémom dejín závodů / **Július Alberty**. In: Zprávy Komise pro dějiny závodů v ČSSR. Číslo 10-11 březen 1966 : Materiály z vědecké konference o dějinách závodů v říjnu 1965. – Praha : Nakladatelství ROH – Práce, 1966. – S. 27 – 28. – (Na pomoc závodním komisím pro zpracování dějin závodů).
55. K některým věcným a metodologickým problémům dějin hutních závodů od jejich vzniku do roku 1945 / **Július Alberty**. In: Bulletin Kabinetu pro dějiny závodů Severomoravského kraje číslo 3 / Redakční a jazyková úprava Leoš Stolařík. – Ostrava : Pedagogická fakulta, 1967. – S. 4 – 11. – Vydán k příležitosti konference historiků o dějinách závodů dějiny hutních závodů 22.-23. září 1966 v Ostravě.
56. K niektorým problémom výučby metodík na pedagogických fakultách / **Július Alberty**. In: Sborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici 6. – Bratislava : SPN, 1965. – S. 7 – 19.
57. K niektorým problémom spracovania dejín Švermových železiarní v Podbrezovej (od ich vzniku po rok 1914) / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Dějiny závodů v ČSSR /

- Redakční rada Bohumil Lehár, **Július Alberty**, Otakar Káňa... [et al.]. – 1. vyd. – Praha : Práca, 1965 (Praha : Mír). – S. 25 – 40.
58. K výsledkom prijímacieho pokračovania / **Július Alberty**. In: Ako moderne vyučovať dejepis : Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie 11.–12.9.1996 / Zost. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1997. – ISBN 80-8041-135-2. – S. 50 – 56.
59. Ladislav Bartolomeides a jeho Notitia Gömöriensis v priesečníku časov / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 25, č. 1 (1995), s. 14 – 17.
60. Matej Bel a Gemer / **Július Alberty**. – Obr. – Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 15, č. 4 (1984), s. 242 – 248.
- 61-63. Matej Bel a Gemer : (Pokračovanie) / **Július Alberty**. In: Obzor Gemera. – Roč. 16, č. 1 (1985), s. 51 – 58. – Obr. – Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 16, č. 2 (1985), s. 112 – 118. – Mp. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 16, č. 3 (1985), s. 155 – 164. – 4 mp. – Bibliogr. odkazy. Pozn.
64. Metodické otázky dejín závodov / [**Július Alberty**]. In: Matičné hnutie a dejiny závodov / Zost. a zredigoval Zoltán Hraško ; Zodpovedný redaktor Ján Krajan. – Martin : Matica slovenská, 1973. – S. 20 – 38. – (Námety a materiály pre prácu miestnych odborov Matice slovenskej. Séria Vlastiveda ; Číslo 3). – [V dokumente nesprávne uvedený autor príspevku Zoltán Pástor].
65. Metodologické základy regionálnej histórie / **J. Alberty**. In: Metodika historickej regionalistiky / Zost. a zredigoval Zoltán Hraško ; Zodpovedný redaktor Ivan Geguš. – Martin : Matica slovenská, 1971. – S. 1 – 13. – (Námety a materiály pre prácu miestnych odborov Matice slovenskej. Séria Vlastiveda ; Číslo 2).
66. Miesto regionálnej histórie v našej spoločnosti / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In: O využívaní regionálnych prvkov v dejepise / Sborník zostavil František Janek ; Recenzovali Milan Bodlák, Jozef Dostál. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963 (Košice : Východoslovenské tlačiarne). – S. 7 – 24.
67. Náčrt dejín elektrotechniky so zreteľom na rádiotechniku a TESLU v Banskej Bystrici / **Július Alberty**. – Pozn. – Res nem. In: Acta Historica Neosoliensia 7/2004 : Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004 (Banská Bystrica : Trian). – ISBN 80-8083-035-5. – S. 149 – 158.
68. Náčrt možností transformácie učiva o praveku a starovekých orientálnych civilizáciách / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Aktuálne otázky histórie II : Zborník prednášok / Zodp. red. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1993. – ISBN 80-85415-67-4. – S. 30 – 41. – Určené pre vnútornú potrebu SŠ.
69. Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou / **Július Alberty**. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 31 – 36.
70. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický zborník kraja IV / [Zost. **Július Alberty**, Miloš Štilla.] – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Banská Bystrica : SKNV, 1968 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 103 – 119. – (Náš kraj ; Zv. 81)

71. Obrana a očisťovanie dejín národa / **Július Alberty**. – [Upravené znenie príspevku uverejneného v Historickom časopise v roku 1970.] In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 38, č. 6 (1990), s. 876 – 893.
72. Pohľadnice našich miest a mestečiek / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 22, č. 4 (1991), s. 121 – 128.
73. Pohľadnice z dejín Rimavskej Soboty / **Július Alberty**. – Obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 20, č. 3 (1989), s. 154 – 162.
74. Politické a spoločenské pomery v Gemeri-Malohonte v prvej polovici 19. storočia / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 23, č. 4 (1992), s. 133 – 140.
75. Potreba obnoviť sekciu pre výučbu dejepisu : Tvorba učebníc dejepisu - najaktuálnejšia úloha / **Július Alberty**. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 50, č. 1 (2002), s. 148 – 154.
76. Problémy slovenskej historickej regionalistiky / **J. Alberty**. In: Problematika regionalistického výskumu / Zostavil a zredigoval Zoltán Hraško ; Zodpovedný redaktor Ivan Geguš. – Martin : Matica slovenská, 1970. – S. 41 – 55. – (Námety a materiály pre prácu miestnych odborov Matice slovenskej. Sériá Vlastiveda ; Číslo 1.)
77. Problémy vyučovania dejepisu na školách v ČSSR / **Július Alberty**. In: Zprávy Československé historické spoločnosti pri ČSAV. – ISSN 0862-3503. – Roč. 10, č. 1 (1968), s. 9 – 22.
78. Problémy výučby dejepisu na školách / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 39, č. 4 – 5 (1991), s. 511 – 527.
79. Prvá etapa organizovaného rozvoja regionálnej histórie v Stredoslovenskom kraji / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický sborník kraja III. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967. – S. 5 – 26.
80. Regionálna história nie je iba historiografia : (-so zreteľom na stredné Slovensko) / **Július Alberty**. – Res. angl. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004 / Zostavili Martin Pekár, Patrik Derfiňák. – 1. vyd. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – ISBN 80-89046-19-3. – S. 93 – 108.
Dostupná aj na internete: <http://www.fhv.umb.sk/Katedry/Katedra%20historie/>. – [cit. 2005-30-12].
81. Rimavská Sobota v roku meruôsmom a deviatom : (K 200. výročiu francúzskej revolúcie) / **Július Alberty**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 20 (1989), č. 2, s. 78 – 87.
82. Slováci v dejepisných učebniciach základných škôl v susedných štátoch : II. časť Juhoslovenské, rumunské a rakúske učebnice / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 16, č. 8 (1968/1969), s. 171 – 173.
83. Slováci v dejepisných učebniciach základných škôl v susedných štátoch : 1. časť Maďarské učebnice / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 16, č. 6 (1968/1969), s. 138 – 139.
84. Slováci v dejepisných učebniciach základných škôl v susedných štátoch : III. Časť Poľské, nemecké a sovietske učebnice / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 16, č. 10 (1968/1969), s. 196 – 198.
85. Slovenské dejiny v učebniciach dejepisu susedných štátov : (Vyučovanie dejepisu na školách) / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy 39 záz. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 18 (1970), č. 2, s. 221 – 240.

86. Slovenské národné povstanie - ako som ho prežil, vnímal a vnímam / **Július Alberty**. In: Zborník k 50. výročiu Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1994. – ISBN 80-85162-66-0. – S. 7 – 37.
87. Slovenské národné povstanie - ako som ho prežil, vnímal a vnímam / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 25 (1994-97), č. 2, s. 49 – 58.
88. Slovensko a Slováci v rakúskych učebniciach dejepisu / **Július Alberty**. – Bibliogr. Odkazy. Pozn. Res. nem. In: Acta Historica Neosoliensia 1/1998. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1998. – ISBN 80-8055-205-3. – S. 7 – 27.
89. Slovensko a Slováci v súčasných maďarských učebniciach dejepisu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 52 (2004), č. 1, s. 135 – 148.
90. Sociálno-politické dôsledky železohutného podnikania na Horehroní / **Július Alberty**. – Praha : TEVUH. – 25 s.
91. Stav a problémy regionálnej histórie a dejín závodov na základe produkcie r. 1964 / **J. Alberty**, E. Hájková, O. Káňa. In: Príspevky k dejinám KSČ. – Roč. 5, č. 4 (1965), s. 611 – 628.
92. Stav a výsledky práce v oblasti dejín závodov na Slovensku : (Prehľad publikácií) / **J. Alberty**. In: Príspevky k dejinám KSČ. – Roč. 4, č. 6 (1964), s. 939 – 945.
93. Stredoslovenská galéria Banská Bystrica / **Július Alberty**. – Fotogr. – Pozn. In: Galérie Stredoslovenského kraja / Zostavil Július Alberty. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenská galéria, 1987 (Martin : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – S. 15 – 78.
94. Súčasný problémy výučby dejepisu na školách / **Július Alberty**. In: Aktuálne otázky histórie [1.] : Zborník prednášok / Zodp. red. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1992. – ISBN 80-85415-38-0. – S. 3 – 11. – Určené pre vnútornú potrebu SŠ.
95. Ťažba železnej rudy v južných oblastiach Stredoslovenského kraja do roku 1914 / **Július Alberty**. – Praha : TEVUH. – 25 s. : mp.
96. Úlohy regionálnej histórie v období budovania socializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In : Zprávy Československé historické společnosti při Československé akademii věd. – ISSN 0862-3503. – Roč. 2, č. 1 – 4 (1959), s. 43 – 55. – [Na obálke uvedené údaje Roč. 3, č. 1 – 2 (1960)].
97. Úlohy regionálnej histórie v období dovršovania výstavby socializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In : Úlohy Slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 268 – 282.
98. Úvahy nad medzinárodným obrazom dejín Slovákov a ich zápas o historičnosť a identitu v 19. storočí / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Aktuálne otázky histórie II. : Zborník prednášok / Zodp. red. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1993. – ISBN 80-85415-67-4. – S. 93 – 103. – Určené pre vnútornú potrebu SŠ.
99. Uvedenie konferencie / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Ako moderne vyučovať dejepis : Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie 11.-12.9.1996 / Zost. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1997. – ISBN 80-8041-135-3. – S. 4 – 12.
100. Výučba dejepisu – SNP v učebniciach a v praxi / **Július Alberty**. – Pozn. In: Zborník Múzea SNP 2005 : Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. – Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2005 (Banská Bystrica : TRIAN). – S. 153 – 160.

101. Vývoj železohutníctva na Slovensku od obdobia priemyselnej revolúcie až po rok 1918 : Tézy / **Július Alberty**. – Praha : TEVUH. – 18 s.
102. Z histórie pohľadníc a k významu ich zbierania a publikovania / **Július Alberty**. – Súbežný text a resumé maď a angl. In: Lučenec–Losonc na historických pohľadniciach / Edmund Hermel a kol. – Lučenec : Pelikán, 1997. – ISBN 80-966955-5-X. – S. 11 –13.
103. Zvláštnosti vyučovacieho procesu pri vyučovaní dejepisu / **Július Alberty**. – Pozn. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici 1962 / Zost. red. rada **Július Alberty**, Zdenko Kasáč, J. Koday, Ján Lietava. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 108 – [133].
104. Živočíšne dávky poddaných na novovekom Slovensku vo svetle urbárov / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska : Zborník z rovnomenného sympózia konaného v dňoch 3.-5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 5. výročia založenia a. s. Tauris / Zostavil Leon Sokolovský. – Martin : Gradus ; Rimavská Sobota : Gemersko-malohontská spoločnosť, 1999 (Martin : ALFAPRINT). – ISBN 80-967618-5-4. – S. 129 –133.

ODBORNÉ PREKLADY PUBLIKÁCIÍ

105. Objavenie sa železného hámru na Slovensku a jeho rozšírenie / Gustáv Heckenast ; [Z maď. preložil Július Alberty] ; Res. do nem. preložila E. Gerlická. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Res. nem. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku 8. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 45 – 72.

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V ZBORNÍKOCH, MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

106. Ako poznáme dejiny Pohorelských železiarní : (Na margo pripravenej monografie) / **Július Alberty**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Obzor Gemera. – Roč. 13, č. 1 (1982), s. 28 – 31.
107. Bol som pri tom – on bol pri mne : (Úvahy o vzťahoch a diele) / **Július Alberty**. In: Acta Historica Neosoliensia 7/2004 : Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004 (Banská Bystrica : Trian). – ISBN 80-8083-035-5 . – S. 7 – 9.
108. Doc. PhDr. Ladislav Tajták, CSc. - 70 ročný / **Július Alberty** ; Ladislav Tajták. – 1 fotogr. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 22, č. 2 (1991), s. 80 – 81.
109. Doslov / **Július Alberty** In: Galérie Stredoslovenského kraja / Zostavil **Július Alberty**. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenská galéria, 1987 (Martin : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – S. 293 – 297.
110. Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry / [Pavel Uhorskai, **Július Alberty** a kol.]. – Liptovský Mikuláš : Transcius, 2002. – 406, [92]s. : fotogr., mp. – Pozn. Bibliogr. odkazy. – ISBN : 80-7140-175-7
111. Historický čin / **Július Alberty**. In: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti / [Vedecký redaktor a zostavovateľ Imrich Sedlák]. – Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1994. – ISBN 80-967025-2-1. – S. 11 – 12.
112. K niektorým metodickým problémom komunistckej výchovy / **Július Alberty**. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici 3. – Bratislava : SPN, 1964. – S. 65 – 69.
113. K niektorým problémom prípravy poslucháčov pedagogických inštitútov k vlastivednej práci / **Július Alberty**. In : Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 3, č. 2 (1960/1961), s. 49.

114. K predmetu metodiky dejepisu / **J. Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 3, č. 2 (1956), s. 60 – 64.
115. K príprave učiteľov dejepisu na vlastivednú prácu / **Július Alberty**. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 3, č. 2 (1960/1961), s. 49.
116. K problematike ďalšieho výskumu dejín Švermových železiarní v Podbrezovej / **Július Alberty**. In: Vývoj železiarstva na Slovensku 8/1974. – Praha : TEVUH, 1974, s. 48 – 52.
117. K životnému jubileu JUDr. Zdenka Jankoviča / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera. – Roč. 20 (1989), č. 4, s. 256-257.
118. K životnému jubileu prof. Emila Antala / **Július Alberty**. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 22 (1991), č. 4, s. 161-162.
119. K 60. výročiu Slovenského národného povstania / **Július Alberty**. In: Spravodaj k 60. výročiu Slovenského Národného Povstania / Redakčná rada **Július Alberty**, Vojtech Korim, Matej Kán, Michal Šmigel, Peter Mičko ; Grafická úprava Tibor Nagy. – Brezno ; Banská Bystrica ; Zvolen : HDK ObV-SZPB, 2004. – S. 5 – 9.
120. Ku dňu učiteľov / **Július Alberty**. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6. – S. 58-64. – [Príspevok prevzatý zo študentského časopisu AMOS. – Roč. 2, č. 2.]
121. Nad dielom historika a pedagóga Pavla Martuliaka / **Július Alberty**. In: Pavol Martuliak : Výberová personálna bibliografia / Pavol Martuliak ; Úvodnú štúdiu napísal **Július Alberty**. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1998 (Banská Bystrica : TRIAN). – ISBN 80-8055-122-7. – S. 3 – 7.
122. Oblastná galéria v Banskej Bystrici / [**Július Alberty**]. – Fotogr., obr. In: Výtvarníctvo, fotografia, film. – ISSN 0042-9392. – Roč. 12, č. 7 (1974), s. 157 – 159. – [Článok vyšiel bez uvedenia mena autora, údaj o autorstve získaný z rozhovoru s prof. Albertym].
123. Po stopách starých obyvateľov Gemera / **Július Alberty**. In: Slovensko. – Roč. 14 (1949), s. 129 – 131.
124. Poučenie pre ďalší rozvoj regionálnej histórie / **Július Alberty**. In: Obzor Gemera. – Roč. 2 (1971), č. 1, s. 19 – 20.
125. Predslov / **Július Alberty**. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6. – S. 1 – 3.
126. Prejav na slávnostnom zasadnutí vedeckej rady fakulty – docent Július Alberty, dekan PF / **Július Alberty**. In: 10 rokov vysokoškolského učiteľského štúdia v Banskej Bystrici : 1954-1964 / Zostavil Ján Lietava ; Zodp. redaktorka Dorota Katreniaková. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – (Aktuality).
127. Prejav prof. PhDr. et Dr. h. c. Júliusa Albertyho, CSc. pri preberaní titulu “doctor honoris causa” na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici / **Július Alberty**. In: Július Alberty : Doctor honoris causa. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2003 (Zvolen : Bratia Sabovci). – S. 12 – 20.
128. Príhovor / **Július Alberty**. In: Novohrad [Zv.] 2 : Regionálna vlastivedná monografia. 1. časť - Dejiny / Zostavili **Július Alberty**, Ján Sloboda ; Autori **Július Alberty**, Ondrej Ožďáni, Ladislav Šášky, Anton Točík ; Redakčná rada **Július Alberty**, Valéria Hámorská, Pavel Kontriš

... [etc.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Lučenec : ONV [vyd.] ; Veľký Krtíš : ONV [vyd.], 1989 (Martin : Tlačiarne SNP). – ISBN 80-217-0091-2 (2. zv., 1. časť) (Viaz.). – S. 7 – 11.

129. Problematika výskumu histórie mesta Rimavskej Soboty / **Július Alberty**. In: Obzor Gemera. – Roč. 1, č. 1 (1970), s. 19 – 20.

130. Problémy dejepisného vyučovania na našich školách / **Július Alberty**. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 10, č. 8 (1967/1968), s. 232-235.

131. Problémy tvorby učebníc dejepisu / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 17, č. 1 (1969/1970), s. 1 – 2.

132. Regionálna história v popredí / **Július Alberty**. In : Predvoj. – Roč. 4, č. 8 (18.2.1960), s. 15-16.

133. Slávnostný prejav ku dňu učiteľov 1990 a k 35. výročiu Pedagogickej fakulty / **Július Alberty**. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6 . – S. 65 – 77.

134. Slávnostný príhovor prof. J. Albertyho (17.11.1999) Ostrava / **Július Alberty**. In: Acta Historica Neosoliensia 2/1999. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999. – ISBN 80-8055-344-0 . – S. 215 – 218.

135. Správa o činnosti a problémoch Gemersko-malohontskej vlastivednej spoločnosti od XVII. výročnej konferencie prednesená predsedom prof. dr. Júliusom Albertym, CSc. / **[Július Alberty]**. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 24 (1993), č. 3, s. 97 – 102.

136. Srdečné blahoželanie- : (K životnému jubileu prof. MUDr. Milana Prasličku, DrSc., člena korešpondenta ČSAV a SAV) / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera. – Roč. 14 (1983), č. 1, s. 16 – 19.

137. Tisovec patrí k tým mestečkám ... / **Július Alberty**. In: Spevom k srdcu srdcom k vlasti : K 90. výročiu spevokolu v Tisovci (1877-1967) / Redaktor Július Bolfík ; Autori Július Alberty, Elena Hudecová, Miroslav Kuchta ; Návrh na obálku Štefan Bazovský. – Rimavská Sobota : Odbor školstva a kultúry ONV : Vlastivedný krúžok pri Gemerskom múzeu, 1967. – S. 5. – (Vlastivedné pohľady z okresu Rimavská Sobota ; číslo 8.)

138. Úlohy historickej vlastivedy / **Július Alberty**. In: Obzor Gemera. – Roč. 1, č. 1 (1970), s. 6 – 7.

139. Vystúpenie prof. dr. Júliusa Albertyho, CSc. / **[Július Alberty]**. In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 22, č. 1 (1991), s. 2 – 7.

140. Vystúpenie prof. PhDr. J. Albertyho, CSc. / **Július Alberty**. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 30 – 31.

141. Z činnosti stredoslovenskej pobočky SHS / **J. Alberty**, J. Vozár. In : Zprávy Československé historické společnosti při ČSAV. – ISSN 0862-3503. – Roč. 5, č. 1 (1962), s. 69 – 72.

142. Z histórie / **Július Alberty**. In: Nízke Tatry – západná časť. – Bratislava : Šport, 1965. – S. 35 – 49.

143. Z histórie Banskej Bystrice / **[Július Alberty]**. In: Banská Bystrica 1945-1975 : Budovanie Banskej Bystrice za posledných 30 rokov. – Banská Bystrica : MsNV, 1976 (Harmanec : VKÚ). – S. 9 – 16.

144. Zásada vedeckosti vo vyučovaní dejepisu / **J. Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 3, č. 9 (1956), s. 401 – 405.

145. Zpráva o činnosti stredoslovenskej pobočky SHS pri SAV v Banskej Bystrici za obdobie 1960-1963 / **J. Alberty**. In: Zprávy Československé historické společnosti pri Československé akademii věd. – ISSN 0862-3503. – Roč. 6 (1963), č. 2, s. 114 – 117.

PUBLIKOVANÉ RECENZIE

146. Dr. Václav Mejstřík : Metodika dejepisu (I. diel) / **Július Alberty**. In: Sborník Vyššej školy pedagogickej v Banskej Bystrici. – Banská Bystrica : Vyššia pedagogická škola vlastným nákladom, 1958 (Banská Bystrica : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – S. 44 – 52.

147. Nad novou učebnou pomôckou z dejepisu / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 17, č. 10 (1969/1970), s. 158.

148. Ondrej Stojka: Základné otázky vyučovania dejepisu na ZDŠ / **Július Alberty**. In: Dějepis ve škole. – Roč. 17, č. 2 (1969/1970), s. 28 – 29.

PUBLICISTICKÉ PRÍSPEVKY

149. Bližšie ku koreňom- : Diskutujeme o našom školstve / **J. Alberty**. In: Smer. – Roč. 8, č. 35 (1.9.1956), s. 2.

150-151. Diskusia o školách sa začína : Nad návrhom nového zákona o vysokých školách / (pabš) ; Diskutovali: Štefan Luby, Pavol Němec, Karol Plank, Ján Gažo, D. M. Krno, **Július Alberty**, Viktor Pavlenda, Jaromír Klaučo, Jaroslav Červinka, Jaroslav Majer, Vojtech Telek, Břetislav Truhlář, Peter Balgha, Anton Lukeš. In: Práca. – Roč. 20, č. 14 (16.1.1965), s. 1 a 4. – In: Práca. – Roč. 20, č. 16 (19.1.1965), s. 4. – [Pokračovanie príspevku].

152. Gemersko – malohontská vlastivedná spoločnosť sa rozlúčila so svojim zakladateľom, predsedom a čestným predsedom PhDr. Júliusom Bolfikom / [rozlúčkový prejav **Júliusa Albertyho**]. – Obr. In: Obzor Gemera- Malohontu. – Roč. 24, č. 2 (1993), s. 49.

153. Hlas univerzitných profesorov z Fakulty humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Aut. **Július Alberty**, Pavol Ferko, Eduard Gombala, Vladimír Hlôška, Pavol Hraško, Milan Jurčo, Zdenko Kasáč, Jaroslav Mazúrek, Stanislav Ondrejka, Ján Veverka. In: Slovenské národné noviny. – ISSN 0862-8823. – Roč. 5 (9), č. 1 (11.1.1994), s. 2.

154. List bývalého dekana Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici štrajkovému výboru študentov / **Július Alberty**. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6. – S. 46 – 51.

155. Milým predplatiteľom, všetkým čitateľom! / **Július Alberty**, Elena Hroncová. In: Obzor Gemera- Malohontu. – Roč. 24, č. 1 (1993), s. 1.

156. O študijnej “úmrtnosti” : Rozhovor Smeru s dekanom Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici docentom Júliusom Albertym / **Július Alberty** ; Zhováral sa Štefan Novota. In: Smer. – Roč. 18, č. 69 (22.3.1966), s. 4.

157. Organická súčasť / **J. Alberty**. In: Smer. – Roč. 15, č. 34 (27.4.1963), s. 2

158. Pred celoslovenskou konferenciou o regionálnej histórii / **Július Alberty**. In : Smer. – Roč. 11, č. 5 (30.1.1960), s. 2
159. Prejav na mítingu študentov dňa 20. decembra 1989 / **Július Alberty**. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6 . – S. 52 – 57.
160. Proti formalizmu v komunistickvej výchove / **Július Alberty**. In: Učiteľské noviny. – Roč. 13, č. 10 (7.3.1963), s. 2.
161. Regionálna história a ako ju využiť / **Július Alberty**. In: Smer. – Roč. 10, č. 31 (1.8.1959), s. 2.
162. Vždy na stráži odkazu SNP / **Július Alberty**. In: Smer. – Roč. 10, č. 20 (16.5.1959), s. 2 – 3.
163. Za akademikom Milanom Prasličkom / **Július Alberty**. – Fotogr. In: Obzor Gemera. – Roč. 16, č. 2 (1985), s. 118.
164. Záslužná práca : Gemersko-malohontská vlastivedná spoločnosť / **Július Alberty**. – Fotogr. – Res. In: Národná osveta. – Roč. 5, č. 12 (1995), s. 6 – 8.
165. Zvýšiť kvalitu publikácií : (K regionálnym dejinám KSC) / **J. Alberty**. In: Smer. – Roč. 15, č. 22 (1963), s. 2.
166. XX. sjazd KSSS ukázal aj nám, ako riešiť zásadné otázky školskej politiky : Hovoríme o uzneseniach XX. zjazdu KSSS / **J. Alberty**. In: Smer. – Roč. 8, č. 13 (31.3.1956), s. 2.

EDITORSKÁ A REDAKČNÁ ČINNOSŤ

167. Acta Historica Neosoliensia 1./1998 : Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Vedecký redaktor Stanislav Matejkin ; **Zost. J. Alberty**, S. Matejkin, R. Kožiak ; **Redakčná rada Július Alberty ...[et al.] ; Recenzenti Július Alberty ...[et al.]**. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1998 (Banská Bystrica : TRIAN). – 242 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-8055-205-3
168. Acta Historica Neosoliensia 2./1999 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zost. Stanislav Matejkin, Karol Fremal ; Vedecký redaktor Vladimír Varinský ; **Redakčná rada Július Alberty ...[et al.] ; Recenzenti Július Alberty ...[et al.]**. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 221 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-8055-344-0
169. Acta Historica Neosoliensia 3./2000 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Vedecký redaktor Stanislav Matejkin ; Zost. Karol Fremal, Stanislav Matejkin ; **Redakčná rada Július Alberty ...[et al.] ; Recenzenti Július Alberty ...[et al.]**. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999 (Harmanec : Vojenský kartografický ústav). – 208. s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8055-457-9
170. Acta Historica Neosoliensia 4./2001 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / **Redakčná rada Július Alberty ...[et al.] ; Recenzenti Július Alberty ...[et al.]**. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2001. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8055-568-0
171. Acta Historica Neosoliensia 5./2002 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zost. Karol Fremal, Pavol Martuliak, Vladimír Varinský ; **Redakčná rada Milan Myška, Július Alberty ...[et al.] ; Recenzenti Július Alberty ...[et al.]**

al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2002 (Banská Bystrica : TRIAN). – 227 s. : tab., grafy. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8055-703-9v

172. Acta Historica Neosoliensia 6/2003 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Vladimír Varinský ; **Redakčná rada Július Alberty** ... [et al.] ; **Recenzenti Július Alberty** ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003 (Banská Bystrica : TRIAN). – 229 s. : mp. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-88945-74-7

173. Acta Historica Neosoliensia 7/2004: Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / Zostavovatelia: Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **Redakčná rada: Július Alberty** ... [et al.] ; **Recenzenti: Július Alberty** ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004 (Banská Bystrica : Trian). – 253 s. ; 24,5 cm + 12 tab. – Bibliogr. odkazy. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8083-035-5

174. Dějiny závodů v ČSSR / **Redakční rada** Bohumil Lehár, **Július Alberty**, Otakar Káňa... [etc.]. – 1. vyd. – Praha : Práca, 1965 (Praha : Mír). – 146 s. : tab. ; 21 cm. – Pozn. Bibliogr. odkazy.

175. Galérie Stredoslovenského kraja / **Zostavil Július Alberty** ; **[Redakčná rada Július Alberty, Irena Bozalková, Rudolf Gerát ... [etc.] ; Autorský kolektív Július Alberty, Dana Doricová, Rudolf Gerát ... [etc.]**. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenská galéria, 1987 (Martin : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – 312 s. : fotogr. ; 24 cm. – Res. rus., nem. a angl.

176. Historický sborník kraja 2 / [Zodpovedný redaktor Miloš Štilla ; **Redakčná rada Július Alberty** ... [et al.] ; **Lektorovali Peter Ratkoš, Július Alberty** ... [et al.]]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965 (Martin : Tlačiarne SNP). – 261 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn.

177. Historický sborník kraja III. / [Zodpovedný redaktor Miloš Štilla ; **Redakčná rada Július Alberty, Miloš Štilla** ... [et al.] ; **Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš** ... [et al.]]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 345 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn.

178. Historický zborník kraja IV / [Zost. **Július Alberty** a Miloš Štilla ; **Redakčná rada Július Alberty, Miloš Štilla** ... [et al.] ; **Lektorovali Ján Pivovarčí, Július Alberty, František Bokes** ... [et al.]]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Banská Bystrica : SKNV, 1968 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 380, [2] s. – (Náš kraj ; zv. 81). – Bibliogr. odkazy. Pozn.

179. Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľ'ov / [**Vedecký redaktor Július Alberty** ; Zostavovateľ a zodpovedný redaktor Miloš Štilla ; Ilustrácie Štefan Prukner ; **Recenzenti Július Alberty, Jozef Butvin, Július Dolanský** ... [et al.]]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer), 310 s. : tab., grafy ; 30 cm. – ISBN 80-85162-29-6

180. Novohrad : Regionálna vlastivedná monografia. [Zv.] 1 Príroda / Zostavil Ján Sloboda ; **Redakčná rada Július Alberty, Valéria Hámorská** ... [etc.] - 1. vyd. – Martin : Osveta ; Lučenec : ONV [vyd.] ; Veľký Krtíš : ONV [vyd.], 1985 (Martin : Tlačiarne SNP). – 333, [24] s. : tab., mp., obr., fareb. fotogr. ; 25 cm + 2 sch. príl – Bibliogr. odkazy. Pozn. Fot. na front. – Slovník cudzích slov.

181. Sborník Vyššej školy pedagogickej v Banskej Bystrici / Autori **Július Alberty, Július Boroš, Ján Mikleš**... [et al.] ; Redaktor Ivan Plintovič ; **Zodpovedný redaktor Július Alberty**. – Banská

Bystrica : Vyššia pedagogická škola vlastným nákladom, 1958 (Banská Bystrica : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – 233 s.

182. Sborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici 1962 / **Zost. red. rada Július Alberty**, Zdenko Kasáč, J. Koday, Ján Lietava. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 132, [8] s. : tab. – Pozn. Bibliogr. odkazy.

183. Spravodaj k 60. výročiu Slovenského Národného Povstania / **Redakčná rada Július Alberty**, Vojtech Korim, Matej Kán, Michal Šmigel, Peter Mičko ; Grafická úprava Tibor Nagy. – Brezno ; Banská Bystrica ; Zvolen : HDK ObV-SZPB, 2004. – 48 s. : fotogr.

POSUDZOVATEĽSKÁ A LEKTORSKÁ ČINNOSŤ

184. Acta Universitatis Matthiae Belii = Zborník fakulty humanitných vied UMB : Sekcia spoločenskovedná 2 / Zost. Alexandra Bitušíková et al. ; Vedecký red. Karol Fremal ; **Recenzenti História a archeológia Július Alberty ...** [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1998 (Banská Bystrica : Ján Petík – REPRO HUPE). – ISBN 80-8055-173-1

185. Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti : sedemstopäťdesiat rokov banskobystrického školstva / Pavol Martuliak ; **[Odborne posúdili a lektorovali Július Alberty**, Gabriel Brendza]. – Banská Bystrica : TRIAN, 2005 (Prešov : Polygraf Print). – 317 s. : obr., fotogr., mp., tb. ; 31 cm. – Bibliogr. odkazy na s. 298 – 299. Res. a obsah nem. a angl. – ISBN 80-88945-77-1

186. Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. : Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta / Editori: Imrich Nagy, Igor Graus ; **Recenzenti: Július Alberty**, Eva Kowalská. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB ; Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2006. – 302 s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – ISBN 80-85169-79-7

187. Sborník Vyššej školy pedagogickej v Banskej Bystrici / **Autori Július Alberty**, Július Boroš, Ján Mikleš...[etc] ; Redaktor Ivan Plintovič ; **Zodpovedný redaktor Július Alberty**. – Banská Bystrica : Vyššia pedagogická škola vlastným nákladom, 1958 (Banská Bystrica : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – 233, [2] s. : grafy, mp., tab. ; 25 cm. – Lit. Pozn.

188. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV : Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 / Editori: Michal Šmigel, Peter Mičko ; **Recenzenti: Karol Fremal, Július Alberty**, Tomáš Klubert, Marián Gajdoš, Ján Stanislav, Michal Šmigel. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela ; Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2005 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 479 s. : fotogr. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. – Stručná biografía autorov na s. 470 – 479. – Publikácia vyšla v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/1214/04. – ISBN 80-8083-147-5 (brož.)

Dostupná aj na Internete<<http://www.fhv.umb.sk/Katedry/Katedra%20historie/>> [cit.2005-30-12].

189. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803 / Leon Sokolovský ; **[Rukopis práce posúdili Július Alberty**, Ján Žilák]. – Martin : Gradus ; Rimavská Sobota : Tauris [vyd.], 1997 (Vrútky : NADAS-AFGH). – 168 s. : tab., obr., mp. ; 26 cm. – Frontisp. Bibliogr. odkazy. Res. nem., angl., maď. – Index miestnych názvov a mien obcí. – ISBN 80-967618-3-8

190. Vlastivedné štúdie Gemera 3 / Zostavovateľ Július Bolfík ; **[Recenzenti Július Alberty ...** [et al.]]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť [vyd.], 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 505 s. : tab., fotogr., grafy, mp., obr. ; 25 cm. – (Ge-

merské vlastivedné pohľady ; číslo 68). – Bibliogr. odkazy. Res. v ruš., nem. a maď. Súbež. obsah v ruš., nem. a maď.

191. Vlastivedné štúdie Gemera 4 / Zostavovateľ Július Bolfík ; [Autori **Július Alberty**... [etc.] ; **Recenzenti Július Alberty** ... [et al.]]. - 1. vyd. – Martin : Osveta ; Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť [vyd.], 1986 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). - 336 s. : tb., fotogr., noty., mp. ; 25 cm. - (Gemerské vlastivedné pohľady ; číslo 73). – Bibliogr. odkazy. Res. v ruš., nem. a maď. Súbež. obsah v ruš., nem. a maď.

192. Z historických prameňov Lučenca / Jozef Drenko ; [**Konzultantný lektor Július Alberty** ; Jazyková korektúra Zdenko Kasáč]. – Lučenec : Mestský úrad, 1997 (Lučenec : NOVOPRESS). – 133 s. : tab., obr., sch., fotogr., mp. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy.

193. 10 rokov vysokoškolského učiteľského štúdia v Banskej Bystrici : 1954-1964 / Zostavil Ján Lietava ; Zodp. redaktorka Dorota Katreniaková ; [**Redakčná rada fakulty Július Alberty** a kol.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). 169, [18] s. : fotogr., tab. ; 21 cm. – (Aktuality).

OHLASY NA DIELO – RECENZIE

194. Banská Bystrica – v znamení kalicha / **Július Alberty**, Pavol Martuliak. – Banská Bystrica : TRIAN, 2001. – ISBN 80-88945-43-7.

Rec.: Banská Bystrica - v znamení kalicha / E. Kowalská. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 51, č. 1 (2003), s. 128–130.

195 – 197. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / **J. Alberty**, J. Gindl, A. Kočišová. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970.

Rec.: Cesty za poznaním minulosti : (J. Alberty, J. Ginde a A. Kočišová „Cesty za poznaním minulosti“, Kniha) / J. Ballová. In: Matičné čítanie. – Roč. 36, č. 13 (1971), s. 5.

Rec.: J. Alberty – J. Gindl – A. Kočišová „Cesty za poznaním minulosti“ : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska : (Kniha) / J. Vozár. In: Historický časopis. – Roč. 19, č. 3 (1971), s. 459–461.

Rec.: J. Alberty – J. Gindl – A. Kočišová „Cesty za poznaním minulosti“ : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / J. Doruľa. – Bibliogr. záz. In: Slovenská reč. – Roč. 38, č. 1 (1973), s. 52–55.

198. Galérie Stredoslovenského kraja / Zostavil **Július Alberty** ; [**Redakčná rada Július Alberty**, Irena Bozalková, Rudolf Gerát ... [etc.] ; **Autorský kolektív Július Alberty**, Dana Doricová, Rudolf Gerát ... [etc.]]. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenská galéria, 1987.

Rec.: Galérie Stredoslovenského kraja / (vsl). In: Smer. – Roč. 40, č. 16 (21. 1. 1988), s. 7.

199. Historický zborník kraja IV / **Zost. Július Alberty** a Miloš Štilla. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Banská Bystrica : SKNV, 1968.

Rec.: Historický zborník nášho kraja IV. (Zostavili Július Alberty a Miloš Štilla) Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969. Strán 380 / Štefan Otruba. In: Slovenská archivistika. – Roč. 5, č. 1 (1970), s. 133–134.

200. Metodika dejepisu jako učebního předmětu : Učebnice pro pedagogické fakulty / Za vedení Václava Mejstříka zpracovali: V. Mejstřík, V. Čapek, **J. Alberty**, V. Šlik, V. Míchovský. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

Rec.: V. Mejstřík a kol.: „Metodika dejepisu jako učebního předmětu / Ondrej Stojka. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 8, č. 3 (1965/1966), s. 76–77. – [Autor sa v recenzii

zaoberá zvlášť každou kapitolou učebnice a vyzdvihuje význam 4. kapitoly (autori J. Alberty a V. Mejstřík) ako najcennejšiu časť knihy].

201. Novohrad [Zv.] 2 : Regionálna vlastivedná monografia. 1. časť – Dejiny / **Zost. Július Alberty**, Ján Sloboda ; **Autori Július Alberty ...** [et al.] ; **Redakčná rada Július Alberty ...** [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Lučenec : ONV [vyd.] ; Veľký Krtíš : ONV [vyd.], 1989. – ISBN 80-217-0091-2

Rec.: Novohrad ako kniha / Ján Fekete. In: Smer. – Roč. 42, č. 86 (11.4.1990), s. 4.

202. Oblastná galéria Banská Bystrica : 20 rokov činnosti 1956-1975 / **Július Alberty**. – Banská Bystrica : Oblastná galéria, 1980.

Rec.: Kniha ako dôkaz : (Dejiny Oblastnej galérie v Banskej Bystrici) / Ján Sloboda. In: Výtvarný život. – Roč. 26, č. 3 (1981), s. 34 – 35.

203. Riečka / **Július Alberty**. – Banská Bystrica : Štúdio HARMONY, 1998. – ISBN 80-967757-1-5.

Rec.: Dve monografie : monografia obce Riečka - prehlbovanie historického vedomia / Igor Krištek. In: Národná osveta. – Roč. 8, č. 18 (1998). – [Príl.] Slovenská kronika. – Roč. 2, č. 5 (1998), s. 12 – 13.

204. Za ďalší rozvoj regionálnej histórie v Stredoslovenskom kraji / **Július Alberty**, Vladimír Motoška. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963.

Rec.: Za ďalší rozvoj regionálnej histórie v Stredoslovenskom kraji / Bk. In: Historický časopis. – Roč. 12 (1964), č. 3, s. 458 – 459.

OHLASY NA DIELO – CITÁCIE (Výber)

205. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / **J. Alberty**, J. Gindl, A. Kočišová. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970.

[4] Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly / Oto Tomeček. In: Acta Historica Neosoliensia 6/2003. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003 (Banská Bystrica : TRIAN). – ISBN 80-88945-74-7. – S. 5 – 12. – [citované na s. 8].

206 – 208. Didaktika dejepisu / **Július Alberty** ; [Recenzenti Ladislav Tajták]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita M. Bela, 1992. - ISBN 80-85162-38-5 (brož.)

[4] Regionálna história vo vyučovaní dejepisu / Pavel Antolov. – 1. vyd. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2002. – ISBN 80-7164-351-3. – 37 s. – [citované na s. 6, 7].

[4] Sonda do historického vedomia študujúcej mládeže / Štefan Ferianc. In: Acta Historica Neosoliensia 3/2000. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999. – ISBN 80-8055-457-9. – S. 116 – 133. – [citované na s. 132].

[4] Ako urobiť dejepis zaujímavejším / Štefan Ferianc. In: Acta Historica Neosoliensia 1/1998. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1998. – ISBN 80-8055-205-3. – S. 146 – 152. – [citované na s. 151].

209. Miesto regionálnej histórie v našej spoločnosti / **Július Alberty** In : O využívaní regionálnych prvkov v dejepise (Sborník). – Bratislava : SPN, 1963. – S. 7 – 24.

[4] Regionálna história vo vyučovaní dejepisu / Pavel Antolov. – 1. vyd. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2002. – ISBN 80-7164-351-3. – 37 s. – [citované na s. 7, 9, 15].

210. Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou / **Július Alberty**. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie. – 1. vyd. –

Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995. – ISBN 80-88825-04-0. – S. 31-36.

[4] Prevzatie drevárskeho závodu v Turanoch nemeckým kapitálom a jeho činnosť v rokoch 1940-1945 / Peter Mičko. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004 / Zostavili Martin Pekár, Patrik Derfiňák. – 1. vyd. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – ISBN 80-89046-19-3. – 322 s. – [citované na s. 213].

211. Pohorelské železiarne : (1807-1826) / **Július Alberty** ; Posúdili Matej Bartók, Anton Špiesz, Jozef Vozár. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Rimavská sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť [vyd.], 1982.

[4] Dejiny Rimavskej koalície / Ján Žilák. In: Vlastivedné štúdie genera 8 / Zostavovateľ Július Bolfik. – Martin : Osveta ; Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1990. – ISBN 80-217-0253-2. – S. 33 – 60. – [citované na s. 33].

212. Pred celoslovenskou konferenciou o regionálnej histórii / **Július Alberty**. In : Smer. – Roč. 11, č. 5 (30.1.1960), s. 2

[4] Historiografia revolučného hnutia na severozápadnom a strednom Slovensku do roku 1963 / Ján Mlynárik. In: Historický zborník kraja 2. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 241 – 261. – [citované na s. 257].

213. Problémy výučby dejepisu na školách / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 39, č. 4 – 5 (1991), s. 511 – 527.

[4] Problémy vyučovania dejepisu v súčasnom období / J. Bartl. In: Historický časopis. – Roč. 45 (1997), č. 1. – [citované na s. 13 a 15].

214. Súčasný problémy výučby dejepisu na školách / **Július Alberty**. In: Aktuálne otázky histórie [1.] : Zborník prednášok / Zodp. red. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1992. – ISBN 80-85415-38-0. – S. 3-11.

[4] Regionálna história vo vyučovaní dejepisu / Pavel Antolov. – 1. vyd. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2002. – ISBN 80-7164-351-3. – 37 s. – [citované na s. 7].

215. Úlohy regionálnej histórie v období budovania socializmu / **Július Alberty**. – Bibliogr. odkazy. In : Zprávy Československé historické spoločnosti pri Československé akademii věd. – ISSN 0862-3503. – Roč. 2, č. 1 – 4 (1959), s. 43 – 55. – Na obálke uvedené údaje Roč. 3, č. 1 – 2 (1960).

[4] Podiel slovenských muzeálnych zborníkov na rozvoji regionálnej historiografie v rokoch 1945-1989 : (s prihliadnutím na východoslovenské múzeá) / Marek Havrila, Martin Lipka, Imrich Michnovič. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004 / Zostavili Martin Pekár, Patrik Derfiňák. – 1. vyd. – Prešov : UNIVERSUM, 2004. – 322 s. – ISBN 80-89046-19-3. – [citované na s. 110].

216. Za ďalší rozvoj regionálnej histórie v Stredoslovenskom kraji / **Július Alberty**, Vladimír Motoška. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963. – 143 s.

[4] Regionálna história a vyučovanie vlastivedy / Vojtech Korim. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – 60 s. – ISBN 80-88825-04-0. – [citované na s. 54].

ČLÁNKY O ŽIVOTE A DIELE PROF. JÚLIUSA ALBERTYHO

217. Aktivity Metodického centra v Banskej Bystrici vo vzdelávaní učiteľov dejepisu v tematike antifašistického zápasu / Viliam Dolník. In: Acta Historica Neosoliensia 2/1999. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999. – ISBN 80-8055-344-0. – S. 134 – 136. – [Na str. 135 informácia o téme prednášok **J. Albertyho**].
218. Bibliografia hlavných prác **prof. J. Albertyho** / Karol Fremal. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 23 – 27.
219. Dejiny niekedy zasiahnu včas! : K politickému životopisu univerzitného profesora **Júliusa Albertyho** / Július Alberty ; Zhováral sa František Mihály. In: Slovenské rozhlady. – Roč. 5, č. 10 (2001), s. 78 – 100.
220. Dejiny Slovákov a Slovenska / Karol Fremal. In: Acta Historica Neosoliensia 1/1998. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1998. – ISBN 80-8055-205-3. – S. 239 – 240. – [Informácia o príspevku **J. Albertyho** na konferencii v Banskej Bystrici, 1998].
221. Doc. PhDr. **Július Alberty**, CSc., šesťdesiatročný / Július Bolfik. – Fotogr. In : Obzor Gemera. – Roč. 16, č. 3 (1985), s. 152 – 153.
222. Fakulta v rokoch 1967-1994. In: 50 rokov vysokoškolského učiteľského vzdelávania v Banskej Bystrici : 10 rokov fakulty / Zost. Katarína Čižmáriková ; Zodp. red. Stanislav Holec. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, 2004 (Zvolen : Bratia Sabovci). – S. 8 – 12. – [Na s. 9 informácia o **J. Albertym**, ako o zakladajúcom členovi Ústavu pre regionálny výskum na Pedagogickej fakulte].
223. História je fenomén : Hovoríme s jedným zo zakladateľov vysokého školstva v našom meste Univ. prof. Júliusom Albertym, CSc / **Július Alberty**, Rastislav Štilla. In: Večerník. - Roč. 3, č. 160 (18.8.1995), s. 5.
224. Historický Novohrad v tvorbe prof. PhDr. **Júliusa Albertyho**, CSc. a možnosť využitia jeho diela vo vyučovaní dejepisu v podmienkach regiónu / Pavol Martuliak. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 28 – 29.
225. **Július Alberty** / Slavomíra Očenášová-Štrbová. In: Slovenské národné noviny. – ISSN 0862-8823. – Roč. 6 (10), č. 45 (1995), s. 4.
226. **Július Alberty** : Doctor honoris causa. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2003 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 20 s. : fotogr. ; 21 cm.
227. **Július Alberty** jako didaktik dějepisu / Vratislav Čapek. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 16 – 17.
228. K odborným a metodickým otázkam dejepisu / Ján Hudzovič. In: Dějepis ve škole. – Roč. 16, č. 10 (1968/1969), s. 200. – [Obsahuje informáciu o referáte **J. Albertyho** na konferencii k odborným a metodickým otázkam dejepisu na školách, ktorá sa konala 9.-11.4. 1969 v Smoleniciach].

229. K politickému vývoju na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici v rokoch 1968-1970 / P. Kachnič. – Pozn. 18 záz. In: Na prelome času : Zborník rehabilitovaných učiteľov. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Banská Bystrica : UNISERVISE Brummer a Brummer). – ISBN 80-85162-29-6. – S. 4 – 32.
230. Konferencia o otázkach dejepisného vyučovania / Julius Janovský. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 10, č. 10 (1967/1968), s. 294. – [Informácia o príspevku **J. Albertyho** na konferencii].
231. Kronika : Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti / F. B. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 14, č. 3 (1966), s. 511 – 512. – [Obsahuje informáciu o prednesenej správe za stredoslovenskú pobočku SHS jej predsedom **J. Albertym**].
232. Kronika : IV. sjazd čs. historikov / Bk. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 15, č. 1 (1967), s. 168 – 170. – [Informácia o zvolení **J. Albertyho** do výboru ČSHS].
233. Nespadli sme z oblakov : Bývalý dekan radšej nosil obrazy / Lucia Laczkó. – Fotogr. In : Život. – ISSN 0139-6323. – Roč. 49, č. 35 (1999), s. 45.
234. Osobnosti : **Július Alberty** / [Zost. Jana Klincková, Lýdia Žáčiková] ; Obálka a grafická úprava Jaroslav Uhel. – Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2002. – 4 s. – (Malé bibliofilie; 4/2002).
235. Pátý sjezd slovenských historiků / Julius Janovský. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 8, č. 1 (1965/1966), s. 2. – [Obsahuje informáciu o obsahu príspevku **J. Albertyho** na zjazde].
236. [Pozdravné listy] / Miloš Štilla, Otto Tomeček, Stanislav Ondrejka, Richard Marsina, Jozef Baďurík, Elena Hroncová, Valéria Chromeková, P. Ferko, Ján Salaj, Štefan Ferianc. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 7 – 15.
237. Profesor **Alberty** sedemdesiatročný / R. Štilla. In: Priekopník. – Roč. 1, č. 20 (1995), s. 4.
238. Regionálna historiografia v našom kraji : (K IV. sjazdu čs. historikov) / Miloš Štilla. In: Smer. – Roč. 18, č. 233 (27. 9.1966), s. 2. – [Autor cituje predsedu pobočky Stredoslovenského kraja SHS, **Júliusa Albertyho**].
239. Slovenská historická spoločnosť v rokoch 1946-1968 [elektronický zdroj]. – Dostupná na internete: <<http://www.pulib.sk/elpub/FF/Havrila1/08.pdf>>. – [cit. 2005-30-12]. – [Informácia o členstve **J. Albertyho** v orgánoch Slovenskej historickej spoločnosti].
240. Vedeckovýskumná a publikačná činnosť profesora **Albertyho** / Karol Fremal. In: Obzor Gemera–Malohontu. – Roč. 25, č. 2 (1995), s. 91 – 93.
241. Vedecko-výskumná a publikačná činnosť prof. **Albertyho** / Karol Fremal. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 19 – 23.
242. Vyučovanie dejepisu na školách a prekonávanie stereotypných obrazov susedných národov / Štefan Ferianc. In: Acta Historica Neosoliensia 2./1999 : Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – Banská Bystrica : Katedra histórie

FHV UMB, 1999. – ISBN 80-8055-344-0. – S. 219 – 220. – [Informácia o úvodnom referáte **J. Albertyho**].

243. Výber z publikačnej činnosti prof. dr. **Júliusa Albertyho**, CSc. / [Karol Fremal]. In: Obzor Gemera–Malohontu. – Roč. 25, č. 2 (1995), s. 93 – 94.

244. Z priečinkovej tvorby prof. PhDr. **Júliusa Albertyho**, CSc. / Slavomíra Očenášová. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 29 – 30.

245. Zpráva o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za obdobie r. 1960-1963 / [J. Mésároš]. In: Zprávy Československé historické společnosti pri Československé akademii věd. – ISSN 0862-3503. – Roč. 6 (1963), č. 2, s. 79 – 86. – [Na str. 79 a 86 obsahuje informáciu o členstve **J. Albertyho** vo výbore SHS].

246. Životné jubileum predsedu GMVS prof. PhDr. **Júliusa Albertyho**, CSc. : Životné osudy prof. J. Albertyho / Stanislav Matejkin. – Fotogr. In : Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 25, č. 2 (1995), s. 89 – 91.

247. Životné osudy prof. **J. Albertyho** / Stanislav Matejkin. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu : Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie ... / Editor Karol Fremal, Stanislav Matejkin. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB, 1995 (Banská Bystrica : LITOGRAFIA). – ISBN 80-88825-04-0. – S. 17 – 19.

248. 6. zjazd slovenských historikov / Julius Janovský. In: Dějepis ve škole. – Roč. 16, č. 1 (1968/1969), s. 20 – 21. – [Obsahuje informáciu o referáte **Júliusa Albertyho**].

249. XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti / Richard Marsina. In: Historický zborník 11 / [Editor Ján Bobák]. – Martin : Matica slovenská, 2001 (Martin : alfaPRINT). – S. 161 – 167. – [Informácia o obsahu diskusného príspevku **J. Albertyho**].

250. 130 rokov štátneho gymnázia / Jozef Drenko. In: Novohradské noviny. – Roč. 11, č. 41 (9.10.2000), s. 3. – [Informácia o pôsobení **prof. Albertyho** na gymnáziu].

Generačné spomínanie

ZDENKO KASÁČ

Okrúhle životné jubileum býva okrem obvyklej oslavnosti a oficiálnych hodnotení vďaka príležitosti aj na celkom nekonvenčné spomínanie, založené – ako v našom prípade – na osobnom priateľstve, spoločnom generačnom pociťovaní a dlhoročnej profesijnej skúsenosti. Július Alberty a ja sme krajanovia pochádzajúci z blízokých regiónov – on z Gemera a či presnejšie Malohontu s okresným sídlom Rimavská Sobota a ja zo susedného Novohradu s Lučencom ako jeho prirodzeným centrom. Zhodou okolností sme sa prvýkrát stretli už v ranej mladosti, a to za zvláštnych historicko-spoločenských podmienok. Odvtedy uplynuli už dlhé desaťročia a v nich sa naše životné cesty raz približovali, inokedy vzdäľovali, ale pociťovanie našej spolupatričnosti zostával nenarušené a naše priateľstvo si stále cením ako životnú hodnotu trvalej platnosti.

Po skončení ľudovej školy v našich rodiskách, vo Vyšnej Pokoradzi a v Poltári, sme sa stali žiakmi osemročných gymnázií – Julko v Rimavskej Sobote a ja v Lučenci. Boli to na tú dobu významné stredné školy, sídliace v impozantných budovách, s vynikajúcimi slovenskými a českými profesorami. Do našich študentských a aj ľudských osudov na začiatku štvrtého ročníka však kruto zasiahli politické udalosti, vyvolané medzinárodnou expanziou nemeckého fašizmu a maďarskej iredenty. Hanebný Mníchovský diktát štyroch veľmocí (29. – 30. 9. 1938) a následne tzv. Viedenská arbitráž (2. 11. 1938) rozhodli o odtrhnutí a anexii pohraničných oblastí Československej republiky susednými štátmi, čo bolo neklamnou predzvesťou jej skorého zániku.

Vladimír Mináč, klenovský rodák a v tom čase študent rimavskosobotského gymnázia, po odstupe času o životnom pociťovaní a osude svojej generácie, ktorej príslušníkmi sme boli aj my o niečo mladší, v tejto súvislosti napísal: „Priskoro zavialo nad nebom nášho detstva temné slovo: fašizmus a keď sme dospievali, pribudlo ešte jedno, temnejšie, hrozivejšie: vojna“. Po obsadení Rimavskej Soboty v jeseni 1938 slovenská autonómna vláda otvorila nové gymnázium v hornogemerskom Tisovci, v ktorom našli okrem kmeňových študentov z Rimavskej Soboty útočisko aj študenti z ďalších obsadených miest – Lučenca a Rožňavy. Tu, vo veľmi skromných podmienkach, ale zároveň útulnom a prajnom prostredí mestečka pod strmou Hradovou, sa začali popri gymnaziálnom vzdelávaní rozvíjať aj naše individuálne záujmy a tvorivé aktivity. Našej početnej triede sa dostalo umiestenia v starej evanjelickej cirkevnej škole a aj pri náročnom pracovnom režime Štátneho slovenského gymnázia v Tisovci, navonok reprezentovaného majestátnou postavou jeho riaditeľa Jána Falubu, to v nej až k maturite dotiahlo vyše štyridsať študentov.

Vtedajší Tisovec napriek vzdialenosti od rušného sveta nebol periférnym mestečkom, ale tradičným strediskom širšieho okolia s dvoma kostolmi, honosnou radnicou, hotelom Centrál, novostavbou meštianskej školy, viacúčelovou Sokolovňou, futbalovým ihriskom, plavárňou, obľúbeným minerálnym prameňom a výletným miestom Šťavica – a čo bolo jeho skutočným unikátom, mohol sa pýšiť jedinou vysokou pecou na Slovensku s lanovkou, dovážajúcou železnú rudu až z ďalekého Železníka. V meste pulzovala národnobuditeľská tradícia spojená s menom slávneho rodáka Štefana Marka Daxnera (1822 – 1892), pôvodcu Žjadosť... a Memoranda a hrdosť na ďalšieho rodáka, Vladimíra Clementisa (1902 – 1952), ktorý cez druhú svetovú vojnu na pôde zahraničného odboja v Londýne viedol slovenské vysielanie BBC, v tom čase Tisovčanmi napriek zákazu a rušeniu hromadne počúvané.

Premiestnením rimavskosobotského gymnázia Tisovec ožil aj po intelektuálnej, kultúrno-spoločenskej a športovej stránke. Tri ťažiskové lokality Tisovca: Daxnerova ulica (v predĺžení po starú Papiereň obľúbené študentské korzo), Muránska ulica a Hámor doslova hýrili pestrou skladbou študentskej mládeže, ktorá sa podľa terminológie zavedenej ešte českými profesorami delila na „zdejších“ a „prespolných“, tzv. vlakárov. Študentský život sa aj napriek tiesnivej dobe rozvíjal

v rôznych záujmových sférach a tvorivých aktivitách. Keďže v Tisovci nijaký internát nejestvoval, študenti prisťahovaní zo vzdialenejších regiónov boli odkázaní na ubytovanie v súkromných domoch, kde sa nezriedka stávali takpovediac rodinnými príslušníkmi a aj ich mimoškolská činnosť sa prispôsobovala daným podmienkam.

Napríklad agilný literárny klub na čele s Ctiborom Štítnickým sa etabloval v rodičovskom dome bratov Milana a Cyrila Krausa (v roku 1942 vlastným nákladom vydal v 800 exemplároch zborník *Knihy priateľov*, obsahujúci literárne a výtvarné práce jedenástich študentov!). Na pôde školy pokračoval tradičný Samovzdelávací krúžok Jána Bottu, v miestnej Sokolovni prezentovali dramatické pásma, aktívne pracovali cirkevné mládežnícke organizácie SEM (Sdruženie evanjelickej mládeže) a SKM (Sdruženie katolíckej mládeže), pravidelne sa konali súťaže v pôvodnej literárnej tvorbe, recitačné preteky a nechýbali ani športové stretnutia a skupinové výlety KSTL (Klubu slovenských turistov a lyžiarov).

Július Alberty ako „vlakár“ prakticky nemal príležitosť zúčastňovať sa na týchto aktivitách. O svojej vtedajšej situácii sám v jednej vynikajúcej autobiografickej stati, ktorá by si zaslúžila reedíciu, napísal: „Gymnázium, do ktorého som dochádzal z domu denne, sa presťahovalo do Tisovca, čo mi veľmi sťažilo dostupnosť školy, ale aj študijné podmienky. Cez zimné mesiace, kým som bol mladší, býval som v Tisovci, ale od siedmej triedy gymnázia som dochádzal každý deň z domu, čo znamenalo vstávať ráno o 5. hodine, absolvovať 4 km trasu pešo po chodníku-nechodníku na železničnú zastávku, cestu vlakom vyše hodiny, päť a viac hodín vyučovania a návrat domov. V dňoch, keď sme nemali popoludňajšie vyučovanie, vracal som sa domov po 15. hodine, ináč po 18. hodine“.¹

Aj napriek uvedeným ťažkostiam sa Július Alberty, obdarený mimoriadnym nadaním, vynikajúcou pamäťou a pracovitosťou, výrazne prejavoval vo vyučovacom procese, najmä v dejepise, o ktorý už vtedy prejavoval bytostný záujem. Profesori a spolužiaci ho považovali za autoritu aj v latinčine, živých jazykoch a matematike, pričom jeho domáce úlohy najmä s riešením zložitejších matematických príkladov sa produktívne využívali aj počas cestovania parným vlakom premávajúcim dlhou Rimavskou dolinou. Nemožno však povedať, že by Julko v triede bol pokladaný za nejakého „bifliara“. S chuťou sa vedel aj spoločensky realizovať, zahrať si Na záhumní futbal alebo v šatni telocvične pingpong.

Päť zlatých študentských rokov strávených na gymnáziu v Tisovci plynulo rýchlo ako voda v Rimave. Prišla maturita a už sme stáli pred voľbou, čo a ako ďalej. Július Alberty a viacerí ďalší z nášho ročníka sme sa rozhodli pokračovať v štúdiu na bratislavských vysokých školách. S najväčším záujmom sa pochopiteľne stretli humanistické študijné odbory – filozofia, právo, medicína a v tom čase aj preferovaná teológia. V priebehu štúdia však neraz dochádzalo aj k rôznym prestupom z fakulty na fakultu. Július Alberty nemal problém s výberom – zapísal sa na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity, na študijný odbor história, filozofia a francúzsky jazyk. Jeho voľbu francúzskeho jazyka zrejme ovplyvnil náš vynikajúci francúzštinár na gymnáziu Fraňo Pazúr, absolvent dijonskej univerzity, ktorý v nás vedel vzbudiť živý záujem o francúzsky jazyk a literatúru.

Naše štúdium bolo po roku prerušené Slovenským národným povstaním, ktoré bolo verejne vyhlásené 29. augusta 1944. Zastihlo nás v našich rodiskách pri plnení dnes ťažko pochopiteľných funkcií tzv. mlatobných dozorcov, ktorých úlohou bolo zapisovať (prípadne aj nezapísať) množstvo vymláteného obilia pre potrebu Najvyššieho úradu zásobovacieho, ktorý zabezpečoval vojnové hospodárstvo Slovenskej republiky. Začiatok povstania nás zasiahol ako blesk z jasného neba a hoci sme nepoznali jeho skryté súvislosti, vycítili sme, že v ňom ide o historickú udalosť mimoriadneho významu a spontánne sme sa s ním stotožnili. Najmä prvé jeho dni boli strhujúce, plné iluzívneho nadšenia.

¹ ALBERTY, J.: Slovenské národné povstanie – ako som ho prežil, vnímal a vnímam. In: *Obzor Gemer-Malohontu*, roč. XXV, 1996, č. 2, s. 51.

Povstanie strhlo do svojich kráčov aj našich generačných druhov a priateľov – Jána Brocku, bratov Jána a Michala Paľovcov, Ctibora Štítnického, Vladimíra Mináča, Ladislava Dzurányiho, Andreja Sarvaša a i., ktorí neváhali ani chopiť sa zbrane, pričom viacerí svoju odvahu zaplatili aj vlastnými životmi. Julko ani ja sme sa nestali hrdinami, pomáhali sme na opevňovacích prácach, pri rôznych príležitostiach (zjazd akademikov, návšteva Slobodného slovenského vysielачa) sme navštívili povstaleckú Banskú Bystricu a zažili aj prechod povstania na partizánsky spôsob boja. Étos tohto revolučného zápasu zanechal v nás hlboké presvedčenie o jeho humanistickom zmysle, ktorý sme neskôr – každý svojím spôsobom – konkretizovali aj v našej výskumnej, pedagogickej a publicistickej činnosti.

Krátko po oslobodení uprostred zložitej spoločenskej situácie sme z vlastného rozhodnutia začali písať aj prvé stránky vlastných profesijných dejín. Julko sa po prechode frontu v Gemeri podieľal na obnove a reorganizácii slovenského školstva v Rimavskej Soboti. Pár nadšencov z Novohradu sme sa za podobným účelom vybrali na bicykloch (verejná doprava bola rozvrátená) do Košíc – prechodného sídla vlády Československej republiky. Ja som bol pridelený na obnovu slovenského školstva do Fiľakova, kde som ako výpomocný učiteľ na novozriadenej Štátnej meštianskej škole „pôsobil“ do konca školského roka. Zámerne radšej hovorím o „pôsobení“, ako o vyučovaní, pretože skôr, ako sme mohli začať s regulárnou výučbou (popri slovenčine som mal v úväzku aj pre mňa záhadný predmet – technológia), museli sme svojpomocne upratať areál školy zdevastovaný prechodom frontu.

Po ročnej prestávke, obohatení o bezprostredné zážitky z hlbkej spoločenskej premeny, sme sa s bývalými spolužiakmi z Tisovca, ako aj s ďalšími priateľmi a známymi opäť stretli v Bratislave, aby sme pokračovali v započatom vysokoškolskom štúdiu. Rušná doba povojnovej rekonštrukcie, ale aj nových budovateľských plánov a nádejí do budúcnosti opäť nepredvídane zasiahla nielen do života nás dvoch, ale aj mnohých ďalších príslušníkov našej generácie.

Július Alberty ešte pred absolvovaním vysokoškolského štúdia prijal výzvu adresovanú študentom filozofických a prírodovedných fakúlt ísť učiť na územie južného Slovenska. Tak 1. februára 1947 odišiel ako suplent učiť do Lučenca, kde postupne vystriedal miesta na Gymnázium, Obchodnej akadémii a vtedajšom Pedagogickom gymnázium, pričom priebežne plnil aj úlohu vychovávateľa v tamjšom stredoškolskom internáte. V nasledujúcom roku absolvovaním Filozofickej fakulty Komenského univerzity získal kvalifikáciu stredoškolského profesora v odbore dejepis – filozofia. Po prechodnom pôsobení na Pedagogickom gymnázium v Banskej Bystrici a krátkom účinkovaní vo funkcii riaditeľa Jedenásťročnej strednej školy v Brezne (1953) sa opäť vrátil do Banskej Bystrice, ktorá sa potom natrvalo stala jeho domovom. Po dvoch rokoch strávených vo funkcii krajského školského inšpektora prešiel na novozriadenú Vyššiu pedagogickú školu v Banskej Bystrici.

Podobne pestré „Lehrjahre und Wanderjahre“ som zakúsil aj ja – od roku 1948 ako tlačový referent na Povereníctve zdravotníctva v Bratislave, potom suplent na Gymnázium v Lučenci, vojak základnej vojenskej služby, učiteľ na Vyššej hospodárskej škole v Banskej Bystrici a riaditeľ JSS v Žarnovici. Po odchode priateľa Júliusa Albertyho z Krajského národného výboru som sa stal jeho nástupcom na mieste krajského školského inšpektora a napokon som tiež zakotvil na Vyššej pedagogickej škole, ktorá za päť rokov trvania zaujala pevné miesto nielen v kultúrnom rozvoji mesta, ale aj celého kraja.

Po dlhom odstupe času sa natíska otázka, či tieto časté zmeny boli z hľadiska nášho odborného rastu nevyhnutné a dosť produktívne. Odpoveď je len jedna – taká to bola doba a ona si vyberala nás, nie my ju. Napokon získané skúsenosti nám ako neskorším vysokoškolským učiteľom a do konca šesťdesiatych rokov aj ako akademickým funkcionárom na nasledujúcich typoch vysokoškolských učiteľských prípraviek neraz poslúžili pri riešení nielen pedagogických, ale aj čisto pragmatických otázok.

Július Alberty od 1. septembra 1955 ako odborný asistent na Katedre dejepisu Vyššej pedagogickej školy, potom ako prodekan aj dekan tejto školy a od 1. septembra 1959 v podobných

funkciách aj na Pedagogickom inštitúte sa stal jedným zo zakladateľov a priekopníkov vysokoškolského vzdelávania učiteľov v Banskej Bystrici. Svoje iniciačné a riadiace schopnosti však naplno rozvinul až po vzniku samostatnej Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici (zriadenej podľa zákona č. 166/64 Zb.), keď sa vo funkcii dekana významným podielom zaslúžil o jej všestranný rozvoj, vrátane o začatie výstavby areálu PF na Tajovského ulici 40, ktorý po dobudovaní patril k najlepšie vybaveným vysokoškolským centrom na Slovensku.

Samozrejme, takáto veľká investícia bola mysliteľná a realizovateľná len v rámci dobovej budovateľskej konjunktúry pod vedením stranických a štátnych orgánov, pričom Banská Bystrica pri smerovaní od idyllickej „perly Pohronia“ k prudko sa rozvíjajúcemu regionálnemu centru veľa ťažila zo svojej spoločenskej prestíže, založenej na medzinárodne cenenom odkaze Slovenského národného povstania. Nie náhodou sa už v tom čase začala črtáť smelá vízia vybudovať v Banskej Bystrici Univerzitu Slovenského národného povstania, s ktorou prodekan PF Pavol Kachnič okrem kompetentných inštitúcií v Bratislave neúnavne obchádzal aj rôzne prominentné osobnosti verejného života.

Ak sa táto myšlienka pod iným názvom uskutočnila až o štvrtstoročie, príčina nebola v tom, ako sa píše v anonymnej stati Z dejín vysokého školstva v Banskej Bystrici, že „...myšlienka založenia univerzity v Banskej Bystrici narazila na odpor regionálnych orgánov KŠC a ich plateného aparátu“, ktoré „...dokonca navrhli likvidáciu fakulty, resp. jej premiestnenie z Banskej Bystrice“,² ale že sa takéto projekty len málokedy realizujú „na počkanie“.

Aj od veľkorysého projektu po dobudovanie nového areálu Pedagogickej fakulty, ktorý sa po historickom zvrate na prelome deväťdesiatych rokov stal nosnou súčasťou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, viedla dlhá a zložitá cesta. O tom doc. PhDr. Ján Matečík, CSc., nástupca Júliusa Albertyho vo funkcii dekana, v úvode do jubilejného zborníka napísal: „Po vynaložení veľkého úsilia niektorých pracovníkov PF a po účinnej pomoci stranických a štátnych orgánov podarilo sa začať s výstavbou nového areálu PF v máji 1966“. A čo dnes pri vysokej nezamestnanosti znie ako neskutočná hudba sfér: „Hlavnou príčinou toho, že sa dokončenie stavby stále predlžuje, je nedostatok pracovných síl a kapacít“.³

V súvislosti s konštituovaním a etablovaním sa vysokoškolského učiteľského vzdelávania v Banskej Bystrici na ilustráciu možno spomenúť aj niektoré ďalšie príznačné okolnosti. Počas trvania Pedagogického inštitútu, ktorý bol podľa zákona „vysokou školou zvláštneho druhu“ (popri iných „zvláštnostiach“: okrem dvojročného spoločného základu ovládanie aspoň jedného druhu hudobného nástroja!) bol taký nezaujímavý o toto štúdium, že akademickí funkcionári museli osobne robiť nábor na školách vtedajšieho Stredoslovenského kraja, aby splnili plánované kvóty, ktoré boli vzhľadom na alarmujúci nedostatok kvalifikovaných učiteľov veľmi vysoké. Najmä spočiatku, pokiaľ sa štúdium na pedagogických inštitútoch neupravilo, sa stávali sa prípady, že bratislavské vysoké školy dobromyseľne posielali na dekanstvo materiály neprijatých uchádzačov s poznámkou: „...nesplňa požiadavky štúdia na vysokej škole – preradiť na P!“

Faktom zostáva, že samostatná Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici pod vedením doc. PhDr. Júliusa Albertyho, CSc. dosiahla v učiteľskom vzdelávaní, vo vedeckovýskumnej činnosti, ako aj v materiálnom zabezpečení stav a výsledky porovnateľné s ostatnými slovenskými vysokými školami tohto druhu. Tým rástla aj jej prítlačivosť a ku koncu šesťdesiatych rokov nielenže už nemala problémy s náborom uchádzačov o štúdium, ale záujem o niektoré študijné odbory až päťnásobne prekročoval možnosti prijatia. Za všetko hovorí údaj, že za temer dvadsaťročného trvania samostatnej PF v Banskej Bystrici promovalo na nej v rôznych formách štúdia 4380 absolventov.

² Pamätnica vysokého školstva v Banskej Bystrici 1954 – 1994. Banská Bystrica, 1994, s. 9.

³ MATEJČÍK, J.: Dvadsať jubilejných rokov. In: 20 rokov Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici 1954 – 1974. Osveta Martin 1975, s. 6

Skutočné absurdity zo strany vládnuceho režimu na banskobystrickú Pedagogickú fakultu a osobne na jej dekana prof. PhDr. Júliusa Albertyho, CSc., doľahli až v roku 1970, keď bol v rámci ideologickej „očisty“ pozbavený funkcie dekana a následne v období „normalizácie“ (ach, tá sémantika!) prepustený z pracovného pomeru na PF a aj inak spoločensky diskriminovaný. Azda s veľkou dávkou tolerancie možno nazvať šťastím v nešťastí, že sa mu vďaka jeho krajanovi a niekdajšiemu spolužiakovi akad. maliarovi Jánovi Paľovi podarilo získať miesto v banskobystrickej Štátnej galérii a v obmedzenej miere venovať sa aj výskumnej práci, hoci na dlhý čas bez možnosti publicity.

Po plnej občianskej a profesijnej rehabilitácii sa Július Alberty začiatkom deväťdesiatych rokov opäť vrátil na svoje pôvodné pracovisko. Hoci sa za profesora inauguroval už na v roku 1970, profesorský dekrét mu bol udelený až začiatkom deväťdesiatych rokov! Aj keď platí, že nemožno dvakrát vstúpiť do tej istej rieky, dve desaťročia trvajúca strata v najproduktívnejšom ľudskom veku je ťažko nahraditeľná, Alberty svojím intelektom a pracovitosťou rýchlo nadviazal na svoj predchádzajúci výskum najmä v koncepcii a didaktike vyučovania dejepisu. Účasťou v rôznych odborových komisiách, ako aj vydaním viacerých učebných textov s touto tematikou výrazne prispel na Slovensku, ako aj v širšom, slovensko-českom kultúrnom kontexte k transformácii obsahu vyučovania dejepisu.

Dlhodobá a produktívna je tiež Albertyho výskumná, publikačná a editorská činnosť v oblasti historickej a súčasnej regionalistiky. Konkrétne ide o jeho činnosť (v období diskriminácie zväčša anonymnú) na pôde Gemerskej vlastivednej spoločnosti v Rimavskej Sobote, ktorá vznikla ešte v 20. septembra 1966, t. j. v čase spoločenského „odmäku“, veľkých predsavzatí, ale žiaľ, čoskoro aj zmarených nádejí. Jej predsedom a v roku 1969 zároveň redaktorom novo založenej vlastivednej revue Obzor Gemera sa stal vtedajší vedúci odboru školstva Okresného národného výboru v Rimavskej Sobote Július Bolfík. Jeho zásluhou a obetavou prácou sa GVS čoskoro vypracovala na rozvinutú výskumnú a vydavateľskú inštitúciu svojho druhu, akej na Slovensku nebolo obdoby. Svedčí o tom už skladba jej sekcií: 1. Historická, 2. Literárnohistorická, 3. Dialektologická, 4. Národopisná, 5. Pedagogická, 6. Prírodovedná, 7. Umelecká, ale najmä jej neobyčajne bohatá edičná činnosť.

Július Alberty ako krajan a v pozitívnom zmysle slova gemerský (presnejšie: malohontský) lokálpatriot si celkom zákonite našiel cestu do tejto inštitúcie a svojou osobnou iniciatívou aj vedeckou autoritou od začiatku bol pre GVS veľkým prínosom. Keď normalizačný ošial stratil na pôvodnej sile, zaujal opäť miesto v redakčnej rade Obzoru Gemera. Po páde totalitného systému sa stal predsedom GVS a zároveň výkonným redaktorom v Obzore Gemera, neskôr vydávanom pod zmeneným názvom Obzor Gemera-Malohontu. Pod jeho vedením sa časopis zbavil jednostrannej ideologizácie a svojou obsahovou skladbou aj vedeckou akribiou dosiahol úroveň centrálnych vydávaných odborných periodík.

Tu by som chcel osobitne oceniť, že v novom Obzore Gemera-Malohontu po prechodnom útlme opäť našla dôstojné zastúpenie aj literárna a kultúrna regionalistika, pričom sme si viacerí bývalí spolužiaci z tisovskeho gymnázia pokladali za česť môcť sa na tejto spolupráci podieľať. Možno len ľutovať, že tento hodnotný regionálny časopis, ktorý v polovici osemdesiatych rokov mohol vychádzať v náklade 5000 výtlačkov, nielen na škodu regiónu, ale aj celej slovenskej kultúry, musel v kvitnúcom čase bulváru „pre nedostatok prostriedkov“ zaniknúť.

Na záver svojho spomínania ako rodený Poltárčan nemôžem obísť ani peknú spomienku na spoluprácu s jubilujúcim kolegom a priateľom prof. PhDr., Dr. h. c. Júliusom Albertym, CSc. ako vedeckým garantom na príprave regionálnej monografie Mesto Poltár.⁴ Treba dodať, že vďaka vysokej profesionálnej erudícii, organizačnej schopnosti a obdivuhodnej pracovitosti Júliusa Albertyho sa môžu aj ďalšie mestá a obce stredného Slovenska – Pohorelá, Brezno, Podbrezo-

⁴ Pre Mestský úrad v Poltári vydal v roku 2002 FOTO Badinka, s. r. o. Zvolen, s. 232 + obr. príloha.

vá, Valaská, Králiky, Riečka, Očová a i. prezentovať podobnými kvalitnými regionálnymi monografiami.

Vyšná Pokoradz a jej pečate do roku 1918

LEON SOKOLOVSKÝ

Katedra archivníctva, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Vyšná Pokoradz je v súčasnosti z administratívneho hľadiska miestnou časťou štyri a pol kilometra vzdialenej Rimavskej Soboty. Až do roku 1975 však existovala ako samostatná obec. Jej historický chotár hraničil so spomínaným mestom na juhu. Na juhovýchode a východe susedila Vyšná Pokoradz s Nižnou Pokoradzou, na východe s Dražicami a Padarovcami, na severovýchode s Lukovišťami, na severe s Hornými Zahoranmi, na severozápade s Nižným Skálnikom, na západe s Malými Teriakovcami a na juhozápade s Čerenčanmi.¹ Územie patriace pôvodne k Vyšnej Pokoradzi sa rozprestiera v juhovýchodnej časti Slovenského rudohoria, na ľavej strane údolia Rimavy. Má pahorkatinový, čiastočne dubinou zalesnený charakter s nadmorskou výškou od 215 do 517 metrov, pričom stred vlastnej dediny na nachádza v polohe 370 m. n. m.²

Územnosprávne patrila Vyšná Pokoradz od prvej polovice 14. storočia do Malohontu, ktorý bol až do konca roku 1802 súčasťou Hontianskej stolice. Za východnou a severnou hranicou jej chotára ležala už Gemerská stolica. Výnimku tvorili roky 1786 – 1790, keď Jozef II. spojil Malohontský dištrikt s Gemerom. Toto spojenie bolo zákonne obnovené začiatkom roka 1803. Odvtedy až do konca roku 1922 prislúchala Vyšná Pokoradz do Gemersko-malohontskej stolice.³

Po roku 1688 bola dedina zaradená do Dolného slúžnovského obvodu Malohontského dištriktu, v 19. storočí do Malohontského slúžnovského okresu, ktorý bol po roku 1867 premenovaný na Rimavskosobotský okres.⁴ Do tohto okresu náležala i neskôr, po vzniku Československej republiky v rokoch 1918 – 1922, aj počas trvania Zvolenskej župy v rokoch 1923 – 1928, a taktiež počas krajinského zriadenia 1928 – 1938. Po prvýkrát v dejinách vôbec boli prerušené územnosprávne väzby Vyšnej Pokoradze na Rimavskú Sobotu koncom roka 1938, keď v dôsledku Viedenskej arbitráže došlo k začleneniu mesta do horthyovského Maďarska a medzi oboma lokalitami sa vytýčila štátna hranica. Následne Vyšná Pokoradz spolu s ostatnými okolitými obcami, ktoré zostali na území Slovenska, prešla do novozriadeného okresu Hnúšťa. V rámci tohto okresu patrila v rokoch 1940 – 1945 do Pohronskej župy. Po skončení druhej svetovej vojny a oslobodení Československa na jar 1945 došlo aj k zriadeniu obnoveného okresu so sídlom v prinavrátenej Rimavskej Sobote. Od toho času zostala Vyšná Pokoradz jeho územnosprávnou súčasťou bez ohľadu na zmeny a reformy, ktoré modifikovali okresné zriadenie, až dodnes. Menila sa len príslušnosť ku krajom – Banskobystrický (1949 – 1960), Stredoslovenský (1960 – 1969 a 1971 – 1990) a opäť Banskobystrický (od 1996).

Počiatky osídlenia územia Vyšnej Pokoradze majú doslova praveké korene. Dokladá ich čepeľovitý odštep listového tvaru, pôvod ktorého odborníci kladú do paleolitu.⁵ Ďalšie archeologické nálezy (pracovné nástroje, keramika) dokumentujú mladšie vývinové fázy doby kamennej – mezolit, neolit, eneolit.⁶ Ľudia obývali tento priestor aj v dobe bronzovej (hatvanská kultúra, pilinská kultúra, mladolužicko-sliezska kultúra atď.).⁷ Rozličný materiál dokumentujúci napríklad

¹ MAPA správneho rozdelenia: Slovenská socialistická republika. Mierka 1 : 400 000. 10. nezmenené vydanie. Bratislava : Slovenský úrad geodézie a kartografie 1990.

² VLASTIVEDNÝ slovník obcí na Slovensku. (ďalej VSOS) III. Bratislava : Veda 1978, s. 319.

³ SOKOLOVSKÝ, L.: Stručné dejiny Malohontu do roku 1803. Martin : Gradus 1997, s. 86 – 129.

⁴ Tamže, s. 135.

⁵ BALAŠA, G.: Gemer v praveku. In: Vlastivedné štúdie Gemera. 2. Zost. J. Bolfik. Bratislava : Obzor 1973, s. 10. Pozri aj SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 17.

⁶ BALAŠA, 1973, s. 11.

⁷ Tamže, s. 12, 18 – 19.

skýtsku kultúru tu dokladá prítomnosť človeka tiež v staršej dobe železnej (halštate).⁸ Podobne to platí o mladšej dobe železnej (laténe), z ktorej sa zachovali zlomky keramiky kočovných Jazygov.⁹

Na základe širších historicko-osídľovacích súvislostí a v ich kombinácii s prírodnozemepisnou polohou južného Malohontu sa dá celkom reálne predpokladať, že do oblasti Vyšnej Pokoradze prišli prví Slovania, ktorých možno považovať, za priamych predkov dnešných Slovákov, najneskôr v druhej polovici 7. storočia.¹⁰ Napokon najlepším svedectvom continuity slovan-ského – slovenského osídlenia tohto územia je samotné toponymum *Pokoradz*. Bez akýchkoľvek pochybností bolo motivované dobre zrozumiteľným apelatívom *pokora*, respektíve jeho odvodeninami *pokoriť*, *pokorený*. Aj tieto fakty vedú k záveru, že lokalita zvaná Pokoradz, patrila už pred rokom 833 do rámca Pribinovej Nitravy a potom v priebehu 9. storočia do Veľkomoravského kniežatstva, respektíve Veľkomoravskej ríše. A podobne ako ostatné široké okolie sa počas prvej polovice 11. storočia dostala do Uhorského kráľovstva.

Maďari, ktorí sa v týchto končinách usadili pred polovicou 12. storočia,¹¹ prevzali od domáceho obyvateľstva už ustálený a vžitý slovenský názov dediny *Pokoradz*, a to iba s jeho malým prispôbením maďarskej výslovnosti, keď sa koncová spoluhláska *-dz* modifikovala na *-d'* (v maďarskej ortografii *-gy*).¹² Tak vznikol maďarský variant názvu dediny v podobe *Pokorágy*. Naznačený jazykový proces bol totožný aj v prípade neďalekej Nižnej Pokoradze.

Výskyt dvoch susediacich dedín, ktoré majú v názve slovo *Pokoradz*, vytvára priestor predbežne aspoň pre hypotetické úvahy o počiatkoch ich stredovekej existencie. V analógii s inými podobnými dvojicami dedín typu Vyšná – Nižná, respektíve Dolná – Horná sa dá predpokladať, že najskôr vznikla len jedna dedina Pokoradz. Ťažko teraz rozhodnúť, ktorá z dvoch Pokoradzí to bola, aj keď relatívne bližšia zemepisná poloha k sídelnej osi Rimavskej doliny naznačuje skôr prvenstvo pre dnešnú Nižnú Pokoradz. Samozrejme k vzniku upresňujúcich prídavných mien *Vyšná Pokoradz* a *Nižná Pokoradz* došlo až po založení druhého sídliska v pôvodnom chotári prvého. Kvôli absencii písomných prameňov nemožno bližšie konkretizovať ani datovanie tejto udalosti. No muselo sa tak stať najneskôr na prelome 13. a 14. storočia, lebo v listine kráľa Karola Róberta z roku 1334 sa už uvádzajú obe dediny spoločne ako *duo Pokorag*.¹³ Tento záznam je zároveň najstaršou zachovanou písomnou zmienkou o oboch Pokoradziach. Prvý doteraz známy priamy doklad označenia *Vyšná Pokoradz* v jeho maďarskom variante *Felsev Pokoragh* je mladší o viac než jedno storočie, pochádza až z roku 1438.¹⁴ V historických prameňoch z ďalších období nachádzame túto dedinu zapísanú v nasledovných podobách:

1542	Felsew Pokorad
1543	Felsewpokorad
1550	Felsw Pokorad
1567	Felseo Pokorad
1570	Felso Pokoran
1576	Felsewpokoragy
1583	Felső Pokoragy ¹⁵
1589	Feólso Bocaragy ¹⁶

⁸ Tamže, s. 22 – 23.

⁹ Tamže, s. 24.

¹⁰ SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 22 – 23.

¹¹ Tamže, 1997, s. 27 – 28.

¹² Ide o bežný jav pri preberaní slov so spoluhláskou *dz* zo slovenčiny do maďarčiny. Porovnaj napríklad *Brodzany* → *Brogján*; *Prievidza* → *Privigye* a pod.

¹³ SOKOLOVSKÝ, L.: Kokava (a iné malohontské obce) v stredovekých prameňoch. *Obzor Gemera*. XIII/4, 1982, s. 252.

¹⁴ VSOS, III, s. 319.

¹⁵ SOKOLOVSKÝ, L.: Názvy malohontských obcí v portálnych súpisoch 1542 – 1707. *Obzor Gemera*. XXI/1, 1990, s. 18. (roky 1542 – 1583)

1596	Felso Pokoragh
1598	Felső Pokorag
1600	Felseo Pokoragy
1603	Folso Pokorad
1609	Felseo Pokoragi
1610	Folső Pokoragi
1625	Feölseö Pokoragi
1635	Feulseo Pokoragy
1648	Felseö Pokorad
1707	Felső Pokoragy ¹⁷
1773	Felső-Pokoragy
1786	Felschő-Pokoragy ¹⁸
1802	Felső Pokorágy
1802	Horny Pokorád'
1802	Slovenský Pokorád'
1802	Toth Pokorágy ¹⁹
1806	Felső-Pokorágy
1806	Wissni Pokorac ²⁰
1808	Felső-Pokorágy ²¹
1808	Horní Pokorad' ²²
1808	Horní Pokorád'
1863	Felsőpokorágy
1863	Tótpokorágy
1873	Felsőpokorágy ²³
1920	Horna Pokoradz ²⁴
1920	Horná Pokoradz
1927	Vyšná Pokoradz ²⁵

Napriek uvedenému, pomerne veľkému množstvu všelijakých foriem zápisov ide v podstate iba o rozličné ortografie maďarského znenia názvu *Felsőpokorágy* a slovenského znenia *Horná Pokoradz*. Ojedinelo sa vyskytujú tvary vzťahujúce sa významovo k variantu *Slovenská Pokoradz*, v maďarčine *Tótpokorágy*. To na základe jej slovenského charakteru, ktorým sa odlišovala od národnostne prevažne maďarskej Nižnej Pokoradze (*Magyarpokorágy*). Ako vidno, súčasný úradný názov *Vyšná Pokoradz* dostala obec až v roku 1927. Predtým sa vyskytol iba raz, v diele L. Bartolomeidesa o Gemerskej stolici (1806). Raritné záznamy *Felso Pokoran* a *Feólso Bocaragy* sú len obyčajné skomoleniny. Vznikli preto, lebo príslušní pisári nepoznali miestnu situáciu a teda ani správne pomenovanie dediny.

¹⁶ URBÁRE feudálnych panstiev na Slovensku (ďalej UFPS). I, Zost. R. Marsina, M. Kušík. Bratislava : VSAV 1959, s. 437. (rok 1589)

¹⁷ SOKOLOVSKÝ, 1990, s. 18. (roky 1596 – 1707)

¹⁸ MAJTÁN, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava : VSAV 1972, s. 326/2008. (roky 1773 – 1786)

¹⁹ ŽILÁK, J.: Topografický popis Malohontu z roku 1802. Obzor Gemera. XXII/4, 1991, s. 134. (rok 1802)

²⁰ BARTHOLOMAEIDES, L.: Inlyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica. Leutschoviae 1806 – 1808, s. 647. (rok 1806)

²¹ MAJTÁN, 1972, s. 326/2008. (rok 1808)

²² VSOS, III, s. 319. (rok 1808)

²³ MAJTÁN, 1972, s. 326/2008. (roky 1808 – 1873)

²⁴ VSOS, III, s. 319. (rok 1920)

²⁵ MAJTÁN, 1972, s. 326/2008. (roky 1920 – 1927)

Vyšná Pokoradz patrila z hľadiska jej rozlohy, počtu obyvateľov a celkového významu prevažne medzi stredne veľké malohontské lokality. Jej situácia sa však v jednotlivých obdobiach, aj v závislosti od vonkajších vplyvov menila. Istý prehľad tohto vývoja možno sledovať napríklad na portálnych súpisoch od polovice 16. do polovice 17. storočia. V roku 1542 bolo v nej spoplatnených 9 port, v roku 1557 až 11 port.²⁶ Vpád Turkov do Rimavskej kotliny a ich zaujatie neďalekej pevnosti – vodného hradu Sobôtka roku 1555 znamenalo pre celé okolie a teda aj pre Vyšnú Pokoradz počas nasledujúceho takmer poldruhastoročia neustálu hrozbu a neprijemné dôsledky.²⁷ Preto boli v roku 1559 v tejto dedine schopné zaplatiť štátnu daň už iba 2 porty.²⁸ Najväčšiu katastrofu však spôsobili roku 1566 oddiely krymských Tatárov.²⁹ Medzi 32 vypálenými a zničenými malohontskými dedinami, o ktorých si nasledujúceho roku kráľovský výberca daní poznamenal, že mu nič nezaplatili, bola tiež Vyšná Pokoradz.³⁰ K jej znovuoživeniu dochádzalo len veľmi pomaly. Portálny súpis tu prvé 2 nové domy zachytáva až k roku 1570. V roku 1598 ich bolo 9, ale v roku 1603 zasa iba 4 domy.³¹ Ani prvá polovica 17. storočia nebola veľmi priaznivá. V roku 1609 boli v dedine zdanené 2 porty, za rok 1635 to bola 1 porta a za rok 1648 dokonca len polovica porty.³²

Od druhej polovice 17. storočia sa Vyšná Pokoradz, podobne ako ostatné dediny v Malohonte, začala postupne opäť rozmáhať a rásť. Začiatkom 19. storočia v nej už stálo 60 domov a žilo 487 obyvateľov.³³ Potom sa jej veľkosť viac-menej ustálila. V roku 1828 ju tvorilo 58 domov a obývalo 408 ľudí, na prelome 19. a 20. storočia to bolo 75 domov a 363 obyvateľov.³⁴ Približne rovnaké počty sa udržali až do polovice 20. storočia. Potom však nastal nový pokles. Päť rokov pred administratívnym pripojením Vyšnej Pokoradze k Rimavskej Sobote, v roku 1970 mala Vyšná Pokoradz už len 225 obyvateľov.³⁵

Na základe zachovaných historických prameňov to vyzerá tak, že prvým feudálnym vlastníkom Vyšnej Pokoradze (spolu s Rimavskou Sobotou a ďalšími dedinami na území strednej a hornej Rimavy) bol kaločský arcibiskup. Jeho majetky spravované v rámci tzv. Rimavského dvorského španstva získal roku 1334 výmenou za svoje majetky v Sriemskej a Báčskej stolici Tomáš z rodu Kačičovcov, zakladateľ veľmožského rodu Sečeniencov zo Sečian (Szécsény).³⁶ V rámci delenia poddanských dedín roku 1411 sa Vyšná Pokoradz spolu s inými dedinami patriacimi do hradného panstva Hajnáčka dostala do vlastníctva Tomášovho vnuka Šimona Sečeniho. V roku 1424 však celé toto panstvo, vrátane Vyšnej Pokoradze, kráľovná Barbora zhabala Šimonovmu synovi Mikulášovi pre porušenie vernosti. Z dočasnej kráľovskej držby prešlo roku 1435 ako záloh do rúk Štefanovi z Brezovice a v roku 1438 sa stalo majetkom Palóciencov z Pavloviec nad Uhom.³⁷ Po istých majetkovo-právnych nezrovnalostiach vstúpili v polovici 16. storočia do vlastníctva Vyšnej Pokoradze a niektorých ďalších dedín na jej okolí Felediovcia.³⁸ Avšak podľa urbára hajnáčskeho hradného panstva z roku 1589 patrila už Vyšná Pokoradz ich príbuzným – Lorántfiovcovi.³⁹ V 17. a 18. storočí sa lorántfiovské majetky rozdrobili medzi ich dedičmi. Počas tohto

²⁶ MAGYAR országos levéltár, Budapest (ďalej MOL). E 158 Conscriptiones portarum, Tomus XVII. Comitatus Hontensis, s. 43. (1542); s. 559. (1557).

²⁷ SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 98.

²⁸ MOL, E 158, Tom. XVII s. 602.

²⁹ SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 100.

³⁰ MOL, E 158, Tom. XVII, s. 889.

³¹ MOL, E 158, Tom. XVII, s. 925. (1570); Tom. XVIII. (Comitatus Hontensis). s. 461. (1598); s. 544. (1603).

³² MOL, E 158, Tom. XVIII, s. 573 (1609); s. 670 (1635); s. 689 (1648).

³³ BARTHOLOMAEIDES, 1806-1808, s. 647.

³⁴ VSOS, III, s. 319. (1828); MVV-GKV, s. 46. (19./20. stor.).

³⁵ VSOS, III, s. 319.

³⁶ SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 71 a 74.

³⁷ Tamže, s. 75.

³⁸ Tamže, s. 78.

³⁹ UFPS, I, s. 437.

obdobia mali určité zemepanské čiastky vo Vyšnej Pokoradzi Štefan Borbély (1707),⁴⁰ Rákociovci, Abafiovci, Rakovskovci, Jekelfalušiovci, Palkovičovci, Hellenbrandtovci, Sentmiklőšiovci.⁴¹ Na prelome 18. a 19. storočia k nim pribudli ešte Törökovci, oždianski Luženskovci a potom ich dediči.⁴² Okrem toho v dedine už v 15. storočí žili aj miestni drobní zemanovia Pokorádiovci a po nich Čičeriovci.⁴³

V búrlivých časoch vojen a bezprávia vymáhali od Vyšnopokoradzanov poddanské dávky, ale aj iné rozličné poplatky a služby, okrem ich zemepánov, ďalší záujemcovia. V 40-tych rokoch 16. storočia si taktovo osvojoval právo dokonca aj na portálne dane správca muránskeho hradu Matej Bašo.⁴⁴ V roku 1554 sa podobne zachoval Žigmund Balaša zo Sobôtky.⁴⁵ Ešte horšie a ťaživejšie sa prejavovalo bašovanie Turkov. Pod ich priamou nadvládou trpel celý kraj nielen v druhej polovici 16-teho, ale aj viac než celú prvú tretinu 17-teho storočia.⁴⁶ Turecké nebezpečenstvo tu úplne pominulo však až po roku 1687.

Podľa spomínaného urbára z roku 1589 odovzdali poddaní obyvatelia Vyšnej Pokoradze zemepanskej vrchnosti naturálne dávky – maslo, med, pšenicu a ovos. Ďalej boli povinní vozit' do Hajnáčky drevo a kosit' seno na panských lúkach. Na fil'akovskom majeri mali stanovené robotné povinnosti vo forme jednodňovej orby a jednodňovej žatvy. Okrem toho sediaci platili po jednom zlatom ročne. Inak v chotári bolo dostatok polí, menej lúk, respektíve pastvín, ale zasa pomerne hojná lesosť.⁴⁷ Ako teda vidno ich hlavným zamestnaním bolo poľnohospodárstvo. Tento ráz dediny potvrdzuje aj Ladislav Bartolomeides, ktorý začiatkom 19. storočia Vyšnopokoradzanov charakterizoval ako usilovných roľníkov.⁴⁸

Dobové pramene potvrdzujú popri roľníctve výskyt ďalších zamestnaní vo Vyšnej Pokoradzi. V roku 1802 existoval na jej pomedzi s Nižnou Pokoradzou kameňolom, z ktorého sa bral materiál najmä na stavby domov v Rimavskej Sobote a jej okolí. Z toho istého roku pochádzajú písomné správy o tom, že obyvatelia dediny sa zaoberali aj hrnčiarstvom a povozníctvom. Stál tu dokonca mlyn. No veľmi neprosperoval, lebo mohol fungovať iba počas výdatnejších dažďov.⁴⁹ V 19. a 20. storočí sa okrem spomínaných činností niektorí Vyšnopokoradžania zaoberali ešte pálením liehovín a priekupníctvom.⁵⁰

Vo Vyšnej Pokoradzi boli na úrovni dobových pomerov a miestnych možností do istej miery zabezpečené aj duchovné a kultúrne potreby obyvateľstva, a to už od stredoveku. Nasvedčuje tomu aspoň informácia o tunajšom pôvodnom kostole, ktorý mal pochádzať z arpádovských čias, teda pred rokom 1301. Na jeho mieste v roku 1797 vybudovali dodnes stojaci tolerančný evanjelický a. v. chrám. Klasicistická zvonica bola k nemu pristavaná v polovici 19. storočia.⁵¹

Podľa portálneho súpisu z roku 1542 poberal vyšnopokoradzský farár desiatok, ktorý inak bežne patrilo ostrihomskému arcibiskupovi.⁵² To polepšovalo jeho materiálne zabezpečenie. Išlo o výsadu, ktorou už od 14. storočia na základe kráľovskej donácie disponovala Rimavská Sobota a niektoré ďalšie malohontské obce.⁵³ Zdá sa, že sa na nej podieľala aj Vyšná Pokoradz.

⁴⁰ MOL, E 158, Tom. XVIII, s. 798.

⁴¹ MVV-GKV, s. 46 – 47.

⁴² ŽILÁK, 1991, s. 134.

⁴³ MVV-GKV, s. 47.

⁴⁴ MOL, E 158, Tom. XVII, s. 43. (1542); s. 240. (1547 – 1549); s. 532. (1549).

⁴⁵ MOL, E 158, Tom. XVII, s. 415.

⁴⁶ V portálnych súpisoch sa Vyšná Pokoradz menovite uvádza medzi malohontskými dedinami, ktoré boli podrobené Turkami, za roky 1600 až 1635. MOL, E 158, Tom. XVIII, s. 493. (1600); s. 519. (1601); s. 544. (1603); s. 573. (1609); s. 604. (1610); s. 635. (1625); s. 670. (1635). Pozri k tomu aj SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 98 – 102.

⁴⁷ UFPS, I, s. 437 – 438.

⁴⁸ BARTHOLOMAEIDES, 1806-1808, s. 647: „*qui diligentes sunt agricolae*“.

⁴⁹ ŽILÁK, 1991, s. 134.

⁵⁰ VSOS, III, s. 319.

⁵¹ MVV-GKV, s. 47; VSOS, III, s. 319.

⁵² MOL, E 158, Tom. XVII, s. 43.

⁵³ SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 92 – 93.

V druhej polovici 16. storočia sa Vyšnopokoradzania, podobne ako ostatní, pôvodne rímskokatolícki veriaci na území Malohontu, prihlásili k reformácii cirkvi podľa Lutherovho učenia. Svoju novú náboženskú orientáciu s konečnou platnosťou potvrdili vo februári 1596, keď sa ich zástupcovia vyslaní do Kraskova slávnostne zaviazali rešpektovať vieroučné články známe ako Muránske artikuly.⁵⁴

Pri evanjelickej fare zriadil vyšnopokoradzský cirkevný zbor školu. Kedy sa tak stalo, zatiaľ nie je možné presnejšie určiť. No s ohľadom na širšie historicko-spoločenské okolnosti to muselo byť najneskôr v druhej polovici 18. storočia. Prvé doteraz známe písomné zmienky o jej existencii pochádzajú zo samého začiatku 19. storočia.⁵⁵

Z právneho hľadiska sa Vyšná Pokoradz už od stredoveku vyvíjala ako v podstate bežná poddanská dedina. Tomu zodpovedala aj organizácia jej vnútornej správy. Na čele obecnej pospolitosti stál richtár, ktorému pomáhali pravdepodobne dvaja až štyria prisažní (boženíci). Radami a ponaučeniami im pri riešení niektorých problémov určite prispievali aj niekoľkí ďalší obyvatelia s uznávanou prirodzenou autoritou, označovaní ako starší.⁵⁶ Prvého vyšnopokoradzského richtára podľa mena poznáme vďaka citovanému urbáru z roku 1589. Volal sa Juraj Marton. Spolu s ním je tam zapísaný aj istý Stanislav Zaban (vo fonetickej podobe zrejme Caban), ktorý podľa všetkého vystupoval vo funkcii prisažného.⁵⁷

Činnosť richtára a prisažných bola pôvodne veľmi jednoduchá a nevyžadovala si takmer žiadnu písomnú agendu. Väčšina správnych a súdnych úkonov voči miestnym obyvateľom sa vybavovala ústne. V záležitostiach vedených kráľovskými, stoličnými, zemepanskými či cirkevnými úradníkmi si príslušné zápisy robili oni sami, alebo ich pisári. Ak bolo niekedy potrebné vyhotoviť nejaký dokument v mene obce, spravidla ho na požiadanie jej predstaviteľov napísal tamojší učiteľ, farár, prípadne niektorý iný gramotný človek. Ešte zriedkavejšia bola potreba overovať takéto písomnosti pečaťou. Z toho dôvodu obec dlho vlastnú pečať ani nemala. Azda jeden z prvých prípadov, keď sa požadovalo overenie stanoviska predstaviteľov Vyšnej Pokoradze obecnou pečaťou, bolo potvrdenie prijatia Muránskych artikulov roku 1596. Keďže ju nemali k dispozícii, lebo vtedy ešte s najväčšou pravdepodobnosťou vôbec neexistovala, požiadal vyšnopokoradzský richtár rimavskobrezovského farára Jána Knesa, aby na miesto, kde mala byť pečať ich obce, pritlačil svoju osobnú pečať.⁵⁸ Spečatovanie obecných dokumentov cudzími pečaťami nebolo v tom čase v Malohonte nijako výnimočné. Aj pri potvrdzovaní spomínaných artikulov sa vyskytlo viackrát.⁵⁹

Relatívne veľký nárast vyhotovovania písomností miestnej administratívy a požiadaviek na ich pečatenie vyvolali až osvietenské reformy Márie Terézie a Jozefa II. (1740 – 1790). Do konca 18. storočia si dalo vyrobiť vlastné pečatidlá všetkých vtedajších 36 malohontských obcí, pritom až 9 z nich v roku 1774.⁶⁰ Niekedy v tomto období muselo s najväčšou pravdepodobnosťou vzniknúť aj prvé pečatidlo Vyšnej Pokoradze. Jeho doteraz najstarší odtlačok – voskovú pečať sme našli na listine zo 6. februára 1787.⁶¹ Má okrúhlu formu s priemerom 27 mm. V hornej polovici pečatného poľa sú sigly **F P**, čo je bezpochyby skratka maďarského pomenovania dediny

⁵⁴ Ev. a. v. farský úrad, Revúca. Protocolon Rimanovianum, s. 99. Pozri k tomu tiež SOKOLOVSKÝ, 1997, s. 104.

⁵⁵ ŽILÁK, 1991, s. 134; BARTHOLOMAEIDES, 1806-1808, s. 647.

⁵⁶ Ide o typickú dedinu na slovenskom zvykovom práve. Porovnaj k tomu: SOKOLOVSKÝ, L.: Správa stredovekej dediny na Slovensku. Bratislava: AEP 2002, s. 37 – 72.

⁵⁷ UFPS, I, s. 437. Priezvisko *Caban* sa v tomto kraji vyskytuje dodnes.

⁵⁸ Protocolon Rimanovianum, s. 99.

⁵⁹ SOKOLOVSKÝ, L.: Obecné erby a pečate v Malohonte. (Heraldicko-sfragistická sonda). Obzor Gemera. XV/1, 1984, s. 28.

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ ŠTÁTNY archív v Banskej Bystrici, fond Dištrikt Malý Hont, Pol-VI-5-208. Túto pečať som spolu s ďalšími malohontskými obecnými pečaťami objavil ešte ako študent počas archívnej praxe roku 1972 pri inventarizácii dotyčného fondu. Neskôr ich publikoval OTRUBA, Š.: Malohontské obecné pečate. Slovenská archivistika, XIII/1, 1978, s. 101 – 110.

Felsó Pokorády. V strede pod nimi sa nachádza dost' jednoducho štylizovaný vysoký dvojuchý (hlinený) hrniec. Predstavuje najstaršiu podobu obecného znaku Vyšnej Pokoradze.⁶²

Obr. č. 1.: Pečať Vyšnej Pokoradze z 2. pol. 18. stor.

Vzhľadom k prevažne roľníckemu charakteru Vyšnopokoradžanov, medzi ktorými bolo hrnčiarstvo podľa údajov z príslušnej citovanej literatúry len jedným z viacerých doplnkových zamestnaní, mohol by sa uvedený znak vnímať tak trochu ako prekvapivý. No práve on naznačuje, že vo všeobecnom povedomí dediny sa miestna hrnčiarska výroba považovala pre ňu za prvoradú a typickú. Preto jej symbol povýšili na svoj erb.

Na takto potvrdený význam hrnčiarstva v hospodárskom a spoločenskom živote vyšnopokoradzkej obecnej pospolitosti sme upozornili už v roku 1973.⁶³ Napriek tomu sa ešte v inak zaujímavej etnologickej štúdií o gemerskom hrnčiarstve z roku 1978 Vyšná Pokoradz medzi hrnčiarskymi dedinami v západnej časti Gemera-Malohontu neuvádza.⁶⁴ Stalo sa tak až v roku 1980, keď sa v druhom etnograficky vyčlenenom areáli dedín s hrnčiarskymi tradíciami na území bývalého veľkého okresu Rimavská Sobota – okrem Čerenčian, Horných Zahorian, Padaroviec a Vyšného Skálnika – spomína už aj Vyšná Pokoradz.⁶⁵ O tom, že hrnčiarstvo patrilo v tejto dedina medzi najdôležitejšie remeselné odvetvia aj počas 19. storočia, svedčí nasledujúci sfragistický vývoj jej obecných symbolov.

Na písomnosti z roku 1854 sa zachovala vosková pečať odtlačená ďalším vyšnopokoradzským pečatidlom.⁶⁶ Niekoľko atramentových pečiatok toho istého pôvodu je napríklad aj v katastrálnych operátoch z roku 1866.⁶⁷ Všetky majú oválny tvar s rozmermi 27 x 22 mm. Po obvode „beží“ majuskulný kruhopis **SIGILLUM F. POKORAGYIENSE**. Latinský jazyk tohto textu dokazuje, že dané pečatidlo vzniklo najneskôr v prvej polovici 19. storočia. V strede pečate je pomerne kvalitne stvárnený dvojuchý (hlinený) hrniec. Od hrnca na pečati z druhej polovice 18.

⁶² Prvý pokus o jeho heraldizáciu som urobil už v roku 1973. (Pozri: SOKOLOVSKÝ, L.: Poľnohospodárske a hrnčiarske symboly v obecných erboch Malohontu. *Obzor Gemera*. IV/2, 1973, s. 54 – 55.) Vtedy ma ešte opísaná forma hrnca zviadla k domnienke, že ide o džbán.

⁶³ Tamže, s. 54.

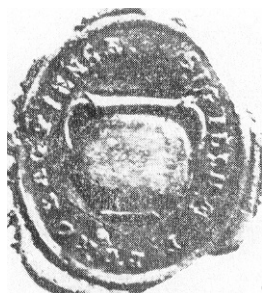
⁶⁴ ČOMAJOVÁ, O.: Historiografia šivetického hrnčiarstva v konglomeráte gemerských hrnčiarskych stredísk. In: *Gemer - národopisné štúdie*. 3. Zost. A. Pranda. Martin : Osveta 1978, s. 218 – 219.

⁶⁵ BORŽÍKOVÁ, E.: Domácka výroba a ľudové remeslá v okrese Rimavská Sobota. *Obzor Gemera*. XI/2, 1980, s. 108.

⁶⁶ OTRUBA, Š.: Malohontské obecné pečate. *Slovenská archivistika*, XIII/1, 1978, s. 109, pečať 34b.

⁶⁷ ÚSTREDNÝ archív geodézie a kartografie, Bratislava (ďalej ÚAGK), Operáty k prvému katastrálnemu mapovaniu, sign. Ge 30, Ge 159 ai.

storočia sa líši hlavne tým, že je baňatý. Obsah pôvodného znaku Vyšnej Pokoradze – dvojuchý hrniec – sa teda zachoval aj na jej druhej pečati. Jediné čo sa zmenilo, vylepšilo, bolo jeho umelecké stvárnenie.

Obr. č. 2.: Pečať Vyšnej Pokoradze z 1. pol. 19. stor.

V katastrálnych operátoch Vyšnej Pokoradze z roku 1866 sa celkom neočakávane objavili atramentové pečiatky, ktoré sú stopami po jej chronologicky treťom pečatidle.⁶⁸ Toto pečatidlo malo kruhový, po obvode perlovcom zdobený tvar. V priemere meralo 29 mm. Prevažnú časť jeho plochy vyplňal na pažiti postavený baňatý dvojuchý hrniec, tvarovo veľmi podobný hrncu na pečati pochádzajúcej z prvej polovice 19. storočia. Nad ním bola však pridaná päťlistová otvorená koruna. Po stranách hrnca sa nachádzali veľké kurzívne písmená *F P*, ktoré možno vnímať ako vzorovo nadväzujúce na sigly v pečati z druhej polovice 18. storočia.

Obr. č. 3.: Pečať Vyšnej Pokoradze zo 60-tych rokov 19. stor.

Vznik popísaného tretieho pečatidla podmienilo pravdepodobne niekoľko faktorov. Súbežné oficiálne používanie pečatidla z prvej polovice 19. storočia ešte aj v roku 1866 naznačuje, že tieto činitele mali prevažne iný, než sfragistický charakter. S prihliadnutím na premeny historiko-politických okolností v priebehu druhej polovice 19. storočia sa stali najvhodnejším obdobím pre „oživovanie“ starých, respektíve zavádzanie nových obecných znakových pečatí v Uhorsku a na Slovensku 60-te roky. Boli to časy po uvoľnení Bachovho absolutistického zovretia celej spoločnosti, osobitne samosprávnych zložiek verejnej správy, vrátane obcí, a následne „predvečer“ Rakúska – maďarského vyrovnania v roku 1867. Na druhej strane sa od roku 1860 začal opätovne

⁶⁸ ÚAGK, Ge 171. Za upozornenie na tento prameň a názor na jeho interpretáciu ďakujem prof. PhDr. Jozefovi Novákovi, DrSc.

zosilňovať aj maďarizačný tlak na Slovákov a príslušníkov ostatných nemaďarských národov žijúcich v Uhorsku. Úplnou samozrejmosťou mala byť maďarčina v úradnom styku. V týchto súvislostiach je zjavné, že v nesúlade s „duchom doby“ bol už aj latinský kruh opis na druhej vyšnopokoradzkej pečati. Zdá sa, že slovenská Vyšná Pokoradz našla v danej situácii isté kompromisné východisko. Aby nemusela používať pečať s úplným maďarským kruh opisom, inšpirovala sa svojou pôvodnou pečaťou z druhej polovice 18. storočia, na ktorej bol síce maďarský variant miestneho názvu, ale iba v skratke.

Pri príležitosti výroby tretieho vyšnopokoradzského pečatidla došlo aj k čiastočnej úprave znaku obce. V zhode s celkovým úpadkom a silnou naturalizáciou heraldickej tvorby v druhej polovici 19. storočia sa pod dvojchý hrdie podložila pažiť. Hrdie navyše prevýšila, v rámci tohto znaku fakticky bezvýznamná, otvorená listová koruna. Takto „polepšený“ erb Vyšnej Pokoradze sa potom používal na pečatiach v administratívnej praxi obce pravdepodobne až do 80-tych rokov 19. storočia. Pečatidlá a pečiatkovadlá vyrobené a používané neskôr boli už len nápisové.⁶⁹

V historicko-politických a sociálno-ekonomických pomeroch 20. storočia Vyšná Pokoradz zabudla na svoje pôvodné pečate a znak. Pričlenením k Rimavskej Sobote stratila charakter samostatnej administratívnej jednotky, preto sa na ňu nevzťahuje ani aktuálne platná zákonná povinnosť, podľa ktorej musia všetky obce v Slovenskej republike do konca roka 2006 prijať a zaviesť do oficiálnej praxe vlastné erby.⁷⁰ No ten istý zákon umožňuje, aby svoje erby používali aj miestne časti obcí.⁷¹ Obyvatelia Vyšnej Pokoradze majú teda v súčasnosti právo nadviazať na sfragistické a heraldické tradície zdedené po svojich predkoch z 18. a 19. storočia. Či a aké konkrétne kroky v tomto smere učinia, to závisí len od nich samotných.

Summary

History and Seals used at Vyšná Pokoradz till 1918

In 1975, the originally detached Slovak village of Vyšná Pokoradz became a part of the town of Rimavská Sobota. Archaeological findings are evidence that the area of the village has been settled since the Palaeolithic. The medieval village was founded by Slovaks, which is proven by its name. During feudalism Vyšná Pokoradz developed in accordance with common law as a typical serfs' village. Administration of the village was quite simple. It was performed by the *richtár* (village J.P., *judex*) and several jurors (*jurati*). Written documents were issued only very rarely. In case of necessity they were authenticated with seals borrowed from other villages or persons.

Vyšná Pokoradz had its first seal created in the mid-18th century. It contained the badge (coat of arms) of the village – a pot with two handles. It symbolised pottery-making, an important trade carried out by the villagers (Fig.1). The second seal was received in the first half of the 19th century. Also this one contained the same badge – a pot with two handles but the execution of the sign was of higher quality (Fig.2). The third seal of Vyšná Pokoradz, created in the 1860s, also exhibits a pot with two handles, now complemented with two new elements – a heraldic greensward and an open crown (Fig.3).

These seals were used approximately till the 1890s; then they fell into oblivion. The act on municipality constitution allows the historical coat of arms of Vyšná Pokoradz to be restored.

⁶⁹ GEMERSKO-malohontské múzeum, Rimavská Sobota, Sfragistická zbierka, sign. VIII/46 (inv. č. 1084); I/53 (inv. č. 53 (inv. č. 1173) – obe zo 70-tych až 80-tych rokov 19. storočia. Reprodukcia pečiatky Vyšnej Pokoradze z roku 1906 vyhotovenej dielňou I. Felsenfelda v archíve autora.

⁷⁰ Ustanovenie v § 30, ods. 1, zákona č. 453/2001 Z. z.

⁷¹ § 1b, ods. 2, cit. zákona.

Vzťah medzi Slovenskou Ľupčou a Banskou Bystricou z hľadiska genézy stredovekých miest¹

ALEXANDER T. RUTTKAY – PETER MOSNÝ

Archeologický ústav SAV, Nitra

Krajský pamiatkový úrad, Banská Bystrica

Do konca 13. stor. na území Slovenska nadobudlo privilégia kráľovských miest 53 sídlisk (Juck 1984; Ruttkay, A. 1995), čo je vzhľadom k veľkosti územia a k počtu všetkých sídlisk (na území dnešného Slovenska okolo roku 1250 ich bolo vyše 2300 – Ruttkay, A. 1985, 147) pomerne vysoký počet.

X X X

Z obsiahlej odbornej literatúry k problematike genézy miest na Slovensku odvolávame sa v tomto informatívnom príspevku najmä na údaje v prácach R. Marsinu (1973, 1985), Ľ. Jucka (1984), M. Kučeru (1978) a P. Baxu (1985) a na vlastné výskumy. Viditeľnou hranicou v mestotvornom procese sa javia najčastejšie mestské privilégia. V niektorých prípadoch patrili k zdrojom veľkého stredovekého rozvoja (napr. Bratislava, Trnava, Košice, viaceré spišské mestá na čele s Levočou, starobylé komitátne sídla, napr. Zvolen a banské mestá s významným postavením – najmä Banská Štiavnica, Banská Bystrica a o niečo neskôr aj Kremnica).

Iné mestá získali privilégia na základe predchádzajúceho, tzv. predlokačného vývoja s rôznymi osudmi v nasledujúcich storočiach (Nitra). No ani staré sídliskové korene a skoro získané mestské privilégia nezabránili úpadku niektorých lokalít na úroveň trhových osád (Starý Tekov, Dobroniva a pod.).

Osobitnou skupinou sú sídliská, ktoré síce mali hospodársky a geografický potenciál stať sa kráľovskými mestami, no v konkurencii iných, najmä geograficky blízkych lokalít sa tento predpoklad nenaplnil. Sem patrí aj Slovenská Ľupča.

X X X

Vznik stredovekých miest s privilégiami je na území Slovenska spojený predovšetkým s nemeckou kolonizáciou. Markantne o tom svedčí najmä situácia na Spiši so 64 nemeckými osadami, z ktorých značná časť získala mestské výsady ešte v 13. stor. Urbanizačný proces s významným podielom nemeckých kolonistov prebiehal aj v banských mestách.

Menej známe, alebo rozpoznateľné sú okolnosti staršej – tzv. valónskej, alebo latinskej (asi najmä juhofrancúzskej) kolonizácie už od 12. stor. spojenej najmä s obchodom, resp. v nižšie položených oblastiach aj s vinohradníctvom. Okrem názvov Vlchy, Vlašky a pod., indicie pre prítomnosť valónskych hostí na území Slovenska sme naznačili aj v Nitre (Ruttkay, A. 2005 104–106).

K prínosom archeologického bádania k problematike genézy miest patrí zistenie, že väčšina „kolonizačných“ miest predchádza tzv. predlokačná fáza, t. j. staršie osídlenie z 9.-12. stor. Stredoveké mestá teda spravidla nevznikali na „zelenej lúke“, noví obyvatelia často „dosídľovali“ niektoré staršie - svojou polohou novým potrebám zodpovedajúce - slovenské osady, ktoré najmä vďaka privilégiám, otvárajúcim o. i. aj rozvoj obchodu a remesiel nadobudli mestský ráz. Niekedy už aj „predmestská“ fáza súvisí s banskou činnosťou – ťažbou a spracovaním rúd (napr. železná ruda v Spišskej Novej Vsi – Javorský 1980, striebro v Banskej Štiavnici: Tóthová, Š. 1980; Labuda 1997). Staršie sídlisko často aj priestorovo zodpovedalo neskoršiemu mestskému jadru (Kežmarok: Slivka 1989). V iných prípadoch mestský útvar sa vyvinul v bezprostrednej blízkosti star-

¹ Príspevok odznel na vedeckej konferencii „*Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*“ usporiadanej v dňoch 27. – 28. septembra 2005 v Banskej Bystrici pri príležitosti 750. výročia mesta.

šieho sídliska, alebo podhradskej osady, ktorá v ďalšom vývojovom procese zanikla, resp. bolo pohltené mestským intravilánom (Skalica: Ruttkay, A. 1995, 303). Ojedinelým je vývoj Nitry, ktorá mestské privilégia roku 1248 získala na základe svojho významu a postavenia v 9.-12. stor., ako sídlo kniežatstva, neskôr vojvodstva (ducatus) a teda aj s koncentráciou remesiel a obchodu už v predlokačnom období (Marsina 1985; Ruttkay 2005).

x x x

Prepojenie staršieho a novšieho osídlenia a prvky kontinuity vo využívaní nerastných zdrojov chceme načrtnúť aj v prípade vzťahu Banskej Bystrice a Slovenskej Ľupče v 13.-14. stor. V najstaršej listine so zmienkou o Ľupči (roku 1250 sa spomína veľká cesta zo Zvolena – de villa Zoulum - do Ľupče - in Lypche) sa Bystrica nespomína (Marsina 1987, 243). Avšak už o päť rokov v privilegiálnej listine z roku 1255 pre Bystricu sa jasne rysuje existencia staršej Ľupče a vraj novej osady Bystrica, ktorá sa stáva mestom (noua villa Bystrice prope Lypcham: Marsina 1987, 341). Na tento vzťah chceme poukázať z hľadiska novších výsledkov archeologického výskumu najmä v Slovenskej Ľupči a ich následnej komparácie s písomnými údajmi z 13. stor. a taktiež so súpisom mimoriadnych pápežských desiatkov z rokov 1332-1337 (Monumenta Vaticana 1885-1891; Trochta 1970).

x x x

Východiskom pokusu o čiastkovú rekonštrukciu vodopisnej, sídliskovej a majetkovej situácie v mikroregióne je veľká historicko-vodopisná a miestopisná práca V. Šmilauera (1932). Na schematickej mapke 23, ktorá bola pre potreby moderného sídliskového výskumu prepracovaná a aktualizovaná (Ruttkay, A.- Sedlák, V. 1997; digitálne spracovanie E. Blažová) sú zmapované chatárne pochôdzky (metácie) č. 411-418 v širšom okolí Banskej Bystrice a Slovenskej Ľupče. Metácie sú zakreslené na základe listín z rokov 1255 a 1263. Pomiestne názvy odzrkadľujú sídliskové a prírodné pomery a čiastočne aj hospodársky potenciál regiónu v 13. stor. – t. j. nerastné zásoby.

O rozhodujúcom význame ťažby medi v okolí Banskej Bystrice od praveku sú významné najmä výsledky archeologického výskumu v Španej doline, dokonca s nálezmi kamenných drvičov rudy z doby bronzovej (Točík – Žebrák 1989). Asi práve Špania dolina ako „ad magnum lapidem, qui est circa montanam“ uvádza sa roku 1263 v listine o kráľovskej donácii zemí medzi „Byzterchebanam et Lypsche“. V tej istej listine však menuje sa podľa všetkého ďalšie ťažisko medenej rudy „ad parvum montem pyrosom“ niekde v horách severne od Ľupče (možno ide o Sandberg 834 m) a opäť aj veľká cesta „magna via“ do Ľupče. V 13. stor. boli teda vedľa seba dve významné sídliská – Banská Bystrica (od roku 1255 mestské privilégia) a Ľupča nachádzajúca sa pod kráľovským hradom, ktorá len neskôr, roku 1340 získala od kráľa Karola Róberta privilégia podľa krupinského práva. Tieto výsady roku 1347 opätovne potvrdil Ľudovít I. Privilégia podľa vzoru Krupiny sú vážnym dokumentom (Zolnay, 1977, 201 a n.) nemožno teda hovoriť o „menších privilégiách“ Ľupče. Hlavnými adresátmi výsad sa aj tu javia hostia, konkrétne tunajšia nemecká komunita (Juck 1984, 130, 131, 146, 147). Je pravdepodobné, že výsady majú korene už v roku 1330 (dejiny Slovenskej Ľupče novšie prehľadne spracoval H. Oravský 1990).

Archeologické výskumy v intraviláne Banskej Bystrice, kde sa zistili popri iných významných stredovekých nálezoch aj sporadické stopy osídlenia z 9.-10. stor. (za informáciu ďakujem Dr. M. Mácelovej) a tiež dávnejší nález depotu mincí z 11.-12. stor. (Rejholcová 1992, 10, 11) naznačujú, že kotlina pod Urpínom bola – nevedno či kontinuálne – osídlená už dávno pred 13. stor. Svedčí o tom napokon aj starobylý slovanský názov Bystrica v privilégiu z roku 1255 a ďalších zmienkach z 13. stor.; až roku 1303 sa prvýkrát vyskytuje nemecký názov Neusohl odvodený od pomenovania pre Zvolen – Altsohl (1303: plebanus de Nouisolium - Varsik 1990, 56).

Aj z katastri Slovenskej Ľupče pochádzajú archeologické nálezy svedčiace o osídlení v preduhorskom období (prieskumy P. Mosného). Kontinuálne sa tu však zachoval pôvodný slovanský názov osady bez špecifickej nemeckej varianty.

Predpoklad osídlenia katastrov Banskej Bystrice a Slovenskej Ľupče už v 9. – 10. stor. podporujú poznatky z blízkej Zvolenskej kotliny o viacerých sídliskách z 8.-10. stor. (Rejholcová 1992, 172 –174), nateraz o dvoch opevnených mocenských uzloch (Zvolen – Priekopa: Mácelová 1998; Detva – Kalamárka: Šalkovský 1998) a o postupe osídlenia na sever údolím Hrona (Sliač – Rybáre: Mácelová 1987).

Sídliskový vývoj Ľupče sa zrejme urýchlil v 12.- 13. stor. Už pred rokom 1258 tu existoval kráľovský hrad. Svedčí o tom napr. listina kráľa Belu IV. ktorú vydal v tomto roku „in Lipcha“ (Marsina 1987, 424). Už koncom 13. stor. rastie tunajšia mocenská participácia predkov rodu Balaša, medzi nimi aj Dominika, otca známeho Magistra Donča. Aj keď čoskoro sa celý región dostal pod faktickú právomoc Matúša Čáka a táto dominancia trvala aspoň do roku 1317 (Kristó 1973, 198 a n.), vzťah Magistra Donča k hradu v Ľupči sa naďalej odzrkadľuje v listinách z roku 1306, roku 1313 a 1314 (Sedlák 1987, 191, 479, 496) a pod. (viac Kristó 1973, 64-73, 80, 111, 158, 159).

Rozvinutosť a zrejme aj starobylosť Ľupče dokumentujú dva tunajšie kostoly doložené v prvej polovici 14. stor., no zrejme so starším pôvodom: Kostol P. Márie a Kostol Sv. Ducha.

Listina vydaná 24. novembra 1323 v Avignone obsahuje súhlas pápeža Jána XXII z 24. novembra s uložením telesnej schránky „nobili viro Donzoni“, t. j. veľmoža Magistra Donča v Kostole P. Márie v Ľupči, kde vraj odpočívajú aj jeho predkovia (Sedlák 1987, 472). Išlo však o súhlas s perspektívou pohrebu v budúcnosti, keďže s Dončom, ako s jedným z popredných predstaviteľov v mocenskej štruktúre Karola Róberta sa stretáme v písomných prameňoch ešte v plnej aktivite aj v rokoch 1327 a 1328 (Kristó 1973, 208).

Druhý – farský – kostol, spomínaný v pápežských desiatkových zoznamoch z rokov 1332-1337 zodpovedá asi dnešnému, už viackrát prestavanému farskému kostolu v intraviláne obce. Pôvodné patrocínium Sv. Ducha (plebanatus ecclesiae S. Spiritus) je doložené roku 1330 a 1340 (Hudák 1984, 300), **no roku 1715 je doložená konsekrácia s uvedením už dnešného patrocínia Najsvätejšej Trojice.**

X X X

V intraviláne Slovenskej Ľupče je poloha Kláštorisko. Vzhľadom na viditeľné stopy zaniknutých architektúr boli už dávnejšie rôzne pokusy o ich identifikáciu. J. Slávik (1921, 571) vyslovil názor, že ide o ostatky bývalého Kostola P. Márie. V Súpise pamiatok (1968, III, 124) sa hovorí o zvyškoch neznámeho kláštora. J. Hudák (1984, 277, 300) spomína zrúcaniny domnelého johanitského kláštora. Archeologickú sondáž so zaujímavými výsledkami viedol J. Balaša a vo väčšom rozsahu V. Hanuliak (2000). V ostatných rokoch sa odkrývky pod vedením P. Mosného, v odbornej spolupráci s Archeologickým ústavom SAV a s finančným krytím výkopových prác obecným úradom sústredili hlavne na južnú – v blízkosti hlavnej komunikácie sa nachádzajúcu – časť lokality. Boli odkryté zvyšky muriva veľkého kostola s členitým pôdorysom, s najstaršou stavebnou fázou už z obdobia pred polovice 13. stor. a neskôr - najmä po nástupe reformácie, keď v areáli lokality asi až do konca 17. stor. pôsobilo evanjelické lýceum - s veľkými stavebnými a funkčnými zmenami. So stredovekým kostolom súvisia nálezy viacerých pozoruhodných kamenárskych výrobkov - dekoratívnych stavebných článkov z 13.- 15. stor. Na okolí sakrálnej stavby, ktorá má niektoré neskororománske znaky a v 15. stor. k nej bola pristavaná mohutná veža, bol odkrytý väčší počet hrobov z 13.-15. stor. Ďalšie hroby sa našli vnútri lode. Z nich najmä hrobka z pravidelných kamenných kvádrov, s kostrami najmenej troch jednotlivcov si žiada náročnú antropologickú analýzu a možno aj pokus o osobnú identifikáciu najmä prvého v hrobke uloženého jedinca, ktorý aj podľa drobných zlomkov zlatých plieškov mohol patriť k spoločenskej elite. Početné zlomky červeného mramoru môžu predstavovať zvyšky luxusnej dlažby kostola, alebo sú indíciou rozbitého náhrobného príkrovu.

Názov polohy Kláštorisko a celkový pôdorys sčasti odkrytej zástavby na okolí kostola nasvedčuje, že ide o sakrálnu stavbu patriacu k doteraz neznámemu kláštoru. Predpokladáme, že z viacerých pokusov o identifikáciu kostola bol najbližšie k realite J. Slávik (1921) a že Kostol P.

Márie spomínaný k roku 1323 zodpovedá tejto sakrálnej stavbe. Jej bližšie zaradenie možno odvodíť len nepriamo zo situovania v osídlenom areáli pod hradom. Do úvahy tu prichádzajú do úvahy klasické mestské rády, t. j. dominikáni, alebo františkáni. Za súčasného stavu poznania považujeme za pravdepodobných iniciátorov stavby kláštora s Kostolom P. Márie skôr františkánov. Inou – skutočne len hypotetickou – alternatívou je rytiersky a liečiteľský rád johanitov, s ktorými by sa mohli spojiť najstaršie mestské špitále (napr. v Nitre: Marsina 1971, 90; Ruttkay, A. 1996, 180). Presnejšie interpretačné možnosti rozhodne nevyplývajú ani z úvah o prípadných ďalších zaniknutých patrocíniách v Slovenskej Ľupči – o Jánovi Evanjelistovi zobrazenom v erbe obce, prípadne o prítomnosti ošetrovateľskej rehole Bratstva Sv. Ducha (Hudák 1984, 300).

V súčasnosti sa odkryté časti architektúr kláštora tešia primeranej pozornosti návštevníkov. Financovanie výskumu a pokračovanie budovania archeologického parku by nebolo možné bez stálej podpory miestnej samosprávy a záujmu vedenia obce o túto pozoruhodnú historickú pamiatku.

X X X

Výsledky výskumov na pôvodne kráľovskom hrade, ktoré financujú veľkoryso Podbrezovské železiarne a jeho archeologickú časť realizuje taktiež P. Mosný, svedčia o zložitej stavebnej histórii, ktorá je síce najvýraznejšie zastúpená architektúrou 16. stor., no nechýbajú archeologické doklady o počiatkoch hradu už pred polovicou 13. stor. K takémuto datovaniu nás oprávňujú terénne zistenia a nálezový mobiliár z prebiehajúceho výskumu, resp. aj staršie nálezy (hrot šípú so spätnými háčikmi – Eisner 1921, 21).

X X X

Pápežské desiatky z rokov 1332-1337 odzrkadľujú aspoň čiastočne aj hospodársky potenciál jednotlivých regiónov a istý demografický obraz (vyšší odvod mincí na jedného človeka v rudonosných oblastiach v porovnaní s rýdzo poľnohospodárskymi územiaми: Ruttkay, A. 1992, 206). V tomto príspevku chceme na záver upozorniť na pomer ekonomického potenciálu medzi mestami, mestečkami a trhovými osadami v Zvolenskej stolici. V pápežských desiatkoch je podľa J. Trochtu (1970) poradie benefícií (priznaných príjmov) farárov takého: Krupina 25 mariek, Zvolen 13 mariek, Sielnica 8, Banská Bystrica 7, po šiestich markách tri fary, po piatich štyri, po štyroch markách tri, po troch 1, po dvoch päť a pod jednou markou tri fary. Fara v Slovenskej Ľupči (Kostol Sv. Ducha) má rozporuplný údaj o zaplatení vo výške 1 marky a 1 a ½ fertóna. Príkláňam sa k názoru, že farár tu neodviedol celú dežmu, ako by tomu mohla nasvedčovať neobratná formulácia zápisu, ale skutočný desiatok, ktorý by znamenal dežmu farára vo výške až 13 mariek a 3 fertóny. Zodpovedalo by to príjmom bohatšej fary mestského typu pod kráľovským hradom.

V súhrne predstavujú záznamy pápežských kolektorov z okruhu Banskej Bystrice a Zvolena v celouhorskom rámci v priemere najvyššie benefície farárov. Svedčí to o hospodárskej prosperite regiónu, ktorá spočívala v rozvíjajúcej sa banskej ťažbe a obchodu.

Záver

Pod kráľovským hradom Ľupča už pred polovicou 13. stor. sa z osady s preduhorskými koreňmi vyvinuli zárodky mesta predlokačného typu, ktorá bola sídlom fary a vznikol tu aj kláštor jedného z mestských rádov, asi františkánov. Osada „Lypsche“ bola situovaná v 13. stor. nielen na „veľkej“ ceste, ale aj v blízkosti zásob medených rúd. Predpoklady perspektívneho vývoja osady sa nenaplnili a Ľupča – zrejme aj pre veľkú blízkosť Banskej Bystrice - ostala podhradským mestečkom, aj keď ešte pred polovicou 14. stor. získala výsady podľa krupinského práva. Privilégiá anjouovských kráľov síce dokazujú tunajšiu prítomnosť hostí – konkrétne nemeckej komunity, čo sa však výraznejšie neodrazilo v postavení Ľupče. Banská Bystrica s plnými privilégiami kráľovského mesta z roku 1255 bola totiž už od 14. stor. dominantným centrom regiónu v banskej ťažbe a obchode a toto jej postavenie sa prehĺbilo ešte viac v závere stredoveku, keď Slovenská Ľupča prirodzeným vývojom nielen *de iure*, ale aj *de facto* strácala urbánny charakter.

Obr. č. 2.: Slovenská Lupča. Fragment architektonického článku z prestavby kláštorného kostola v 15. stor. Foto M. Novotná.

Literatúra

BAXA, P. 1985: Genéza miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu. In: *Archaeol. Historica* 10. Brno-Nitra, 93-103.

EISNER, J. 1921: Zbierka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatkov doby dejinnej v múzeume v Turčianskom Sv. Martine. *Čas. Muzeál. Sloven. Spoloč.* 18, 1-21.

JAVORSKÝ, F. 1980: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku r. 1979.* Nitra, 108-126.

JUCK, E. 1984: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238-1350).* Bratislava.

KRISTÓ, Gy. 1973: *Csák Máté tartományúri hatalma.* Budapest.

KUČERA, M. 1978: Genéza miest na Slovensku. In: *Archaeol. Historica* 3. Brno – Nitra, 147-164.

LABUDA, J. 1997: *Montánna archeológia na Slovensku (Príspevok k dejinám stredoveku).* *Sloven. archeol.* 45, 83-156.

Monumenta Vaticana 1885-1891: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series 1, Tom I-IV. Budapest.

MARSINA, R. 1973: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. stor. *Hist. Čas.* 21. Bratislava, 337-367.

- MARSINA, R. 1985: Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov. In: *Archeol. Historica* 10. Brno – Nitra, 85-92.
- MARSINA, R. (ed.) 1971: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava.
- MARSINA, R. (ed.) 1987: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava.
- Mácelová, M. 1987: Ukončenie výskumu dvoch slovanských sídlisk v Sliachi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. Na Slov r.* 1986. Nitra, 69-70.
- MÁCELOVÁ, M. 1998: Der Burgwall Priekopa in Zvolen und die frühmittelalterliche Besiedlung des Zvolener Beckens. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa* (ed. J. Henning a A. T. Ruttkey). Bonn, 399-404.
- ORAVSKÝ, H. 1990: Slovenská Ľupča. Martin.
- REJHOLCOVÁ, M. 1992: Časti Okres Banská Bystrica a okres Zvolen. In: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. stor. II. Stredoslovenský kraj* (ed. D. Bialeková). Nitra, 10-11, 163-174.
- RUTTKAY, A. 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.-13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti* (ed. J. Poulík a B. Chropovský). Praha – Bratislava, 141-185.
- RUTTKAY, A. 1992: Zur Problematik wirtschaftlicher und demographischer Analysen der mittelalterlichen Besiedlung im Gebiet der Slowakei auf der Grundlage der päpstlichen Zehnten aus den Jahren 1332-1337. In: *Mensch und Umwelt* (Hg. H. -J. Brachmann). Berlin, 195-208.
- RUTTKAY, A. 1995: Genese und Typologie der mittelalterlichen Städte im Gebiet der Slowakei vor dem 14. Jahrhundert. In: *Burg – Burgstadt – Stadt* (Hg. H.-J. Brachmann). Berlin, 296-306
- RUTTKAY, A. 1996: Military and Religious Orders Offering Medical Care (Archaeological and Written Sources in Slovakia). In: *Castrum Bene* 5. Gdańsk, 173-192.
- RUTTKAY, A. T. 2005: Archeologický výskum Kostola Sv. Michala v Dražovciach a na jeho okolí. In: *Dávne dejiny Nitry a okolia* (ed. M. Ruttkey). Nitra, 99-108.
- RUTTKAY, A. – SEDLÁK, V.: O prírodnom prostredí a štruktúre osídlenia na území Slovenska v stredoveku (Vodopis starého Slovenska V. Šmilauera ako prameň a inšpirácia pre archeologický a historiografický výskum). Nitra (pripravené pre tlač).
- SEDLÁK, V. 1987: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2*. Bratislava.
- SLÁVIK, J. 1921: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica.
- SLIVKA, M. 1989: Príspevok k lokovaniu mesta Kežmarok. In: *Archeol. Historica* 14, 181-190.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1998: Frühmittelalterlicher Höhenburgwall bei Detva. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa* (ed. J. Henning a A. T. Ruttkey). Bonn, 419-426.
- ŠMILAUER, V. 1932: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Prešov.
- TOČÍK, A. – ŽEBRÁK, P. 1989: Ausgrabungen in Špania Dolina–Piesky. Zum Problem der urzeitlichen Kupfererzbergbau in der Slowakei. In: *Anschnitt, Beiheft 7*. Bochum, 71-78.
- TÓTHOVÁ, Š. 1980: Zisťovací archeologický výskum v Banskej Štiavnici. *Archeol. Výskumy a nálezy na Slovensku r. 1979*. Nitra 312-314.
- TROCHTA, J. 1970: Zvolenská stolica. In: *Zoznam stredovekých farností na Slovensku zostavený podľa účtovných registrov pápežských kolektorov desiatkoch zaplatených pápežskej kúrii v Avignone v rokoch 1332-1337* (rukopis v archíve Hist. Ústavu SAV). Bratislava.
- VARSÍK, B. 1990: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Bratislava.
- ZOLNAY, L. 1984: *Kincses Magyarország*. Budapest.

Zusammenfassung

Beziehung zwischen Slovenská Ľupča und Banská Bystrica vom Gesichtspunkt der Genese der mittelalterlichen Städte

In der Einleitung skizzieren Autoren die Problematik der Entstehung der Städte im Gebiet der Slowakei. Die Privilegien der königlichen Stadt gewannen bis Ende des 13. Jh. 53 Siedlungen, deren Entwicklung in den nachfolgenden Jahrhunderten nicht nur verschieden war, sondern sie unterschieden sich auch durch ihre Genese. Der stadtbildende Prozess, der durch die deutsche und vor dem 13. Jh. teilweise auch durch die wallonische Kolonisation bedingt war, nutzte vor allem die wirtschaftlich älteren slowakischen Siedlungseinheiten.

Einige Städte gewannen die Privilegien aufgrund der mehrere Jahrhunderte dauernden sog. Vorlokationsentwicklung mit verschiedenen Schicksalen in den nachfolgenden Jahrhunderten. Den anderen, teilweise neugegründeten Städten öffneten die Privilegien den Weg zu einer großen mittelalterlichen Entwicklung (z. B. Banská Bystrica). Die anderen Lokalitäten mit der Voraussetzung einer städtischen Entwicklung erreichten jedoch nicht das Statut der freien Königsstadt (z. B. Slovenská Ľupča). Den Zweck dieses Beitrags ist eine Hinzufügung einiger Bemerkungen zur Beziehung zwischen den Städten Banská Bystrica und Slovenská Ľupča vor der Hälfte des 14. Jh. aufgrund der archäologischen Erforschung und Komparation der Ergebnisse mit den bekannten Schriftangaben aus dem 13. und 14. Jh.

Über die Bedeutung des Kupferabbaues in der Region seit der Urzeit sind die Ergebnisse der Grabung in Špania dolina ausschlaggebend. Mit dieser Fundstelle hängt die Angabe aus dem J. 1263 „ad magnum lapidem, qui est circa montanam“ bei der Donation des Gebietes zwischen „Byzterchebanam et Lypsche“ zusammen. Wahrscheinlich die Stadt Slovenská Ľupča betrifft direkt die Erwähnung über eine weitere Lokalität mit dem Kupferabbau „ad parvuum montem pyrosum“ und über einen bedeutsamen Weg „magna via“ nach Ľupča.

Im 13. Jh. befanden sich nebeneinander zwei wichtige Siedlungen – Banská Bystrica (seit dem J. 1255 städtisches Privilegium) und Ľupča, das sich unter der Königsburg befand und besaß Minderprivilegien erst vom Karl Robert nach dem J. 1330. In Bystrica fand man Belege über die Besiedlung bereits seit dem 9.-10. Jh., doch Belege über eine frühe vorungarische Besiedlung sind derzeit in Ľupča ausgeprägter.

Die Autoren äußern die Theorie über die Entstehung der Königsburg in Ľupča schon vor der Hälfte des 13. Jh. und skizzierten die Problematik zweier Kirchen (Jungfrau Maria-Kirche als den Bestandteil eines Klosters – etwa Franziskaner und die Pfarrkirche des Heiligen Geistes), die in der ersten Hälfte des 14. Jh. belegt sind, jedoch stammen sie aus dem 13. Jh. Aufgrund der Grabungsergebnisse der Klosterkirche, die noch vor der Hälfte des 13. Jh. entstand, deuten die Autoren auch Indizien auf das hiesige Grab von Magister Ritter Donč an.

Die Angehörigkeit des unbekanntes, ursprünglich spätromanischen Klosters kann nur aus seiner Situierung in dem besiedelten Areal unter der Burg abgeleitet werden. In Anbetracht können hierher die klassischen städtischen Orden, d. h. vor allem die Franziskaner, eventuell Dominikaner geraten. Nur eine hypothetische Möglichkeit bildet die Anwesenheit des Ordens der Johanniter, mit denen die ältesten städtischen Krankenhäuser verbunden werden.

Die Grabungsergebnisse auf der Burg in Ľupča zeugen über eine komplizierte Geschichte seit der ersten Hälfte des 13. Jh., jedoch mit ausgeprägtester Vertretung der Architekturen im 16. Jh.

Das Siedlungs- und Wirtschaftspotential von Banská Bystrica und Slovenská Ľupča, wie auch von weiteren Siedlungen in umliegender Region aktualisieren die Autoren auch durch die Komparation der Betragshöhe der in den Jahren 1332-1337 erhobenen päpstlichen Dezimen. In der Zusammenfassung handelt es sich im ganzungarischen Rahmen auch um das höchste anerkannte Einkommen der einzelnen Pfarreien, worin sich die wirtschaftliche Prosperität der Region, vor allem im Buntmetallabbau, widerspiegelt.

Aufgrund der jetzigen Kenntnisse kann vorausgesetzt werden, dass sich in Slovenská Ľupča, unter der Königsburg und in der Nähe von Kupfererzlagern, aus einer Ansiedlung unter der Burg mit vorungarischen Wurzeln etwa bereits vor dem 13. Jh. Keime einer Stadt mit einer Pfarrkirche und etwa mit einem Kloster des Franziskaner-Ordens entwickelten. Voraussetzungen einer prosperierten Entwicklung wurden nicht erfüllt, die Kleinstadt gewann erst um die Hälfte des 14. Jh. nur einige Mindervorrechte. Dominant im Bergbau wie auch im Handel wurde die Königsstadt Banská Bystrica mit Privilegien aus dem J. 1255.

Požiare, suchá, záplavy, epidémie, prírodné katastrofy, nebeské a atmosferické úkazy očami stredovekých kronikárov Levoče a Spiša

HENRIETA LISKOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Cieľom nasledujúceho príspevku je priblížiť dnešnému čitateľovi pohľad stredovekého kronikára na zvláštne nebeské alebo atmosferické úkazy, požiare, dlhotrvajúce alebo neobvyklé suchá, záplavy a rôzne iné prírodné záhady či katastrofy.

Pre skúmanie tejto problematiky sme z množstva existujúcich kroník¹ vybrali: Spišskosobotskú kroniku, Zápisky alebo Kroniku Konráda Sperfogela, Leibitzerovskú kroniku a Kroniku Gašpara Haina, ktoré sa, ako ešte uvidíme, viažu bezprostredne k dejinám tohto regiónu a najmä mesta Levoče – v stredoveku slávneho a hospodársky dôležitého mesta. V prvej časti nášho príspevku sa v krátkosti pozastavíme pri charaktere, zameraní a autoroch jednotlivých kroník a v druhej sa sústredíme na popísanie jednotlivých vybraných prírodných úkazov a zhodnotenie pohľadu kronikárov na ne.

Pre štúdium prvých dvoch kroník sme využili ich dostupný slovenský preklad od Júliusa Sopka,² tretej jej latinský preklad a výber od Karola Wagnera³ a posledná štvrtá kronika nám bola známa z jej samostatného kritického vydania od maďarskej Spišskej historickej spoločnosti.⁴

Stredovekú históriu Spiša a najmä mesta Levoče v kontexte uhorských dejín opísali viacerí kronikári. Najstarším z nich bol anonymný autor, žijúci v 15. storočí, ktorému sa pripisuje tzv. Spišskosobotská kronika, pomenovaná podľa miesta svojho nálezu a zároveň aj svojho súčasného uloženia Spišskej Soboty. Kronika sa nachádzala v kódexe s rukopisom Spišskej právnej knihy, jej obsah tvorilo 25 fólií a originál kroniky bol napísaný v nemčine.⁵ O jej prvé publikovanie sa už v 19. storočí zaslúžil maďarský historik Koloman Demko.⁶ Anonymný autor Spišskosobotskej kroniky si postavil za cieľ opísať predovšetkým dejiny Uhorska všeobecne. Stručne miestami až úsečne vymenúva najdôležitejšie udalosti vo vývoji uhorského štátu začínajúc smrťou Gejzu v roku 997 a nástupom Štefana I. Postupne v chronologickom slede spomína mená všetkých uhorských panovníkov, stručne uvádza ich rodinné väzby, datuje obdobia ich vlády a obmedzuje sa väčšinou na jednu alebo dve významné skutočnosti z ich života. Zachovaná a publikovaná kronika sa končí rokom 1457. Z jej slovenského prekladu je zrejmé, že jej záverečná časť bola značne poškodená, a preto sú posledné zaznamenané udalosti v kronike nejasné.

Anonymný kronikár nehodnotí a neposudzuje. Z diela je jasné, že prevažnú časť použitých informácií poznal iba sprostredkovane.⁷ Porovnaním obsahu čitateľ rýchlo zistí, ktoré z nasledujúcich kroník z diela tohto anonymného kronikára vychádzali, ktoré ho parafrázovali alebo odpisovali. Vid' napríklad kroniky Joachima a Israela Leibitzerovcov a Gašpara Haina zo 16. a 17. storočia. Z miest na Spiši autor najväčšiu pozornosť venuje Levoči, nie je preto vylúčené, že tu mohol aj nejaký čas pôsobiť alebo mal k mestu z rôznych príčin osobitný vzťah. Zmienky

¹ O ďalších spišských kronikárskych a historiografických dielach pozri bližšie: JANKOVIČ, Vendelín: Spišská historiografia. In: Spišské mestá v stredoveku. Východoslovenské vydavateľstvo : Košice, 1974, s. 159 – 169.

² SOPKO, Július: Kroniky stredovekého Slovenska. RAK : Budmerice, 1995, s. 104 – 111 (Spišskosobotská kronika) a 227 – 280 (Kronika Konráda Sperfogela).

³ WAGNER, Carolus: Selecta ex Chronicis Leibitzerianis. In: Analecta Scepusii Sacri et Profani, II. Viedeň, 1774 – 1778, s. 46 – 68.

⁴ BALL, Jenő – FÖRSTER, Jenő – KAUFFMANN, Aurel: Lócsei kronikája. Levoča, 1910 – 1913.

⁵ SOPKO, J.: c. d., s. 102.

⁶ DEMKO, Kalman: A Szepesszombati kronika, Levoča, 1891.

⁷ SOPKO, J.: c. d., s. 102. Sopko tu uvádza že anonymný kronikár vychádzal predovšetkým z Uhorskej kroniky a kroniky od Martina z Oravy, ktoré mal k dispozícii.

o katastrofách, suchách, požiaroch, nebeských či astronomických úkazoch sú v nej však aj vzhľadom na jej charakter a stručnosť veľmi výnimočné. Do popredia autorovho záujmu vystupujú predovšetkým dôležité udalosti z politického a spoločenského diania v Uhorsku.

Podobne skúpo sa voči nepriazni prírody, katastrofám, požiarom a nadprirodzeným javom stavia aj v poradí druhé skúmané dielo Kronika alebo lepšie vystihujúce pomenovanie - Zápisky či Denník Konráda Sperfogela, ktorý zaznamenáva pomerne krátky časový úsek - od roku 1515 do roku 1537. Ide o poznámky, ktoré si vyhotovil levočský obchodník, správca Špitálu sv. Ducha, člen mestskej rady a neskorší richtár Konrád Sperfogel počas svojej činnosti v mestských funkciách.⁸ Robil to z veľkej časti preto, aby zanechal svedectvo o svojej činnosti v úrade a poistil sa pred prípadnými kontrolami či napadnutiami zo strany mešťanov. Obsah Zápisok sa v prevažnej väčšine obmedzuje na udalosti zo života mesta. Veľkú pozornosť Sperfogel venoval najmä bojom medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským o uhorský trón a dopadu týchto bojov na Levoču a ostatné východoslovenské mestá. Neušlo mu ani pôsobenie novokrstencov. Všetko dopĺňal svojimi rozsiahlymi úvahami o charaktere a smerovaní svojej doby, rôznymi zaujímavými postrehami a prosbami o Božiu milosť. Veľmi realisticky a znalecky pôsobia jeho úvahy o hospodárskej politike uhorskej vlády a jej dopade na mestá. Sperfogel vo svojich záznamoch vystupuje ako dobrý mešťan, človek svojej doby, ktorého trápia obyčajné ľudské starosti o mesto, v ktorom žije, o svoj život a prácu. Kronika preto azda najviac spomedzi všetkých odráža ducha doby, ktorého trápia obyčajné ľudské starosti o mesto, v ktorom žije, o svoj život a prácu. Kronika preto azda najviac spomedzi všetkých odráža ducha doby. Nepokoje, ktoré so sebou prinášalo obdobie po bitke pri Moháči a boje medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským poznačili život levočských mešťanov neustálym strachom o holú existenciu. Autor kroniky verí, že všetky smutné udalosti, neúrody, hlad a vojny na ľudstvo zoslal Boh za jeho hriechne skutky, preto neustále prosí a modlí sa za odvrátenie všetkých nepríjemností od svojho mesta. V období mieru zase ďakuje za Božiu dobrotivosť a milosť. Nadprirodzené javy alebo úkazy v kronike nespomína. Zo štýlu a charakteru kroniky je zjavný triezvy pohľad vzdelaného mešťana veriaceho predovšetkým vo svoje schopnosti.

V poradí tretia skúmaná kronika Joachima a Israela Leibitzera z konca 16. a počiatku 17. storočia je azda voči všetkým najrozmanitejším katastrofám a zaujímavostiam najpozornejšia. Kronika respektíve len jej do latinčiny preložený Výber sa sústreďuje na dejiny Uhorska od tatárskych vpádov v roku 1241 do smrti posledného z autorov - Israela v roku 1637. Jej originál mal podľa vydavateľa široký záber a zaznamenával pravdepodobne všetky autorom známe udalosti z dejín Uhorska. Wagner však pre svoju publikáciu dielo skrátil a vybral len skutočnosti týkajúce sa spišského regiónu, ku ktorému mali obaja autori vzhľadom na svoje pôsobiská veľmi blízko. Joachim Leibitzer sa narodil v roku 1566 v Levoči a neskôr tu aj ako rektor dlhé roky žil a pôsobil. Jeho syn Israel bol zasa evanjelickým kňazom v Huncovciach a vo Vrbove na Spiši.⁹ Kronika má podobne ako Spišskosobotská faktografický charakter. Stručnosťou a jasnosťou sa vyznačujú najmä zápisy udalostí zhruba do 16. storočia, ktoré prvý z dvojice autorov Joachim opísal z iných kroník¹⁰ či záznamov alebo mu boli známe z ústneho podania. Na udalosti od roku 1572, ako píše, si už dobre pamätá,¹¹ a preto sú podané presnejšie a podrobnejšie. Joachim sa v nich sústredil najmä na vyčítanie Turkov, ktorého bol aj sám dvakrát očitým svedkom, ďalej na levočsko – kežmarské spory, význačné udalosti zo života mesta Levoče, ako bol napríklad príchod významného humanistu Leonarda Stöckela, ďalej udalosti z dejín Uhorska, ako správy o úmrtiach či

⁸ O prvú čiastkovú publikáciu kroniky sa postaral tiež WAGNER, C.: Cunradi Sperfogel Senatoris α Judicis Leutschovien-sis Annales contracti Spepusiensis ab Anno Christi 1516 ad 1537. In: c. d., s. 129 – 188.

⁹ KUZMÍK, Jozef: Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. Matica slovenská : Martin, 1976, 262.

¹⁰ Pravdepodobne bola medzi nimi aj už spomínaná Spišskosobotská kronika a kronika anonymného Kartuziána zo Skaly Útočiska. WAGNER, C.: Anonymi Carthusiani fundatio Lapidis Refugii, seu historia Monasterii. In: c. d., s. 69 – 79.

¹¹ „*Sequentia acta, mea memoria acciderunt, quorum adhuc ego bene recorder.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 61.

narodení panovníkov, útoky Ferdinandových či Zápoľského prívržencov. Napokon uvádza všetky požiare, morové epidémie, suchá, zásahy bleskom a záplavy, o ktorých sa do počul, mnohé ale poznal z vlastnej skúsenosti a je presvedčený, že najmä Turkov a požiare na ľudí dopustil Boh za ich ťažké hriechy. Na rozdiel od Sperfogela a Haina pripisuje prírodným katastrofám a udalostiam mimoriadneho charakteru ako zatmeniu slnka alebo iným úkazom veľký význam, je presvedčený o ich vešteckej úlohe, ako je zrejmé z pasáže, podľa ktorej smrť cisára Maximiliána predpovedalo „*strašné*“ zatmenie slnka 8. júna 1518;¹² úkaz slnka, mesiaca a dúhy zároveň podľa neho predpovedal veľmi prudkú epidémiu, v dôsledku ktorej zahynulo mnoho tisíc ľudí nielen v Uhorsku.¹³ O výpovednej hodnote týchto úkazov, ktoré mu boli známe akiste iba z počutia, vôbec nepochybuje a dodáva, že jeden z nich aj sám videl. Spoločnou črtou kroniky s Kronikou alebo Zápskami Konráda Sperfogela sú opakujúce sa vyjadrenia vďaka Bohu za všetky priaznivé a pokojné obdobia, úrodu a blahodarný dážď.¹⁴

Poslednou nami skúmanou kronikou je Kronika Gašpara Haina, dlhoročného člena levočskej mestskej rady, rektora a richtára z konca 17. storočia. Na rozdiel od prechádzajúcich kroník je táto už výlučne mestskou kronikou, popisujúcou dejiny mesta Levoče od jeho vzniku po tatárskych vpádov až do autorovej smrti v 80 – tých rokoch 17. storočia.

Vzhľadom k jej obsahovému zameraniu by sme ju mohli prirovnať ku kronike Konráda Sperfogela. Oba autori sa účastnili správy mesta a boli teda azda najkompetentnejšími ľuďmi, ktorí o dejinách mesta mohli zanechať nejaké vierohodné správy. Kroniky sa ale líšia predovšetkým svojím zameraním a cieľom, pre ktorý vznikli. Gašpar Hain v úvode k svojmu dielu vyslovene uvádza, že ho napísal pre vedomosť a poučenie potomstvu a že mu ide o komplexné podanie dejín mesta, čo Sperfogel vôbec nemal v úmysle. Oba autori sa líšia aj v zmysľaní, kým Sperfogel bol zarytým obrancom starých zvykov a mravov a katolíkom, Hain už vystupuje ako slobodomyselný protestant, kronikárske podanie ovplyvňuje aj odlišné zamestnanie oboch kronikárov.¹⁵

Gašpar Hain sa usiloval podať čo najobjektívnejšie a najvernejšie všetky dôležité udalosti týkajúce sa mesta, pre svoje dielo využil kronikárske záznamy svojho otca Mikuláša Haina a ďalších kronikárov ako aj záznamy pochádzajúce z mestského archívu.¹⁶ Píše nielen o vzniku mesta, zaoberá sa teóriami pôvodu jeho názvu, veľkú pozornosť venuje sporom medzi Levočanmi, Kežmarčanmi a trinástimi spišskými mestami, jednotlivým richtárom a farárom mesta, sporom medzi šľachtickými rodmi a mestskou správou, príchodu Andreja Fišera a rozšíreniu novokrstenectva medzi Levočanmi, neobchádza ani prírodné katastrofy a požiare v meste, hoci im nevenuje až toľko pozornosti ako Leibitzer. Kronika je písaná stručným a triezvym štýlom. Autor sa zbytočne nezdržiava zdĺhavými opismi a podrobnosťami a svoj názor prezentuje len zriedkavo. Na viacerých miestach prezentuje výlučne Sperfogelove postrehy, čo je zapríčinené pravdepodobne tým, že pri písaní časti kroniky v rozpätí rokov 1515 – 1537 využíva práve jeho Zápsky. Vcelku sa Hain snaží byť objektívny, nepodlieha jednému pramennému zdroju, ale usiluje sa využiť všetky dostupné informácie. Triezvosťou pohľadu sa približuje skôr Sperfogelovi než Leibitzerovcom. Pre tento príspevok sme využili časť v latinčine a nemčine publikovanej kroniky a to od jej počiatku do roku 1550.

¹² WAGNER, C.: c. d., s. 49.

¹³ WAGNER, C.: c. d., s. 49.

¹⁴ „*Deus nos benigne respexit, a hoc ac sequentibus annis bonam pacem indulsit, cui propterea gratiae.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 66.

¹⁵ Gašpar Hain, ako sme už uviedli, pôsobil ako rektor. Konrád Sperfogel bol pôvodným povoláním obchodník.

¹⁶ Autor sám v úvode svojho diela uvádza z akých prameňov čerpal. Boli to zápisky a poznámky Konráda Sperfogela (levočského notára a richtára), Daniela Türcka (levočského notára a richtára), Jána Henischa (levočského richtára), Krištofa Kohlsa (farára v Tvarožnej), Gašpara Kramera (levočského richtára a presláveného občana mesta), Petra Czacka (člena levočského zboru aedilis a člena mestskej rady), Martina Fröhlicha (člena levočskej mestskej rady) a Mikuláša Haina (levočského richtára). Napokon využili aj bližšie neurčené záznamy mestského archívu. BALL, J. et al.: c. d., s. 3.

Z nami skúmaného okruhu udalostí sa najviac záznamov dotýka **požiarov**. Najstarší záznam o požiari na Spiši sa viaže k roku 1332 a zmienky o ňom pochádzajú z kroník Leibitzerovcov a Gašpara Haina.¹⁷ Spomínajú stručne, že je to prvý (známy) požiar, ktorý vypukol v Levoči,¹⁸ a že pri ňom zhorela väčšina písomných pamiatok Spiša. Požiar s takýmito následkami spomína aj Spišskosobotská kronika, ale datuje ho do obdobia o 10 rokov neskôr teda do roku 1342.¹⁹ V tomto roku zase podľa Hainovej kroniky horela Levoča po druhýkrát.²⁰ Toto mesto podľa kroník horelo ešte v rokoch: 1431,²¹ čo sa stalo príčinou husitského plienenia, 1462, kedy vyhorela za bližšie neuvedených okolností Špitálska ulica,²² 1485, kedy oheň strávil Kláštornú ulicu,²³ 1515 Horný mlyn.²⁴ Dňa 29. júna 1521 pri Dolnej mestskej bráne úplne vyhorel dom istého levočského mešťana Mateja Schmidta spolu s tromi ďalšími a vežou pri Dolnej bráne.²⁵ Tento požiar ďalej poškodil stodolu Tobiáša Rotha, ktorá sa chytila od lietajúcich horiacich šindľov a mestské hradby, ktoré potom museli byť s veľkými nákladmi obnovené. Ďalej 22. júna roku 1528 v noci. Blesk zasiahol v poradí tretiu vežu od Hornej brány, ktorá sa okamžite vznietila a ďalšiemu požiaru zabránil iba nasledujúci prudký lejak. Gašpar Hain píše, že 29. septembra roku 1528 vypukol požiar u Jakuba Kramera, pri ktorom zhorelo 6 ďalších meštianskych domov.²⁶ Sperfogel požiar, ktorý vypukol v súvislosti s osobou Jakuba Kramera zaraďuje do obdobia o desať rokov skôr, teda do roku 1518 a ďalej upresňuje, že tento požiar vypukol 13. marca v dome Gregora Schustera, ktorý mal vtedy v užívaní Jakub Kramer. Píše, že ak by napochytno neprišlo veľa ľudí „...*Boh vie, kde by sa bol oheň zastavil.*“²⁷

Najväčší požiar však Levoču zachvátil 7. júna v roku 1550.²⁸ Pre silný vietor sa za jeden a pol hodiny tak rozšíril, že celé mesto s výnimkou 118 domov ľahlo popolom a v pivniciach a horiacich domoch sa udusilo asi 50 alebo 60 ľudí. Požiar je známy aj pre skutočnosť, že počas neho vyhorela mestská radnica so všetkými privilégiami, registrami, knihami a peniazmi a so všetkým, čo sa tam nachádzalo; pričom zhorel aj kostol a veža a v ohni sa roztavili 4 príjemne zvoniace zvony. Podľa kronikárov mal požiar na svedomí Ján Hagner z Norimbergu, ktorý v stodole u Jána Wegera manipuloval so strelným prachom. Pravdepodobne ešte počas požiaru ušiel do Krakova, kde ho Levočania chytili, obžalovali, uväznili a neskôr popravili. Mimoriadne prudký požiar,²⁹ pri ktorom zostalo nepoškodených iba okolo 40³⁰ domov, vznikol za bližšie neuvedených okolností v roku 1599. Pri tomto požiari zhorel aj dom samotného kronikára Joachima Leibitzera.³¹ Požiare v Levoči avšak s menšími následkami vypukli ešte v rokoch 1572³² a 1580.³³

¹⁷ BALL, J. et al.: c. d., s. 12. WAGNER, C.: c. d., s. 47.

¹⁸ Ani jedna z kroník nespomína jeho príčinu.

¹⁹ SOPKO, J.: c. d., s. 108.

²⁰ BALL, J. et al.: c. d., s. 13.

²¹ BALL, J. et al.: c. d., s. 14.

²² BALL, J. et al.: c. d., s. 14. a WAGNER, C.: c. d., s. 48.

²³ WAGNER, C.: c. d., s. 48. a BALL, J. et al.: c. d., s. 14.

²⁴ BALL, J. et al.: c. d., s. 15.

²⁵ BALL, J. et al.: c. d., s. 19 – 20.

²⁶ BALL, J. et al.: c. d., s. 39.

²⁷ SOPKO, J.: c. d., s. 228.

²⁸ BALL, J. et al.: c. d., s. 95 – 96. WAGNER, C.: c. d., s. 55 – 56.

²⁹ „...o akom ešte nikto nikdy nepočul.“ WAGNER, C.: c. d., s. 65. V požiari pravdepodobne zhorela aj časť rukopisu kroniky, vďaka čomu, ako poznávaná samotný vydavateľ, vznikla v rukopise 5 ročná medzera.

³⁰ Išlo o domy na Novej ulici v blízkosti kláštora minoritov. Pozri bližšie: SUCHÝ, Michal: Dejiny Levoče I. Východoslovenské vydavateľstvo : Košice, 1974, s. 270.

³¹ Obyvateľstvo Levoče sa usilovne pustilo do obnovy svojho mesta, prácu a život v meste však zabrzдила morová epidémia, ktorá vzápätí (v roku 1600) vypukla; za obeť jej v Levoči a okolí padlo asi okolo 3500 ľudí. SUCHÝ, M.: c. d., s. 270.

³² Tento požiar mal na svedomí istý Štefan Schneyer, ktorý si zaň vo väznici odsedel plných 12 týždňov a za škodu zaplatil 500 florénov. WAGNER, C.: c. d., s. 61.

³³ WAGNER, K.: c. d., s. 62.

Požiare v ostatných mestách či dedinách na Spiši sa v kronikách vyskytujú iba sporadicky. Najviac zmienok pochádza o požiaroch v Košiciach: v roku 1531 v meste zhorelo asi 60 domov,³⁴ v roku 1556 zhorel kostol a ďalšie budovy a, ako píše kronikár, „...*toto všetko Boh dopustil za naše ťažké hriechy*,“³⁵ v roku 1576.³⁶ V Kežmarku v roku 1521 zhorelo takmer celé mesto,³⁷ v roku 1557,³⁸ v roku 1633³⁹ vyhorela značná časť mesta vďaka nedbalosti koniara pána Tökölyiho, ktorý chcel 27. augusta večer prejsť so sviecou cez povalu Tobiáša Rassmana za istou dievčinou. Svieca mu spadla medzi kopu sena a následnému požiaru sa už nedalo zabrániť. Za svoj prečin koniar kruto zaplatil: 2. septembra toho istého roku ho na mučidlách upálili. V roku 1637⁴⁰ zhorel kežmarský mestský hrad. Prudký a desivý musel byť požiar v Spišskej Belej 31. júla 1518,⁴¹ o ktorom sa ako o jednom z mála zmieňuje aj Sperfogel. Spôsobil ho vraj blesk, ktorý udel na štyroch miestach súčasne, vyhorela celá obec s výnimkou štyroch, či ôsmich domov,⁴² stojacich blízko rieky. Požiar zničil 2 kostoly, v ohni sa rozpustili všetky zvony a zahynulo pri ňom 25 ľudí, medzi ktorými boli aj rodičky. Zaujímavým spôsobom sa popisuje požiar vo Veľkej.⁴³ Z miestnej fary sa vraj vzniesol do výšky kôň a následne na tomto mieste vypukol požiar. Vinníka sa podarilo chytiť až na druhý pokus; Neskôr ho vypočúvali a spolu s ďalšími jeho komplicmi v Levoči obesili. V apríli roku 1538 vypukol požiar z nedbalosti v dome veľmi bohatej, ale lakomej ženy v mestečku Ľubica. Pri požiare zhorelo asi 64 domov a vinníčka sa potom, ako sa márne pokúšala prebodnúť nožom, napokon obesila.⁴⁴

Kronikár Joachim Leibitzer považuje požiare za jednoznačný Boží trest zoslaný na ľudí za spáchané hriechy. Je to zrejme napríklad z jeho zápisu o požiare v dome lakomej ženy v Ľubici, ktorá za svoju hriechu vlastnosť zaplatila životom; výslovne to uvádza aj v prípade požiaru v Košiciach v roku 1556. Gašpar Hain a anonymný autor Spišskosobotskej kroniky ich spomínajú iba stručne a bez zaujatia. Sperfogel v tejto veci zdieľa podobné presvedčenie ako Joachim Leibitzer, čo je zrejme z jeho vyjadrenia vďaka Bohu za spásonosný dážď v prípade požiaru v Belej.⁴⁵

Medzi najväčšie pohromy pre stredovekého človeka patrila **morová epidémia**. V počte záznamov v sledovaných kronikách jej patrí za požiarimi hneď druhé miesto. Objavovala sa najmä po dlhšie trvajúcich suchách a následnom hladomore, po náletoch kobylek, ktoré zožrali úrodu, v období tureckého pustošenia a všeobecného nedostatku. Prvý záznam o tejto epidémii pochádza z roku 1334 a autor Leibitzerovej kroniky o jej rozsahu a následkoch len stručne, ale zato dosť výstižne poznamenáva, že „...*živí sotva stačili pochovávať mŕtvych*.“⁴⁶ Ďalšie vlny moru nasledovali v rokoch 1412⁴⁷, 1520⁴⁸ a 1541.⁴⁹ Morová epidémia, ktorá trvala od sviatku Jakuba až po sviatok Andreja v roku 1545 si v Levoči vyžiadala až 800 obetí, medzi ktorými bol aj významný širitel reformácie v tomto regióne Ladislav Polirer.⁵⁰ Nasledovali epidémie v rokoch 1554,⁵¹

³⁴ BALL, J. et al.: c. d., s. 50 – 51.

³⁵ „... *Deus ob gravissima peccata fieri permittit*.“ WAGNER, C.: c. d., s. 57.

³⁶ WAGNER, C.: c. d., s. 62.

³⁷ WAGNER, C.: c. d., s. 49. a BALL, J. et al.: c. d., s. 20.

³⁸ WAGNER, C.: c. d., s. 58.

³⁹ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

⁴⁰ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

⁴¹ SOPKO, J.: c. d., s. 228.

⁴² V počte zachovaných domov sa kronikári rozchádzajú: Gašpar Hain ich uvádza 8 a Sperfogel 4. BALL, J. et al.: c. d., s. 18. a SOPKO, J.: c. d., s. 228.

⁴³ Dnes časť Popradu. WAGNER, C.: c. d., s. 52.

⁴⁴ BALL, J. et al.: c. d., s. 81.

⁴⁵ „*Vďaka Bohu, že nás tak láskavo navštívil. Nech nás ochráni od všetkého duševného a telesného zla a nech nám udelí pokojné dni. Amen*.“ SOPKO, J.: c. d., s. 254.

⁴⁶ „... *ut vivi vix suffecerint sepeliendis mortuis*.“ WAGNER, C.: c. d., s. 47.

⁴⁷ WAGNER, C.: c. d., s. 48. a BALL, J. et al.: c. d., s. 13.

⁴⁸ Následkom tejto epidémie moru zomrelo tisíce ľudí v Bavorsku, Rakúsku a Švábsku. WAGNER, C.: c. d., s. 49.

⁴⁹ WAGNER, C.: c. d., s. 53 – 54.

⁵⁰ „...*sub cuius etiam praefectura Lux Evangelij refulsit*.“ BALL, J. et al.: c. d., s. 93.

1563,⁵² 1577.⁵³ Morovej epidémii, ktorá vypukla na Spiši v roku 1622⁵⁴ predchádzala veľká drahota; pšenica sa krátko pred žatvou predávala za 5 zlatých, jačmeň za 4 a ovos za 2, následkom neúrody a drahoty sa objavilo množstvo žobrákov najmä Poliakov so ženami a deťmi; rovnako vtedy trpel aj dobytok, ako uvádza Leibitzer: „*Mnohí strhávali zo strieich slamu, rozsekali ju, aby mohli nejako užiť kone.*“ Morová epidémia mala aj iný komparz. Dňa 12. augusta roku 1622 spadla v Prešove podľa Leibitzera, na zem hustá sýto žltá otrávená rosa, ktorá bezprostredne predchádzala epidémii v meste.⁵⁵ Mor pokračoval aj v nasledujúcom roku a medzi inými si vyžiadal aj život kronikára Joachima Leibitzera, ako o tom píše jeho pokračovateľ syn Israel.⁵⁶ Pochovali ho na cintoríne v jeho poslednom pôsobisku Starej Lesnej spolu s jeho mladším synom Gottliebom 27. augusta 1623.

Tak ako aj na požiare, i na vznik a rozšírenie sa morovej epidémie sa kronikár Joachim Leibitzer pozerá ako na Božie dopustenie, ktoré Boh ľuďom oznamuje rôznymi nebeskými úkazmi. O morovej epidémii sa vôbec nezmieňujú kronikári Sperfogel a anonymný autor Spišskosobotskej kroniky, ktorý pri roku 1412 len uvádza, že „*sa všade veľmi zomieralo*“⁵⁷, nespomína však príčinu ani bližšie okolnosti. Sperfogelove Zápisky neobsahujú nijakú zmienku o epidémii preto, lebo sa v období jeho kariéry v meštianskych funkciách nijaká nevyskytla.

Už zriedkavejšie sa vyskytujú správy o **dlhšie trvajúcich suchách a záplavách**. Sucho hrozivého charakteru postihlo Spiš v roku 1473, trvalo presne od 23. mája až do 1. novembra a horúčava bola taká veľká, že sa „*od slnka zapálili lesy a v zemi načisto vyschli aj korene.*“⁵⁸ Ďalšie nepríjemné suchá kraj zachvátili v rokoch 1532, kedy nepršalo presne 12 týždňov (od 24. marca do 11. júna), a sucho bolo také veľké, že ani v záhradách ani na lúkach nerástla nijaká tráva, dobytok nemal nijakú pastvu a keďže chýbala voda, ani z mlynov nebol nijaký úžitok.⁵⁹ Suchá zaznamenali kronikári ešte v rokoch 1551⁶⁰ a 1552.⁶¹

Zápľavy postihli Starú Lesnú (momentálne pôsobisko Joachima Leibitzera), ale aj ďalšie oblasti v máji roku 1621, napáchali vraj nesmierne škody, zničili kostoly a domy a dokonca aj vyplavili mŕtvoly.⁶²

Obzvlášť nepríjemnou udalosťou bol ničivý **nájazd kobyliiek**, ktoré napáchali ohromné škody na úrode. Nálety kobyliiek v rokoch 1338, kedy kobyličky zničili všetky siatiny na poliach nielen na Spiši, ale v celom Uhorsku a zdevastovali aj Bavorsko, Švábsko a Francúzsko.⁶³ V rokoch 1474⁶⁴ a 1541 napáchalo obrovské množstvo kobyliiek škody na úrode v Poľsku

⁵¹ WAGNER, C.: c. d., s. 57. Epidémia podľa kronikára trvala až do druhej nedele pôstneho obdobia nasledujúceho roku a na jej následky zomrelo okolo 200 osôb. O epidémii pozri aj: SUCHÝ, M.: c. d., s. 267 – 268.

⁵² WAGNER, C.: c. d., s. 60.

⁵³ WAGNER, C.: c. d., s. 62. V tomto roku sa zároveň objavila aj kométa so strašným a dlhým chvostom („*...cum longa, a terribili cauda.*“).

⁵⁴ WAGNER, C.: c. d., s. 67. Táto morová epidémia si podľa záznamov vyžiadala mimoriadne veľa obetí: len v Levoči zomrelo 1668 osôb. Najtragickejšie následky mala epidémia v roku 1645, ktorej následkom umrelo až 2214 osôb. Do konca 17. storočia Levoču mor navštívil ešte dvakrát a to v rokoch 1664 a 1679. SUCHÝ, M.: c. d., s. 271.

⁵⁵ WAGNER, C.: c. d., s. 67.

⁵⁶ Israel zaznamenáva: „*...mortuus est Pater meus charissimus, ex peste...*“; a ďalej: „*... sepultus est cum filio suo Juniore Gottlieb.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

⁵⁷ SOPKO, J.: c. d., s. 109.

⁵⁸ „*Tam magnus calor a siccitas fuit incipiendo a Pentecoste usque ad festum omnium Sanctorum, ut silvae a Sole accensae sint, a radices etiam in terra exaruerint.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 48; a ďalej: „*War so eine grosse Dürre von Pfingsten bisz auff allerheiligen Tag, dasz sich die Wälde von der Sonnen entzündet haben, wie auch die Wurtzeln in der Erden.*“ BALL, J. et al.: c. d., s. 14.

⁵⁹ BALL, J. et al.: c. d., s. 53.

⁶⁰ WAGNER, C.: c. d., s. 56.

⁶¹ WAGNER, C.: c. d., s. 57.

⁶² WAGNER, C.: c. d., s. 67.

⁶³ „*Ingens Locustarum multitudo...*“ WAGNER, C.: c. d., s. 47. Zmieňuje sa o nich aj autor Spišskosobotskej kroniky, SOPKO, J.: c. d., s. 108.

⁶⁴ „*...Kahmen die Heuschrecken in das Landt.*“ BALL, J.: c. d., s. 14.

a Sliezsku a „...zanechalo po sebe odporňý zápach, z ktorého vznikla strašná morová epidémia,“⁶⁵ posledná zmienka o kobyľkách je z roku 1546.⁶⁶ Ľudia sa proti tomuto živlu bránili kladením ohňov.

Podivuhodnou udalosťou bolo na Spiši **zemetrasenie**, ktoré kronikár Gašpar Hain priraduje k roku 1443⁶⁷ a Joachim Leibitzer k roku 1453.⁶⁸ Pravdepodobne šlo o to isté zemetrasenie; obaja kronikári ho poznali iba sprostredkovane a zaiste preto o ňom veľa správ nemali. Súčasník tejto udalosti anonymný autor Spiškosobotskej kroniky o ňom napísal, že nastalo presne 14. mája roku 1443 na poludnie a nikto tu (na Spiši) o ničom podobnom predtým nepočul.⁶⁹

Za neobvyklé javy v stredoveku kronikári považovali aj niektoré **blesky a búrky**. Neobvykle silná búrka sa strhla v Levoči 30. júna roku 1549 po odzvonení polnoci, sprevádzalo ju mimoriadne veľké krupobitie; krúpy dosahovali miestami až veľkosť slepačieho vajca.⁷⁰ Podobne tomu bolo aj o 10 rokov neskôr, 31. mája silný dážď a krupobitie zabilo v Levoči mnohé jahniatka, teliatka a husi.⁷¹ Zaujímavosťou bol krvavý dážď padajúci v Jágri 28. septembra roku 1574.⁷² Jeho kvapky vraj nebolo možné zmyť nijakým spôsobom. Veliteľ cisárskeho vojska vo vojne proti Turkom istý Ruberus poslal odev pokropený týmto dažďom cisárovi, vzápätí na to, ako uvádza kronikár, došlo v Sedmohradsku k zrážke s Turkami, pri ktorej zahynulo asi 500 uhorských najlepších vojakov.⁷³ Neskôr sa podobná udalosť opakovala 2. mája roku 1629. Krvavý dážď vtedy padal v Spišskej Belej a o pár týždňov po ňom nasledovalo veľké krupobitie, pričom opäť padali krúpy veľkosti slepačieho vajca.⁷⁴ V roku 1558 zasiahol blesk kríž na kostole v dedine Tvarožná na Spiši; našťastie však nič nezapálil.⁷⁵ Blesk s následkom požiaru postihol už aj zmienujú Spišskú Belú v roku 1518, Levoču 1527 a v roku 1564⁷⁶ strážnu vežu v Spišskej Sobotě, kde usmrtil strážcu a podpálil kostol. V roku 1613 po zásahu bleskom vyhorela polovica mesta Poprad spolu s kostolom, v ktorom sa vďaka požiaru roztavili všetky zvony.⁷⁷ Dňa 22. júla roku 1623 v istej dedine na Spiši zasiahol blesk 3 ženy.⁷⁸ Jednu usmrtil, pričom jej na čele zanechal červený flak ďalším dvom strhol šatky a topánky a napokon prešiel domom do susedného domu, kde zasiahol tiež iba ženy. Týmto prípadom Leibitzer naznačuje, hoci len nepriamo, že žena je potrestania hodné slabšie a hriešnejšie pohlavie, čomu sa nielen v stredoveku s obľubou verilo.⁷⁹

Trpezlivosť stredovekého človeka skúšali aj ďalšie živly. Dňa 10. októbra roku 1622 sa v Levoči zdvihol strašný **vietor**, ktorý vraj trval celú noc, pričom prevrátil mnohé domy, strechy, zničil sýpky a v lese zvalil vyššie stromy.⁸⁰ Dňa 19. novembra roku 1526 zase silný vietor v Levoči zničil nový pozlátený kríž na kostolnej veži, ktorý Levočania len pred nedávnom na vežu pripevnili.⁸¹ Neobvyklá zima zase postihla mesto Levoču 19. apríla roku 1534, kedy napadlo

⁶⁵ „... *ingens Locustarum multitudo gravissima damna fructibus intulit, tetrumque odorem post se reliquit, inde saeva pesti orta est.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 54.

⁶⁶ WAGNER, C.: c. d., s. 54.

⁶⁷ BALL, J. et al.: c. d., s. 14.

⁶⁸ „*Fuit magnus terrae motus.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 48.

⁶⁹ SOPKO, J.: c. d., s. 110.

⁷⁰ „... *spurcissima tempestas, et cecidit grando magnus, lapides tantae magnitudinis, quantum est ovum Gallinae, aut etiam majores.*“ BALL, J. et al.: c. d., s. 94

⁷¹ WAGNER, C.: c. d., s. 59.

⁷² „... *Agriae pluebat sanguine, cujus guttae nulla ratione potuerant abluí.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 61.

⁷³ WAGNER, C.: c. d., s. 61 – 62.

⁷⁴ „... *Belae sanguine pluit.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

⁷⁵ WAGNER, C.: c. d., s. 58.

⁷⁶ WAGNER, C.: c. d., s. 60.

⁷⁷ WAGNER, C.: c. d., s. 66.

⁷⁸ WAGNER, C.: c. d., s. 67 – 68.

⁷⁹ Pozri bližšie: DELUMENAU, Jean: Strach na západe ve 14. – 18. stolytí, II. Obľežená obec. Argo : Praha 1999, Kapitoly o ženách: s. 142 – 191.

⁸⁰ „... *noctu terribilis ventus exortus est, qui tota nocte duravit...*“ WAGNER, C.: c. d., s. 67.

⁸¹ BALL, J. et al.: c. d., s. 33 – 34.

ohromné množstvo snehu a neprestajne vial severný vietor, čo poškodilo nielen všetky kvitnúce stromy, ale aj už vysadenú kapustu.⁸²

Osobitnú pozornosť kronikári venovali **zvláštnym nebeským úkazom** ako boli **kométy, zatmenia slnka** alebo iné nebeské úkazy, ktoré predpovedali nejakú strašnú udalosť, epidémiu, smrť panovníka, neúrody alebo iné katastrofy.

Kométy bolo v Levoči a na Spiši vidieť v rokoch 1531,⁸³ v roku 1538 sa ukázala Levočanom v smere na západ⁸⁴ a bola podľa Hainových slov „*veľmi vysoko pričom ju bolo vidno dosť dlho.*“ Kométa sa objavila ďalej v roku 1556⁸⁵ a napokon roku 1577 po postupnom doznievaní morovej epidémie v Levoči a bola to kométa s „*dlhým a strašným chvostom.*“⁸⁶

Zatmenie slnka sa v skúmaných kronikách obmedzuje iba na jeden záznam, konkrétne od Joachima Leibitzera, ktorý uvádza, že smrť cisára Maximilána, ktorý zomrel vo veku 60 rokov 12. januára roku 1519 v Rakúsku predpovedalo „*...strašné zatmenie slnka...*“⁸⁷, ktoré nastalo 8. júna 1518. Zaujímavé sú síce tiež málopočetné záznamy o úkazoch krvavého slnka, čo sa tiež počítalo medzi veštecké znamenia. Krvavé slnko bolo po tri dni za sebou vidieť od 12. augusta roku 1546⁸⁸ v Levoči a nasledovalo po nálete kobyliek. Podobne tomu bolo aj v prípade požiaru kežmarského mestského hradu⁸⁹ v apríli roku 1637. Nezvyčajným bol aj nebeský úkaz slnka, mesiaca a dúhy zároveň, čo sa stalo 4. januára roku 1520 a bolo ho možné vidieť len nad Dómom svätého Štefana vo Viedni. Tento úkaz predpovedal strašnú morovú epidémiu.⁹⁰

V máji roku 1577 v Levoči, ako sme sa už zmienili, zúrila morová epidémia, preto otec kronikára poslal svojho syna Joachima Leibitzera, ktorý bol v tom čase ešte dieťaťom, do Smolníka. Medzitým sa však k mestečku priblížili Turci a obyvatelia Smolníka ich očakávali so zbraňou v ruke. V noci 3. mája Joachim zbadal na oblohe zvláštny úkaz. Na vlastné oči vraj videl, ako sa po nej vezie biely muž, o ktorom bol presvedčený, že je to anjel. Turci vtedy zabili istému pastierovi menom Havril okolo 200 oviec a odtiahli.⁹¹ Strata 200 oviec bola určite pre obyvateľstvo Smolníka znesiteľnejšia ako vraždenie ľudí, preto kronikár svoje videnie anjelov akiste považoval za dobré znamenie.

Do osobitnej kategórie by sme zaradili **podivuhodné** miestami až **neuveriteľné** udalosti najrozmanitejšieho druhu, ktoré kronikári starostlivo zaznamenali pre poučenie, výstrahu alebo na počudovanie sa potomstvu.

Medzi ne patrí prípad narodenia sa monštra na Spiši. Došlo k nemu v Levoči 19. júla roku 1554 v rodine levočského mešťana Andreja Sutora a jeho manželky Margaréty dcéry Gašpara Oebelsa. Narodil sa im chlapec, ktorý mal podľa kronikára dve hlavy, pričom na každej mal všetky orgány v plnom počte, teda oči, uši, nos, ústa a tvár, ako sa patrí a zvyšok tela mal normálny.⁹² Chlapec sa však, čo bolo pre neho akiste v tej dobe vykúpením, narodil mŕtvý. Nemenej zaujímavou je aj správa o narodení štvorčiat v obci Hranovnica, kde ich vo februári roku 1629 porodila istá chudobná žena, ktorá napokon pri tomto pôrode aj zomrela.⁹³ Čo sa stalo s deťmi nevedno.

⁸² BALL, J. et al.: c. d., s. 69.

⁸³ „*Eodem Anno Cometa etiam apparuit.*“ BALL, J. et al.: c. d., s. 51.

⁸⁴ BALL, J. et al.: c. d., s. 81.

⁸⁵ „*Visus est Cometa in Scepisio ab Oriente versus meridiem...*“ WAGNER, C.: c. d., s. 57.

⁸⁶ „*Eodem Anno postquam pestis aliquantum cessasset, aliquo tempore Cometa apparuit cum longa, a terribili cauda.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 62.

⁸⁷ „*... cuius mortem visa est significare Eclipsis solis horribilis, quae praecessit die 8. Juny 1518.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 49. Zatmenie Slnka sa v ten deň začalo už za niečo vyše jednej hodiny po jeho východe, v čom možno tkvela príčina, pretože ho kronikár označil za „strašné“.

⁸⁸ WAGNER, C.: c. d., s. 54.

⁸⁹ „*... sol occidens sanguineus apparuit.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

⁹⁰ Vid' poznámku č. 48.

⁹¹ „*(ego meis vidi oculis, a possum testari:)*“ WAGNER, C.: c. d., s. 62.

⁹² „*... puer masculus cum duobus capitibus...*“ WAGNER, C.: c. d., s. 57.

⁹³ WAGNER, C.: c. d., s. 68.

Až neuveriteľné a poriadne morbidne sú nasledujúce dve zaznamenané udalosti. V novembri roku 1533 v noci podrezala istá žena, ktorá otehotnela z nemanželskej žiadostivosti, hrdlo svojmu mužovi.⁹⁴ O polnoci zjedla jeho ľavé rameno s bokom až k hrdlu a zvyšok tela nasolila. Dňa 10. júna roku 1570 istý sedliak z dediny Svinná zneužíval kobyly a kravy a keď mu v tom chcela jeho vtedy tehotná manželka zabrániť, odťal jej hlavu a s mŕtvou obcoval.⁹⁵ Objavili ho ako sa napcháva slaninou s chlebom sediac pri mŕtvej manželke. Všetky svoje zločiny priznal a tvrdil, že ich spáchal z popudu diabla v ľudskej koži, ktorý mu za to dal 10 zlatých. Za jeho prišerné činy ho rozštvrtili a upálili.

Nemenej nepríjemná je i udalosť, ktorá sa udiala v Levoči v roku 1516.⁹⁶ Dňa 18. apríla tu zaživa prebodli kolom a pochovali istú slúžku, pretože vraj mučením zabila svoje dieťa, ktoré mala s pánom Jánom Bapstom; prebodla ho zaživa palicou a potom pochovala.⁹⁷ Bližšie okolnosti tohto trestného činu nie sú známe. Podobne ako okolnosti prípadu z roku 1517, kedy pre podozrenie z účasti na podpaľačstve bola na naliehanie Kežmarčanov kruto mučená istá Levočanka Euphemia, a to aj napriek tomu, že sa preukázala jej nevina.⁹⁸ Sperfogel tento nespravodlivý čin považuje za počiatok dlhého nepriateľstva medzi Levočou a Kežmarkom. Ženu vraj pred smrťou umučením zachránila podľa zemepanského práva pani Hedviga, o čom informuje poznámka vydavateľov s odvolaním sa na Wagnera.⁹⁹

Napokon ešte jeden prípad akejsi krádeže, z ktorej bola obvinená bližšie nemenovaná žena. Za skutok ju malo čakať mučenie, no vo chvíli keď ju už viedli k mučidlám, sa prudkým pohybom rúk sama zaškrtila.¹⁰⁰ Kat ju následne odviekol za mesto a pochoval pod šibenicou. Udalosť spomína iba Gašpar Hain a je príkladom krutých trestov, ktoré v stredoveku postihovali narušenie súkromného vlastníctva.

Do ďalšieho okruhu katastrôf naháňajúcich strach obyvateľom Spiša v stredoveku patrili **nepriateľské útoky, plienenie Tatárov a Turkov a boje medzi mestami navzájom**, ktoré sa diali takmer nepretržite, a preto spomenieme iba tie najväznejšie alebo najzaujímavejšie. Prvým zaznamenaným prudkým a ničivým bol útok Tatárov, ktorý v roku 1241 postihol bezprostredne aj Spiš.¹⁰¹ Do Uhorska vtedy vtrhlo podľa kronikárov asi 500 tisícové tatárske vojsko. Uhorská obrana mu hneď v úvode podľahla, a tak nasledovalo trojročné pustošenie počas ktorého ľudia nemohli „ani siať ani žať, ale sa roztrúsení museli ukrývať v lesoch...“¹⁰² Autor Spiškosobotskej kroniky ešte pridáva, že, „nastal taký veľký hlad, že matky jedli svoje deti a ľudia boli nútení jesť namiesto múky hlinu z istého vrchu...“¹⁰³ Tatári navštívili Uhorsko ešte dvakrát v roku 1257 a 1283; ich pustošenie však už nenadobudlo také rozmery ako v prvom prípade.

Po bitke pri Moháči sa Spiš dostal podobne ako celé územie Slovenska do bezprostredného ohrozenia Turkami. Sultán Sulejman vtrhol do Uhorska na čele 200 tisícového vojska, obkľúčil Pešť a Budín, postupne obsadil Ostrihom a Stoličný Belehrad a lákali ho stredoslovenské banské mestá. Hoci sám Joachim bol svedkom priprav smolníckeho obyvateľstva na turecký útok, ba dokonca ho Turci neskôr v Jágri aj takmer zajali a v auguste roku 1570 sa na Spiš skutočne chystali,

⁹⁴ WAGNER, C.: c. d., s. 52.

⁹⁵ WAGNER, C.: c. d., s. 61.

⁹⁶ BALL, J. et al.: c. d., s. 16.

⁹⁷ „...lebendig begraben, und mit einem Pfahl durchspiesset worden.“ BALL, J. et al.: c. d., s. 16.

⁹⁸ BALL, J. et al.: c. d., s. 18.

⁹⁹ WAGNER, C.: c. d., s. 138.

¹⁰⁰ BALL, J.: et al.: c. d., s. 17.

¹⁰¹ O tejto udalosti sa zmieňujú všetky uvádzané kroniky: BALL, J. et al.: c. d., s. 10, WAGNER, C.: c. d., s. 46, SOPKO, J.: c. d., s. 106. Je zrejme, že informácie o tatárskom vpáde kronikári od seba navzájom preberali. K problematike pozri bližšie: VARSÍK, Branislav: Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In: Spišské mestá v stredoveku. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 27 – 30.

¹⁰² „... undter welcher Zeit die leuthe weder segen noch aerndten konten, sondern sich hin und her den Wildnüszen aufhalten musten...“ BALL, J. et al.: c. d., s. 10.

¹⁰³ SOPKO, J.: c. d., s. 106.

ich postup bol zastavený, a tak obyvateľstvo Spiša priame útoky nepostihli.¹⁰⁴ Ťažké boje sa ale podľa Leibitzerovskej kroniky odohrali pri pevnosti Szikso v Maďarsku v októbri roku 1589, kde malé oddiely Uhrov bojovali s mnohonásobne silnejšími Turkami celú noc.¹⁰⁵ Vtedy na vlastné oči uvidel istý poručík a „*statočný vojak*“¹⁰⁶ Melchior Prop dieťa odeté v bielych šatôčkach, ako pobieha medzi jazdcami. Bol presvedčený o tom, že to bol určite nejaký anjel, ktorý pozabíjal Turkov, a že Turek by nebol býval porazený bez Božej milosti.¹⁰⁷ Zabitých Turkov vtedy vraj pozbierali na jednu kopu, ktorú ohradili vysokým plotom. Keďže sa odtiaľ šíril neznesiteľný zápach, z okolia sa sem zbehli psy a svine, bolo ich tu vraj mimoriadne veľa a boli také prežraté, že nevládali chodiť. Kvôli tejto zveri tadiaľ nemohli prechádzať bežní pocestní, pretože zvieratá neskôr napádali aj živých ľudí.

Z vleklých bojov medzi Levočanmi a Kežmarčanmi, kde raz víťazila jedna inokedy druhá strana a obe sa správali rovnako bezohľadne, je okrem Sperfogelovho názoru na Kežmarčanov¹⁰⁸ veľmi zaujímavý útok Levočanov, ktorý sa uskutočnil 28. januára v roku 1531. Levočania pritiahli pred Kežmarok s 500 pešákmi a husármi pána Gašpara Šeredyho, ale ich úsilie o dobytie mestských múrov bolo márne. Kežmarčania totiž z nedostatku delových guľí strieľali guľami zo syra zhotoveného z kravského mlieka po domácky nazvaného „*turlet*“. Udalosť spomínajú kroniky Leibitzerovcov¹⁰⁹ a Gašpara Haina.¹¹⁰ No ani z jednej nie je pre čitateľa jasné, čo pojem „*turlet*“ označoval. Blížšie to v kronike Gašpara Haina ozrejmuje až maďarská poznámka od jej vydavateľa.¹¹¹ Leibitzer pravdepodobne udalosť odniekiaľ odpísal bez podrobnejšieho vysvetlenia, ale pravdepodobnejšie bude to, že Leibitzerovmu výkladu nerozumel Wagnerov prekladateľ tohto diela, a tak z jeho latinského záznamu („- - *vernacule Turlet*“) nie je vôbec zrejmé, či ide o druh zbrane alebo dokonca nejakého obliehacieho zariadenia. Slovo „*turlet*“ ako názov pre druh syra sa v Levoči akiste bežne používal, a preto ho Gašpar Hain a pravdepodobne ani Leibitzer nepovažovali za potrebné bližšie ozrejmiť.

Na záver ešte udalosť z úplne inej oblasti, ktorá sa dá zaradiť medzi neobvyklé a síce spôsob voľby richtára, ktorý nám sprostredkoval kronikár Gašpar Hain. Po tom ako sa 13. januára roku 1533 zriekol vtedajší levočský richtár Gašpar Müller svojej funkcie, pri ktorej si užil veľmi veľa nepríjemností a starostí, mestská rada ho veľmi prosila a plakala, aby vytrval. Vzpierajúceho sa Müllera Levočania napokon násilím držali v sakristii a keď už omdlieval, obliali ho studenou vodou a pred oltárom zodvihli, „*lebo vraj za 50 rokov ani mestská rada ani volená obec toľko neprosila a nevyronila toľko slz*“,“¹¹² aby sa Müller stal opäť levočským richtárom.

Spomedzi skúmaných kroník sa požiarmi, epidémiami, neúrodami, katastrofami a rozmanitými prírodnými úkazmi v najvyššej miere zaoberá kronika Joachima a Israela Leibitzerovcov. Joachim bol presvedčený o pravdivosti a vierohodnosti všetkých uvedených úkazov. Veril, že skutky ľudí a prírodné úkazy a katastrofy spolu súvisia, nebeské úkazy považoval za veštecké znamenia a varovania pred útokmi nepriateľov, epidémiami a ničivými požiarmi. Na druhej strane nikdy nezabudol chváliť Boha a ďakovať mu v období pokoja. Čitateľ spozná vďaka jed-

¹⁰⁴ WAGNER, C.: c. d., s. 60 – 61.

¹⁰⁵ WAGNER, C.: c. d., s. 63 – 64.

¹⁰⁶ „*honestus miles*“ WAGNER, C.: c. d., s. 63.

¹⁰⁷ „... *infantulum candido indusiolo tectum inter equites discurrentem, qui sine dubio aliquis SS. Angelorum fuerit.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 63.

¹⁰⁸ Názor Sperfogela na Kežmarčanov bol uvedený ako poznámka texte: „*Die Kayszmarcker, sind allezeit stoltz, hoffärtig, übermüthig, unüthig, weniger vernunft, unbarmhertzig, heymisch und tückisch gewesen.*...“ (Kežmarčania boli po celý čas pyšní, samopašní, zlí, nerozvážni, nemilosrdní, malomeštiacki a zákerní) BALL, J. et al.:..., s. 18. Sperfogelova nenávisť voči Kežmarčanom je očividná.

¹⁰⁹ „...*Leutschovienses progressi sunt ad Kesmarkinum ubi feruntur - - vernacule Turlet jaculati esse.*“ WAGNER, C.: c. d., s. 51.

¹¹⁰ „...*sie mit turlet in mangel der Kugeln haben heraus auff die Vnsrigen geschossen.*...“ BALL, J. et al.: c. d., s. 48.

¹¹¹ „*Tehéntúróból készült sajt.*“

¹¹² „... *quodque in 50 annis tot preces et lachrymae in Iudicis electione a Senatu et Communitate non sint effusae.*“ BALL, J. et al.: c. d., s. 60.

notlivým Leibitzerovým zápisom strach, ktorý sa najmä počas trvania morových epidémií alebo nedostatkov šíril medzi obyčajnými ľuďmi v mestách ako aj na vidieku.

Už triezvejšie, reálnejšie a jasnejšie pôsobia Zápisky Konráda Sperfogela, ktoré síce vznikli skôr v 20. a 30. rokoch 16. storočia, ale súčasnému čitateľovi sú obsahom a zmysľaním autora bližšie ako mladšia Leibitzerova kronika. Sperfogel má tiež strach, v jeho zápiskoch sa preto pomerne často stretávame s prosbami o Božiu milosť a odpustenie, no Sperfogel má celkom jasnú predstavu o tom, čo je príčinou všetkých tých nepríjemností, o ktorých píše vo svojej kronike; vidí ich v neschopnom panovníkovi, ktorý v krajine nedokáže urovnať politické a hospodárske pomery a nastoliť poriadok; za nepríjemnosti, ktoré Levoču v období jeho kariéry postihli, vini predovšetkým človeka a jeho zlé vlastnosti.

S pokusom o kritické zhodnotenie zaznamenaných udalostí, ktoré sa prejavilo okrem iného aj vypustením istých nevierohodných správ sa stretávame v kronike Gašpara Haina z konca 17. storočia. Súvisí to iste s rozhladenosťou a vzdelaním Haina, ktorý mal možnosť počas svojho štúdia vo Witembergu oboznámiť sa aj s pokrokovými názormi šíriacej sa reformácie, ktorej bol sám na rozdiel od svojich predchodcov prívržencom.

Asi najviac vzdialenou dnešnému čitateľovi je Spiškosobotská kronika. Príčinou je jednak to, že je najstaršia a jednak po obsahovej stránke príliš všeobecná. Anonymný kronikár nami skúmaným javom venoval len malú pozornosť.

Zusammenfassung

Brände, Dürren, Scheuchen, Naturkatastrophen und ungewöhnliche Himmelserscheinungen Augen mittelalterlichen zipscherischen und leutschauerischen Chronisten

Das Ziel des folgenden Beitrags ist es dem heutigen Leser den Anblick der mittelalterlichen zipscherischen und leutschauerischen Chronisten auf ungewöhnliche Naturerscheinungen, lange Dürren, Seuchen und verschiedene Katastrophen näherzubringen. Bei der Ausarbeitung der Studie sind wir aus vier Chroniken ausgegangen: „Spiškosobotská“ Chronik, die Chronik von Konrad Sperfogel, die Chroniken von Joachim und Israel Leibitzer und die Chroniken von Gaspar Hain. Den Naturkatastrophen, den Seuchen und ungewöhnlichen Naturerscheinungen widmen sich am meisten die Chroniken von Leibitzer und die von Gaspar Hain. Joachim Leibitzer betrachtet die Brände und Naturkatastrophen als die Konsequenz des Gotteszorns über die Menschensünden. „Spiškosobotská Chronik“ und Chronik von Konrad Sperfogel erwähnen diese Problematik nur peripher.

Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia

OTO TOMEČEK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Stredoslovenská banská oblasť patrila medzi prvé regióny na Slovensku, kde sa šírila reformácia. Bol to predovšetkým dôsledok prítomnosti početnejšieho nemeckého etnického elementu, ktorý udržiaval s materskými oblasťami intenzívne kontakty. Aj správa mesta Banská Bystrica riadená Nemcami sa pomerne rýchlo dostala do rúk protestantom. Podobná situácia musela existovať aj na území patriacom mestu. Tu medzi nižšími vrstvami obyvateľstva a bankým robotníctvom sa dokonca udomáčňovali ešte radikálnejšie myšlienky, vďaka ktorým si tieto vrstvy obyvateľstva spájali reformáciu s možnosťami zlepšenia svojho ťažkého sociálneho postavenia. To sa prejavilo aj počas baníckeho povstania v rokoch 1525 - 1526, ktoré bolo okrem iného namierené aj proti umiernennej reformácii.¹

Na Španej Doline, pod ktorej farnosť v 17. storočí spadala celá Starohorská dolina,² sa už v roku 1526 kázalo v Lutherovom duchu.³ Okolo roku 1527 tu mal v tomto duchu pôsobiť ľubietovský farár Nikolaus so svojim rektorom. Prvým známym evanjelickým kazateľom, ktorý sa tu usadil však bol istý Erasmus, ktorý spolu so starohorským kazateľom Bartolomejom v roku 1539 vykonávali obrady pod obojím pre 800 osadníkov usadených v banskej oblasti Starohorských vrchov.⁴ Ak berieme do úvahy odhad Petra Ratkoša, podľa ktorého žilo na území banskobystrického chotára na konci stredoveku mimo vlastného mesta 1850 obyvateľov,⁵ tak uvedený počet 800 obyvateľov viažuci sa len na Španiu Dolinu a Staré Hory resp. tiež na okolité osady založené v súvislosti s banskou výrobou (Jelenec, Richtárová, Piesky) musí predstavovať prevažnú väčšinu ich populácie.⁶ V tom čase už tvorila Banská Bystrica spolu s ostatnými stredoslovenskými bankými mestami samostatné bratstvo (jednotu) bankých miest.⁷ V roku 1559 duchovní v mestách bratstva vypracovali spoločné vyznanie 7 stredoslovenských bankých miest (Confessio augustanea pro 7 montanarum effabricata), známe aj pod názvom Confessio Heptapolitana, ktorým sa vlastne prihlásili k umiernennej reformácii podľa augsburského vyznania a odpovedali tak na výčitky, že na svojej pôde držia radikálnych kazateľov. Predpokladáme, že po vzore Banskej Bystrice sa aj zázemie mesta s bankým robotníctvom, nakloneným spočiatku radikálnejším reformačným prúdom, pridáva k tomuto vyznaniu.

Na začiatku 17. storočia bolo všetko obyvateľstvo Banskej Bystrice spolu s obyvateľmi žijúcimi na jej mestskom území evanjelického náboženstva a vytvárali cirkev podľa tohto banskomestského vyznania viery.⁸ To, že sa tu reformácia tak rýchlo a v takom rozsahu rozšírila do značnej miery, hoci nepriamo, ovplyvnil aj zmierlivý postoj katolíckych Habsburgovcov na uhor-

¹ Dejiny Slovenska II. Bratislava, 1987, s. 36.

² Podľa zachovaných písomných zmienok nevieme presnejšie určiť dobu vzniku farností na Španej Doline. Celkom určite však existovala najneskôr v polovici 17. storočia.

³ SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica, 1921, s. 767.

⁴ SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 769.

⁵ RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525 - 1526. Bratislava, 1963, s. 15.

⁶ Okrem týchto sídel ležali na konci stredoveku na území banskobystrického chotára aj sídla: Harmanec (Dolný), Kostiviarska, Kynceľová, Majer, Nemece, Podlavice, Riečka, Rudlová, Sásová, Sv. Jakub, Tajov a Ulmanka.

⁷ Banskomestské evanjelické cirkevné bratstvo (jednota) sa začalo utvárať v roku 1536. Možno ho považovať za priameho predchodcu banskomestského seniorátu, ktorý sa de facto vytvoril až v roku 1577, kedy došlo k obsadeniu funkcie banskomestského seniora ako najvyššieho predstaveného cirkvi 7 stredoslovenských bankých miest. Seniorát existoval do roku 1674. – KRÍŽKO, P.: Dejiny banskomestského seniorátu. Liptovský Sv. Mikuláš, 1948.

⁸ ALBERTY, J. - MARTULIAK, P.: Banská Bystrica v znamení kalicha : História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918. Banská Bystrica, 2001, s. 54.

skom tróne voči reformácii. Tí sa v zložitých pomeroch boja o uhorskú korunu a tureckých vojen rozhodli nevyhrocovať ešte viac aj tak už napätú vnútropolitickú situáciu v krajine. Z tohto dôvodu aj medzi úradníkmi komory, teda štátom riadenej inštitúcie, nachádzame prívržencov a sympatizantov reformácie. Takým bol spočiatku aj správca Banskobystrického mediarskeho podniku Wolf Hohenwarter, ktorý však v roku 1559 demonštratívne prestúpil na katolícku vieru. Ako konštatuje Slávik, v jeho prípade išlo o akt pomsty voči banskobystrickej mestskej rade, s ktorou mal nehody ohľadom ovládnutia mestského špitálu.⁹

Situácia sa začala v neprospech evanjelikov obracať v priebehu prvej polovice 17. storočia. Bol to výsledok rozsiahlej rekatolizačnej činnosti zahájenej ostrihomským arcibiskupom Františkom Forgáčom (1607 - 1615), v ktorej ešte dôslednejšie pokračoval jeho nástupca Peter Pázmaň (1616 - 1637). Ostrejší kurz voči reformácii začal navyše presadzovať aj cisársky dvor. Na miesta štátnych, teda aj komorských, úradníkov od týchto čias boli dosadzovaní len katolíci. Tí boli preferovaní pracovne aj finančne, čo malo vyvíjať tlak na zamestnancov komory evanjelického vyznania, aby prestupovali na katolícku vieru. Pre úradníkov komory začal v roku 1627 odbavovať katolícke bohoslužby v kaplnke Horného komorského dvoru (bývalý Königsbergerovský dom) Matej Schlegel (tiež Schlögel, či Schlegelius), ktorý mal na starosti duchovnú správu okrem Banskej Bystrice aj v Banskej Štiavnici a Kremnici.¹⁰ Prostredníctvom úradníkov komory štát ovplyvňoval vierovyznanie aj u ostatných, radových zamestnancov štátu resp. komory. Pod hrozbami prepustenia so zamestnania, straty svojho obydlija a teda aj všetkých zamestnaneckých výhod bolo rekatolizované aj radové robotníctvo Banskobystrickej banskej komory, baníkmi a hutníkmi počínajúc, a drevorubačmi a uhliarmi končiac.¹¹ Práve fakt, že v Banskej Bystrici sídlili komorskí úradníci bol podľa Albertyho jedným z rozhodujúcich činiteľov v ďalšom vývoji náboženských pomerov v meste.¹² Ešte výraznejšie ako v samotnom meste sa tento vplyv komory musel prejavovať v bankských sídlach, ako aj práve v tom čase sa formujúcich drevorubačských a uhliarskych sídlach, kde bolo takmer všetko obyvateľstvo podriadené komorskej vrchnosti. Na popud komory zrejme už v tomto období dochádzalo aj k násilnému odnímaniu kostolov evanjelikom. Slávik totiž spomína medzi kostolmi, ktoré boli po Lineckom miery (1645) v roku 1647 znovu prinavrátené evanjelikom aj chrámy na Starých Horách a v Tajove.¹³

Na zmenu náboženských pomerov v oblasti malo veľký vplyv aj pôsobenie jezuitov. Tí boli do Banskej Bystrice pozvaní potom, čo bol Schlegel po svojom 20 ročnom pôsobení vo funkcii katolíckeho duchovného stredoslovenských bankských miest (1527 - 1547) menovaný za dekana v dolnorakúskom Kremsi. Prví dvaja pátri jezuiti - Pavol Hellenstein a Matej Faber prišli do Banskej Bystrice 1. mája 1648.¹⁴ Už o 3 roky neskôr tu existovala aj prvá jezuitská škola.¹⁵

Jezuiti svoju rekatolizačnú činnosť založili predovšetkým na šírení vzdelania prostredníctvom kvalitne prepracovaného vlastného školstva a na kázňach v reči zrozumiteľnej ľudu. Prejavili tiež zvýšený záujem o konanie pútí a procesií, s ktorými súviselo budovanie kalvárií a krížových ciest. Novinkou ich pastoračnej činnosti boli aj tzv. hrané mystériá, teda dramatické scény znázorňujúce udalosti zo života Krista a svätých, realizované vo forme divadelných pred-

⁹ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 202-203.

¹⁰ VAJČÍK, A.: Banská Bystrica. In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 52.

¹¹ Tieto formy rekatolizácie bankského robotníctva sú známe z celej stredoslovenskej banskej oblasti, teda aj z oblasti pôsobnosti Banskostiavnickej a Kremnickej banskej komory. Priamo v oblasti Banskobystrickej banskej komory ju máme písomne doloženú až v druhej polovici 17. storočia. - Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA BŠ), fond Banská komora v Banskej Bystrici, inv. č. 499 -3. II.

¹² ALBERTY - MARTULIAK, Banská Bystrica v znamení kalicha, s. 55.

¹³ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 58-59.

¹⁴ UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 55.

¹⁵ UHRIN, O činnosti jezuitov, s. 57.

stavení.¹⁶ Všetkými týmito prostriedkami sa usilovali aktívne zapojiť človeka do cirkevného života a prinavrátiť ho naspäť ku katolíckej viere.

Svoju pozornosť jezuiti hneď od svojho príchodu zameriavali aj na banské robotníctvo žijúce na teritóriu mesta. Už v roku 1652 si na Španej Doline založili svoj misijný dom.¹⁷ V tomto najväčšom banskom sídle na území banskobystrického chotára ich nachádzame kázať aj v roku 1657. Podľa vizitačného zápisu zvolenského archidiakona Štefana Bartóka, ktorý v tomto roku konal kanonickú vizitáciu Zvolenskej stolice vieme, že špaňodolinská farnosť bola ešte stále v rukách evanjelikov, ktorých tu bolo vyše 2000 a ich farárom bol Melchior Rotarides. Okrem nich tu však bolo aj 60 katolíkov, pre ktorých konali bohoslužby v kaplnke cisárskeho domu banskobystrický jezuiti (v tom čase tu pôsobili už 3 pátri a 2 laici). Podľa Bartókových zápisov mal evanjelické obyvateľstvo aj Tajov (evidovaný ako filiálka Banskej Bystrice), ktorý mal v tom čase 120 obyvateľov.¹⁸

Významnou mierou sa jezuiti angažovali pri výstavbe krížovej cesty z Banskej Bystrice na Španiu Dolinu. Miestne obyvateľstvo sa im podarilo pre toto stavebné podujatie získať vďaka všeobecnému zdeseniu, ktoré v stredoslovenských banských mestách nastalo po páde Nových Zámkov do rúk Turkom v roku 1663.¹⁹

V polovici 17. storočia, teda v období, z ktorého máme zachovaný najstarší súpis drevorubačských a uhliarskych osád v starohorskej oblasti, boli ešte náboženské pomery naklonené v prospech evanjelického vierovyznania. Rekatolizačná činnosť jezuitov a diskriminácia nekatólickeho obyvateľstva zo strany banskokomorskej vrchnosti v druhej polovici 17. storočia však privodili zmenu cirkevných pomerov v celej oblasti. Ich činnosť posilnil aj zostrený kurz panovníka Leopolda I. voči evanjelikom po odhalení Vešelénihho sprisahania. Ten využil odhalenie tohto politického sprisahania na začatie represálií proti popredným predstaviteľom evanjelického duchovenstva. Evanjelickí duchovní z celej krajiny boli zvolávaní na Bratislavské sudy. Evanjelikom boli odnímané kostoly, fary, školy a cirkevné majetky.

Pred Bratislavský súd bol v roku 1673 povolaný aj špaňodolinský farár Adam Brestovinus. Keďže sa pred súd nedostavil, veliteľ cisárskeho vojska Collalto si do Banskej Bystrice predvolal baníckych predstavených zo Španej Doliny, od ktorých žiadal odovzdanie kľúča od kostola a vyhnanie farára spolu s diakonom, rektorom a kantorom.²⁰ Neuposlušnosť tohto nariadenia znamenalo začiatok otvorenej vzbury proti násilnej rekatolizácii na Španej Doline. Protestantskí baníci sa opevnili v pevnosti okolo kostola a postavili sa na odpor aj cisárskemu vojsku, ktoré sem prišlo 13. októbra 1673. Vojenskej presile vyzbrojeného a vycvičeného vojska však neodolali. V ozbrojenom konflikte zahynul jeden chorvátsky vojak z cisárskeho oddielu.²¹ Podstatne väčšie straty na životoch a množstvo ranených však boli na strane vzbúrencov. Pod tlakom nepriaznivo sa vyvíjajúcej situácie sa napokon baníci stiahli do lesov. Porážka povstalcov znamena-

¹⁶ Túto problematiku bližšie rozpracovali: SPEVÁK, A.: Z výchovných metód banskobystrických jezuitov z XVIII. storočia. In: Stanislavské zvesti, XV, 1942, č. 4, s. 55-58; UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 56-57 a UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavské zvesti, XV, 1942, č. 1, s. 6.

¹⁷ SIBYLA, P.: Náboženská situácia v Zvolenskej stolici v 17. storočí. Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre histórie FH TU v Trnave v roku 2002, s. 53.

¹⁸ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 74.

¹⁹ Táto krížová cesta sa začínala pri hornom komorskom dome v Banskej Bystrici, kde mali jezuiti svoju kaplnku (po získaní farského kostola bol začiatok cesty pravdepodobne pri neskorogotickej plastike Krista na Olivovej hore v jeho juhozápadnej časti) a končila pri Božom hrobe postavenom v centre Španej Doliny. – Kalvárie a krížové cesty na Slovensku. Bratislava, 2002, s. 15.

²⁰ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 768.

²¹ Vojenské oddiely tvorené Chorvátmi boli cielene nasadzované do rekatolizačného zápasu, nakoľko išlo o konfesijné homogénne útvary pozostávajúce výlučne z katolíkov. - KOWALSKÁ, E.: Ozbrojená moc v procese rekatolizácie. In: Vojenská história, 9, 2005, č. 2, s. 53.

Z tohto dôvodu, ale aj vzhľadom na to, že išlo o cudzincov bez akýchkoľvek väzieb na prostredie do ktorého boli nasadení, bol od nich očakávaný tvrdý a nekompromisný vojenský zásah.

la začiatok víťazného nástupu rekatolizácie nielen na Španej Doline, ale aj v celej starohorskej oblasti.

Špaňodolinský farár Brestovinus bol nútený odísť do vyhnanstva²² a tunajšia farnosť sa zmenila z evanjelickej na katolícku. Jej správy sa ujali jezuiti. Tieto udalosti potvrdzuje od nasledujúceho roku 1674 vedená a doposiaľ zachovaná matrika rímskokatolíckej cirkvi na Španej Doline,²³ v ktorej sa postupne spomínajú aj jednotlivé drevorubačské a uhliarske osady. Je to dôkaz úspešne prebiehajúcej rekatolizácie aj v týchto sídlach. Na posilnenie vplyvu katolíckej cirkvi v oblasti zahájili niekedy v tomto období svoju misijnú činnosť jezuiti aj priamo v špaňodolinskej filii na Starých Horách. Tu sa usadili najneskôr v roku 1677²⁴, najpravdepodobnejšie hneď v roku 1673, kedy získali farnosť.²⁵

Situácia sa znovu v prospech evanjelikov zmenila pravdepodobne v čase povstania Imricha Tököliho, lebo vizitátor špaňodolinskej farnosti ostrihomský archidiakon Juraj Naray v roku 1696 zapísal, že tunajšie obyvateľstvo sa vracia ku katolíckej viere od roku 1685.²⁶ Celkom určite na tom mal svoj veľký podiel Tököliho správca Banskobystrickej banskej komory Žigmund Jánoky, ktorý prepustil všetkých katolíckych úradníkov komory, a to isté spravil aj s katolíckymi baníkmi.²⁷

V čase konania kanonickej vizitácie v rokoch 1693 a 1696 už spravovali farnosť znovu 2 jezuiti (Nemec a Slovák), a takmer všetko obyvateľstvo bolo katolíckej viery.²⁸ V roku 1693 mala podľa vizitácie farnosť 1800 obyvateľov, z ktorých malo byť až 1798 katolíkov. V prípade filiálky na Starých Horách udáva vizitácia 493 katolíkov. V roku 1696 prevyšoval počet tých ktorí vo farnosti konvertovali od roku 1685 na katolícku vieru tisíc osôb.²⁹ Tento vysoký počet konvertitov určite súvisel aj s uznesením snemu, zvolaného Leopoldom I. na prelom rokov 1687 – 1688 do Bratislavy, ktorým nadobúdala katolícka cirkev vedúce postavenie v štáte.

Počas protihabsburského stavovského povstania Františka II. Rákociho, hoci on sám bol katolíkom, sa znovu vytvorili dobré podmienky pre predstaviteľov a veriacich evanjelického náboženstva. Jedným z deklarovaných cieľov Rákociho povstania totiž bola náboženská sloboda v Uhorsku. Hneď v prvý rok povstania postupovala z Liptova cez Starohorskú dolinu jedna časť

²² Spolu s farárom museli odísť do vyhnanstva aj rektor a 4 baníci označení za vodcov povstalcov. Ostatní vzbúrenci boli nútení zložiť prísahu vernosti cisárovi Leopoldovi. - VOZÁR, J.: Formy vykorisťovania a zápasov banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu (2. časť). In: Historický časopis, 25, 1977, č. 3, s. 364.

Dokument o omilostení špaňodolinských baníkov bol spísaný 14. októbra 1673, teda na druhý deň po potlačení vzbury. O úprave náboženských pomerov pojednávajú predovšetkým prvé 4 paragrafy dokumentu. Hovorí sa v nich o vyhnaní evanjelických kazateľov a učiteľov, zrušení Lutherovej viery a odňatí kostolov a škôl evanjelikom. Len starým ľuďom bolo umožnené neprestúpiť na rímskokatolícku vieru. Všetka mládež však mala byť vychovávaná výlučne v katolíckom duchu. V 4. paragrafe sa pripomína, že všetko toto sa týka aj Starých Hôr ako filie špaňodolinskej katolíckej farnosti. - Celý dokument publikoval Zoltán Jakab. Pozri: JAKAB, Z.: Vzbura špaňodolinských baníkov a ich omilostenie. In: Z histórie medenorodného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Štiavnica; Špania Dolina, 2005, s. 50-51.

²³ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), matrika r. k. cirkevného zboru Špania Dolina 1674 - 1715, Liber Baptisatorum.

²⁴ Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 - 1762. In: Slovenský letopis pre historiú, topografiu, archeológiu a etnografiu, I, 1876, s. 251-256.

²⁵ V dokumente o omilostení špaňodolinských baníkov zo 14. októbra 1673 boli Staré Hory prehlásené za pobočku (filiu) novozriadenej špaňodolinskej katolíckej cirkvi. - JAKAB, Vzbura špaňodolinských baníkov, s. 50.

²⁶ Opätovné zaujatie farností evanjelikmi možno datovať rokom 1682. V tomto roku skončili zápisy jezuitov v spomínanej špaňodolinskej matrike. Matričné zápisy boli obnovené až v roku 1694. V tom čase už dlhšiu dobu, vychádzajú z Narayovej vizitácie od roku 1685, bola tunajšia farnosť v rukách katolíkov, pravdepodobne opäť v správe jezuitov.

²⁷ Išiel dokonca tak ďaleko, že vyslúžilým a chorým robotníkom, vdovám, ako aj sirotám odňal provízie. - VOZÁR, J.: Formy vykorisťovania a zápasov banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu (1. časť). In: Historický časopis, 25, 1997, č. 1, s. 68; tiež VOZÁR, J.: Baníctvo na Slovensku v čase protihabsburských stavovských povstaní. In: Historický časopis, 33, 1985, č. 1, s. 95.

²⁸ SIBYLA, Náboženská situácia v Zvolenskej stolici, s. 81.

²⁹ Na Starých Horách mali na tom podľa vizitátora najväčšiu zásluhu tunajší jezuiti. Vďaka nim konvertovalo v roku 1685 – 10 osôb, 1686 – 19, 1687 – 13, 1688 – 22, 1689 – 171, 1690 – 15, a v roku 1691 – 20 osôb. Celkovo za 7 rokov dokopy 270 obyvateľov Starých Hôr. Do roku 1696 potom ešte ďalších 163 obyvateľov. - SIBYLA, Náboženská situácia v Zvolenskej stolici, s. 81.

povstaleckého vojska smerujúceho na zhromaždisko na Horných lúkach pri Banskej Bystrici. Počas tohto postupu došlo dňa 18. septembra 1703 k vydrancovaniu niekoľkých domov na Starých Horách a následne aj k vydrancovaniu Španej Doliny.³⁰ Povstalecké vojsko odtiahlo až na druhý deň, aby zaujalo svoje postavenie na spomínanom zhromaždisku.

Celková zložitá náboženská situácia v Uhorsku sa prejednávala na sneme zvolanom Rákócim v roku 1705 do Sečian. Podľa jeho uznesení sa mali ustanoviť zmiešané komisie tvorené predstaviteľmi 3 náboženstiev (katolíckeho, luteránskeho a kalvínskeho). Ako štvrtý člen sa mal do komisie pribrať archidiakon, dekan, alebo iný vyšší katolícky duchovný. V prípade nezájmu vyššieho katolíckeho kléru však mala právo rozhodovať aj trojčlenná menovaná komisia.³¹ Jej hlavnou úlohou bolo rozhodovať o užívaní chrámov jednotlivými konfesiami podľa posúdenia situácie v každom sídle. Do Banskej Bystrice prišla táto komisia 14. novembra 1705 a podľa jej rozhodnutia mali byť kostoly na Starých Horách a v Tajove ponechané katolíkom.³² Na Starých Horách a pravdepodobne aj v príslušných drevorubačských a uhliarskych osadách bol teda proces rekatolizácie v predošlých rokoch natoľko úspešný, že k evanjelickému náboženstvu sa hlásilo už len minimum tunajších obyvateľov. Rovnakú situáciu možno konštatovať v Tajove a k tunajšiemu kostolu spadajúcich Kordíkoch.

Naopak silné pozície mala evanjelická konfesia aj napriek niekoľko rokov trvajúcej rekatolizácii stále na Španej Doline. Zrejme následkom rozhodnutia komisie posudzujúcej náboženské pomery v obci došlo k odobratiu kostola a fary katolíkom. Zápis v špaňodolinskej matrike potvrdzuje, že k tomu došlo koncom roku 1705. Zdá sa teda, že nie je správne konštatovanie Slávikove, že k ovládnutiu špaňodolinského kostola evanjelikmi došlo už v roku 1704.³³ Sám tento svoj údaj napokon aj vyvracia, keď evanjelického farára Jána Hagaru tu dokladá až od roku 1706.³⁴ Až po vojenskom neúspechu Rákociho povstalcov v bitke pri Trenčíne v roku 1708 a príchode cisárskych vojsk generála Heistera do Banskej Bystrice sa napokon definitívne zmenili náboženské pomery aj tu. V roku 1709 bol vyhnaný špaňodolinský evanjelický farár Ján Hagara a tunajší kostol bol evanjelickej cirkvi opäť a tentoraz už navždy odobratý.

Kanonická vizitácia farností Zvolenskej stolice, ktorú konal v roku 1713 František Ladislav Medňanský udáva na Španej Doline už 1505 katolíkov popri len 3 evanjelikoch, na Pieskoch 106 katolíkov popri 40 evanjelikoch, na Starých Horách 249 popri 44 evanjelikoch. Po prvý krát tu máme aj priamu zmienku o náboženskej štruktúre skúmaných drevorubačských a uhliarskych osád, z ktorej sa dozvedáme, že na tunajších „Uhliskách“ bolo 672 katolíkov a 108 evanjelikov.³⁵ V ostatných sídlach na okolí Banskej Bystrice bol pomer medzi konfesiami podstatne vyrovnanejší, ba dokonca v niektorých prípadoch naklonený výraznejšie v prospech evanjelikov. V samotnej Banskej Bystrici bolo podľa vizitácie len 60 katolíkov, vo filiách ktoré k nej patrili 350. Dôvod vysokého počtu obyvateľov katolíckej konfesie v banskej starohorskej oblasti vidíme opäť predovšetkým v tlaku zo strany Banskobystrickej banskej komory, ktorá vyvíjala na svojich zamestnancov. Obrovský význam Medňanského vizitácie spočíva pre nás aj v tom, že nám podáva obraz o celkovom počte obyvateľov skúmaných drevorubačských a uhliarskych osád. Hoci údaje za jednotlivé sídla absentujú, k dispozícii máme aspoň súhrnný počet za všetky drevorubačské a uhliarske osady, podľa ktorého tu žilo dokopy 780 obyvateľov.

V priebehu nasledujúcich desaťročí 18. storočia sa vyvíjali náboženské pomery už len v prospech katolíckej konfesie. Okrem spomínanej činnosti jezuitov³⁶ mala na tom veľký podiel

³⁰ KRÍŽKO, P.: Z dejín banských miest na Slovensku. Bratislava, 1964, s. 83.

³¹ KRÍŽKO, Z dejín banských miest na Slovensku., s. 139.

³² SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 100.

³³ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 768.

³⁴ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 771.

³⁵ SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 103-104.

³⁶ V prvej polovici 18. storočia jezuiti pozdvihli Staré Hory na významné pútnicke miesto. Počas pôsobenia jezuitov tu v roku 1722 páter Juraj Michaloczi nechal vybudovať sakristiu pri kostole a kaplnku Sv. Anny. O rok neskôr v roku 1723

aj oficiálna politika habsburského dvora. Tú v tomto smere jasne deklaroval v roku 1731 Karol VI. vydaním Resolutio Carolina, ktoré potvrdzovalo rímskokatolícke náboženstvo ako oficiálne štátne náboženstvo. Táto štátna politika v oblasti náboženstva sa presadzovala medzi obyvateľmi drevorubačských a uhliarskych osád zásluhou Banskobystrickej banskej komory.

V roku 1754, keď vykonal kanonickú vizitáciu na Španej Doline archidiakon Jozef Battyáni, bolo už prakticky všetko obyvateľstvo farnosti katolícke. Pod túto farnosť v tom čase ešte stále spadala aj filia Staré Hory spolu so všetkými drevorubačskými a uhliarskymi osadami gravitujúcimi do Starohorskej doliny. Vizitácia v prípade všetkých týchto filií uvádza len súhrnný počet 1906 farníkov (aj so Starými Horami), z ktorých bolo 1238 zapísaných ako dospelých (capaces). Dôležitou informáciou pre nás je, že všetci boli považovaní za katolíkov, pričom pripísaná bola aj poznámka, že tento ľud je zbožný a často navštevuje kostol.³⁷

Zdá sa, že v polovici 18. storočia viera medzi obyvateľmi týchto osád nemusela byť ešte úplne pevná, tak ako sa nás snaží presvedčiť spomenutý zápis v kanonickej vizitácii. V roku 1754 sa totiž na Motyčkách usadili jezuiti, ktorí si tu v priebehu jedného roka vybudovali svoj kláštor.³⁸ Ich cieľom bolo celkom určite upevňovať vieru medzi obyvateľmi, ktorí konvertovali. Jezuiti na Motyčkách mali na starosti nielen správu osád okolo Motyčiek, ale svoju misijnú činnosť vyvíjali aj v osadách okolo donovalského sedla.³⁹ Na zmeny konfesiónálnych pomerov v oblasti nemali už žiadny vplyv ani zrušenie jezuitského rádu v roku 1773, ani vydanie Tolerančného patentu v roku 1781. Obyvateľstvo aj po týchto udalostiach zostalo katolícke.

Súpisy obyvateľov podliehajúcich jurisdikcii Banskobystrického banského súdu z rokov 1781 a 1784, kde sa uvádzala aj religiozita obyvateľstva vykazujú všetko domáce obyvateľstvo oblasti Staré Hory a Motyčky ako katolíkov.⁴⁰ V obvode Staré Hory, kde okrem tohto sídla patrili aj banícke sídla Richtárová a Potkanová a drevorubačské a uhliarske sídla Bachlačka, Dolná a Horná Turecká, Dolný a Horný Jelenec, Prašnica, Rybie a Valentová, trvalo žilo v roku 1781 spolu 1381 obyvateľov, ktorých súpis uvádza ako domácich.⁴¹ Z pomedzi nich ani jeden nebol evidovaný ako evanjelik. O tri roky neskôr to bolo len 1318 obyvateľov, rovnako výlučne katolíckeho vierovyznania. Totožná náboženská situácia bola v obvode Motyčky, kde patrili aj sídla Bukovec, Bully s Kunstom, Donovaly, Hanesy, Jergaly, Mistríky, Mišúty, Môce, Sliachany a Štubne. V roku 1781 tu žilo 1016 a v roku 1784 o niečo viac 1041 domácich obyvateľov. Ani v tomto prípade medzi nimi nebol žiadny evanjelik, ani príslušník inej konfesie ako katolíckej. Osobitne súpis uvádza osadu Kordíky, kde okrem služobníctva žilo v roku 1781 – 145 obyvateľov a v roku 1784 – 146 obyvateľov. Aj v tomto prípade boli všetci katolími.

Zaujímavé informácie z tohto obdobia nám podávajú tiež kanonické vizitácie novozriadených farností Tajov, Staré Hory a Motyčky konané v lete roku 1783 prvým banskobystrickým biskupom Františkom Berchtoldom. Vo všetkých drevorubačských a uhliarskych osadách uvedených farností žilo len obyvateľstvo katolíckeho vyznania. Na Kordíkoch v tajovskej farnosti to bolo podľa vizitačného zápisu 135 duší, z ktorých bolo 93 dospelých a 42 nedospelých.⁴² V drevorubačských a uhliarskych osadách patriacich pod farnosť Staré Hory žilo spolu 811 duší,

tu vznikla škola (starohorský rektor bol v tom čase Ján Weiterschitt) a v roku 1726 zásluhou pátra Štefana Michala Rojsa kalvária. - Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 – 1762, s. 251.

V roku 1753 už existovala škola založená jezuitmi aj v Tajove (ako filia banskobystrickej farnosti bol spravovaný tunajšími jezuitmi). - UHRIN, O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici, In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 57.

³⁷ Archív Biskupského úradu a diecézy v Banskej Bystrici (ďalej Archív BÚ BB), Visitatio Canonica Parochiae Vallensis Dominorum, 1754, CV č. 8.

³⁸ Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 – 1762, s. 255.

³⁹ ŠA BB, matrika r. k. cirkevného zboru Motyčky, kniha zomretých 1756 – 1796.

⁴⁰ ŠÚBA BŠ, fond Banský súd v Banskej Bystrici 1559 - 1788, Ev. č. 229.

⁴¹ Náboženstvo bolo v súpisoch uvedené len pri domácom, teda trvalo tu žijúcom obyvateľstve. Okrem nich súpis uvádza aj počty cudzincov, sluhov a zóbrákov, pri ktorých sa však náboženstvo neuvádzalo.

⁴² Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Tajoviensis, 1783, CV č. 10.

z ktorých bolo 570 dospelých a 241 nedospelých.⁴³ Pri farnosti Motyčky bol uvedený len celkový počet 1053 farníkov, z ktorých bolo 769 dospelých a 284 nedospelých. Údaje za jednotlivé filie nám v tomto prípade absentujú.⁴⁴ Spolu všetky skúmané osady mali podľa týchto cirkevných záznamov 1999 obyvateľov, všetkých katolíckeho vyznania.

Od 19. storočia môžeme náboženské pomery sledovať pomerne presne už aj vo všetkých skúmaných osadách. Umožňujú nám to podrobné cirkevné schematizmy banskobystrického biskupstva.⁴⁵ V nich sa pri každom sídle nachádza údaj o počte obyvateľov katolíckeho vyznania a osobitne aj evanjelického augsburského vyznania. Najstarší takýto schematizmus máme k dispozícii z roku 1813.⁴⁶ V ňom ani v jednej skúmanej drevorubačskej a uhliarskej osade nie je zaznamenaný obyvateľ iného ako katolíckeho vyznania. Už v nasledujúcom roku však máme v materskej obci farnosti Motyčky doložených 2 obyvateľov, v roku 1817 - 3 a v roku 1818 dokonca 4 obyvateľov, ktorí sú evidovaní v kolónke evanjelického vyznania.⁴⁷ V 20. rokoch 19. storočia nachádzame spomedzi všetkých skúmaných osád len jediného obyvateľa evanjelického vyznania na Motyčkách.⁴⁸ Až v 40. rokoch 19. storočia zaznamenávame nepatrné zvýšenie počtu obyvateľov hlásiacich sa k evanjelickému vyznaniu. V roku 1841 žili v Dolnom Harmanci jeden a na Motyčkách 6 obyvateľia tohto vyznania. Okrem týchto osád registrujeme ďalších 6 evanjelikov v novej osade vzniknutej pri harmaneckej papierni, ktorá sa uvádza pod názvom Harmanecká Fabrika.⁴⁹ V roku 1843 žili už evanjelici vo všetkých harmaneckých osadách (Dolný Harmanec - 2, Horný Harmanec - 3, Harmanecká Fabrika - 6). Na Motyčkách sa ich počet zvýšil na 8, takže v celej oblasti evidujeme 19 obyvateľov evanjelického náboženstva.⁵⁰ O rok neskôr v roku 1844 poklesol ich počet v osade Harmanecká Fabrika (už len 2 obyvateľia), prvýkrát v 19. storočí sa nám však 1 obyvateľ tohto vyznania objavil na Kordíkoch. Napriek tomu ich celkový počet v tomto roku v celej oblasti poklesol na 16.⁵¹ V roku 1845 ich počet v oblasti znovu stúpol na 21 (Dolný Harmanec - 5, Horný Harmanec - 3, Harmanecká Fabrika - 6, Motyčky - 6, Dolný Jelenec - 1),⁵² aby v roku 1850 dosiahol dovedďajšie maximum v priebehu 19. storočia - 29 obyvateľov evanjelického vyznania.⁵³ V tomto roku sa na tomto náraste výraznejšie podieľala najmä osada Harmanecká Fabrika, kde žilo 24 evanjelikov. Okrem tejto osady sme ich zaznamenali už len na Motyčkách (4) a jedného v Dolnom Harmanci.

Celkovo musíme celú skúmanú oblasť v prvej polovici 19. storočia hodnotiť ako výrazne katolícku. Najvyššie percento obyvateľov evanjelického vyznania z celkového počtu obyvateľov zaznamenávame práve v poslednom sledovanom roku 1850, kedy z celkového počtu 3695 obyvateľov sledovaných osád dosahovalo hodnotu 0,78 %. Zvyšných 99,22 % tvorilo obyvateľstvo

⁴³ V jednotlivých filiách uvádza vizitácia nasledovné počty: Dolná Turecká mala 141 obyvateľov (96 dospelých a 45 nedospelých), Horná Turecká - 187 obyvateľov (132 a 55), Dolný Jelenec - 142 obyvateľov (104 a 38), Horný Jelenec - 83 obyvateľov (56 a 19), Valentová - 79 obyvateľov (58 a 21), Bachlačka - 62 obyvateľov (43 a 19), Rybie - 27 obyvateľov (16 a 11) a Prašnica - 90 obyvateľov (65 a 25). - Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Vetero Montanae, 1783, CV č. 10.

⁴⁴ Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Moticsko, 1783, CV č. 10.

⁴⁵ Správnosť údajov uvedených v jednotlivých schematizmoch sme si overovali porovnaním s úradnými sčítaniami nešľachtického obyvateľstva v osadách v chotári Banskej Bystrice z rokov 1810, 1820, 1830, 1840 a 1846. Dospeli sme k záveru, že oba pramene ponúkajú v tomto prípade približne rovnaké údaje, hoci priame porovnanie viažuce sa k jednému roku bolo možné realizovať len v jednom prípade, v roku 1820. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli podrobnejšie prezentovať len informácie získané z reprezentatívnejšieho materiálu schematizmov banskobystrického biskupstva.

⁴⁶ Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXIII.

⁴⁷ Catalogus ... pro anno MDCCCXIV.; Catalogus ... pro anno MDCCCXVII.; Catalogus ... pro anno MDCCCXVIII.

⁴⁸ Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXX.; Schematismus ... pro anno MDCCCXXI.; Schematismus ... pro anno MDCCCXXIV.; Schematismus ... pro anno MDCCCXXV.; Schematismus ... pro anno MDCCCXXVI.; Schematismus ... pro anno MDCCCXXVII.

⁴⁹ Schematismus ... pro anno MDCCCXXXI.

⁵⁰ Schematismus ... pro anno MDCCCXLIII.

⁵¹ Schematismus ... pro anno MDCCCXLIV.

⁵² Schematismus ... pro anno MDCCCXLV.

⁵³ Schematismus ... pro anno MDCCCL.

katolíckeho vyznania. Prípadné iné náboženské vyznania študované schematizmy nezaznamenávajú.

Trochu odlišné údaje o náboženskej štruktúre obyvateľstva drevorubačských a uhliarskych osád zaznamenáva Geografický lexikón Uhorska, ktorý vypracoval a v roku 1851 vydal Elek Fényes.⁵⁴ Nevieime síce, ku ktorému roku sa zverejnené údaje viažu, vzhľadom na rok vydania diela však možno predpokladať, že zachytávajú stav ešte pred polovicou 19. storočia. Pri zostavení svojej práce sa Fényes opieral o cenný matričný materiál.⁵⁵

Aj podľa tohto lexikónu vyznieva celá skúmaná oblasť ako výrazne katolícka. Oproti údajom uvedeným v schematizmoch však zaujímavo vyznievajú v niektorých prípadoch značné rozdiely v celkovom počte obyvateľov. Výnimočne zaznamenávame rozdiely aj v konfesionálnom zložení obyvateľstva jednotlivých osád.

Oproti schematizmom, kde ani v jednej Tureckej (Dolná a Horná) nebol evidovaný príslušník evanjelického vierovyznania zaznamenáva lexikón v oboch týchto osadách (podľa lexikónu dedinách - falu) spolu 139 katolíkov a až 35 evanjelikov. Zaráža tu pritom nielen vysoký počet príslušníkov evanjelickej konfesie, ale aj celkový nízky počet obyvateľov - dokopy 174. Schematizmus z roku 1850 udáva len v Dolnej Tureckej 215 a v Hornej Tureckej 275 obyvateľov, čo spolu v oboch osadách predstavuje 490 obyvateľov.⁵⁶

Podobnú disproporciu medzi údajmi v schematizmoch a lexikóne evidujeme aj v prípade osady Kordíky. Kým schematizmy ju zaznamenávajú ako sídlo s výlučne katolíckym obyvateľstvom (len v roku 1844 tu evidujeme 1 evanjelika), lexikón tu udáva až 97 evanjelikov a 243 katolíkov. V tomto prípade sa aspoň celkový počet obyvateľov približuje údajom v schematizme z roku 1850, kde sa uvádzajú 364 obyvatelia Kordík výlučne katolíckeho vierovyznania.

Lexikón neposkytuje informácie o harmaneckých osadách, ktoré mali v schematizmoch oproti ostatným skúmaným osadám výraznejší podiel evanjelikov. V prípade všetkých ostatných skúmaných osád zaznamenáva Fényesov lexikón len obyvateľstvo katolícke.

Sporné údaje z lexikónu sme mali možnosť porovnať aj s materiálmi úradnej povahy. Takým bolo napríklad sčítanie nešľachtického obyvateľstva v chotári mesta z roku 1846,⁵⁷ kde počty evanjelikov v osadách boli úplne zhodné s údajmi uvedenými v cirkevnom schematizme z roku 1850. Iným takýmto materiálom bol súpis obyvateľov v osadách v obvode Substitučného banského súdu v Banskej Bystrici z rokov 1833 - 1847.⁵⁸ Aj v tomto prípade môžeme postrehnúť, že údaje k poslednému roku súpisu (1847) sú totožné s údajmi posledného sledovaného schematizmu (1850). Keďže aj tu harmanecké osady v súpise chýbajú, evanjelické obyvateľstvo mali len Motyčky. Štyria muži evanjelického vyznania (náboženstvo súpis evidoval len pri obyvateľstve mužského pohlavia) pochádzali z rodiny tunajšieho kováča a mlynára. Zvyšní muži v ostatných osadách (vrátane Kordík a Dolnej Tureckej)⁵⁹ boli podľa súpisu všetci katolíci. Uvedené fakty sú dokladom menšej vierohodnosti údajov uvedených vo Fényesovom lexikóne v porovnaní s údajmi v cirkevných schematizmoch.

Na základe uvedeného možno na úplný záver už len konštatovať, že obyvateľstvo drevorubačských a uhliarskych osád vieme z hľadiska jeho vierovyznania kvantifikovať až od začiatku

⁵⁴ FÉNYES, E.: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. Dostupný aj na internetovej stránke: <http://www.arcanum.hu/gesta>

⁵⁵ Rozborom lexikónu a vyhotovením máp národnostnej a náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska, ktoré vychádzajú z údajov uvedených v lexikóne sa zaoberali Juraj Majo a Dagmar Kusendová. Pozri: MAJO, J. - KUSEDOVÁ, D.: Mapy národnostnej a náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska podľa Geografického lexikónu Uhorska (1851). In: Historické mapy. Bratislava, 2005, s. 98-101.

⁵⁶ Schematismus ... pro anno MDCCCL.

⁵⁷ Magyar országos levéltár Budapest, A Helytartótanácsi levéltár, Departamentum publico-politicum 1847, Kúttfő 14, szám. 79, Summariium popularis ignobilium conscriptionis liberae regiae atque montanae civitatis Neosoliensis et 29 villulis in eiusdem portali terreno sitis degentium, pro anno 1846 peractae, per introsertum conscriptorem confectum.

⁵⁸ ŠÚBA BŠ, fond Substitučný banský súd v Banskej Bystrici 1788 - 1854, Inv. č. 191.

⁵⁹ Familiae Tabella z osady Horná Turecká sa pravdepodobne nezachovala nakoľko sme ju nenašli v citovanom spisovom materiáli.

18. storočia (Medňanského kanonická vizitácia). V tom čase boli už náboženské pomery v osadách výrazne naklonené v prospech katolíckeho vierovyznania. Od polovice 18. storočia možno už celú skúmanú oblasť považovať za úplne katolícku a takouto zostala až do polovice 19. storočia. Zreteľne to dokumentujú zachované vizitácie, cirkevné schematizmy, sčítania a súpisy z uvedeného obdobia.

Zusammenfassung

Religiöse Hintergründe in den Siedlungen der Holzhauer und Köhler auf dem Gebiet der Stadt Banská Bystrica (Neusohl) bis in die Hälfte des 19. Jahrhunderts

Das mittelslowakische Bergbaugebiet wurde ziemlich schnell von der aus deutschen Ländern kommenden Reformation getroffen. Die Stadt Banská Bystrica (Neusohl) hat mit ihrem Hinterland schon im 16. Jahrhundert zu dem evangelischen Glauben übertreten. Die Andeutung der Wende von religiösen Hintergründe in den Siedlungen, die unter die Verwaltung der Bergkammer in Banská Bystrica (Neusohl) gehörten, kann man schon in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts beobachten. Als entscheidende Ereignisse in dem Vorgang der Rekatolisierung des beobachteten Gebiets gelten aber erst die Ankunft der Gesellschaft Jesu in der Hälfte des 17. Jahrhunderts und die bewaffnete Unterdrückung des Aufstands der Bergarbeiter in Špania Dolina (Herregrund) aus dem Jahre 1673, der gegen der gezwungenen Rekatolisierung hingeezielt war. Seit dieser Zeit haben sich die religiösen Hintergründe (ausser der kurzen Ereignisse während der Aufstände von Imrich Tököli und František Rákoci) nur für die Katholiker positiv entwickelt. Es war auch die Folge des Drucks der Beamten der Bergkammer um die Bergbauarbeiter zu rekatolisieren, unter die wir auch die Holzhauer und Köhler einordnen. Seit der Hälfte des 18. Jahrhunderts ist die Bevölkerung aller Siedlungen der Holzhauer und Köhler fast völlig katholisch und so ist sie bis zu der Hälfte des 19. Jahrhunderts geblieben.

Vyšší montanistická učiliště v Leoben (Štýrsko) a Příbrami (Čechy) a formování technické inteligence v Uhrách

MILAN MYŠKA

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

Výnosem vídeňského ministerstva financí z 23. ledna 1849, kterým se zřizovala dvě nová vyšší montanistická učiliště v Leobenu (Štýrsko) a v Příbrami (Čechy),¹ byl učiněn konec monopolu Báňské a lesnické akademie v Banské Štiavnici na přípravu a výchovu vysokoškolsky vzdělané technické inteligence pro hornictví a hutní průmysl v tehdejší habsburské monarchii.² A nejen to. Otto TOMEČEK a Ivan HERČKO ve své monografii "Chémia a mineralógia na Banickéj a lesníckej akademii v Banskej Štiavnici" konstatovali nejen, že "*postupným pomadžarčovaním stratila Banická a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici charakter inštitúcie s pôsobnosťou pre celú monarchiu a dovtedajší európsky význam*" ale také, že "*o štúdium v Banskej Štiavnici sa už menej zaujímala aj mládež zo slovenského územia, ktorá odchádzala radšej na iné školy alebo do cudziny, čím sa spomalil rast domácej technickej inteligencie.*"³ Tato téze, závažná pro studium otázek vzniku technické inteligence jakožto součásti procesu tzv. *profesionalizace*, by si jistě zaloužila pozornosti a rozpracování slovenskými sociálními historiky.

Ztráta monopolního postavení štiavnické akademie v rámci tehdejší habsburské monarchie však nebyla pouze dílem jediné události, tj. revolučních nepokojů v letech 1848/49 a dočasného uzavření školy, ale představovala dlouhodobý proces, který byl dovršen teprve v r. 1868 zavedením maďarského vyučovacího jazyka na obou montanistických odborech (na lesnickém odboru již 1867). Statisticky o zápisech nových posluchačů v jednotlivých letech, které zveřejnil Moriz CASPAAR v r. 1891 to dosvědčují s plnou přesvědčivostí. V deceniu 1840-49 se z 862 nově zapsaných studentů rekrutovalo 352, tj. 41 % z uherské části monarchie, zbytek - až na 20 cizinců, pocházel z Předlitavska. Ještě v následujícím desetiletí (1850-60) se zapsalo z uherského dílu monarchie cca 39 % studentů, zatímco Předlitavsko figuruje jako místo narození u 333 studentů, tj. 55 %. Skutečný zlom, který štiavnickou akademii degradoval na regionální montanistické učiliště, přinesla až poslední léta sedmého decenia 19. stol. Ještě v letech 1860-67 se na akademii zapsalo z celkem 307 nových posluchačů 66,8 % z rakouské části monarchie a pouhých 31,1 % uchazečů z Uher. V letech 1868-70 počet zapsaných posluchačů výrazně poklesl na pouhých 76. V tom podíl studentstva z neuherské části habsburského soustátí byl už pouze 19,7 %, zatímco z Uherska stoupl na 77,6 %.⁴

Zdá se, že štiavnická akademie dokonce přestala saturovat potřebu vysoce erudovaných odborníků pro uherské hornictví a hutnictví a jejich citelný nedostatek se začal projevovat zejména ve druhé polovině 19. stol., kdy i tato hospodářsky méně rozvinutá součást habsburské říše

¹ CASPAAR, M.: *Die Entwicklung des höheren montanistischen Unterrichtes in Österreich-Ungarn seit fünfzig Jahren*. Statistische Monatschrift 17, 1891, s. 490; dále srov. MAJER, J.: *Aus der Geschichte der Bergakademien in Leoben und Příbram 1848-1918*. In: Österreichischer Berg- und Hüttenkalender. Wien 1968, s. 1 an.

² K tomu srov. VLACHOVIČ, J.: *Banská akadémia v Banskej Štiavnici v 19. storočí*. In: Z dejin vied a techniky na Slovensku 4, 1966, s. 17-18, 40 ad. Informační hodnotu si stále uchovává starší práce FALLER, G.: *Gedenkbuch zur hundertjährigen Gründung der königlichen ungarischen Berg- und Forstakademie in Schemnitz 1770-1870*. Schemnitz 1871. Zde též seznamy absolventů a životopisy některých z nich, kteří v oboru vynikli.

³ TOMEČEK, O. - HERČKO, I.: *Chémia a mineralógia na Banickéj a lesníckej akademii v Banskej Štiavnici*. Banská Bystrica 2001, s. 84.

⁴ Vypočteno podle údajů, zveřejněných v CASPAAR: *Die Entwicklung*, s. 489-496 a 513. O teritoriálním a sociálním původu posluchačů štiavnické akademie pojednal HUČKO, J. ml.: *Geografický a národnostný pôvod poslucháčov Banickéj akadémie*. In: Zborník prednášok 7. sekcie. 230 rokov Banickéj akadémie v Banskej Štiavnici. Bratislava 1992, s. 278-296 a též: *Sociálny pôvod poslucháčov a ďalšie uplatnenie absolventov banskoštiavnickej akadémie*. In: Zborník prednášok 7. sekcie. 230 rokov Banickéj akadémie v Banskej Štiavnici. Bratislava 1992, s. 309-327.

nastoupila cestu intenzivní industrializace, v níž právě hornictví a hutnictví železa a kovů sehrávalo významnou úlohu. Pokusíme se v této studii alespoň v náznaku poukázat na to, jakou roli při formování technické inteligence a v jejím rámci *profese* báňského a hutnického inženýra v Uhrách sehrála nově založená vyšší montanistická učiliště (od 1865 báňské akademie) v české Příbrami a štyrském Leobenu.

* * *

Formování technické inteligence v průběhu 19. a na počátku 20. století vnímá moderní sociální historiografie jako nedílnou součást širšího procesu tzv. *profesionalizace*. Za profesionalizaci považují sociologové a sociální historikové proces, v jehož průběhu se určité tradiční činnosti resp. "*povolání*" mění v **profesi**.⁵ Tento společenský proces se pokusil teoreticky objasnit americký sociolog Eliot FREIDSON na základě zkušeností amerického a britského vývoje ve 20. století.⁶ Z jeho metodických pokynů pak vyšel německý historik McCLELLAND,⁷ který definoval *profesionalizaci* výčtem jejich podstatných znaků: 1. vysoce specializovaným a obvykle dlouhodobým vzděláním, 2. existencí profesní etiky, 3. altruismem a vědomím služby společnosti, 4. prověřováním odborných znalostí systémem přísných zkoušek jakožto předpokladu k výkonu povolání, 5. vysokou společenskou prestiží, 6. relativně vysokou odměnou za práci, 7. fixovaným modelem kariéry resp. vzestupem na společenském žebříčku, 8. monopolizací trhu pro poskytování vysoce kvalifikovaných služeb a konečně 9. existencí profesní samosprávy.

Jan HAVRÁNEK,⁸ analyzuje tento model, poukázal na potřebu jeho korektur pro specifické prostředí střední a východní střední Evropy, vyplývajících zejm. z větší role a angažovanosti státu v těchto procesech. V porovnání s profesemi lékaře nebo advokáta, technické profese se ještě v 19. století vyznačovaly nižší společenskou prestiží, jež se spíše než z povahy profese odvozovala z jejího zapojení do státní byrokracie (ve službách dvora, státu, státních podniků, armády apod.). To se týká plně také nejprestižnější technické profese - profese *inženýra*. Navenek se to projevovalo např. nerovným postavením vyšších technických (a také montanistických) učilišť ve srovnání s univerzitami, jež bylo např. v habsburské monarchii obtížně překonáváno teprve na přelomu 19. a 20. století.⁹

Předkládaná studie si klade skromný cíl. Na základě analýzy publikovaných seznamů posluchačů (absolventů) vyšších montanistických učilišť v české Příbrami¹⁰ a štyrském Leobenu,¹¹

⁵ PARSONS, T.: *Professions*. In: International Encyclopedia of Social Sciences 12. New York 1968, s. 545

HÖFER, H.: *Verzeichnis der eingeschriebenen Hörer von 1840 bis 1889*. In: Denkschrift zur fünfzigjährige Jubelfeier der K. k. Berg-Akademie in Leoben 1840 bis 1890. Leoben 1890, s. 177-230.

⁶ FREIDSON, E.: *The Theory of Professions: State of the Art*. In: Dingle, R. - Lewis, P. [ed.]: *Sociology of Professions*. New York 1983, passim.

⁷ McCLELLAND, C. E.: *The German Experience of Professionalisation*. Modern Learned Professions and their Organisations from Easy Nineteenth Century to the Hitler Era. Cambridge 1991, s. 14.

⁸ HAVRÁNEK, J.: *Úvod*. In: Svobodný, P. - Havránek, J. [ed.]: *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*. Praha 1996, s. 11-12.

⁹ POKORNÝ, J.: *Čeští inženýři 1867-1939*. In: Svobodný-Havránek: *Profesionalizace*, s. 113 ad. K tomu srov. anonymní článek *Titul inženýr*. *Technický obzor* 6 z 29. 6. 1898 a bch: *K otázce inženýrského titulu*. *Věstník inženýrské komory 4 z 7. 9. 1925*. Otázkou formování technické inteligence se hlouběji zabývala POKLUDOVÁ, A.: *Formování technické inteligence v Moravské Ostravě na konci 19. a počátkem 20. století*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20. Ostrava 2001, s. 28-59 a MYŠKA, M.: *Inženýr*. In: Fasora, L. - Hanuš, J. - Malíř, J. [ed.]: *Člověk na Moravě v 19. století*. Brno 2004, s. 47-60. Pro širší evropskou komparaci srov. SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe. Die Profession und Bürgertum*. In: Siegrist, H. [ed.]: *Bürgerliche Berufe. Zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich [= Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Bd. 80]*. Göttingen 1988, zejm. s. 14-15.

¹⁰ Hlavním našim pramenem je publikovaný seznam posluchačů HRABÁK, J.: *Denkbuch zur Feier des fünfzigjähriges Bestandes der k. k. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899*. Příbram 1899, s. 184-220 a 227-257. Údaje o kariéře absolventů byly zřejmě zjišťovány formou ankety příp. získány z pro monarchii periodicky vycházejících montanistických ročenek (*Montanhandbuch*).

¹¹ HÖFER, H.: *Verzeichnis der eingeschriebenen Hörer von 1840 bis 1889*. In: Denkschrift zur fünfzigjährige Jubelfeier der K. k. Berg-Akademie in Leoben 1840 bis 1890. Leoben 1890, s. 177-230.

tedy technických škol, které navázaly nepřímo na tradici nejstarší proslulé báňské vyšší školy v Banské Štiavnici, odpovědět na dvě otázky:

1/ V jakém rozsahu a do jaké míry tyto dvě technické vysoké školy byly otevřeny studentům, pocházejícím z uherské části habsburské monarchie, a

2/ zda a v jakém rozsahu absolventi těchto vysokých škol přispívali k procesu *profesionalizace* technické inteligence a v jejím rámci zejm. inženýrských kádrů v báňském a hutním průmyslu Uherska. V rámci tohoto problému nás bude zajímat, do jaké míry know-how, získané na předlitavských vysokých školách, přispělo k jejich profesní kariéře.

Časově naši sondu omezujeme pro Příbram léty 1849/50 až 1898/99, pro Leoben roky 1840/41 až 1888/89. Pro Leoben zahrnujeme i předchůdce akademie, štýrské stavovské báňské a hutnické učiliště ve Vordernbergu, fungující při štýrskohradeckém Joanneu.

* * *

Začněme otázkou: jaké bylo, z hlediska kvantity, zastoupení studentů, narozených v uherské části habsburské monarchie, na obou předlitavských učilištích ve sledovaném období? Seznamy všech zapsaných studentů pro učiliště v Leoben (a do 1849 ve Vordernbergu)¹² jich vykazují celkem 1675, pro učiliště v Příbrami 715. Leobenské učiliště si od počátku budovalo prestiž školy s relativně vysokou účastí zahraničních studentů. Ve sledovaném období se jich zde zapsalo 243, což představovalo přibližně 15 % všech přijatých studentů, z nichž se 179, tj. 10,7 % rekrutovalo z německých států. Zbytek představovali studenti, pocházející z habsburské monarchie. Gros z nich pochopitelně byli studenti ze zemí rakouských. Původem z Uher bylo 81 studentů, tj. necelých 5 %. Místa jejich narození byla rozptýlena po všech zemích uherské koruny, významný podíl měli studenti z dnešního území Slovenska. Počet studentů z Uher se v leobenské akademii zvyšoval zejména po r. 1868, kdy se ve Štiavnici začalo hornickým a hutnickým oddělení s výukou v maďarštině. V Leoben se zapisovali zejm. ti studenti z Uher, kterým výuka v maďarštině nevyhovovala. Pocházeli zejm. z oblasti Sedmihradska a z některých větších uherských měst. O jejich zřejmě německé národnosti svědčí i silná převaha německy znějících příjmení. Příbramská akademie měla v porovnání s Leoben spíše regionální charakter. Cizinců zde studovalo pouze 16, což byla přibližně 2 % všeho studentstva. Také zde zaujímali první místo studenti z Německa. Regionální charakter příbramského učiliště v tomto období vyplýval z mimořádně vysokého podílu studentů, rekrutujících se z Čech, Moravy a tehdejšího Rakouského Slezska. Bylo jich 580, což je více než čtyři pětiny všech zapsaných. Uhry byly zastoupeny v množině studentstva pouhými 18 studenty, tj. 2,5 % z úhrnného počtu zapsaných.¹³ **Byl tedy význam obou předlitavských montanistických učilišť pro formování technické inteligence v báňském a hutnickém sektoru v Uhrách nesrovnatelně menší než význam báňské akademie v Banské Štiavnici pro formování technické inteligence v Předlitavsku před její maďarizací.**

Nakolik absolventi obou předlitavských vyšších montanistických škol hledali a nacházeli uplatnění v uherské části monarchie? Vraceli se do země svého původu alespoň ti, kteří přišli studovat do Předlitavska? Hned úvodem je třeba poznamenat, že z geografického hlediska sledovaný "input" a "output" báňských akademiků vykazoval značnou nerovnováhu. Z absolventů leobenského učiliště odešlo pracovat do Uher v uvedeném období 73, tedy méně, než kolik jich z Uher přišlo do Leoben studovat.¹⁴ Příbramské škola dodala dolům, hutím a dalším podnikům v

¹² K předhistorii i historii Báňské akademie v Leoben srov. KUPELWIESER, F.: *Geschichte der k. k. Berg-Akademie in Leoben*. In: Denkschrift, s. 1-173.

¹³ Podrobněji o tom srov. MYŠKA, M.: *Podíl vyšších montanistických učilišť na formování technické inteligence v habsburské monarchii a v českých zemích*. Časopis Matice moravské CXXIV, 2005, s. 119-154. Tam také odkazy na prameny.

¹⁴ Část absolventů uherského původu odcházela pracovat např. do Haliče. To byl případ Eduarda Windakiewiczze, rodáka z Pětikostelí, který se stal správcem c. k. solných dolů ve Wielczece a Eugena Furdzia, rodáka z Vindšachty, který našel uplatnění jako báňský inženýr v téže báňském podniku. V solivarnictví v Haliči (Lvov) se uplatnil také Johann Lobás, rodák z Munkačeva. Několik absolventů uherského původu bylo zaměstnáváno v hutích a dolech v Čechách, na Moravě a

Uhrách pouze 27 absolventů, nicméně i tak počet pro Uhersko vyprodukovaných odborníků převýšil o 9 počet těch, kteří se z této země ke studiu zapsali. Bilance byla tedy pro Uhry úspěšnější. Základní statistické údaje o leobenských i příbramských absolventech, kteří našli uplatnění v Uhrách, podává následující tabulka.¹⁵

Tab. 1: *Teritoriální původ absolventů montanistického učiliště v Leoben (1840/41 - 1889/90) a v Příbrami (1849/50 - 1889/90), působících v Uhrách*

Země původu absolventů	Leoben		Příbram	
	Počet	Podíl v %	Počet	Podíl v %
UHRY	17	23,6	3	11,1
OSTATNÍ ZEMĚ MONARCHIE	53	72,3	24	88,9
Dolní Rakousko	4	5,5	3	11,1
Horní Rakousko	1	1,4	0	-
Štýrsko	6	8,3	0	-
Korutany	5	6,9	1	3,7
Kraňsko	2	2,8	0	-
Vorarlbersko	1	1,4	0	-
Halič + Bukovina	2	2,8	1	3,7
Salcbursko	2	2,8	0	-
Čechy	16	20,9	16	59,3
Morava	13	18,1	3	11,1
Slezsko	1	1,4	0	-
CIZINA	3	4,1	0	-
Bavorsko	1	1,4	0	-
Falcko	1	1,3	0	-
Pruské Slezsko	1	1,4	0	-
Ú H R N E M	73	100,0	27*	100,0

* U pěti absolventů se nepodařilo původ zjistit.

Tabulka vyjevuje několik překvapujících skutečností. Tou první je, že za prací v Uhrách odcházelo jen velmi nízké procento absolventů uherského původu: z Leoben se do Uher vrátila pouze necelá čtvrtina v Uhrách narozených absolventů, z Příbramě dokonce jen desetina. Během studia na předlitavských učilištích se zřejmě vytvořily nové vazby a svazky, které uherské studenty poutaly k místu nebo zemi jejich studia. Naopak, do Uher ve větším měřítku směřovali absolventi z předlitavských zemí monarchie. V případě Leoben tvořili téměř tři čtvrtiny z těch, kteří odešli pracovat do Uher, studenti narození v Předlitavsku a cca 4 % cizinců. V případě Příbrami byl podíl absolventů z Předlitavska ještě vyšší - 89 %. Naprostou většinu z nich představovali absolventi, jejichž rodnou zemí byly Čechy a Morava (úhrnem cca 70 %). Ukazuje se tedy, že poptávka po vysokoškolsky vzdělaných montanistech byla v Uhrách tak vysoká, že oslovila i podstatnou část absolventů neuherského původu, vzdor možným komplikacím jazykovým apod.

ve Slezsku (arcivévodské železárný těšínské, Vítkovické železárný, kovohutě v Příbrami ad.). Max Emil Mayer z Resita Romana v Uhrách našel zaměstnání jako hutní odborník ve známé Phoenixhütte v Porýní a Eduard Unger z Nagykanisze se dokonce stal vlastníkem a provozovatelem hutí v Hohenmauthen ve Štýrsku. Karl Jungwirth, rodák z Budapešti a absolvent leobenské akademie, se stal prestižním ředitelem hutních podniků Österreichisch-Alpine Montangesellschaft (Zeltweg), nejvýznamnějšího štýrského báňského koncernu.

¹⁵ Statistické informace získány analýzou seznamů studentů a absolventů, citovaných v pozn. 10 a 11 (Hrabák a Höfer).

Uvedená fakta tedy podávají nesporný důkaz o tom, že obě předlitavská montanistická učiliště se zčásti podílela na formování inženýrských kádrů v uherském báňském a hutním sektoru, ale i v ostatních sektorech ekonomiky. Díky zájmu absolventů neuherského původu o angažování v Uhrách získávala vrstva technické inteligence v zemi multinacionální a multikulturní charakter, což nesporně přispívalo k její kultivaci a profesionalizaci. Absolventi obou předlitavských vyšších montanistických škol se soustředili především v báňských a hutních závodech na středním Slovensku, dále v báňských a hutních závodech v Anině v Banátu. Zájem o práci v Banátu zejm. u techniků české národnosti vyplýval zřejmě z toho, že část osazenstva těchto podniků tvořili emigranti z českých zemí, zejm. potomci českých horníků a hutníků z Ostravska,¹⁶ což pomáhalo překonat jazykovou bariéru. Větší soustředění zejm. vysoce postavených podnikatelů-manažerů pracovalo ve službách Brašovské báňské a hutní akciové společnosti (Kronstädter Bergbau- und Hütten-Aktien- Gesellschaft) v Budapešti, ale také v jejich závodech na slovenském venkově.

* * *

Seznamy absolventů obou předlitavských báňských akademií, pečlivě sestavené pro Leoben prof. H. Höpferem a pro Příbram prof. J. Hrabákem nám díky tomu, že obsahují také záznamy o jejich profesních kariérách, skýtají neobvyklou možnost sledovat, na jaké profesní posty bylo možné dosáhnout. Pro montanisty-absolventy, kteří se rozhodli svou profesní kariéru svázat s Uhrami, jsme sestavili následující přehled.

Tab. 2: *Profesní kariéry absolventů montanistických učilišť v Leoben a v Příbrami, kteří působili v Uhrách*

Dosažená kariéra	Leoben		Příbram	
	Počet	Podíl v %	Počet	Podíl v %
VYŠŠÍ ÚŘEDNÍCI V MINISTERSTVECH, SPRÁVĚ A BÁŇSKÝCH ÚŘADECH	10	13,9	2	6,3
PODNIKATELÉ-VLASTNÍCI	5	7,0	0	-
* majitelé dolů	0	-	0	-
* majitelé hutí	1	1,4	0	-
* majitelé dolů a hutí	3	4,2	0	-
* majitelé továren	0	-	0	-
* majitelé továren a statků	1	1,4	0	-
* majitelé jiných výr. zařízení	0	-	0	-
* majitelé jiných výr. zařízení	0	-	0	-
PODNIKATELÉ-MANAŽÉŘI	11	15,3	6	18,7
* gen. řed. horních a hutních podniků	4	5,5	0	-
* báňští ředitelé	3	4,3	2	6,3
* hutní ředitelé	4	5,5	2	6,2
* ředitelé továren	0	-	0	-
* ředitelé bank a akc. spol.	0	-	2	6,2
INŽENÝRSKÉ PROFESE	47	63,8	24	75,0
* v hornictví	28	37,4	14	43,8
* v hutnictví	12	16,7	6	18,7
* v solivarnictví	1	1,4	1	3,1
* v mincovnictví a puncovníctví	0	-	2	6,3

¹⁶ Srov. k tomu např. MYŠKA, M.: *Vystěhovalectví ostravských horníků a hutníků do Banátu ve čtyřicátých letech 19. století*. Vlastivědné listy 10, 1984, s. 13-14.

* ve stavebnictví+ strojírenství	1	1,4	1	3,1
* v civilním inženýrství	5	6,9	0	-
ÚHRNEM	73	100,0	32	100,0

Kariérní posty, jichž v Uhrách působící absolventi obou předlitavských učilišť dosáhli, jsme rozdělil do několika skupin. Tu první představují osobnosti, které svou kariéru svázaly s působením ve vysokých funkcích v ministerstvech, ve státní správě resp. u vyšších báňských úřadů. Druhou skupinu tvoří socio-profesní vrstva podnikatelů. Považovali jsme v souladu s vnímáním *funkce podnikatelů* v moderních sociálních dějinách za účelné oddělit skupinu podnikatelů-vlastníků (Unternehmer-Kapitalgeber) a skupinu podnikatelů-manažerů na vedoucích postech (Unternehmer-Angestellte), neboť jejich funkční role byly odlišné.¹⁷ Konečně poslední kategorii představují střední profese inženýrské, tedy ta část vysokoškolsky erudované technické inteligence, která přicházela do bezprostředního kontaktu s dělnictvem jako vedoucí závodů nebo provozů, inženýrští asistenti apod.

Nebude bez zajímavosti, porovnat dosažené kariérní posty absolventů obou montanistických učilišť, kteří našli uplatnění v Uhrách, s množinou všech absolventů příbramské a leobenské akademie. Přibližně vyrovnané byly možnosti v kategorii "vyšších úředníků ve správě státu, při báňských úřadech apod.". Z leobenských absolventů dosáhly tohoto postu 6,3 %, z příbramských dokonce 11,6 %. Výrazný rozdíl se projevil v kategorii podnikatelů: šance státí se podnikatelem-vlastníkem (Unternehmer-Kapitalgeber) byla u v Uhrách působících absolventů předlitavských učilišť podstatně nižší, než byl podíl této kategorie u všech absolventů (Leoben = 8,9 %, Příbram = 2,6 %). Bylo to s největší mírou pravděpodobnosti způsobeno tím, že studiem dosažené know-how bylo jen nepostačujícím startem pro akumulaci kapitálu, pokud k tomu nepřistupovalo určité "rodinné zázemí", tj. možnost investovat do podnikání s využitím už v předchozích generacích akumulovaného kapitálu (absolvent neuherského původu byl v uherském prostředí zpravidla *homo novus* bez rodinného zázemí).¹⁸ Tuto domněnku potvrzuje fakt, že z množiny námi sledovaných případů téměř všichni, kdo dosáhli postu podnikatele-vlastníka, pocházeli z Uher: Quido Prihradny, majitel dolů a hutí u Spišské Nové Vsi (rodák odtamtud), pocházel z podnikatelské rodiny, v níž jeho předek (asi otec) již ve 40. letech 19. století pronajímal spolu s Ludovítem Traugousem železářny v Hrabušicích a ve Smižanech a posléze vlastnil i další železářny v Bujanově a na Třech Vodách.¹⁹ Dále to byli Albert Schlosser, majitel dolů a hutí v Rožnavě (místní rodák) i podnikatel a velkostatkář Béla Fáy v Piesku, rodák z Budamce (dnes místní část Valaské u Banské Bystrice). Železářny v Dobšíně vlastnil Koloman Sarkány, místní rodák. Podílníkem na vlastnictví báňských závodů byl také královský uherský ministerský sekretář Eugen Hoffmann v Budapešti, rodák z Ruksbergu v Banátu. Pouze majitel dolů a hutí v Hámru u Margecan Ottokar Jakobs byl rodákem z Wettelkamu v Bavorsku.

Předlitavští montanisté-absolventi měli větší šanci dosáhnout postu podnikatele-manažera. V těchto případech zřejmě na vyšších montanistických učilištích dosažené odborné vzdělání a následná praxe v báňském oboru byly tím optimálním předpokladem k výkonu manažerských funkcí. Na postech podnikatelů-manažerů skončilo přibližně 8,4 % absolventů leobenských a 30 % absolventů příbramských. Z těch ovšem, kteří odešli pracovat do Uher, to bylo pouze 15,3 % (Leoben) a 18,7 % (Příbram). U této kategorie už teritoriální původ absolventa nehrál podstatnější úlohu a našli bychom v ní zastoupeny jak uherské tak předlitavské rodáky. Tak např. jedna z nej-

¹⁷ Tyto kategorie používám ve smyslu, jak je vymezil REDLICH, F.: *Der Unternehmer*. In: Týž: *Der Unternehmer*. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Studien. Göttingen 1964, s. 95-109, zvl. s. 96. K tomu též Redlichem zpracované heslo "Der Unternehmer" in: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Staatswissenschaften* 10. Stuttgart-Tübingen- Göttingen 1959, s. 486-498.

¹⁸ V obecnější rovině je o této otázce pojednáno v mé studii *Vzdělání a kariéra*. In: Sborník k 75. narozeninám dr. Jiřího Kořalky (v tisku).

¹⁹ Srov. např. *Dějiny hutnictví železa v Československu* 2. Praha 1986, s. 85 a 87.

větších a nejvýznamnějších uherských akciových společností, Brašovská báňská a hutní, rekrutovala svůj vrcholový management z velké části z v Předlitavsku vzdělaných montanistů: jejím centrálním ředitelem byl březohorský rodák a příbramský absolvent (1852/53) Emil Heyrovský, místo generálního sekretáře zastával rodák ze Smolniku Gustav Flachbart a náměstkem centrálního ředitele byl po řadu let leobenský rodák Alois Semlitsch. Heyrovského bratr Johann zastával po jistou dobu místo generálního ředitele Muránských železáren v Revúci v Gemerské stolici. August Moro sloužil jako generální ředitel důlních závodů ostříhomské dómské kapituly, sedmihradský rodák Julius Pilder fungoval jako generální ředitel železáren v Drnavě. Ludwig von Roth, rodák z Brašova v Sedmihradsku, dosáhl dokonce na funkci královského uherského šéfgéologa.

Je vcelku samozřejmé, že většina příbramských a leobenských akademiků pracovala na místech řadových provozních báňských resp. hutních inženýrů. Podíl těch z absolventů předlitavských učilišť, kteří našli zaměstnání v Uhrách a kteří vykonávali řadové inženýrské profese, vysoko překračoval podíl těchto profesí z úplně množiny příbramských (48,6 %) a leobenských absolventů (49,1 %). Za zmínku jistě stojí, že řada leobenských a příbramských absolventů našla inženýrské zaměstnání i v centru uherského montanistického školství, v banskoštiavnickém rudném revíru.

Profesní působení v Uhrách usnadňovala zejm. příbramským akademikům, kteří absolvovali vyšší montanistické učiliště v 50. a 60. letech 19. stol. skutečnost, že velká část z nich před vstupem na příbramskou školu měla za sebou dvouletý pobyt v Banské Štiavnici, kde museli absolvovat k zápisu požadovaný všeobecný přípravný kurz. Ten nebyl v Příbrami až do poloviny 90. let akreditován.²⁰ Tak např. v akademických rocích 1849/50 až 1854/55 ze 74 řádných posluchačů mělo absolvován přípravný kurz v Banské Štiavnici 35 a ze 72 posluchačů mimořádných 23.²¹ Příbramští absolventi, kteří odešli pracovat do Uher, tedy nepřicházeli do zcela neznámého prostředí, což pravděpodobně ovlivňovalo rozhodnutí pracovat v Uhrách a nepochybně též usnadňovalo adaptaci v jazykově i sociálně odlišném prostředí.

* * *

Námi snesený faktografický materiál prokázal, že se absolventi předlitavských montanistických učilišť v Příbrami a v Leoben ve druhé polovině 19. stol. do určité míry podíleli na procesu modernizace uherského báňského a hutního průmyslu. Byli mezi nimi zčásti rodáci z různých krajů Uher, ale převážně šlo o rodáky z jiných rakouských provincií, zejm. z Čech a Moravy. Jejich účast v průmyslovém sektoru Uher, zejm. však Slovenska a Banátu, přispěla k rozvoji procesu profesionalizace horní vrstvy technické inteligence - báňských a hutních inženýrů, ať už působících na postech podnikatelů-manažerů nebo na místech řadových technických a hospodářských vedoucích pracovníků v dolech a hutích.

Zusammenfassung

Montanlehranstalten in Leoben (Steiermark) und in Pribram (Tschechien) und die Formung der technischen Intelligenz in Ungarn

Die vorliegende Studie hat zum Ziel die Bedeutung der Montanlehranstalten im steirischen Leoben (1849 – 1889) und im tschechischen Pribram (1849 – 1890) für die Erziehung von Fachleuten, die im ungarischen Berg – und Hüttenwesen der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts tätig waren, aufgrund der Analyse ihrer Studentenlisten zu bestimmen.

Sie legt den Anteil der aus Ungarn kommenden Studenten an der Gesamtzahl fest und beachtet die Frage, welcher Teil von ihnen in ihre Heimat zurückkehrte. Sie beschäftigt sich auch mit nicht ungarischen Absolventen dieser Schulen, die für Ihre Wirkungsstätte Ungarn wählten.

²⁰ HALÁSEK, D. [ed.]: *Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava*. Ostrava 1995, s. 55.

²¹ Srov. prameny, citované v pozn. 10 a 11.

Sie konstatiert eine bedeutende Zahl der Montanisten aus Tschechien und Mähren, die in Ungarn, vor allem in Berg – und Hüttenreviren der Slowakei und des Banats wirkten.

Im weiteren Teil werden Karrieren verfolgt, die die Leobener und Příbramer Absolventen während ihrer Tätigkeit in Ungarn erreicht haben. Die Studie erwies, dass die Chance den Posten als Unternehmer – Besitzer zu erreichen vorwiegend die Einheimischen hatten, deren in großem Maße ihr Familienhinterland (in vorigen Generationen akkumuliertes Kapital) zu diesem Posten half, während die montanistische Ausbildung ihnen ermöglichte Unternehmer – Manager, bzw. Betriebsingenieure zu werden.

Die Studie erschloss, dass die Bedeutung der beiden vorlitauischen Montanlehranstalten bei der Formung der Intelligenz im Berg – und Hüttensektor in Ungarn wesentlich kleiner war als die Bedeutung der Bergakademie in Banská Štiavnica für die Formung der technischen Intelligenz in Vorlitauen in der Zeit vor seiner Magyarisierung. Trotzdem war die Bedeutung beider vorlitauischen Berglehranstalten für den Prozess der Professionalisierung und Modernisierung der technischen Brufe in Ungarn beträchtlich.

Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novín

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Slovenské národné noviny (ďalej SNN) a ich príloha Orol tatranský (ďalej OT) priniesli novú kvalitu pre slovenské národné hnutie. Ľudovít Štúr jasne vysvetlil zábery a zásady, akých sa chcel v redakčnej práci pridrižovať, v Ohlase o SNN a OT (ktorý vyšiel 15. júna 1845) a v úvodnom článku prvého čísla („*Čo chceme s novinami našimi?*“ – 1. augusta 1845). Dôležitými črtami novín mali byť: snaha stmelit rôzne názorové skupiny, informovať o udalostiach v celej krajine vo viacerých rovinách (politckej, kultúrnej, sociálnej i hospodárskej), úsilie vzdelávať, šíriť osvetu a idey národného sebauvedomenia medzi ľudom a informovať o aktivitách v tomto zmysle. V Ľ. Štúrom redigovaných novinách je zreteľné chápanie Slovákov ako jedného etnického celku, bez rozdielov v teritoriálnom zmysle slova. Dolnozemsí Slováci sú jednoznačnou súčasťou slovenského národa a pokiaľ sú označovaní etnonymickými prívlastkami, ide len o geografickú lokalizáciu. Problematika vystaňovalectva na Dolnú zem našla svoje miesto na stránkach novín, pretože aj v rokoch krátko pred revolúciou bola v Uhorsku aktuálna. V týchto rokoch v dôsledku neúrody vládli najmä na Orave, Kysuciach a Liptove zlé sociálne pomery a SNN prinášali o nich správy.¹

Okrem hlavného redaktora a správcu novín Ľ. Štúra pracovali v redakcii ako stáli redaktori Peter Kellner–Hostinský, Bohuslav Nosák, Móric Jurecký, neskôr Ľudovít Dohnány a Janko Štúr. Redakcii vypomáhali aj študenti, napr. Viliam Paulíny–Tóth, Janko Kučera a Pavol Dobšínský. Do redakcie prichádzalo množstvo príspevkov, z ktorých mnohé redaktori nestačili spracovať, resp. im bránil nedostatok miesta v novinách.² SNN našli aj medzi dolnozemskými Slovákami viacero ochotných prispievateľov. Štúrove noviny boli moderne redigované a mali živé kontakty so slovenskými krajinami. Redakcia sa v prvom ročníku zameriavala predovšetkým na propagáciu zakladania ľudovýchovných spolkov, ktoré by pomáhali zvlášť v hospodárskej a sociálnej oblasti a bojovali proti nedostatkom v každodennom živote chudoby, a len nepatrne sa dotýkala celohorských politických problémov.³

Prvou správou z oblasti problematiky dolnozemských Slovákov bola správa z Báčky (v rubrike „*Ďenník Domáci*“) zo zasadnutia seniorálneho konventu evanjelickej a. v. cirkvi konaného v Novom Sade 23. 7. 1845. V diskusii, ktorá sa týkala vyberania peňazí na dištriktuálnu istinu bol prezentovaný názor, že seniorát pozostáva hlavne zo slovenských obcí, avšak len veľmi málo dobrého sa z istiny pre ne vynakladá. Niektoré cirkevné obce sľúbili poplatky len s podmienkou, že budú spravodlivo podporované obecné ústavy bez rozdielu reči a národnosti.⁴ V ďalších číslach sa častejšie objavovali podobné správy zo seniorálnych a dištriktuálnych konventov, napr. vo 8. č. z dištriktuálneho konventu banského okolia 14. 8. 1845 v Pešti, na ktorom békešský seniorálny inšpektor Karol Bocko v 9. bode svojej príspevku okrem iného podal

¹ Po prvýkrát v 35. čísle (28. 11. 1845), s. 138. V prvej polovici 19. storočia už nebolo možné považovať vystaňovalectvo na Dolnú zem za cestu do „zasľúbenej zeme“ (v súvislosti s hodnotením Ľ. Haana, ktorý Slovámi osídlenú békeško-čanádsku oblasť nazval „Kanaánom“), pretože bolo sprevádzané zvlášť kritickými prejavmi sociálnej situácie vystaňovalcov.

² RUTTKAY, F.: O Slovenských národných novinách. Príloha reprintu Slovenskje národňje novini (1845 – 1848) I – III. Bratislava: SVPL, 1956, s. 17.

³ HUČKO, J.: Život a dielo Ľudovíta Štúra. Martin: Vyd. Osveta, 1988, s. 133.

⁴ SNN, I. roč., č. 4 (12. 8. 1845), s. 14. V správe je tiež zmienka o návrhu premiestniť seniorálnu školu z Nového Vrbasu do Nového Sadu.

návrh na povýšenie sarvaškého gymnázia na lýceum a zvlášť odporúčal podporovať školy v Níredháze, Banskej Štiavnici a v Sarvaši.⁵

V 15. čísle sa po prvýkrát objavil rozsiahlejší text správy z Petrovca od učiteľa Benjamína Reiszsa. Išlo o založenie nedeľnej školy z iniciatívy miestnych obyvateľov, ktorých reprezentoval cechmajster Martin Slavka. Školu viedol kaplán Štefan Homola, neskoršie jeden z najaktívnejších dopisovateľov SNN. Text obsahuje zaujímavé sebaidentifikačné označenie Petrovčanov: „*lebo naši bratja Slováci okolo nás s upreníma očima na nás hlad'ja jako na najvetší počet v jednej cirkvi zhromaždených Slovákou ... Teraz aj knihoveň zakladať začíname, a tak ostatných našich spolubratou Slovákou i k pomoci vizívame i k nasleduvaňú povzbudzujeme*“.⁶ V nasledujúcom čísle novín Š. Homola podrobnejšie charakterizoval dianie v Báčke, predovšetkým z národno-kultúrneho hľadiska. Zaznamenal zhromaždenie evanjelických učiteľov v Báčke, konané v Petrovci u B. Reiszsa. Vysvetlil vznik a organizáciu čitateľského spolku slovenských ev. učiteľov, pričom ako bezprostredný podnet uviedol nevráživosť nemeckých ev. učiteľov v Báčke odmietajúcich prijímanie Slovákov do ich učiteľského spolku. Za predsedu spolku bol zvolený hložiansky farár Ján Rohoni, za zapisovateľa, knihovníka a pokladníka učiteľ Štefan Šmíd. Dohodli sa aj o periodicite stretnutí (dvakrát ročne) a o mieste konania ďalších dvoch konventov – vo Vrbase a neskoršie v Hložanoch. Autor správy zhodnotil i záverečné skúšky na seniorálnej škole vo Vrbase.⁷ Konštatoval, že „*táto škola ... najvjacej zo Slovenských a Srbských mozolou stojí*“.⁸ Iný dopisovateľ zo Starej Pazovy v Srieme zdôraznil, že nedeľné školy navrhované v SNN začali sa zakladať „*okolo nás*“. V súvislosti so srbskými náboženskými slávnosťami na Fruškej Gore informoval o rozhovoroch medzi Slovákami a Srbmi, pritom „*prišla reč i na novini Slovenskje*“.⁹ V októbri pripojil správu z Báčky učiteľ Juraj Rohoni. Písal o veľkom úspechu nedeľnej školy kaplána Homolu, ktorá má mnoho účastníkov, o založení knižnice a vzniku spolku miernosti. Š. Homola viedol v nedeľnej škole osvetové prednášky na rôzne témy miestnym roľníkom a remeselníkom, miestni učitelia zas čítali rôzne články zo SNN, hlavne o škodlivosti pálenky.¹⁰ O spolku miernosti (založenom Jánom Stehlom) sa zmieňoval aj článok v 30. čísle a v tom istom článku bol pochválený hložiansky farár Ján Rohoni za to, že zo slávností vinobrania „*a k tomu na Slovenskej zemi tejto urobiu z vinobrački národni Slovenski svjatosk*“.¹¹

Prvá správa „*dolnozemského charakteru*“ z územia dnešného Maďarska sa objavila v 42. čísle. Autor redakčnej poznámky chválil učiteľa Janka Kadavého a činnosť nedeľnej školy v Budíne a Pešti, ako aj používanie slovenčiny: „*Slúži ku cti údom nedeľnej školi Peštjanskej ... to, že sa reči našej národnej nespjerajú, lež si na nej ako najbližšej a svatej majetnosti našej zakladajú. Veru tímto zahanbujú inších, ktorí akobi z dákej visokosti hlad'ja na tú národňú reč našu*“.¹²

V r. 1846 sa z oblasti Dolnej zeme tiež najskôr ozval dopisovateľ z Báčky v 49. a 50. čísle SNN. Išlo jednak o problém obsadzovania stoličných úradov a jednak o zverejnenie rôznych nešťastných udalostí, požiarov, alkoholizmu a hlavne o problematiku spolkov miernosti: „*Či je potom nje ku pohoršeňú ked' človek každod'enne počut' musí, že vraj v Báčke spolki mjernosti nenačim, lebo že ľud'ja tak nĕpíjú ako v Orave alebo v Liptove?*“.¹³

⁵ SNN, I. roč., č. 8 (26. 8. 1845), s. 31-32.

⁶ SNN, I. roč., č. 15 (19. 9. 1845), s. 58-59.

⁷ Správcom a hlavným profesorom školy bol Michal Godra (1801-1874).

⁸ SNN, I. roč., č. 16 (23. 9. 1845), s. 63.

⁹ SNN, I. roč., č. 17 (26. 9. 1845), s. 66. Napísal Š. Leška ml.

¹⁰ SNN, I. roč., č. 22 (14. 10. 1845), s. 86.

¹¹ SNN, I. roč., č. 30 (11. 11. 1845), s. 119.

¹² SNN, I. roč., č. 42 (23. 12. 1845), s. 167.

¹³ SNN, II. roč., č. 50 (20. 1. 1846), s. 199.

V 54. čísle SNN (3. 2. 1846) bola po prvýkrát uverejnená správa z Békešskej stolice.¹⁴ Autor v texte informoval o pripravovanom odkúpení mestečiek Čaba a Sarvaš od viacerých zemepánov a že v súvislosti s tým sa v Békešskej Čabe pripravujú oslavy. „*Mestečko toto, ako je známo, bola d'ed'ina v celej Uhor. najvetšja a takmer zo samích Slovákou záležjaca. Slováci berte si z tichto vašich krajanou príklad, lebo to je veru len iste verná pravda: Kdo muože biť svojim, ňech je ňje cudzím*“.¹⁵ O spomínaných skutočnostiach v Békešskej a Čongrádskej stolici bola zmienka aj v úvodníku „*Príkladí urbárskeho odkupeňja*“ od Petra Hostinského (č. 72, 7. 4. 1846) a v krátkej správe o odkúpení od zemepánov obce Malý Kereš (č. 101, 17. 7. 1846).

Väčší priestor mali v SNN správy z Báčky. Predovšetkým dopisovateľ Š. Homola reflektoval podrobnejšie situáciu v oblasti osvety, drobnej národno-kultúrnej práce prostredníctvom spolkovvej činnosti. Š. Homola patril k najaktívnejším predstaviteľom štúrovej generácie. Pracoval najskôr ako učiteľ a po vysvätení za kňaza ako kaplán v Iliášovciach na Spiši, r. 1844 v Níredháze, od r. 1845 v Petrovci a v Bajši (a napokon od septembra 1847 v Rybníku, región Rimavskej Soboty). V 62. čísle SNN so značným optimizmom informoval o založení kňazského čitateľského spolku, viackrát odporúčaného superintendentom Jánom Seberíniom¹⁶ ktorý vytrvalo podporoval aj spolky miernosti. Š. Homola v článku citoval z reči J. Seberíniho („nášho arcipastiera“), ktorou pranieroval zvlášť negatívny neuduh rozšírený medzi slovenským ľudom: „*Všecci vidíme jak náramňe sa rozšírilo medzi ludom naším ožralstvo, jakú psotu a chudobu do každej takmer chalupi dovljeklo! Keď všecci spojenímí silamí proti tomuto ňepřjaťelovi a zhubcovi št'esťja nášho národa bojuvat' bud'eme, ňemusíme sa obávať, že ho ňepřevládžeme. A keď i to ňje, teda ho istotňe silí a moci zbavíme. K tomuto cjelu porúčam vám spis: Šenk pálenčení 2 grajc. strj. drahí, ktorí bársbi všecci poslucháči roľníci čítali. Rozšířujťe ho všemožňe, lebo je v ňom pijanstvo najživejšímí farbami opisano ...*“.¹⁷ Otázka boja proti alkoholizmu v tom čase často splyvala s prejavmi averzie voči Židom, čoho dôkazom bol aj Homolom prezentovaný názor: „*Židja náš Slovenskí národ tak na skazu ňesú, že len u nás na Petrovci vjacej hospodárou od krátkeho času skrze ich praktikí padlo a je z majetnosťí vistavenuo*“.¹⁸ Š. Homola posielal do redakcie SNN viacero ďalších správ a článkov týkajúcich sa diania v Báčke. Nielen zato si vyslúžil pochvalu od L. Štúra v 76. čísle novín. Vnášal do povedomia čitateľov slovenskej tlače pojem „*Báčanských a Banátskích Slovákou*“. Informoval o založení sporiteľní v Novom Vrbase, v Malom Kýre, o počte členov sporiteľne v Petrovci, o možnostiach kúpy slovenských kníh uňho samého,¹⁹ o skúškach školskej mládeže po okolitých cirkvách, podrobnejšie o probléme slabej návštevnosti škôl zo strany slovenských detí, o používaní Čítanky pre malé deti od J. Kadavého, ktorú vysoko vyzdvihol.²⁰ Kadavého Čítanke venoval pochvalný článok v OT aj Ján Tobiáš Langhoffer, „*učiteľ*

¹⁴ V Békešskej stolici žilo r. 1840 45 202 Slovákov (29,5 % z celkového počtu obyvateľov). V r. 1880 už v stolici žilo 56 176 obyvateľov slovenského pôvodu a v niektorých častiach susedných stolíc – Čanádskej a Aradskej – ďalších 7 078 Slovákov. SVETONĚ, J.: Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: VSZS, 1942, s. 106.

¹⁵ SNN, II. roč., č. 54 (3. 2. 1846), s. 215. Ludovít Haan takto uviedol rast obyvateľstva Békešskej Čaby (v ktorej absolútnu väčšinu obyvateľstva tvorili Slováci): r. 1718 – 110 duší, 1745 – 2 740, 1798 – 10 692, 1810 – 13 826, 1816 – 17 128, 1836 – 21 756, 1857 – 26 705 a 1865 – 30 892. HAAN, L.: Pametnosti békeš – čabánske. Pešť: 2. vyd. 1866, s. 41–42.

¹⁶ Ján Seberíni (1780–1857) pochádzal z roľníckej rodiny z Veličnej na Orave. Po návrate zo štúdií v Jene pracoval ako vychovávateľ v Bratislave, neskoršie niekoľko rokov bol ev. farárom v Nitrianskej Strede, v r. 1811 – 1813 bol farárom v Kochanovciach a potom až do smrti v Banskej Štiavnici. Od r. 1834 zastával úrad superintendenta Banského dištriktu. Patril k podporovateľom žiadosti L. Štúra o vydávanie slovenských novín, hoci nepatril k stúpencom spisovnej slovenčiny a sám používal bibličtinu (napr. Zpěvník evanjelický, 1842).

¹⁷ SNN, II. roč., č. 62 (3. 3. 1846), s. 247.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ SNN, II. roč., č. 76 (21. 4. 1846), s. 306.

²⁰ „*Toto je – ako známe – všeobecnou zluo u nás Slovákou, ktorou z času na čas odstraňovat' je naša svatá povinnost'. Čo sa tíka stavu slovenských škol v Báčke, ten je veru ňje do záviděňja. Chod' z cirkve do cirkve, málo jesto kd'e meňej od 300 djetok v škole, a na vjacej mjestach kebi sa všетки djetki čo majú do školi chod'it' síšli, bolo bi ich aj 500, a vsaďe tu pri ňich najďes len jedneho učítela ... kdo bi chceu súd o Báčanských skúškach viňjest', ten bi museu cirkve ale ňje učítelou súdiť ...*“ SNN, I. roč., č. 88 (2. 6. 1846), s. 349. Na tento článok kriticky reagoval báčanský ev. senior J. Stehlo. Nízku

slovenskí v Pazove“. Upozornil na jej kvalitný obsah, štýl, jazyk, didaktické hodnoty, ale aj „že je Čítanka táto laťinskými najvjac tlačená, to žjada duch času, duch stoletja nášho ...“.²¹

Z Banátu prichádzali do redakcie novín príspevky zriedkavejšie. Banátske evanjelické cirkevné zbory sa v r. 1836 oddelili od békešských cirkevných zborov, s ktorými tvorili dovtedy spoločný seniorát. Prvým seniorom samostatného banátskeho seniorátu bol Matej Ambrózy (do 1847), farár v Kovačici.²² M. Ambrózy (rodák z Liptovskej Sielnice) písal okrem náboženskej vecnej prózy aj básne, tlačou však vyšla len jedna – „Pozdrav z Banátu Slovákom“ (OT, č. 42, 1846). V 79. čísle SNN (I. 5. 1846) dopisovateľ písal o očakávanom príchode slovenských banských robotníkov zo Spiša do banátskej Oravice, ktorým boli prisľúbené viaceré výhody ako za usilovnú prácu v baniach a pri budovaní ciest dobrý plat (ročne 200 zl.), miesto pre domy, záhrady, školy, drevo na kúrenie, lekársku starostlivosť, pomoc v starobe atď.²³ Neskoršie na článok reagoval J. Šipoš v 97. čísle (3. 7. 1846) o príchode väčšej skupiny slovenských baníkov a robotníkov (slobodných, ženatých i s deťmi) do Pešti 16. 6. 1846 v počte 163 osôb. Pochádzali však hlavne zo Španej Doliny, Starých Hôr, z Ľubietovej a Magurky. Z Pešti pokračovali v ceste do Banátu parolod'ou po Dunaji.²⁴

K pravidelným prispievateľom SNN sa v apríli 1846 pripojil aj ev. kňaz Ján Kutlík, ktorý pôsobil v r. 1844-1865 v Pitvaroši v Čanádskej stolici (na odpočinku žil neskôr v Slovenskom Bánhedeši). Prvýkrát uverejnil správu v 77. čísle, v nej vyjadril veľkú spokojnosť s jestvovaním a charakterom novín: „*Len že sme sa svítali s našimi Národnými Novinami, ktorje i mi Slováci od Maruše milo pozdravujeme, a jako prvorodzenuo d'jeťa našej lúbeznej matki ku srdcu t'iskňeme ...*“.²⁵ Autor sa venoval téme spolkov miernosti, uviedol konkrétny prípad z obce Albert ako tragického dôsledku alkoholizmu. Konštatoval, že zatiaľ v okolí nevznikli spolky miernosti, ale vraj počul o iniciatíve Daniela Zajaca v Nadlaku. J. Kutlík častejšie písal aj o stave kriminality, o etnickej a náboženskej problematike, o počasi a stave úrody v kraji, ako i o ďalších udalostiach, napr. že „*pred dvoma rokma zdvihli sa v našom chotári tri novje malje osadi komorskje, ktorje majú dohán (tabak) dorábat, dve zo Slovákou evanjelikou záležjace, jedna z Maďarou kalvinou*“. Konkrétnejšie sa vyjadril o Ambrózfalve, „*ktorú samí Velkočabaňja, najvjac z takích vincúrou a salašníkou, ktorí na vonku život trávilí, osad'ili ...*“.²⁶

Informácie o sarvašskom lýceu prezentoval dopisovateľ K. v 107. čísle. Spomenul skúšky, ktoré sa konali v júni 1846. Lýceum malo v tom čase 207 študentov (z toho 3 bohoslovcov, 44 filozofov, 52 rétorov a 108 gramatistov). „*O mládeži tejto našej len to v. obecenstvo oznamujem, že v jaziku a držaňi maďarskom znameňitje pokroki robí ... Ktorí z našich sinkou na Sarvaš ñemeckú reč odñesli, tú šťastlivo tam premaďarčili; laťinski dost' ñič a slovenskí aňi mak sa ñeučili – či je to ñje opravd'iví nihilizmus? A z takichto mláďencou máme mať kňazou, školských učiteľov a iních úradských pri našich slovenských cirkvach, školách a obcach!*“²⁷ Autor článku kritizoval odmietanie a ignorovanie slovenčiny (resp. bibličtiny) zo strany vedenia a profesorského zboru lýcea („*mi toto držíme za subťilnu národo- alebo len rodokrádež*“), včítane neuvádzania iných národností v školských zápisniciach okrem maďarskej a povinnú účasť študentov na maďarských bohoslužbách. Napriek ostrej kritike pochválil dvoch-troch profesorov za prístup k študentom a k ich materinskému jazyku, najmä Štefana Jančoviča („*predtým vychýrený maďarizant*“) za

účasť žiakov v školách a na skúškach vysvetlil letnými prácami na poliach a neskorým termínom skúšok. SNN, I. roč., č. 104 (28. 7. 1846), s. 416.

²¹ OT, I. roč., č. 27 (17. 4. 1846), s. 215.

²² ČAPLOVIČ, J.: Dejiny evanjelického a. v. cirkevného sboru. Kovačica: SEAVCS, 1928, s. 128.

²³ SNN, I. roč., č. 79 (1. 5. 1846), s. 315.

²⁴ SNN, II. roč., č. 97 (3. 7. 1846), s. 388.

²⁵ SNN, II. roč., č. 77 (24. 4. 1846), s. 307.

²⁶ SNN, II. roč., č. 98 (7. 7. 1846), s. 392. „Sálašníci“ a „vincúri“ patrili k najchudobnejším v čabianskej slovenskej komunite. Ich pomenovania pochádzali z lokalít, v ktorých žili, t. j. buď na tzv. sálašoch v okolí mesta, alebo na predmestí s názvom Vinice (tiež Jamina).

²⁷ SNN, II. roč., č. 107 (7. 8. 1846), s. 429.

rozširovanie slovenských kníh a jeho prácu na maďarsko-slovenskom slovníku. Onedlho publikoval J. Kutlík správu o porade kňazov v Slovenskom Komlóši, ktorá sa zaoberala potrebou spoločných porád, vdovským a sirotským ústavom, otázkou spolkov miernosti a šírením literatúry s protialkoholickou osvetou (z iniciatívy superintendenta J. Seberíniho) a problematikou práce na pripravovanom vydaní ev. spevníka. Jeden z kňazov sa pokúsil presadiť maďarčinu ako jazyk rokovania, ale podľa autora „*ten pán museu uml'knuť*“.²⁸ Aj táto zmienka je svedectvom o rozdieloch v akceptácii a používaní slovenčiny v tomto čase v Komlóši či senioráte na jednej strane a v Sarvaši na druhej strane.

Na článok zo 107. čísla týkajúci sa situácie na sarvašskom lýceu reagoval anonymný prišpievateľ („X.“), ktorý evidentne poznal sarvašskú realitu. Písal o dobrej povesti školy a že spolu s inými by si prial, „*abi naša škola naozaj prekvitala a chír dobrí od Kéresa po samje visokje Tatri o ňej išjeu*“ a zároveň „*abi sa ňebrau len na jednu reč tolki ohlad a inšje ostali siroti, ale žebi sa i nemeckej i slovenskej vjac dostalo ... Len urob'te dačo za Slovákou, uvid'íte, ako sa vám šuhajci od Tatjer pohrnú!*“. Autor vyslovil tiež nádej zlepšenia situácie v súvislosti s príchodom Štefana Plačku (pukanského rodáka) z Drieňova. Š. Plačko mal vymeniť na poste slovenského kazateľa S. Vanku, ktorý odišiel na nové pôsobisko do nemeckej cirkvi v Semlaku. Ďalej sa zmienil o probléme používania češtiny a slovenčiny: „*Delikátna je to vec tá Čeština pre nás Slovákou, a ňechuťi každjemu. Ale sa mi chiťme našej milej Slovenčini, ňje je ona takuo strašidlo, ako sme si ju vikričali, a puoj'de všetko ako po masle*“. A v súvislosti s veršami miestneho básnika S. (pravdepodobne učiteľa D. Semiana) zdôraznil „*ako bi to pekne pristálo na Sarvaši a na Čabe ruki podávať naším horňozemským bratom! Ale kdože im pokíva? Kd'že je vodca, ktorí bi im ukázau to slovenskuo Kanaan? P. Tešedíka mau p. S. pre jeho zásluhi veľmi pochváliť, abi jeho slávnimi skutkami zdvihli sa naši Sarvašskí rodáci, pod ktorím sa vistaveu Sarvašskí kostol čistoslvenským službám božím zasveťeni, ako i jeho slovenski nápis svedčí; ktorí založiu hodbabnú fabriku, dau sad'it' jahodovje stromi a spuosiobiu zárobok ešče i malím d'etom pri červjakoch ... ktorí tam i školu hospodársku (georgikon) založiu a veľk jeho mena došjeu i v krajiňe i u vládi, ba i zemjanstvo za svoje zásluhi obdržau*“.²⁹

Pitvarošský kňaz J. Kutlík v 132. čísle (3. 11. 1846) zvlášť ocenil a vyzdvihol podporovateľov a realizátorov stavby novej školy v obci s 2 oddeleniami, pre chlapcov a pre dievčatá, „... *bu'deme ích učit' v našej milej slovenskej reči, ktorú naši najvjac z hora sem prišli obivaťelja dost dobre zachovanú hovorja. Ale aňi maďarskú ňezabud'ňeme, lebo nám je na tíchto stranách ozaj potrebná, abi naši Slováci ňeboli prinúťeni kad'ek'de po maďarských salašoch a pustatiňách svojich sinkou maďarčinu učit' dávat', kd'e bi sa lahko mohli aj inšje ňešvarnosti naučit' ...*“.³⁰ Pobúril ho však fakt, že sa objavili zo strany úradov útoky proti jednoduchému slovenskému nápisu „Škola“ na budove a naopak požiadavky na maďarský nápis „Oskola“. Išlo o jeden z prejavov „chauvinizmu“,³¹ ktorý v nasledujúcich rokoch zosilnel.

Ľudovít Haan, kňaz a historik, neskoršie známa osobnosť Békešskej Čaby, si vysoko cenil recenziu svojej publikácie „*Paměťost' B. Čabanské, ku stoletní památce tamějšiho starého ev. chrámu*“ (Budín 1845), ktorú v 42. čísle OT (22. 9. 1846) uverejnil Ján Čaplovič. Autor textu vyzdvihol faktografickú stránku, hodnotu obsahu (najmä z etnografického hľadiska) i zozbieraných štatistických údajov. „*Toto je všetko pekne, ale najkrajšje je, že obivaťelja, čiri Slováci, v mravnosti, statočnosti, pracovitosti a v pobožnosti mnohých iních previšujú ... Čo p. kaplán Haan ešče o običajach Čabanou, o ích hospodárstve atd'. rozpráva, hodnuo je čítaŇja, aspoň mŇe*

²⁸ SNN, II. roč., č. 113 (28. 8. 1846), s. 451.

²⁹ SNN, II. roč., č. 122 (29. 9. 1846), s. 488-489.

³⁰ SNN, II. roč., č. 132 (3. 11. 1846), s. 529.

³¹ Pojem sa objavuje v dobovej tlači ako označenie tendencie forsírovať požiadavky a výčitky voči príslušníkom iného etnika z nacionalistických pozícií.

sa veľmi páči.“³² Ľ. Haan pokračoval v historickom bádani kraja a získal si v tomto smere veľké zásluhy. Nacionalizmus v polovici 19. storočia ho naplňal obavami, preto si osvojil teóriu tzv. dvojitej identity, považoval sa za etnického Slováka a zároveň v štátno-politickom zmysle za Maďara (Uhra). Nepripojil sa k národnému hnutiu Ľ. Štúra a ani neprispieval do SNN a OT.

Stále najaktívnejším prispievateľom SNN bol Š. Homola. V 99. čísle (10. 7. 1846) informoval o 2. zhromaždení Čítacieho spolku báčanských slovenských evanjelických učiteľov, ktorý zasadal vo Vrbase 24. 5. 1845 pod predsedníctvom J. Rohoniho, za prítomnosti mnohých kňazov a učiteľov. Poznatky z rokovania zhrnul v niekoľkých bodoch. Jedným z najdôležitejších výsledkov zhromaždenia bolo založenie Pestalozziho fondu, z ktorého úrokov sa mali každoročne podporovať chudobní žiaci na seniorálnej škole vo Vrbase, a nákup kníh, hlavne slovenských, pre knižnicu spolku. V 110. čísle sa zas. Š. Homola venoval podrobnejším informáciám o srbskom národnom živote s centrom v Novom Sade („už bi som skoro aj pokutu azda zaslúžiu, že v prostrjedku medzi bratmi Srbmi bívajúc, o ich národnom živote predca len veľmi skromne vel. obecenstvo naše poučujem“).³³ Príležitosti porovnávať národno-kultúrne aktivity Srbov a Slovákov v Báčke sa Homolovi naskytili v októbri (v 128. a 129. čísle). Vyjadril sklamanie z diania na 3. zasadaní čítacieho spolku učiteľov v Hložanoch, kde ho najviac zarazila „*ňeslíchana a ňeočakávaná chladnosť naproti našej zo strani tých, ktorí bi ju najlepšie podporovať mali*“, preto odišiel radšej do Nového Sadu, aby pookriol „*medzi bratmi Srbmi*“, zahojil ranu, „*ktorú ňenárodnosť našich Báčanských Slovákou muojmu citu bola zadala*“ a zúčastnil sa výročného zasadania tunajšej srbskej čítárne. Rozpory a vnútorné kritické prejavy duchovnej elity slovenskej komunity v Báčke (t. j. kňazov a učiteľov) boli zrejme aj z Homolovho príspevku: „... *kím naši učiteľja po cudzotách mrú, Srbskí páni za svoju reč horlja, čím naši kňazja o svoju reč v mnohých okoljach nič ňedbajú, jej všetok život odopjerajú, za ňu v každom trochu vetšom spoločenstve sa hanbja, vtedi Srbskí ... kňazja na pozdvihnutja Srbskej reči veľkje obeť prinášajú*“.³⁴ Na spomínané skutočnosti reagoval v tom istom čísle SNN Janko Kráľ, ktorý bol v lete a v jeseni učiteľom pravdepodobne v šľachtickej rodine Stratimirovičovcov v Kulpíne.³⁵ Zúčastnil sa na spomínanej schôdzi báčsko-sriemského učiteľského spolku v Hložanoch a v článku vyjadril svoje sklamanie z konania väčšiny kňazov a učiteľov, ocenil iba postoj J. Rohoniho a Š. Homolu. Išlo hlavne o jazyk zápisnice a nákup kníh. Predseda a zapisovateľ dôvodiac obavou „z nenávisťou Maďarov“ (hoci medzi členmi spolku etnickí Maďari neboli) presadili ako jazyk zápisnice spolku maďarčinu a k nej sa iba mali pripojiť nemecký a slovenský preklad; nákup kníh mal byť pomerný vo všetkých troch jazykoch, ale pri kontrole sa zistilo, že najmenej sa nakupovali slovenské knihy. Dlhá diskusia sprevádzala prijatie zápisu: „*Pokorujúc sa mišljenke maďarizácie, knižki sa budú kupovať v jazyku maďarskom, pri tom sa ale buďe ohľad brať i na slovenskú i na ňemeckú literatúru*“. Postup miestnej slovenskej intelektuálnej elity považoval J. Kráľ za pokrytecký a slabošský, preto nespokojný so situáciou túto oblasť opustil a pravdepodobne odišiel na Ukrajinu, resp. do Besarábie.

Š. Homola upozornil aj na niektoré zvyky ľudu, ktoré vzdelanci považovali za negatívne ako týždeň trvajúcú svadbu, pretože náklady zvyčajne na veľmi dlho postihli zúčastnené rodiny. V Báčke už údajne ľudia svadobné oslavy obmedzili na dva dni. Preto vyzdvihol zavádzanie poriadku a poučovanie zo strany farárov ako napr. Jána Stehlu v Petrovci alebo Juraja Jesenského v Kysáci.³⁶ V článku uverejnenom v 143. čísle (11. 12. 1846) zaznamenal dobrú povesť SNN v srbskej čítárni v Novom Sade; pochvalu verejne predniesol zapisovateľ uvedenej inštitúcie p.

³² OT, I. roč., č. 42 (22. 9. 1846), s. 334. J. Čaplovič v rukopisnom 636-stranovom diele Etnografia Slovákov v Uhorsku niekoľkokrát z Haanovej knižky citoval.

³³ SNN, II. roč., č. 110 (18. 8. 1846), s. 440.

³⁴ SNN, II. roč., č. 128 (20. 10. 1846), s. 512.

³⁵ FEKETE, S.: Z dejín Hložian. In: Hložany 2. Zborník prác (zost. S. Fekete). Hložany: MO MS a Miestne spoločenstvo, 1998, 68-69.

³⁶ SNN, II. roč., č. 140 (1. 12. 1846), s. 561.

Mandič. Časť článku tvoril v podstate nekrológ za zaslúžilého ev. kňaza z Bajše, dekana Jána Šišmáleka, ktorý vo veku 48 rokov zomrel na tuberkulózu: „*Mi sme stratili na ňom učeného muža, dobrého priateľa, horlivého Slováka a účinného dekana, ktorí ten našim čitateľom známe sú o p. Kadavjeho Čítanke smelo vo svojom obežnom liste pred svetom visloviu, že on lepší spôsob djetki v naučovať od spôsobu Kadavjeho a lepšiu Čítanku od tejto ňevideu a že sa sotvá aj kde nachodí! A preto Čítanku túto aj porúčau. Naši páni učiteľja mali bi toto dobre povážiť!*“.³⁷

Z územia Vojenskej hranice poslal príspevok Štefan Leška (od 1826 ev. farár v Starej Pazove, predtým v Novom Sade). Zaoberal sa hlavne hospodárskymi záležitosťami v pohraničí a v Srbsku, uviedol aj ceny za jednotlivé poľnohospodárske produkty. Ďalej si všimal vnútrosrbské pomery (napr. potrestanie povstalcov) a v závere spomenul Š. Homolu, že znova pôsobí u seniora J. Stehlu v Petrovci.³⁸ Š. Leška bol tiež autorom rozsiahlejšej eseje „*Daktorje mišljenki o potrebe reč Slovenskú povišiť na spisovnú s dodatkom o národných novinách ako najlepšom prostrjedku k napomáhaňu osveti*“, ktorá vyšla v 42. a 43. čísle OT (22. 9. a 2. 10. 1846). Reagoval na aktuálne spory o podobu spisovného jazyka Slovákov, na výčitky, že zaprel svojho nebohého otca Štefana Lešku st. (farára v Dunaedháze a neskôr v Malom Kereši). Pripomenul však otcovu znášanosť, toleranciu, taktiež, že otec „*sám pomáhu pracuvať na tom, aby sa na Kis-kőrösi službi božje aj v maďarskom jaziku pre tých, ktorím Slovenčina známa ňebola, vikonávali*“. Odmietol výrazy, ktorými J. Kollár útočil proti Štúrovej kodifikácii a logicky argumentoval: „*Bože muoj! Reč ludu obecného má biť špatná – a učení ľudja sbjerajú predca spjevanki medzi ňim; reč ludu obecného má biť podlá a sprostá – a predca aj učení ľudja hladajú v nej vípovede a slová, najme tí čo slovníki píšu. Aj obecní ľudja sú naši bratja; ba práve oni sú tí, ktorich mi vzdelaňjší k sebe priťjahnúť a povišiť povinní sme: preto lud ako vetšina má právo od nás ako menšini žjadať, aby sme sa mi k ňemu znižili, aby sme mu v jeho vlastnej reči potravu osvety podávali. Reč je ňje cjel, ale iba prostrjedok. Cjel života je: obohaňja ducha známostami a naukami, a tento má biť nám pred očima keď píšeme ... Dívna je to vec, že naši učení doma so svojimi rozprávajú po slovenski ako treba, keď ale píšu – vtedi sa chcejú na inšú postat položiť ... Českobiblická reč bola ako oblek ňedelní a svjatoční, v ktorom človek síce vážne kráča, ale slobodne sa ňehíbe – lež kdo chce žit ňech sa híbe a to slobodne ...*“.³⁹ Proti odporcom slovenčiny vystúpil aj profesor sarvaškého lýcea Štefan Jančovič v článku „*Krátke poznamenajja na prílohu B. v balamuťne Lanšťjakovej*“, ktorý vyšiel v 67. čísle OT.⁴⁰

Podobne ako Š. Leška ml. reagovali na útoky voči slovenčine aj viacerí peštianski Slováci: „*I nás Peštjanskich Slovákou zvlášte ale čitateľou novin a údou ňedelnej školi zarmútili šprihanini v českej knihe Hlasové na milú našu národnú Slovenskú reč povimišlanje a verejnosti podanje*“.⁴¹ Jednoznačne sa postavili na stranu slovenčiny, ktorú považujú za vlastnú, materinskú a „pravoslovenskú“. „*V meňe mnohých druhých Slovenskú reč milujúcich Peštjanskich Slovákou*“ toto stanovisko podpísali Dr. Karol Kiko, Ondrej Bobček, Ondrej Vyskydenský a Ján Bohurád. Rozpory medzi táborami stúpenčov slovenčiny a stúpenčov češtiny sa prejavili aj na ev. cirkevnom konvente i v odmietaní činnosti nedeľnej školy zo strany J. Kollára.⁴² V 142. čísle SNN (8. 12. 1846) podrobnejšie o ostrých sporoch v peštianskej slovenskej cirkvi napísal Ján Bohurád (za zvlášť nešťastné považoval výpady a osobné urážky voči J. Kadavému) a v 154. čísle (22. 1. 1847) Ondrej Vyskydenský.

³⁷ SNN, II. roč., č. 143 (11. 12. 1846), s. 573.

³⁸ SNN, II. roč., č. 134 (10. 11. 1846), s. 537.

³⁹ OT, II. roč., č. 42 (22. 9. 1846), s. 332.

⁴⁰ OT, II. roč., č. 67 (22. 6. 1847), s. 533-534.

⁴¹ SNN, II. roč., č. 112 (25. 8. 1846), s. 449.

⁴² J. Kollár dokonca označil nedeľnú školu za nákazu a škodlivé a hriešne sektárstvo. Pripojil tiež vyhrážky učiteľom, ktorí by sa takto aktivizovali. SNN, II. roč., č. 109 (14. 8. 1846), s. 438.

Neznámy autor publikoval aj informácie o Slovákoch z územia dnešného severozápadného Maďarska, konkrétne z Ostrihomu a jeho okolia: „*Čudovať sa budú hádam mnohí úprimní krajanja Slovenski, že i z týchto nižších strán Uhorska, kde sa im azda o samích Maďaroch snívalo, hlasi a zvuki Slovenskje sa ozývajú ... Pravda že oblek, táto povrchná, nepravá známka národnosti, okolo nás už viac v slovenskej pôvodnosti sa ňeukazuje, predca ale bi sa míliu, kdo bi sa nazdávau, že tad'eto ňje je možno Slovenskích zvukou počuť, običají vidjeť, a inšich Slovenskej národnosti charakteričních známok spozorovať. V samom mest'e kazaťel slovenski má hlučnuo poslucháčstvo a dokola viac d'ed'in Slovenskích, alebo aspon s druhimí národami pomješanich sa nachádza, a keď id'eš na jarmak do Parkanu, na druhej strane Dunaja oproti Ostrihomu ležjaceho mestečka, teda na oblek pozorujúc, mislíš že si hádam v Kečkeméte, počujúc ale zvuki sa ti len srdce zaraduje, ako pod kožuchom maďarskím srdce slovenskuo, pod kalapom maďarsko-národním bistrje umi slovenskje prebívajú“.⁴³ Autor zachytil jeden výrazný aspekt akulturácie. V článku ďalej zaznamenal postrehy o turčianskych plátenníkoch, ktorí prichádzali na trhy a jarmoky, pričom ho zaujala ich vynikajúca znalosť maďarčiny. Usudzoval, že „*sa Slovák akjekolvek reči cudzje teda aj Maďarčinu lahko a dobre naučí a že on ňje je ňeprjaťel Maďarčini, tím meňej Maďarou, ako mu to ňespravodlivo na oči vihadzujú – ale že sa s prepjatou maďarizáciou sprjaťeliť ňemuože“.**

136. číslo SNN (17. 11. 1846) prinieslo vo forme úvodníka 1. časť rozsiahleho príspevku Š. Homolu pod názvom „*Prosba k bratom Horvátom a Slavonskím Srbom“*, 2. a 3. časť vyšli v nasledujúcich dvoch číslach. V 1. časti autor písal o ťažkej sociálnej i hospodárskej situácii na hornatom Slovensku, zvlášť v dôsledku neúrody v posledných troch rokoch a vysokého prírastku. Ako riešenie navrhol vyst'ahovalectvo, t. j. aby, „*svoje otcovskje dolini a vrchi, úboče a dúbravi, role a lúki, domi a osadi aspon každí švrťi obivaťel z tých najhornatejšich stolic zaňehau, so svojimi spolubratmi sa rozlúčiu a do blažeňejšich krajou našej krajini sa vist'ehovau“.* Optimálnym východiskom mohlo byť podľa neho práve vyst'ahovanie časti Slovákov do Slavónie. V texte ďalej zdôvodňoval, že „*...Slavónia, ten Srbski raj a požehnaná zem kananejská, o ktorej bi sa čo do jej úrodnosti pravdive povjedať mohlo, ... , je v pomere k svojej rozsiahlosti a úrodnjemu polu tak málo obidlená, že na 172 štvorcových mílach ležjace zeme 348.000 obivaťelja náležitiťe obrobiti na žjaden spuoseb dostatočnu biť ňemuožu, a práve preto kebi ich Báčanski a druhí cudzí robotníci ňezrábali, takmer z polovice bi ostať a ňeužitocními sa stať museli“.⁴⁴ Š. Homola ďalej sformuloval prosbu voči slavónskym Chorvátom a Srbom a poukazoval na výhody príchodu pracovitých Slovákov. V 2. časti (137. č., 21. 11. 1846) podrobnejšie charakterizoval Slavóniu a okrem zdôraznenia hospodárskych výhod apeloval na bratstvo Slovanov. V 3. časti (138. č., 24. 11. 1846) sa vyjadril k obavám z cudzincov, ako príklad úspešnosti uviedol Nemcov na Spiši, ale aj v Báčke a Banáte, ktorí mohli byť dobrým príkladom v hospodárstve. Oproti možným animozitám voči Nemcom poukázal na ich rýchlu jazykovú asimiláciu v slovenskom a srbskom prostredí („*... kím za našich časou Němec jednoho Slovana poňemčí, do tedi d'esat' Němcou stanú sa Slovanmi ...“*), na inom mieste novín ďalší prispievateľ zaznamenal ich ľahostajnosť k materčine a maďarskú jazykovú asimiláciu). Vo vzťahu k perspektívnemu slovenskému osídleniu Slavónie autor zdôraznil výhody spoluzitia príslušníkov slovanských národov.*

Návrh a názory Š. Homolu predpokladali rozsiahlejšiu odozvu medzi čitateľmi SNN. Oprávnené prekvapenie z absencie reakcií vyjadril Ján Francisci (Rimavský) v 180. čísle novín (27. 4. 1847) v úvodníku „*Ohlas opozd'eni, ale na čase“*, za ktorým nasledovali ešte tri pokračovania. Vyjadril určité rozhorčenie nad tým, že nikto na Homolov článok nereagoval, „*t. j. v. obecnstvo sa uspokojilo s tím, že to stálo v novinách, ďalej o veci ňemislelo, tím meňej prehovorilo, a najmeňej vikonalo“.* Podľa neho bolo treba upozorniť na temnú stránku Homolovho dobre a šľachetne mysleného nápadu. J. Francisci poukázal na riziká masového presťahovania ako ad-

⁴³ SNN, II. roč., č. 139 (27. 11. 1846), s. 556.

⁴⁴ SNN, II. roč., č. 136 (17. 11. 1846), s. 543.

ministratívne prekážky (od námestnej rady po stoličnú vrchnosť), problém zemepánskych povinností, platenia daní a urbáriálnych dávok atď., vyčítal tiež adresáta prosby, pretože by spomínanej prosbe mal predchádzať celonárodný konsenzus. Položil tiež otázku, odkiaľ vezme sedliak po vyplatení všetkých podlžností vrchnosti na cestovné útraty. Analyzoval aj eventualitu, žeby presťahovanie organizovali stoličné vrchnosti. V tom prípade by si Slováci vôbec nemohli byť istí, že sa dostanú do Slavónie, skôr na pustatiny maďarských stolíc. Podľa neho by sa slovenskí vystaľovalci len vystavili ďalšiemu utrpeniu. V 4. časti svojho príspevku (183. č., 7. 5. 1847) podrobnejšie sa venoval možnostiam, ktoré by v budúcnosti mali zabrániť ťažkým krízam – výraznejšie angažovanie sa majetnejších členov cirkvi (cirkevných obcí) v prospech sociálnych cieľov, hlavne však zrušenie aviticitas, vykúpenie spod urbára, pomerná daň všetkých majiteľov bez výnimky a slobodný prístup nezemanov k úradom.⁴⁵

Od začiatku roka 1847 pribúdali správy, ktoré reflektovali čoraz ťažšiu sociálnu situáciu v mnohých častiach Slovenska a vystaľovalecké pokusy ojedinelých skupín zúfalých ľudí dostať sa na Dolnú zem. Napríklad Š. Homola zaznamenal: „*Oravci už začínajú hustejšie ces naše dediny a mestá do Banátu prechádzať, a že najvjac peši v blate, snehu a v zime putovať musia, napospol popuchnutje nohi chudáci majú. Njektorí na ceste mrú, druhí inšje bjedi podstupujú*“.⁴⁶ Dopisovateľ z Oravy spomenul veľmi kritické hospodárske a sociálne pomery v kraji, jedine plátennícki obchodníci a robotníci cez leto pracujúci na Dolniakoch umožňujú prežiť Oravcom, „*ale sa aj sťahujú do toho Banátu ustavične, i toho roku jich už do 100 rodín bitom odputovalo*“.⁴⁷ Ďalšia správa z dolného Liptova uvádzala: „*Z okolitích d'edín: Černovej, Likavki, Dubovej (v Orave), Bjeleho Potoka atď. už od jaseňi na vjac sto duši sa do Banátu visťahovalo, z ktorich ale najme tí, čo sa minuljeho mesjaca boli ta vibrali, nazpet sa vrátili, keď sa im prjehod ces Pešť zabráňiu*“.⁴⁸ V reakcii na príspevok z Klenovca v poznámke správcu novin uviedol E. Štúr, že z mnohých strán dochádzajú správy o nesmiernej biede, dopisovateľ zo Spiša napísal o odchode asi 60 vozov, ktoré smerujú do Banátu. Vystaľovalcov však čaká sklamanie, lebo „*práve teraz dostávame dopis z dolních strán, v ktorom sa nám bjeda horních pristehovancov do ustrnutja opisuje; ľudja títo vraj tam pritulku nedostávajú, a tak prinútení sú zase len nazpet sa poberať, na zpátočnej ceste ale bez víhľadu a bez nádeje len tak mrú a hinú ... z Pešte nám p. Ondrej z Kisúic tú zprávu dáva, že na uliciach Pešťjanskich ľudja hladom klesajú a zomjerajú, čo sa vraj každodenne prihadzuje ... nemocnice sú vraj preplňenje, v ktorich každodenne od 10 – 20 hladom ubitých ľudí zomjera ...*“.⁴⁹ V inej správe anonymný autor vyjadril rozhorčenie nad tým, že mesto Pešť postavilo stráže, aby zabránilo vstupu vystaľovalcom z „horných“ stolíc. J. Kutlík vydal svedectvo o mimoriadne tuhej zime, ľudia aj v Pítvaroši a na okolí minuli veľa kuriva a nie je ani dostatok potravín. Mnohí podľa neho odchádzajú na roboty k Tise, kde však špekulanti draho chlieb predávajú. Aj on zachytil utrpenie Oravcov, ktorí sa dali zlákať na práce v baniach v Banáte a vycestovali počas zimy. Boli nútení utekať odtiaľ späť na Slovensko o hlade a bez prostriedkov ako žobráci. Zarazila ho brutalita a krutosť tamojších Rumunov voči nešťastníkom, „*jaký je muoj žjal, keď si pomislím, ba keď očima vidím tíchto úbohých Oravských Irčanov*“.⁵⁰ Dokonca už počas pokročilej jari v 188. čísle novin (28. 5. 1847) dopisovateľ zo Spišskej stolice spomenul informáciu, že už niekoľko týždňov istý sedliak („*zaopatrení písmom s dvoma podpísami Temešsko-Banátskích komorských úradňikov*“) získaval medzi tunajšími sedliakmi, najmä Nemcami, vystaľovalcov pre Banát. Úspešný bol hlavne v Toporci (asi 200 ľudí), v Hodermarku a Rauschenbachu. Stoličná vrchnosť protestovala proti takémuto spôsobu získavania presídľencov

⁴⁵ SNN, II. roč., č. 183 (7. 5. 1847), s. 729-730.

⁴⁶ SNN, II. roč., č. 155 (26. 1. 1847), s. 621.

⁴⁷ SNN, II. roč., č. 165 (2. 3. 1847), s. 659 (chybné číslovanie, s. 659 už druhýkrát).

⁴⁸ SNN, II. roč., č. 172 (26. 3. 1847), s. 686.

⁴⁹ SNN, II. roč., č. 177 (16. 4. 1847), s. 706.

⁵⁰ SNN, II. roč., č. 182 (4. 5. 1847), s. 727.

u kráľovskej rady i u Temešskej stolice.⁵¹ Zvláštny charakter mal článok v 96. čísle OT (26. 5. 1847) s názvom „*So židmi na dolnú zem!*“. Anonymný autor v ňom navrhoval, aby boli Židom poskytnuté pozemky v niektorej oblasti Dolnej zeme (t. j. vyhradené územie), vraj by to bolo prospešné im a takisto aj kresťanom, pričom dôvodil známymi súdobými stereotypmi („*keď židja len zo šalbi a klamu žijú, pošleme jich ta, kde robiť budú musieť, a klamať nemozú*“).

Pitvarošský dopisovateľ J. Kutlík poslal do SNN zaujímavý príspevok o spôsobe pomoci pre chudobných spoluobčanov (165. č., 2. 3. 1847), ktorý redakcia dávala aj neskôr za vzor. V Pitvaroši vznikla tzv. dobročinná pomocnica, do ktorej majetnejší občania zložili vyše 40 prešporských mier obilia a k tomu istú sumu peňazí (neskôr doplnenú o dôchodky z mlyna) s cieľom pomôcť prežiť biednym v obci. Za dobrý príklad označil podobnú inštitúciu jestvujúcu v Starej Pazove v Srieme. Okrem toho však Pitvarošania z cirkevnej pokladne pre chudobných poskytovali podporu aj pre núdzných pocestných – „*u nás ani jeden chudák neprejde, abi sa mu ňeud'elilo; najvjac bratja šarišskí Rusíni a chudáci Oravci dostávajú*“.⁵²

J. Kutlík uverejnil v r. 1847 v SNN osem rozsiahlejších článkov. Články obsahovali viaceré správy, informácie rozmanitého charakteru; okrem už spomínaných faktov o vystaňovalcoch, kritizoval niektoré ľudové zvyky súvisiace s poverami, hlavne rozšírené veštenie, vysokú kriminalitu v okolí (lúpežné prepady na cestách do Banátu), podvody, upozornil na spor so sarvašským advokátom Jánom Kollárom, dopisovateľom Pesti Hírlap a napriek slovenskému pôvodu povestným maďarizátorom, ktorý v tlači potupil národne citiacich Slovákov i Kutlíka osobne. V 190. čísle (4. 6. 1847) napísal o ročných skúškach v novopostavenej škole v Pitvaroši za prítomnosti dekana Daniela Zajaca. Žiaci skúšky vykonávali v materčine, češtine a maďarčine: „*Prví je to príklad a jed'ini u nás, že sa naša milá Slovenčina verejne ukázať osmelila. – Budúčne vjac ukáže-me, ačpráve náboženskje predmeti v ích českom obleku zachovať ešte za potrebnuo uznávame*“. V závere článku odsúdil konanie zábav v tomto ťažkom roku a ohlásil vznik nedeľnej školy v obci.⁵³ V inej správe písal aj o počasí a jeho vplyve na budúcu úrodu, zachytil prípravu na odchod „našich ľudí“ na sezónne práce do Banátu a Sriemu a naopak príchod ľudí z Horniakov na zárobky do susedného Mezova („*ale sa ťažko každjemu i robota dostaňe*“). Pochválil organizačnú činnosť vojenských správcov, poriadok, disciplínu, lekársku starostlivosť a operatu chorých vo vojenských nemocniciach, evidentnú pomoc robotníkom prostredníctvom platby časti mzdy v podobe naturálnej (chleby) a zaznamenal aj pomoc makovského biskupa, ktorý dal piecť lacný chlieb pre chudobu. Výrazne kritizoval rozhodnutie seniorálneho konventu 5. 5. 1847 v Orošháze vo veci zastavenia prác na knižke „*Zpěvník evanjelickí*“ (poznamenal: „*Slovenčina sa u nás ňechce do bujnej zeme prijat' a čeština ani tak ... Oj, oj naše dolňozemskje kraje! – Oj ti náš dolňozemskí lud!*“).⁵⁴ V septembri informoval o náprave úrody po júnových dažďoch, spomenul, že „chudoba horniacka“ sa už zväčša navrátila späť do domovských dedín, okrem chorých.

Zaujímavým príspevkom k téme usadzovania sa Slovákov na Dolnej zemi boli jeho informácie o nadlackých novousadlíkoch v 218 čísle SNN (14. 9. 1847): „*Tu v ňed'alekom mestečku Nad'laku, kde veľkú faru a dvoch kňazov ev. majú, založila sa i katolícka nová cirkev; fara je už postavená a kňaz mladí, jako virozumjevám Slovák, už v ňej biva, kostol ale sa sotvá ešte toho roku staväť bud'e. Prídu bez pochibi ta noví obivaťelja, ktorí si tam budú muocť sed'eňja nakúpiť od Valachov, a tak sa zdá, že títo noví obivaťelja budú Němci. Mi bi sme račej Slovákom dožičili, lebo zo skúsenosti vjeme, že kde Němec dycha, to povetria ňje je pre slovenskje plúce, ňebolo bi to dobruo susedstvo. ňezačala sa síce ešte táto ňemecká migrácia, ale keď zavoňajú, puojdu ako lastovički; len dve rod'ini prišli dosjal tam od Muráňa, ale prislabje. Užiťe bratja Slováci túto zpravu k vášmu dobrjemu. Jedno celuo sed'eňja stojí blízko 3.000 zl. šajnovích, ale zem Kananej-*

⁵¹ SNN, II. roč., č. 188 (28. 5. 1847), s. 750.

⁵² SNN, II. roč., č. 165 (2. 3. 1847), s. 659.

⁵³ SNN, II. roč., č. 190 (4. 6. 1847), s. 758.

⁵⁴ SNN, II. roč., č. 199 (6. 7. 1847), s. 794-795.

ská, dá zrno 20-30 i višé“.⁵⁵ Určitá etnicky motivovaná nevraživosť medzi Slovákmi a Nemcami sa prejavovala aj medzi súvercami, ako to zaznamenal i ev. farár v Poľnom Berinčoku Karol Jeseňský.⁵⁶ Obavy autora článku sa nesplnili, r. 1853 žilo v Nadlaku len 58 Nemcov a väčšinu katolíckych spoluobčanov tvorili Slováci a Maďari. Ani v r. 1853 nemali ešte rímski katolíci svoj kostol a bohoslužby vykonávali v škole.⁵⁷

V tom istom článku sa J. Kutlík dotkol aj momentálnej situácie v Békešskej Čabe, čo sa týkalo sporov o podobu spisovného jazyka Slovákov: „... i mi musíme prisvedčiť, že je ten p. K. (t. zn. J. Kollár, pozn. aut.), čo do českých Kvetov písau, na hrubom omile i zo strani nášho v. békešského duchovenstva, ktoruo ak sa nežaujíma, aspon sa vjacej nepřotiví Slovenčine, čoho svedoctvom bud', že circulandum conferencie peštjanskej do blata zavjazlo ... Počujem, že sa nám o krátky čas má ohlásit' i náš hodní rodák K. St. (t. zn. Karol Straka, pozn. aut.), tam okolo našej veľkej Slovenskej Čabi – bude nám vítaní!“.

Posledné dva články uverejnil J. Kutlík v decembri 1847 (246 / 21. 12. a 247 / 24. 12.). Venoval sa v nich vyslovene hospodárskym pomerom v kraji a čiastočne v Banáte, písal o úrode obilia, kukurice, viniča, jablák, konopí, o cenách dobytky, ale aj o vysokej kriminalite, ktorá postihla aj nadlacksé sálaše zo strany tzv. lóživáňov, zlodejov koní a dobytky; páchatel'ov neidentifikoval medzi miestnymi Slovákmi, ale „to remeslo id'e našim maďarským susedom ako bi mihau“ (na inom mieste spomenul aj povestného Sándora Rózsza).

J. Kutlík bol tiež autorom cestopisných črt „Cesta po Slovensku“ v 81. a 82. čísle OT (26. 11. a 7. 12. 1847). Opísal svoju cestu „od Banátskej hraňice po sami náš hrdí Kriváň“. Na cestu sa vydal 17. júna 1847 a všimal si na jej život ľudí, zvyky, rôzne stretnutia, národno-vlastenecké aktivity. Prvou zastávkou bol „slovenskí Sarvaš – naschvál dokladám slovenskí na protivěň tomu sarvašskjemu búchačovi K. (t. j. už spomínanému advokátovi J. Kollárovi, pozn. aut.), ktorí chceu voňahdi silou mocou preukázat', že je Sarvaš nje slovenskuo mesto preto, že má 300 čestních (honoratiores)!! – ale o Sarvaši písať je delikátna vec ...“.

Pokračoval k Tise, cez Aboň, Solnok, Cegléd, potom cez „židovskí Jeruzalem – rozumjem Iršu, prvú slovenskú d'ed'ínu od Sarvaša“, kde ho prevapil veľký počet Židov v pomere k ostatnému obyvateľstvu, napokon došiel do Pešte, odtiaľ cez Vacov, Katrenku („bidlisko švábsko, kde som museu eš'e i za vodu platit'“), Palánku, Šahy atď. na Banskú Štiavnicu, Banskú Bystricu a ďalej do Turca, Oravy a Liptova. Väčšiu pozornosť detailom cestovania venoval skôr na území dnešného Slovenska.

V 158. čísle SNN (5. 2. 1847) anonymný Sarvašan („X.“) sa v rozsiahlejšom článku („Z dolnej zeme. Zpráva o Sarvašskej škole“) venoval situácii na sarvašskom lýceu (čím nadviazal na svoj predchádzajúci príspevok k tejto téme – SNN 122 / 29. 9. 1846). Písal s jemnou iróniou o zmenách, ktoré medzičasom nastali: „... sme toho roku s našimi Sarvaškimi školami o mnoho spokojnejší. Trebas naše d'eti eš'te len na tje maďarskje kázne choďja, a beda ím, akbi zameškali, alebo ích za Slovenskje zameňili! Na to je pokuta; ale aspon posvetená ruka pravdi Kristove rozkladá a nemusíme sa bát žjadneho atheizmu – aspon to jedno nás uspokojuje ...“; vyjadril však aj jednoznačnú výzvu k vzájomnej tolerancii, k pokojnému spolužitiu rôznych národností: „Ťešilo nás njevislovně, ked' sme počuli, že náš hodní professor pán A. M. (Adolf Molitoris, pozn. aut.) tu i tu svojim žjakom nječo po slovenskí vikladá, slovenskje porekadlá a običaje pripomína, nje ku posmechu, ale k poučěňú veci, a hñed' sa ozívajú hlasi: “Oktadó úr, mi az?” Dobre robí náš veterán; njetreba národností do jednej sljevat', to je božskuo právo, aňi odcudzovat' a ladovou vodou poljevat', abi jedna na druhú vrčali, ale jednu k druhej tak blížit', abi sa spolu šetřili a laskali, ako srďečnje sestři ...“.

Spomínaný A. Molitoris bol sarvašským rodákom a skutočne učiteľským veteránom. Po absolvovaní štúdií nastúpil ako učiteľ na seniorálnu školu v Poľnom Berinčoku r. 1828, spolu s ňou sa presťahoval r. 1834 na Sarvaš, kde učil až do svojej smrti r. 1855 „častokrát

⁵⁵ SNN, II. roč., č. 218 (14. 9. 1847), s. 870-871.

⁵⁶ JESZENSZKY, K.: Osada Mező-Berény a gegj Cjrkew ew. augsp. wyzn. Slowenská. Arad: 1861, s. 28-29.

⁵⁷ ZAJAC, D. – HAAN, L.: Dejepis starého i nového Nadlaku. Do slovenčiny z pôvodného vydania r. 1853 preložil O. Štefanko. Nadlak: DZSČR a Slávia, a. s., 1994, s. 16-18.

nadmjru přjsný, ale železné usilownosti“.⁵⁸ Anonymný autor článku vyzdvihol usilovnejšiu prácu profesorov, študentov i pokroky v oblasti výučby latinského a nemeckého jazyka, avšak problémom naďalej zostávalo vyučovanie slovenčiny, materinského jazyka väčšiny žiakov školy. Reagoval tiež na istý článok v Pesti Hírlap: „*Že sme za Slovenčinu hlas zdvihli a na prehnanosť maďaromanskú (to ešte volakomu pošepnúť chceme, že mi medzi skutočnými Maďarmi a Maďaronci veľkí rozďjel robíme) prst položili, to je ešte tuším nje kriminálnska vina aňi hrjech ... Ako čobi sa to už ňedala vlast' naša milá, alebo národnosť maďarská, ktorú si mi vjeme vážiť, ale len v susedstve, po slovensky milovať!*“.⁵⁹

Počas r. 1847 sa na stránkach SNN objavilo viac správ z peštianskej slovenskej obce (ako etnickej komunity). Autor „J. G.“ písal napr. o alarmujúcej nesvornosti v prostredí slovenských kňazov a učiteľov („*jedni sa pravotja, druhí aňi neshovárajú, jedni len skrito na druhjeho cirkevňikov podhuckávajú; ind'e si už dve strani naprosto oproti stoja, ind'e jedna druhá už aňi škrknúť ňesmje ...*“).⁶⁰ Dopisovateľ „Ondrej z Kysúc“ analyzoval podrobnejšie v 199. čísle SNN (6. 7. 1847) stav vzdelanosti, kultúrnych aktivít slovenskej menšiny v Pešti, zdôrazňoval význam používania a pestovania materinského jazyka: „*Jazik je prúd, na ktorom celá vlastnosť človeka splíva, je žľáb vzd'elanosti národov. Ak jazik klesá, zapchá sa žrjedlo biťja duševnjeho, zväďne svježosť ducha, oslabňe hibaňja viššjeho života*“. Kritizoval ponížovanie jednoduchých a zväčša chudobných slovenských obyvateľov peštianskych predmestí: „*... a predca sú ludja, ktorí takí národ z ňvedomosti obviňujú, ano ho vismjevajú, ked' mu prostrjedok sebä vzd'elaňja a pozdvihnutja najprirodzeňjši, najsnadňjši odňali. Ale ako tím vlasti poslúžili svedčja medzi inšimi aj Peštjanski Slováci, najme na Jozefskom predmestí. Na samom predmestí tomto jedno 4.000 katolíckich Slovákou býva, ktorí boli prvi obivaťelja tohto predmestja; krásni kostol je najvjac rukami slovenskimi vistavení, vo školách sa trojakou rečou rovno viučovala mládež. Behom času reč slovenská je celkom zo školi viťisknutá, ňemecká a maďarská zostali*“.⁶¹ Autor mieril kritickými slovami do radov cirkvi, pretože mnohí kňazi ignorujú edukáciu ľudu v jeho materičine, ba dokonca vystupovali s nenávisťou a odporom voči nej, vraj z lásky k vlasti. Kritizoval zvlášť fakt, že okrem raňajšej omše, ktorej súčasťou bola slovenská kázeň, už katolícki Slováci nemali kontakt s materinským jazykom, ani katechizácia mládeže sa nevedla v slovenčine. Ako opačný príklad uviedol miestnych Nemcov (mali vlastnú školu i katechizáciu v nemčine). Text článku uzavrel výzvou: „*Skoro každá najmizerňjšja osada má svoju prvotnú školu, 4.000 ale Peštjanskich Slovákou jej ňemá!!!*“. V 2. časti článku (200/9. 7. 1847) dal do protikladu uvedené skutočnosti a mediálne forsírované maďarské snahy čo najviac podporovať vzdelanosť a pestovanie jazyka u moldavských Maďarov (Čangov) a výzvy kňazom, aby medzi nimi vykonávali misie.

Iný autor si všimol jeden z výrazných prejavov akulturácie – úradné pomadžarčovanie mien a priezvisk u Slovákov, napr. Vartiak na Varasdy, Mráz na Déry, Zima na Télyf, Považanec na Pözsényi, podobne však aj u Nemcov, napr. Stern na Csillagi, Bauersachs na Pórszáz, Snitzer na Metszösy atď.⁶² Podobným prejavom vedomej akulturácie bol i prejav etnického Slováka J. Kubicu, vyslanca Trenčianskej stolice na krajinskom sneme, ktorý vo vtedy príznačnej atmosfére okrem iného dňa 18. 12. 1847 predniesol: „*... ale ked' ňeprináležím medzi tích šťastních sinov, ktorí v národňej reči spolu aj svoju reč maťerinskú majú: ňeverím, že bi naša ústava rozkvitať mohla, kím sa maďarská reč vo všetkých vsťahoch pospolitjeho života dokonale ňerozšíri ... predkladám teda zákonní článok ten, abi sa v jeho prvej čjastke vislovilo: žebi v Uhorskej krajiňe všetki vrchnosťi, súdi, či to meštánskjje, či cirkevňje, či vojenskjje, ako aj jednotliví úradňici, za úradnú reč*

⁵⁸ ŽILINSKÝ, M.: Dějepis Městečka Sarwaš a opis nyněgšich jeho poměrů. Pešť: 1872, s. 100.

⁵⁹ SNN, II. roč., č. 165 (2. 3. 1847), s. 659.

⁶⁰ SNN, II. roč., č. 162 (19. 2. 1847), s. 647.

⁶¹ SNN, II. roč., č. 199 (6. 7. 1847), s. 794-795.

⁶² SNN, II. roč., č. 203 (20. 7. 1847), s. 811.

maďarskú reč mali“, v ďalšej časti prejavu žiadal odstrániť cudziu reč (t. j. nemčinu) z úradov i z armády.⁶³

Autor správy v 201. čísle SNN konštatoval odpor viacerých kňazov k organizovaniu a podpore spolkov miernosti v Ostrihomskej župe, ďalší sa zmienil o podobnej situácii medzi slovenskými katolikmi v Pešti. Dôvodom bolo pravdepodobne spájanie spolkov miernosti so slovenským národným hnutím.

Informáciami bola bohatšie zastúpená Báčka a Sriem. Š. Homola prispel napr. správami o nových prisťahovalcoch, chválil a propagoval „Domovú pokladnicu“ D. Licharda, uvádzal rôzne miestne zaujímavosti, údaje hospodárskeho charakteru, o opatreniach stoličných úradov (napr. na podporu chudobných), o školskej a cirkevnej problematike (napr. zaznamenal protest cirkevného zboru seniorátu vo Vrbasi proti zasahovaniu „svetských mužov“, aristokratov, do cirkevných záležitostí, požadoval nápravu vo veci nízkeho počtu škôl a učiteľov na počet detí), reagoval na „surový útok“ L. Balogha proti J. M. Hurbanovi v 28. čísle (1847) *Egyházi és Iskolai Lapok*.⁶⁴ V správe z konania cirkevného seniorálneho konventu v Novom Sade 17. 6. 1847 zdôraznil v súvislosti s výmenou na poste dekana, keď po zosnulom Šišmálekovi bol zvolený Samuel Borovský, „slova Božieho kazateľ pivnický“: „*Ja na tento úrad národným okom hľadajac, v Báčskom senioráte ho teraz za najhlavnejší považujem a rád bi som v ňom vid'jet mocnú podporu budúcej osvety vo vzd'elanosti od horňích svojich spolubratov trochu sa zapozd'iljeho Báčansko-Slovenskjego ludu*“.⁶⁵ Zo Sriemu, konkrétne zo Starej Pazovy, sa ozvali dvaja dopisovatelia: J. T. Langhoffer a Š. Leška. Prvý z nich napísal ohlas na Štúrovu esej *Kde leží naša bieda?*. V závere článku žiadal: „*1. Abi sa do počjatočnich škuol Slovenskích jazik maďarskí koňečne v'ískať ñesmeu; 2. Abi sa vo višších školách vlasti našej, menovito kde sa Slováci vo školách vo vätšom počte nachod'ja, aj v slovenskom jaziku jedna lebo druhá nauka, okrem slovnice predkladala; a po 3. Abi aj úradníci na Slovensku, ak to potreba porozumeňja sa pri súdoch a inde vihladáva, slovenskjego jazika mocní boli*“.⁶⁶ Š. Leška písal hlavne o regionálnej hospodárskej problematike.⁶⁷

Autorom rozsiahlejšieho príspevku „Ohlasy Slováká zo Slavónie“ (esej cestopisného a memoárového charakteru), ktorý vyšiel v 64. a 65. čísle OT (21. 5. a 1. 6. 1847), bol katolícky kňaz Ján Tombor z Diakova. Jadrom jeho textu sú zážitky z cesty z rodnej slovenskej Žiliny do slavónskeho (chorvátskeho) Diakova, predovšetkým rozhovory so spolucestujúcimi príslušníkmi rozličných národností o aktuálnej národnostnej problematike (hlavne s Maďarmi, Chorvátmi a Srbmi), zamyslel sa aj nad publikovanou Homolovou prosbou v súvislosti s vystáhovalectvom a pripomenul, že východiskom by rozhodne bol rozvoj priemyslu na Slovensku. Zhodou okolností jeho spolucestujúcimi na parolodi z Pešti boli aj vyššie spomínaní slovenskí baníci zo Starých Hôr cestujúci do banátskej Oravice; obdivoval ich jemu ľubozvučne znejúcu slovenčinu. V závere príspevku vyzýval k vzájomnému porozumeniu a spolupráci medzi Slovákmi a Slavóncami: „... *mnoho si mi prác usporíme, ak vždi vzájomním na nás ohladom na cest'e národnej osvety pokračovať bud'eme*“.⁶⁸

Od októbra 1847 pribúdali v SNN správy z príprav a neskoršie z rokovaní krajinského snemu v Bratislave. V číslach z kalendárneho roku 1848 už tieto správy dominujú. Preto článkov a správ aj z oblasti slovenských jazykových ostrovov Dolnej zeme postupne ubudlo. Rýchly politický a spoločenský vývoj, ktorý spel k revolúcii, prinútil redakciu uprednostňovať informácie dôležité z celokrajinského hľadiska. Vo februári 1848 sa z Dolnej zeme ozval osvedčený dopiso-

⁶³ SNN, II. roč., č. 248 (31. 12. 1847), s. 991.

⁶⁴ SNN, II. roč., č. 155 (26. 1. 1847), s. 621-622; č. 156 (29. 1. 1847), s. 624-625; č. 201 (13. 7. 1847), s. 803; č. 202 (16. 7. 1847), s. 806-807; č. 220 (21. 9. 1847), s. 878-879.

⁶⁵ SNN, II. roč., č. 202 (16. 7. 1847), s. 806-807.

⁶⁶ SNN, II. roč., č. 222 (28. 9. 1847), s. 884-885.

⁶⁷ SNN, II. roč., č. 237 (19. 11. 1847), s. 947.

⁶⁸ OT, II. roč., č. 65 (1. 6. 1847), s. 517.

vateľ J. Kutlík z Pitvaroša s článkom „*Život Slovenský*“.⁶⁹ Konštatoval, že už dávnejšie nepodal správy o živote Slovákov z jeho kraja Dolnej zeme. „*Darmo, na našich stranách, kde je skoro babilonská mješaňina jazikov a národností tak, že na jednej d'ed'ine pätorakú reč a tolkkorkje zviki národnje počut' a vid'jet' možno, a kde' novejší maďarizm velkuo pole a silu d'el'nikov – i z našich rodákou našjeu – to tak lahko ňeide ...*“. Ako istý príklad charakterizoval situáciu v Slovenskom Komlôši: „*Osada je to slovenská, storočnja, rozložená a kvetúca, kde' mi evanjelici dvoch kňazov a do 8.000 duší máme, obivateľja najvjac dobremajúci hospodárovja a remesel'nici azda celú Oravskú stolicu bi zaplat'ili; porjadne školi – len žjakov je do 800! – dobro pole atd'., počali akosi tjež za módou isť, počali sa maďarčiť, a čo všetko ňevikonali, akje „gazdasági, olvasói atd'. egyesületek“ to aňi sám ňevjem. A kdože v tichto, ináče chválihodních snahách, ozaj účasť brau? Nuž najvjac páňi kňazja, páňi notári, páňi úradski, (ked' st'ihli) páňi kupci, a ešte ňjektori páňi ...*“. Upozornil, že medzi nimi nevidieť záujem o slovenskú tlač a literatúru, nie je záujem o dianie na Slovensku („*aňi sme ňje Maďari, aňi Slováci*“). Predsa však sa aj na Komlôši začal prebúdať „slovenský život“, čoho prejavom, podľa J. Kutlíka, bola skutočnosť, že čitateľský spolok si objednal SNN a Hospodárske Noviny namiesto českých, „*ktorje vraj dobre ňerozumje a ňemajú záležitosti pre nás Uhorkích Slovákov*“.

Optimistické informácie J. Kutlík podal o Nadlaku. Pochválil činnosť tamojších evanjelických kňazov a učiteľov (ktorí „*pre maličkosť jazikovje na našu postat' vistúpiť váhali*“) vo veci spolku miernosti a nedeľnej školy. Pritom vyjadril i nádej, že aktivity slovenského národného hnutia sa rozšíria, „*... sem ešte pristúpi velikánska naša Čaba so svojimi hodnimi mužmi, potom Sarvaš! Birňň! Banátsko! Potom uvid'íte rodáci, ako veci naše puojdu, a ako sa zmocňje naša mladá sila slovenská*“.

262. číslo SNN (18. 2. 1848) prinieslo správu o pripravovanom vydaní maďarsko-slovenského slovníka od sarvašského profesora Š. Jančoviča.⁷⁰ Autor správy vyzdvihol tento čin a zároveň aj znenie predhovoru, z ktorého citoval rozsiahlejší úryvok. V ďalších číslach novín sa objavili z Dolnej zeme už len sporadické správy o nepokojoch, o úrode, o cenách potravín. Napr. v správach z Báčky (289 / 30. 5. 1848) už nie sú žiadne informácie o miestnych Slovákoch, ale o dramatických udalostiach medzi Srbmi. Poslednou správou SNN - reflektujúcou dolnozemských Slovákov - bola prevzatá informácia z maďarských novín o nepokojoch medzi Slovákami okolo Bakoňu, ktorí údajne zaútočili na faru kňaza odmietajúceho kázať po slovensky, a preto je potrebné nasadiť proti nim ozbrojenú národnú gardu, aby ich „*držala na uzde*“.⁷¹

Problematika dolnozemských Slovákov zo sociálneho, hospodárskeho, kultúrneho i historického hľadiska našla na stránkach SNN a OT dostatočný priestor. Jednotlivé oblasti Dolnej zeme s početnejšími jazykovými ostrovmi (Báčka, békeško-čanádska oblasť) boli v zásade rovnomerne zastúpené, avšak veľmi sporadické boli alebo vôbec chýbali informácie z niektorých (nielen menších) lokalít, hlavne záležalo od osobnej vôle, aktivity a zanietenosti dopisovateľa ako často a akého charakteru zasielal správy do redakcie novín. Jednoznačne najaktívnejšími prispievateľmi boli Š. Homola v Báčke a J. Kutlík v békeško-čanádskej oblasti. Najviac správ z Dolnej zeme uverejnili SNN v r. 1846 a 1847. V r. 1846 z Báčky publikovali 15 správ (z toho autorom 9 bol Š. Homola), z békeško-čanádskej oblasti 10 správ (z toho autorom 7 bol J. Kutlík), Pešte sa týkali 3 správy, Banátu a Sriemu spolu 3. V r. 1847 z oblasti Báčky publikovali 4 správy (autora Š. Homolu), z békeško-čanádskej oblasti 10 správ (z toho autorom 8 bol J. Kutlík), Pešte sa týkalo 7 správ a Sriemu 3. Uvedený zoznam doplnili ojedinelé správy z iných oblastí a zmienky v článkoch všeobecnejšieho charakteru alebo týkajúcich sa iných oblastí.

Väčšina autorov textov sa zaoberala nasledujúcimi problémami: otázkou presadenia sa štúrovskej slovenčiny proti češtine ako spisovného jazyka, organizovaniu osvetovej a národno-

⁶⁹ SNN, III. roč., č. 256 (28. 2. 1848), s. 1 024.

⁷⁰ O profesionálnej aj literárnej činnosti kňaza a pedagóga Š. Jančoviča (1811-1893) písal i M. Žilinský v Dejepisě mestečka Sarvaš (1872, s. 110).

⁷¹ SNN, III. roč., č. 291 (6. 6. 1848), s. 1 162.

buditeľskej práce cez spolkovú činnosť, úsilie o zapojenie čo najväčšieho počtu inteligencie a hlavne vidieckeho ľudu pre spomínané hnutie, zápas proti stúpencom maďarizácie vo vlastných radoch, zápas proti ponížovaniu najchudobnejších slovenských vysťahovalcov, snaha o nápravu konštatovaných krívd, zmysel a dôsledky (ešte stále) prebiehajúceho sťahovania sa na Dolnú zem, posilnenie prejavov slovenskosti v cirkevnom živote a výraznejšie zapojenie dolnozemských Slovákov do celonárodného hnutia. Jestvovanie enkláv dolnozemských Slovákov (v čase vydávania Štúrových politických novin už vyše 130 rokov) viedlo k istej diferenciacii názorového spektra v rámci intraetnických vzťahov. Niektorí autori vnímali výraznejšie rozdiely medzi jednotlivými enklávami, a to predovšetkým z geografického, sociálneho a ekonomického hľadiska. Zaujímavé je rozlíšenie podľa etnickej sebaidentifikácie, čo je zároveň svedectvom určitých premien identity (etickej a regionálnej), pretože v niektorých enklávach z rôznych príčin prebiehala asimilácia s okolitým väčšinovým obyvateľstvom rýchlejšie než v iných. Mnohým dolnozemským Slovákom bolo štúrovské vnímanie prejavov národného povedomia neznáme, resp. v dôsledku každodenných starostí aj nezrozumiteľné. Problém uvedomenia si identity sa prejavil i vnútri intelektuálnej vrstvy, čo sa odrazilo zvlášť v komunálnom, cirkevnom a školskom živote. Články, správy, eseje, ktoré informovali o dolnozemských Slovákoch podávajú zaujímavý obraz zmýšľania, činov aj ideálov predstaviteľov slovenskej inteligencie⁷² v konkrétnom úseku slovenských dejín v predvečer jedného z najvýznamnejších medzníkov európskej histórie – vlny revolúcií v rokoch 1848 – 1849.

Summary

Slovak communities in Lower-land as seen in Štúr's political newspaper

This paper is the result of a thorough research of the above mentioned topic in the newspaper and its literary section edited by Ľudovít Štúr in the years 1845-1848. The author states a certain disproportionality of reports from the correspondents residing in various parts of Hungary. The amount and frequency of reports depended on the good will and activity of local intellectuals. The most news were sent to the editorial office by Štefan Homola from Bácska (chaplain in Petrovec) and by Ján Kutlík from the Bekes-Csanad area (priest in Pitvaroš). Fewer reports came from the Slovak enclaves in the northern part of today's Hungary, from the town of Pest and its surroundings, from Banat and Srieň. It is interesting to note that there was no correspondent in the Hungarian town with the biggest Slovak population – in Bekescsaba. Most authors were dealing with following issues: the issue of Štúr's Slovak vs. the sympathizers of Czech as a literary language, organizing the edifying and national patriotic activities (especially the temperance clubs and Sunday schools), the effort to involve most of the intelligentsia and the village population in these activities, the fight against the sympathizers of the official Hungarian policy among their own ranks, fight against the humiliation of the poorest Slovak emigrants and the effort to correct these wrongs, the reinforcement of Slovak elements in the church life and a bigger involvement of the Hungarian Slovaks in the national patriotic movement.

⁷² Aj keď názory oponentov voči predstavám štúrovej generácie (kollárovcov, uhorských „vlastencov“) sa v Slovenských národných novinách a Orlovi tatranskom prezentovali len sporadicky a sprostredkovane.

Mníchovský pobyt publicistu a prekladateľa Jána Cádru (1905 – 1914)

MARTIN PEKÁR

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Slovensko-nemecké vzťahy predstavujú červenú niť tiahnúcu sa slovenskými dejinami už od stredoveku. Realizovali sa v rôznych historických obdobiach, pričom sa menila len ich intenzita a podoba. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa z objektívnych dôvodov uskutočňovali na personálnej úrovni a mali podobu predovšetkým kultúrnych kontaktov. V uvedenom období žili a pracovali v nemeckom prostredí mnohí Slováci. Jedným z najvýznamnejších centier spoločenského a umeleckého života, v ktorom sa na prelome storočí vytvorila početná slovanská kolónia, sa v tomto čase stával Mníchov. Súčasťou slovanskej komunity boli i viacerí Slováci, okrem iných málo známy myjavský rodák Ján Cádru. Práve jemu a jeho pobytu v Mníchove je venovaný tento príspevok.¹ Vychádza zo štúdia časti pozostalosti J. Cádru uloženej v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, ako aj z nepočítanej slovenskej a nemeckej odbornej literatúry. Väčšiu pozornosť osobnosti J. Cádru venovali na Slovensku doteraz len dvaja bádatelia. Eva Kostolná v 70. rokoch 20. storočia archívne spracovala jeho pozostalosť. Časť z nej, ako aj niekoľko štúdií o Cádru tiež publikovala.² V súvislosti s výskumom slovensko-francúzskych vzťahov sa v posledných rokoch k Cádruvi dopracoval Ján Mojdis.³ Pod jeho odborným vedením vzniklo tiež niekoľko diplomových prác, v ktorých figuruje J. Cádru.

Na konci 19. storočia prechádzal Mníchov procesom premeny z pokojného stredne veľkého mesta na moderné veľkomesto. Počet obyvateľov narastal z 262 000 v roku 1885 cez 499 000 v roku 1900 až na 645 000 v roku 1914.⁴ Špecifikom Mníchova v uvedenom období bolo, že sa väčšina jeho obyvateľov živila prácou v ľahkom, najmä potravinárskom priemysle a poskytovaním rôznych služieb. Tento faktor mal jeden závažný dôsledok - vznik špecifickej sociálnej štruktúry, v ktorej patrilo významné miesto študentom, vzdelancom či umelcom.

Takmer celá mníchovská intelektuálna elita pôsobila v kolónii, ktorá vznikla na predmestí Mníchova – v Schwabingu. Až do roku 1891, kedy sa Schwabing stal súčasťou Mníchova, to bolo sídlo dedinského charakteru. Schwabing ponúkal lacnejšie ubytovanie. Hlavne z tohto dôvodu sa postupne stal základňou mníchovského malomeštiactva, ale aj strediskom spomínaných vzdelancov a umelcov. Najmä od 20. rokov 20. storočia bol potom pestovaný a akcentovaný mýtus o Schwabingu ako o bezstarostnom raji, v ktorom vládla erotická sloboda a bohémstvo.⁵

Schwabing bol kvôli svojmu liberálnemu ovzdušiu a prijateľným cenám veľmi atraktívny. Nie náhodou si ho za svoj druhý domov vyberali aj mnohí prisťahovalci. V Schwabingu žili Francúzi, Švajčiari, Rakúšania, Maďari... Vznikla tu mimoriadne početná slovanská kolónia, ktorá sa stala integrálnou súčasťou miestneho života. Medzi ruskými prisťahovalcami dominovali študenti umenia a rôzni umelci. Prišli sem z Moskvy alebo St. Peterburgu na prelome 19. a 20. storočia. Študovali na mníchovských umeleckých školách, na ktorých sa v tomto období presadzoval ju-

¹ Príspevok bol pôvodne pripravený ako referát na konferenciu Úloha osobností v dejinách - paralely a východiská, ktorá sa uskutočnila v septembri 2002 na pôde Katedry slovenských a všeobecných dejín Pedagogickej fakulty UK v Bratislave.

² Kostolná, E.: Janko Cádru a William Ritter. In: Biografické štúdie 4. Bratislava 1973, s. 67-74.

-: K prekladom diela A. Jiráka do francúzštiny. In: Literárny archív 12. Martin 1975, s. 251-266.

-: Korešpondencia Jána Cádru so Štefanom Krémérom. In: Literárny archív 10. Martin 1973, s. 325-336.

-: Pozostalosť Jána Cádru /1882 – 1927/. Martin 1971.

³ Mojdis, J.: Francúzi a Slovensko v rokoch 1900 – 1920. (Vzájomné poznatky a ich sprostredkovatelia). Prešov 1997.

⁴ Schmitz, W.: Die Münchner Moderne. Die literarische Szene in der „Kunststadt“ um die Jahrhundertwende. Stuttgart 1990, s. 53.

⁵ Napr. spisovateľ Erich Mühsam (1878 – 1934) nazval Schwabing strediskom čudákov („*maliari, spisovatelia, filozofi, sexuálni atléti, veční študenti, muzikanti ...*“) a centrom odporu proti autorite.

gendštýl.⁶ Slovinec Anton Ažbé mal v Schwabingu vlastnú maliarsku školu. Pobývali tu i nádejní chorvátski a poľskí umelci. V rokoch 1905 – 1914 žil v Schwabingu Ján Cádra.⁷

Ján Cádra sa narodil 6. decembra 1882 na Myjave.⁸ Bol synom miestneho hostinského Jána Cádru st. a Anny Cádrovej, rod. Valáškovej. Základné vzdelanie získal na Myjave. V rokoch 1903 – 1905 študoval na Obchodnej akadémii v Prahe, kam ho poslal jeho otec v snahe zabezpečiť synovi také vzdelanie, ktoré by mu neskôr umožnilo viesť rodinné pohostinstvo. Samotné štúdium Cádru nebavilo. V tomto období však nadviazal cenné kontakty, ktoré potom až do svojej predčasnej smrti cieľavedome rozvíjal a využíval. Počas pražského štúdia sa zoznámil napr. s Milanom Rastislavom Štefánikom i Aloisom Jiráskom.

Cez prázdniny roku 1903 sa na Myjave spoznal so švajčiarskym publicistom, umelcom, teoretikom umenia a slovanofilom Williamom Ritterom⁹. Toto stretnutie poznačilo jeho celý nasledujúci život. Medzi obidvoma mužmi sa postupne vyvinulo silné, viac ako priateľské puto.

Od roku 1903 žil teda J. Cádra spolu s W. Ritterom najprv v Prahe, potom v rokoch 1905 až 1914 v nemeckom Mníchove a od roku 1914 až do smrti vo Švajčiarsku (Neuchâtel, Bissone). Priateľstvo s Ritterom mu umožnilo mnoho cestovať, vzdelávať sa v umeleckej, spoločenskej a politickej oblasti. Napodobňujúc svojho životného druha a zároveň veľký vzor, venoval sa písaniu publicistických príspevkov, krátkych próz a prekladaniu. Cádra systematicky prekladal do francúzštiny práce A. Jiráska, Martina Kukučina, Svetozára Hurbana Vajanského, Eleny Maróthy-Šoltésovej a ďalších. Z francúzštiny preložil napr. prácu Pélleás a Melisanda od Mauricea Maeterlincka. Zo všetkých prekladov vyšiel knižne len prvý zväzok práce E. Maróthy-Šoltésovej *Moje deti – Mes enfants. Du berceau á la tombe. I. Paris, Neuchâtel 1928.*¹⁰ J. Cádra pravidelne prispieval do francúzskych, švajčiarskych a českých časopisov. Pozdvihnúť kultúrnu úroveň krajanov ako aj ich rozhľad sa pokúšal dopisovaním do Slovenských pohľadov, Národných novín či do revue *Naše Slovensko*. Písal predovšetkým o kultúrnom živote, hudbe a výtvarnom umení.

O Cádrovom význame a jeho intelektuálnej úrovni svedčí fakt, že dlhodobo korešpondoval s poprednými osobnosťami z kultúrneho i politického života (M. Kukučín, S. Hurban Vajanský, A. Jirásek, Štefan Krčméry, Vavro Šrobár, E. Maróthy-Šoltésová, Max Švabinský atď.). V korešpondencii prejavoval záujem nielen o kultúrne, ale aj o politické dianie na Slovensku.

⁶ Napr. bratia Wladimír a David Bruljukovci, Wassily Kandinsky, Alexander von Jawlensky, Marianne von Werefkin.

⁷ Cádra nebol jediným Slovákom v Mníchove. Od konca 19. storočia tu žil maliar, demänovský rodák Alexander Kubínyi, ktorý takmer 20 rokov spolupracoval s časopisom *Jugend*. Študovali tu maliari Jozef Hanula, Peter Július Kern, Ján Koniarek, Ľudovít Čordák, Milan Thomka Mitrovský, etnograf Pavol Socháň a viaceri ďalší.

⁸ Bližšie k biografii: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I. zväzok A-D. Martin 1986, s. 361.

⁹ François Marie William Ritter sa narodil 31. mája 1867 vo švajčiarskom Neuchâtele. Pochádzal z rodiny stavebného inžiniera. Navštevoval rôzne školy vo Švajčiarsku a Francúzsku. V roku 1889 prišiel do Prahy, kde sa chcel dať zapísať na Filozofickú fakultu Nemeckej univerzity pražskej. Po niekoľkých dňoch ale odišiel do Viedne. Na tunajšej univerzite navštevoval v roku 1889 prednášky z dejín umenia. Počas viedenského pobytu príležitostne navštevoval západné Slovensko, najmä Devín, kde rád akvareloval. V nasledujúcom období cestoval a niekoľko rokov pobýval striedavo v Rumunsku, Uhorsku, Francúzsku a na Balkáne. V roku 1897 sa Ritter prvýkrát komplexnejšie oboznámil so Slovenskom, a to počas cesty z Rumunska cez Halič do Viedne. V roku 1903 sa pri svojej ceste cez Čechy a Slovensko zoznámil s J. Cádrom. S ním potom v rokoch 1903 – 1905 býval v Prahe. Cádra sa stal Ritterovým tajomníkom, najbližším spolupracovníkom, sprostredkovateľom v českých a slovenských záležitostiach. V rokoch 1905 – 1914 žili W. Ritter a J. Cádra v Mníchove. Spoločne podnikli niekoľko ciest po Rumunsku, Taliansku, Morave, Slovensku. Venovali sa umeleckej, prekladateľskej a publicistickej činnosti, navštevovali najrôznejšie kultúrne a spoločenské podujatia. Po vypuknutí 1. svetovej vojny sa dočasne (od roku 1919 definitívne) usídlili vo Švajčiarsku. V 20. rokoch niekoľkokrát navštívili Československú republiku. Na sklonku Cádrovho života sa usadili vo Švajčiarsku v meste Bissone pri Luganskom jazere. Po smrti J. Cádru (1927) si Ritter adoptoval Čecha Josefa Červa (Tcherv). V roku 1931 sa spoločne s ním presťahoval do Melidu, kde 19. marca 1955 vo veku 88 rokov zomrel. W. Ritter sa venoval maliarstvu a predovšetkým literárnej tvorbe. Je autorom mnohých cestopisov, črt i umenovedných prác. Písal tiež poviedky, novely a romány. Bol poprednou osobnosťou slovensko-francúzskych kontaktov prvej polovice 20. storočia. Bližšie k biografii: Žákavec, F.: William Ritter. Sborník Filosofické fakulty UK 3. Bratislava 1925 a Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). V. zväzok R-Š. Martin 1992, s. 95.

¹⁰ 2. časť vyšla v roku 1934 v preklade L. Cholleta a J. Paulinyho. Kostolná, E.: *Janko ...*, s. 71. Ďalšie preklady vyšli časopisecky, alebo ostali v rukopise.

Hovorí o tom korešpondencia s V. Šrobárom¹¹ a S. H. Vajanským¹². Predovšetkým dopisovanie s Vajanským bolo výhodné, pretože pre obe zainteresované strany znamenalo výmenu informácií „z prvej ruky“. Ich korešpondencia bola ale pracovná a neosobná. Zvláštne miesto v pozostalosti J. Cádru patrí korešpondencii s M. Kukučinom.¹³ Napriek skutočnosti, že obidvaja muži sa nikdy nestretli, vzniklo medzi nimi dlhoročné priateľstvo založené na názorovej zhode. Písali si o veciach pracovných, súvisiacich s prekladmi Kukučínových prác, i o osobných záležitostiach a názoroch. Súkromný, priateľský charakter má táto korešpondencia predovšetkým v 20. rokoch 20. storočia.

Mnoho podrobností o Cádrom živote i jeho charakterových črtách je možné získať z denníka, ktorý si podľa vzoru W. Rittera písal v rokoch 1904 – 1927.¹⁴

J. Cádru zomrel po ťažkej chorobe v Bissone 7. októbra 1927 vo veku 45 rokov. Koncom novembra 1927 previezli jeho telesné pozostatky na Myjavu.

Všetkým spomínaným aktivitám sa Cádru cieľavedome venoval aj v rokoch 1905 – 1914, t.j. počas svojho mníchovského pobytu. I v tomto období smerovala jeho snaha súvisiaca s propagovaním Slovenska predovšetkým do francúzsky hovoriacej časti Európy. Do Čiech a na Slovensko smerovala zase jeho publicistická činnosť, ktorá obsahovala prevažne informácie o kultúrnom živote Mníchova.

Do Mníchova sa Cádru presťahoval nesporne po dohovore s W. Ritterom. Samotný Ritter žil v Mníchove s priateľom Marcelom Montandonom od roku 1901.¹⁵ V januári 1903 sa dočasne usídlil v Prahe. V lete roku 1903 cestoval cez Čechy, pričom sa dostal až na Slovensko. Práve počas tejto cesty sa zoznámil s J. Cádrom. Ich priateľstvo bolo zrejme od počiatkov veľmi intenzívne.¹⁶ V nasledujúcom období sa vzájomné kontakty mohli nerušene rozvíjať, keďže Cádru v Prahe študoval a Ritter prechodne býval.¹⁷ Spoločne ostali v Prahe do leta 1905.

Nemecko i samotný Mníchov navštívil Cádru prvýkrát ešte v roku 1903, t.j. v tom istom roku, keď sa zoznámil s W. Ritterom. V Mníchove spoločne prežili Vianoce. Na mníchovské Vianoce roku 1903 potom Cádru s nostalgiou spomínal i neskôr.¹⁸

Leto roku 1905 prežili Cádru a Ritter u Ritterových rodičov v Neuchâtel - Monruz. Počas prázdnin sa obidvaja rozhodli odsťahovať do Mníchova, kde Ritter vlastnil ateliér. Bližšie dôvody spomenutého rozhodnutia nie sú známe. Je možné uvažovať o dvoch základných motívoch. Ritter s Cádrom pravdepodobne hľadali viac súkromia, ktoré im v Monruze určite chýbalo. Samotná rodina W. Rittera bola pomerne početná a napriek nie príliš dobrej finančnej situácii žila navyše bohatým spoločenským životom. V tomto prípade sa presťahovanie do Mníchova javilo ako optimálne riešenie, aj keď vyžadovalo materiálne uspokojenie. Druhým motívom mohol byť fakt, že Mníchov lákal obidvoch priateľov svojou povestou centra umenia a kultúry. Presťahovaním do Mníchova sa mohli dostať (a v konečnom dôsledku sa aj dostali) do centra kultúrneho diania a tak sa plnohodnotne venovať svojej práci i záujmom. Faktom ostáva, že J. Cádru a W. Ritter žili od soboty 14. októbra 1905 v ateliéri na mníchovskom predmestí Schwabing¹⁹, na ulici Biedersteiner 10a. Dorazili sem po niekoľkoľhodňovej ceste vlakom a loďou, keď sa predtým ešte na krátko zastavili v Augsburgu. Toto nemecké mesto a nemecké prostredie vôbec na Cádru veľmi zapôsobilo.

¹¹ Jedná sa vlastne o korešpondenciu J. Cádru s redakciou Hlasu, v mene ktorej odpovedal práve V. Šrobár. ALU SNK Martin, 55 I 28, resp. 55 A 11.

¹² ALU SNK Martin, korešpondencia S. H. Vajanského, prijatá od jednotlivcov, 20 C 34; ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 C 4.

¹³ ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 A 8.

¹⁴ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 1 až 66, 55 S 70.

¹⁵ Žákavec, F.: *William ...*, s. 55.

¹⁶ Ritter sa okamžite rozhodol zmeniť venovanie románu Fillette slovaque. Venoval ho Cádruvi a nie, ako pôvodne plánoval, Montandonovi. Žákavec, F.: *William ...*, s. 56.

¹⁷ Býval na Malej Strane, kde bol susedom T.G. Masaryka. Žákavec, F.: *William ...*, s. 57.

¹⁸ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 26.

¹⁹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 26.

Do denníka si napísal: „Mesto staré, príjemné, s krivolakými ulicami. Mnoho veľkých domov rodiny Fugger-ov poukazuje na mesto bohaté. Po návšteve priestranej katedrály s vežami podobu ruskej prechádzali sme sa za hradbami ... Augsburg je mesto, kde bych chcel bývať mal-li bych volit' z nemeckých miest okrem Mníchova.“²⁰

V Mníchove sa obidvaja pomerne rýchlo oboznámili s tunajším životom a pokračovali v práci začatej pred príchodom do Mníchova. V Cádrom prípade sa jednalo o preklad Jiráskovho diela *Proti všem*.²¹ Už krátko po príchode sa začali intenzívne zaujímať o kultúrne dianie, o čom svedčia návštevy výstavy obrazov a koncertu v hneď počas prvých dní v meste.

Obdobie pobytu Cádru v Mníchove je poznačené na jednej strane materiálnym nedostatkom a častým zadĺžením, na druhej strane cestovaním. Finančné zdroje na cestovanie a na živobytie vôbec získavali Cádru s Ritterom predovšetkým z viac-menej nepravidelných honorárov za uverejnené články. Významnú úlohu zohrala peňažná podpora Ritterových rodičov.

Ešte v roku 1905 podnikli obidvaja cestu do Švajčiarska, Savojska a na Myjavu. O týchto i ďalších cestách si robili podrobné záznamy v denníkoch. Niektoré cesty ich inšpirovali k napísaniu cestopisov.²² Hoci Cádru a Ritter žili a hospodárili spoločne, stávalo sa, že cestovali osobitne. Napríklad J. Cádru takmer každoročne navštevoval svoje rodisko (marec 1906, január 1908, október 1909, august 1910, jún 1912), pričom tak občas robil bez Rittera. V roku 1907 zase W. Ritter cestoval po Provensálsku a Švajčiarsku, v lete roku 1910 pracovne navštívil Taliansko. Viac informácií sa ale zachovalo z ich spoločných ciest. V rokoch 1908 a 1910 spoločne putovali po Morave. Pri tejto príležitosti navštívili tiež tamojšieho maliara Jozefa Úprku a sochára Františka Úprku.²³ Zoznámili sa aj so začínajúcim umelcom Martinom Benkom.²⁴ Medzi spoločné cesty patrili návštevy Ritterových rodičov v Monruze ako aj niekoľkotýždňový pobyt v Taliansku na jar 1913. Antické a stredoveké pamiatky, celková kultúrna atmosféra Talianska ako aj temperament jeho obyvateľov Cádru tak nadchli, že po návrate do Mníchova v marci 1913 napísal niekoľko kvalitných cestopisných čít.

Cádru ani počas svojho mníchovského pobytu neprerušil kontakty so Slovenskom. Nedokladajú tu iba jeho cesty domov, ale predovšetkým jeho korešpondencia. Tá mala dvojaký charakter – buď sa týkala záležitostí čisto súkromných, alebo súvisela s Cádrom prácou. Jadro súkromnej korešpondencie tvoria listy rodičom a príbuzným (t.j. jednotlivým členom rodín Cádrom a Valáškovej). Medzi súkromnou korešpondenciou sa tiež nachádzajú listy od Michala Slávika, Cádrom priateľa, myjavského advokáta, ktorý sa staral o rodinné financie.²⁵ Ďalej je to korešpondencia s myjavským podnikateľom Jánom Bučencom, ktorý Cádru niekoľkokrát žiadal o láskavosti súvisiace s jeho podnikaním s vlnou a bavlnou.²⁶ W. Ritter sprostredkoval synovi J. Bučenca štúdium v Nemecku. Pracovný charakter mala korešpondencia s myjavským kníhtlačiarom a kníhkupcom Danielom Pažickým.²⁷ Dopisovali si ohľadom vydávania Cádrom prác z Myjavy ako aj ohľadom vydania jeho prekladu Ritterovej práce *Fillette slovaque*. Dokladom Cádrom záujmu o domáce dianie je korešpondencia s V. Šrobárom, v ktorej Šrobár vysvetľuje udalosti z roku 1906 súvisiace s obžalobou Andreja Hlinku.²⁸ V rokoch 1910 – 1914 si Cádru

²⁰ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 26.

²¹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 26.

²² Cádru sa sám nepovažoval za spisovateľa. Jeho literárne pokusy sú dnes hodnotené ako priemerné, z nich najvyššiu kvalitu vykazujú cestopisy.

²³ Žákavec, F.: *William ...*, s. 66.

²⁴ Kuzmík, J.: *Spisovateľ ...*, s. 10.

²⁵ ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 F 6; ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, písaná J. Cádrom jednotlivcom, 55 L 12.

²⁶ ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 A 16.

²⁷ ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 E 7; ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, písaná J. Cádrom jednotlivcom, 55 L 3.

²⁸ Andrej Hlinka v roku 1906 napriek zákazu biskupa podporoval kandidatúru Slováka V. Šrobára vo voľbách do uhorského snemu, za čo bol cirkvou suspendovaný ab officio et ordine a civilným súdom odsúdený na 2 roky väzenia a

dopisoval s evanjelickým kňazom, folkloristom a historikom Júliusom Bodnárom²⁹. Z ich korešpondencie vyplýva, že v období okolo roku 1910 sa Cádru intenzívne zaujímal o ľudové umenie z okolia Myjavy. Bodnár ho požiadal, aby participoval na písaní monografie o Myjave, konkrétne kapitol o myjavskom kroji, nárečí a ľudovej piesni, s čím Cádru súhlasil.³⁰ Napísal tri príspevky – Krajomluva, Kroj myjavský a Spev, hudba a tanec.³¹ Do monografie prispel i W. Ritter časťou o ľudovom staviteľstve.³² Uvedená monografia vyšla začiatkom decembra 1911. Cádru a Ritter spolupracovali s Bodnárom aj neskôr. Prispievali do evanjelického kalendára, ktorý Bodnár a Pažický na Myjave vydávali. Ritter napísal pre Knižnicu školákov rozprávku Štedrovečerný zlatník, ktorá však bola podľa Bodnára pre slovenské deti neprimeraná a preto ju Bodnár odporučal prepustiť pre Slovenské pohľady.³³ Do Knižnice školákov prispieval aj J. Cádru. Koncom júla 1914 navštívil J. Bodnár Cádru v jeho mníchovskom bydlisku.³⁴

Osobitnú a veľmi významnú kapitolu vo vzťahu k mníchovskému pobytu J. Cádru predstavuje jeho spoločenský život. Mníchov ako jedno z hlavných európskych centier umenia ponúkal v tomto smere neobvyklé možnosti, ktoré Cádru i Ritter ako milovníci a skutoční znalci umenia využívali. Návštevy koncertov, výstav, vernisáží a iných podobných podujatí sa pre nich stali aj pracovnou záležitosťou, keďže obaja dopisovali do rôznych umeleckých periodík. Ako dopisovatelia a členovia rôznych spolkov a združení vlastnili na väčšinu podujatí voľné vstupenky. Časť z nich sa spolu s pozvánkami zachovala v Cádrovej pozostalosti.

Počas celého roka sa konali výstavy mníchovskej Secesie, ktoré Cádru navštevoval. Je nutné povedať, že sám nebol veľkým obdivovateľom moderného umenia. Viac inklinoval, zrejme pod vplyvom W. Rittera, k tradičnému umeniu. Nenadchla ho ani výstava Spolku výtvarných umelcov moravských, ktorá sa konala v Mníchove roku 1909. Cádru na nej vyzdvihol iba práce svojho priateľa J. Úprku.³⁵

Na prelome mája a júna sa pravidelne konala medzinárodná Mníchovská výročná výstava (Münchener Jahresausstellung).³⁶ Prezentovalo sa na nej tradičné i moderné umenie. Cádru a Ritter boli na tieto výstavy každoročne pozývaní (v pozostalosti chýba jedine pozvánka z roku 1913, kedy ale Cádru výstavu preukázateľne navštívil³⁷) a, pokiaľ im to okolnosti dovoľovali, uvedené podujatia navštevovali. Cádru sa na ich adresu najmä v predvojnových rokoch vyjadroval pomerne kriticky.³⁸ V roku 1906 boli na Mníchovskú výročnú výstavu prijaté aj 2 z 8 navrhnutých akvarelov W. Rittera.³⁹

finančnú pokutu. Body Hlinkovej obžaloby popísal Šrobár v listoch uložených v ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá J. Cádrom od inštitúcií, 55 I 28.

²⁹ Július Bodnár (1870 – 1935) – od roku 1897 farár na Bukovci pri Myjave, neskôr nitriansky senior, profesor histórie a dekan Slovenskej evanjelickej teologickej fakulty v Bratislave. Jeho najvýznamnejšou prácou je etnograficko-historická monografia Myjavy (Myjava. Myjava 1911.). Redigoval Knižnicu školákov. Korešpondencia s Cádrom je v ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 A 12.

³⁰ Listy z 25. 7. 1910 a 14. 10. 1910. ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 A 12.

³¹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, práce z Myjavy, 55 R 38 a 55 R 39, resp. články a práce o hudbe, 55 R 74. Tieto práce vysoko hodnotil i znalec Bodnár – „*Vy ste povolani ešte mnohým prispieť pre zveladenie slovenskej spisby. Vaše práce „Myjave“ dodávajú ceny a znejú celkom odborne. Teším sa aj prekladom ...*“ Z listu z 29. 11. 1911. ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 A 12.

³² Staviteľstvo. ALU SNK Martin, práce J. Cádru, preklady W. Rittera, 55 V 19.

³³ Spomínaný list z 29. 11. 1911.

³⁴ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 48. Približne v rovnakom čase ale v roku 1913 navštívil Cádru a Rittera v Mníchove M. Švabinský. ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 F 28.

³⁵ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 32.

³⁶ Výročná výstava boli významnými spoločenskými udalosťami a mali i mimoriadny rozsah. Cádru v článku pre Národné noviny z roku 1909 píše: „*Celá výstava tedy v 82 sieňach, nepočítajúc v to asi 500 m² vestibul určený výlučne sochárstvu, a obsahuje 2706 diel.*“ Rukopis ALU SNK Martin, práce J. Cádru, články - novinárske, 55 R 14.

³⁷ Dokladá to denník (ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 46) a správa v 66. čísle Národných novín z roku 1913 od Cádru.

³⁸ Napr. v roku 1914 si v denníku poznamenal: „... *vyniká málo diel. Umelci sa príliš opakujú*“. ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 48, s. 101.

³⁹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 27.

Cádra a Ritter boli tiež znalcami hudobného umenia. Cádra sám často hrával na klavír. Spoločne navštevovali množstvo koncertov, o ktorých potom Cádra referoval najmä v českých časopisoch (Česká hudba, Hudební revue). V roku 1909 navštívil v Prinz-Regenten Theater predstavenie opery Elektra od R. Straussa. Toto dielo hudobnej moderny ho ale príliš nezaujalo a podľa dennikového zápisu z 3. júna 1909 nenadchlo ani ostatné publikum.⁴⁰ Cádra si pred predstavením prečítal Sofoklovu Elektru, ale k Straussovej verzii, ako napokon k celému jeho dielu, nedokázal pristúpiť nezaujato. Sám priznal: „*Straussovú hudbu som od prvého počutia ignoroval, voči jeho osobe som bol, následkom práve zpuznej reklamy, zášťou naplnený, no dnes prejavil som najlepšiu vôľu...*“⁴¹ Cádra obdivoval tvorbu Antonína Dvořáka a svojho osobného známeho Gustava Mahlera. S Mahlerom sa spoznal prostredníctvom W. Rittera najneskôr v roku 1908. Intenzívnejšie s ním bol v kontakte na jeseň roku 1910 počas skúšok k jeho 8. symfónii. S týmto dielom zaznamenal Mahler 14. septembra 1910 v Mníchove ohromný úspech. Cádra sa koncertu samozrejme zúčastnil a do denníka si poznamenal: „*Včera druhý triumf Mahlerov. Takého veru ešte som nevidel. Koľko razi sa musel ukázať neviem, iste 15-20 razi, no potlesk, buchot a vyvolávanie trvalo dobré 3/4 hodiny až nakoniec zhasli všetky svetlá.*“⁴²

Najdôležitejšou súčasťou Cádrovho celoživotného diela sú preklady. Aj prekladateľskej činnosti sa intenzívne venoval počas svojho pobytu v Mníchove, a to popri písaní rôznych publicistických článkov i vlastných literárnych diel či odborných textov. Ako už bolo vyššie spomenuté, ešte pred príchodom do Nemecka začal pracovať na preklade diela českého spisovateľa A. Jiráka Proti všem. S Jiráskom v tejto veci aj korešpondoval.⁴³ V októbri 1905 žiadal od neho povolenie k prekladu spomínaného diela, v roku 1907 prosil Jiráka o vysvetlenie niektorých nezrozumiteľných slov, pričom sa nejednalo už len o dielo Proti všem ale aj o prácu Bitva u Lučence a prácu Ján Roháč (tej sa systematickejšie začal venovať v lete 1914⁴⁴). Cádra považoval Jiráka za génia a vo vzťahu k svojej práci za skúšobný kameň kritikov.⁴⁵ Preto si na preklade nechával záležať. Pri Cádrových prekladoch (nielen Jiráka) pôsobili ako korektor M. Montandon a ako prvý kritik W. Ritter. Na diele Proti všem pracoval Cádra ešte i v roku 1910. Všetky preklady Jiráka ostali v rukopise a sú dostupné v pozostalosti J. Cádru.⁴⁶

Mimoriadne činnorodý bol pre Cádru rok 1913, kedy začal cieľavedomejšie pracovať na prekladoch prác M. Kukučina. V máji dokončil preklad Kukučinovej Rysavej jalovice. Uvažoval o preklade Neprebudeného, no po porade s Montandonom začal prekladať dielo S. Hurbana Vajanského Pančava. V tom istom čase prekladal z francúzštiny Ritterove Konfirmačné spomienky a písal vlastný cestopis o Taliansku⁴⁷, ktoré v na jar 1913 navštívil. Z roku 1913 pochádza tiež verzia prekladu drámy Pélleás a Melisanda od M. Maeterlincka, ktorej rukopis obdržal Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom sv. Martine koncom septembra 1913.⁴⁸ Prvú verziu prekladu spomínanej drámy dokončil Cádra už v roku 1909⁴⁹, ale prepracovával ju dokonca ešte v aj roku 1914⁵⁰. K vydaniu nedošlo predovšetkým z finančných dôvodov. V roku 1914 Cádra pokračoval v práci na svojom cestopise. V júni poslal Vajanskému na posúdenie náčrt práce Ume-

⁴⁰ „*Úspech mizerný. Sotrvat' i na dobrej stolici po 1 hod a 3/4 pri hudbe, ktorá skôr pre oči ako pre ucho je fabrikovaná, nenadchne veru nikoho.*“ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 32.

⁴¹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 32.

⁴² ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 36. Na tom istom mieste Cádra spomína na jednu zo skúšok: „*V utorok (5. 9. 1910 - pozn. M.P.) bola tá "detská" skúška v sále starej radnice, kde Mahler dirigoval s varechou. Iste mu ju priniesla domovnica.*“

⁴³ Uvedená korešpondencia je v ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od jednotlivcov, 55 C 13.

⁴⁴ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 48, s. 153-155.

⁴⁵ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 36.

⁴⁶ Spolu 621 rukopisných strán. ALU SNK Martin, práce J. Cádru, preklady do francúzštiny, 55 X 5, 55 X 6 a 55 X 7.

⁴⁷ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 46.

⁴⁸ List z 5. 1. 1914. ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, prijatá od inštitúcií, 55 H 42.

⁴⁹ ALU SNK Martin, korešpondencia J. Cádru, písaná J. Cádrom inštitúciám, 55 M 30.

⁵⁰ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, dennikové zápisky, 55 S 48, s. 105.

lecká a hudobná výchova vidieku⁵¹, ktorou chcel prispieť k pozdvihnutiu kultúrnej úrovne slovenského vidieka. Ďalší osud tejto práce je neznámy, nenachádza sa ani v pozostalosti.

Počas mníchovského pobytu preložil J. Cádru aj časť Moliérovho *Lakomca* a, ako už bolo tiež spomenuté, prispieval do Knihnice školákov J. Bodnára.

J. Cádru a W. Ritter ostali v Mníchove do polovice leta roku 1914. Táto skutočnosť nebola úplne známa. Dokonca už v 20. rokoch sa písalo, že obaja boli počas vojny v Mníchove. Aj Eva Kostolná ohraničila vo svojej štúdiu pobyt Cádru v Mníchove nepresne rokom 1919.⁵² O nepravdivosti týchto tvrdení svedčí okrem iného Cádruv list adresovaný dňa 15. júla 1927 Š. Krémérymu, v ktorom sa píše: „*Á propos, píše sa všade, že sme boli počas vojny v Mníchove: to je omyl! Boli sme vo Švajčiarsku, ale nie v zátiší, naopak vystavení pomste rakúsko-nemeckej. O zahraničnej akcii „osvobodeneckej“ tlač dlho mlčala, nevedeli sme o nej včas. V Mníchove sme nechali všetko, čo máme, asi 20-tisícovú knižnicu, na stá obrazov, a hlavne neoceniteľný Ritterov denník.*“⁵³ Podrobné informácie týkajúce sa okolností odchodu z Mníchova obsahuje príslušná časť denníka J. Cádru.⁵⁴ Je nesporné, že odchod úzko súvisel s udalosťami 1. svetovej vojny, ktoré Cádru pozorne sledoval a ktoré mali bezprostredný vplyv na jeho osobný život.

Záznamy v denníku dokazujú, že ako Ritter tak aj Cádru mali mimoriadny prehľad v dobových medzinárodných vzťahoch. Pri svojich úvahách dokázali často veľmi presne predpokladať budúci vývoj. Už 29. júna 1914, teda deň po sarajevskom atentáte a takmer mesiac pred oficiálnym vypuknutím vojnového konfliktu, si Cádru osvojil v tej dobe nie príliš uznávaný a opodstatnený názor, že Rakúsko-Uhorsko sa pravdepodobne rozpadne. Tento jeho názor samozrejme nemohol vychádzať z viery vo vojenskú porážku monarchie. Cádru ale nevidel vhodnú autoritu, ktorá by sa po smrti starého cisára Františka Jozefa dokázala postaviť do čela zaostaleho štátu a zachovať jeho životaschopnosť. Ako zaostalé hodnotil Rakúsko-Uhorsko kvôli jeho národnostnej, predovšetkým protislovenskej politike. Z jeho úvah vyplýva, že aj keď sa k možnej užšej spolupráci Slovanov staval skepticky, predsa len mu bola myšlienka slovanstva blízka. Od súdiť atentát na následníka trónu Františka Ferdinanda ako nič neriešiaci akt, ktorý utláčaným národom nepomôže.⁵⁵

Cádruve obavy narastali po zverejnení požiadaviek Rakúsko-Uhorska voči Srbsku a po správach o mobilizácii v rakúsko-uhorskej monarchii. Predpokladal, že črtajúci sa konflikt môže nabráť nebyvalé rozmery.⁵⁶ Hoci do poslednej chvíle veril v zachovanie mieru, správne odhadol miesto a ciele Nemecka v tomto konflikte. Cádruve úvahy o nemeckých snahách boli podnietené prvými správami o mobilizácii v Nemecku. Mobilizáciu bolo podľa neho možné logicky odôvodniť jedine veľmocenskými ambíciami a pokusom zničiť Rusko a Francúzsko. Cádru tiež z nadhľadu čítal v tej dobe už cenzurovanú tlač a pozoroval akcie nemeckej propagandy, pričom postrehol snahu vytvoriť u radových občanov ilúziu, že Nemecku bola vojna vnútená.⁵⁷

Začiatkom augusta 1914 bola v Bavorsku zverejnená vyhláška, podľa ktorej museli všetci cudzinci, ktorí nemohli preukázať účel svojho pobytu, okamžite opustiť krajinu. Táto vyhláška skomplikovala postavenie J. Cádru, hoci on sám bol dlho presvedčený, že mu nič nehrozí. Bol totiž občanom Rakúsko-Uhorska a podliehal vojenskej povinnosti, čo mohlo mať za následok jeho zadržanie a následné vydanie rakúskym úradom. Obavy W. Rittera a M. Montandona z neistého postavenia, a to aj napriek skutočnosti, že Cádru zaplatil vojenskú daň a vykúpil sa tak z armády, potvrdili i konzultácie na mníchovskom policajnom komisariáte a rakúskom konzulá-

⁵¹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 103.

⁵² Autorka nepresne uvádza, že Cádru žil v Mníchove v rokoch 1911 – 1919. Kostolná, E.: *Janko ...*, s. 71.

⁵³ Kostolná, E.: *Korešpondencia ...*, s. 331.

⁵⁴ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48 a 55 S 49.

⁵⁵ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 141.

⁵⁶ „*Není válka ako válka, ale táto bude veľká. Samozrejme, že celá Európa vzplane...*“ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 171.

⁵⁷ Píše o tom podrobne v denníku – „...*ľud už tej myšlienke privykol, a ukáže sa mu ešte, že Nemecko bolo vlastne vohnané do vojny.*“ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 179-181.

te.⁵⁸ Odchod z Mníchova sa začal javiť ako nutný. Cádra s Ritterom, keďže sa nechceli odlúčiť, uvažovali o dvoch možnostiach. Buď odídu na Myjavu, alebo sa presťahujú do Švajčiarska k Ritterovej rodine. Obidve alternatívy predstavovali určité riziko. Na Myjave by boli pod kontrolou polície⁵⁹, vo Švajčiarsku hrozila W. Ritterovi vojenská povinnosť. Nakoniec sa rozhodli odísť do švajčiarskeho Monruzu.

Ani samotný odchod z Mníchova nebol bezproblémový. Cádra sa k nemu v denníku vracia s istým časovým odstupom. Hoci rozhodnutie odísť nebolo vôbec náhodné, udialo sa veľmi spontánne a rýchlo. Toto rozhodnutie učinili Cádra a Ritter 5. augusta 1914⁶⁰ a ešte v ten istý deň si zbalili najnutnejšie veci a odcestovali. Museli počítať s problémami na hraniciach, pretože Cádra mal rakúsko-uhorský pas, ktorý bol navyše vystavený ešte v roku 1906. Pretože hrozilo reálne nebezpečenstvo, že s týmto pasom cez hranice neprejde, požičal si pre každý prípad švajčiarsky pas M. Montandona.⁶¹ Nakoniec sa im podarilo prekročiť hranice a po nervóznejskej ceste prísť do Monruzu.

Nádeje na pokojné pokračovanie v práci sa rozplynuli hneď po príchode do nového bydliska. Zhoršilo sa medzinárodné postavenie Švajčiarska, hrozil hlad a W. Ritterovi aj mobilizácia. Navyše museli žiť v početnej, 16 člennej domácnosti.⁶² Ako sa však postupne ukázalo, odchod do Švajčiarska ochránil J. Cádru i W. Rittera od bezprostredných vojnových hrôz a umožnil im venovať sa aj naďalej tvorivej práci.

Slovák Ján Cádra žil v Mníchove v rokoch 1905 – 1914. Spolu s Williamom Ritterom, svojím životným partnerom a zamestnávateľom, sa prisťahoval do Schwabingu po pražských štúdiách. Svoje osobné skúsenosti, zážitky a odborné postrehy z bohatého spoločenského života Cádra uverejňoval v rôznych slovenských i iných časopisoch. V týchto príspevkoch sa prejavil ako erudovaný a inteligentný pozorovateľ, ktorý vnímané nielen pasívne prijímal, ale dokázal vyjadriť i vlastný odborný, často kritický názor. Hlavnou náplňou Cádrovej práce bolo počas celého života najmä prekladanie literárnych diel slovenských autorov do francúzštiny s cieľom propagovať slovenskú kultúru v západnej Európe. Do rokov 1905 – 1914 spadajú preklady prác M. Kukučina, S. Hurbana Vajanského a E. Maróthy-Šoltésovej. Z Nemecka Cádru odišiel v roku 1914 pod vplyvom vojnových udalostí. Spolu s W. Ritterom sa presťahoval do Švajčiarska, kde plánoval pokojne pokračovať v práci.

Mníchovský pobyt predstavoval dôležité obdobie Cádrovho súkromného i pracovného života. Cádru sa nachádzal priamo v centre umeleckého diania. Napriek skutočnosti, že Nemecko mu prirástlo k srdcu, smerovali jeho aktivity propagujúce Slovensko aj v rokoch 1905 – 1914 do frankofónnej Európy, čo bolo do značnej miery podmienené jazykovými dispozíciami. Nemecké prostredie malo vplyv viac-menej len na Cádruvu publicistickú činnosť smerujúcu na Slovensko a na formovanie jeho súkromného umeleckého vkusu.

⁵⁸ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 191.

⁵⁹ „...tam by sme boli v osím hniezde ...“ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 48, s. 193.

⁶⁰ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 49.

⁶¹ ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 49.

⁶² ALU SNK Martin, práce J. Cádru, denníkové zápisky, 55 S 49.

Zusammenfassung

Münchener Aufenthalt des Publizisten und Übersetzers Ján Cádru (1905 – 1914)

Um die Jahrhundertwende lebten oder studierten in Deutschland viele mehr oder weniger wichtige Persönlichkeiten des slowakischen kulturellen und gesellschaftlichen Lebens. Dieser Text betrifft eine dieser Personen. Ján Cádru (1882 – 1927) lebte und arbeitete in den Jahren 1905 – 1914 in München, wo er als Publizist und Übersetzer tätig war. Trotz seiner Aktivitäten ist er auch in der Slowakei unbekannt, und die vorliegenden Biographien enthalten mehrere Unklarheiten. Der Münchener Aufenthalt stellte eine wichtige Zeitspanne im Cádru's persönlichen wie beruflichen Leben dar. Er befand sich im Zentrum des künstlerischen Geschehens. Auch wenn ihm Deutschland ans Herz gewachsen war, zielten seine auf die Propagation der Slowakei gerichteten Aktivitäten auch während des Münchener Aufenthaltes ins frankophone Europa, was jedoch gewissermaßen auch durch seine sprachlichen Dispositionen bedingt war. Das deutsche Milieu hat sich vor allem auf seine publizistische, für die Slowakei bestimmte Tätigkeit ausgewirkt, und es hat maßgebend seinen persönlichen künstlerischen Geschmack geprägt.

Separatistické a dezintegračné tendencie na Slovensku v 19. a 20. storočí

LADISLAV TAJTÁK

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

S fenoménom separatistické a dezintegračné tendencie sa na Slovensku stretávame, ale ich pôvod, dôsledky a interpretácie nie sú v našej historiografii rovnako interpretované. V našom krátkom príspevku chceme poukázať na to, prečo u nás k nim dochádzalo a aké politické či kultúrne sily a predstavitelia za nimi stáli a aké ciele sledovali. Podľa nášho názoru ich vznik súvisel s historickou skutočnosťou, že Slovensko v minulosti nemalo samosprávne postavenie a k nemu patriace inštitúcie a centrum s vlastnou feudálnou vládnuou vrstvou a novej dobe početnejšou strednou triedou. Slováci neboli uznaní za národ, ale iba za ľud bez nárokov na národnostné práva. V takomto postavení a podmienkach politického, spoločenského a kultúrneho života stávali sa ľahko objektom separatistických a dezintegračných snáh.

V starších prácach národných buditeľov a historikov sa nestretávame s takými pojmami. V dobových dielach J. Hrdličku, J. Čaploviča a J. Palkoviča sa vymedzujú hranice slovenského národa od Dunaja po Tisu s popisom etnografických znakov, jeho reči a života, v ktorých nenachádzame zmienky a oddeľovaní a a odtrhnutí sa od celku. Takéto tendencie sa prejavili v pokusoch vládnucich kruhov o ovplyvňovanie jazykového vývoja na Slovensku, kedy v staršom období spisovným jazykom bola bibličtina, v obrodeneckom bernoláčtina a v obmedzenom okruhu zemplínčina. Maďarské národné hnutie, ktorého hlavným cieľom bolo z mnohonárodnostného Uhorska vytvoriť rečovo jednotný maďarský štát stavali slovenským národnezjednocujúcim snahám rôzne prekážky aj v jazykovej oblasti. V revolúcii 1848/1849 sa to prejavilo najmä tým, že letáky, výzvy a príležitostné noviny sa vydávali v nárečiach a ani po porážke za nezávislosť táto tendencia nebola prerušená. Svedectvo o tom podáva J. Záborský v roku 1850, keď opisuje jednanie s biskupom Scitovským vo Viedni. V rozhovoroch o školských a jazykových otázkach Scitovský hromžil, ako to Záborský uvádza, na literárne spojenie s Čechmi a tvrdil, „že by ani medzi Slovákmí samotnými nemalo žiadne nárečie osobovať si prednosť, ale že Gemerčan by mal písať gemersky, Šarišan šarišsky, ako kde sa hovorí, lebo že to zrozumiteľnosť a sloboda so sebou donáša.“¹ O podobných snahách maďarských politických predstaviteľov sa zmieňuje aj A Radlinský keď píše: Páni vo vláde dokazovali, že Slováci sú svojimi nárečiami tak podelení, že vraj jeden druhému nerozumejú, že ľudu je neznáma českoslovenčina a preto by bolo treba, aby pre Šarišana sa vydal zákonník v šarištine, pre Spišiaka v spištine atď., aby tak priviedli do stavu nemožnosti pre Slovákov slovenský zákonník zemský vydávať a nakoniec, aby maďarskú reč opäť zaviedli ako úradnú reč v celej uhorskej krajine.“² Pri inej príležitosti Radlinský píše, že neprajníci Slovákov sa snažia už beztoho dosť „rozcapartených“ ešte viacej rozcapartiť a tak rovnoprávnosť ohľadom na nás zneplatniť.“³ Po rozhodnutí Viedne v prospech staroslovenčiny ako spisovného jazyka, Radlinský sa postavil na jej ochranu v snahe zabrániť maďarským politickým kruhom uvedenia vidiekomlavy čiže nárečia do verejného života o čo sa pokúšali neskôr aj vydaním učebníc pre ľudové školy.⁴

Zo strany vládnucich kruhov boli to tendencie dezintegračné. S istými separatistickými prejavmi sa stretávame v štyridsiatych rokoch, keď sa v jazykových sporoch z východného Slovenska ozývali hlasy proti štúrovčine ako spisovnému jazyku, a na druhej strane na podporu bib-

¹ ZÁBORSKÝ, J.: Vlastný životopis, Slovenské pohľady, Martin 1912, s. 118.

² RADLINSKÝ, A.: Buďme svorní, Slovenské noviny 1850, s. 117-118.

³ Citované podľa D. RAPANT: Slovenské povstanie v roku 1848-49 IV, 3 Dokumenty. Bratislava 1961, s. 374.

⁴ TAJTÁK, L.: K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí Nové obzory 6, Košice 1964.

ličitiny. J. Záborský v Hlasoch odmietol štúrovčinu a dôvodil, že „jestli pro jednotu s Čechy, tedy aspoň pro jednotu mezi námi, češtiny se spoušteti nesmíme.“⁵ Nesúhlas niekoľkých Šarišanov so štúrovčinou bol motivovaný tým, ako o tom píše J. Sekčík, evanjelický farár košický, rodák zo Šariša, že bibličitina,“ je u nás bohoslužobným jazykom, rečou posvätnou, v ktorej Šarišanom najradšej číta.“⁶

O niekoľko rokov neskôr sa zo Šariša ozývali hlasy na podporu staroslovenčiny. V liste pre časopis čitatelia píšu a vyzývajú, aby sa našiel taký „prostriedok, ktorý je vov stave nas šických Sloviakov spojic a toten prostriedok je ne ani trnavčina, ani liptovčina, ani spiština, ani šariština, ale jedine staroslovenčina, ktora predkoch našich v jeden zvezok spojila.“ Ďalej dôvodil, že v kostoloch sa evanjelium číta, spieva, modlí jedine v staroslovenčine, preto žiadajú, aby sa ruky spojili v staroslovenčine.⁷ Z kritiky prichádzajúcej z evanjelického tábora vyznieva, že skupina Šarišanov bola proti štúrovčine, ale zároveň odmietala mimo iných aj spištinu či šarištinu a pridržiavala sa staroslovenčiny ako bohoslužobného jazyka na základe náboženskej tradície. Keď sa potom koncom päťdesiatych rokov jazykové spory urovnali a spisovná slovenčina bola prijatá všetkými Slovákami, platilo to aj pre východ. Ba Záborský a ďalší sa stali najrozhodnejšími kritikmi šarištiny ako spisovného jazyka a pranierovali rozbíjačské a protinárodné snahy jej podporovateľov. Sám Radlinský predtým zástanca staroslovenčiny tzv. akciou splnomocnení v roku 1859 prispel k urovnaniu jazykových sporov, v ktorých jednotlivé cirkevné zbory sa zaväzovali, že sa budú pridržiavať spisovnej slovenčiny. K týmto otázkam O. R. Halaga zaujal iné stanovisko. Podľa neho tým, že štúrovci resp. západní Slováci zotrvaním pri štúrovčine rozbili jazykovú jednotu, čím vytvorili ideálne pomery pre maďarizáciu na východe a izoláciu východoslovenského povedomia.⁸ Podľa môjho názoru Halagove tvrdenie je neobjektívne, nevystihuje historickú realitu, lebo staroslovenčina v tom období už splnila isté ciele národného hnutia, ale nemohla už vyriešiť zásadnú úlohu, a tou bola požiadavka, aby spisovným jazykom Slovákov sa stalo najzachovalejšie slovenské nárečie.

V šesťdesiatych rokoch sa v Šariši sformovala skupina odnárodnenej inteligencie z radov katolíckych kňazov, ktorí sa vyhlásili za zástupcov ľudu s vyhlásením, že Štúra, Hurbana a Hodžu nepoznajú a že „ľud slovenski predmenovanich panoch nikdi za svojich vodcoch uznac nebudze.“⁹ Na to dopisovateľ Národných novín odpovedal, že sú to „rad radom odprisahaní nepriatelja ostatných Slovákov a priatelja separatizmu“ a že „slobodne kázat' v nárečí šarišskom, písať neviazane bez všetkých pravidiel nedajú si vziať za žiadnu cenu.“¹⁰ Kritici národného hnutia a spisovného jazyka našli plnú podporu vládnucich kruhov, ktoré po vyrovnaní v roku 1867 zosilnili maďarizačný tlak a dezintegračné opatrenia najmä v oblasti školstva. Vládny časopis Svornosť navrhol, aby sa učebnice vydávali v každom slovenskom nárečí.¹¹

Univerzitná knižnica v Budapešti v tom období vydala učebnice vo viacerých slovenských nárečiach. Predstavitelia slovenskej národne uvedomelej inteligencie na čele s J. Záborským rozhodne odmietali rozbíjačské snahy uhorskej vlády, ale nemali sil tomu zabrániť.

V týchto súvislostiach treba konštatovať, že samotný fakt uvedenia šarištiny do škôl a vydávanie učebníc v tomto nárečí sa vo viacerých neskorších prácach chápa ako výsledok osobitného kultúrneho vývoja na východnom Slovensku a snahe ich tvorcov priblížiť sa k ľudu v reči jemu najzrozumiteľnejšej, teda ako záležitosť vlastná východným Slovákom. S. Czambel ako lojálny úradník uhorského ministerstva nepátral po príčinách vydávania učebníc v šarištine

⁵ Hlasové o potrebe jednoty spisného jazyka, Praha 1846, s. 89.

⁶ Tamže s. 217-220.

⁷ Cyril a Metod 1850, s. 47-49.

⁸ HALAGA, O. R.: Odras exkluzivity vládnucej triedy v spisovnom jazyku. Svojina III Košice 1949, s. 89.

⁹ Pešťbudínske vedomosti 9. 1. 1867.

¹⁰ Ako to stojí s tou slovenskou spisbou vo východných Uhrách, Národné noviny 8. 2. 1873.

¹¹ Svornosť 20. 6. 1873.

i keď mu boli známe na základe kritiky slovenskej tlače. J. Húsek za ČSR považoval vydanie učebníc za jeden z dôkazov, že „východní Slováci boli jazykoví separatisti, ktorí z ruzných príčin vydávali svoji šarištinu za spisovný jazyk,“ v dôsledku čoho vyvinula sa u nich osobitne kmeňové povedomie.¹² J. Liška predpokladal, že vydanie učebníc vo východnej slovenčine vychádzalo z úsilia priblížiť sa k ľudu pomocou jeho vlastnej reči.¹³ O. R. Halaga považoval taký vývoj za ďalšiu formu uplatnenia vsl. spisovného jazyka v kultúrnom živote východných Slovákov a že to bol nebadaný vývoj od češtiny k čistej východoslovenčine.¹⁴ Uvedené názory sa nezakladajú na historickej realite lebo i podľa súdobých správ do 60. rokov 19. storočia sa na celom Slovensku užívali učebnice vydávané v bibličtine, bernoláčtine, staroslovenčine v spisovnom jazyku.¹⁵ Možno konštatovať, že do vyrovnania v roku 1867 neboli vydávané učebnice v šarišskom nárečí.¹⁶

Nová vlna dezintegračných opatrení zo strany maďarských kruhov začiatkom 20. storočia bola odvetou na rastúce národnopolitické hnutie na východnom Slovensku, ktorého výrazným znakom bol rastúci odber slovenskej tlače a jej ohlas vo verejnosti, ktorých vyvrcholením boli voľby v Giraltovciach v roku 1906 za účasti západoslovenských kandidátov J. Pivku a L. Medveckého. Ich voľba bola zmarená brutálnym zásahom žandárstva a vojska. Miestne orgány za podpory vlády uskutočnili radikálne opatrenia, ktorých výsledkom bola úplná politická, etnická a kultúrna izolácia východu od ostatného Slovenska. Svedectvo o tom podáva J. G. Tajovský, ktorý v rokoch 1910–1912 ako úradník Tatra banky pôsobil v Prešove, keď konštatoval, že „čo sa robí s novinami našimi, je neslýchané aj v Turecku. Čo sa odoberatelia napočúvali urážok, koľké pokuty platili pod rozličnými druhmi titulov, ale len preto, lže naše noviny čítať počínajú.“¹⁷

Prostriedkom, ktorý mal nahradiť národnú tlač a znemožniť jej národno uvedomovací vplyv sa stala Naša zastava /NZ/ tlačená vo vsl. nárečí, ktorej cieľom bolo vytlačiť z povedomia vsl. ľudu vedomie spolupatričnosti so slovenským národom a vypestovať v ňom presvedčenie, že východní Slováci sú osobitným etnikom, čo do pôvodu, reči, spisovného jazyka a povedomia, čo sa prejavovalo aj v pomenovaní Slovjaci.¹⁸ Vydávanie NZ G. Zsebráczyky zdôvodnil tým, že vsl. ľud dostáva do rúk literatúru, ktorá je napísaná v cudzom dialekte, ale že ľud má náklonnosť asimilovať sa, preto neslobodno pripustiť, aby čítal noviny v spisovnej reči a tak precítol k národnému povedomiu.¹⁹ V Dvortsák požadoval, aby sa šariština nepovažovala za nárečie, ale za osobitnú reč.²⁰ Dezintegračné úsilie vyvrcholilo v revolúcii v roku 1918, keď samozvaná Východoslovenska rada spočiatku usilovala o zotrvanie v Maďarsku a po neúspechu sa pokúšala o nastolenie Slovenskej ľudovej republiky ako nezávislého štátu v tesnej spolupráci s Budapešťou.²¹

Dezintegračné aktivity zanechali negatívne politické dedičstvo, ktoré po vzniku ČSR sa preniesli do skrytej podvratnej činnosti. Demokratický režim prvej ČSR zaručujúci občianske a národnostné práva využili skrytí prívrženci hortyovskej iredenty na predkladanie nárečových požiadaviek miestnym a verejným orgánom, medzi ktorými boli najmä učelia a duchovné osobnosti. Táto vrstva inteligencie požívala vo verejnosti značnú autoritu a mladá republika mala dosť starostí s budovaním základov demokratického štátu a kultúry, čo pri nedostatku slovenskej inte-

¹² HÚSEK, J.: Národné povedomie na východnom Slovensku Prúdy VI 1924, s. 562.

¹³ LIŠKA, J.: Úlohy a cesty východoslovenskej jazykovedy Svojina Košice 1947 s. 84.

¹⁴ HALAGA, O. R.: Odraz c. d. s. 85-86.

¹⁵ Knihy školské na Slovensku, Slovenské noviny 24. 1. 1850.

¹⁶ TAJTÁK, L.: K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí Nové obzory 6, Košice 1964.

¹⁷ TAJOVSKÝ, J. G.: Východné Slovensko in : Jozef Gregor Tajovský Dielo VI. Bratislava 1958, s. 462.

¹⁸ Podrobne o tom TAJTÁK, L.: Naša zastava, nástroj politiky maďarských vládnucich tried, Nové obzory 8, Košice 1966.

¹⁹ ZSEBRÁCZYKY, G.: Sárosi tót nyelv. Eperjési Lapok 5. 1. 1906.

²⁰ DVORTSÁK, Gy.: Sárosi tót nyelv, Eperjési Lapok 5. 1. 1906.

²¹ TAJTÁK, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku. Bratislava 1972.

ligencie akoby sa zabúdalo na odhalenie deštruktívnej činnosti namierenej v minulosti proti záujmom vsl. ľudu a slovenskému národu. Podvratná činnosť takých predstaviteľov nebola predmetom výskumu a zväčša sa nezachovali ani len archívne materiály. Niektorí aktéri ako napr. rím. kat. kňaz Gr. Szilágyi sa k takej činnosti priznal, ale až v roku 1941 na ankete o slovjackej otázke konanej v Budapešti Hornouhorskou vedeckou spoločnosťou, že za ČSR bol poverený /ale neuviedol kým/ aby sa hlásil za Slovjaka a viedol akcie za znovuzavedenie šarištiny do škôl a za tým cieľom intervenoval aj u šarišského župana.²² Argumentoval pritom, že „náš jazyk a nie český“ čím rozumel spisovnú slovenčinu. Chválil sa pritom, že sa s ľuďom rozprával vždy len šarišsky. Z takejto činnosti neprajníkov ČSR bolo aj vydanie Šlabikára v šarištine v roku 1919 a neskôr i vydávanie čsp. Zastava v roku 1927. Pri tejto príležitosti situačná správa Okresného úradu v Prešove píše, že v záujme čistoty literatúry slovenskej je aby tento časopis redigovaný pochybnými individuami prestal vychádzať.²³

Po vzniku ČSR výskum slovenských dejín bol silne ovplyvnený ideológiou čechoslovakizmu, ktorého akýmsi základným dielom bola práca V. Chalupeckého Staré Slovensko. V duchu tejto koncepcie sociológ A. Štefánek predložil svoje názory na slovenskú otázku.²⁴ Vychádzal z tvrdenia, že národ v civilizácii nevyspelý drží sa úzko obmedzenej kmeňovitosti a že napríklad prostý Šarišan považuje seba za pravého Slováka a nie Turčana alebo Liptáka, z čoho potom vyvodil, že Slovensko ešte v jeho dobe nebolo národne prebudené v dostatočnej miere. Z toho potom vyvodzuje, že prúd separácie je u národne nevyspelých príliš silný. Poukázal pritom na Martinčanov, ktorí podľa neho neuznávajú československý jazyk, československý nacionalizmus a sú zástancami konzervatívneho separatizmu. Štefánek nazýva separatistami tých Slovákov, ktorí sú za svojbytnosť Slovákov, ale v tejto otázke sa hlboko mýlil, lebo Slováci boli jednoznačne za ČSR, ale väčšina národa zotrvala na stanovisku svojbytnosti a rovnoprávnosti voči českému národu.

Štefánkovými názormi bol ovplyvnený J. Húsek, ktorý vo výskume národného povedomia slovenského ľudu na východe dospel k záveru, že u veľkej časti obyvateľstva nemožno hovoriť o národnom povedomí, lebo ľudia žijú len rodinným egoizmom alebo krajovým patriotizmom, buď len kmeňovým povedomím, ktorého základom je reč a viera.²⁵ Na základe takých údajov dospel k záveru, že východné Slovensko ako by nemalo s ostatným Slovenskom ten istý spoločenský život, že malo osobitný historický vývoj, že nemalo účasť v zápase „za tú našu slovenčinu.“ To vraj preto, že nemuselo bojovať za slovenčinu, lebo jeho nárečie bolo pánskou rečou., t. j. sprostredkovacou rečou medzi národnosťami. Ďalej, že Šarišania mali svoju spisovnú šarištinu, v ktorej vydávali nielen rôzne spisy, ale i školské knihy. Z toho potom vyvodil, že východní Slováci, boli jazykoví separatisti, ktorí z rôznych príčin vydávali svoju šarištinu ako vlastný spisovný jazyk v dôsledku čoho vyvinulo sa u nich vlastné kmeňové povedomie, ktoré nespĺyvalo s národným povedomím slovenským. Odvoláva sa pritom na Štefánka a jeho názory o krajovom povedomí prejavujúcom sa v pomenovaní ako Turčan, Lipták, Šarišan, s tým že len po vojne sa rodilo jednotné povedomie slovenské. Húskove názory nepredstavujú objektívnu historickú výpoveď. Jeho výskumy neprenikli k podstate problémov ako sme na to už poukázali. Bolo skutočnosťou, že slovenské národné povedomie, stručne povedané nemalo vyspelejšiu úroveň, lebo mu v tom znemožnila tvrdá maďarizácia, čomu nasvedčuje skutočnosť, že čo slovenský národ v slobodnom rozvoji za krátku dobu dosiahol. Húsek neodhalil politické zámery maďarských vládnych kruhov oslabovať a zadržiavať národnozdjednocovacie snahy slovenské dezintegračnými opatreniami a aktivitami. Pomenovanie Lipták, Šarišan atď. podľa príslušnosti ľudu k tej ktorej stolici má svoj pôvod v historickej skutočnosti, že Slováci nedisponovali feudálnou samo-

²² Magyar országos léveltár /MOL/ Budapest, 16255/Et.

²³ Štátny oblastný archív Košice, Košická župa 264, Situačná správa.

²⁴ ŠTEFÁNEK, A.: Slovenská a československá otázka, Prúdy VI 1922.

²⁵ HÚSEK, J.: Národné povedomie na východnom Slovensku Prúdy VIII 1924.

správou a jej zodpovedajúcimi inštitúciami a v novom období neboli uznaní za národ, ale za iba ináč hovoriaci ľud. Treba k tomu dodať, že vsl. ľud popri lokálnom stoličnom pomenovaní sa hlásil za Sloviakov, pod ktorým pomenovaním rozumel celý slovenský národ.²⁶

Húskova štúdia nepodnietila uplatnenie objektívnych metodologických prístupov pri výskume východoslovenskej problematiky, čo sa prejavilo aj v celkových názoroch a prácach. Aj O.R. Halaga prevzal niektoré jeho tvrdenia, i keď ich dôsledne necituje.

Ale zásadne odmietol Húskov názor, že východní Slováci boli jazykoví separatisti a nahradil ho vykonštruovanou tézou o západoslovenskom a východoslovenskom povedomí, ktoré na východe vraj viedlo k separátnej spisovnej forme.²⁷

Jednoznačne sa tak postavil na obranu samozvaných predstaviteľov, ktorí sa stali nástrojom dezintegračnej politiky proti Slovensku a slovenskému národu. Prejavilo sa to pri vydaní Našej zostavy, ktorú predstavitelia národného hnutia odmietli ako nástroj rozbíjačský a protislovenský, kdežto Halaga bránil jej tvorcov tvrdením, že NZ nevydávali k jej východoslovenčine,“ ale že išlo o svetonáhľadové a stavovsko triedne zápolenie o široké masy ľudu, katolicizmu, resp. kresťanstva proti liberalizmu a socializmu.²⁸

Halagova koncepcia o osobitnom historickom vývine východného Slovenska, o prirodzenom vzniku šarišského nárečia ako spisovného jazyka a spisby, o svojbytnosti a národnom povedomí východných Slovákov vyvolali oprávnenú kritiku a vedeckú polemiku. Na konferencii o slovanskej jazykovede v roku 1953 J. Štolc hodnotil NZ ako nástroj rozbíjačský, naproti tomu prof. J. Bělič tvrdil, že vznik a šírenie východoslovenského spisovného jazyka nemožno pripísať len na vrub uhorskej vláde, lebo na východe situácia nebola jasná, a že isté úspechy mohla dosiahnuť i preto, že popri slovenskom národnom hnutí vytvárali sa tu partikulárne tendencie. K tomu treba dodať, že to čo Bělič nazýva partikulárnym hnutím to v skutočnosti bola cieľavedomá dezintegračná politika Budapešti.

Táto rozbíjačská a deštruktívna politika maďarských vlád neprestala ani po vzniku ČSR, ktorá zahranično-politickú činnosť a zameranie postavila na obnove svätoštefánskeho Uhorska. Iredentistická politika Budapešti oživila aj činnosť smutneznámeho V. Dvortsáka. Podľa niektorých údajov na území Slovenska podvratnú činnosť vykonávalo okolo osemsto agentov, spomedzi ktorých na východe pôsobil spomínaný Gy. Szilágyi. Podľa maďarského historika L. Tilkovszkého vládne kruhy poverili Dvortsáka aby na východnej časti okupovaného územia zorganizoval slovjacké hnutie, ktoré by bolo možné postaviť proti západným Slovákom a usmerňovať ich na cestu pomadžarčovania. Dvortsák v svojom pláne navrhoval taký postup: najprv vydávať slovjacký časopis /NZ/, potom zakladať slovjacké školy a následne vytvoriť slovjackú maloroľnícku stranu. Na politickú vážnosť tohto plánu ukazuje skutočnosť, že ministerský predseda P. Teleki v jazykovej otázke sa obrátil na košického biskupa Madarásza, aby vyjadril svoj názor. Od biskupa dostal odpoveď, že niet slovjackej reči, že jestvuje len vsl. nárečie, ale návrh diplomaticky neodmietol. Návrh na zavedenie vsl. nárečia do škôl neprešiel, ale obnovené bolo vydávanie Našej zastavy a založený bol spolok Ojčizna, ktorý v skutočnosti nemal žiadnu podporu ľudu. Národné a politické uvedomenie slovenského ľudu na okupovanom území v tom období bolo už tak vyspelé, že takéto deštruktívne snahy pod heslom slovjakizmu nenašli odozvu.²⁹

Horthyovský režim sa pokúšal o rozšírenie podvratnej činnosti aj na území Slovenskej republiky. Svedčia o tom dokumenty, že vojenské spravodajské orgány v roku 1939 tajne prepašo-

²⁶ TAJTÁK, L.: Východné Slovensko ako regionálny fenomén, *Historický časopis* 49, r. 2001, č. 2.

²⁷ HALAGA, O. R.: Austroslavizmus, uhroslavizmus a národné povedomie východoslovenského ľudu. In: *Svojina* 1949, s. 262.

²⁸ HALAGA, O. R.: Quid verum? Poznámky k dejinám spisovnej slovenčiny. In: *Svojina* IV Košice 1950, s. 45-46.

²⁹ TILKOVSZKY, L.: Magyar – Szlovák viszony és szlovák nemretiszegi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után /1938-1941/. *Századok* 1964, 3, s. 406-7.

vali výtlačky NZ na jej územie aj s letákmi, v ktorých v mene fingoanej Slovjackej národnej rady vyzývali vsl. ľud, aby odopieral vojenskú službu, neplatil dane a postavil sa proti západným Slovákom. Podľa Tilkovszkého táto propaganda a aktivity mali za cieľ „nielen rozklad Slovákov, ale aj rozklad slovenského štátu.“³⁰

Záverom môžeme konštatovať, že v rámci slovenskej spoločnosti neboli separatistické tendencie, ktoré by smerovali k etnickému rozdeľovaniu slovenského národa. A pokiaľ sa s takými výrokmi stretávame, tie sa vzťahovali na jazykovú otázku a spisovnú slovenčinu. Napriek tomu od polovice 19. storočia sa stretávame zo strany maďarských vládnucich kruhov s tendenciami, ktoré spočiatku mali za cieľ brzdiť národnosjednocovací proces slovenského národa odmietaním spisovného jazyka a pokusmi o zavedenie tzv. vidiekomluvy. Na východe to viedlo k zavedeniu vsl. nárečia do škôl a napokon začiatkom 20. storočia nastúpením organizovaného úsilia tzv. slovakizácie vsl. ľudu, ktorá mala v jeho povedomí vypestovať presvedčenie o etnickej svojbytnosti a tak izolovať tento región od ostatného Slovenska. Tieto tendencie mali výrazný dezintegračný charakter a v rámci maďarskej iredenty pokračovali aj za ČSR a druhej svetovej vojny v snahe etnicky rozdeliť Slovákov a tak ich začleniť do obnovenej svätoštefánskej ríše.

Summary

Separatistic and desintegrating tendencies in Slovakia in 19. and 20. century.

Slovakia in 19. and 20 century was exposed not only to national oppression also to separatistic and desintegrating efforts which activated the hungarian ruling sphere. The most affected by far was Eastern Slovakia with intention to separate it from the other part of Slovakia.

³⁰ TILKOVSZKI, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938-1945, Bratislava 1972, s. 135.

Žilinská továreň na celulózu, úč. spol. Žilina v rokoch 1939 – 1945

PETER MIČKO

Ústav vedy a výskumu, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Žilinská celulózka úč. spol. v Žiline patrila v rokoch 1939-1945 medzi najväčšie slovenské celulózky. Ako väčšina najvýznamnejších slovenských drevárskych podnikov a celulózok bola situovaná v priestoroch stredného Slovenska. Rozmiestnenie drevospracujúcich podnikov v stredoslovenskom regióne bolo determinované samozrejme v prvom rade dostatkom drevenej hmoty. Ako sa to uskutočnilo v prípade Ružomberkej papierne a celulózky v Ružomberku a Martinskej celulózky úč. spol. v Martine, tak isto aj žilinská celulózka sa dostala počas rokov 1939-1945 do záujmovej sféry nemeckého kapitálu. Dominantný vplyv ako v predchádzajúcich celulózkach mal aj žilinskom závode Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe¹, ktorý bol majoritným účastinárom menovaných celulózok.

Spolok pre chemickú a hutnú výrobu bol najvýznamnejším koncernovým podnikom Živnostenskej banky – koncernovou subcentrálou stojacou v čele najväčšieho chemického koncernu v Československu. Chemické závody tohto koncernu boli roztrúsené vo všetkých štátoch juhovýchodnej Európy. Už v 80-tych rokoch 19. storočia uzavrela spoločnosť spoločenstvo s belgickým koncernom Solvayovcov. Hlavným akcionárom Spolku boli Solvayovci a Živnostenská banka. V roku 1929 bola so Solvayovcami uzatvorená syndikátna dohoda, v ktorej sa obidvaja akcionári zaväzovali, že bez súhlasu druhej strany nepredajú svoju účasť. V tejto dobe mal Solvayov koncern asi 40 závodov v najrôznejších krajinách sveta. Tieto závody sa zaoberali najviac výrobou sódy.

Na konci roku 1938 bol akciový kapitál spoločnosti zvýšený novou emisiou na 85 mil. Kč. a v roku 1939 bol zvýšený okolkovaním akcií na 237 mil. K.. Súhrnný počet akcií predstavoval vtedy 395 000 kusov. Na valnom zhromaždení v roku 1941 predložila Živnostenská banka celkom 203 500 kusov akcií, z toho 79 768 kusov na nostru. Na konci roka 1941 bol akciový kapitál rozdelený nasledovne:

1./ skupina Živnostenskej banky.....	57 281 000 K
2./ skupina Solvay.....	29 294 000 K
3./ banka Slavia.....	1 135 000 K
4./ Agrárna banka.....	10 800 000 K
5./ Kreditanstalt der Deutschen.....	6 300 000 K
6./ Boskin a.s.	381 000 K
7./ Länderbanka Viedeň.....	1 812 000 K
8./ Smíchovský pivovar.....	387 000 K
9./ Neznámi akcionári.....	125 219 600 K ²

Spolupráca so Solvay zaistovala Spolku aj dôležité spojenie s najväčšími svetovými chemickými koncernami. Solvayovci mali kapitálovú účasť v najdôležitejšom anglickom chemickom koncerne Imperial Chemical Industries a prostredníctvom svojich závodov v Nemecku boli kapi-

¹ Slovenské závody Spolku: Nováky, Žilina, Handlová, Ružomberok, Poprad, Banská Bystrica, Slovenská Lupča a Liptovská Osada boli v roku 1940 zlúčené do osobitnej slovenskej spoločnosti, ktorá disponovala kapitálom 110 mil. Ks. KRÁL, Václav: *Otázky hospodárskeho a sociálneho vývoje v českých zemích 1938-1945 II*. Praha : 1958, Č-SAV HÚ, s. 261, 474 s.

² KRÁL, V.: cit. 1, s. 242/243.

tálovo spojení s najväčším chemickým koncernom v Nemecku I. G. Farbenindustrie.³ Dôležitým prostredníkom medzi I. G. Farben a Solvayovými závodmi v Nemecku bola Deutsche Bank. Riaditeľ Abs bol súčasne členom správnych orgánov oboch spoločností, pričom I. G.⁴ výslovne zdôrazňoval, že nevidí v Solvayovej spoločnosti nepriateľský podnik.⁵

Postupne sa s prihliadnutím na nemecké záujmy riešila i otázka vedúceho predstaviteľa spoločnosti a generálnym riaditeľom Spolku sa stal Bernhard Adolf. Bernhard Adolf bol členom Úverového ústavu (skupina sudetonemeckých podnikateľov). Menovanie Adolfa riaditeľom Spolku ukončilo obdobie pokusov ríšskonemeckých monopolov o ovládnutie Spolku. Zmluvy, ktoré mala so Spolkom I. G. Farben, zostali aj naďalej v platnosti. B. Adolf sám nadviazal hneď po svojom menovaní styky s I.G. a v nasledujúcich rokoch sa pri závažných rozhodnutiach vždy obracal na tento chemický koncern. Z tohoto dôvodu I. G. Farben nepovažovala menovanie Adolfa za riaditeľa ako ohrozenie svojich záujmov.⁶ Svedčí o tom aj skutočnosť, že nevyužila zvláštny výnos ministerstva hospodárstva, ktorý ju oprávňoval k prevzatíu všetkých cudzích kapitálových účastí v chemickom priemysle štátov juhovýchodnej Európy.⁷

I. G. Farbenindustrie samozrejme okrem celulózk nachádzajúcich sa na Balkáne prejavila záujem aj o slovenské celulóžky, ktoré sa výrazne rozvíjali už počas existencie 1. ČSR. V prípade slovenských celulóžok však nešlo o priamy kapitálový vstup, ale o získanie vplyvu prostredníctvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe, ktorý bol rôznymi zmluvami previazaný s nemeckou spoločnosťou. Je to typický príklad prenikania nemeckého vplyvu na Slovensko cez rôzne dcérske firmy a medzičlánky nemeckých podnikov. Môžeme teda hovoriť o akomsi nepriamom ovládaní bez priamej kapitálovej účasti. Príkladom takéhoto postupu je aj Žilinská továreň na celulózu úč. spol. v Žiline.

Žilinská celulóžka vznikla ešte počas Rakúsko-Uhorska v roku 1906. Pôvodná účastinná istina spoločnosti bola ustálená na 12 000 000 Kč., rozdelených na 60 000 kusov po 200 Kč. Na základe uznesenia mimoriadneho valného zhromaždenia konaného 8. januára 1931 sa však účastinný kapitál zvýšil o 18 000 000 Kč. Uskutočnilo sa to vydaním 90 000 kusov účastín. Kapitál spoločnosti potom predstavoval 30 000 000 Kč rozdelených na 150 000 účastín po 200 Kč.⁸

³ Už v rokoch pred Mníchovom poskytli Solvayovci koncernu I. G. Farben kapitálovú účasť na svojich závodoch v Nemecku. V roku 1939 predstavovala táto účasť 25% akciového kapitálu – 18 750 000 mariek. C. A. Clemm a Rüdiger von der Goltz z Nemeckých Solvayových závodov zaisťovali súčinnosť s I. G. Farben a na začiatku okupácie sa preto stali aj členmi správnej rady Spolku. KRÁL, V.: cit. 1, s. 247.

⁴ I.G. Farben sa pokúsila v rokoch 2. sv. vojny využiť dočasnú politickú a vojenskú prevahu Nemecka, aby si podrobila ostatné konkurenčné skupiny. Tento zámer mala aj so Spolkom počas celej okupácie Čiech. Spolok bol oproti I.G. podstatne slabší. Okrem politickej nerovnováhy išlo hlavne o hospodársku prevahu. V roku 1944 predstavoval akciový kapitál Spolku 237 mil K. Akciový kapitál I. G. Farben bol 1 400 000 000 RM, čo bolo 14 miliárd korún. Akciový kapitál I.G. bol teda 59 krát vyšší ako kapitál Spolku. I.G. išlo hlavne o preniknutie do juhovýchodnej Európy, kde Spolok vlastnil viacero podnikov. KRÁL, V.: cit. 1, s. 244.

⁵ KRÁL, V.: cit. 1, s. 243.

⁶ Pozitívny postoj k presadeniu nemeckého vplyvu v slovenských podnikoch prezentoval B. Adolf aj v nasledujúcom liste: „ Som pevne presvedčený, že s postupujúcou germanizáciou národného hospodárstva v protektoráte pôjde ruka v ruke i prevedenie českých pozícií na Slovensku. Považujem za nebezpečné, aby sa prikróčilo k českým pozíciám z periférie, nakoľko vtedy jestvuje nebezpečenstvo, že tieto pozície budú oddelené, a ak sa to vôbec podarí, aby boli pripojené k iným nemeckým podnikom, mohlo by prísť k nezdravému hospodárskemu napätíu. Bude preto treba v tomto smere postupovať s určitou zdržanlivosťou... Aby sa dostali kapitálové účasti na Slovensku do nemeckých rúk, javí sa mi omnoho cieľu primeranejšou tá cesta, aby P. Staffen sa všemožne usiloval z Prahy, aby náš vplyv bol v materských spoločnostiach zväčšený. Potom sa stane akákoľvek personálna politika na Slovensku vecou škrtu pera.“ LIPTÁK, Ľubomír: *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : SAV, 1960, 176 s., s. 80. ; Archív Národného súdu, Krajský ľudový súd Bratislava.

⁷ KRÁL, V.: cit. 1, s. 270 ; Adolfova korešpondencia, Kösterov list z 18. 5. 1942. Bernhard. Adolf bol aj predsedom Ústredného zväzu priemyslu pre Čechy a Moravu. PRŮCHA, Václav a kolektív : *Hospodárske a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. 1. Díl období 1918 – 1945. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 478, 580 s., ISBN 80 – 7239 – 147 – X.

⁸ Toto zvýšenie účastinnej istiny sa uskutočnilo na podklade východiskovej bilancie zostavenej k 1. 1. 1930 v zmysle zákona o stabilizačných bilanciách zo dňa 15. júna 1927, čís. 78 Zb. zákonov a nariadení.

K opätovnému zníženiu účastinného kapitálu došlo po rozhodnutí valného zhromaždenia 1. 7. 1935, keď sa jeho hodnota vrátila k 12 000 000 Kč.⁹ K ďalšej zmene došlo 6. 6. 1936, keď účastinná istina spoločnosti predstavovala 9 000 000 Kč. a pozostávala zo 45 000 účastín po 200 Kč. (Po vzniku 1. SR 14. 3. 1939, 200 Ks)¹⁰

Účelom spoločnosti podľa § 2. jej stanov bolo:

1. Spracovanie všetkých druhov drevín vo vlastných, za tým účelom zriadených alebo prenajatých prevádzkach a v súvislosti s tým zakladanie a prevádzkovanie závodov na spracovanie všetkých druhov drevín mechanickým a chemickým spôsobom. Mala sa vyrábať a spracovávať hlavne celulóza. S cieľom úplného zhodnotenia surovín a odpadových látok sa mali prevádzkovať všetky továrne a obchodné živnosti, ktoré súviseli s touto výrobou, alebo slúžili k podporovaniu tohto účelu.
2. Nadobúdania a spracovanie k tomu potrebných surovín a v týchto podnikoch získaných výrobkov.
3. Nadobúdanie, scudzovanie, prenajímanie, najímanie a zriaďovanie zastavených a nezastavených nemovitostí všetkého druhu a vodných síl pre spoločenský účel.
4. Získavanie a využívanie všetkých výsad, patentov, ochranných známkov, vzoriek a oprávnení, ktoré sa týkali spoločenského účelu, získavanie účasti na tuzemských a cudzozemských podnikoch podobného alebo iného druhu.¹¹

Pár mesiacov po vyhlásení 1. Slovenskej republiky sa 31. 7. 1939 konalo valné zhromaždenie, na ktorom boli zvolení noví členovia Správnej rady a ako člen dozornej rady bol menovaný riaditeľ Živnostenskej banky v Žiline¹², Bohumir Šmidt. Členmi správnej rady boli Anton Hancko – poslanec, Štefan Kreutman – farár a Vojtech Tvrдый – poslanec a starosta Žiliny.¹³ Žilinská celulóžka podala 11. 10. 1939 žiadosť o schválenie novo menovaných predstaviteľov. Na žiadosť odpovedalo 23. 12. 1939 Ministerstvo hospodárstva (MH) tým, že po dohode s Ministerstvom národnej obrany (MNO) dalo Okresnému úradu v Žiline pokyn k schváleniu členov správnej rady. V prípade Bohumira Šmidta MH z dôvodov verejného záujmu neschválilo jeho voľbu za člena dozorného výboru.¹⁴ Nedôveru v štátnych orgánoch vyvolávalo aj exportné oddelenie celulóžky, o ktoré sa začala zaujímať aj Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB). ÚŠB podala v apríli 1940 aj správu OÚ v Žiline: ... „generálny riaditeľ Murín (slobodomurár) a riaditeľ Pietor sú silne zaujatí proti slovenskej vláde, Bauer-prokurista Živnobanky, Čech, Bulhař-prokurista, Čech. Z tohto dôvodu bolo by dobre zariadiť, aby v uvedenom podniku bol zamestnaný aspoň jeden spoľahlivý Slováč. Po osamostatnení Slovenska došiel do celulóžky pod zámienkou výletu z Čiech disponent Uhlík, ktorý je bez pridelenia práce platený továrňou. Pohybuje sa bez účelu celkom voľne po podniku a je preto vážne podozrenie, že má nejaké poslanie – pravdepodobne špionáž v prospech Anglicka. Korešpondentka generálneho riaditeľa Murína, nejaká Češka Webrová požíva plnej dôvery celej spoločnosti. Pietrová, manželka úradníka celulóžky cestuje často do Protektorátu a nápadne často navštevuje Masarykovu chatu a chatu na Bumbálke pri Makove, kde chodí mno-

⁹ Zníženie sa uskutočnilo okolokovaním 200 korunovej účastiny na 80 Kč. Potom teda účastinný kapitál spoločnosti pozostával zo 150 000 plne splatených, na majiteľa znejúcich účastín po 80 Kč.

¹⁰ Štátny archív Bytča – pobočka Žilina, fond. : Okresný úrad Žilina 1923-1945,(ďalej ŠA By – p. Za. , f. : OÚ ZA 1923-1945) Inv. č. D-1767/1944/adm. , šk. č. 506.

¹¹ ŠA By – p. Za. , f. : OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D-1767/1944/adm. , šk. č. 506.

¹² Po záverečnej etape koncentrácie bankového sektoru na Slovensku na prelome rokov 1942/1943 zostali na Slovensku iba dve samostatné filiálky českých bánk: Moravská banka a Živnostenská banka. Na základe výsledkov, ktoré zistila v roku 1939 osobitná komisia Slovenskej národnej banky, mala Živnostenská banka účasti v týchto spoločnostiach: Poist'ovňa Domov a Slovakia, podniky Apollo, Handlovské bane, Karbónia, Montánia, Slovenská papieren, Slovenské cementárne, Kablo, Dynamitka, Železiarne Prakovce a i. Táto priama účasť predstavovala 67 500 000 Ks. Ťažisko angažovanosti v slovenskom priemysle však bolo v nepriamej účasti, a to prostredníctvom podnikov jej koncernového priemyslu. Účasti Živnobanky v podnikoch sa samozrejme pod vplyvom nemeckého kapitálu postupne menili. Pozri: HORVÁTH, Š.-VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945*. Bratislava 1978, s. 157.

¹³ ŠA By – p. Za. , f. : OÚ v ZA 1923-1945, Inv. č. 26 304/1939/prez. , šk. č. 219.

¹⁴ ŠA By – p. Za. , f. : OÚ v ZA 1923-1945, Inv. č. 32 279/1939/prez. , šk. č. 219.

ho Čechov...“¹⁵ Z uvedenej správy jasne vyplýva, že silné pozície českého kapitálu v podniku boli nežiadúce a zamestnanci z Čiech vzbudzovali podozrenie.

V roku 1941 sa aj naďalej odohrávali ťažkosti so schvaľovaním členov správy alebo dozorného výboru v prípade, že boli českej národnosti. 24. 8. 1940 bol po druhýkrát zvolený za člena dozornej rady prokurista Hynek Kovář. Žiadosti o jeho schválenie však MH nevyhovelo. Žilinská celulóžka sa niekoľkokrát odvolala proti rozhodnutiu ministerstva a argumentovala s tým, že Hynek Kovář bol členom dozornej rady už od roku 1937, má 32-ročnú bankovú prax a 20 rokov pracoval ako revízor priemyselných podnikov v Protektoráte, na Slovensku, vo Východnej Marke (Rakúsku), v Maďarsku aj v Juhoslávii. Podľa tvrdení celulóžky bol teda svojimi skúsenosťami pre podnik nenahraditeľný.¹⁶ Aj napriek viacerým odvolaniam Žilinskej továrne na celulózu úč. spol. MH nevyhovelo a 9. 1. 1942 oznámil Okresný úrad v Žiline podniku rozhodnutie, podľa ktorého ministerstvo... „bezpodmienečne trvá na svojom negatívnom pokyne zo dňa 3. 5. 1941 č. 1643/16/1941, ktorým nebol schválený prokurista Hynek Kovář do dozornej rady podniku.“¹⁷

Vedúce postavenie českej Živnostenskej banky sa však prejavovalo ešte aj naďalej. Na valnom zhromaždení Žilinskej továrne na celulózu úč. spol. 2. 8. 1940¹⁸ boli zvolení do vedúcich orgánov: Emil Gyuriss – advokát, predseda správnej rady a výkonného výboru, Otto Šmidt – riaditeľ Živnostenskej banky v Bratislave, Prokop Čípěra – riaditeľ Živnostenskej banky v Prahe a Ladislav Novák – Praha. Pri ich schválení argumentovala žilinská továreň tým, že menovaní už dlhé roky zastupujú záujmy továrne a sú zasvätení do vedenia podniku.¹⁹

Už 14. januára 1941 však došlo na zasadnutí správnej rady k zmene majiteľa žilinskej celulóžky. Novou majiteľkou majority účastín podniku sa stala Ružomerská celulóžka a papiereň úč. spol. v Ružomberku. Do správnej rady podniku boli následne koptovaní zástupcovia novej majiteľky spoločnosti: Karol Martinek – generálny riaditeľ Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe²⁰ a člen správnej rady Ružomerskej celulóžky a papiereň úč. spol. v Ružomberku, Andrej Smieško – riaditeľ, v Ružomberku a člen správnej rady Ružomerskej celulóžky a papiereň úč. spol. v Ružomberku.²¹

Prevzatím Žilinskej továrne na celulózu úč. spol. v Žiline ružomerským podnikom, ktorý bol v podstate cez Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe previazaný s nemeckým IG-Farben Industrie, došlo k ďalšiemu prehĺbeniu nemeckého vplyvu na slovenský celulóžový priemysel.

Okrem výrobných aktivít so sebou priniesol rok 1942 aj voľbu členov správnej rady a dozornej rady. Valné zhromaždenie konané 11. septembra 1942 zvolilo na obdobie troch rokov do správnej rady: Adolfa Bernharda-gen. riaditeľ Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe, zvolený za predsedu správnej rady, Anton Srba-riaditeľ Spolku pre chem. a hut. výrobu v Prahe, Alojz Kovalík-min. radca, Bratislava, Anton Hancko-poslanec, Žilina. Členmi dozornej rady sa stali: Vojtech Tvrdý-advokát, Žilina, Juraj Bulla-min. radca, Bratislava, Ján Pagáč-Spolok pre chem. a hut. výrobu v Bratislave.²² Uvedení členovia výkonných orgánov jasne dokazujú, že vedúce pozície v Žilinskej továrni na celulózu úč. spol. zastávali predstavitelia pražského koncer-

¹⁵ ŠA By – p. Za., f.: OÚ v ZA 1923-1945, Inv. č. 413/1940/prez., šk. č. 42.

¹⁶ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D 657/1945/adm., šk. č. 601.

¹⁷ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 23 972/1941/adm., šk. č. 462.

¹⁸ Čo sa týka koncoročnej bilancie Žilinskej továrne na celulózu úč. spol., bola v prevádzke skoro celý rok 1940. Výrobu zastavila iba na mesiac a to od 10. 11. 1940 do 11. 12. 1940. V tomto roku zamestnávala 68 úradníkov a 550 robotníkov. Jej ročný obrat bol 94 miliónov Ks a čistý zisk predstavoval 2 800 000 Ks. Kapacita výroby bola 38 000 ton celulózy. ŠA BY – p. ZA, f.: OÚ v ZA 1923 – 1945, Inv. Č. 91/1941/prez. šk. č. 43

¹⁹ ŠA By – p. Za., f.: OÚ v ZA 1923-1945, Inv. č. D 657/1945/adm. šk. č. 601.

²⁰ Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe vlastnil Ružomerské celulóžky a papiereň a mal účasť aj v iných slovenských podnikoch. Po obsadení Čiech Nemcami a vyhlásení Protektorátu Čechy a Morava sa dostal do záujmovej sféry IG-Farben Industrie.

²¹ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D 657/1945/adm., šk. č. 601.

²² ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 3302/1943/adm., šk. č. 496.

nového podniku. Pri schvaľovaní nových funkcionárov nenastali komplikácie ani u štátnych orgánov a OÚ v Žiline 22. 2. 1943 odsúhlasil ich menovanie.²³ Na valnom zhromaždení²⁴ boli zároveň zo správnej rady vymazaní: Ján Kovalík, Juraj Bulla, Antonín Murín, Prokop Čipera, Emil Gyuriss, Štefan Krautmann a Vojtech Tvrdý. Zasadanie prinieslo aj zmenu niektorých stanov spoločnosti. Správa pozostávala z 5 až 7 členov, ktorých volilo valné zhromaždenie na 3 roky. Značenie firmy sa uskutočňovalo tak, že pod jej znenie sa podpísali buď dvaja členovia správy, jeden člen správy a jeden prokurista alebo dvaja prokuristi. Tí zároveň opatrili svoj podpis vždy dodatkom vyznačujúcim prokúru.²⁵

Na poslednom riadnom valnom zhromaždení spoločnosti 26. októbra 1944 sa situácia v závode nezmenila a na obdobie troch rokov, teda do roku 1946 boli zvolení do správnej a dozornej rady: Andrej Smieško-hlavný riaditeľ, Spolok pre chemickú a hutnú výrobu úč. spol., Ružomberok, Gejza Koreň- prokurista Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, reprezentácia pre Slovensko, Bratislava.²⁶ Uznesením správnej rady bola zároveň udelená prokúra Vojtechovi Strenitzerovi.²⁷

V rámci nových obchodných aktivít a investícií smerujúcich do továrne podala žilinská celulóžka žiadosť o súhlas k založeniu svojich nehnuteľností v Slovenskej hypotečnej a komunálnej banke. Banka mala závodu poskytnúť štátom ručenú pôžičku vo výške 4 000 000 Ks. Slovenská hypotečná a komunálna banka túto pôžičku 13. 6. 1941 odsúhlasila s tým, že celulóžka bude ručiť svojimi nehnuteľnosťami, riadny úrok bude predstavovať 6, 25%, úrok z omeškania 7% a zabezpečenie za vedľajšie plnenie 500 000 Ks.²⁸

V lete 1942 umožnila Lesnícka a drevárska ústredňa, producentom a obchodníkom s celulózovým drevom aj vývoz určitého množstva nadprodukcie celulózového dreva do Nemeckej Ríše. Uvoľnenie vývozu však podmieňovala skutočnosť, že nemohla poklesnúť výroba potrebného množstva celulózového dreva pre domáce celulóžky. Zároveň boli dohodnuté zvýšené ceny celulózového dreva za účelom rentabilnosti výroby v oblastiach, v ktorých neumožňovali domáce ceny výrobu celulózového dreva v potrebnej akosti. Producenti boli súčasne vyzvaní aby rozšírili výrobu aj v oblastiach, v ktorých sa doteraz nemohlo vyrábať rentabilne. Celulózové drevo sa malo začať vyrábať z nových druhov drevín a aj z odpadkového dreva.²⁹ Vzhľadom k tomu, že slovenské celulóžky stratili po vypuknutí druhej svetovej vojny väčšinu svojich dôležitých trhov, bola to pre nich výhodná ponuka.

Ďalšou možnosťou odbytu celulózy bola doporučenie Ústredne slovenských celulóžok o presadenie sa na škandinávskom trhu. Túto možnosť však pokladala žilinská celulóžka za nereálnu a v tomto zmysle aj odpovedala Ústredni slovenských celulóžok (ÚSC):

„Samozrejme bolo by len vhodné, aby sme mohli zakotviť i na dánskom trhu, lebo tento bol doposiaľ vždy len odbytiskom pre severské štáty. Nakoľko aj severské celulóžky sú členmi medzinárodného celulózového kartelu, nie je pravdepodobné, žeby tento ustanovil

²³ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 3302/1943/adm. , šk. č. 496.

²⁴ Valné zhromaždenie prezentovalo aj nasledujúce bilančné údaje Žilinskej továrne na celulózu, úč. spol., Žilina za rok 1942 : bankové spojenie- Živnostenská banka, filiálka, Bratislava, účastinný kapitál 9 000 000 Ks – v 45 000 účastinách po 200 Ks, rezervný fond 3 500 000 Ks, penzijný fond úradníctva 2 119 438 Ks, podporný fond robotníctva 1 600 000 Ks, ročný obrat 95 000 000 Ks. Výroba: bielená a nebielená celulóza, špeciálne druhy celulózy, ako celulózu osikovú, viskózovú pre výrobu umelého hodvábu a iné. Závod zamestnával 590 robotníkov a 63 iných zamestnancov. *Informátor Slovenskej republiky 1942/1943, zväzok I, miestopis Slovenska, prehľad podnikov v peňažníctve, priemysle a obchode, Bratislava, 1942, s.871.*

²⁵ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 1767/1944/adm. , šk. č. 506.

²⁶ Ondrej Koreň bol zároveň členom dozorného výboru aj v Martinskej továrni na celulózu úč. spol. v Martine, v ktorej takisto vlastnil majoritu Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe.

²⁷ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D 657/1945/adm. , šk. č. 601.

²⁸ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 12 845/1941/adm.

²⁹ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 19 761/1942

pre slovenské celulózky dánsky kontingent, lebo vzhľadom na dopravné pomery prenechá dánsky trh iste aj naďalej škandinávskej konkurencii.³⁰

Vzhľadom k nedostatku drevnej suroviny v Škandinávii bolo len prirodzeným dôsledkom, že na dánsky trh nemohla preniknúť slovenská celulózka.

Následne opäť došlo k rokovaniu medzi žilinskou celulózkou a ÚSC. Konkrétne išlo o pôsobenie Rudolfa Bauera. Podľa dohody z 29.10.1940 prepožičala Žilinská továreň na celulózu Dr. Rudolfa Bauera na post vedúceho Ústredni slovenských celulózok. Jeho činnosť bola vyhradená na neurčito avšak s jednou podmienkou, túto dohodu bolo možné s 3 mesačnou lehotou vypovedať. Na schôdzi ÚSC v Ružomberku 15./16.1. 1941 však vzišla požiadavka na trvalé zaistenie činnosti Dr. Bauera v Ústredni. Správna rada žilinskej celulózky však tejto požiadavke nechcela vyhovieť, pričom argumentovala, že prítomnosť Rudolfa Bauera v žilinskom závode je nevyhnutná aspoň na 3-4 dni v týždni, čo počas jeho pôsobenia v ÚSC nebolo možné.³¹ Aj napriek požiadavkám žilinského závodu však Rudolf Bauer zotrval aj naďalej v pozícii vedúceho Ústredne slovenských celulózok.

Rok 1942 priniesol v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi slovenským celulózkam zvýšený odbyt výrobkov.³² Táto skutočnosť sa prejavila aj v samotnej žilinskej továrni, kde boli zvýšené platy robotníkov s účinnosťou od 15. 5. 1942. Išlo o nasledovné zvýšenie:

1. Hodinová mzda nádenných robotníkov, ktorá bez ohľadu na vek predstavovala 3, 10 Ks sa upravila do 22 rokov na 3, 10 Ks, do 25 rokov na 3, 40 Ks a nad 25 rokov na 3, 70. Ks,
2. Hodinová mzda, ktorá sa pohybovala v rozpätí 3 Ks – 3, 50 Ks sa upravila do 22 rokov na 3, 40 Ks, do 25 rokov na 3, 70 Ks a nad 25 rokov na 3, 90 Ks,
3. Hodinová mzda zaučených robotníkov, ktorá sa pohybovala medzi 3, 36 Ks-3, 96 Ks sa upravila do 22 rokov na 3, 70 Ks a nad 22 rokov na 4, 20 Ks.

K takto uvedeným mzdám bol podľa vyhlášky č. 229/1942 vyplácaný aj príplatok vo výške 50 hal³³.

O zlepšenej hospodárskej situácii svedčí aj zvýšená stavebná aktivita v žilinskej továrni. V júni 1942 získala továreň od Okresného úradu v Žiline povolenie na prístavbu filtračnej stanice na pyritové plyny a zároveň povolil vládny komisár mesta Žiliny aj užívanie budovy elektrofiltrov. S touto stavbou sa začalo 22. 4. 1942 a bola ukončená 21. 12. 1942.³⁴

Aj napriek zvýšenému výrobnému procesu pociťovala žilinská celulózka, podobne ako ostatné drevospracujúce závody na Slovensku, neustály nedostatok drevnej suroviny. Táto skutočnosť bola spôsobená nadmerným vývozom dreva do Nemecka. Z tohoto dôvodu požiadala 24. 4. 1942 kompetentné úrady o pridelenie 80 000 m³ kalamitného dreva z vývratov štátnych lesov a majetkov. Aby podporili svoju žiadosť argumentovali so svojou zlou polohou, ktorá sa nachádza najďalej od zásobovacích zdrojov. Zároveň poukázala aj na to, že jej drevo odoberajú nové podniky v Turanoch a Oravskom Podzámku.³⁵

Okrem základných výrobných odvetví akými boli práca s drevom a výroba celulózy, sa v roku 1943 žilinská továreň rozhodla využiť sulfitový výluh, ktorý bol doteraz bez zúžitkovania. S myšlienkou využitia tejto suroviny prišla firma už v roku 1939. V tomto období chcela spracovať materiál na výrobu alkoholu. S touto aktivitou však neuspela. Firma sa preto myšlienkou využitia odpadových látok zaoberala aj naďalej a predostrela výhodnejšie riešenie, ktorým bolo získavanie bielkovín biologickou cestou. Pri výrobe celulózy zostávalo v závode ročne nezúžitkovaných 4 375 000 kg cukru. Z tohto množstva plánovali v celulózke vyrobiť 2 625 000 kg vyso-

³⁰ SNA BA, f.: Ústredňa slovenských celulózok v BA 1939 – 1948, Inv. č. 68, šk. č. 3.

³¹ SNA BA, f.: ÚSC v BA 1939 – 1948, Inv. č. 68, šk. č. 3.

³² Žilinská továreň na celulózu úč. spol. obdržala od Ministerstva hospodárstva 11. 2. 1942 aj vývozné povolenie do Protektorátu na 200 ton odpadkovej celulózy v cene 588 600 Ks. SNA BA, f.: ÚSC v BA 1939 – 1948, Inv. č. 68, šk. č. 26.

³³ ŠA By – p. Za. , f.: Úrad práce v Žiline 1940-1945, Inv. č. 2917/1942, šk. č. 6.

³⁴ ŠA By – p. Za. , f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 71/1943, šk. č. 496.

³⁵ SNA – BA, f.: Úrad predsedníctva vlády 1939-1945, Inv. č. 66, šk. č. 90.

kohodnotných produktov bohatých na bielkoviny. Takto získané bielkoviny mali byť v podobe polievkového korenia a polievkových kociek predávané doma aj v cudzine. Závod z tohto dôvodu predostrel 21. 9. 1943 žiadosť o schválenie výroby kvasnicových bielkovín. Argumentoval zároveň, že predajom tohto produktu by sa zvýšil obrat o 45 000 000 Ks a prácu by si našlo ďalších 50 robotníkov.³⁶ Vzhľadom k tomu, že išlo o spracovanie cenných hmôt a takáto výroba na Slovensku ešte nebola zavedená, s jej začiatkom súhlasilo aj Ústredné združenie slovenského priemyslu. Súhlas k spracovaniu celulóзовého odpadu na kvasnicové bielkoviny pre výrobu náhradných potravín ako vegetatívnej salámy, polievkového korenia a krmív vydalo 4. 11. 1943 aj Ministerstvo hospodárstva.³⁷

Stavebný ruch neutíchol vo firme ani v roku 1944. Už v januári 1944 podala žilinská celulózka žiadosť o udelenie stavebného povolenia k stavbe továrenských dielní. Dielne mali byť postavené vo dvore továrne na ploche 510 m².³⁸ Vzhľadom ku skutočnosti, že Najvyšší úrad pre zásobovanie vydal 14. 7. 1942 nariadenie o obmedzení výstavby objektov, musel tento udeliť celulózke výnimku. Po jej udelení rozhodol o stavebnom povolení aj okresný úrad v Žiline. So stavbou sa začalo 25. 1. 1944 a dokončená bola 27. 9. 1944.³⁹ Továreň musela ešte pred začatím stavby zložiť do pokladnice Robotníckej sociálnej poisťovne v Žiline záruku 20 000 Ks a stavebné náklady predstavovali 600 000 Ks. Počas prác na dielenských budovách žiadala Žilinská továreň na celulózu a papier aj živnostensko-právne schválenia stavby liehovaru. Stavba hlavného objektu liehovaru sa skladala z troch častí. Hlavný trakt bol destilačnou vežou, ďalšie dve budovy poskytovali priestory pre stroje, laboratória a sklady liehu. Z úsporných dôvodov sa zatiaľ nestaval trakt pre umiestnenie nádob na kvasenie.⁴⁰ Na základe predložených plánov sa konalo 28. 7. 1944 miestne komisionálne rokovanie, ktoré povolilo stavbu sulfítového liehovaru.⁴¹

V žilinskej továrni pracovali okrem domácich aj zahraniční odborníci. Žilinská celulózka, podobne ako mnohé iné podniky na Slovensku, poskytla pracovnú príležitosť aj jednému z ukrajinských utečencov, ktorým v lete 1944 umožnila 1. SR azyl. Koncom septembra a začiatkom októbra však začína ďalší presun emigrantov do Tretej ríše a z tohto dôvodu požiadal závod o výnimku pre svojho zamestnanca: „Odvolaávame sa na náš list zo dňa 29. 9. 1944 a oznamujeme Vám, že náš zamestnanec utečenec z Ukrajiny pán profesor Gomorow Nikolaj bol dnes tunajšou políciou vyzvaný aby sa zajtra dňa 6. 10. 1944 dostavil so svojim zavazadlom na stanicu v Žiline k odtransportovaniu do Nemeckej ríše. Oznamujeme Vám, že prof. Gomorow prevádza u nás v laboratóriu výskumné práce, ktoré ešte nemá dokončené a preto vás láskavo prosíme, aby ste ak Vám je to možné menovaného ponechali u nás kým nepôjde druhý transport“...⁴²

Koncom októbra 1944 bolo zatlačené do hôr aj Slovenské národné povstanie a situáciu na Slovensku začali úplne kontrolovať nemecké vojská. Slovenské hospodárstvo stratilo akúkoľvek možnosť samostatného rozhodovania a úplne sa podriadilo nemeckým potrebám. Zároveň sa zhoršila situácia aj v priemyselných závodoch, čo pocítila aj žilinská celulózka. Jej výroba sa obmedzila čo spôsobilo hlavne nedostatok surovín. Túto skutočnosť nahlásila továreň v decembri 1944 aj Ústrednému združeniu slovenského priemyslu:

³⁶ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 1767/1944/adm., šk. č. 506.

³⁷ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 1767/1944/adm., šk. č. 506.

³⁸ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. 769/1944/adm., šk. č. 504.

³⁹ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D 558/1944/adm., šk. č. 504.

⁴⁰ ŠA By – p. Za., f.: OÚ ZA 1923-1945, Inv. č. D 1779/1944/adm., šk. č. 506.

⁴¹ Konečný súhlas k výrobe sulfítového líhu udelil aj napriek nesúhlasu slovenských liehovarníkov Spolku pre chemickú a hutnú výrobu Komitét hospodárskych ministrov. Nesúhlas slovenských liehovarníkov sa snažili zjemniť Nemci, ktorí im ponúkli kupovať ich lieh, ktorého sa v Nemecku spotrebovalo ohromné množstvo na výrobu lakov, farieb, umelých hmôt, rozpúšťadiel, kaučuku a pod. „Spolok“ prisľúbil, že nebude zasahovať do odbytovej oblasti liehovarov, a že lieh bude používať len vo vlastných podnikoch na Slovensku. Vzhľadom k tomu, že ho v podnikoch celkom nespotrebovali, mohli ho následne cez Liehovú spoločnosť exportovať, čím sa nakoniec dostali k spolupráci so slovenskými liehovarníkmi. LIPTÁK, L.: cit. 6, s. 123.

⁴² ŠA By – p. Za., f. Úrad práce 1940-1945, č. 3537/1944 adm., šk. č. 11.

„Napriek intervenciám na Východe a inde nie je možné obdržať vagóny k expedícii dreva. Zhoršované je to aj tým, že hoci máme málo dreva, bolo nám ešte tu väčšie množstvo dreva zabavené pre opevňovacie práce Kommandantom der Schutzzone v Malackách a údajne bude žiadať spomenuté miesto ešte aj ďalšie množstvo“... „podobná situácia bola aj v zásobách uhlia...“ V tomto mesiaci nám bolo dodaných len 472 ton proti disponovaným 5 000 tonám. V minulom mesiaci, ako sme Vám už v našich správach naznačili, obdržali sme proti disponovaným 4 000 tonám len 1 000 ton. Situácia je veľmi kritická a keby nenastalo zlepšenie, budeme nútení zastaviť prevádzku nášho podniku v dôsledku nedostatku uhlia.“⁴³

V marci 1945, keď už bolo definitívne rozhodnuté o konci druhej svetovej vojny a 1. Slovenská republika mala pred sebou posledné dni svojej existencie podala žilinská továreň bratislavskej vláde ešte nasledujúce oznámenie : ... „dňa 14. marca 1945, v deň národného sviatku, budeme v našom závode pracovať. Práca bude nepretržitá len vnútri závodu, pokiaľ práca na drevosklade, dielňach a kanceláriách je zastavená, takže pracovať sa nebude. Vo vnútri závodu musíme pracovať, nakoľko zastavenie závodu na jeden deň nie je možné a znamená pre nás spotrebu 30 ton uhlia, ktoré by bolo úplne nevyužitú, čo v dnešnej dobe pri absolútnom nedostatku uhlia, nemôžeme si v žiadnom prípade dovoliť. Ďalej k zadržaniu práce v tento deň nás núti úsrnosť dodávok. Aby sme neprišli v rozpor s miestnymi slovenskými úradmi...“⁴⁴

Už o pár týždňov však slovenská vláda opustila Bratislavu a následne emigrovala do Rakúska. Územie Slovenska bolo oslobodené a definitívne sa skončilo obdobie 1. SR a aj činnosť žilinskej továrne v rámci koncernu Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe.⁴⁵

Summary

Zilina' s factory for cellulose in Zilina in years 1939-1945

Establishment of the 1st Slovak Republic on 14th March 1939 was caused mainly due to change of geopolitical situation in the Central Europe and due to Adolf Hitler's effort to split up Czechoslovakia. Thus, once the 1st Slovak Republic had been established Nazi Germany started to make attempts to obtain maximal control over Slovak economy. Slovak economy was supposed to fully support German army operations by supply of raw materials needed. Strong pressure of Germany on Slovak economy was obvious during all the time of existence of the 1st Slovak Republic. Slovak economists were trying to avoid it at least partially. Their attempts to establish relative independence, however, definitely ended in October 1944 after repression of Slovak National Uprising, when Slovak economy got under direct control of Germany.

⁴³ SNA BA, f.: Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921 – 1950, Inv. č. 72, šk. č. 68.

⁴⁴ ŠA By – p. Za., f.: OÚ v ZA 1923-1945, Inv. č. D 565/1945/adm., šk. č. 601.

⁴⁵ Činnosť závodu sa hodnotila aj po skončení druhej svetovej vojny. Takto bola napr. 5. 12. 1946, Považskými celulózkami a papierňami n.p., doložená bilancia závodu k 31. 12. 1944: „ Proti pôvodne schválenej bilancii Poverenictvom pre priemysel a obchod, ktorej odpis prikladáme nastali tieto zmeny:

- zrušili sme rezervu na clearingové pohľadávky z Nemecka.....6 294 786 Kčs
- utvorili sme novú rezervu na pohľadávky z Nemecka.....1 588 428 Kč
- utvorili sme samostatný zamestnanecký penzijný fond.....4 000 000 Kč
- zvýšili sme zisk z pôvodných 1 503 588 Kčs na 2 209 945 Kč

SNA BA, f.: ÚSC v BA 1939 – 1948, Inv. č. 68, šk. č. 81.

Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika

MARIÁN UHRÍN

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Medzi najznámejšie partizánske skupiny patrí tá, ktorá vznikla okolo Viliama Žingora. Prešla rôznymi organizačnými zmenami a začlenením. Ako brigáda vznikla koncom augusta 1944 odčlenením od 1. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. Počas celej svojej existencie boli jej oddiely umiestnené v priestore Turca a Rajca.

Od odchodu npor.del. Viliama Žingora do úkrytu a vytvorenia malej skupiny okolo neho, až do konca vojny, sa partizáni stretli v boji s jednotkami a formáciami rôznej kvality. Táto štúdia si dala za úlohu zhrnúť základné poznatky o všetkých jednotkách, ktoré sa s ňou dostali do boja. Počnúc ozbrojenými zložkami 1. Slovenskej republiky až po jednotky Wehrmachtu a Waffen-SS.

Slovenské jednotky

Ako prví sa dostali do boja so skupinou sústredenou okolo npor. V. Žingora už v marci 1944 príslušníci **žandárstva**. Podarilo sa im totiž 23. marca 1944 zaistiť dvoch utečencov-Rusov, ktorý sa neopatrne pohybovali po okolí.

To spustilo akciu vedenú dôst.zást. Krištekom. Počas prečesávania lesa narazili na ďalších partizánov pri prestrelke bol jeden z nich ranený a zajatý. Dôst.zást. Krištek pri akcii padol.

Následne žandárska stanica v Bystričke požiadala o vojenskú asistenciu pri stíhaní „*skupiny Rusov vyzbrojených automatickými pištoľami*“.

V roku 1944 tak so vzrastajúcou aktivitou v lesných táboroch a vznikom 1. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, dochádza aj k nasadeniu jednotiek **slovenskej armády** do akcií proti partizánom. Na tento účel boli v jednotlivých posádkach vytvárané tzv. **asistenčné jednotky**. Proti 2. slovenskej partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika zasiahli takéto jednotky niekoľkokrát.

Napríklad 23. marca 1944 zasahovala jedna takáto čata ktorú zostavil **Pluk útočnej vozby** v Turč. Sv. Martine na požiadanie miestnej Žandárskej stanice v Bystričke. Tá nemala dost' prostriedkov na stíhacie akcie, tak podľa predpisu G-X-1, čl. 64 požiadali armádu o asistenciu.

Vyslaná asistenčná jednotka (vel'. por.útv. O. Ondík), mala 30 mužov s plnou výzbrojov, vrátane šiestich guľometov LG vz.26. Do akcie odišla o 12:30, prečesala lesy nad Bystričkou, no na partizánov nenarazila a tak sa bez použitia zbraní, večer o 19:00 vrátila späť do kasárni PÚV.¹ Hlásenie o akcii proti „*ozbrojeným tlupám*“ podal náčelník štábu Veliteľstva pozemného vojska (ďalej VPV), pplk. gšt. J. Golian.²

Podľa rozkazu NŠ VPV pplk. gšt. J. Golian, mal **Peší pluk 6** (PPI 6, vel'. pplk. pech. Albrecht) z Dolného Kubína, dňa 23. augusta 1944 vyslať rotu 120 vojakov proti partizánom do úseku Sklabiňa-Sklabiňský Podzámok. Tu mala každodenne hliadkovať po okolí a prípadne zasiahnuť proti partizánom.³

Mužstvo bolo zostavené z jednotlivých rôť náhradného práporu. Pplk. Albrecht určil za ve-

¹ AM-SNP, B. Bystrica, pozostalosť J. Šolca, Protipartizánske opatrenia slovenskej armády pred SNP. Pr. č. S 223/86, Hlásenie VPV pre MNO, čís.3219/Dôv./3. oddel. 1944. z 27. 3. 1944.

²AM-SNP, B. Bystrica, pozostalosť J. Šolca, Protipartizánske opatrenia slovenskej armády pred SNP. Pr. č. S 223/86, Hlásenie o ukončení zásahu. VPV. čís. 3577 dôv./3. oddel. 1944. z 4. 4. 1944.

³ AM-SNP, B. Bystrica, pozostalosť J. Šolca, Protipartizánske opatrenia slovenskej armády pred SNP. Pr. č. S 223/86, rozkaz VPV. čís. 29.120/Taj. 3. oddel. 1944. z 25. 8. 1944

liteľa asistenčnej roty rtm. I. Bugára.⁴

Ak predpokladáme, že bola vyzbrojená a vystrojená tabuľkovo mala asi 100 pušiek vz.24, 9 LG vz.26, 9 pištolí vz.24, 4 osvetľovacie pištole vz.34 a 180 ručných granátov vz.21 a vz.34. Podľa spomienok mala v septembri aj niekoľko ťažkých guľometov vz.12/24 (TĽG vz.12/24).

Dňa 24. augusta sa presunuli autami do určeného priestoru.⁵ Počas zastávky pred Martinom sa veliteľ od jedného vojaka dozvedel kde je partizánsky štáb a po porade s poddôstojníkmi sa rozhodli dezertovať. Večer už bola v Sklabini, zaradená ako I. rota 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika.⁶

V podstate tak môžeme zhodnotiť ich nasadenie v rámci protipartizánskych akcií ako neúspešné, svoje úlohy nespĺnili. Nielenže sa do boja s partizánmi nedostali, ale dokonca jedna takáto jednotka k partizánom dezertovala.

Koncom augusta 1944 boli do Turca presunuté aj ďalšie jednotky, ktoré mali zasiahnuť proti partizánom. Konkrétne išlo o 160 členný Pohotovostný oddiel žandárstva (vel'. pplk.žand. Košara) a pešie prápory „Oškvarek“ (vel'. stot.pech. J. Oškvarek) a „Jobák“ (vel'. stot.pech. I. Jobák).

Tieto dorazili na miesto určenia už v podstate do Povstania a tak sa žiadneho zásahu proti partizánom nezúčastnili.

Samozrejme v danej situácii keď „všetci vedeli, že sa niečo chystá“ nik nechcel riskovať krk v zbytočnom boji, keď o pár dní bojovali vojaci a partizáni spolu proti nemeckým jednotkám.

Hlinkova garda a Domobrana

Aj po vypuknutí povstania sa na opačnej strane objavili slovenské jednotky ktoré bojovali proti 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. V prvom rade ide o **Hlinkovu gardu**. Už v prvých bojoch v Žiline 29. augusta 1944 sa na strane nemeckých jednotiek objavujú gardisti.⁷ Neskôr so vznikom Pohotovostných oddielov HG sa tieto zapájajú do zabezpečovacích a protipartizánskych akcií. V tomto priestore ide hlavne o POHG Žilina a POHG Turčiansky svätý Martin.

POHG Žilina (vel'. nzbroy. A. Malý)

Vznikol už na začiatku povstania a mal sa zúčastniť už bojov 29. augusta 1944 spolu s nemeckou jednotkou v Žiline. Pôvodne bol jeho veliteľom Dr. J. Buček. Patril k naj-aktívnejším POHG, konal akcie proti partizánom a podieľal sa aj na exekúcii civilného obyvateľstva.⁸

K 13. 9. 1944 mal 100 a k 28. 10. 1944, 287 príslušníkov.

Jeho súčasťou bol aj strážny oddiel nasadený pri ochrane cementárne vo Varíne.⁹

Už v priebehu septembra 1944 sa zúčastnil bojových akcií v Rajeckej doline spolu so 178. divíziou „Tatra“.¹⁰

Spolu s Jagdkomandami 14. SS divízie sa zúčastnil niekoľkých akcií proti 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. Podarilo sa mu napríklad spolu s jednotkami 14. divízie zozbierať zásoby zhodené 2. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika či časť leteckého zhodu zbraní pre skupinu kpt. Pogudina.

POHG Žilina v apríli 1945 evakuoval čiastočne do Riedu v Rakúsku, čiastočne do Lešian v Čechách.

⁴ V tom čase dirigent plukovnej hudby.

⁵ Autá boli civilné mobilizované v počte asi 3-4 neznámeho typu. 1. čata ostala pre nedostatok áut v posádke a k rote sa mala presunúť neskôr. Veliteľmi čiat boli: rtk. P. Bumbera, čat. G. Gabány, čat. O. Szabadoš, rtm. J. Németh.

⁶ Spomienka I. Bugára. AM-SNP, F XII, Pr. č. S 123/83.

⁷ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty, Bratislava: Epoque 1971. 704s., str. 183.

⁸ Krasnovský, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945. In: Slovenská republika (1939-1945), zost. J. Bobák, HU-MS, Martin 2000, 290 str., str. 190-201. ISBN 80-7090-576-X

⁹ ŠABB, OĽS Banská Bystrica, T.ľud. 49/47.

¹⁰ Spomienka J. Pšenku, AM SNP F XII, Pr. č. 239/64.

POHG Turč. Sv. Martin (veľ. zbroj. J. Silnický)

Tento POHG začal vznikať koncom septembra 1944 pod vedením npor.žand. Tučníka a K. Geraldíniho, okresného veliteľa HG v Turč. Sv. Martine.¹¹ Neskôr sa stal veliteľom zbroj. J. Silnický, oddiel pod jeho vedením dosiahol stav do 200 mužov. Vykonyvali klasickú zabezpečovaciu službu POHG.¹²

V tomto POHG pôsobili aj štyria bývalí príslušníci 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, čo nebol medzi partizánmi celkom zriedkavý jav. Rovnako však dezertovali aj Ukrajinci, traja do 14. SS divízie.¹³

Tu treba spomenúť aj dvoch bývalých príslušníkov 2. brigády, ktorý slúžili po svojom zajaťu u 178. divízie, ako šoféri.¹⁴

Okrem klasických POHG prichádza ešte do úvahy **1. poľný prápor HG**, pod velením kpt. Š. Rabinu. Tento bol v sile asi 350 mužov, organizovaných do troch rôt (Mífkovič, Laco, Jakubóczy), presunutý začiatkom októbra 1944 do priestoru Žilina-Ružomberok. Tu bol rozdelený na čaty, ktoré boli jednotlivo pridelené rôznym nemeckým jednotkám.¹⁵ Počas nasadenia mal straty 25 mŕtvych, 15 ranených a niekoľko nezvestných.¹⁶

Ešte v apríli 1945 sa neznáma jednotka POHG, v sile asi 20 mužov, postavila na odpor aj jednotkám ČS. armádneho zboru v priestore Nolčovo-Konské. Všetci boli na mieste postrieľaní.¹⁷

Je pravdepodobné, že išlo o príslušníkov Poľnej rotý HG „Štúr“ (veľ. nzbroy. S. Jančiarik) nasadenej proti Červenej armáde pri Pribovciach.¹⁸

Okrem nemeckých jednotiek a útvarov Hlinkovej gardy¹⁹, boli v danom priestore dislokované aj jednotky **Domobrany**. V prevažnej miere išlo o tzv. **Pionierske-stavebné rotý**, ktoré boli v podstate neozbrojené a do bojových operácií nezasahovali. Spomínam ich z toho dôvodu, že 2. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika vypomohli dodávkami výstroje a prevozom zbraní z kostola v Priekope, ktoré tam mala 2. brigáda MRŠ uložené.²⁰

Ako kontakty brigády u posádky domobrany v Turč. Sv. Martine, sa spomínajú stot. Stašo a npor. Petráš. Išlo zrejme o veliteľov niektorej z PSR. Podobne potravinami mal vypomôcť stot. K. Nečas z PSR, ktorá mala byť v Mošovciach.²¹

To je, na v podstate nepriateľskú jednotku, prinajmenšom zaujímavé.

Dnes už nie je asi možné zistiť ktorá PSR brigáde pomohla, v Turč. Sv. Martine boli dislokované **PSR 76, 77 a 78**. V priestore Žiliny aj **PSR 41 a 42**.²²

V podstate jedinou jednotkou Domobrany, ktorá mohla zasiahnuť do bojov proti 2. brigáde bola motorizovaná batéria štyroch 105mm K vz.35 „Ilovský“ vyčlenená z delostreleckého pluku 11 (Del.Pl.11) zo Žilinskej posádky.²³

¹¹ AM-SNP, MF 52, UŠPH, Pr. č. 12/67, A. j. 31 (181-274).

¹² KRASNOVSKÝ, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945, s. 190-201.

¹³ AM-SNP, F IV. Pr. č. A18/2001, Karaba J.: Partizánska brigáda M. R. Štefánika.

¹⁴ Spomienky J. A. Sitára a S. Pšenku. Zvukový záznam, archív J. A. Sitár, kópia archív autora.

¹⁵ KORČEK, J.: Slovenská republika 1943-45. MO-SR: Bratislava 1999. 223s. ISBN 80-88842-22-0

¹⁶ KRASNOVSKÝ, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945, s. 190-201.

¹⁷ VANOVIČ, J.: Epilóg starého Martina alebo „Pamäti z mladších rokov života“, Bratislava 2005. 79 s., s. 4.

¹⁸ CHREŇO J.: Malý slovník slovenského štátu 1938-1945, Slovenská archívna správa, Bratislava 1965. 297s., s. 80.

¹⁹ V tej dobe už bola súčasťou slovenského vojska, spolu s HM, SPS, žandárstvom a Finančnou strážou. Po ústupe do Protektorátu boli jednotky POHG začlenené do Slowakei grenadier regiment 1. „Hlinka Garde“ (veľ. SS-oberstürbannführer W. Domes), ktorý sa stal 4. 5. 1945 súčasťou SS-kampfverband „Wallenstein“ (veľ. SS-oberführer Jöerchel) nazývaný aj 44. SS Panzergrenadierdivision „Wallenstein“.

²⁰ Spomienky J. A. Sitára a V. Sitára. archív autora.

²¹ Spomienka L. Štefku. AM-SNP, F XII, Pr. č. 105/62.

²² KORČEK, J.: Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-45: Zborník materiálov z medzinárodného seminára, ZING, Bratislava 1996. 187s., s. 43-93. ISBN 80-967629-0-7

²³ KLIMENT, CH.K.: Slovenská armáda 1939-1945. Plzeň: Mustang, 1996. 330 s., s. 49. ISBN 80-71-91-132-1

Freiwilligen Schutzstaffeln

Pri svojom presune z Turca do Rajeckej doliny prechádzala 2. partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika obcami osídlenými slovenskými Nemcami. Počas presunu mala zabezpečiť toto územie, nakoľko sa tu vyskytovali ozbrojené formácie Deutsche partei (DP), **Freiwilligen Schutzstaffeln** (FS), konkrétne jednotky FS-Surbann IV Nemecké Pravno. Tento sa skladal s desiatich Sturmov.

Koncom augusta mali mať v priestore Hauerlandu asi 300 mužov, ktorí však boli slabo vyzbrojení.²⁴ Zbrane mali dostať z Nemecka a Závodu ZB II v Považskej Bystrici. Išlo hlavne o pušky M98, samopaly MP-40 a pravdepodobne guľomety MG-26(t).

V obciach Vrúcko a Gajdel, došlo k prestrelke s niekoľkými príslušníkmi týchto jednotiek. Informácie o prestrelke sú rozporuplné. Boj trval asi dve hodiny, čo nesvedčí o nasadení väčších síl brigády do boja nakoľko FS-mannov nebolo veľa. Niekoľkí v boji padli, troch chytených so zbraňou v ruke popravili a miestny predseda DP bol zajatý. Časť zbraní ukoristila 2. brigáda.²⁵

O tejto udalosti je však možné nájsť aj tieto informácie: *Koncom augusta partizánska brigáda v sile približne 350 mužov na čele s veliteľom V. Žingorom obsadila nemecké obce na juhu Turca a na severe Hornej Nitry. Prvá bola obec Vrúcko, kde civilné obyvateľstvo bolo zvlášť vystavené krutým represiam. Partizáni sa dopustili násilností aj v Kľačane a v Nitrianskom Pravne, odkiaľ odviekli 29 mužov, ich pozostatky našli v neďalekom lese.*

*Partizánske oddiely postupne obsadili Tužinu, Chvojnicu, Solku, Vyšehradné, Malinová. Nasledovala Handlová, z 30. na 31. augusta Kremnica a nemecké dediny v okolí – Kunešov, Sklené, Horná Štubňa, Nová Lehota a ďalšie lokality.*²⁶

Nemecké frontové jednotky

Prvou frontovou jednotkou s ktorou sa 2. partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika dostala do bojov bola **178. Panzer Division „Tatra“** (178. tanková divízia „Tatra“), respektíve jednotky s ktorých táto divízia 5. septembra vznikla. Stalo sa tak po príchode divízneho štábu 178. divízie (vel. Generalleutnant von Loeper).²⁷

Od Bytče postupovala na Žilinu Kampfgruppe „Ohlen“ (veliteľ Oberst von Ohlen), tvorili ju výcvikové jednotky z Protektorátu a z ochrannej zóny na Záhorí.

Skladala sa zo:²⁸

82. náhradného pluku tankových granátnikov II/1 a I/8 výcvikového práporu zemebrany²⁹

bojovej skupiny „Senica“

1. roty 373 práporu zemebrany

náhradnej tankovej roty

Tá mala asi 15 stredných tankov Pz-IV Ausf.H, neskôr, asi od polovice septembra aj 14 ľahkých tankov Pz-38(t).³⁰

Od Čadce postupovala Kampfgruppe „Junck“ (veliteľ Oberst von Junck) z branného okruhu VIII. Wratislav. Skladala sa zo:

štábu 85. tankového pluku,

zmiešanej roty, spojovacej, ženijnej a guľometnej čaty,

²⁴ Spomienka V. Viteka. AM-SNP, F XII, Pr. č. 5/63-2.

²⁵ V boji údajne padlo 44 FS-manov. AM-SNP, F IV, Pr. č. A18/2001.

²⁶ <http://www.saske.sk/cas/3-2004/21gabzdilova.html>

²⁷ Neskôr premenovaná na 232. Panzer Division. V zložení: Panzer Grenadier Regiment 101, Panzer Grenadier Regiment 102, Panzer Versorgungstruppen.

²⁸ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko-Dokumenty. str. 504-505.

²⁹ Zemebranu (Landschützen) tvorili starší záložníci, slabo vyzbrojený a vycvičený. Používali sa na okupačné účely.

³⁰ PEJČOCH, I., PEJS, O.: Obrněná technika 6-Střední Evropa 1919-1945 (II. část). Praha Ares 2005, 445 str., str. 122. ISBN 80-86158-46-2.

13. náhradného práporu tankových granátnikov

Tri strelecké roty a jedna guľometná.

8. roty tankových stíhačov.

Mala asi 14 kusov útočných diel StuG-40 Ausf.G.

V rámci 178. divízie bojovala aj batéria štyroch 105mm K vz.35 (npor.del. F. Ilovský) vyčlenená z delostreleckého pluku 11 (D.Pl.11) zo Žilinskej posádky.

Z Hornej Nitry postupovala **SS-Kampfgruppe „Schill“** (vel'. SS-Sturmbannführer Klotz) Štáb mal k dispozícii spojovaciu jednotku.

I. prápor tankových granátnikov „Teuteberg“, bol plne vyzbrojený.

Mal tri pešie a jednu ťažkú rotu spolu s asi tisíc mužmi. Vo výzbroji bolo 54 ks LG, 24 ks ŤG, 12 ks 8cm mínometov M34, 2 ks 7.5cm pechotný kanón LeIG-18 a jeden 15cm pechotný kanón SchIG-18.³¹

II. prápor granátnikov „Kettgen“, 3 roty bez ťažkých zbraní

(III. prápor), prápor z delostreleckých brancov zo IV. oddielu SS-delostreleckého výcvikového a náhradného pluku, bol rozpustený a zadelený ako delostrelci.

1 batéria ťažkých húfnic, 150mm SchFH-18,

čiastočne motorizovaná

1 ukoristená batéria ľahkých húfnic, 105mm LeFH-18,

čiastočne motorizovaná

1 ukoristená batéria ľahkých húfnic, 100mm LeFH-14/19(t),

čiastočne motorizovaná.

Obidve koristné batérie boli postavené z materiálu ukoristeného v Topoľčanoch od náhradného oddielu D. Pl. 2.

1 rota útočných diel, 14 ks StuG-40 Ausf. C/D

1 čata pechotných obrnených vozov (SPW), 7 ks SdKfz-251 Ausf. D

Postupne bola posilňovaná slabšími zabezpečovacími jednotkami. Tak prišli:

4. 9. pripojených 80 policajtov. Nasadení na stráženie kasární v Topoľčanoch.

15. 9. 2 roty zemebrany,

17. 9.1 prápor zemebrany, všetko bez väčšej bojovej hodnoty.

Skupina „Dietz“ 2 slabé roty Hlavného úradu SS a pošty, slabo vycvičené.³²

SS-Kampfgruppe „Schill“ mala do 5. septembra 1944 aj sedem tankov Pz-IV, ktoré však odoslala k 178. Panzer Division „Tatra“ ako náhradu jej strát.

Naopak v októbri 1944 si zrejme „požičala“ od **708. Volksgrenadierdivision** (vel'. Oberst W. Bleckwenn), 14 ks stíhačov tankov JPz-38(t) „Hetzer“.³³ Počas bojov pravdepodobne o dva prišla.

Tieto jednotky síce nezasiahli proti brigáde ako celok, ale proti nej nasadili menšie sily podľa toho ako im brigáda prekážala v ich postupe proti hlavným povstaleckým silám.

V priebehu októbra 178. divíziu „Tatra“ vystriedala **14. Waffen Grenadier Division der SS "Galizien Nr. 1"**.

Vznikla 27. júna 1943 s Ukrajincov a nemeckých Volksdeutsche. Do 5. septembri 1944 jej velil SS-Brigadeführer Nikolaus Heilmann a potom počas doby nasadenia na Slovensku SS-Brigadeführer Fritz Freitag.

Štáb okrem veliteľa tvorili, náčelník štábu SS-Sturmbannführer Heyke, predstaviteľ Vojenskej rady SS-Hauptsturmführer Paliv.

Na naše územie sa dostala po ťažkých stratách (asi 8 tisíc mužov), ktoré utrpela

³¹ SCHVARC, M.: Pohľad z druhej strany-účasť regimentu „Schill“ v bojoch Slovenského národného povstania. In: Acta historica Neosoliensia 2, FHV UMB, Banská Bystrica 1999, str. 126-133, str. 126, ISBN 80-8055-344-0

³² PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko-Dokumenty. str. 286.

³³ FRANCEV, V., KLIMENT, CH. K.: Československá obrnená vozidla 1918-1948. Praha Ares, 1999. 381s., str. 234. ISBN 80-86158-06-3

v obkľúčení pri Brodne. Tu bola rozmiestnená v sile asi 12.901 mužov v priestore od Čadce po Šrbu.

Tabuľková štruktúra divízie mala vypadat' nasledovne:³⁴

Waffen-Grenadier Regiment der SS 29 (gal. Nr 1)

Waffen-Grenadier Regiment der SS 30 (gal. Nr 2)

Waffen-Grenadier Regiment der SS 31 (gal. Nr 3)

Najmenšou taktickou jednotkou divízie bol prápor (každý pluk mal tri), ktorý mal tri strelecké a jednu ťažkú rotu. Rota mala tri čaty. Každá čata mala tri družstvá (1 poddôstojník a 9 vojakov). Každé družstvo malo guľomet MG 42, odstrelovačskú pušku K98k a jednu pušku s granátometom Grw-35. Veliteľ družstva mal samopal MP-40.

V rote bolo celkom 148 mužov a 33 koní. V čase nasadenia na Slovensku boli guľomety MG-42 nahradzované MG-34 a československými guľometmi zo skladov slovenskej armády. Ťažká rota mala tri guľometné čaty a družstvo 80 mm mínometov M34, celkom 230 mužov. 13. rota pešieho delostrelectva mala 3 čaty s kanónmi 75 mm LeIG-18 a jednu s dvoma 150 mm kanónmi SchIG-18. Ťažké boli dopravované pásovými tahačmi Steyer RSO a ľahké koňmi. V rote bolo 270 mužov.

Waffen-Artillerie Regiment der SS 14 (SS-Standartenführer Baersdorf)

Delostrelecký pluk, ktorý mal mať tri oddiely ľahkých diel (asi 36 húfnic LeFH-18) a jeden oddiel ťažkých diel (dostal na Slovensku delá zo skladov slovenskej armády, zrejme 12 ks 15cm hrubých húfnic vz.25, Nemcami nazývaných SchFH-25(t))³⁵

SS-Waffen-Füsilier-Battalion 14 (SS-Sturmabführer Bristot)

Prieskumný prápor, skladal sa z troch ľahkých a jednej ťažkej motorizovanej rot. Spolu 126 bicyklov, 12 ŤG, 6 80mm mínometov M34 a 4 50mm protitankové kanóny PAK-38.

Táto jednotka bola umiestnená v Rajci a bola najťažším protivníkom brigády.

SS-Waffen-Panzerjäger-Kompanie 14

V 14. protitankovej rote boli 2 ľahké a 2 ťažké (s kanónmi 75 mm PAK-40) čaty.

SS-Freiwilligen-Flak-Abteilung 14 (SS-Hauptsturmführer Wirtes)

Oddiel protiletadlového motorizovaného delostrelectva mal batériu 20 mm kanónov FLAK-38 (len jednu čatu s dvoma kanónmi a 200 mužmi), batériu štyroch 88 mm kanónov FLAK-36/37

Waffen-Nachrichten-Abteilung der SS 14

Spojovací oddiel mal telefónnu rotu a rádiovú rotu.

SS-Radfahr-Battalion 14

Waffen-Pionier-Battalion der SS 14

Ženíjný prápor mal 4 rot, 3. bola cyklistická (s jednou ťažkou čatou s 2 granátometmi a 2 ŤG), 4. mala mostnú súpravu, jedna rota mala asi 182 mužov.

SS-Versorgungs-Kompanie 14

SS-Division-Nachschubtruppen 14

SS-Sanitäts-Abteilung 14

SS-Veterinär-Kompanie 14

SS-Feldpostamt 14

SS-Kriegsberichter-Zug 14

SS-Feldgendarmerie-Trupp 14

SS-Feldersatz-Battalion 14

Niektoré útvary divízie boli nasadené priamo do bojov proti povstaleckej armáde. Jedna časť divízie, v sile asi 800 mužov, bola nasadená ako SS-Kampfgruppe „*Wildner*“ (vel. SS-

³⁴ www.sveb.cz/freiwilligen/dobrovolnici/14.htm

³⁵ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko-Dokumenty. str. 573.

Obersturmbannführer Karol Wildner) v rámci SS-Kampfgruppe „Schill“.³⁶ Z ťažkých zbraní mala čatu 75mm LeIG-18 a čatu 50mm PAK-38, asi po štyri kusy uvedených zbraní.

Od 16. 10. zasiahla do bojov v priestore Kráľova Lehota-Malužiná ďalšia časť divízie, ako SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“ (veľ. SS-Hauptsturmführer Wittenmayer). Bola to jednotka v sile asi 1300 mužov.

Ostatné jednotky plnili zabezpečovacie a protipartizánske úlohy. Zároveň prebiehal výcvik a dozbrojovanie, hlavne zo skladov slovenskej armády. Divízia mala v tomto čase totiž nedostatok zbraní a nedisponovala žiadnymi obrnenými vozidlami. Až v januári 1945 dostala divízia 14 ks stíhačov tankov JPz-38(t) „Hetzer“.³⁷

V januári 1945 bola vytvorená ďalšia SS-Kampfgruppe "Dern", ktorá bola nasadená do bojov proti sovietskej armáde pri Banskej Štiavnici. K divízii sa vrátila spolu s SS-Kampfgruppe „Wildner“ až po jej odchode zo Slovenska vo februári 1945.

Táto divízia bola jednoznačne najväčším protivníkom 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, nakoľko bola nasadená v jej priestore štyri mesiace, zatiaľ čo ostatné nemecké jednotky asi po mesiaci.

Zaujímavý je údaj, že v jednotke 14. SS divízie, ktorá bojovala proti partizánskej skupine mjr. Chrastinu pri Pribyline hovorili mnohí jej príslušníci po slovensky.³⁸ Je otáznosť či išlo o príslušníkov Waffen-SS zo Slovenska slúžiacich v 14. SS divízii, alebo o niektorý POHG.

Okrem týchto jednotiek, nasadilo nemecké velenie na ochranu železničnej trate Žilina-Poprad aj strážne jednotky s malou bojovou hodnotou.

Poznáme štruktúru len jedného z troch práporov, ktorý bol nasadený západne od Lipt. sv. Mikuláša. Môžeme však predpokladať že prápory nasadené pri Turč. Sv. Martine a Žiline boli organizované a vystrojené podobne. Nám známy **504. prápor** (veľ. Mjr. Mick-pochádzal z Brna), mal štyri roty po dve čaty:

1. rota, cyklistická, mala 90 mužov a 6-8 ťahkých guľometov MG-26(t).

2. rota, technická

3. rota, pešia, mala 100 mužov a 6 ťahkých guľometov MG-26(t).

4. rota, ťažkých zbraní (mínometná a guľometná čata), mala 75 mužov, 8 ks 8cm mínometov a 5ks ŤG MG-24(t).

Spolu asi 350 mužov, tri nákladné, jedno osobné auto, 5 vozov a desať koní. Autá boli vyrobené z nedostatku benzínu na drevoplyn. Výzbroj pochádzala z koristi po československej armáde.³⁹

Táto jednotka patrila do stavu **539. Grenzwachendivision** (veľ. Generalleutnant Dr. R. Speich), ktorá bola rozmiestnená ako okupačná na území Protektorátu B. u. M.⁴⁰

Po odchode 14. SS divízie „Galizien“ sa v priestore nasadenia 2. brigády objavuje **320. Volksgrenadierdivision** (veľ. Generalmajor E. von Kiliani, od 19.2.1945), presunutá zo Sliezka a podriadená 1. Panzer Armee.

Počas jej nasadenia pri obrane Liptovského svätého Mikuláša jej bol podriadený aj 46. peší pluk maďarskej armády⁴¹ a **SS-Asistentzkorps „Riess“** (veľ. SS-Untersturmführer Riess), zložený z príslušníkov Waffen-SS, ukrajinskej, nemeckej, maďarskej a slovenskej národnosti, v sile

³⁶ Veliteľ SS-Obersturmbannführer Karol Wildner, predtým slúžil s hodnosťou pplk.spoj. v slovenskej armáde ako veliteľ spojovacieho práporu 11 a zároveň posádkový veliteľ Turč. sv. Martina.

³⁷ FRANCEV, V., KLIMENT, CH. K.: Československá obrnená vozidla 1918-1948. str. 234.

³⁸ NOVOTNÝ, F.: Partizánska vojna na Slovensku. In: Zborník Múzea SNP II. Stredoslov. Vydavateľstvo 1968, str. 7-164, str. 141.

³⁹ Prápor je označovaný aj ako ťahký strelecký, či letecký. Zázpisnica so zajatým gefrt. A. Gerberom AM-SNP, MF 52, UŠPH Pr. č. 12/67 A. j. 32 (32-106 až 108).

⁴⁰ MAREK, J.: Barikáda z kaštanů. Cheb: Svět křídel 2005. 415 s., str. 371. ISBN 80-86808-15-7

⁴¹ Pôvodne patrilo do zostavy maďarskej 5. pešej divízie spolu s 16. peším a 5. delostreleckým plukom. <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/19247>

jednej roty.⁴² Nie je jasné ako dlho ostali v nasadení spolu s 320. Volksgrenadierdivision, avšak SS-Asistentzkorps „Riess“ sa v apríli 1945 ešte stále pohyboval v priestore Kysúc.⁴³

Po ústupe od Liptovského svätého Mikuláša bola posilnená príslušníkmi Volkssturmu a príslušníkmi policajných a pohraničných jednotiek⁴⁴

Špeciálne protipartizánske jednotky

V „otčote“ napísanom K. K. Popovom sa spomína špeciálna protipartizánska jednotka bulharského Nemca mjr. Weisa, ktorá mala mať asi 600 príslušníkov nemeckej, ukrajinskej, poľskej, českej a slovenskej národnosti.⁴⁵ Títo mali byť rozdelení do štyroch rôt.

Takáto jednotka však neexistovala a podľa popisu ide o **Abwehrgruppe 218 „Edelweiss“**.

V polovici septembra 1944 prišiel do Bratislavy z rozhodnutia AMI VI. RSHA, Major gróf Ervin Thun von Hohenstein, aby zorganizoval špeciálnu protipartizánsku jednotku. Tá dostala krycí názov „Edelweiss“ a začala sa formovať koncom septembra 1944 v Žiline.

Veliteľom bol Major Ervin Thun von Hohenstein, jeho zástupca Hauptman König, dôstojník pre zvláštne úlohy Leutnant Junghans.

Jednotka mala štyri oddiely:

Nemecký oddiel (veľ. Mjr. E. Thun von Hohenstein)

Mal asi 50 mužov.

Okrem toho podliehal mjr. Thunovi aj oddiel asi 20-25 ľudí, zložený z partizánov a vojakov, ktorí po svojom zajatí vstúpili do jednotky. Thun z nich cvičil rozvedčikov, agentov a provokatérov.

Kozácky (veľ. Feldwebel Berlsov, zástupca Unteroffizier Teplakov, nemecký poradca Feldwebel Krampf)

Spolu asi 50 mužov.

Kaukazský (veľ. Feldwebel Chan, poradca Feldwebel Murbach)

Spolu asi 50 mužov

Slovenský oddiel (veľ. pord. M. Kaniok, neskôr stot. L. Nižňanský)⁴⁶

Spolu 200 mužov, ktorý prišli do Žiliny 2. 10. 1944.

Vznikol z Špeciálnej jednotky Slovenskej pracovnej služby (ŠJ-SPS). Tá vznikla ozbrojením časti príslušníkov, napríklad z 1. oddielu v Sekuliach a 6. oddielu vo Vajnorochoch.⁴⁷

Príslušníci ŠJ-SPS vykonávali strážnu službu pri Chlumci, v Žiline a neskôr po priradení k ženijnému štábu zákopové práce v okolí Varína. Súbežne však za dozoru nemeckých poradcov prebiehal poradový výcvik, ktorý bol prípravou jednotky na jej včlenenie do Abwehrgruppe 218 „Edelweiss“.⁴⁸

Celá jednotka bola dobre vyzbrojená puškami vz.24 a M98, samopalmi MP-40 a PPŠ-41, guľometmi vz.26 a MG. Okrem toho mali aj útočné nože a mínometry. Používali rôzne uniformy na oklamanie nepriateľa.

Nie je známe nasadenie iných protipartizánskych jednotiek proti 2. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika.

Maďarské jednotky

V priestore pôsobenia 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika sa začiatkom roka 1945

⁴² KOPECKÝ, M.: Boje o Liptovský Mikuláš a Velkou Fatru. In: ATM, 2005, č. 2, str. 66-67. ISSN 1336-2003

⁴³ SLÁDEK, O.: Ve znamení smrtihlava. Praha: Naše vojsko 1991. 400 s., str. 67 a 277. ISBN 80-206-0145-7

⁴⁴ <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/10246>, tiež <http://www.axishistory.com/index.php?id=831>

⁴⁵ NOVOTNÝ, F.: Partizánska vojna na Slovensku. str.141.

⁴⁶ V tomto období ešte nie je Slovenský oddiel priamou súčasťou AG-218, ale je vedený ako ŠJ-SPS. Až neskôr 16. 12. 1945 sa 130 jeho príslušníkov pod velením stot. del. J. Nižňanského stáva príslušníkmi nemeckej brannej moci.

⁴⁷ ŠABB, OLS Brezno, T.fud.16/45.

⁴⁸ MIČEV, S.: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: Kalendár odbojárov 1991. Bratislava, UV-SZPB 1991, str. 83-88, ISBN 80-900421-2-0

objavujú aj útvary Maďarskej kráľovskej armády. Spomína sa **16. pešia divízia** (veľ. Örnagy Gyula Keresztes, od apríla 1945 Örnagy Ajalos Pápay).

V roku 1944 mala takéto zloženie:⁴⁹

10. Peší pluk

11. Peší pluk

19. Peší pluk

16. Delostrelecký oddiel

17. Delostrelecký oddiel

18. Delostrelecký oddiel

VI. Delostrelecký oddiel

15. Prieskumný oddiel

15. Protiletadlová rota

56. Ženíjny prápor

Vzhľadom na demoralizáciu jej jednotiek však do bojov proti brigáde nezasiahla, naopak niekoľko desiatok jej príslušníkov prešlo k partizánom. Ponuku jedného jej delostreleckého oddielu na pridanie sa k partizánom brigáda odmietla najmä zo zásobovacích dôvodov.⁵⁰

Na myjavských kopaniciach operoval partizánsky oddiel J. Reptu, ktorý sa hlásil k 2. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika.

Oddiel J. Reptu pôsobiaci na Záhorí v oblasti Myjavských kopaníc mal ako protivníkov jednotky dislokované v oblasti Schutzzone Slowakei.

Do konca vojny sa tu vystriedalo množstvo jednotiek, ktoré tu boli na výcviku, či reorganizácii. Išlo napríklad o III. Kampfbeobachter Schule z letiska v Malackách a ďalších výcvikových jednotiek.

Okrem nich tu pôsobil od decembra 1944 aj **Osttürkische Waffenverbände der SS** (veľ. SS-Standartenführer Hárún Al-Rašíd) v sile asi 5 tisíc mužov, zložený z:⁵¹

Waffen-Gruppe Turkistan

Waffen-Gruppe Idel-Ural

Waffen-Gruppe Aserbajian

Waffen-Gruppe Krim

Veliteľ jedného oddielu, Ghulam Alimov a niekoľko stoviek vojakov prebehli k partizánom.⁵²

Samozrejme aj tu pôsobili jednotky POHG. Najaktívnejší bol **POHG „Smrek“ Nové mesto n/Váhom** (veľ. kpt. J. Červinka, kpt. J. Gašparík). Existoval od začiatku povstania a patrilo k vojensky najzdatnejším POHG.

Zúčastnil sa niekoľkých protipartizánskych akcií (napr. 29. 9. a 2. 12. 1944), pri ktorých stratil 23 gardistov a dvoch dôstojníkov, zbroj. Raffensberga a zbroj. Ondrejčiku.⁵³

K 9.10.44 mal 191 a k 28.10.44, 160 mužov.

POHG Senica (veľ. zbroj. G. Bublincec)

Konala klasické akcie POHG, z nich najväčšia bola akcia v Prietrži vo februári 1945.

Celkovo môžeme povedať, že proti 2. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika Nemci nasadili jednotky, ktoré mohli uvoľniť z nasadenia proti hlavným povstaleckým silám. Príkladom je 178. divízia „Tatra“, ktorá proti obrane Rajeckej doliny do poslednej dekády septembra 1944 nasadila len menšiu časť svojich síl. Až potom do bojov nasadila dva prápory a asi šesť ľahkých

⁴⁹ <http://www.axishistory.com/index.php?id=4200>

⁵⁰ Spomienky J. A. Sitára, archív autora.

⁵¹ <http://www.axishistory.com/index.php?id=510>

⁵² TEJCHMAN, M.: Ve službách třetí říše-Hitlerovi zahraniční jednotky. Praha: Mladá fronta 1999. 248s., s 203. ISBN 80-204-0785-5.

⁵³ KRASNOVSKÝ, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945, s. 190-201.

tankov Pz-38(t). V priebehu pár dní si z obranou poradila a vytlačila 2. partizánsku brigádu gen. M. R. Štefánika do hôr.

Treba však poznamenať, že v tej dobe bola brigáda už niekoľko dní v obkľúčení a nedostávalo sa jej streliva a zásob.

Nasadenie 14.SS divízie „Galizien“ bolo vlastne bojovým výcvikom jej príslušníkov. Títo niesli hlavnú ťahu bojov proti partizánom v tejto oblasti od októbra 1944 až do konca januára 1945.

Najbojaschopnejšie časti však boli, ako Kampfgruppe znovu nasadené na front a priamo proti 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika nezasiahli.

Jednotky ktoré sa dostali do kontaktu s 2. brigádou v súvislosti s pohybom frontovej línie sa počas ústupu stali len cieľom útokov a väčšie akcie proti nej nepodnikli.

Ostatné nemecké jednotky boli proti 2. brigáde nasadené ojedinele a nezohrali významnejšiu úlohu.

Zo slovenských jednotiek významnejšiu úlohu hrali len POHG. Ich nasadenie bolo limitované nedostatkom výzbroje, výstroje, výcviku a v niektorých prípadoch aj zlým morálnym stavom ich príslušníkov.

Maďarské jednotky boli v tomto období značne demoralizované a neboli vážnym protivníkom. Niektorí ich príslušníci dezertovali aj so zbraňami k partizánom.

Zusammenfassung

Die Kriegsgegner 2. slowakische partisanen Brigade „gen. M. R. Stefanik“

2. slowakische partisanen brigade „gen. M. R. Stefanik“ (Kommandant npor.del. Viliam Žingor) einsatz in die Slovak Aufstand in Raum „Turiec“ und „Rajecka dolina“ gehören zwischen die bekante. Wenig dennoch wissen um Slowakisch und Deutsches Abteilung (z. b. „Žandárstvo“, Slowakei Armee, Hlinka-Garde, Deutsches Wehrmacht und Waffen-SS) einsatz gegen 2. slowakische partisanen brigade „gen. M. R. Stefanik“.

Diese Studie beschrieben die Organisation, die Bewaffnung und die Einsetzung die Einheit gegen 2. slowakische partisanen brigade „gen. M. R. Stefanik“.

Die ist Bestandteil des Breitprojekt, das die Historie die Brigade verarbeiten.

K problematike Hornej Oravy a severného Spiša po druhej svetovej vojne

MAREK SYRNÝ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Krátko po 1. svetovej vojne si na rozlohou nevelké, politicky a hospodársky nevýznamné bývalé uhorské územie Hornej Oravy a Spiša začal robiť nároky obnovený Poľský štát. Poľské úrady a horliví jednotlivci využili nevyhranenú národnú identitu tunajšieho goralského obyvateľstva a snažili sa cez dokazovanie ich etnickej príslušnosti k Poliakom dosiahnuť pričlenenie tohto územia k Poľsku.¹ Keďže po 1. svetovej vojne rozhodovali víťazné veľmoci aj o usporiadaní strednej Európy, rozriešenie tohto sporného problému automaticky spočívalo na rozhodnutí víťazných veľmocí. Na spornom území sa mal preto previesť plebiscit, ktorý mal ukázať, ku ktorému národu resp. štátu sa tunajšie obyvateľstvo hlási a podľa toho posunúť demarkačnú čiaru v prospech jedného či druhého štátu, aby sa urobilo zadosť etnickému hľadisku pri určovaní hraníc, ktoré spočiatku veľmoci presadzovali.² Toto prirodzené hľadisko sa však čoskoro zmenilo, lebo ho prevážili štátne záujmy oboch nových štátov a veľmocenské ciele Francúzska. Československo malo voči Poľsku prioritný záujem o spornú, hospodársky významnú oblasť Tešínska. Aj tu sa mal previesť plebiscit, ktorého výhliadky však na rozdiel od Hornej Oravy a Spiša neboli pre československú stranu priaznivé. Preto československá reprezentácia na čele s ministrom zahraničných vecí E. Benešom volila účelový kompromis a volila cestu akéhosi „výmenného obchodu“, kedy súhlasila s pričlenením Hornej Oravy a Spiša k Poľsku za predpokladu, že Tešínsko ostane Československu. Toto, pre Poľsko nevýhodné riešenie, bolo možné iba vďaka tomu, že Poľsko malo už dlhší čas veľké problémy s ruským vojskom na východe, ako aj preto, že Francúzsko potrebovalo vytvoriť v strednej Európe kordón spriatelенých štátov, ktoré by „strážili“ východné hranice Nemecka. Francúzsko sa obávalo, že v prípade pričlenenia Tešínska k Poľsku, by mohlo Poľsko Československo dlhodobo vydierať, čo by oba štáty znepriatelilo. Preto Francúzsko upustilo od presadzovania prirodzeného práva na rozdelenie sporných československo-poľských území podľa ich národnostnej identity a presadilo účelový kompromis, ktorý znamenal prisúdenie Tešínska Československu, lebo bol na ňom značne závislý československý priemysel. A tak napokon Konferencia veľvyslancov v Paríži 28. júna 1920 vydala uznesenie, podľa ktorého sa z Tešínska do Československa dostala dôležitá priemyselná oblasť so všetkými uhoľnými baňami a neprerušenu traťou Bohumín-Jablunkov. Zároveň bolo k Poľsku pripojených 14 oravských a 13 spišských obcí³ - tzv. inkorporované územie, zaberajúce rozlohu 583 km² (413 km² na Orave a 170 km² na Spiši) s viac ako 20 000 obyvateľmi.⁴

V medzivojnovom období bolo bohužiaľ slovenské obyvateľstvo Hornej Oravy a Spiša vystavené nie veľmi vyberavému popoľšťovaniu.⁵ To malo svoj veľký vplyv na to, že slovenská verejnosť temer unisono prijala so zadosťučinením anektovanie tohto územia späť k Slovensku po spoluúčasti slovenskej armády na poľskom ťažení Nemecka v prvých dňoch II. svetovej vojny.

¹ Blížšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Vytváranie severnej hranice Slovenska na Orave a Spiši v r. 1918-1920*. In: Rok 1918 w Polsce i w Panstwach sąsiednich. Opole: Uniwersitet Opolski, 2002, s. 125-126.

² KLIMKO, J.: *Vývoj územia Slovenska a vytváranie jeho hraníc*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 111-118

³ Oravské obce: Srnie, Podvilk, Harbakúz, Vyšná Zubrica, Nižná Zubrica, Oravka, Bukovina-Podsklie, Pekelník, Jablonka, Chyžné, Vyšná Lipnica, Hladovka, Suchá Hora; spišské obce: Nová Belá, Fridman, Krempachy, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repiská, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Nedeca, Kacvín, Lapšanka. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) A. Granatier, krabica (k.) 4. *Predbežná správa o hraničných otázkach poľsko-československých*.

⁴ CIAGWA, J.: *Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť*. In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 9.

⁵ CIAGWA, J.: *Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť*. In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 10-14.

K značne negatívne vyhraneniu Slovákov voči Poľsku a Poliakom na začiatku vojny nepochybne prispeli tiež územné nároky Poľska z jesene 1938, ktoré pripravili Slovensko o ďalšie pohraničné oblasti a obce s 221 km² a 4 280 obyvateľmi.⁶ Po šesť ročnom vojnovom období relatívne úspešného a pokojného národnostného a hospodárskeho vývoja tohto územia (najmä vzhľadom na predvojnové a hlavne vojnové pomery v Poľsku) sa v roku 1945 stalo opäť predmetom kontroverzií medzi Slovákami a poľským štátom.

Krátko po oslobodení tohto územia Červenou armádou v prvých mesiacoch roku 1945 nebolo hneď jasné a rozhodnuté, komu toto sporné územie, na ktoré si po vojne robili nároky ako Poľsko tak i Slováci, pripadne. Hoci boli na tomto území po vypuknutí Slovenského národného povstania zakladané miestnymi slovenskými odbojovými činiteľmi tzv. Národné výbory (ako nové jednotky miestnej správy) a neskôr aj miestne milície, v prvých mesiacoch po oslobodení toto sporné územie spravovala Červená armáda.⁷ Tá ponechala vo výkone aj pročeskoslovenské Národné výbory aj milície, hoci bolo jasné, že sa hranice budú vracat' k ich stavu spreď Mníchova 1938, teda že toto územie pripadne Poľsku. Od začiatku februára 1945 prichádzali do jednotlivých obcí tohto teritória aj poľskí úradní emisári s ozbrojeným sprievodom, ktorí sa tu snažili zriadiť poľské národné výbory a poľskú milíciu, čo sa prirodzene nestretalo s pochopením toho obyvateľstva, ktoré preferovalo prinavrátene týchto oblastí Československu a uznávalo iba tunajšie pročeskoslovenské orgány. Túto zložitú situáciu bolo treba rýchlo riešiť, aj v súvislosti s opätovnými výraznými snahami Poľska o pričlenenie Tešínska. Preto sa ešte v máji 1945 uskutočnili zdĺhavé a náročné československo-poľské rokovania, ktoré vyústili 20. 5. 1945 do tzv. pražských protokolov, podľa ktorých sa hranica na Tešínsku, Orave a Spiši mala vrátiť na čiaru, ktorá bola určená rozhodnutím Konferencie veľvyslancov v roku 1920. Ešte počas týchto rokovaní predseda SNR J. Lettrich, uvedomujúc si nevyhnutnosť obnovy predmníchovských hraníc a teda znovupričlenenia Hornej Oravy a Severného Spiša k Poľsku, vyslal 17. mája 1945 na toto územie podpredsedu SNR M. Poláka, aby spolu so zástupcom Povereníctva vnútra R. Viktorinom. Ich úlohou bolo dohodnúť sa s poľskou stranou na prevzatí tohto územia pod poľskú správu, upokojiť tunajšie slovenské obyvateľstvo a zabezpečiť jeho bezpečnosť pred prípadnými poľskými protiopatreniami. V tomto zmysle potom aj M. Polák požiadal veliteľa sovietskej pohraničnej jednotky na Orave, aby dohliadol na pokojné odovzdávanie hornooravských obcí Poľsku a zabránil prípadným incidentom. 20. mája 1945 sa potom v Trstenej uskutočnilo stretnutie delegátov SNR a poľskej vlády resp. Powiatowej rady narodowej z Noweho Targu. Počas rokovania však vysvtylo, že poľská delegácia nebola splnomocnená vyriešiť všetky otázky tohto preberacieho aktu, najmä čo sa týkalo slovenskej požiadavky dobrovoľného premiestnenia slovenského obyvateľstva na Slovensko. Táto požiadavka vyplývala najmä z obavy tých Slovákov na inkorporovanom území, ktorí sa aktivizovali za pripojenie týchto oblastí k Slovensku resp. Československu alebo boli predstaviteľmi tunajšej slovenskej správy počas vojny a obávali sa odvety zo strany Poliakov či poľských úradov za ich proslovenský aktivizmus. Poľská strana nakoniec súhlasila iba s možnosťou dobrovoľného presťahovania sa slovenských úradných orgánov a štátnych zamestnancov a taktiež kňazov, aj s ich majetkom. Rovnako bolo dojednané, že budú ponechané vo funkcii i tunajšie obecné milície, ktoré iba dostanú poľského veliteľa, a tiež, že ostanú v platnosti aj dovtedajšie národné výbory, ktoré ale budú zapojené do poľskej administratívy. Záver rokovaní tvorila dohoda o spolupráci poľských orgánov s Okresným národným výborom v Trstenej pri stíhaní fašistických živlov v pripojených obciach. Obyvateľstvu sa malo definitívne rozhodnutie o zmene hraníc verejne oznámiť slovenskými a poľskými orgánmi rovnako 31. mája 1945.⁸

⁶ SNA Bratislava, f. A. Granatier, k. 4. *Predbežná správa o hraničných otázkach poľsko-československých.*

⁷ So súhlasom velenia IV. ukrajinskej armády sa tu dokonca na jar 1945 konal plebiscit, v ktorom sa drvivá väčšina obyvateľstva Hornej Oravy a Spiša vyslovila za ich pripojenie k Československej republike. CIAGWA, J.: *Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť.* In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 15.

⁸ SNA, f. A. Granatier, k. 4. *Správa M. Poláka o obnovení predmníchovských hraníc na Hornej Orave a Severnom Spiši.*

Napriek tejto snahe SNR zabezpečiť pokojný prechod tohto územia a jeho obyvateľstva pod poľskú správu a zabrániť negatívnym akciám poľských úradov voči slovenskému etniku, postupne dochádza k vytlačaniu slovenských miestnych orgánov (Národné výbory, milície) poľskou správou a začína sa snaha o opätovné polonizovanie tunajších Slovákov.⁹ Táto snaha vyvierala s poľskej povojnovej snahy o budovanie nie viacnárrodného, ale jednoliateho národného štátu.¹⁰

Toto povojnové popoľšťovanie sa však dialo veľmi dôrazným až drastickým spôsobom, v dôsledku čoho toto územie opustilo okolo 6 000 Slovákov,¹¹ ktorý pred propoľskou politickou, hospodárskou a kultúrnou perzekúciou utekali k svojim príbuzným na Slovensko. Okrem zrejmejšieho tlaku so strany poľských orgánov voči nim, ovplyvnila veľmi ich rozhodnutie o úteku na Slovensko aj chaotickosť a nebezpečnosť tunajších pomerov spôsobená hlavne relatívne voľným pohybom lupičských, prevažne poľských bánd, príležitostným výskytom banderovských skupín a pod.¹²

Zápisnične podchytené vypočúvania utečencov z Hornej Oravy a Spiša na stanicích a veliteľstvách Národnej bezpečnosti na Slovensku podávajú desiatky svedectiev o perzekúcii tunajšieho obyvateľstva z prevažne nacionálnych pohnutí. Poľské úrady a orgány odmietali napríklad vydávať pre Slovákov rôzne úradné potvrdenia či pýtali za ne svojvoľné poplatky,¹³ mnohí z nich sa ocitli neprávom vo väzení a pod.,¹⁴ hoci treba priznať, že časť z väznených bola poľskými

⁹ Bližšie pozri: ŠČUREK, F.: *Emigrácia Slovákov z Poľska po roku 1945*. In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 50-51.

¹⁰ Ako sa k tejto politike v jednom zo svojich povojnových novoročných prejavoch vyjadril poľský prezident B. Bierut: „Naród polski w wyniku wojny i zmian terytorialnych przekształca się z państwa wielonarodowego w państwo jednonarodowe“. KWIEK, Julian: *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spisz i Orawie w latach 1945-1957*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2002, s. 5.

Tejto povojnovej taktike padlo za obeť desať resp. státisíce Nemcov, Ukrajincov, Lemkov a iných národností, ktoré dobrovoľne alebo násilu opustili po vojne Poľsko a museli sa usadiť v susedných štátoch. K problematike osudu Lemkov v Poľsku, s dôrazom na povojnové dejiny, sa v slovenskej historiografii objavila napr. štúdia: HALCZAK, Bohdan – ŠMIGEL, Michal: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v 1. polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“*. In: *Acta historica Neosoliensia*, roč. 7 (2004), s. 187-198.

¹¹ J. Ciagwa udáva počet 6500 utečencov, ale všetci ostatní slovenskí autori a vo vtedajších interpeláciách poslancov Demokratickej strany sa udáva počet 6000 osôb, ktoré utiekli po vojne z inkorporovaného územia do Československa. Pozri: CIAGWA, J.: *Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť*. In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 15; Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Úradu Predsedníctva slovenskej národnej rady (SNR), inventárne číslo (inv. č.) 635, krabica (k.) 999. *Těsnopisecká správa o 87. schůzi Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé z 16. 12. 1947*. Reč poslance Linczényiho.

Podľa F. Ščureka sa jednalo taktiež o 6000 osôb, ktoré začali opúšťať inkorporované územie hneď po jeho plnom obsadení Poľskom v júli 1945, pričom mal exodus gradovať v roku 1946 v dôsledku vrcholenia aktivít Ogieňovej bandy. V roku 1947 po podpísaní československo-poľskej zmluvy, likvidácii tejto bandy a ustálení politických a bezpečnostných pomerov sa malo dokonca okolo 500 utečencov vrátiť späť na toto územie. ŠČUREK, F.: *Emigrácia Slovákov z Poľska po roku 1945*. In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 51-52.

¹² SNA, f. PV-sekr., Inv. č. 31, k. 5, *Situačná správa z poľského pohraničia 12. 12. 1946*.

Okrem toho v tomto období, aj na nami sledovanom území Poľska, prebiehali tiež boje medzi legálnou poľskou armádou a podzemným banderovským hnutím či Armiou Krajowou, dochádzalo k útekom ukrajinského obyvateľstva pred poľskou perzekúciou z juhovýchodného Poľska do severných oblastí východného Slovenska a pod. ŠMIGEL, M.: *Historické otázky a súvislosti opcie a presídlenia československých občanov do Sovietskeho zväzu roku 1947*. In: *Historický časopis*, 1/2004, s. 48.

¹³ Bližšie pozri Situačné správy Okresného národného výboru v Spišskej Starej Vsi z júna 1945 až marca 1947. ŠOKA Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945-1952, Inv. č. 40, k. 22 – 23.

¹⁴ ŠOKA Dolný Kubín, f. ONV Trstená 1945-1959, Inv. č. 100, k. 26, *Žiadosť o prepustenie z poľského väzenia*; ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, Inv. č. 111, k. 2, *Elaborát o situácii na severnom Spiši*; ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, Inv. č. 113, k. 33, *Pomery v obciach obsadených Poliakmi*; ŠOKA Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945-1952, Inv. č. 40, k. 22, *Situačná správa za november 1945*; a pod.

Bohužiaľ neostávalo iba pri väzení. V niekoľkých prípadoch došlo dokonca k násilnostiam, fyzickému týraniu či usmrteniu Slovákov na samotnom inkorporovanom území či pri pokuse o pašovanie, aj keď sa nachádzali ešte na československom území. ŠOKA Dolný Kubín, f. ONV Trstená 1945-1959, Inv. č. 101, k. 50, *Hlásenie o perzekúcii občanov slovenskej národnosti na území Hornej Oravy*; ŠOKA Dolný Kubín, f. ONV Trstená 1945-1959, Inv. č. 101, k. 32, *Hlásenie o pohraničnom incidente*;

orgánmi oprávnené obviňovaná z nepovoleného držania zbraní či iných nezákonností. K tomuto tlaku zo strany poľských orgánov, inštitúcií a ich predstaviteľov sa pridávala na druhej strane nacionálna a hospodárska perzekúcia zo strany tunajších lúpežných a pašeráckych skupín a bánd.¹⁵ Tie aj v dôsledku vybičovaného povojnového nacionalizmu rabovali tunajšie slovenské hospodárstva, vymáhali od Slovákov platenie tribútu, vyhrážali sa im zabitím pre ich slovenskú národnosť a pod.¹⁶ V kultúrnej oblasti sa tlak voči slovenskej komunite najvýraznejšie prejavoval absenciou akýchkoľvek slovenských škôl, presadzovaním poľských kňazov do miestnych farností a poľštiny do bohoslužieb a kostolného spevu.¹⁷

Ale bolo by jednostranné tvrdiť, že perzekúciu či polonizáciu vykonávali iba samotní Poliaci. Aj z radov slovenského obyvateľstva sa našli „renegáti“, ktorí si veľmi rýchlo uvedomili zmenenú situáciu na inkorporovanom území a značne aktívne pomáhali poľským úradom pri opätovnej polonizácii týchto oblastí resp. si z titulu svojej novej funkcie vyrovnávali účty z predstaviteľmi predošlého slovenského či československého režimu.¹⁸

Do tejto zložitej politickej, hospodárskej a kultúrnej situácie na území Hornej Oravy a Spiša resp. na slovensko-poľskom pohraničí okrem toho ešte prenikala poľská propaganda ohľadom obsadzovania ďalších pohraničných častí Slovenska Poľskom,¹⁹ na slovenskom gymnáziu v Kežmarku bola dokonca odhalená 5 členná študentská tajná propoľská organizácia „Zwiazek Magórczanow“.²⁰

V dôsledku budovania povojnového spojeneckého slovanského bloku štátov pod hegemoniou a v záujmoch Sovietskeho zväzu sa v slovenskej (štátom resp. politickými stranami regulovanej) tlači však neobjavovali temer nijaké správy o alarmujúcej situácii Slovákov v Poľsku. Poľská perzekúcia voči nim sa stávala terčom ostrej kritiky iba na pôde československého parlamentu, vlády²¹ či jednotlivých vyšších štátnych orgánov,²² ktoré s danou problematikou prichá-

¹⁵ V správe VII. odboru Povereníctva vnútra sa napr. uvádza: „Obyvateľstvo Hornej Oravy a Spiša je politicky orientované na západ. Na viacnásobné výzvy poľských radov odovzdať zbrane, mnohí obyvatelia slovenskej národnosti tak neučinili. Pri domových prehliadkach im boli tieto nájdené a zhabané. V mnohých prípadoch poukazujú Poliaci na obyvateľstvo slovenskej národnosti, že spolupracujú c benderovcami.“

Na základe týchto okolností využívajú poľské bezpečnostné orgány uvedené prehmaty k perzekúcii i toho obyvateľstva slovenskej národnosti, ktoré sa voči vláde chová lojálne. Slovenské obyvateľstvo nedostane od poľských úradov náhradu ani výpomoc na vojnové škody a zničený majetok. Prídely zo zásielok UNRRA slovenské obyvateľstvo nedostáva. Okrem toho sú vyňatí z poľského zásobovacieho systému a tak odkázaní sami na seba. Ďalej slovenské obyvateľstvo je vojenskými orgánmi a milíciou vykorisťované a prenasledované.

Na druhej strane je slovenské obyvateľstvo terorizované a vykorisťované ozbrojenými tlupami, tieto ich nútia odovzdávať peniaze, potravné články a pod. V danom prípade ide konkrétne o tlupu, ktorú vedie istý Kuráza vystupujúci pod pseudonymom mjr. Ogien.“ SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra – sekretariát (PV-sekr.), Inv. č. 31, k. 5, *Situačná správa z poľského pohraničia 12. 12. 1946.*

V jednej z mnohých správ Okresného národného výboru v Spišskej Starej Vsi, poukazujúcich na veľmi zlú politickú, bezpečnostnú či hospodársku situáciu bývalých 10 obcí okresu inkorporovaných Poľskom, sa doslova uvádza: „Niet takmer dňa, žeby nebola z tohto územia hlásená krádež, ťažké zranenie a pod.“ ŠOKA Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945-1952, Inv. č. 40, k. 22, č. 58/1945 prez.

¹⁶ Porovnaj: Situačné správy Okresného národného výboru v Spišskej Starej Vsi z júna 1945 až marca 1947. ŠOKA Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945-1952, Inv. č. 40, k. 22 – 23.

¹⁷ Všeobecne ku kultúrnej perzekúcii pozri: CIAGWA, J.: *Slovenská národnostná menšina v Poľsku. Dejiny a súčasnosť.* In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 17-18; ANDRÁŠ, M.: *Postavenie slovenskej národnostnej menšiny v Poľsku po podpísaní československo-poľskej zmluvy v roku 1947.* In: Slováci v Poľsku. III. Bratislava: Krajanské múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 41-44.

¹⁸ ŠOKA Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945-1952, Inv. č. 40, k. 22, *Situačná správa za mesiac júl 1945.*

¹⁹ ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, Inv. č. 111, k. 1, *Situačná správa za mesiac december 1945.*

²⁰ ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, Inv. č. 112, k. 7, *Situačná správa za mesiac február 1946.*

²¹ Napr. na schôdzi vlády z 13. 9. 1945 povedal štátny tajomník V. Clementis na margo vtedajších československo-poľských vzťahov aj toto: „Ďalej je tu otázka katovického rozhlasu, ktorý každodenne referuje o našich vnútorných veciach, pričom nehorázne štuje. Keď poľský vyslanec oznámil štátnemu tajomníkovi, že nóta s požiadavkov, aby toto vysielanie bolo zastavené, pravdepodobne nebude vybavená kladne, oznámil mu štátny tajomník, že ... použije materiál o pomeroch na Orave a Spiši, ktoré sú naozaj veľmi zlé a pobúrili by našu verejnosť, keby sa o nich podrobne dozvedela. Dal tento materiál k nahliadnutiu Poliakom a to vyvolalo príslušnú reakciu, vyslanec požiadal štátneho tajomníka, aby to

dzali do styku. Postoj týchto orgánov a ich reprezentantov k problematike Hornej Oravy a Spiša možno rozdeliť do 3 hlavných skupín podľa ich politickej či národnej identity. Najostrejšie proti perzekúcii tunajších Slovákov, so snahou dokonca o pripojenie tejto oblasti k Československu, vystupovali reprezentanti slovenskej Demokratickej strany,²³ ktorá po vojne združovala temer všetky nesocialistické skupiny na Slovensku a mala podporu väčšiny slovenskej spoločnosti. Omnoho umiernenější v posudzovaní politickej perzekúcie Slovákov na Hornej Orave a Spiši bola Komunistická strana Slovenska, ktorá v snahe napomôcť vybudovaniu spojenectva slovenských štátov pod hegemoniou a podľa prania Sovietskeho zväzu odkladala do úzadia negatívne informácie či kritiky v súvislosti s Poľskom. Naopak, aj vplyvom svojho „proletárskeho internacionalizmu“, prízvukovala spoločné záujmy a priateľstvo „pracujúceho“ ľudu oboch krajín, ako protiklad nimi odsudzovanej „reakčnej“ politiky konfrontácie bývalého vedenia Beckovského Poľska a predvojnového Československa či vojnovej Slovenskej republiky.²⁴ Informácie o spomínanej nacionálnej perzekúcii preto prezentovala ako akcie, ktoré sa dejú bez vedomia vlády „nového“, ľudovodemokratického Poľska.²⁵ Tretí smer postojov v otázke Hornej Oravy

nerobil, a zaručil sa, že v okresoch oravskom a spišskom bude ihneď dohodnutá náprava ...“ Státní střední archiv Praha, fond 100/24, svazek 137, archivní jednotka 1494. *Zápis 53. (mimořádné) schůze vlády z 13. septembra 1945.*

²² Išlo hlavne o najvyššie slovenské štátne orgány ako Zbor povereníkov či Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, ktoré dostávali prostredníctvom Povereníctva vnútra spracované primárne agentúrne informácie či hlásenia tých staníc Národnej bezpečnosti, ktoré prichádzali do styku s utečencami resp. sa nachádzali v blízkosti inkriminovaných území.

²³ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 998. *Těsnopisecká správa o 49. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé z 7. 5. 1946.* Interpelácia poslanca Poláka vo veci zamedzenia prenasledovania Slovákov poľskými bezpečnostnými orgánmi na území Hornej Oravy a Spiša.

SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 5. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé z 10. 7. 1946.* Reč poslanca Zibrína.

„Letmo som informoval rozpočtový výbor o nezniesiteľných pomeroch 30.000 roduverných Slovákov v Poliakmi okupovanej Orave a Spiši, a keďže náprava neprichádza a volanie ťažko skúšaného ľudu o prinavrátenie do sväzku ČSR mešká a že bude predmetom medzištátneho rokovania, chcel by som vás aspoň letmo zasvätiť do nešťastného ovzdušia tohto kraja aj zatiaľ, kým sa splní každodenná úpenlivá modlitba Oravy a Spiša ...“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 27. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé z 12. 12. 1946.* Reč poslanca Linczényiho.

„Dokedy budeme trpieť, aby Slovák nemal vlastné slovenské školy, svojho kňaza, aby nemohol spievať v kostole po slovensky? Dokedy sa budeme hanbiť za 30.000 roduverných bratov? Myslíte si, panie a páni, že je dobré nazívanie československo-poľské bez definitívneho riešenia otázok Oravy a Spiša? Bol si vedomý p. štátny tajomník závažnosti svojho prejavu v rozpočtovom výbore, podľa ktorého vláda nepomýšľa na pripojenie tohto územia k ČSR? ... dá Boh, stane sa tak, že Orava a Spiš nebude viac ubiedená a Dunajec bude spievať o večnom priateľstve československo-poľskom. Ale to sa stane vtedy, keď toto územie bude zas navrátené vlastnému telu Československej republiky.“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 87. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé z 16. 12. 1947.* Reč poslanca Linczényiho.

²⁴ „V nedávnej minulosti boli styky slovensko-poľské vyárendované obojstranne reakčným a prot ľudovým silám. Beckovské Poľsko nachádzalo vo svojej protidemokratickej koncepcii spojenca v Sidorových kruhoch a separatistické a fašizujúce kruhy Hlinkovej strany našli svoj vzor a podporu vo feudálnom a plukovníckom Poľsku. Ako táto láska nepriateľov slovenského i poľského ľudu skončila, je dobre známe. Beckovské Poľsko neváhalo okupovať niektoré časti severného Slovenska a Tiso sa nerozpakoval viesť s Hitlerom vojnu proti Poľsku. Dnes zradovia nestoja v ceste priateľstvu slovenského a poľského národa. ... Vyriešením otázok, na ktoré smluva a protokol pamätajú, prehlbovaním našej spolupráce na všetkých úsekoch dosiahneme úprimného a verného priateľstva aj medzi širokými vrstvami československého a poľského ľudu. ... dovoľte, panie a páni, aby som želal bratrskému národu poľskému, pracujúcemu ľudu Poľska, aby svoje hospodárske a sociálne ciele čím skôr dosiahol k prospechu svojmu a k prospechu nášmu spoločnému.“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 52. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 14. 5. 1947.* Reč poslanca Husáka.

²⁵ „Naše styky so slovanskými štátmi chceme rozvinúť v najbratskejšie, a s radosťou môžeme konštatovať, že i na strane Titovej Juhoslávie nachádzame podobnú snahu. Je len poľutovaniahodné, že od nového demokratického Poľska nás stále delia nevyriešené otázky ... zarmocujú nás tiež zprávy, ktoré z týchto krajov prichádzajú a hovoria o trýznení, ba i vraždení dobrého slovenského ľudu. Sme však presvedčení, že udalosti na hornej Orave a Spiši sa dejú proti intenciam poľskej vlády a že táto otázka, ako aj všetky ostatné, budú medzi nami vyriešené v duchu opravdového slovanského bratstva.“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 998. *Těsnopisecká správa o 39. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé z 8. 3. 1946.* Reč poslanca Bacilka.

a Spiša predstavuje česká politická reprezentácia. Tá v dôsledku pre ňu primárnejšieho problému Tešínska všeobecne vníma tento problém ako podružný.²⁶

Určité zlepšenie postavenia Slovákov žijúcich na Hornej Orave a Spiši nastalo až po uzavretí dohody o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Poľskom a Československom 10. 3. 1947 vo Varšave. V Dodatkovom protokole k dohode sa oba štáty zaviazali dodržiavať národné práva Slovákov a Čechov v Poľsku a Poliakov v Československu a zabezpečiť im politický, hospodársky a kultúrny rozvoj (školy, spolky, družstvá, ...).²⁷ U slovenských komunistov bolo podpísanie tejto dohody sprevádzané veľkou propagandou o ukončení všetkých negatívnych javov voči Slovákom v Poľsku, ako výsledok skutočného priateľstva pracujúcich oboch krajín,²⁸ ... Postoj slovenských demokratov bol voči poľským proklamáciám rezervovanejší.²⁹ Správnosť tohto napokon potvrdila aj samotná prax prevádzania tohto Dodatkového protokolu, keď dovtedajšia perzekúcia, najmä kultúrna - v školstve či cirkvi, naďalej pretrvávala,³⁰ aj keď sa dostavili isté slabé výsledky tejto dohody (otvorenie 2 slovenských škôl, ktoré však ani zďaleka nemohli pokryť potreby viac ako 20 tisícovej slovenskej komunity).³¹

²⁶ Jediným českým politikom, ktorý na reprezentatívnom československom fóre dôrazne upozornil na perzekúciu Slovákov v povojnovom Poľsku, bol národný socialista František Uhlíř. SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 1000. *Těsnopisecká správa o 86. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 14. 5. 1947*. Řeč poslance Uhlíře.

Všeobecne však českí politici neupozorňovali na problematiku Hornej Oravy a Spiša, aby tým neupriamovali pozornosť na spornosť identity Tešínska, ale zdôrazňovali nutnosť a správnosť návratu k predmnichovskému statusu – teda prináležitosť Hornej Oravy a Spiša k Poľsku a Tešínska k Československu. Pozri napr.: SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 42. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé z 20. 3. 1947*. Řeč poslance Stránského.

²⁷ *Dokumenty a materiály k dějinám československo-polských vztahů v letech 1944-1948*. Praha: Academie, 1985, s. 202.

²⁸ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 52. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 14. 5. 1947*. Řeč poslance Husáka.

²⁹ „... je bezpodmienečne potrebné, aby záväzky, stanovené v Dodatkovom protokole, boli vskutku obapolne a v čase čo najkratšom splnené. V tomto duchu treba s priateľskou otvorenosťou konštatovať, že nateraz nebaďať bohužiaľ nápravu pomerov na Hornej Orave a Spiši. Slovenské školy hoci viac razy prisľúbené, dosiaľ nejestvujú a slovenským žiakom, ktorí chcú navštevovať školy na československom území, sú kladené prekážky pri prekračovaní hraníc za účelom dochádzky do školy. ... Nie sú tiež dodržiavané ustanovenia krakovského protokolu o malom pohraničnom styku, čo spôsobuje hospodárske škody tým, ktorí majú svoje poľnosti na druhej strane hraníc. Pocit zodpovednosti ako i výzva zahraničného ministra, že by bolo lepšie mať kratšiu pamäť a viac dobrej vôle, mi bráni vracieť sa k udalostiam, ktoré sa ešte v nedávnej minulosti na tomto území odohrávaly. V predpoklade, že poľská vláda podnikne všetko, aby tak, ako iste v ostatnom Poľsku, i na tomto území vládlo právo a spravodlivosť a bola zaistená osobná a majetková bezpečnosť ...“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 999. *Těsnopisecká správa o 52. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 14. 5. 1947*. Řeč poslance Hodžu.

³⁰ Pražská Ministerstvo vnútra dokonca naliehalo na slovenský Zbor povereníkov, aby sa zrušil výnos povereníka vnútra z 5. mája 1947, ktorý nariaďoval svojim orgánom, aby nerobili prekážky osobám slovenskej národnosti, ktoré z dôvodu politickej perzekúcie utečú z Poľska, a aby sa nechovali k nim ako k cudzincom. Ministerstvo dôvodilo tým, že po podpísaní spojeneckej zmluvy došlo k zlepšeniu postavenia slovenskej resp. českej národnosti v Poľsku. Zbor povereníkov však s návrhom Ministerstva vnútra nesúhlasil, čo odôvodňoval tým, že incidenty a udalosti, ktoré sa odohrali už po podpísaní predmetnej zmluvy jasne dokazujú, že Slovákom v Poľsku nie je ešte ani zďaleka zabezpečená osobná a majetková bezpečnosť. SNA Bratislava, f. PV-sekr., Inv. č. 31, k. 5, *Utečenci z Horní Oravy a Spiše*.

³¹ „... jaká je dnes po 9 měsících od podpisu čs.-polské smlouvy situace u nás a v Polsku? Prosim: Poláci v Československu mají k dnešnímu dni 62 obecných škol, 9 škol měšťanských, 2 školy střední, 1 obchodní, 1 hospodyňskou, 1 rolnickou, celkem tedy 76 škol s 207 třídami. Naproti tomu Češi a Slováci v Polsku mají k dnešnímu dni pouze 3 školy obecné ... a to v Chudobě na Kladsku, v Nižné Lapci a Jablonce na Spiši a Oravě. ... v Polsku na Spiši ze 437 slovenských dětí je do dnešního dne zaškoleny pouze 63 žáků, kdežto 374 slovenských dětí vůbec dosud do školy na Spiši nechodí. Na Oravě z 1.272 slovenských dětí chodí do školy v Jablonce pouze 191, kdežto 1.081 slovenských dětí je tam stále dodnes beze škol. ... Zatím co u nás jsou skutečné polské školy s polským jazykem vyučovacím, s polskými učiteli, vyučuje se na př. na t. zv. slovenské škole na Spiši slovenskému jazyku jenom jedenkrát týdně. Slovenské děti nedostaly do dnešního dne ani jedné slovenské učebnice. Při otevření slovenské školy v Jablonce nebylo dovoleno učiniti slovenský projev.“ SNA Bratislava, fond ÚP SNR, inv. č. 635, k. 1000. *Těsnopisecká správa o 86. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 14. 5. 1947*. Řeč poslance Uhlíře.

Na nedostatočnosť iba 2 škôl pre mnohotisícovú slovenskú komunitu v Poľsku, ako aj na prekážky kladené Slovákom pri slobodnom zápise na tieto školy, poukazoval aj Komitét pre utečencov Spiša a Oravy, organizácia, ktorej cieľom bolo

Summary

To the problem of the Upper Orava and the North Spiš after the second World War

After the First World War, the northern Slovakia territory of the Upper Orava and the North Spiš became to new Polish state. During the inter-war period, the Slovaks suffered from Polish efforts to break down their Slovak national consciousness. In 1939, this territory became as a part of the Slovak republic back to Slovak administration. It caused a high increase of the Slovak consciousness to local Slovaks. But after the Second World War this territory were incorporated back to the Polish republic. Local Slovak minority suffered from Polish national persecution again. Pressure of the Polish state bodies and various local Polish groups forced about six thousands local Slovaks to escape to Slovakia. This pressure culminated in the period 1945-1947. After the signature of the Czechoslovak-Polish allied treaty from spring 1947, the situation was gradually normalized and national pressure of the Polish administration became weak.

Propaganda a tlačová kampaň o „slovenskom nacionalizme a separatizme“ v politike KSC do roku 1960

MÁRIA RUSKOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Jedným z prvoradých cieľov každej totalitnej spoločnosti, respektíve jedným zo základných prostriedkov totalitne orientovanej politickej strany na ovládnutie spoločnosti je ovládnutie masovokomunikačných prostriedkov v plnom rozsahu, rozhodovanie o ich existencii, či zrušení, určovanie ich obsahu i zamerania. Tento cieľ bol jedným z prvoradých aj v prípade Komunistickej strany a to nielen v období, kedy sa intenzívnejšie pripravovala na prevzatie moci (po roku 1945), ale aj v období 1. ČSR. Už v roku 1923 prezentoval Klement Gottwald postoj komunistov k ovládnutiu tlače slovami:

„...Moderná tlač predstavuje nám ohromnú zbraň. Kto má v ruke tlač, má v moci tzv. verejnú mienku, tj. ovláda cítenie i myseľ prevažnej väčšiny občianstva. A kto toto dociel, je pánom situácie...“¹

Tieto slová začala Komunistická strana naplno realizovať po roku 1948, avšak do istej miery bola ich realizácia zrejmä už po roku 1945, čo bolo viditeľné zo sťažností nekomunistických strán na neúmerne zásahy ministerstva informácií na čele s V. Kopeckým a ministerstva vnútra na čele s V. Noskom do slobody prejavu ich vlastných (nekomunistických) tlačových orgánov².

Jednoznačný a priamy tlak na printové médiá nastal však až po februári 1948, kedy už V. Kopecký mohol vyhlásiť *„...Nyní máme v rukou tiskárny, papír, nakladateľství...“³* V duchu striktnej cenzúry, ktorý KSC stanovila ešte v roku 1922, keď bola prijatá rezolúcia o tlači⁴, bola po roku 1948 za vrcholný orgán zaisťujúci cenzúru stanovená inštitúcia „Hlavná správa tlačového dozoru“.

Ak však chceme hovoriť o propagande totalitnej spoločnosti (v tomto prípade komunistickej), ktorá bola prítomná predovšetkým v masovokomunikačných prostriedkoch, musíme si aspoň v krátkosti vysvetliť význam pojmu „propaganda“, či „propagandistický text“. Podľa Michala Głowińskiego sa propagandistický text odlišuje od literárneho tým, že je

„...monofonický už vo svojej podstate...Propagandistický text nenadväzuje dialogické vzťahy s inými textami, nepripúšťa výmenu mienok, a ak začína polemiku, tak len preto, aby zdiskreditoval protivníkov názory...kto rozmýšľa ináč je nepriateľom (ľudu, národa...)...“⁵

O tom, aký význam mala propaganda pre komunistickú totalitu sa snažil presvedčiť čitateľov Literárnych novin v roku 1957 aj Karel Kosík:

„...Propaganda však není nic jiného než rozšiřování marxistických myšlenek mezi lidem. Bez propagandy je každá theorie bezmocná, neboť si uzavírá cestu k jediné síle, která jí může realizovat – k masám...“⁶

Propaganda zohrávala významnú úlohu v procese ovplyvňovania verejnej mienky po celý čas a vo všetkých aspektoch života komunistickej totalitnej spoločnosti. Výnimkou preto nebola

¹ GOTTWALD, Klement: Na tlačový front. Význam tlače. In: Pravda chudoby, roč. IV, č. 69, 1. 7. 1923, s. 3.

² KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: O cenzúre v Československu v letech 1945-1956. Studie. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, svazek 22, 1994. Praha: ÚSD AV ČR, 1994. 183 strán. ISBN 80-85270-38-2, s. 8-12.

³ KAPLAN, K. – TOMÁŠEK, D.: O cenzúre v Československu v letech 1945-1956....., 1994, s. 12.

⁴ Rezolúcia o tlači. In: Pravda chudoby, roč. III, č. 103-104, 22. 12. 1922, s. 6.

⁵ GŁOWIŃSKY, Michal: Osoží propaganda demokracii? In: Súčasnosc' mýtov a mýty súčasnosti. Zborník z medzinárodnej konferencie 9. – 10. novembra 1993 v Budmericiach. René Bilík (Ved. red.). Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 1993. 131 s. ISBN 80-88746-02-7, s. 91.

⁶ KOSÍK, Karel: Preludy a socialismus (II. část). In: Literární noviny, č. 11, 1957, s. 6.

ani propagandistická tlačová kampaň spojená s národnostnou otázkou a s politickým procesom so „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“. V tomto smere bola tlačová kampaň jednou z významných foriem taktiky komunistickej moci s cieľom infiltrovať fenomén „buržoázneho nacionalizmu“ a špeciálne „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ do vedomia spoločnosti. Celkovo zohrávala propaganda významnú úlohu pri príprave akéhokoľvek politického procesu, no v prípade „slovenských buržoázných nacionalistov“ bol jej význam „jedinečný“, v tom zmysle, že sa dotýkala historického vedomia súňaležitosti dvoch národov, z ktorých jeden „mal opäť zraďiť (a neustále zrádzať)“ ten druhý.

Ak porovnáme propagandu proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“ vedenú v tlačí s propagandou k ostatným politickým procesom uvidíme v nej nielen spoločné, ale aj špecifické črty. Spoločnou bola „nutnosť“ vysvetlenia ideologického pozadia procesu - na to slúžili tzv. „ideologické okienka“, ktoré vysvetľovali základné pojmy v kontexte marxisticko-leninského učenia⁷, sústreďujúc sa hlavne na pojmy „socialistické vlastenectvo“, „internacionalizmus“, „kozmpolitizmus“.

Dôležitou spoločnou črtou bola aj „medzinárodno-informatívna“ stránka propagandy, ktorá jednotlivé politické procesy priamo spájala s v tom čase prebiehajúcimi alebo už ukončenými politickými procesmi v zahraničí. V prípade „slovenských buržoázných nacionalistov“ to boli predovšetkým správy o Juhoslávii a Maďarsku⁸.

Nezanedbateľnou časťou propagandy, ktorá bola prítomná aj pri ostatných politických procesoch, bolo „odkrytie“ protištátnej činnosti obvinených. V spojitosti so „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“ sa dávala táto činnosť do súvisu hlavne s „brzdením“ industrializácie Slovenska⁹, konaním proti jednote štátu, ale aj vykreslením ich „chybnej činnosti“ v minulosti, predovšetkým v období SNP.

Špecifickosť propagandy k politickému procesu so „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“ sa prejavila v jednom významnom bode. Keďže sa v Československu „buržoázny nacionalizmus“ ako fenomén mal dotýkať charakteru konkrétneho národa vo viacnárodnom štáte, v tomto prípade Slovákov v Československu, opierala sa propaganda o národné vedomie tak českého ako i slovenského národa, o ich spoločnú i „rozdelenú“ históriu, no predovšetkým hľadala potvrdenia „slovenského nacionalizmu“ v histórii. V jednotlivých článkoch bola prezentovaná nedávna slovenská história, zrada slovenského národa (cez svoju „buržoáziu“) voči českému národu pri vzniku Slovenského štátu, ale hlavne „boj“ Komunistickej strany za zrovnoprávnenie slovenského a českého proletariátu už od počiatku vzájomnej spolupráce. Komunistická propaganda, aby podporila svoje tvrdenia, neštila sa využiť také osobnosti ako bol napríklad T. G. Masaryk. V roku 1950 jeho osoba „poslúžila“ straníckemu ideológovi V. Kopeckému, aby v českej verejnosti poukázal aj na jeho „odpor“ voči „buržoáznemu nacionalizmu“!

„...*My komunisté, při hodpocení činnosti T. G. Masaryka nikdy neopomeneme vzdání uznání neohroženosti, odvaze a neústupnosti, kterou T. G. Masaryk projevil v době své pokrokové působnosti, kterou projevil v boji proti reakčním předsudkům, v boji proti zpátečnickému buržoáznímu nacionalismu a šovinismu, v boji proti antiseminismu...*“¹⁰

⁷ Sem patrili správy o práve vydaných brožúrach česko-slovenskej, ale predovšetkým sovietskej provinciencie- „*Demokracie sovietska a demokracia buržoázna. Aktuálna brožúra sovietskeho publicistu Mitina*“ In: Pravda, 4. 2. 1950, s. 5. „*O funkciách diktatúry proletariátu, ktoré plní ľudová demokracia*“, článok prevzatý z moskovskej Pravdy. Pravda 7. 1. 1950, s. 3. Zároveň tu boli zastúpené články k rôznym témam tzv. „straníckeho školenia“, ktoré sa dotýkali aj národnostnej otázky – „*Leninsko-stalinské učenie o možnosti vybudovania socializmu v jednej krajine. K II. téme Roku stranického školenia pre krúžky marxizmu-leninizmu*“. In: Pravda 10. 1. 1951, s. 7.

⁸ „*Rostoucí odpor jugoslávského ľudu proti fašistickému režimu Tita- Rankoviče*“. In: Rudé právo, 21. 3. 1951, s. 2. „*Titovské výčiny vo východnom Srbsku*“. In: Pravda, 5. 1. 1950. „*Násilnícky postoj juhoslovanských úradov k čs. občanom. Čs. protestná nóta juhoslovanskej vláde*“. In: Pravda, 7. 1. 1950.

⁹ „*Rozkvět Slovenska-vítězství socialismu a míru*“. In: Rudé právo, 16. 3. 1951, s. 1.

¹⁰ NA ČR, A UVKSČ, fond 100/45, sv. 2., a.j. 93, K 100 narodeninám T. G. Masaryka.

Odvolať sa na osobu T. G. Masaryka a hľadanie pozitívneho príkladu v jeho konaní a postojoch malo v českom prostredí dôležitú psychologickú úlohu. Komunistická propaganda v tomto zmysle pripravovala „živnú pôdu“ na započatie verejnej „diskusie“ o „buržoáznom nacionalizme“ v spoločnosti, pričom sa odvolávala na všeobecne uznávanú osobu českého národa (ktorá mala, podľa propagandy, tiež bojovať proti buržoáznamu nacionalizmu!). Z historického hľadiska však odvolávanie sa na T. G. Masaryka nemalo, v otázke boja proti „buržoáznomu nacionalizmu“, žiadny reálny historický základ.

Aby však spomenutý prejav V. Kopeckého nedosiahol „apologetický“ opis Masarykovej osoby, pokračoval Kopecký v ďalších riadkoch úplne inou cestou. Na pozadí Masarykovho odporu k priebehu VOSR v Rusku, ktorá mala byť „*rozhodujúcim popudom*“ k vzniku ČSR a samotný Stalin mal byť „... *jediný človek na svete, ktorý požadoval pro český národ a pro slovenský národ právo na samostatný štátny život...*“¹¹ (!) spojil Masarykovu ďalšiu činnosť s „protislovenským postojom“ a, Kopeckého slovami, „...*Masaryk byl vždy vyznavačem názorů, že Slováci jsou Česi, utlačení Maďary, a že slovenština je nářečím, z nehož si Slováci jen ze vzdoru udělali spisovný jazyk...*“¹²

Tento text je typickým príkladom komunistickej propagandy, v ktorom je na niekoľkých stranách použitých množstvo historicky nepodložených faktov (ak nechceme priamo povedať nezmyslov a klamstiev), odhliadnúc od viditeľného prekrúcania v súvislosti s „bojom Masaryka proti buržoáznomu nacionalizmu“ alebo o vplyve Stalina a VOSR na vznik ČSR. Zároveň, samotné tvrdenie o Masarykovom postoji k Slovákom nie je úplne na mieste, nakoľko v českom politickom prostredí existovali dve koncepcie „čechoslovakizmu“ – politická (Masaryk) a kultúrna (Beneš). Nerozlišovanie medzi nimi vedie ešte aj v súčasnej dobe k mnohým nedorozumeniam ohľadne podstaty „čechoslovakizmu“.¹³

Odvolať sa na historickú osobnosť, aj keď s prekrútením historických faktov, bolo v komunistickej propagande pomerne časté. V otázke „boja proti slovenskému buržoáznomu nacionalizmu“ sa stretne nielen s odvolávaním sa na Masaryka, ale napríklad aj Jána Kollára, ktorý bol prezentovaný hlavne cez prízmu „boja proti feudalizmu“ i upevňovania „bratských citov“ českého a slovenského národa¹⁴. Medzi najznámejšie historické osobnosti alebo hnutia, v ktorých konaní čerpala komunistická totalita vhodné zdroje odvolávania sa na boj proti „slovenskému buržoáznomu nacionalizmu“ patrili L. Štúr a „štúrovci“, husiti, cyrilometodejská tradícia i zmytologizovaná osoba Jánošíka.

Veľmi aktívnym propagátorom týchto národných zdrojov v 50-tych rokoch bol Miroslav Hysko. Z jeho pera pochádzajú viaceré články o národnej tradícii „boja proti slovenskému buržoáznomu nacionalizmu“¹⁵, ale zároveň články, v ktorých vykreslil aj tie historické osobnosti, ktoré „slovenský buržoázny nacionalizmus podporovali“, respektíve na ktoré sa „slovenský buržoázni nacionalisti“ odvolávali, prípadne ich obhajovali - napríklad M. R. Štefánika¹⁶.

¹¹ NA ČR, A UVKSČ, fond 100/45, sv. 2., a.j. 93, K 100 narodeninám T. G. Masaryka.

¹² NA ČR, A UVKSČ, fond 100/45, sv. 2., a.j. 93, K 100 narodeninám T. G. Masaryka.

¹³ Vedecké spory o teórii „čechoslovakizmu“ a o definovaní národa v česko-slovenskom prostredí ako národa politického alebo etnického viedli napríklad Jaroslav Kučera a Eva Broklová, ktorá vo svojej štúdií „Politický nebo etnický národ“ podrobila kritike Kučerovu štúdiu „Politický či přirozený národ“, uverejnenú v Českom časopise historickom, roč. 99, č. 3, 2001, s. 548-567. Okrem nich sa v značnej miere tejto problematike venujú napríklad D. Kováč, alebo Jaroslav Opat vo vedeckej štúdií „Odkaz T. G. M. a súčasné diskuse o základoch vzťahů mezi Čechy a Slováky“. In: T. G. M. a Česko-Slovenské vztahy. Vystoupení na semináři Masarykova muzea v Hodoníně 14. listopadu 1991. Hodonín, 1992. 50 strán, s. 12-20.

¹⁴ Vlastenecký odkaz diela Jána Kollára. In: Pravda, č. 20, 24. 1. 1952, s. 3

¹⁵ HYSKO, Miroslav: Zdroj našej národnej a triednej hrdosti. In: Pravda, č. 41, 17. 2. 1952, s. 2. HYSKO, Miroslav: Za rozvíjanie cyrilometodeskej a husitskej tradície. In: Pravda, 6. 7. 1952, s. 2-3.

¹⁶ HYSKO, Miroslav: Ako nás učí KSČ rozvíjať pokrokové národné tradície. In: Pravda, 11. 7. 1952, s. 5.

Okrem novinárov túto historickú dimenziu propagandy, hlavne v 50-tych rokoch, plne podporovali niektorí spisovatelia, no predovšetkým samotní historici, napríklad Miloš Gosiorovský¹⁷, Ján Tibenský či filozof Andrej Sirácky¹⁸ a mnohí ďalší.

Aby sme však obsiahli objektívnejší pohľad na situáciu v tlači a literárnej tvorbe, v 50-tych rokoch, musíme poukázať aj na články kritizujúce nacionalizmus českého literárneho prostredia za jeho vzťah k Slovensku. Napríklad Jiří Hájek podrobil ostrej kritike české literárne prostredie za jeho „povýšenecké predstavy“ „...jako by zájem o slovenskou literaturu byl pro nás věcí jakési dobročinné péče o mladšího a ještě ne zcela zletilého bratra...“¹⁹. V článku priamo naznačil, že nacionalizmus nie je cudzí ani českej spoločnosti.

Aj napriek tejto kritike je zjavné, že Hájkom odsudzovaný český „povýšenecký prístup“ k Slovensku a slovenskej literatúre pokračoval ďalej. Vyvodzujeme to z podobnej kritiky F. X. Šalda, ktorá prichádza o dva roky neskôr. Šalda vo svojom článku „Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím“²⁰ odsúdil článok od pána Stěcha „Slovenský problém a slovenská literární kritika“ za to, že vo svojom článku hovorí

„...mnoho z toho, při čemž Slovák rád sahá po křiváku... Mluví o dnešní slovenské literatuře velmi málo uctivě...pozdí prý se daleko za českou...dnešní Slovensko nemá prý opravdových básníků...Slovenský problém bude prý vyřešen v budoucnosti, až spisovná spolenština bude nahrazena spisovnou češtinou...“ Šalda zareagoval na takéto prejavy razantne a obvinil český národ ako taký „...čech skutečně trpí centralistickou manii, je to u něho skutečně minus v organizování světa, opravdová slabost, které se bude muset odučit, dříve než bude pozdě...tato centromanie natopila v českém životě více škod, než tušíte...“²¹

Ojedinelosť takejto kritiky je nepopierateľná a aj napriek tomu, že nijako neovplyvnila propagandistické snaženie totalitnej moci „zakódovať“ do českého i slovenského vedomia presvedčenie o „existencii a hrozbe slovenského nacionalizmu a separatizmu“, patria tieto prejavy kritiky k významným prejavom vyspelosti niektorých spisovateľských kruhov a zasluhovali by si určite väčšiu pozornosť.

Je všeobecne známym faktom, že sa komunistická moc snažila položiť otázku riešenia tzv. „slovenského problému“ do roviny úspešného zavŕšenia industrializácie Slovenska. Často sa vo verejných prejavoch popredných komunistov objavovalo tvrdenie, že industrializáciou Slovenska, povznesením jeho priemyslu a hospodárskej úrovne dosiahne sa aj „vyrovnanie“ slovenského a českého národa. Medzi najznámejšie vystúpenia tohto druhu patrila referát V. Širokého „Industrializácia Slovenska – pevný základ večného bratstva českého a slovenského národa“, ktorý predniesol na IX. zjazde KSČ 27. mája 1949, a v ktorom sa objavilo tvrdenie o „buržoázných nacionalistoch“ vo vnútri strany. Môžeme povedať, že organizovanejšia kampaň proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“ sa začala objavovať práve po odznení a uverejnení tohto referátu, pričom gradáciu zaznamenala po ich verejnom obvinení a zatknutí v roku 1951.

Práve v roku 1951 je zjavný kvantitatívny nárast propagandistických článkov, ktoré dávali do súvisu boj proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“ s úspešnou industrializáciou Slovenska. Pokiaľ sa v období do začatia „odhaľovania slovenských buržoázných nacionalistov“

¹⁷ Z jeho diel hlavne „Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia“. Mnohé novinové články – napríklad „Strana – organizátor národnooslobodzovacieho boja“ In: Pravda, 24. 5. 1950, s. 10. Gosiorovský patril v čase perzekúcie slovenských komunistov v 50-tych rokoch na najaktívnejším tvorcom rôznych obvinení, ktoré sa stali často podkladom pre obvinenia „slovenských buržoázných nacionalistov“. Pre úplnosť dodáme, že v 60-tych rokoch sa, naopak, Miloš Gosiorovský hlásil k myšlienke federácie a v 70-tych rokoch skoro úplne zmenil svoj pohľad na dejiny a v diele „Češi a Slováci. Z histórie vzájomných vzťahů ve 20. století“ z roku 1979 obhajoval stanovisko a postoje bývalých „slovenských buržoázných nacionalistov“.

¹⁸ TIBENSKÝ, Ján: Bratrství Čechů a Slováků má pevné kořeny v minulosti. In: Rudé právo, roč. 54, č. 238, 28. 8. 1954, s. 2. SIRÁCKÝ, Andrej: Klérofašistická ideológia ľudáctva. Bratislava : SAV, 1955.143 strán.

¹⁹ HÁJEK, Jiří: Myslet v československých rozměrech. In: Literární noviny, č. 35, 1955, s. 7.

²⁰ ŠALDA, F. X.: Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím. In: Slovenské pohľady, roč. 73, č. 4, 1957, s. 435-439.

²¹ ŠALDA, F. X.: Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím...., s. 437.

v českej komunistickej tlači vyskytovalo len veľmi málo správ o spôsobe života na Slovensku, opak nastal práve v období hľadania „slovenských buržoázných nacionalistov“, predovšetkým v českých mienkotvorných komunistických novinách – Rudém právu.

Spoločnou črtou týchto propagandistických článkov bolo vykreslenie Slovenska ako chudobnej krajiny, plnej chudobných ľudí, ktorí si uvedomujú, že ich úroveň sa zlepšuje len vďaka Komunistickej strane. Za všetky priblížime časť článku z Rudého práva „Pod slovenskými horami se rodí štěstí“ :

„...V místech, kde v roce 1949 měli vlci a lišky svá doupata, dostavují dnes zedníci učňovský domov...V chudickém kraji vyrůstá krásné, hrdé dílo slovenského lidu...Ondrej Kolpaský uviděl po prvé v životě koupelnu, vodovod, elektrický sporák...začal vyprávět „Hej, dobře ja viem, kto nám toto všetko dal. Viem, komu ďakovať za detské jasle, za materskú školu, za spoločenský dom, za kino, za naše nové obydlie, za prácu, za výstavbu nášho Slovenska v zemi socializmu. Našej rodnej komunistickej strane, nášmu súdruhu Gottwaldovi, Sovietskemu sväzu...“ ...Slovensko ještě před nedávnem země pastířů a dřevěrubců, začína po desítileté porobě žít životem šťastným a radostným...“²²

Kvantitatívny nárast správ a článkov v roku 1951 o úspechoch zvyšovania životnej úrovne na Slovensku, ktoré malo súvisieť s bojom proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“, mal za cieľ pripraviť verejnosť na blížiaci sa pripravovaný politický proces. Keďže sa politický proces uskutočnil až v roku 1954, podobný štýl písania je viditeľný aj v tomto roku tesne pred procesom. V roku 1954 tlačová kampaň informovala okrem toho aj o dosiahnutom úspechu a bola spojená s ukončením I. päťročného hospodárskeho plánu.

„...Slovensko je za pět let k nepoznání...Pětiletka byla velkou splátkou slovenské bíde za všechny křivdy vykořisťovatelské politiky za vlády první republiky...za pět let...dokázal český národ svou úpřímnost k národu slovenskému, svou bratrskou přízeň a úpřímnou lásku...Teprve teď stojí Česi a Slováci jako dva rodni bratři...“²³

Keď sa medzinárodno-politická situácia v roku 1952 zmenila a na „program dňa“ sa dostala príprava procesu s protištátnym sprisahaneckým centrom R. Slánskeho, zaznamenávame hlavne od polovice tohto roku ubúdajúcu tendenciu kampane proti „slovenským buržoáznym nacionalistom“, aj keď rozhodne nemôžeme povedať, že by kampaň skončila alebo sa zastavila – skôr len dostala zvláštnu podobu, nakoľko sa „spojila“ s práve prebiehajúcou kampaňou proti R. Slánskemu. Politický proces s R. Slánskym bol vykresľovaný ako boj proti „kozmpolitizmu“. Práve kozmpolitizmus a nacionalizmus (buržoáznym nacionalizmus) boli hlavnými ideologickými oponentmi požadovaného tzv. „socialistického vlastenectva“ a „internacionalizmu“. Tak sa „slovenskí buržoázni nacionalisti“ i „sprisahanecké centrum R. Slánskeho“ – „kozmpolitici“ dostali akoby na jednu úroveň – stali sa nepriateľmi socialistického zriadenia, vlastenectva, i internacionalizmu:

„...Preto náš boj za pravé socialistické vlastenectvo je bojom i proti buržoáznym nacionalistom, ktorí rovnako ako kozmpolitici zrádzajú ľud...Preto na tej istej línii zradcov robotníckej triedy a našich národov našli sa kozmpolitici vedení Slánskym a buržoázni nacionalisti Husák, Novomeský a iní...“²⁴

O tom, že spojenie oboch kampaní bolo pre komunistickú totalitu žiadúce a dalo sa „kreatívne“ využiť vo viacerých sférach spoločenského života svedčí i to, že sa odrazilo aj v charaktere takých informácií, ako napríklad príprava nových pravidiel slovenského pravopisu. Podľa Ondreja Pavlíka, neskôr paradoxne obvineného z podporovania nacionalizmu, bola

„...Práca na ustáľovaní nových Pravidiel...ďalšou dôležitou etapou v boji proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmpolitizmu...Boj o správny pomer k národnému jazyku je práve veľ-

²² Rudé právo, roč. 31, č. 33, 18. 3. 1951, s. 3.

²³ Obrozené Slovensko. In: Rudé právo, roč. 34, č. 1, 1. 1. 1954, s. 3.

²⁴ Sila socialistického vlastenectva. In: Pravda, 9. 1. 1952, s.1.

*mi citlivá a vhodná príležitosť pre očistenie vedomia ľudí od všetkých prežitkov buržoáznej nacionalistickej ideológie...*²⁵

Mierny ústup od invetívnych článkov voči „slovenskému nacionalizmu“ ako takému znamenávame od 1. polovice roku 1956, čo je prirodzene spojené s prvou vlnou destalinizácie započatej na XX. zjazde KSSZ vo februári 1956. Aj napriek tomu sa však československá politická scéna vrátila ku kampani proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“ pomerne skoro a už v januári 1957 sa v tlači objavil článok „K otázke boja proti prežitkom buržoázneho nacionalizmu“²⁶, ktorý priamo označil udalosti z Maďarska z októbra 1956 ako prejav „buržoázneho nacionalizmu“ a niesol všetky znaky obvinení proti „buržoáznym nacionalistom“ spred februára 1956.

Veľkým vplyv na podobu kampane v roku 1957 mala snaha komunistickej moci upevniť pozície popredných funkcionárov – hlavne A. Novotného vo vtedajšej politike, s čím súvisela opätovná personifikácia hrozby „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ v konaní nielen už obvinených osôb, ale aj osôb doteraz „nedotknutých“ perzekúciami – napríklad spomenutého Ondreja Pavlíka. A. Novotný na Zjazde KSS v apríli 1954 zdôraznil:

„...Víme, že jde o jednotlivce...strana musí proti všem cizím a nepřátelským názorům, ať již je to...revizionismus, buržoázný nacionalismus či separatistické tendence, bojovat...rozbití těchto názorů bude znamenat další ideologické upevnění naší strany...“²⁷

Vytváranie predstavy, že hrozba „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ naďalej existuje kulminovalo v roku 1958, v roku procesov²⁸, v súvislosti so započatím odhaľovania „ľudáckych a separatistických živlov“ na Slovensku. Vytvorený propagandistický obraz o existencii „slovenského separatizmu“ sa snažil predostrieť pred českú i slovenskú verejnosť „informácie“ o rôznych „ľudáckych živloch“, neustále podkopávajúcich jednotu Čechov a Slovákov, nachádzajúcich sa priamo v strane:

„...skryté ľudácké reakční živly, které nepřestali usilovat o podkopání československé jednoty a kterými se podařilo tu a tam se vetřit i do státního aparátu a společenských organizací. Zde se pak rafinovaným způsobem pokoušejí propašovat své nacionalistické, separatistické snahy do teorie i praxe výstavby Slovenska...“²⁹

To, ako propaganda odrážala momentálnu spoločensko-politickú situáciu, ako reagovala na politický záujem a diktát, je zjavné aj z analýzy článkov a správ z nasledujúcich rokov 1959 a 1960. Druhá polovica roku 1959 bola poznamenaná predovšetkým prípravou novej Ústavy, nového územného členenia, pričom všetky zmeny boli navonok podporované kampaňou o upevnenom vzťahu Čechov a Slovákov. V kampani sa už skoro vôbec nevyskytovali invetívy voči „slovenskému nacionalizmu“, práve naopak, jej hlavným zámerom bolo informovať o upevnenom bratstve Čechov a Slovákov, pričom o ich jednote „nebolo žiadnych pochybností“. Slovensko už bolo predstavované ako spriemyselná krajina, ktorá spolu s českými krajinami dosiahla socializmus.³⁰

Tlačová kampaň a propaganda o „slovenskom nacionalizme a separatizme“ slúžila komunistickej strane nielen na ovplyvňovanie verejnej mienky a zakódovanie fenoménu o „slovenskom nacionalizme“ do vedomia spoločnosti, ale zároveň umožňovala totalite zahmlievať skutočné dôvody neúspechov vlastnej politiky a ekonomiky hľadaním chýb a príčin v „separatistických

²⁵ PAVLÍK, Ondrej: S láskou pestujeme náš národný jazyk (k otvoreniu diskusie o návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu). In: Pravda, roč. 33, č. 230, s. 1-2.

²⁶ K otázke boja proti prežitkom. In: Pravda, 20. 1. 1957, s. 6.

²⁷ Z prejavu prvého tajomníka ÚV KSČ soudruha Antonína Novotného na druhý den Sjazdu KSS „Jednota Čechů a Slováků – základní kámen politiky KSČ“. In: Rudé právo, 28. 4. 1957, s. 4.

²⁸ Termín „rok procesov“ použili vo svojom diele PEŠEK, Ján – LETZ, Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948-1989. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 807 strán. ISBN 80-7165-469-8, s. 202.

²⁹ CÍSAŘ, Čestmír: Navždy společně. Stále upevňovat jednotu Čechů a Slováků. In: Rudé právo, roč. 38, č. 24, 24. 1. 1958, s. 2.

³⁰ Slovensko – země našeho srdce. In: Rudé právo, roč. 39, č. 219, 9. 8. 1959, s. 1. *Dopis z Humenného*. In: Rudé právo, roč. 39, č. 203, 24. 7. 1959, s. 2. *Na skok v rodišti Jánošíka*. In: Rudé právo, roč. 39, č. 179, 30. 6. 1959, s. 2.

snahách“ niektorých slovenských kruhov v ich snahe rozbiť jednotu republiky. Propaganda tak navonok ospravedlňovala a vysvetľovala dôvody centralizačnej politiky a bola tak jedným z hlavných nástrojov centralizácie moci v jednom, nielen politickom, ale hlavne územno-správnom centre, v rukách úzkej skupiny ľudí. Zároveň musela reflektovať postupne sa meniace spoločensko-politické podmienky, čím sa jej obsah stával často paradoxným, s mnohými faktografickými a historickými nepravdami. Každopádne však zohrala významnú úlohu v mocenskom boji komunistickej moci, či už to bol boj ideový, ideologický alebo osobný. Fenomén slovenského nacionalizmu a tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu bol len časťou celého mocenského boja, no intenzita jeho mocenského zneužitia nenecháva nikoho nepochybách, že bol významným artiklom centralizačných snáh totalitnej komunistickej moci.

Summary

The Propaganda and Print Campaign about „Slovak Nationalism and Separatism“ in the Policy of the KSČ

Propaganda is an important part of, at least, totalitarian systems and politic parties. It played a great role from the beginning of 1920s in the Communist party in Czechoslovakia.

The propaganda and print campaign of „Slovak Nationalism and Separatism“ in the policy of Communist party of Czechoslovakia (KSČ) had a substantial goal – an evidence of the existence of Slovak nationalism in the Slovak society which wanted to break the unity of Czechoslovak republik and recreate regime of the Slovak State from the war period (1939-1945).

But the main sense of this propaganda was to centralise the policy and civic system in the Czechoslovak republic. More over there were other reasons: international situation, personal struggles, etc. The aim of our study was to present forms of employing the fenomenon of Slovak nationalism in the communist propaganda and print campaign.

„Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947

MAREK SYRNÝ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Krátko po februárovej revolúcii v Petrohrade vznikla v Kyjeve ukrajinská Ústredná rada, ktorá začala rokovať s ruskou Dočasnou vládou o národnom vyrovnaní a autonómnom postavení Ukrajiny v rámci demokratického Ruska. Po októbrovom boľševickom prevrate Ústredná rada odmietla sovietskú vládu a 22. januára 1918 v Kyjeve vyhlásila úplnú nezávislosť Ukrajiny. Na východnej Ukrajine v Charkove však zjazd Sovietov v decembri 1917 vyhlásil Ukrajinskú sovietskú republiku a za podpory boľševickej armády obsadili takmer celú Ukrajinu. Po krátkom intermezzo relatívnej ukrajinskej nezávislosti za nemeckej okupácie, sa v roku 1919 boľševické vojska pokúsili o opätovné obsadenie Ukrajiny. Vrcholní ukrajinskí predstavitelia sa preto obrátili s požiadavkou vojenskej pomoci na Dohodu a jeho spojenca Poľsko (za podmienky odstúpenia niektorých oblastí v prospech Poliakov). Začala sa Poľsko-sovietska vojna. Tragické a chaotické udalosti nakoniec skončili podpísaním mierovej zmluvy v Rige 18. marca 1921, keď bola Ukrajina nakoniec rozdelená medzi Poľsko a boľševické Rusko. Desaťtisíce predstaviteľov ukrajinskej inteligencie a nezávislosti museli odísť do emigrácie, kde začali vo svojich emigrantských organizáciách nový boj za nezávislosť Ukrajiny.

Niekoľko najvýznamnejších z nich sa v roku 1929 zjednotilo do Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN), ktorá postupne pohltila takmer všetky podobné ukrajinské organizácie v emigrácii a v Haliči. Vzhľadom na to, že išlo o radikálne nacionalistické hnutie, ktoré sa snažilo o zmenu hraníc resp. situácie vytvorenej po 1. svetovej vojne, akosi prirodzene sa začalo orientovať na spoluprácu s revizionistickým Nemeckom, najmä preto, lebo za jedinú reálnu možnosť dosiahnutia nezávislosti Ukrajiny považovalo vojenské víťazstvo Nemecka proti ZSSR a Poľsku.

Po roku 1938 dochádza medzi staršími vrcholnými predstaviteľmi OUN (vedenými A. Meľnykom) a jej mladšou zložkou (vedenou S. Banderom) k vážnym rozporom. Príčinou konfliktu bol ako boj o moc a rozpory o taktiku boja, tak aj prílišná jednostranná orientácia hnutia na nacistické Nemecko. Radikálna banderovská frakcia požadovala od vedenia OUN opustiť od politiky orientácie iba na Nemecko a nadviazať kontakty aj so západnými mocnosťami. Tento rozpor vrcholí v roku 1940 rozštiepením organizácie na OUN-B – banderovská OUN a OUN-M čiže meľnykovská OUN. Hoci prívrženci S. Banderu presadzovali myšlienku, že nezávislosť Ukrajiny je možné dosiahnuť len v dôsledku národnej revolúcie (vlastným oslobodením zvnútra) a odmietali prílišnú orientáciu na Nemecko, s blížiacim sa napadnutím ZSSR však aj oni vsadili na Nemecko. Z ich prívržencov vytvorené formácie sa po boku Nemecka dokonca účastnili okupácie Poľska. Nacistické Nemecko však bolo ochotné podporovať ukrajinský nacionalizmus, len pokiaľ to vyhovovalo jeho vojensko-politickým zámerom. V momente, kedy, v rozpore s nemeckými plánmi, vyhlásili Banderovi prívrženci 30. júna 1941 v Lvove obnovenie nezávislosti Ukrajiny, Nemci sa rozhodli rázne pacifikovať takéto snahy banderovskej frakcie OUN o nezávislú Ukrajinu a zatkli, resp. popravili jej popredných činiteľov. Od tohto momentu OUN-B prešla do konšpirácie proti Nemecku. Meľnykovská OUN však zachovala vernosť Nemecku po celú dobu trvania vojny. Dokonca sa podieľala na sformovaní 14. granátnickej divízia Wafen SS Galizien (1943), ktorá sa neskôr podieľala aj na potlačení SNP na Slovensku.¹

* Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA č. 1/2226/05 „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945-1947“.

¹ SYRNÝ, Marek – ŠMIGEL, Michal: Banderovci. In: História, r. 2004 č. 11 – 12, s.17-18.

Banderovská OUN na základe inšpirácie organizáciou a taktikou boja nepravidelných jednotiek ukrajinskej milície Tarasa Buľbu - Borovca, prevzali aj jej neskorší názov – Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) – pre svoju vojenskú zložku. Táto banderovská UPA v polovici roku 1943 začlenila do svojich radov takmer všetky oddiely T. Buľbu-Borovca a meľnykovcov. Jej rady dopĺňovali aj prebehlici zo 14. divízie SS Galizien a masová mobilizácia. Oblasťami aktívneho pôsobenia UPA boli hlavne Polesie, Volyň a Halič, pričom počet jej bojovníkov v dobe najväčšieho rozmachu (na prelome rokov 1944-1945) dosahoval niekoľko desiatok až sto tisíc osôb. Počas vojny UPA viedla neúprosný boj proti všetkým skutočným či domnelým nepriateľom ukrajinského nacionalizmu a nezávislosti – či už šlo o predstaviteľov nemeckej správy, boľševických aktivistov a partizánov, poľských príslušníkov Armije Krajowej i obyčajných Poliakov, ale tiež Židov.

Neskôr, s posunom východného frontu na západnú Ukrajinu, OUN-B obmedzila svoju aktivitu proti Nemcom a úplne sa sústredila na ozbrojené akcie proti Červenej armáde a sovietskym partizánom. Nemci preto operatívne zmenili svoju taktiku, prepustili z väzenia banderovských vodcov a začali muníciou, proviantom a nemeckými školiteľmi podporovať banderovské oddiely v boji proti sovietskej armáde. V rámci príprav na aktívny odpor proti obnovujúcej sa sovietskej moci sa na prelome rokov 1944-1945 začali banderovské oddiely transformovať z veľkých jednotiek na menšie, dobre stmelené a vyzbrojené, lokalizované v lesných masívoch. Vznikla aj široká sieť podzemných civilných a bojových skupín, takže aj niekoľko rokov po vojne bola UPA schopná klásť veľmi aktívny a tvrdý odpor voči sovietskej moci – uskutočňovala vraždy straníckych, sovietskych a kolchozných predstaviteľov a aktivistov; útočila na miestne bezpečnostné oddiely; podpaľovala vládne a úradné budovy, viedla širokú protisovietsku propagandu a pod. Odpovedí na tieto akcie boli na druhej strane nemenej bolestné protiopatrenia sovietskej moci, ktoré postihli veľkú časť obyvateľstva západnej Ukrajiny.²

Aj v juhovýchodnom Poľsku, podobne ako na západnej Ukrajine, OUN-UPA s pomocou ustupujúcich Nemcov a za podpory tunajšej ukrajinskej menšiny vybudovala koncom II. svetovej vojny dokonalú podzemnú sieť, ktorá po oslobodení tohto územia Červenou armádou bojovala v jej tyle. Banderovské podzemné hnutie živilo nádej, že čoskoro vypukne tretia svetová vojna, v ktorej by ukrajinskí nacionalisti po boku Západu vybojovali od Sovietskeho zväzu vytúžený samostatný ukrajinský štát.³

Po vytvorení moskovskej poľskej vlády, a v dôsledku jej aktivít voči ukrajinskej menšine, útočila UPA na poľské vládne jednotky a poľských predstaviteľov. Poľská vláda sa preto rozhodla definitívne skončiť s existenciou ukrajinského nacionalizmu a odielmi UPA v juhovýchodnom Poľsku. Najskôr sa pristúpilo k výmene ukrajinskej a poľskej menšiny medzi ZSSR a Poľskom. Neskôr dokonca v roku 1947, v rámci akcie „Visla“, došlo k uzavretiu územia koncentrovaného ukrajinského obyvateľstva poľskou (a na hraniciach aj československou a sovietskou) armádou, ktorá potom násilne presídlila tunajšiu ukrajinskú menšinu do západných (bývalých nemeckých) oblastí Poľska⁴ a vojensky likvidovala oddiely UPA na takto obklúčenom území. Tak bola do roku 1948 UPA na území Poľska zlikvidovaná, resp. unikla z územia Poľska, pričom časť jej zvyšku sa snažila dostať práve cez územie Slovenska do spojencami okupovaných oblastí Rakúska a Nemecka, kde im nehrozila fyzická likvidácia či dlhoročné väzenie.

² Bližšie k problematike ukrajinského nacionalizmu v rokoch II. svetovej vojny pozri: KOVAL, V. Mychajlo: *Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939-1945*. In: Historický časopis, r. 1995, č. 4, s. 668-688.

³ Tieto myšlienky boli temer totožné s nádejami slovenských nacionalistov na Slovensku a ľudáckych predstaviteľov v exile (najmä F. Ďurčanského), ktorý sa pokúšali po vojne o opätovné nastolenie samostatného slovenského štátu. Porovnaj napr.: VARINSKÝ, Vladimír: *Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948*. In: Acta Historica Neosoliensia, roč. IV. (2000), s. 120-124.

⁴ Bližšie pozri: HALCZAK, Bohdan – ŚMIGEL, Michał: K problematice postavenia Lemkov v Poľsku v 1. polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosoliensia, roč. 7 (2004), s. 194-198.

Oblasť severovýchodného Slovenska, susediaceho s juhovýchodným Poľskom a časťou západnej Ukrajiny, ako územným jadrom banderovského hnutia, s početnou ukrajinskou a rusínskou menšinou, sa stalo prirodzeným cieľom propagačných a únikových vpádov jednotiek UPA už krátko po prechode frontu, resp. po skončení druhej svetovej vojny.⁵ Najčastejšie sa prirodzene vyskytovali v prihraničných okresoch, ale neskôr, od augusta 1945, sa podľa spravodajských hlásení mali nachádzať ich menšie skupinky aj v oblasti Spišskej Starej Vsi a Medzilaboriec. Pôvod týchto prvých skupín nebol viacerým československým orgánom spočiatku jasný, preto sa možno stretať tiež s ich označením za Vlasovcov.⁶

S pribúdajúcimi správami o ich výskyte na Slovensku sa postupne množili aj hlásenia o rabovaní a ohrozovaní obcí viacerých okresov severovýchodného Slovenska – Svidník, Stropkov, Snina, Humenné, Medzilaborce, Prešov či Giraltovce. Početnosť týchto skupín bola značne vysoká, až niekoľko sto členov vrátane civilnej siete.⁷ Boli to skupiny prevažne zo Západnej Ukrajiny, ktoré Slovenskom iba prechádzali. Na Slovensko sa uchýľovali nielen v snahe vyhnúť sa bojom s ozbrojenými silami Poľska a ZSSR proti nim, ale aj aby propagovali svoj politický program medzi rusínskym a slovenským obyvateľstvom negatívne naladením voči komunizmu.⁸

Oddiely UPA sa v roku 1945 na území severovýchodného Slovenska vďaka nepripravenosti československých orgánov na túto eventualitu pohybovali celkom otvorene.⁹ Okrem zháňania materiálnych potrieb skupín (hlavne potravy) a informácií o rozmiestnení staníc NB či armády, sa snažili cez letáky a verejné zhromaždenia ovplyvňovať obyvateľstvo obcí svojou nacionalistickou a protikomunistickou ideológiou, snažiac sa využívať možné antipatie tunajšieho obyvateľstva voči komunistom, Židom či Čechom. Tým sa snažili získať do svojich radov dobrovoľníkov, ktorí nesúhlasili so zánikom slovenského štátu a obnovením Československa, či mali negatívne skúsenosti z pobytu sovietskej armády na Slovensku koncom vojny,¹⁰ alebo nesúhlasili s povojnovým uplatňovaním moci komunistami. Podľa intencií vedenia UPA,¹¹ aby si získali sympatie miestneho obyvateľstva, mali sa k nemu chovať slušne a vyhýbať sa teroru. To vo väčšine prípadov jednotlivé skupiny aj dodržiavali, ale našli sa aj velitelia a skupiny, ktorí sa dopúšťali

⁵ Podľa odhadu bezpečnostného referátu ONV v Snine bolo od decembra 1945 do polovice apríla 1946 v okrese Snina až 150 prípadov výskytu banderovských skupín, v počte od zopár jednotlivcov, po väčšie skupiny pozostávajúce z niekoľko desiatok príslušníkov UPA. ŠA Humenné, f. ONV Snina, k. 1, č. 25/45.

⁶ Štátny archív (ŠA) Svidník, fond (f.) Okresný národný výbor (ONV) Stropkov 1945-1948, krabica (k.) 51, č. 470/1945 prez.

⁷ Bližšie pozri: RODÁK, Jozef: *Vpád banderovcov na východné Slovensko*. In: *Apológia*, r. 1997, č. 12, s. 34.

⁸ Tak napríklad už od marca 1945 organizovali pri prepadoch niektorých obcí severovýchodného Slovenska aj schôdze, na ktorých prednášali o ich boji za slobodnú Ukrajinu a ukrajinský národ, pričom v zhode s predošlou banderovskou ideológiou tiež zdôrazňovali, že „Hitler a Stalin už prepadli, ... teraz zvíťazí už len ukrajinský národ.“ ŠA Humenné, f. ONV Snina, k. 1, č. 25/45 prez.

⁹ Miestne stanice Národnej bezpečnosti (NB) a Finančnej stráže (FS), strážiacej hranice hlavne proti pašeráctvu, boli proti početným banderovcom bezmocné. Jediná možná sila, ktorá mohla ich aktivity zastaviť – československá armáda, sa sústreďovala hlavne na chránenie úsekov hraníc s tými štátmi, proti ktorým cez vojnu bojovali a odkiaľ predpokladala ohrozenie štátu. Preto bola väčšina jednotiek určená na chránenie západnej hranice Československa a hranice s Maďarskom, ale nepredpokladalo sa ohrozenie republiky zo spojeneckého Poľska. Proti relatívne početným banderovským skupinám, nesmierne pohyblivým a skúseným, majstrovsky využívajúcich lesnatý a horský terén severovýchodného Slovenska a využívajúcim ostatné prednosti partizánskeho boja, stáli na začiatku vpádov v roku 1945 iba málopočetné jednotky z Košíc, Liptovského Mikuláša a Michaloviec.

¹⁰ V jednom z letákov UPA sa vo veci pomoci UPA apelovalo na obyvateľov Slovenska aj takto: „Dobre si pripomeňte tie dni, keď boľševická armáda drancovala Vaše dediny, vykrádala Vaše domy, znásilňovala Vaše ženy, sestry, zneuctovala Vaše náboženské a kultúrne svätyně. ... Pripomeňte si tie smutné dni, keď zdivočelí Stalinovi odchovanci NKVD bez toho najmenšieho súcitu hnali Vašich bratov do ďalekej Sibíri ... Robili to vtedy, keď Vás prišli „oslobodiť“. Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), f. Povereníctva vnútra (PV) – sekr., k. 74.

¹¹ Bližšie pozri napr.: RODÁK, Jozef: *Vpád banderovcov na východné Slovensko a ich ďalšia činnosť na území našej republiky*. In: *Historica Carpatica*, r. 2001, č. 31-32, s. 111-115.

násilia na obyvateľstve, ktoré im nechcelo vydať potraviny či poskytnúť informácie, či dokonca sa ich aktivity spájajú aj s vraždami z rasistických dôvodov.¹²

Tieto banderovské akcie vyvolali nielen na východnom Slovensku značný rozruch. Situáciou sa musela zaoberať až československá vláda a armádne velenie malo prijať rúzne rozhodnutia ako skoncovať s ich aktivitami. Do ohrozeného priestoru boli prevelené ďalšie vojenské jednotky z Popradu, Trnavy a zo Žiliny, z ktorých bola vytvorená zvláštna vojenská skupina pre zaistenie pohraničného územia (ZPÚ).¹³ Nasadenie týchto armádnych jednotiek bez väčších problémov skoncovalo do konca roku 1945 s vyčistením banderovských skupín na severovýchodnom Slovensku a vytlačili ich, resp. sa samé stiahli, za hranice, cez ktoré sa odtiaľ prenikali iba ojedinele a jednotlivito.

Začiatkom roku 1946 sa banderovci v juhovýchodnom Poľsku po tlaku poľskej armády stiahli do lesnatejšieho terénu a doplnili odvodmi svoje rady. Na jar 1946 opäť zvýšili svoju aktivitu, pri ktorej niekedy zahnali poľské jednotky až na naše územie.¹⁴ Opäť dochádzalo k vpádom niekoľkých väčších banderovských skupín z Ukrajiny a Poľska aj do priľahlých oblastí Slovenska. Tieto skupiny (niektoré až so 150-500 členmi) sem prichádzali s rovnakými cieľmi ako v roku 1945.¹⁵ Pri strete s československými jednotkami sa banderovci ani v jednom prípade, napriek presile, nepokúšali prejsť do priameho protiútku a jednotky sa navzájom iba ostrelovali. Dôsledkom týchto opätovných vpádov oddielov UPA na jar 1946, okrem iného bolo, že sa ich problematikou začala vážnejšie zaoberať vláda a v polovici apríla 1946 uložila ministrom národnej obrany a vnútra aby do konca apríla vyčistili východné Slovensko od banderovských skupín. V tomto mesiaci začali na východné Slovensko prichádzať desiatky nových vojenských jednotiek, ktorých úlohou bolo ochraňovať ohrozené obce severovýchodného Slovenska od rabovania banderovcami a prehľadávať a vyčistiť rozľahlý lesný terén tohto regiónu od banderovských skupín. Okrem peších a samopalných práporov a rôt postupne boli do akcie zapájané aj motorizované, delostrelecké a tankové jednotky. Slovenským jednotkám v menšej miere vy-

¹² Medzi takéto patrili hlavne vraždy židovského obyvateľstva 6. decembra 1945 v Kolbasove a Uliči v okrese Snina. Dodnes nie je úplne presne jasné, prečo došlo k vraždeniu, lebo takéto prípady boli na území Slovenska ojedinelé. Tento čin býva pripisovaný na vrub banderovcom, ale táto identifikácia nie je úplne jednoznačná. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že nie všetky skupiny UPA sa striktnie pridžali direktív svojho vedenia a prirodzene medzi nimi boli aj značne demoralizované skupiny, resp. že pod pojmom banderovcov sa označovali aj rôzne iné skupiny bývalých nemeckých vojakov, Ukrajincov, Poliakov, Slovákov a pod., ktoré sa skrývali v hornatých pohraničných oblastiach Karpát a živili sa rabovaním tunajšieho obyvateľstva. Bližšie k problematike Kolbasovského masakru pozri napr.: ČOBEJOVÁ, Eva: *Kolbasovská tragédia*. In: Sme, 16. 11. 1996.

¹³ Pod jej právomoc podliehali aj miestne zložky polície – Národnej bezpečnosti (NB), a tiež orgány Finančnej stráže. SNA, f. PV-sekr., k. 74. *Podriadenosť finančnej stráže a NB. Až* vytvorením tejto skupiny nastal zásadný obrat v pomeroch na severovýchodnom Slovensku. Skupina zaisťovala československé severovýchodné hranice s Poľskom a so Sovietskym zväzom. V niektorých osadách poblíž hraníc boli rozmiestnené jedna až dve čaty vojakov, v zálohe boli samopalné roty. Jednotky tiež prehradzovali dôležité smery a hliadkovali v dôležitých prietoroch. Neskôr bola skupina posilnená aj o guľometné roty, čaty protitankových kanónov a rotu obrnených áut. Jej počet dosahoval v tomto období až 2500 mužov.

¹⁴ Tak napríklad 26. marca 1946 sa na naše územie muselo pred banderovcami stiahnuť až 500 poľských vojakov a vlaková súprava s poľskými železničiarimi. Rovnako aj na ďalší deň a aj neskôr museli utiecť pred tlakom banderovcov na naše územie stovky poľských vojakov, ktoré boli ako spojenecké vojská dopravené bezpečne späť do Poľska. SNA, f. PV-sekr., k. 74. *Situačné hlásenie a prehľad o novom vniknutí banderovcov na československé územie*.

¹⁵ Pod tlakom poľskej armády ako aj plánovítmí akciami prenikali od marca 1946 hlboko do vnútrozemia východného Slovenska (Humenné, Vranov, Sabinov, ...) aj niekoľko sto členné skupiny banderovcov, ktoré vo väčšom množstve ako predtým rozširovali svoje propagandistické letáky, ktoré sa snažili využiť všetky možné inlinácie či antagonizmy rôznych skupín obyvateľstva pre svoje ciele. Preto v niektorých letákoch a objavujú výzvy nielen k Slovákom, ale aj k Čechom (určené najmä pre českých vojakov nasadených do boja proti nim) k spoločnému boju proti boľševizmu a ZSSR. V iných letákoch sa zasa brojilo proti „čechobolševikom“ a vychvaľoval sa slovenský štát. SNA, f. PV-sekr., k. 74. *Situačné hlásenie a prehľad o novom vniknutí banderovcov na československé územie*. V ďalších letákoch určených pre československých vojakov sa vykresľovalo utrpenie ukrajinského obyvateľstva terorizovaného poľským či sovietskym vojskom a štátnymi orgánmi, apelovalo sa na demokratické zmýšľanie československých vojakov, brojilo sa proti „hnedým a červeným fašistom“ a za najvyššie ciele UPA sa vydával boj za „slobodu, rovnosť, bratstvo a sociálnu spravodlivosť všetkých národov a všetkých ľudí“. SNA, f. PV-sekr., k. 74.

pomáhali aj jednotky z vnútrozemia Moravy a Čiech. Táto vojenská akcia čiastočne súvisela tiež s podobnou vyčistiťovacou akciou poľskej armády proti banderovcom na území juhovýchodného Poľska. Aj v lete 1946 dochádzalo kvôli tomuto poľskému tlaku k snahám niekoľkých desiatok až stoviek banderovcov o prechod na územie Slovenska, boli však prevažne zastavení už na hraniciach.

Najdôležitejším vo vzťahu banderovcov k Slovensku, resp. slovenskej spoločnosti k nim, bol rok 1947, kedy sa poľská vláda rozhodla definitívne zlikvidovať banderovské hnutie na svojom území. Prvá polovica roku 1947 ešte veľa vzruchu nepriniesla. Iba niekoľko málo skupín sa dostalo za hranice a objavilo sa v niekoľkých pohraničných obciach, ale československá armáda a NB ich vždy vytlačila späť do Poľska. Úplne nová situácia nastala v lete 1947, kedy poľské orgány uskutočnili deportáciu ukrajinského obyvateľstva z juhovýchodného Poľska do jeho západných oblastí, čím zbavili banderovcov opory v obyvateľstve a zťažili možnosti ich zásobovania. Zároveň zintenzívnila v Poľsku svoju činnosť operačná skupina „Visla“, ktorá začala definitívny útok proti banderovskému hnutiu v Poľsku. V tejto situácii neostávalo mnohým banderovským skupinám nič iné, len sa pokúsiť prebiť cez územie Československa do americkej zóny v Rakúsku a Nemecku, kde mali svoje zahraničné vedenie a istotu, že ich americké úrady nebudú stíhať. Na územie Slovenska sa tak s cieľom záchranu v americkom okupačnom pásme dostali tri väčšie sotne – Burlak, Chromenko a Brodič a niekoľko menších skupín.¹⁶ Preniknuté skupiny banderovcov sa na rozdiel od predošlých vpádov už v oveľa menšej miere zameriavali na propagandu, ale sústredili sa na vyhľadávanie potravy a rýchly a nekonfrontačný presun na Západ.¹⁷

Na takéto existenčný presun väčšieho množstva banderovcov cez územia Slovenska resp. Československa nebola československá strana vôbec pripravená. Armádne velenie a mužstvo sa muselo postupne vysporiadavať s nedostatkom skúseností s akciami proti jednotkám partizánskeho spôsobu boja, akými boli banderovci, ktorí mali omnoho väčšie bojové skúsenosti a vynikajúco sa pohybovali, prežívali a skrývali v hornatom teréne Slovenska. Tak sa stalo, že začiatkom júla 1947 sa Chromenkova jednotka dostala až do masívu Nízkych Tatier. Značne zdecimovaná z bojov a strát na východnom Slovensku sa teraz obmedzovala prevažne iba na rabovania salašov a malých odľahlých osád. Vďaka akciám československých orgánov proti nej koncom júla 1947 z pôvodne stočlennej skupiny zostala už iba asi polovica. Naproti tomu Burlakova skupina sa bez väčších problémov a strát prebýjala z obklúčení a darilo sa jej zatýkať aj príslušníkov československých síl, od ktorých si doplnili strelivo a muníciu a potom ich prepustili.

V súvislosti s postupným presunom banderovcov do hlbšieho vnútrozemia Slovenska a v súvislosti s rozsiahlymi vojenskými akciami proti nim, museli byť prijaté tiež rozsiahle bezpečnostné opatrenia, ktoré takto v roku 1947 postihli mnohé okresy východného, stredného, ale sčasti aj západného Slovenska. Išlo o typické obmedzenie záverečnej hodiny v hostincoch a na verejných miestach, obmedzenie pohybu obyvateľstva mimo vlastných obydlí v nočných hodinách, zákaz kladenia ohňov v lesoch (aby nedošlo pri vojenskej akcii k zámene civilného obyvateľstva s banderovcami a k civilným stratám), ... Vlastné bezpečnostné opatrenia sa mali posilniť tiež vykonávaním častejších razíí a kontrol miestnymi bezpečnostnými orgánmi, či dokonca vytvorením akejsi miestnej „domobrany“ z obyvateľov obcí vlastníacich lovecké zbrane, ... Taktiež sa malo zabezpečiť čo najskoršie informovanie (akýmkoľvek spôsobom) najbližšej stanice NB či

¹⁶ Bližšie k charakteristike uvedených skupín pozri napr.: RODÁK, Jozef: *Vpád banderovcov na východné Slovensko*. In: *Apológia*, r. 1997, č. 12, s. 35.

¹⁷ Signifikantnými znakmi prechodu banderovcov územím Slovenska v roku 1947 bolo vyhýbanie sa stretom a bojom s československými bezpečnostnými orgánmi a armádou, ale tiež viacmenej nenásilný spôsob získavania potravín či informácií. Najmä menšie skupinky sa zväčša obmedzovali iba na vypytanie si potravín, ktoré si ale napríklad v prípade ich nevydania nevynucovali zbraňami a násilím. ŠA Lučenec, f. ONV 1945-1948, k. 28. *Dvojčlenná skupina banderovcov – stopovanie*. Napriek tejto všeobecnej snahe o rýchly presun Československom do Rakúska sa ale stalo napríklad, že niektorá skupina sa dopustila politicky motivovaného násillia proti komunistickému aktivistovi a pod. SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Súhrn správ o pohybe banderovských tlúp od 30. 8. do 2. 9. 1947*.

vojenskej posádky o výskyte banderovcov v obci, ...¹⁸ Aj keď, na rozdiel od situácie v Poľsku, nemusela československá strana robiť výraznejšie zásahy do hospodárskeho života okresov zasiahnutých aktivitami oddielov UPA a bojom proti nim, predsa sa museli tiež prijať niektoré bezpečnostné opatrenia, ktoré čiastočne obmedzovali obvyklé hospodárske aktivity niektorých podnikov, najmä lesného hospodárstva.¹⁹

V auguste boli dovtedajšie jednotky, nasadené proti banderovcom, posilnené ešte o ďalšie armádne a policajné skupiny. Armáda sa pripravovala na záverečnú akciu proti Burlakovej skupine, ktorá sa v polovici augusta dostala v severnej Fatre do obklúčenia. Po viacerých neúspešných pokusoch o únik z obklúčenia, sa nakoniec Burlak s časťou svojej skupiny začiatkom septembra vzdal československým orgánom. Po likvidácii Burlakovej skupiny už nebola na Slovensku žiadna ucelená banderovská skupina, iba viacero menších skupín, zachraňujúcich sa z likvidačného tlaku v Poľsku únikom do americkej zóny v Rakúsku. Väčšina z nich však bola ešte v priebehu septembra zneškodnená. Iba niekoľkým jednotlivcom či malým skupinám sa podarilo dostať do Rakúska.²⁰

Okrem vojenského aspektu výskytu banderovského hnutia na Slovensku v rokoch 1945-1947, čiže bojových akcií jednotiek UPA a československých vojenských jednotiek, stojí za pozornosť tiež otázka jeho politického zneužitia a vzťahu civilného obyvateľstva voči banderovcom a protibanderovským akciám československých orgánov. Banderovské vpády na Slovensko prebiehali v období boja politických strán a sil o demokratický či totalitný charakter československého štátu, na Slovensku hlavne medzi Demokratickou stranou (DS) a Komunistickou stranou Slovenska (KSS). Pri svojich vpádoch na Slovensko sa banderovci, vzhľadom na nacionalistické, protisovietske a protikomunistické zameranie svojho hnutia, spoliehali na aktívnu pomoc zbytkov radikálnych nacionalistických prívržencov bývalej vojnovaj Slovenskej republiky, ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva na Slovensku, ako aj prívržencov protikomunistickej Demokratickej strany. Tieto predpoklady vedenia UPA sa však naplnili iba v malom rozsahu.

Radikálne nacionalistické hnutie na Slovensku bolo slabé a nebolo schopné poskytnúť banderovcom účinnú pomoc, aj keď k tomu bolo vyzývané exilovými ľudáckymi skupinami či osobnosťami²¹ a aj keď v období odhalenia tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku bolo v komunistickej tlači veľmi módne spájať „reakciu“ dokopy – čiže poukazovať na údajnú pomoc a spoluprácu slovenských nacionalistov, časti demokratov a banderovcov.²²

Ani dopad veľko-ukrajinskej nacionalistickej propagandy na ukrajinské a rusínske obyvateľstvo východného Slovenska nebol veľmi úspešný. Ukrajinsko-rusínske obyvateľstvo resp. jeho predstavitelia, dávali v tomto období vzrastu vplyvu ZSSR na Slovensku skôr oportunisticky prednosť ich spájaniu so sovietskou Ukrajinou vrámci ZSSR a inklinovali z veľkej časti ku KSS. Na druhej strane je ale faktom, že sa napríklad v radoch rusínskeho gréckokatolíckeho kléru (podobne ako na Ukrajine) našli viaceré osoby, ktoré aktívne pomáhali banderovcom na Slovensku.²³ Tieto aktivity v radoch gréckokatolíckej cirkvi však opäť nemožno preceňovať či paušalizovať.

¹⁸ ŠA Lučenec, f. ONV Lučenec 1945-1948, k. 28. *Bezpečnostné opatrenia v boji proti UPA*.

¹⁹ Tak napríklad kompromisom medzi Štátnymi lesmi v Banskej Bystrici a tunajším ONV (ktorý na základe výnosu Povereníctva vnútra zakázal pôvodne akýkoľvek vstup civilného obyvateľstva do miestnych lesov) bolo dohodnuté čiastočné a vojensky kontrolované obmedzenie pohybu zamestnancov Štátnych lesov a lesných robotníkov v spomínaných lesoch. ŠA Banská Bystrica, f. ONV Banská Bystrica 1945-1949, k. 52, č. 1421/1947.

²⁰ V roku 1947 bolo československými orgánmi zneškodnených približne 350 banderovcov, čo tvorilo asi 80-85 % všetkých, ktorí sa v tomto roku vydali cez Československo na Západ. Z týchto 350 bolo približne 60 mŕtvych, 260 zajatých a 30 sa prihlásilo dobrovoľne. Zajatie banderovci boli podľa predošlých dohôd vydaní poľskými orgánom na ich trestné stíhanie v Poľsku, kde ich čakalo dlhoročné väznenie resp. poprava. FIALA, FIALA, Jan: Zpráva o akci B. Praha: Vyšehrad, 1994, s. 218.

²¹ V jedných zo smerníc Slovenského revolučného odboja sa okrem iného uvádzalo tiež, že: „... povinnosťou ľudu je podporovať a poskytovať pomoc v akejkoľvek forme partizánskym skupinám, či už slovenským alebo UPA.“ ŠA Bratislava, f. Štátny súd, k. 1, sign. Hp 1/1948.

²² *Pohotovostné oddiely chystali ozbrojený puč*. In: Pravda, 18. 9. 1947, č. 214, s. 1

²³ Bližšie pozri napr.: MLYNÁRIK, Ján: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolícké církve*. Praha: Libri, 2005, 96 s.

Rovnako aj Demokratická strana sa k banderovskému hnutiu stavala značne odmietavo, hlavne pre jeho bývalú kolaboráciu s hitlerovským Nemeckom a násilnostiam spáchaných na Ukrajine a v Poľsku. Na rozdiel však od tlače KSS, bola vo svojich opisoch banderovcov a boja proti nim striezlivejšia a, okrem kriminálneho charakteru niektorých aktivít UPA, si všimla tiež napríklad tvrdé opatrenia poľskej vlády voči ukrajinskej menšine v snahe zlikvidovať banderovské zázemie a pod. Celkovo však hnutie odmietala, aj keď sa politicky stavalo do pózy ochrancu kresťanstva, spojenca USA a bojovníka proti komunizmu.²⁴ Napriek tomu však, ešte aj v najnovších historiografických prácach pretrvávajú čiastočne stereotypy z predchádzajúceho obdobia, kedy sa účelovo nadsadzoval vplyv banderovcov na nadpriemerné víťazstvo DS vo voľbách v máji 1946 na východnom Slovensku.²⁵

Prirodzene sa stávalo, že sa našli jednotlivci zo spomínaných skupín obyvateľstva, ktorí poskytli banderovcom pomoc, či už poskytnutím potravín alebo informácií. Ale tieto prípady sa vyskytovali v malej miere.

Veľkú väčšinu potravín, zásob a informácií však banderovci získali iba vďaka strachu obyvateľstva z možných násilností a použitia zbraní, rabovaním osád, či v lepšom prípade „návštevami“ samôt, salašov, horární atď.²⁶ Ale stávalo sa tiež, že za stravu a cigarety riadne zaplatili,²⁷ resp. že potraviny a informácie poskytovali niektorí obyvatelia dobrovoľne, nevraviac už o otvorených prívržencoch tohto protisovietskeho nacionalistického hnutia či dokonca o členoch civilnej siete UPA na Slovensku.²⁸ V lete 1947, vzhľadom na zjavné rozpory ZSSR a západných mocností a v dôsledku výskytu väčšieho počtu oddielov UPA na našom území, ale tiež čiastočne aj vplyvom proľudáckej propagandy domácich ilegálnych či zahraničných skupín, časť obyvateľstva (najmä na východe Slovenska) podľahla vízií blízkej vojny medzi Východom a Západom a začala sa aj voči banderovcom správať oportunisticky. Partizánsky spôsob boja banderovcov, ich relatívne voľný pohyb po krajine, nerázný prístup NB a miestnej správy (a niekedy aj armády) pri ich eliminácii a propaganda zdôrazňujúca nadnesené počty banderovcov na Slovensku a ich otvorenú pomoc zo Západu, vytváralo vo viacerých obyvateľoch dojem rovnakej situácie ako pred povstaním v roku 1944. Snažili sa preto zabezpečiť si aliby v prípade prevratu a víťazstva Západu, a tak niektorí pomáhali banderovcom resp. ich neprehrádzali československým orgánom, aj vtedy, keď im nehrozila banderovská odvetá.²⁹ Ale vyskytli sa tiež ojedinele aj prípady, kedy vďaka masívne československej protibanderovskej propagande a aktivitě orgánov miestnej správy

²⁴ Okrem toho sa DS na margo prípadného váhania svojich prívržencov vo veci postoja proti banderovcom vyslovila veľmi jednoznačne, i keď aj do jej vyhlásení sa už premietala nutná akceptácia začlenenia Československa do sovietskej sféry vplyvu: „Proti názorom, že treba uvoľniť prechod banderovcom, treba uviesť, že banderovci a chovajú u nás ako lupiči a záškodníci. Musíme sa preto s nimi vysporiadať ako suverénny štát. Odporovalo by to konečne aj našim spojeneckým zmluvám s Poľskom a so Sovietskym zväzom. *Boj proti banderovcom na Slovensku*. In: Čas, 17. 8. 1947, č. 187, s. 3.

²⁵ Porovnaj napr.: RODÁK, Jozef: *Vpád banderovcov na východné Slovensko*. In: Apológia, r. 1997, č. 12, s. 34.

Aj keď sa prirodzene banderovci, ako predstavitelia silne protibolševického hnutia, snažili pred voľbami presadzovať medzi obyvateľstvom volenie nekomunistickej DS a naopak brojili proti KSS (SNA, PV – obež., k. 5, *Situačná správa o banderovcoch za obdobie od 16. – 28. 4. 1946*), ich ovplyvnenie obyvateľstva nebolo veľké. Omnoho väčší vplyv, ako ich protikomunistická agitácia či strach, ktorí vyvolávali, mali na výsledok voľieb také skutočnosti ako veľké percento roľníckeho obyvateľstva (a naopak nízky počet robotníctva), tradične veľmi dobré voličské zázemie bývalej agrárnej strany, odpor obyvateľstva voči nedemokratickým či násilným metódam KSS a najmä Červenej armády, krátko po prechode frontu, ... Proti téze o väčšom vplyve banderovcov na výsledky voľieb svedčí aj fakt, že v severovýchodných okresoch s väčším počtom rusínskeho obyvateľstva získala DS menej a KSS viac hlasov ako v celoslovenskom priemere. Okrem toho, väčšina obyvateľstva sa banderovcov skôr obávala, rep. videla v nich prevažne iba kriminálnikov a zlodějov, takže sa k ich činnosti stavala prinajmenšom vlažne.

²⁶ Tieto „návštevy“ rôznych solitérnych obydli boli typické najmä pre letné mesiace roku 1947, kedy sa banderovci skrývali a utkali pred československou armádou do lesou stredného Slovenska. Scenár takýchto návštev bol zväčša rovnaký. Menšia skupinka banderovcov (2-5 členov) prišli na samotu a vypýtali si potraviny, ktorá im vzhľadom na ich vyzbrojenie majiteľia samoty bez protestov dali. Iba v málo prípadoch si vzali veci násilne, či naopak za ne zaplatili. SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Súhrn správ o pohybe banderovských tlúp od 30. 8. do 2. 9. 1947*.

²⁷ SNA, f. PV-sekr., k. 74. *Situačné hlásenie a prehľad o novom vniknutí banderovcov na československé územie*.

²⁸ SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Situačná správa za mesiac december 1946*.

²⁹ SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Situačná správa za mesiac jún 1947*.

či jednotlivcov, sa pokúšali samotní obyvatelia (bez pomoci NB či armády), malé a slabo vyzbrojené skupinky banderovcov chytiť.³⁰ K tomu ich nepochybne nabádala pomerne vysoká odmena za pomoc pri dolapení banderovcov³¹ resp. naopak tresty pri neinformovaní o ich výskyte či vedomej alebo nevedomej pomoci im obchádzaním bezpečnostných protibanderovských opatrení.³²

Okrem skutočných banderovských skupín a ich činností však na území Slovenska existovalo aj niekoľko „domácich“ lupičských bánd, ktoré sa buď vydávali za banderovcov, resp. ich za nich považovalo tunajšie obyvateľstvo.³³

Na druhej strane, banderovské vpády boli politicky zneužívané komunistickou stranou a ňou ovládanými štátnymi orgánmi a spoločenskými organizáciami na elimináciu Demokratickej strany, ktorá sa ostro stavala proti totalitarizácii spoločnosti komunistami. Tí neustále poukazovali na vymyslenú podporu banderovskému hnutiu vedením a prívržencami Demokratickej strany, či už priamo potravinami a informáciami, či znižovaním banderovského nebezpečia a ich „ideologickou“ podporou v demokratickej tlači.³⁴ Komunisti sa tiež snažili zámerne znásobovať reálne nebezpečenstvo banderovského hnutia na Slovensku, vykresľovali nedostatočnú početnosť a aktivitu armády a štátnych orgánov na Slovensku (pod väčšinovým vplyvom DS) voči banderovcom.³⁵ Československá vláda nakoniec podľahla ich taktike a tlaku. Najskôr sa komunistickému ministrovi vnútra V. Nosekovi podarilo presadiť prevádzanie protibanderovských akcií aj na Slovensku jeho ministerstvom a nie slovenským Poverením vnútra riadeným neustraním M. Ferjenčíkom.³⁶ Neskôr v polovici septembra, keď bola podstatná časť banderovcov na Slovensku eliminovaná, navrhoval prokomunistický minister národnej obrany L. Svoboda dokonca nielen predĺženie doby pôsobenia československých jednotiek nasadených proti banderovcom na Slovensku do konca roku 1947, ale aj povolanie bývalých partizánov do bojových akcií proti UPA. Vláda, napriek odporu časti nekomunistických ministrov,³⁷ napokon rozhodla aj o znovuvyzbrojení bývalých partizánov a ich nasadení k likvidácii posledných zvyškov oddielov UPA na Slovensku v septembri 1947.³⁸ Ich vyzbrojenie a pôsobenie na Slovensku sa však usku-

³⁰ SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Zpráva zo dňa 21.7.1947.*

³¹ Poverenie vnútra deklarovalo odmenu až 10 000 korún jednotlivcom či obciam za každého banderovca, ktorého sa podarí ich pomocou chytiť. ŠA Banská Bystrica, fond ONV, k. 52, č. 1619/47.

³² SNA, f. PV – obež., k. 11. *Mimoriadne opatrenia v boji proti banderovcom.*

³³ SNA, f. PV-sprav., k. 9. *Situčná správa za mesiac december 1946.*

Generál Boček na margo toho, po skončení akcie proti UPA v roku 1947, povedal: „Vo viacerých prípadoch bolo zistené, že tieto skupiny pozostávajú z československých príslušníkov, lesných robotníkov, kontrabandistov, rôznych kriminálnikov, ktoré svoje výčiny robia na úct banderovcov.“ *Na Slovensku už nie je viac banderovcov.* In: Demokratickej golos, 27. 11. 1947.

³⁴ *Začne a očista DS.* In: Deň, 15. 6. 1946, č. 158, s. 1. Nebezpečenstvo účelového spájania Demokratickej strany s podporou radikálnej nacionalistickej a protisovietskej UPA si veľmi dobre (najmä po tlaku KSS po prehratých voľbách) uvedomovalo aj vedenie DS, ktoré vo svojich interných stranických obežníkoch jednoznačne vystríhalo svojich stranických funkcionárov pred akýmkoľvek kontaktmi s banderovcami a prikazovalo „všetkých ľudí vyhlasujúcich sa za banderovcov okamžite hlásiť na NB“. SNA, f. DS, k. 51, *Obežník č. 27/46*

³⁵ Podľa informácií z prostredia DS (napríklad aj od demokratov naklonených bývalých partizánov), niektoré skupiny údajných banderovcov boli vytvorené z popudu KSS, resp. členovia KSS boli jej priamymi členmi. ŠA Banská Bystrica, f. Obl. AV, k. 2, č. 419/1948. Nemožno s určitosťou potvrdiť resp. vylúčiť túto eventualitu, ale vzhľadom na podobné komunistické provokácie resp. aktivity smerujúce k oslabeniu svojich politických protivníkov, je pravdepodobnejšia možnosť, že aj takto sa komunisti snažili znásobovať banderovské nebezpečie, aby potom mohli byť do protibanderovských akcií povolané nimi ovládané jednotky, ktoré mohli využiť na nátlak voči slovenským demokratom.

³⁶ Státní ústřední archiv Praha (SÚA), f. 100/24, a. j. 1494, k. 144. *Zápis zo zasadnutia 86. schôdze československej vlády z 20. mája 1947.*

³⁷ Slovenský demokrat J. Ursíny a český národný socialista H. Ripka okrem iného namietali, prečo je potrebných na likvidáciu zostávajúcich 250 banderovcov v Československu toľko nových síl. Ďalší národný socialista J. Stránský zasa kritizoval, že k veleniu jednotiek nasadzovaných na boj proti banderovcom boli odmietnutí dôstojníci, ktorí neboli členmi KSČ. SÚA Praha, f. 100/24, a. j. 1494, k. 145. *Zápis zo zasadnutia 102. schôdze československej vlády zo 16. septembra 1947.*

³⁸ V dňoch 18.-19. augusta 1947 sa konala celoslovenská konferencia Zväzu slovenských partizánov v Bratislave, ktorá predložila ultimatívne požiadavky na očistu politického a verejného života. ... Konferencia súčasne žiadala vyzbrojenie partizánov, aby sa mohli zúčastniť na bojových operáciách proti banderovcom. ... Napriek určitému odporu občianskych

točnilo v čase, keď ich reálny vklad do protibanderovského boja bol minimálny,³⁹ zato mal však značný vplyv na presadenie komunistických požiadaviek v jesennej politickej kríze na Slovensku.⁴⁰ Okrem toho, že radikálni, ozbrojení partizáni účastníci sa na akcii proti banderovcom otvorene zastávali v jesennej politickej kríze stanovisko KSS, podporovali jej ciele a aktívne ich presadzovali vo verejnosti,⁴¹ spôsobovali veľmi účinný tlak na rozhodnutia vedenia DS počas krízy. Hoci demokrati boli odhodlaní nepodľahnúť komunistickému nátlaku vo veci reorganizácie Zboru povereníkov (a mali v tomto smere aj silnú podporu českých nemarxistických strán), vzhľadom na hrozbu zneužitia vyzbrojených partizánov slovenskými komunistami na násilné riešenie krízy, sa predsa len rozhodli ustúpiť a prijať kompromis, ktorý znamenal stratu väčšiny v Zbore povereníkov.⁴²

Vpády skupín UPA na naše územie v rokoch 1945 až 1948 znamenali nepochybne veľký zásah temer do všetkých oblastí života slovenskej povojnovej spoločnosti. Veď išlo v krátkom slede po vojne o ďalšiu veľkú vojenskú akciu, ktorá poznamenala väčšinu obyvateľov Slovenska a priniesla so sebou niekoľko desiatok obetí aj z radov civilného obyvateľstva. Tomu, okrem strachu o svoj život či majetok, priniesla tiež viaceré obmedzenia spoločenského či hospodárskeho života. Napriek tomu, že sa banderovci spoliehali na aktívnu pomoc skupín obyvateľstva určitým spôsobom nesúhlasiacim s povojnovým stavom spoločnosti, veľká väčšina obyvateľstva sa k nim stavala odmietavo resp. indiferentne. Výskyt banderovcov na Slovensku v povojnovom období boja o celkový charakter štátu veľmi ovplyvnil tiež politickú situáciu. Komunistická strana sa snažila existenciu tohto radikálneho nacionalistického a protisovietskeho hnutia využiť na elimináciu a na neopodstatnenú diskreditáciu Demokratickej strany, rovnako, ako to robila napríklad účelovým spájaním slovenských demokratov s proľudáckymi ilegálnymi skupinami.

Summary

„Banderas“ and Slovak society in the years 1945-1948

The same as the Soviet Union and Poland, the territory of post-war Slovakia was also marked by the occurrence of the radical Ukrainian Insurgent Army's units (Ukrajnska Povstanska Armija - UPA, famous also as „Banderas“). In 1945 and 1946 only the north-east part of the country suffered from their robbery, propaganda or escaping raids from their bases in the western Ukraine and the south-eastern Poland. Later, in 1947, escaping from Soviet and Poland persecution, UPA's units retreated through Slovakia to Austria and Germany, which were under the American occupants' administration and where they could find peace from the persecution. During their escaping way through Slovakia to the West, they expected help from those classis of Slovak population who were supposed to be not satisfied with the post-war political settings in Slovakia – as Ukrainian-Ruthenian minority, supporters of the independent Slovak state or Democratic Party. In fact, none of those classis was able or wanted to support the UPA's activities in Slovakia. Of course, some individuals were actively helping them, but violence and fear were the only way to provide UPA's units with necessary food, materials and informa-

strán a vojenskej správy, sa komunistom podarilo presadiť svoj zámer. Na základe vládneho uznesenia zo 16. septembra 1947 bolo povolaných na mesačné cvičenie 3630 záložníkov-partizánov a príslušníkov SVOJPOVu. BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993, s. 194.

³⁹ Porovnaj: FIALA, Jan: Zpráva o akci B. Praha: Vyšehrad, 1994, s. 207-208.

⁴⁰ Tak napríklad v Brezne nad Hronom odmietli partizáni odovzdať zbrane, kým neboli odvolaní niektorí členovia DS z Miestneho národného výboru, ba dokonca vznikla myšlienka uskutočniť pochod partizánov do Bratislavy v sile jedného práporu a takto si vynútiť radikálnu očistu slovenského spoločenského života, iniciovanú a podporovanú KSS a namierenú voči DS. BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993, s. 194-195. Zneužitie partizánov nasadených v boji proti banderovcom na presadenie mocensko-politických cieľov KSS si vedenie DS veľmi dobre uvedomovalo, a preto požadovala od svojich funkcionárov hlásiť na ústredie strany počty, výzbroj a najmä chovanie týchto partizánov. Taktiež ich nabádalo k aktivitám (rezolúcie, žiadosti, ...) smerujúcim k odzbrojeniu partizánov. SNA, f. DS, k. 51. *Obežník Ústredného sekretariátu DS zo 4. 10. 1947*. Na vnútrostraníckych poradách DS sa dokonca vravelo o vyzbrojovaní niektorých skupín banderovcov samotnou KSS, aby mohli byť potom do boja proti vzmáhajúcim sa banderovcom povolaní partizáni a závodné stráže ako „stranícka armáda KSS“. SNA, f. PV – sekr., k. 82.

⁴¹ *Splnili svoju úlohu*. In: Pravda, 23. 10. 1947, č. 241, s. 3.

⁴² Porovnaj: DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek I. Kniha 2. Praha: Melantrich, 1991, s. 417.

tion. Because of the suffering from UPA's raids, which meant for the most of the people only the economic loss, social life limits or even life danger, Slovak inhabitants mostly hated or ignored Banderas' movement.

Finally, the occurrence of the Banderas' units deeply marked not only the military, economic or social development of post-war Slovakia, but the political life, as well. Communist Party abused this ultra nationalist and anti-soviet movement and fight against UPA for the strong political attacks against the Democratic Party, mainly during the autumn political crises in the 1947.

Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Problematika ukrajinského nacionalistického hnutia (vedeného Organizáciou ukrajinských nacionalistov – OUN) a jeho ozbrojenej zložky (Ukrajinskej povstaleckej armády – UPA) vstúpila do povedomia obyvateľstva povojnového Československa cez správy vo vtedajších médiách už v prvých povojnových mesiacoch,¹ tak ako začala reflexia prieniku prvých skupín tzv. banderovcov na územie Slovenska. Vojenská a politická situácia v r. 1945-1946 bola pre UPA síce zložitá, ale relatívne uspokojivá, keďže dokázala získať kontrolu nad rozsiahlymi oblasťami juhovýchodného Poľska a západnej časti sovietskej Ukrajiny, včítane takmer 500-kilometrového úseku poľsko-sovietskych hraníc.² Vedenie odboja však malo záujem aj o šírenie svojich názorov, predstáv a programu i v susednom štáte, do ktorého presahovalo ukrajinské etnické osídlenie a zároveň sa ukazovala reálna potreba strategického zázemia nielen z logistických dôvodov, ale najmä kvôli získaniu spojencov a sympatizantov. Propagačné akcie UPA krátko po skončení vojny sprevádzala komplikovaná bezpečnostná situácia, pretože zvlášť v pohraničí vyvíjali činnosť rôzne zločinecké skupiny (domáce, poľské alebo zo sovietskeho územia), čo bolo sprevádzané násilím, lúpežami i niekoľkými vraždami. Súčasne na severovýchodné Slovensko prenikli tisíce ukrajinských a rusinských (lemkovských) utečencov z Poľska v snahe zachrániť sa pred nútenou evakuáciou do ZSSR a brutalitou poľských vojakov, ktorí sa podieľali na týchto represáliách.³

V roku 1947 sa prechod oddielov UPA cez československé územie na Západ stal vlastne v dôsledku operácií poľskej a sovietskej armády aktom sebazáchrany aj vo fyzickom zmysle. Ako uviedol historik Ján Mlynárik: „Nešlo o emigráciu, jakou známe z československých zkušeníostí po roce 1948, šlo o holý život – stalinská genocida o tom dávala viac než dost dôkazů. Patří k světlým stránkám dějin Slovenska, že jeho obyvatelé pochopili, nebo spíš instinktivně vytušili, o co jde, a poskytli Ukrajincům možnost útěku do západních zemí, hlavně do Bavorska, kde našli záchranu.“⁴ V období permanentného politického zápasu v štátnej administratíve a jej ozbroje-

* Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA č. 1/2226/05 „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945-1947“.

¹ Systematickejšiu pozornosť téme tzv. banderovcov začala venovať nekomunistická i komunistická tlač až v priebehu roka 1947, čo zodpovedalo politickej atmosfére v štáte. Napr. vo Východoslovenskej pravde vyšla glosa *Banderovci* 4. 1. 1947 od anonymného autora: „Zkade noha, zkade ruka a v nej samopaľ. Čo sú to za ľudia? V žalúdku im cigáni klince kujú, prídel potravín nemajú, ale majú dlhé prsty, ktoré ešte nikomu nedaly vianočný darček. Čo ešte majú? Skvelé výhľady do budúcnosti, povraz, hák a trám šibenice, alebo „hrdinská“ smrť za humnom s vyplazením jazyka. V Poľsku ich pália podošvy od horúcej pôdy ...“

² DMYTRYK, I.: U lisach Lemkivšychny. Spomyny vojaka UPA. Sučasnist', 1977, s. 6-7. Zaujímavú zmienku o situácii v hraničnom území uviedol vo svojich memoároch bývalý dôstojník NKVD (NKGB) Anatolij Granovskij. Spomínal napr. na jednu noc, ktorú strávil pri čate pohraničníkov na československo-sovietskej hranici krátko po pripojení Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu (v druhej polovici roka 1945). Veliteľ oddielu, mladý poručík, sa trpkó sťažoval na veľké straty. Každý mesiac prišiel v zrážkach s banderovcami o najmenej desať mužov. A. Granovskij videl, že poručík i jeho vojaci majú veľký strach, "skutočne sa báli o život". GRANOVSKIJ, A.: Byl jsem agentem NKVD. Jindřichův Hradec: Štefanos, 2003, s. 198.

³ ŠMIGEL, M.: K niektorým udalostiam na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1945-1949 (východiská a perspektívy výskumu). In: *Annales historici Prešovensis*. Prešov: Universum, 2005, s. 262. Uvedené skutočnosti zachytávajú viaceré situačné hlásenia, napr. o udalostiach v obci Poľana atď. – VHA Trnava, f.: Operace „Banderovci“ 1945-1948, inv. č. 177, šk. č. 51.

⁴ MLYNÁRIK, J.: Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve. Praha: Libri, 2005, s. 12. Vo vyššie uvedenom vyjadrení J. Mlynárik naznačil – na rozdiel od interpretácie komunistickej historiografie a publicistiky – že sa banderovci na území Slovenska u civilného obyvateľstva zvyčajne nestretali s nevráživosťou, ale skôr s ochotou pomôcť (hlavne

ných zložkách československí komunisti (KSČ aj KSS) však získali v akciách UPA a v dôsledku nepriaznivej bezpečnostnej, sociálnej a ekonomickej situácie na východnom Slovensku vhodnú zámienku a prostriedok pre svoju ideologickú kampaň voči domácim politickým oponentom (zvlášť proti slovenským demokratom, národným socialistom a lidovcom).⁵

Prvou knižnou publikáciou (brožúrou) v rozsahu 39 strán, ktorá sa však charakterom neodpútala od publicistiky a pripomína skôr pamflet, bola *Pravá tvár banderovců: Akcie B proti civilní síti* (Praha: Orbis, 1948) od **Václava Slavíka** (jej vydavateľom bol ROH – Svaz zaměstnanců SNB v Prahe). Slovenský preklad vyšiel v nasledujúcom roku. Išlo o rozšírenú verziu série článkov uverejňovaných autorom v komunistickom týždenníku Tvorba v r. 1948. Knižku autor rozdelil (okrem úvodu a záveru) na nasledujúce časti: 1. Kto sú banderovci a ich organizácie, 2. Lesné boje 1945-1947, 3. Hrdinovia a pomocníci vrahov, 4. Akcia proti civilnej sieti, 5. Ako žijú banderovci v americkom okupačnom pásme. Niektoré názvy samy indikujú autorove postoje. Slavíkov text sa vyznačuje typickým slovníkom a štylizáciou vtedajšej komunistickej tlače v príznačnej dobovej atmosfére. Veľmi ostro autor útočil voči tým, ktorí vraj zákerne ohrozovali československú a sovietsku štátnosť. Adresátom viacerých obvinení boli predovšetkým grécko-katolícki kňazi, baziliánski mnísi aj samotný Vatikán. Gréckokatolícka cirkev vraj do roku 1918 bola „výlučne v službách maďarských feudálnych a kapitalistických utlačovateľov“, ale „dnes, pochopiteľne, ich nasledovníci štvú proti ľudovo-demokratickému Maďarsku, ktoré sa vyporiadalo s bývalými feudálmi a kapitalistami“.⁶ Autor zdôraznil hlavne prepojenosť ukrajinských nacionalistov („trójskeho koňa proti sovietskemu zriadeniu“) na záujmy nacistického Nemecka, pritom aj vytvorenie UPA pripísal jednému zo strategických plánov „nemeckého tajného štábu“.⁷ Zrejme vedome nerozlišoval konkrétnejšiu špecifikáciu jednotlivých skupín ukrajinského politického spektra – všetkých nazýval banderovcami, včítane príslušníkov 14. divízie SS Galizien. Aj neskoršie protinemecké akcie UPA považoval len za kamufláž vzájomnej spolupráce. Nevyhol sa ani obvineniu „kapitalistických živlov“ spomedzi volynských Čechov z ochoty podporovať UPA. Cieľavedome a v intenciách komunistickej propagandy nadsadil vplyv činnosti UPA na vnútorné politické pomery Slovenska. Terorizovanie civilného obyvateľstva banderovcami podľa neho prispelo k získaniu najväčšieho počtu hlasov Demokratickej strane vo voľbách r. 1946 práve vo volebných krajoch na východnom Slovensku, a to až 70 %. Protištátny, resp. „reakčný“ charakter Demokratickej strany mala podporiť zmienka o podpredsedovi vlády J. Ursíny, predstaviteľovi slovenských demokratov, ktorý vraj dal vystaviť zvláštne priepustky k voľnému prekročeniu hraníc pre členov civilnej siete OUN. V súvislosti so situáciou na Slovensku si protirečí. Popri zmienkach o odpore a odmietaní „banderovských vrahov“ zo strany verejnosti, zmienil sa aj o „dost’ značnej podpore civilného obyvateľstva“ (konkrétne s jednou akciou v okolí Malaciek).⁸ Pri charakterizovaní Burlaka a jeho sotne V. Slavík spomenul odlišný prístup banderovcov k Slovákom a k Čechom. Údajne preto, lebo počítali s tým, že slovenské jednotky sú „nasiaknuté duchom ľudáctva“. Zaujímavým faktom v jeho práci je tiež zmienka o spolupráci UPA s poľským protikomunistickým odbojom (WIN), od ktorého vraj získali množstvo zbraní a financií, zrejme napriek poľsko-ukrajinským etnickým animozitám. Slavíkova brožúra predstavuje propagandistický pamflet celkovou dikciou a prispôsobovaním aj chronologických údajov⁹ a nemožno ju považovať za významnejší príspevok pre historické poznanie problematiky UPA na povojnovom Sloven-

potravinami a morálne). Napr. kontakt so skupinou asi 20 banderovcov v mlyne v Šalkovej pri Banskej Bystrici v lete 1947, podľa svedectva E. Kmeťovej (rozhovor 20. 7. 2005).

⁵ SLAVÍK, V.: *Pravá tvár banderovcov. Akcia B proti civilnej síti*. Praha: Orbis, 1949, s. 20.

⁶ SLAVÍK, V.: Cit. 5, s. 8.

⁷ SLAVÍK, V.: Cit. 5, s. 11.

⁸ SLAVÍK, V.: Cit. 5, s. 16-17.

⁹ Napr. v súvislosti so zabitím 6 aspirantov na Magure Lupči uviedol, že k tomu došlo v posledných hodinách pred zajatím Burlaka 3. septembra 1947 ako pomsta za rozbitie sotne. K spomínanému incidentu však došlo 5. augusta, k rozdeleniu sotne na 7 skupín 16. augusta a k boju Burlakovej, Sahajdakovej a Zenkovej skupiny pri Krasňanoch (kedy stratili 4 mužov) s čs. armádou v noci z 20. na 21. augusta.

sku, skôr za príspevok k poznaniu politickej praxe KSČ. Rozsahom nevelký text prispel k formovaniu základných kontúr antibanderovskej legendy, ktorú KSČ dokázala propagandisticky využiť ako súčasť boja o prevzatie moci v štáte a neskôr ako jeden z ideových pilierov tzv. historických tradícií bezpečnostných zložiek (ZNB, ŠtB).¹⁰

Problematika UPA sa s istým odmlčaním znovu objavila na prelome 50. a 60. rokov v odbornej historickej literatúre, v literatúre faktu a dokonca aj v beletrii. Systematicky sa problematike UPA od začiatku 60. rokov venoval český historik **Jan Fiala** v štúdiách *Československá armáda v boji proti banderovcům v roce 1947* (Historie a vojenství č. 3/1960), *Kdo byli banderovci* (Historie a současnost č. 3/1961) a *Československé ozbrojené síly a zabezpečení pokojného vývoje revoluce v letech 1945-1947* (Historie a vojenství č. 4/1962). V naposledy uvedenej štúdii znovu J. Fiala uviedol, že UPA cieľavedome spolupracovala s inými „reakčnými“ silami, ktoré ohrozovali existujúce zriadenie (podrobnejšie sa tejto téme venoval v prvej štúdii). Písal o jednoznačnej podpore banderovcov zo strany českej a slovenskej „reakcie“, predovšetkým zdôraznil aktivity „hnutia generála Prechalu“ a slovenskú „ľuďácku“ emigráciu.¹¹

J. Fiala jednoznačne kládol dôraz na úlohu armády v boji proti UPA, ktorá vraj dovtedy nebola správne chápaná a kritizoval publikácie (ako napr. *Dějiny KSČ v obrazech*, Praha 1961), v ktorých sa spomínala iba úloha bývalých partizánov a oddielov SNB.¹² Pripomenul, že československá armáda bojovala na hraniciach od r. 1945 a vojenské orgány riadili akcie proti banderovcom až do 17. októbra 1947, kedy prebralo riadenie operácií ministerstvo vnútra.¹³ Aj keď zdôrazňoval úlohu, výsledky i počet strát armády, z ideologicko-politických príčin kritizoval nasadenie 3 práporov aspirantov v zväzku Teplice, pretože „pochádzali väčšinou z buržoazných a maloburžoazných vrstev a jejich politické uvědomení v důsledku toho i bojová morálka byly velmi nízké“.¹⁴ Analyzoval tiež problém účasti 3 630 bývalých partizánov (ako vojenských záložníkov) v bojoch proti UPA v dvoch turnusoch (od 22. 9. do 8. 11. 1947). Spomenul politický význam povolania partizánskych kádrov, avšak „vojensky ... už nemohlo být zasazení partizánů rozhodující, neboť se uskutečnilo poměrně pozdě, v době, kdy většina banderovců již byla likvidována, po tom, kdy byla rozbita nejnebezpečnější banderovská tlupa „Burlak“, a trvalo jen krátkou dobu“.¹⁵

K problematike sa J. Fiala vrátil v r. 1969 v štúdii *Banderovci a politická krize v Československu v roce 1947* (Revue dějin socialismu č. 5/1969). Na rozdiel od tvrdení publikovaných začiatkom 60. rokov odmietol „jakoukoli přímou bezprostřední souvislost a záměrné, předem oboustranně plánované spojení mezi banderovci a ilegálním podzemím na Slovensku“.¹⁶ Dokonca sa zmienil o provokáciách a neoprávnených represáliách československých bezpečnostných zložiek voči „mnoha čestným a nevinným občanům ukrajinské národnosti již před rokem 1948 a později proti celé řeckokatolické církvi v Československu“.¹⁷ Zavŕšením výskumu prob-

¹⁰ Skúmanú tematiku v období na prelome 40. a 50. rokov využil tiež dobrodružný román Eduarda Fikera *Akce B* (Praha: Práce, 1952, 127 s.) s námetom bojov proti banderovcom na Slovensku. V r. 1952 natočil český režisér J. Mach film *Akce B* o operačných zásahoch proti UPA v r. 1947.

¹¹ V poznámke (70) uviedol, že medzi banderovcami pôsobila i skupina tzv. „bielych partizánov Verchla, organizovaná hnutím gen. Prechalu“ a vraj do tejto jednotky vstupovali zradcovia, naverbovaní napr. až v Prahe a Plzni. Odvolal sa na správu „Ozbrojené tlupy na Slovensku“. VHA/MNO hl. št. 2. odd. 1946 666 I. FIALA, J.: Československé ozbrojené síly a zabezpečení pokojného vývoje revoluce v letech 1945-1947. In: Historie a vojenství č. 4/1962, s. 503.

¹² Podobne sa lakonická zmienka o UPA objavila v ďalšej podobnej publikácii, a to v súvislosti s „významnou úlohou“ Zväzu slovenských partizánov pri likvidácii „banderovských bánd“, „ktoré boli súčasťou pripravovaného spisahania“, t. zn. údajného sprisahania funkcionárov Demokratickej strany. REIMAN, P. a kol.: Dejiny KSČ. Bratislava: SVPL, 1961, s. 483.

¹³ Vo väčšom počte boli jednotky SNB (hlavne pluk SNB „Slovensko“) nasadené na protibanderovské akcie až od júla 1947.

¹⁴ FIALA, J.: Cit. 11, s. 506.

¹⁵ FIALA, J.: Cit. 11, s. 508.

¹⁶ FIALA, J.: Banderovci ... 1969, s. 708.

¹⁷ FIALA, J.: Cit. 16, s. 711.

lematiky UPA v profesionálnej kariére J. Fialu sa stala monografia *Zpráva o Akci B* (Praha: Vyšehrad, 1994), ktorá na základe bohatého pramenného materiálu sa zaoberala predovšetkým nasadením armády do bojov s banderovcami. Napriek zmeneným politickým podmienkam aj táto jeho práca demonizovala príslušníkov UPA ako „ukrajinských fašistov“ a kriminalizovala akúkoľvek ich činnosť. Autor monografie ignoroval pramene ukrajinskej proveniencie, ktoré nezodpovedali jeho interpretácii, čo prirodzene viedlo k určitým neobjektívnym postojom.¹⁸

Problematike UPA sa čiastočne venoval aj **Jaroslav Šolc** v štúdií *Cesta slovenských partizánov od celonárodného protifašistického povstania k februáru 1948* (Historický časopis, roč. IX, 1, 1961).¹⁹ Jeho charakteristika OUN a UPA bola veľmi jednoznačná a poplatná komunistickej ideológii, verbálnemu prejavu a terminológii: „Bola to klérofašistická organizácia, vybudovaná za pomoci hitlerovcov, jej duchovnými vodcami boli grécko-katolícki popi a vedúce jadro tvorila buržoázna ukrajinská inteligencia, pochádzajúca z rodín bývalých vykorisťovateľov. Ozbrojené zložky tejto organizácie, banderovské tlupy, regrutovali sa z kulakov a v ich radoch našli útočisko bývalí príslušníci najzvrhlejšieho esesáckeho zväzku „SS Division Galizien“ a zločinci z fašistickej ukrajinskej milície“.²⁰ Nevyhnutnou súčasťou textu bola konštrukcia, že vpády banderovcov na naše územie boli plánované ako ozbrojená pomoc ľudáckemu podzemiu a ostatným protikomunistickým skupinám v ČSR. Autor štúdie bez zaváhania (a bez dôkazov) pripísal tragédie v Kolbasove a Uliči banderovcom. Definoval dve príčiny prieniku UPA do Československa, t. j. (1.) záchrana pred ofenzívou poľskej armády, (2.) „vedenie UPA, ktoré bolo v službách americkej rozvedky, nariadilo vybraným tlupám vydržať v ČSR čo najdlhšie, chovať sa korektne a robiť protikomunistickú propagandu“. Mimoriadne vyzdvihol účasť partizánov na bojoch proti UPA a naproti tomu znižoval aktivity „SVOJPOV-u“²¹ a jeho dobrovoľníkov. Oproti konštatovaniam J. Fialu vraj práve účasť partizánov prispela k rýchlej a úplnej likvidácii banderovských bánd, ktoré v bojoch s nimi utrpeli ťažké straty, čo môžeme vo svetle faktov považovať za podivné a zrejme politicky motivované tvrdenie.²² Príspevok J. Šolca do výskumu problematiky UPA môžeme považovať za minimálny, je zároveň dokladom ako dobová politická atmosféra dokázala deformovať historický výskum zvlášť časovo pomerne blízkeho obdobia.

Rozhodne zaujímavým podnetom pre výskum problematiky bolo uverejnenie prekladu štúdie *Z dějin Polské armády v letech 1945-1948* (Historie a vojenství č. 2/1963) od brig. gen. **Ignacyho Bluma**. Autor z pozície vysokého predstaviteľa armády komunistického Poľska analyzoval zriadenie, organizáciu a hlavné aktivity poľského vojska v spomínanom období. Zameral sa predovšetkým na boj proti tzv. kontrarevolučným bándam, ktorých podľa údajov ministerstva verejnej bezpečnosti bolo približne 400 s počtom asi 15 tisíc ľudí. Okrem kriminálnych živlov vyčleňovalo vojenské velenie dve hlavné zložky – poľské antikomunistické sily („vyhraněně reakčního politického zaměření“, resp. „krajně fašistického typu“)²³ a ukrajinskí povstalci. Autor prezento-

¹⁸ Ako si to všimol i ukrajinský historik Volodymyr Vjatrovyč. Bližšie – VJATROVIČ, V.: Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny. Toronto – Evov: Litopys UPA, 2001, s. 20-21.

¹⁹ Štúdia je na s. 29-49, z toho k problematike UPA na s. 42-47.

²⁰ ŠOLC, J.: Cesta ... 1961, s. 43.

²¹ Akronym pre Zväz vojakov Povstania (podľa súvekej pravopisnej normy).

²² Podľa našej mienky to dokladajú aj nasledujúce frázy: „Účasť partizánov na protibanderovskom ťažení znovu potvrdila ich oddanosť ľudovodemokratickému zriadeniu. Autorita Svazu slovenských partizánov v očiach ľudu stúpla“. ŠOLC, J.: Cit. 20, s. 47. Inak zhodnotil účasť partizánov J. Mlynárik: „Nasazení partyzánů do boje proti zbytku utíkajících banderovců vneslo do armády zmatek. Partyzáni, včlenění do vojenských praporů, se nechtěli podřídit aktivním důstojníkům a požadovali, aby jim veleli důstojníci z jejich řad. Byli nedisciplinovaní, nechtěli se podřizovat vojenskému režimu, opijeli se a dělali výtržnosti ... V konečném důsledku nasazení partyzánů jen pomohlo banderovcům, protože partyzáni oslabili už tak nevysokou morálku vojenských jednotek, které nebyly najisto přesvědčeny, zda bojují na správné straně a za správnou věc“. MLYNÁRIK, J.: Cit. 4, s. 51.

²³ Ten istý slovník a argumentácia v súvislosti s protikomunistickým odbojom v Poľsku je aj súčasťou knihy: BULÍN, H. – MIKULKA, J. – ŠTASTNÝ, V. – KOLEJKA, J. – MELICHAR, V.: Dějiny Polska. Praha: Nakl. Svoboda, 1975, s. 479-480. Podľa toho istého zdroja zahynulo v Poľsku v boji s antikomunistickým odbojom v rokoch 1944-1947 asi 3 500

val dobový poľský pohľad na tzv. výmenu obyvateľstva medzi Poľskom a Sovietskym zväzom, na jestvovanie „fašistickej“ UPA a akciu „Visla“. Súčasne v texte sumarizoval zúčastnené jednotky a rôzne štatistické údaje. Spomenul aj spoluprácu poľskej a československej armády pri likvidácii povstalcov, ale dôsledky akcie „Visla“ pre susedný československý štát neboli predmetom štúdie.

V rámci literatúry faktu sa na knižnom trhu r. 1965 objavila kniha *Ve znamení trojzubce* autorov **Františka Kauckého** a **Ladislava Vandúrka** (Praha: Naše vojsko), ktorá pravdepodobne vznikla spoluprácou s ŠtB a so súhlasom straníckych orgánov.²⁴ Na Slovensku vychádzal rovnomenný seriál uvedených autorov v týždenníku ÚV KSS Predvoj. Knihu v rozsahu 168 strán tvorili krátke beletrizované reportáže (s prevahou dialógu), ktoré sa venovali jednotlivým epizodám kampane a boja proti ukrajinským nacionalistom a ich domácim pomáhačom a sympatizantom, ďalej fotografie, úryvky z dobovej tlače, rôznych dokumentov (napr. zo správ, hlásení, z materiálov MV a ZNB, z výpovedí vypočúvaných zajatých banderovcov ako Burlaka, Ofélie, Kvitka a iných). Knihu autori rozdelili na štyri časti: 1. Pavučiny „civilní sítě“, 2. Rejdy z let 1945 a 1946, 3. Vpád v léte 1947 a 4. Likvidace rozprášených banditů.

V prvých kapitolách sa autori sústredili na „zločinnú“ činnosť gréckokatolíckej cirkvi, včítane spolupráce biskupa Pavla Gojdiča s banderovcami. V ďalších textoch zamerali hlavne na niekoľko extrémnych a pochybných prípadov (napr. v Novej Sedlici, Zboji, Uliči, Kolbasove), ktoré umožňujú podať vhodný kriminálny kontext pre charakteristiku UPA. Viacero epizód vykresľovalo činnosť príslušníkov ZNB, vojakov a uvedomelých občanov (tých napospol v českom prostredí) ako ľudí statočných, odvážnych a s vysokými mravnými zásadami. Hoci sa autori odvolávali na štúdium prameňov vo viacerých archívoch a obrazové prílohy navodzujú dojem autenticity, predsa niekoľkokrát uviedli nepravdivé informácie.²⁵ V tomto zmysle je najpozoruhodnejšia kapitola nazvaná „Rozstřílený autobus“ (s. 144-149).

Autori sa zaoberajú jednou udalosťou (aj sfilmovanou) zo „začiatku roka 1950“ a pripomínajú, že nemôžu uviesť pravé mená zahajúcich príslušníkov ZNB. V súvislosti so zásahom proti „nebezpečnej skupine banderovcov“ uviedli niektoré podrobnosti, napr. dohodnuté heslá²⁶ pre konšpiratívne schôdzky, na ktorých došlo k dohode o presune bandy cez poľsko-slovenské hranice a cez slovenské územie na Západ. Išlo o akciu pripravovanú poľskými bezpečnostnými zložkami, ktorým sa podarilo infiltrovať agenta priamo do nepriateľskej skupiny, a tak v spolupráci s československými orgánmi zorganizovali tzv. útek „banditov“ na slovenské územie, kde vo vhodnom okamihu malo dôjsť k prepadu a likvidácii „banderovcov“, konkrétne v autobuse miestnej linky na úmyselne vybranom mieste cesty pred obcou Ružbachy (v smere zo Starej Ľubovne). Autori spomínajú viaceré detaily a podrobnosti celej akcie. Lenže s Kauckého a Vandúrkovým textom zaujímavo korešponduje jedna kapitola z knihy spomienok vysokého dôstojníka poľskej verejnej bezpečnosti **Stanislawa Walacha** *Był w Polsce czas ...* (Krakow 1969), ktorá vyšla v slovenskom preklade pod názvom *Akcie proti banditom* (Bratislava: Pravda, 1971). Porovnaním obsahu textov je možné zistiť, že českí autori síce poznali fakty o prípade, ale účelovo ich zmanipulovali tak, aby vyhovovali ich zámerom diskreditovať ukrajinských nacionalistov.

V skutočnosti podľa osobného svedectva zúčastneného poľského dôstojníka nešlo o banderovcov (Ukrajincov), ale o poľskú antikomunistickú organizáciu „Poľská podzemná armáda nezávislosti“ (PPAN), na čele ktorej stál Stanisław Pióro s krycím menom „Emir“. Akcia bola zamera-

príslušníkov poľskej armády a bezpečnostných zložiek, asi 1 tisíc sovietskych vojakov, ako aj ďalších 8 tisíc ľudí v dôsledku politického násillia zo strany „podzemných bánd“ (s. 493).

²⁴ Svedčí o tom repertoár sprístupnených prameňov a celková intencia práce, keďže cieľavedome glorifikuje prácu bezpečnostných zložiek.

²⁵ Napr. o Banderovom štúdiu teológie na Ľvovskej univerzite, nemecké výkriky Kučeravého (Burlakovho zraneného zástupcu) počas zrážky pri Krasňanoch (asi prevzaté od V. Slavika) a iné, čo môžeme považovať za prejav umeleckej imaginácie.

²⁶ „V znamení trojzubca!“ a odpoveď „Za veľkú Ukrajinu!“ Podľa spomínaného hesla dostala názov i celá kniha.

ná predovšetkým proti vojenskej časti PPA nazývanej „Žandarméria“. Kontaktom s československou stranou bol poverený práve S. Wałach: „Prijali ma veľmi srdečne a so záujmom vypočuli môj návrh. Problémy s banditmi, a najmä s tými, čo patrili k „trojzubcu“, neboli slovenským bezpečnostným orgánom cudzie. Mysleli si, že som k nim prišiel kvôli nejakej banderovskej ukrajinskej skupine. Vyviedol som ich z omylu tým, že som náčelníka Štátnej bezpečnosti v Prešove informoval o charaktere bandy, počte členov a činnosti.“²⁷ Z pohľadu poľskej a československej bezpečnosti skončila akcia dňa 14. augusta 1949 veľmi úspešne likvidáciou 13 príslušníkov „Žandarmérie“, medzi niekoľkými mŕtvymi bol aj veliteľ Emir.

Zvláštne miesto v literatúre o problematike mala i beletria. V podmienkach totalitárneho štátu plnila významnú ideologickú funkciu a formovala aj historické vedomie verejnosti „žiaducim“ smerom. Umožňovala prístupným spôsobom podávať rôzne programové prvky propagandy, konkrétne „poučenia“ podať s pútavými príbehmi, pričom kvalitu textov výrazne ovplyvňovali schopnosti spisovateľov. Záujem bezpečnostných zložiek na spomínanej beletrii dokumentovali i doslovy, často podpísané dôstojníkmi bezpečnosti. Na prelome 50. a 60. rokov vyšlo niekoľko prekladov poľských románov alebo poviedok. Najskôr vyšla zbierka poviedok *Boj* (Bój) od **Wacława Bilinského** (Praha: Naše vojsko, 1958), ktorej témou je boj poľských pohraničníkov proti banderovcom. Nasledoval román *Požáry v Karpatech* (Łuny w Bieszczadach) autora **Jana Gerharda** (Praha: Naše vojsko, 1962).²⁸ J. Gerhard ako dôstojník mal vlastné bojové skúsenosti z priestoru Lesko – Baligród – Cisna a v knihe sa pokúsil zachytiť dramatické udalosti formou reportáží.

Viac beletristických kníh s banderovskou tematikou vyšlo začiatkom 70. rokov v období tzv. normalizácie, keďže protagonistom stránickej ideológie a kultúrnej politiky sa téma UPA ukazovala ako vhodný model pre pestovanie predstavy ideologického zápasu s vonkajším aj vnútorným nepriateľom, navyše s dostatočným časovým odstupom predstavoval „náhradnú“ tému počas tzv. veku nehybnosti. Vychádzali hlavne preklady z poľskej a ruskej literatúry, ale vyšiel i pôvodný román slovenského autora **Ladislava Beňa** *Nebezpečná zóna* (1. vyd. – Bratislava: 1972, 2. vydanie – Bratislava: Smena, 1979) s vedomým zameraním sa na obdobie rokov 1945-1948 a práve na prostredie slovenských hôr ako dejisko bojových zrážok s banderovcami. Sám autor mal z r. 1946-1947 autentické skúsenosti ako vojak zúčastnený na spomínaných akciách (a predtým ako vojak a partizán počas Slovenského národného povstania). Popri téme protibanderovského ťaženia v románe zachytil i ďalšie body komunistickej mýtografie o prerastaní národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú (ako politický zápas s „reakciou“, hospodárske sabotáže atď.). Aj dobová kritika registrovala, že rovina epickej fikcie slúži v románe len na ich stmelovanie.²⁹ Románový text obsahuje viacero pasáží charakteru literatúry faktu, resp. reportáže, ktoré reflektujú problematiku UPA podľa súvekej poľskej a československej interpretácie. L. Beňa písal o zločinoch banderovcov v Poľsku, o plienení a vypaľovaní konkrétne uvedených dedín (s. 89), o vraždení - a pokračoval daniím na Slovensku ako dôsledku prenikania „tlúp“ banderovcov na naše územie.³⁰

Ako základné črty charakteristiky príslušníkov UPA autor uviedol, že išlo o kompromitovaných ľudí (ako bývalých esesákov a členov „Banderovho“ legiónu), „ktorí sa boja zložiť zbrane a vrátiť sa domov, lebo sa cez vojnu previnili voči vlastnému národu, napáchali rozličné zločiny a teraz sa stali spojencami fašistických organizácií a odporcami ľudovodemokratického režimu“ (s. 90-91), chcú rozpútať vojnu a dosiahnuť zvrat pomerov; po vojne obnovila činnosť „bánd“ i civilnej siete OUN „Gehlenova spravodajská služba“ (ktorú budovali Američa-

²⁷ WAŁACH, S.: Akcie ... 1971, s. 95.

²⁸ S autorovým súhlasom bol text prekladateľkou upravený.

²⁹ ROSENBAUM, K. a kol.: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok. Bratislava: Obzor, 1984, s. 50.

³⁰ „Bandy narušovali politický a hospodársky život aj na našom území. Prepadávali dediny, rabovali ich a zbraňami nútili ľudí, aby sa nestavali na odpor. Vraždili funkcionárov národných výborov a komunistov. Na ich ochranu vyslala vláda niekoľko vojenských útvarov a veliteľov ...“ BEŇO, L.: Nebezpečná ... 1979, s. 89.

nia v Bavorsku), čakali pomoc od Západu, k Ukrajincom sa pridali zvyšky rôznych (etnických) formácií, včítane poľských antikomunistov, všetko skúsení vojaci, ostrieľaní na frontoch a špeciálne vycvičení na rozličné bojové úlohy, šírili protikomunistickú propagandu a vojnovú psychózu, boli vyzbrojení sovietskymi a nemeckými ľahkými pechotnými zbraňami, väčšie jednotky mali jazdecké i ťažné kone, oblečení boli do rôznych uniforiem – nemeckých, sovietskych, poľských a československých, alebo ich kombinovali, postupne upadala ich morálka a čoraz častejšie rabovali a vraždili. Autor dost' detailne venoval pozornosť jednotlivým konkrétnym prípadom akcií banderovcov v dedinách a osadách severovýchodného Slovenska (napr. v Chvastejove, Fiaši, Pribyline, Dedašove, Nižnej Oľšave, Vyšnej Oľke, Jastrabí, Merníku, Šapinci, Hrabkove, Hrubove, Lopote atď.), zjavne podľa hlásení staníc NB. Vo forme fiktívneho výsluchu istého zajatca podal L. Beňo³¹ organizáciu OUN, jej štruktúru, zmienil sa o ústredí v Nemecku, o jednotlivých sotniach (najmä Burlak a Chromenko), rozlíšil ukrajinských nacionalistov (banderovcov, melnikovcov, hatmancov) od hnutia generála A. Vlasova, čo iní autori ako V. Slavík, F. Kaucký, L. Vandúrek nedokázali. L. Beňo pomerne efektívne a pôsobivo kombinoval reálne fakty s fikciou a vlastnou interpretáciou. Cieľavedome spojil myšlienku boja proti vonkajšiemu nepriateľovi s bojom proti nepriateľom „ľudovej demokracie“ vnútri štátu: „Situácia bola napätá, bolo ju treba riešiť a mariť zámery buržoázie, popretrhávať jej styky s banderovcami“ (s. 138). Vyzdvihol „úspešnosť“ bezpečnostných orgánov, ktoré vraj odhalili rozsiahle sprisahanie, spojenie jeho predstaviteľov so zahraničnou emigráciou, ako aj jej pokyny pre „kolaborantské živly“ s cieľom šírenia protištátnej propagandy, prípravy atentátov proti „odporcom západnej orientácie“ a tajných odvodov do „banderovských tlúp“. Oproti napr. v literatúre častejšie citovanej publikácii V. Slavíka Prává tvár banderovcov je Beňov román určite pri opise ukrajinského nacionalistického hnutia faktograficky presnejší a propagandisticky pôsobivejší.

Z prekladovej literatúry vyšiel román *Spálená země* (Spalona ziemia) od **Władysława Jarnického** (Praha: Vyšehrad, 1972). Zachytáva nielen približne trojročné obdobie faktickej občianskej vojny v Poľsku, ale autor venoval pozornosť aj bojovým akciám proti banderovcom na území Československa. Nasledovala publikácia z oblasti literatúry faktu (súbor reportáží) *Ve stínu trojzubce* (Stržaly pod Cisna), ktorú napísal **Stanisław Myśliński** (Praha: Naše vojsko, 1973). Pre české vydanie autor text doplnil a rozšíril. Podával udalosti z juhovýchodného Poľska v r. 1944-1948 zo zorného uhla pohľadu poľských straníckych a štátnych kruhov, t. j. písal o vraždení miestnych obyvateľov, rabovaní, ničení a terorizovaní zo strany UPA a súčasne vyzdvihoval bojové hrdinstvo príslušníkov armády a bezpečnosti. Vôbec nevenoval pozornosť tragédii ukrajinskej a rusínskej menšiny vo vtedajšom Poľsku, násilnému presídľovaniu do Sovietskeho zväzu, brutálnym zásahom poľských ozbrojených síl voči obciam s ukrajinským obyvateľstvom, v ktorých boli vraždení ľudia bez rozdielu veku, pohlavia, sociálneho postavenia alebo povolania.³² Z ruštiny bol preložený román *Neklidné září* (Trevožnyj mesjac) od **Viktora Smirnova** (Praha: Lidové nakladatelství, 1974). Dej románu sa odohráva na ukrajinskom Polesí v r. 1944, v prostredí, v ktorom zo strany sovietskych orgánov prebiehalo pátranie, vyhľadávanie a likvidácia príslušníkov UPA. Išlo skôr o dobrodružný príbeh s ústrednou hrdinskou postavou zraneného sovietskeho frontového vojaka, ktorý ako rekonvalescent prijal službu v bezpečnostnom oddiele vo svojom rodisku, bez väčšej poznávacej hodnoty.

Tematike UPA sa začiatkom 70. rokov venoval **Vlastislav Kroupa**. V Rudom práve uverejnil články k niektorým výročiam: *Teroristé neprošli. K 25. výročiu bojů s banderovci* (19. 7. 1972), *Neprošli. K 30. výročiu bojů s banderovci* (1. 6. 1977). V článkoch pestoval obraz UPA ako „ozbrojených síl kontrarevolúcie“ a ich vpády a prechody územím československého štátu boli

³¹ BEŇO, L.: Cit. 28, s. 116-119.

³² Napr. na území juhovýchodného Poľska len v obci Piskoroviči bolo zavraždených 720 osôb, v kostole v obci Pavlokoma 365 osôb, v obci Malkoviče 140 Ukrajincov atď. HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosolien-sia. Tomus 8. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2004, s. 195.

vraj cieľavedome pripravované s emigrantskými skupinami na Západe a s „domácim reakčným podzemím“. Okrem toho pripravoval vydanie publikácií, v ktorých sa objavili zmienky k téme UPA *Cesta k lidové bezpečnosti* (Praha, 1975) a *Sbor národní bezpečnosti 1945-1948* (Praha, 1977). V druhej z nich sa venoval problematike UPA v prevažne faktografickom texte kapitoly „Boje s banderovci“ (s. 110-116), ktorý obsahuje dostatočne známe fakty a postoje, vrátane „cenného“ politického významu nasadenia partizánov a „nepriateľskej aktivity“ gréckokatolíckej cirkvi. V tom čase vyšiel zrejme z iniciatívy vedenia ŠtB aj *Zborník k 30. výročiu bojů s banderovcami* (Praha: FMV Bezpečnost, 1977) ako významného medzníka v „budovaní“ histórie ZNB.

Tematika UPA našla priestor aj v pôvodnej českej beletristickej tvorbe. V roku 1978 vyšiel román českého autora **Jaroslava Netoličku** *Čas mlhavých nocí* (Ostrava: Profil; doslov: mjr. František Ďopan). Podobne ako J. Gerhard a L. Beňo bol aj J. Netolička priamy účastník ťaženia proti UPA, konkrétne na jeseň 1947, čo sa do istej miery odrazilo v niektorých častiach textu, ktorý má premyslenú ideologickú konštrukciu. Napriek tomu, že na obale knihy je uvedené tvrdenie o skutočnom základe udalostí, samotný príbeh je evidentným výmyslom. Dej románu začína v lesoch Malej Fatry začiatkom septembra 1947, niekoľko dní pred zajatím Burlaka. Veliteľ Burlak vtedy podľa Netoličkovho príbehu vyčlenil trojčlennú skupinku,³³ ktorá dostala za úlohu vrátiť sa na poľsko-slovenské hranice po ukryté zlato – „trofej z ukrajinských a poľských kostolov“. Všetko ich konanie a správanie je autorom vykreslené v mimoriadne negatívnych črtách, zvlášť ich neschopnosť pociťovať akúkoľvek solidaritu navzájom (či už voči členom svojej alebo iných sotní), nehovoriac voči ostatným ľuďom. V zmysle autorskej licencie spočíva motivácia akéhokoľvek správania a činov banderovcov a ich „domácich pomocníkov“ len v ziskuchtivosti, chamtivosti a patologických vražedných sklonoch. Oproti nim stoja zväčša mravne ušľachtilé postavy príslušníkov 15-člennej čaty vrchného strážmajstra ZNB Holeša, ktorá bola nasadená do bojov proti banderovcom v slovenských horách. Istú výnimku predstavovali tí príslušníci ZNB, ktorí sa neprejavovali sympatiami ku komunistom.³⁴

Doplnením a pokračovaním autorskej reči v románe sú Holešove repliky počas jeho debát s členmi čaty. Autor takto svojky prezentoval čitateľom konkrétne fakty a názory späť s ťažením proti banderovcom. Išlo hlavne o charakteristiku sotní Burlak, Chromenko a Brodyč, ich veliteľov,³⁵ o zdôrazňovanie závislosti ukrajinských nacionalistov na nemeckom velení,³⁶ o nebezpeč-

³³ V príznačnom zložení: esesák Wilhelm (bývalý veliteľ vyhladzovacej čaty SS v Bielorusku), nemecký lekár Zander (fanatický nacist, aktívny účastník programu tzv. eutanázie duševne chorých, t. j. Akcie T 4) a mladý Ukrajinec Kolczek, (prírodzene, bývalý príslušník ukrajinskej milície), všetci s minulosťou vrahov.

³⁴ Prototypom málo „uvedomelého“ príslušníka ZNB je hlavne Stoklasa, syn otca – národného socialistu. Je síce v boji odvážny, ale nevyznačuje sa rozvahou, v politických diskusiách je „hlúpy“. Otec a syn Stoklasovci supľujú domáceho ideologického nepriateľa z radov „buržoáznej“ národnosocialistickej strany, jedného z pilierov (a symbolov) domácej „reakcie“. Mimoriadne obľúbeným zdrojom citovania v literatúre o UPA pred rokom 1990 bol článok *Banderovci a Nechanice* (národnosocialistické Svobodné slovo, 24. 8. 1947), ktorý sa stal vhodnou zámienkou na kampaň Rudého práva proti domácej „reakcii“, včítane národnosocialistickej strany, bývalých „ľudákov“ a gardistov, ako aj akýmkoľvek možným snahám o pochopenie nutností prechodu UPA našim územím a súcit s „benderovcami“, v ktorých nemožno „spatřovat tak zvané oběti poválečných politických poměrů“ a ktorí boli vždy „fašisty a nepřáteli demokracie, jiné idee toto hnutí nikdy nemělo“ (Kdo jsou a jak vznikli benderovci, Rudé právo, 22. 8. 1947, s. 2). Z inkriminovaného článku v Svobodnom slove bola publicistami i historikmi najčastejšie citovaná veta: „Bylo by opravdu nejmoudřejší je nechat projít tam, kde si myslí, že dojdou klidu“. Toto vyjadrenie považovala komunistická tlač a historiografia za prejav protištátnej činnosti, za dôkaz zrady štátnych a národných záujmov.

³⁵ Napr. Chromenko je „vrah ve fašistických službách“ (s. 14), „surový zbabělec“ (s. 21), Brodyč („okamžitě střílí, jenání s ním není možné“), ktorý vraj dokonca v jednotke mal „třicet zpravodajů-civilistů, převážně luďácký živel“ (s. 94). Ale najväčšiu pozornosť venoval J. Netolička Burlakovi a podal propagandisticky sugestívny obraz trochu tajomného a veľmi nebezpečného zabijaka (napr. pri scéne jeho výsluchu): „Burlak je nenápadný, div ne báživě vyhlížející muž s vouskem. Byl oblečený do naší uniformy. Nic zvláštního na něm nebylo. Držel se vzpříma, odpovídal slušně a ochotně, pořád mlel po ukrajinsku, že bojoval za svou svatou vlast a že mu nesmíme nic udělat. Ale když spustil o své sotní, bylo vidět, že v ní vládl železnou rukou. Ostatní zajatci vypovídali, že sám soudil a popravoval. Měl divný zvyk – nechat druhého mluvit, jenom se mu díval do očí, jako když zmije hypnotizuje žábu, potom vymrštil ruku. Míval v rukávě schovanou dýku a tou

ný potenciál „piatej kolóny“ v Čechách i na Slovensku, o vzájomnú zločineckú podporu domácich „zradcov“ a banderovcov, ale aj o kritiku podpory vlády 1. ČSR emigrantom z bolševického Ruska.³⁷ Faktografickú podobu má záver románu, v ktorom autor spomenul viacero údajov o účasti armády, ZNB (až 75 % príslušníkov vraj bolo komunistov) a partizánov na ťažení proti banderovcom (prítom počet partizánov uviedol osobitne, hoci slúžili ako záložníci armády), ďalej o S. Banderovi, úkladne zastrelenom „svojimi chleboďarcami“, podrobnejšie o Burlakovi, o prvom procese s banderovcami pred československým súdom v novembri 1948 v Bratislave atď. V doslove k románu mjr. F. Ďopan (ŠtB) hodnotil z politického a ideologického hľadiska aktívnu účasť ZNB v spomínaných bojoch, ako aj pri iných príležitostiach (odsun Nemcov, boj proti tzv. wehrwolfom, boj proti „domácejmu kontrarevolučnému frontu“), zdôraznil „atmosféru ostrého triedneho zápasu“ a opakovane známe tézy z niektorých reálnych faktov, ale aj z konštrukcie stereotypov o banderovcoch, t. j. terorizovanie civilného obyvateľstva vynucovaním potravín, vraždením ľudí (včítane nevinných detí), materiálna i finančná pomoc banderovcom zo strany domácich prisluhovačov, agitácia banderovcov (napr. letákmi), ktorou „vyvolávajú ... touhu po bezpracnom zisku a pěstujú nenávisť vůči novému lidově demokratickému zřízení“ (s. 174). Autor doslovu zjavne zvýraznil boje s banderovcami ako dôležitú udalosť v pestovaní tradícií Zboru národnej bezpečnosti, v komunistickej terminológii „nástroja ľudovej moci, ochrancu svojich vymožeností“.³⁸

Premyslene konštruovanú štruktúru so zrozumiteľným epickým obsahom má román sovietskej proveniencie *Ozvěna Černého lesa* (Echo Černého lesa)³⁹, ktorí napísali **V. P. Beljajev** a **I. V. Podoljanin** (Praha: Naše vojsko, 1979). Význam vydania románu v českom preklade potvrdil doslovom k nemu genmjr. doc. PhDr. Ludvík Příkryl, CSc. Dej sa odohráva v druhej polovici 40. rokov v geograficky konkrétnej oblasti Čierneho lesa na západnej Ukrajine, kde sa aj v rokoch po skončení 2. svetovej vojny udržali partizánske oddiely UPA. Autori zobrazili zo svojho uhla pohľadu život banderovcov v lesných bunkroch na prípade oddielu veliteľa s krycím menom Chmura, ktorý je charakterizovaný ako typický bezohľadný a brutálny vodca kriminálnej bandy. Chmurových mužov drží pokope jedine zločinecká minulosť a krutá disciplína. Iba dve postavy z nich sú prototypom oklamanych mladých ľudí, a to istý kuriér z Mníchova, ktorý si uvedomí svoj omyl a ochotne pomôže vydať sovietskym bezpečnostným orgánom svojich bývalých druhov, a jedna členka civilnej siete (učiteľka), ktorá spolupracuje s banderovcami len z donútenia. Oproti postavám banderovcov stoja kladní hrdinovia z radov sovietskych bezpečnostných síl a armády. Autori zdôraznili závislosť „banditov“ na zahraničnom vedení v Nemecku, ktoré vydávalo rozkazy a posielalo kuriérov, ale v skutočnosti všetkých viedol americký agent.⁴⁰ Zajatý banderovec pri výsluchu prezrádza, že UPA násilím, hlavne pod hrozbou

probodával odsouzeněm boky. To byla jeho specialita. Když střílel, nikomu nic nezdůvodňoval, jenom řekl: Ve jménu svobodné Ukrajiny. Potom obětím vpálil kulku do čela ...“ (s. 14).

³⁶ Napr. zmienka o súhlase a požehnaní nemeckého velenia v súvislosti s vymenovaním Burlaka za veliteľa sotne, Burlakov preslov k jednotke v nemčine i v ukrajinčine, prítomnosť nemeckých poradcov a Burlakovu submisivitu voči nim.

³⁷ Slovanmi postavy vrchného strážmajstra Holeša: „S tou proslavenou humanitou tatička Masaryka mám náhodou osobní zkušenosti. Něco vám napoví. Když to v Rusku převzali bolševici, uteklo odtamtud k nám na třicet tisíc bělogvardějců. Naše vláda měla pro ně ve státním rozpočtu pěknou sumu. Pan prezident Masaryk dal skromně a potichoučku ve vsí humanitě s nebožáký odhlasovat pouhých padesát miliónů korun ročně. A zrovna přes naši ulici v našem městě měl jeden takový bělogvardějský výtečník honosnou firmu. Jeho špeditérství zaměstnávalo osmnáct lidí, devět koní a dvě auta. Právě jemu podle nějakého výnosu tatička Masaryka vyplácela městská pokladna měsíčně tři sta korun jako podporu v jeho utrpení. Ty peníze prachatý Batutin prohrál v kartách pokaždé první večer. Zatím můj táta, jakožto obyčejný cestář, dostával v době krize na žebračku úplně bohatství – týdně deset korun pro pět děcek“. Takto J. Netolická predstavil jeden z klasických modelov ruského emigranta – príživníka – a pokračoval: „Banderovci jsou bělogvardějci v jiném rouše. Rafinovanější a nebezpečnější. Takže tím, že v horách bráním rodnou zemi proti nepříteli, osobně vyrovnávám dluh za tátů“ (s. 30).

³⁸ Okrem pôvodnej beletrie (vrátane niekoľkých populárnych textov v rámci literárnych podsystémov) boli pre verejnosť určené aj produkty televíznej a filmovej tvorby: jeden z dielov seriálu „Třicet případů majora Zemana“ (1976) a divácky úspešný film Františka Vláčila „Stíny horkého léta“ (1978), vysielaný televíziou zvlášť pri príležitosti Dňa ZNB (17. apríla).

³⁹ Ruský orig. vyšiel v Moskve vo vyd. Politizdat, 1964.

⁴⁰ V románe záhadný „mister Golin“.

smrti, nútila zostať ukrajinské obyvateľstvo v Poľsku, aby presídlením obyvateľstva nestratila základne. Ďalej vypovedá, že kým sovietska armáda oslobodzovala národy, tak UPA prinášala smrť, a pokračuje zmienkou o metropolitovi Šeptickom a jeho údajnom povzbudzovaní bohoslovcov, aby pomáhali Nemcom. Autori neopomenuli verbovanie mladých ukrajinských nacionalistov do britských protipartizánskych oddielov v Malajzii, spoluprácu s americkou rozviadkou, existenciu bunkra v Mníchove, kde „nacionalistickí katani“ mučia svoje obete, bezdôvodné povraždenie sto Tatárov z bývalého tatárskeho práporu a maďarských dezertérov v Čiernom lese, výcvik banderovcov vo frankistickom Španielsku a na Tchaj-wane u Čankajška, úvahu o banderovských vodcoch ako o „synoch kňazov“ (nepochybne ďalší útok proti gréckokatolíckej cirkvi), vyhlásenie zmienky o vysídľovaní Ukrajincov na Sibír za produkt nepriateľskej propagandy⁴¹ atď. Ďalšie podrobnosti z osudov fiktívnych banderovcov autori uviedli vo viacerých scénach, zvlášť, keď vyšetrovatelia listujú ich osobnými spismi, resp. počas výsluchu banderovca, ktorý sa zúčastnil akcie pri zničení kolóny poľského generála K. Świerczewského, námestníka ministra národnej obrany, 28. marca 1947. Jednou zo scén v Mníchove autori potvrdzujú konštrukciu o úzkej spolupráci celého spektra antikomunistických spolok rozličných „nacionalistov“, resp. „fašistov“ zo sféry sovietskeho bloku (Litovcov, Lotyšov, Estónov, Ukrajincov, Rumunov, Maďarov atď.), nechýbajú ani Poliaci „z Andersovej a Sosnowského kličky“ pod patronátom kancelára K. Adenauera.

Autor doslovu rozviadol niektoré myšlienky, vyzdvihol predovšetkým, že uvedená kniha je nielen poučením pre súčasný boj s triednymi nepriateľmi, ale tiež „bohatou ukážkou štýlu a metód práce sovietskych čekistov“, zároveň vyjadril presvedčenie, že táto kniha „prispeje k tomu, aby sme boli vďační tým, ktorí vo dne v noci strážia základy nášho štátneho a ekonomického zriadenia“, hoci „buržoázna tlač, štvavé vysielачky nepretržite útočia na mocenské orgány ... usilujú sa ukázať v krivom zrkadle ich prácu, špiniť tých, ktorí tejto mimoriadne dôležitej práci zasvätili svoj život“. Slová zo záverečných odsekov doslovu genmjr. L. Přikryla jasne prezentujú dôvody a zmysel vydania knihy, teda aj záujem bezpečnostných zložiek na vydávaní takýchto kníh.

V druhej polovici 80. rokov sa znovu začala objavovať tematika banderovcov v tlači a v literatúre. Určitou zvláštnosťou bolo vydanie knihy **Jiřího Procházk** *Nokturno pro dvě sekery* (Praha: Naše vojsko, 1987), ktorá bola ocenená v literárnej súťaži vyhlásenej federálnym ministerstvom vnútra pri príležitosti 40. výročia vzniku ZNB. Kniha je triptychom rozsiahlejších poviedok a prvá z nich – *Pout' za Ofélii* (s. 7-86) – sa týka problematiky UPA. Pod dojmom predchádzajúcej spisby o banderovcoch je uvedená poviedka netradičná najmä v individuálnej charakteristike niektorých postáv, ale aspoň v istej miere aj v „dejepisných“ vsuvkách. Tradičný obraz banderovských „vyvrhlovcov“, ktorí snívajú „bláznivý reakčný sen buržoáznych nacionalistov“ o veľkej Ukrajine atď. v príznačnej terminológii, je narušovaný informáciami a hodnotením, ktoré sa predtým v súvislosti s UPA neobjavovali, t. j. boj proti Nemcom, tvrdý postup poľského štátu voči „pohraničným krajom“, „zúrivá“ obrana Ukrajincov proti presídľovaniu, istý obdiv k výcviku a disciplíne povstalcov,⁴² zjavné pochopenie pre ich zúfalý prienik na naše územie a dokonca aj snaha o empatiu voči nim.⁴³ Neobvyklé je tiež v zásade

⁴¹ Pritom len od februára do októbra 1944 bolo z Ukrajiny deportovaných 100 300 civilov (t. j. žien, detí a starcov) a 37 000 zajatých povstalcov. Dialo sa tak podľa dekrétu, ktorý 31. marca podpísal L. Berija. Nariaďoval zatknúť a deportovať všetkých rodinných príslušníkov odbojárov z OUN a UPA. V priebehu rokov 1944-1946 sa percento Ukrajincov v GULAG-u zvýšilo o 140 %. Na konci roku 1946 tvorili Ukrajinci 23 % táborových väzňov. COURTOIS, S. a kol.: Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie. Bratislava: AGORA, 1999, s. 202. O nezvyčajnej súdržnosti, disciplinovanosti, solidarite a odvahe k odporu a väzenským vzburám u tzv. banderovcov písali viacerí pamätníci a spolupúční (napr. A. Solženicyn, W. J. Ciszek).

⁴² „Vychovali si tak tvrdé, houževnaté vojáky, že dlouho dokázali vzdorovať i poľské přesile“ (s. 13). Na inom mieste konštatovanie, že Burlak má „predevším dobré vojáky, věrně, spolehlivé a lhotejně k umírání ...“ PROCHÁZKA, J.: Nokturno ... 1987, s. 73-74.

⁴³ O Burlakových ľuďoch v podmienkach faktického obklúčenia v horách Malej Fatry autor napr. uviedol: „Jeho chlapi už byli unaveni. Dlouhé týdny trpěli ... suchým, spalujícím vedrem a žízni. Když konečně začalo na konci srpna pršet, šťastně obraceli okoralá ústa k milosrdnému nebi, hltali, chlemtali vyschlými hrdli blahodárné kapky, smáli se. Jenomže pak přišlo i druhý den, třetí, čtvrtý ... Roztrhané tulácké uniformy se jim napily vodou jako houba, v rozbitých botách jim čvachtalo. Horské stezky se proměnily v klouzavá jílovitá bahniska či slizké balvany, vysilující víc než předtím. Spali

pozitívne vykreslenie Burlaka. Aby charakterovo vynikol, autor ho konfrontuje s iným banderovcom Pod'obaným, „protože na rozdiel od Burlaka to byl spíš zločinec než voják“ (s. 86). Ženská postava Ofélie⁴⁴ prerastá u J. Procházkou až do mýtu, miestami dosť sentimentálneho.

Za najpozoruhodnejší vydavateľský čin v oblasti problematiky UPA pred „nežnou revolúciou“ je možné považovať vydanie knihy literatúry faktu *Banderovci*, ktorú napísal **Bohuš Chňoupek** (Bratislava: Smena, 1989, 567 s.). Niektoré kapitoly z knihy vyšli aj v novinách na pokračovanie (Nové slovo, Bojovník). Autor zreteľne pracoval s veľkým množstvom archívneho materiálu, spomienkami účastníkov ťaženia proti banderovcom, odbornou literatúrou českou, slovenskou, poľskou i ukrajinskou, vrátane spisby ukrajinských nacionalistov. Keďže však autorovým zámerom bolo vydanie knihy literatúry faktu, nie odbornej publikácie, neuvádzal údaje o prameňoch. Vystáva preto problém nemožnosti konfrontovať ním uvádzané fakty s informačnou bázou poznámkového aparátu, zvlášť keď publikácia môže obsahovať v zmysle autorského zámeru aj fikciu. Knihu zo žánrového hľadiska tvoria rôznorodé texty – umelecká publicistika (hlavne historizujúce reportáže), faktografické výkladové texty, eseje (úvahové texty), ukážky z archívnych prameňov (z korešpondencie, správ, rozkazov, hlásení, denníkov, letákov) aj klasické beletristické texty s dialógmi. Autor si dokonca zvolil postavu rozprávača Vojtecha Schwambera, ktorý ako dôstojník - spravodajca bol účastníkom udalostí.⁴⁵

K práci na téme banderovcov a ich hnutia B. Chňoupek nepopierateľne pristúpil s vopred sformovaným presvedčením o „očividne obľudnej podobe ukrajinského buržoázneho nacionalizmu“. Nedokázal (resp. nemohol) pristúpiť k uvedenej problematike objektívne, o empatiu voči banderovcom sa ani nepokúsil a ich odsúdenie v jeho prezentácii bolo veľmi jednoznačné, preto aj používal tradičnú terminológiu s expresívnymi výrazmi pre čokoľvek, čo súviselo s UPA (bandy, bandíti, Huni, džingischánovskí nájazdníci, banderovské brlohy atď.), ako i niektoré známe tézy formulované už V. Slavíkom. V tak rozsiahlom texte sa B. Chňoupek nevyhol ani nepresnostiam, omylom a protirečeniam, použil aj neoverené a neoveriteľné informácie. Dosvedčuje to napr. článok **Štefana Maureryho** *V akcii proti banderovcom* v periodiku *Zväzu protifašistických bojovníkov*, v ktorom tento bývalý veliteľ čaty v jednotke TIGER 3, veliteľ akcie pri zajatí Burlaka 3. 9. 1947, odmietol opis udalosti podľa spomínanej knihy. V článku bližšie opísal okolnosti celej akcie a oponoval údajom sprostredkovaným B. Chňoupekom v *Banderovcoch*: „To, čo popisuje B. Chňoupek v knihe *Banderovci* o por. Vykydalovi na strane 474, 475, 479 a 480 je zveličené, činnosť pripísaná len jemu (t. j. por. Vykydalovi, veliteľovi jedného družstva) a mňa, hlavného veliteľa úseku, ktorý túto akciu dohodovil a pripravil, celkom vynechal. Tiež to o nalievaní do pohárikov je výmysel. Nič také sa nestalo. Nebolo času sa zahrávať, a najmä, keď tu bol osobne prítomný gen. Nosko, hlavný veliteľ jednotiek bojujúcich proti banderovcom“.⁴⁶ Viaceré pasáže Chňoupekovej knihy nesú na úkor faktografickej presnosti pečat' spisovateľskej licencie a dodržiavania súvekých princípov „straníckosti a ideovosti“. Preto môže byť problematiku odvolávať sa v odbornej historickej literatúre na túto knihu ako zdroj. Na druhej strane však B. Chňoupek otvoril niektoré témy, dovtedy v „protibanderovskej“ literatúre nepertraktované, resp.

nepříjemně a trhaně v dolících mezi klečí, teď plných bláta, studeného vlhka, kaluží. Noci byly najednou chladné, mlžaté, sedaly jim na prudušky, dusily je, až začali sípat a kašlat ... Padala na ně úzkost. Začali ztrácet naději, že se z té fatranské pasti někdy dostanou. Oči jim pohasly, uhýbaly, začaly se stále víc sklánět k zemi, protože v té studené vlhké zemi, jak tušili, musela brzy skončit i jejich těla“ (s. 74). Podobne v súvislosti s Oféliou po zrážke pri Krasňanoch: „Cítila hroznou únavu a ještě hroznější, syrovou samotu. Smrti Kuczerawého jako by jí okoralo, zmrtvělo srdce, jako by všecku sílu ztratila. Ne, nebylo to tím, že ztratila milence. Byla na smrt zvyklá a na tom těžkém, vysilujícím tažení se smrtí počítala. Naučili se nenaříkat, když padali jejich nejbližší. Jen mlčenlivé slzy jim někdy stekly po sluncem a větrem zdrsnělých tvářích, na chvíli pocítili v srdcích svíravou žalost – a šli dál“.

PROCHÁZKA, J.: Cit. 40, s. 81.

⁴⁴ J. Procházka uviedol, že Oféliu (O. Chanasovú) československé orgány nevydali Poľsku, ale zostala žiť v Československu, no podľa B. Chňoupeka bola Poliakom vydaná, odsúdená na dlhoročné väzenie a krátko po nastúpení trestu porodila dieťa.

⁴⁵ Zomrel ako plukovník ČSLA na dôchodku r. 1988. Zrejme bol konzultantom autora pri príprave knihy.

⁴⁶ In: Bojovník, roč. 35, 19-20/1990, s. 10. Š. Maurery znovu publikoval o vyššie spomenutej akcii v novinách Bojovník 18. 9. 1997 (č. 19) v článku *Pred polstoročím sme zatkli Burlaka*. Problém s Chňoupekovým opisom už nespomínam.

spomínané len okrajovo. Išlo napr. o problematiku etnickej identity Lemkov a ich v zásade tragického osudu ako etnickej komunity,⁴⁷ o dôveru a pohostinnosť slovenského obyvateľstva voči banderovcom, o ukrajinskú emigráciu a jej spolky v predvojnovnej ČSR, o dejiny snáh o zriadenie samostatného ukrajinského štátu, o históriu pripojenia Podkarpatskej Rusi k Československu, o vysoké zastúpenie inteligencie v OUN a UPA, o vyľudnenie Bieszczad a iné.

Problematika UPA sa objavila zvyčajne v stručnej podobe v niekoľkých syntézach, ktoré vyšli pred r. 1990, predovšetkým v spracovaní dejín Československa alebo dejín Slovenska. Príkladom môže byť publikácia *Dejiny Slovenska VI (1945-1960)* autorského kolektívu pod vedením hlavného redaktora Samuela Cambela (Bratislava: Veda, 1988). Text s názvom *Boj proti banderovcom* (s. 158-159) ako súčasť 4. kapitoly *Jesenná politická kríza na Slovensku roku 1947* spracoval **Michal Barnovský**. Stručný text nepriniesol novšie informácie, v podstate sumarizoval známe fakty a interpretácie, zjavne vychádzal z predtým publikovaných prác o banderovskej problematike.⁴⁸

Viac priestoru dostala problematika UPA v knihe *Vojenské dejiny Československa. V. diel (1945-1955)*, ktorú pripravil J. Bílek a kol. (Praha: Naše vojsko, 1989). Skúmanej témy sa týkali dva texty: *První boje s banderovci* (s. 100-101) a *Armáda a SNB v boji proti banderovcům* (s. 194-205); oba napísal **Pavel Drška**. V prvom texte P. Drška charakterizoval ukrajinské nacionalistické hnutie z pozícií komunistickej historiografie, opísal dianie v Poľsku v skúmanom období, bližšie sa venoval prvým akciám armády v oblasti Prešov – Medzilaborce – Humenné koncom leta 1945, činnosti armády, NB a sovietskych oddielov v októbri 1945 v okolí Bardejova, spomenul prienik 5 sotní UPA (a čaty Horbovyj) v počte asi 500 mužov do regiónu Sniny. Zločiny v niektorých obciach (18 obetí) v čase od 22. 11. do 6. 12. 1945 pripísal jednoznačne banderovcom. Ďalej sa zaoberal politickými aj vojenskými záležitosťami, nasadením jednotiek a ich aktivizácii. Zdôraznil výsledky 14. schôdze predsedníctva vlády – jednak pre ministra obrany L. Svobodu a jednak pre ministra zahraničných vecí J. Masaryka, ktorý sa mal obrátiť na vlády Poľska a Sovietskeho zväzu s cieľom koordinovať postup proti banderovcom. V druhom texte (aj s mapami) P. Drška charakterizoval bezpečnostnú situáciu a organizáciu obrany územia, prienik sotní Chromenko, Burlak a Brodyč, popísal zrážky skupiny „Teplice“ s UPA, akciu na rozbitie sotne Burlak atď. Venoval sa aj záverečným operáciám na jeseň 1947, vytvoreniu zabezpečovacieho kordónu „Vlára“ na Bečve a Morave. Neopomenul ani kritiku „reakcie“, ktorá chcela nechať banderovcov prejsť,⁴⁹ sporom okolo nasadenia partizánov a pritom vyzdvihol význam ich účasti v kampani, a to najmä z politického hľadiska. Hodnota autorovho príspevku k problematike spočíva v chronologickom popise vojenských udalostí zo strany československej armády (na čom už predtým pracoval J. Fiala).

Česká a slovenská vecná literatúra zameraná na problematiku UPA (a ukrajinského nacionalistického hnutia vo všeobecnosti) predstavuje konglomerát prác rôznej kvality z hľadiska bádateľského aj denotatívneho. Popri niekoľkých štúdiách historiografia v Československu pred rokom 1990 nedisponovala vedeckou monografiou so skúmanou tematikou. Voľný priestor poskytnutý absenciou výskumných prác historikov vyplnili publicisti (resp. autori literatúry faktu), ktorí sa chopili tejto „neobyčajne závažnej a svojim obsahom atraktívnej“ témy⁵⁰ a pokúsili sa ju spracovať tak, aby vyhovelí dobovým ideologickým kritériám a politickým požiadavkám. S výnimkou B. Chňoupeka sa to ostatným nevydarilo dostatočne profesionálne. Ešte v r. 1989 sa objavilo konštatovanie: „V našej historiografii, publicistike i literatúre sa o ukrajinskom nacionalizme,

⁴⁷ Bližšie k téme pozri: HALCZAK, B. – ŠMIGEE, M.: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Vísła“. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 7. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2004, s. 187-198; resp. GO CZ, T.-F.: Życie Łemka. Zyn dranowa: Chemigrafia, 1999, 164 s.

⁴⁸ V poznámke odporúčal pozrieť podrobnejšie tému v publikácii: HUML, V.: Slovensko před rozhodnutím. Praha 1972, s. 161-180.

⁴⁹ Zopakoval obligátny citát zo Svobodného slova 24. 8. 1947.

⁵⁰ Podľa V. Plevzu z jeho lektorského posudku na publikáciu Banderovci. Uvedené na záložke knihy.

o jeho formách a prejavoch ani o Ukrajinskej povstaleckej armáde čiže o banderovcoch nepísalo príliš často, a najmä sa nepísalo vyčerpávajúco, ale skôr povrchno⁵¹. Umelecká literatúra (pôvodná i prekladová) s tematikou UPA mala tiež rôznu kvalitu a pohybovala sa skôr v oblasti populárnej literatúry ako skutočnej beletrie, keďže dovoľovala využiť hlavne prvky napätia, dramatickosti a dobrodružnosti. Prelínanie umeleckého rozprávania a faktografických údajov bolo vo väčšine prípadov nevyvážené, z estetického hľadiska násilné a vyznačovalo sa výrazným čiernobielym videním. Tak v prípade vecnej, ako aj umeleckej literatúry - je zrejmé, že boli pri politickej citlivosti témy pod patronátom bezpečnostných zložiek režimu a taktovo vyhovovali zámerom propagandy. „Banderovská“ téma sa „ujala“ ako jeden z pilierov vedome budovanej tradície ZNB, dôležitého mocenského nástroja režimu.

Od r. 1990 nejestvujú v historickom bádani ani tejto problematiky ideologicko-politické obmedzenia. Téma sa začala pertraktovať predovšetkým v publicistike, v menšej miere v historickej vede. Od začiatku 90. rokov je však možné registrovať rôznosť postojov, od klasickeho razantného odmietania na jednej strane až po obdiv voči príslušníkom alternatívneho odboja⁵². Hodnotenie je súčasťou každého historického obrazu, ale najmä historik musí si uvedomovať správnosť, resp. adekvátnosť kritérií, ktoré si stanovil pri výskume. „Označenie historického javu za pozitívny či negatívny nesmie vychádzať zo súčasného, o historickú skúsenosť bohatšieho poznania, ale z konfrontácie s historickou dobou, v ktorej daný historický fenomén vznikol a vyvíjal sa“⁵³. Problematika UPA poskytuje aj v súčasnosti k tomu množstvo podnetov.

K markantným problémom, ktoré sa objavujú pri skúmaní histórie ukrajinského nacionalistického hnutia, bojovej činnosti UPA a jej prienikov na územie Československa a pokusy o prechod na Západ cez slovenské (resp. československé) územie, patria napr.: miera spolupráce a „dôvery“ medzi jednotkami UPA a ustupujúcimi nemeckými vojskami v r. 1944-1945, fenomén banderovcov ako Hitlerových pomocníkov (či pohrobkov)⁵⁴, miera a podoby konfrontácie počas poľsko-ukrajinského etnického konfliktu, rozsah represálií zo strany poľského štátu voči Ukrajincom, Lemkom a iným menšinám, uplatnenie prvkov genocídy a etnických čistiek vo vzájomných vzťahoch, miera spolupráce ukrajinských nacionalistov a poľských antikomunistických síl,

⁵¹ Z lektorského posudku plk. PhDr. E. Pauliaka, CSc. Uvedené na záložke knihy *Banderovci*.

⁵² Prezentáciou zaujímavého postoja je napr. úryvok z textu D. Svobodu (Reflex 3. 6. 2003): „Pokud chceme řadit fanatický nacionalismus k tomu nejhoršímu, co zplodilo 20. století, není problém udělat si na banderovce jasný názor. Byl by však unáhlený. Banderovci byli produktem své doby a podmínek, v nichž se ocitli. Dopouštěli se zločinů, nebyli však rozhodně samotní. Uzavírali krátkodobá spojení s německým agresorem, aby mohli bojovat proti sovětskému; nikdy však tomu prvnímu nepodali celou ruku. Nezbyvá než je vnímat jako rozporuplný fenomén slučující hrdinství i krutost. Jeden z paradoxů, že než bylo předešlé století tak bohaté“.

⁵³ VARINSKÝ, V.: Niektoré metodologické a metodické problémy výskumu a výučby národných dejín po roku 1945. In: Zborník z celoslovenskej konferencie učiteľov o vyučovaní dejepisu (zost. J. Gál). Banská Bystrica: MC, 1995, s. 61.

⁵⁴ Názor A. Hitlera na Slovanov vo všeobecnosti bol veľmi jednoznačný, napr. vyjadrenie z 6. 8. 1942: „Směšných sto milionů Slovanů absorbujeme anebo vytlačíme. Jakmile někdo začne mluvit o péči o ty lidi, šup s ním do koncentráku ... Bojím se, že naše ministerstvo pro východní území chce civilizovat Ukrajinky. Přinesou nám zdravé vyrovnání, když s námi splynou. Zde jsou obrovské zbytky germánské krve. Odkud by se jinak vzaly modrooké a blond děti? Co je použitelné, to postupně přešlechtíme. Zbytek zůstane tak, jak je“. HITLER, A.: *Monology ve Vůdčově hlavním stanu 1941-1944*. Praha: AURORA, 1995, s. 241. Podobne uvažovali ďalší nacistickí pohlavári ako H. Himmler, H. Göring, H. Koch, naopak nejakú pragmatickú podobu spolupráce hľadali A. Rosenberg, pracovníci Abwehru a neskoršie aj O. Skorzeny. Šéf gestapa H. Müller napr. oponoval úsiliu adm. Canarisa využiť OUN vo vojne proti ZSSR. Tvrdil, že ukrajinskí nacionalisti sledujú len svoje vlastné politické ciele. BROŽ, J.: *Admirál Canaris a jeho Abwehr*. Praha: Agentura V. P. K., 1995, s. 178. Nemecko-ukrajinské kontakty v závere 2. svetovej vojny vychádzali z racionálnych dôvodov vojenskej spolupráce proti spoločnému protivníkovi. Svedčí o tom aj akcia tzv. Kernovho komanda (FAK 202). Bližšie pozri: SKORZENY, O.: *Mé velitelské operace. Nekonvenční bojové akce*. Praha: Naše vojsko, 1994, s. 284-285 (odkiaľ zrejme čerpal opis akcie i B. Chňoupek priamo, resp. cez J. Madera). Tiež LUCAS, J.: *Poslední rok německé armády*. Plzeň: Mustang, 1995, s. 83-87 (obsahuje aj výňatok z Kernovej správy). O spolupráci vo frontovej línii písal napr. genplk. Erhard Rauss. Uvidel prekážky najmä zo strany nemeckého hlavného štábu, ktorý vraj na svoju škodu spoluprácu s UPA odmietal. Avšak uzatvárali sa miestne tiché dohody medzi veliteľmi, ktoré boli výhodné pre obe strany. E. Rauss z vojenského hľadiska vysoko hodnotil úspešnosť UPA v boji. RAUSS, E.: *Ruské metody boje ve 2. světové válce*. In: TSOURAS, P. G. (ed.): *Válka jako peklo*. Němečtí generálové vypovídají o východní frontě. Praha: Naše vojsko, 1998, s. 108.

počty Nemcov a príslušníkov iných národov v radoch banderovských jednotiek, validita dokumentov a propagandistických materiálov UPA, etnické animozity vo vzťahu k Poliakom, Židom, Rusom v konkrétnych regiónoch, súdržnosť, disciplína vnútri stotín, autorita veliteľov, rozsah kriminálneho správania príslušníkov jednotiek, konkrétna zodpovednosť za tragédie na severovýchodnom Slovensku koncom roka 1945 pripisované banderovcom, morálka príslušníkov armády, NB, FS a ZNB v kampani proti UPA, konfrontácia názorov československého politického spektra na prechody banderovcov, miesto a úloha „banderovskej“ témy vo vnútropolitickom zápase v r. 1945-1948, zástoj a zámery komunistickej strany v udalostiach, objektívne zhodnotenie ohrozenia štátu z vojenského a bezpečnostného hľadiska, bezpečnostná realita v konkrétnych regiónoch (nasadenie armády kontra turizmus), miera úspešnosti komunistickej propagandy v kampani na Slovensku a v českých krajinách, popri banderovcoch zmienky o tzv. vlasovcoch na severnom Slovensku, účasť tzv. bielych partizánov na podpore UPA, faktory uľahčujúce prechody banderovcov, súvislosti s povojnovou menšinovou politikou československej vlády, miera úspešnosti prechodu príslušníkov UPA na Západ,⁵⁵ problém uniatskej cirkvi a jej vzťahu k povstalcom atď.

Štúdium uvedenej problematiky by malo prispieť k objektívnejšiemu poznaniu jedného z kľúčových období (cezúr) v našich dejinách, t. j. obdobiu rokov 1945-1948, a osvetliť problematiku UPA ako súčasť postupnej legitimizácie komunistického vplyvu v silových zložkách štátu a napokon presadenie sa režimu podľa sovietskeho modelu.

Summary

Factual and artistic literature about the problem of the Ukrainian Army of Insurrection in Czechoslovakia before year 1990

Study mainly contains an analysis of the factual literature about given problem, that is of specialized literature, factual literature and partly of publicism. In the second sequence, it focuses on the original and translated artistic literature as long as it deals with the problem of UAI. Individual texts document propagandistic intentions of the communist regime, and they prove that the objective approach to the theme was minimalized in specialized studies before year 1990, too. The study reveals sequentiality of the steps, place and importance of details from given problem in destruction of historic cognition of the actions and their use in various forms of propaganda. The theme of fight against UAI was elaborated by National Security Corps as one of the most important instruments of asserting and maintaining power in the state. At the same time, the interest about the theme was liable to waves of interest formed by needs of political administration.

⁵⁵ Objavili sa protichodné hodnotenia, vid' napr. J. Fiala, B. Chňoupek kontra J. Mlynárik.

Stav hagiografických a ikonografických prameňov a literatúry k téme zaoberajúcej sa kultom svätej Alžbety Uhorskej

LAURA PACINDOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Napriek tomu, že kult svätej Alžbety Uhorskej patrí medzi najrozšírenejšie na území strednej Európy vrátane Slovenska, doposiaľ sa jeho štúdiu nevenovalo toľko pozornosti, koľko by si zasluhoval. Od smrti svätej v Marburgu 17. novembra 1231 sa geografické rozmiestnenie kultu pohybuje od nemeckých krajín smerom na juh do Talianska a na východ cez Čechy, Moravu až na územie Uhorského kráľovstva. Jej kult sem preniká o čosi neskôr, najmä v priebehu 14. storočia, keď vzniká množstvo patrocínií sv. Alžbety.

Sv. Alžbeta (1207-1231), dcéra Ondreja II. a sestra Belu IV., patrí spolu so svätými Štefanom, Margitou a Imrichom k uhorským dynastickým svätcom. Počas stredoveku sa jej kult tešil veľkej obľube, čo usudzujeme z množstva ikonografických materiálov. Alžbeta sa počas svojho krátkeho života plne oddala službe Bohu a nebránil jej v tom ani manželský zväzok, ktorý ju spájal s durínskym krajinským vojvodom Ľudovítom.² Inšpirovaná františkánskou láskou, ako novou formou prežívania viery, venovala sa najchudobnejším, chorým a tým, ktorí sa ocitli na okraji spoločnosti. Založila v Marburgu špitál, do ktorého sa po manželovej smrti v roku 1227 uchýlila a pôsobila až do roku 1231, keď ako 24-ročná zomiera. Posledné roky strávila pod striktným dohľadom svojho spovedníka Konráda z Marburgu a bola často v kontakte s mendikantskými mníchmi. Tí, nakoniec, mali ako jedni z prvých zásluhu na šírení jej kultu.

Alžbeta Uhorská bola kanonizovaná a vyhlásená za svätú pápežom Gregorom IX. iba štyri roky po svojej smrti, na Turíce 27. mája 1235. Ale proces svätorečenia začal už o tri roky skôr, keď spovedník Gregora IX., budúci Raymond de Peñafort, požiadal Konráda z Marburgu, aby poslal do Ríma správu o zázrakoch svätej Alžbety. Korešpondencia medzi Konrádom a pápežom sa stala prvým prameňom k štúdiu priebehu kanonizácie. Mandátom z 13. a 14. októbra 1232 ho pápež vyzýva, aby mu zaslal oficiálne hlásenie, potvrdené garanciou, o výpovediach svedkov podľa platného formulára.³

Lenže v roku 1233 bol Konrád zavraždený a proces zastavený. Zásluhu na jeho opätovnom začatí mal v roku 1234 Konrád Durínsky, ktorý len krátko predtým vstúpil do teutónskeho rádu. Samotný pápež videl v tejto intervencii náhly zákrok sv. Alžbety. A tak sa v januári 1235 znova rozbieha vypočúvanie svedkov, tentoraz s mnohými upresneniami. Prevažne na ich základe dnes môžeme rekonštruovať biografiu svätej Alžbety a snažiť sa pochopiť jej popularitu.

Okamžitý úspech alžbetínskeho kultu v takom širokom priestore, akým bola stredoveká Európa, vyžaduje hľadanie prameňov, ktoré mu mohli napomôcť. Svedectvo o tom, aký význam

¹ HUDÁK, J.: *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1984. 478 s. Väčšina stredovekých patrocínií sa zachovala do dnešných dní, iné zanikli, alebo boli znova utvorené v neskoršom období. V každom prípade môžeme hovoriť o dvoch hlavných centrách. Na východe Slovenska pokrývajúceho Košice (1283), Bardejov (1476), Poprad, Kežmarok (1253), Gelnicu, Rožňavu, Spišské Podhradie – augustiniánsky kláštor (1400), Vysoká pri Prešove (1331). Stredné Slovensko ako druhé najvýznamnejšie centrum alžbetínskeho kultu reprezentujú Kremnica (špitál zo 14. storočia), Zvolen (1433), Ružomberok, Nová Baňa (14. storočie), Smrečany, Banská Bystrica (špitál 14. storočie), Prosiek, Podlužany (1255). Patrocíniá sa nachádzali i v okolí Bratislavy a Trnavy.

² Manželskej čistote ako fenoménu v období stredoveku sa viac venuje VAUCHEZ, A.: *Les laïcs au Moyen Âge. Pratiques et expériences religieuses*. Paris : Cerf, 1987. 309 s. (cit. *Élisabeth appartient, à côté de saint Homébon de Crémon, sainte Hedwige de Silésie et saint Louis, au quatre saints ayant vécu dans les liens conjugaux* – Alžbeta patrila spolu so svätými Cremonom, Hedvigou Sliezsou a Ľudovítom k štyrom svätcom, ktorí žili v manželskom zväzku).

³ ANCELET-HUSTACHE, J.: *L'or dans la fournaise, vie de sainte Élisabeth de Hongrie*. Paris : Édition franciscaine, 1962. 142 s.

sa pripisoval kultu sväteice, prináša kronikár Albéric de Trois-Fontaines: „pút' do Saint-Jacques de Compostelle, ako tretia najdôležitejšia po Jeruzaleme a Ríme, sa sotva môže porovnať s tou v Marburgu“.⁴ Je nepopierateľné, že Albéric sa dal strhnúť svojim obdivom k Alžbete a jeho tvrdenie je prinajmenšom zveličené, no napriek tomu ostáva dokladom o obľube sväteice v stredovekom prostredí.

Jej kult sa sústreďuje najskôr okolo písomných textov hagiografického charakteru, no zároveň okolo prvých ikonografických vyobrazení. Tieto pramenné materiály vzájomne pôsobia, dopĺňajú sa a ovplyvňujú od 13. storočia až do konca 19. storočia, keď zaznamenávame akúsi renesanciu záujmu o alžbetínsky kult. Široký priestor bol venovaný tejto svätici najmä v nemecky hovoriacich krajinách, či už samostatne alebo v rámci výskumu tém riešiacich otázky charity, chudoby, ženskej, dynastickej a laickej svätosti.

Ak sa chceme pozastaviť nad stavom hagiografických materiálov, musíme vychádzať z prvotných autentických prameňov, dochovaných z obdobia kanonizácie svätej a tesne po ňom. Medzi nimi nachádzame prvú biografiu sväteice, *Summa Vitae*. Tá zachytáva stručné resumé života svätej Alžbety a zoznam zázrakov, tak ako ich zozbieral Konrád z Marburgu.⁵ Napriek tomu, že oficiálny protokol⁶ sa stratil, máme k dispozícii zbierku výpovedí pochádzajúcich od štyroch Alžbetiných spoločníčok. Je to malá knižočka, známa pod názvom *Dicta quator ancillarum* doplnená o *Libellus* – výklad neznámeho autora a neznámeho datovania.⁷ V *Dicta quator ancillarum* podávajú dve Alžbetine dvorné dámy opis jej života, tak ako ho poznali z rokov 1222 až 1228, keď žili na dvore durínskeho krajinského vojvodu Ľudovíta, na hrade Warburg. Do okruhu najintímnejších a najbližších svedkov Alžbetinho života vstúpili aj Irmengarda a Alžbeta, slúžky zo špitála v Marburgu, ktoré uzatvárajú výpovede v *Dicta*. Tieto dve Alžbete pomáhali počas posledných piatich rokov jej života svojou službou chudobným a chorým v tomto špitáli.

Šesť rokov po jej smrti, v roku 1237, sa objavuje prvý *Život svätej Alžbety* od Cézara z Heisterbachu. Dielo bolo napísané na požiadavku priora Rádu teutónskych rytierov z Marburgu a svojim obsahom je veľmi blízke oficiálnemu dokumentu, čo mu dodáva na dôležitosť.

Posledné priame svedectvá Theodorichom z Appoldy, erfurtskýmdominikánom pôvodcom z Durínska, predstavujú zaujímavú biografiu, ktorá sa stala spolu s *Dicta quatuor ancillarum* inšpiráciou pre autorov neskorších období.⁸ Keď začal v roku 1289 Theodorich písať svoje dielo, mal už šesťdesiat rokov a patrilo vyše štyridsaťdva rokov do rádu bratov kazateľov. Podľa svojho vlastného komentára v prológu knihy, informácie na jej napísanie čerpal zo svedeckých výpovedí štyroch Alžbetiných spoločníčok a z korešpondencie medzi Konrádom z Marburgu a pápežom Gregorom IX. týkajúcej sa zázrakov zo života sväteice a po jej smrti. Theodorich poznal tiež dve kompletne kázne dominikána Otta o živote svätej Alžbety a poslážil si i kanonizačnou listinou vydanou pápežom Gregorom IX. v dekréte z 1. júna 1235 v Peruzii.

Theodorichovo dielo pozostáva z prológu, z 8 kníh a 49 kapitol o zázrakoch⁹, vďaka čomu sa zaraďuje k jednému z najkompletnejších. Vychádzajúc z klasifikácie bollandistu M. Heinzelmanna mohli by sme ho zaradiť do tzv. *Acta sanctorum*.¹⁰ Konkrétne, premietnuté na Theodori-

⁴ ANCELET-HUSTACHE, J., *L'or dans la fournaise...*, s.138.

⁵ MARIE, K.: *L'iconographie de sainte Élisabeth de Thuringe*, mémoire de maîtrise, Université Paris X – Nanterre, 1992.

⁶ Spomínaný vyššie v opise procesu kanonizácie svätej Alžbety.

⁷ HUYSKENS, A.: *Der sog. Libellus de dictis quator ancillarum. Elisabeth confectus*. Kempten : L.Kösel, 1911. 98 s.

⁸ U nás sa toto dielo dostalo do prekladu stredovekých legiend Richarda Marsinu. THEODORICH: De vita et morte at miraculis beatae Elisabeth. In: MARSINA, R.: *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice : Rak, 1997. ISBN 80-85501-08-02. 409 s., s.135-228. V Marsinovom diele ide o preklad (od Júliusa Sopka), možno by bolo zaujímavé doplniť ho o kritické spracovanie Théodorichovho Života svätej Alžbety.

⁹ Theodorich trvá na upresnení toho, či zázraky vychádzajú z priamych svedectiev tých, ktorí ich videli, alebo či sa o nich dozvedeli len z rozprávania.

¹⁰ HEINZELMANN, M.: *Manuscripts hagiographiques et travail des hagiographes*. Paris : Sigmaringen, J. Thorbecke, 1992. 165 s. Heinzelmann rozlišuje šesť kategórií hagiografických textov, vychádzajúc pri tom z historicosti a autenticity dokumentu. Začína « oficiálnymi protokolmi » (procès verbaux officiels) a končí « falzifikátmi » (faux).

chov text to znamená, že napriek autentickejšnosti prameňov tvoriacich základ pre *Acta*, autor dal svojmu dielu určitú formu a štruktúru, alebo inak povedané schému kodifikovanú vtedajšou spoločnosťou, aby dielo bolo prijateľné pre čo najširšiu vrstvu.

Pre úplnosť treba ešte uviesť, že celý život svätej Alžbety vydal Canisius a poznámky k jeho edícii pochádzajú od Basnagia. Následne plné znenie vydal v roku 1770 Juraj Pray.¹¹

K pramennej literatúre prevažne nemeckej proveniencie vzniklo v oblasti Stredozemného mora jedno z najvýznamnejších diel, ktoré približuje životy svätých. Ide o *Zlatú legendu* dominikána Jakuba de Voragine.¹² Autor zostavil obsiahlu zbierku hagiografických legiend, medzi ktorými nájdeme aj tú o svätej Alžbete Uhorskej. *Zlatá legenda* bola napísaná okolo roku 1264, teda 33 rokov po Alžbetinej smrti, čo Jakubovi de Voragine umožnilo čerpať zo skôr vytvorených diel. V súvislosti so životom sv. Alžbety a *Zlatou legendou* sa však vynára jedna dôležitá otázka, a sice, či alžbetínska legenda tvorila súčasť pôvodného Voragineovho diela. Vo francúzskej historiografii existujú dve teórie. Zatiaľ čo André Vauchez prijíma príslušnosť textu k prvotnej podobe *Zlatej legendy*, iný názor zastáva A. Bourreau, pre ktorého je *Život svätej Alžbety* dodatkom neskoršieho dáta.¹³ Dôležitým napriek tomu ostáva fakt, že život svätej Alžbety bol v stredoveku známy v oblasti Apeninského polostrova a na juhu Francúzska. Daná vzdialenosť od pôvodného kultového miesta v Marburgu nemusí vyznievať nedôveryhodne vzhľadom na jej obľúbenosť medzi mendikantskými rádmami, františkánmi a dominikánmi, početnými na juhu Európy. Svätá Alžbeta sa stala vedľa svätého Františka jednou z dominantných a reprezentatívnych postáv v spomínaných komunitách. Stredoveká *Zlatá legenda* bola známa i na území Uhorska a Slovenska a niet pochyb o tom, že sa stala dôležitým nástrojom uctievania Alžbety.

Početné hagiografické a ikonografické zastúpenie alžbetínskeho kultu viedol historik a kunsthistorik už v skoršom období k jeho skúmaniu. Asi od polovice 19. storočia sa znásobujú diela s touto tematikou. Vedľa krátkych životopisov informatívneho charakteru zaradených medzi lexikóny svätých sa v treťom desaťročí 19. storočia objavuje kniha grófa Montalemberta *História svätej Alžbety Uhorskej, vojvodkyne Durínskej*.¹⁴ Súvisí to so všeobecným obdivom tohto obdobia k stredovekým hodnotám. Autorov prínos je z hľadiska histórie nezanedbateľný, hoci patrí k romantickej vlne, ktorá ovplyvnila naratívnu formu a štruktúru diela. Čo mu možno vyčítať, je chýbajúci kritický pohľad, ako je tomu aj v dvoch iných legendách od Marleta a Labana.¹⁵

Najväčšia koncentrácia vedeckých diel s alžbetínskou tematikou je sústredená v okolí samotného Marburgu a na pôde tu existujúcej univerzity. V roku 1980 tu vyšlo dielo pod názvom *Sankt Elisabeth Fürstin, Dienerin, Heilige*.¹⁶ Ide o najlepší a najkompletnejší výskum témy s bibliografickými odkazmi, hagiografickou a ikonografickou dokumentáciou v nemeckých krajinách.

Na území Francúzska sa téme svätej Alžbety najviac venovala Jeanne Ancelet-Hustache. Okrem početných článkov k jej tvorbe patria tri biografické diela. Prvé „*Svätá Alžbeta Uhorská*“¹⁷ z roku 1947 je precíznou štúdiou pramenného materiálu. V nej sa autorka snaží oponovať montalembertovskej tradícii: „*Štúdium prameňov mi vnútilo presvedčenie protirečiť v mnohých*

¹¹ MARSINA, R., *Legendy* ..., s. 142.

¹² VORAGINE, J. de: Sainte Élisabeth. In : *La légende dorée*, t. 2. Paris : 1967. 349 s., s. 348-367

¹³ BOURREAU, A.: *La légende dorée : le système narratif de Jacques de Voragine*. Paris: Cerf, 1984. 282 s. ISBN 2-204-02152-0. Vo svojej hypotéze A. Bourreau vychádza z komparatívnej metódy medzi najstarším odpisom na území Francúzska a vydaním tohto textu Graessom.

¹⁴ MONTALEMBERT, Ch., F. comte de: *Histoire de Sainte Élisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringe (1207–1231)*. Paris : Debécourt, 1836. 450 s.

¹⁵ MARLET, A.: *Chapitre du Château de Gray et le chef de Sainte Élisabeth de Hongrie*. Vesoul: impr. de A. Suchaux, 1869. 65 s; LABAN, Á.: *Az Árpádházi szent Erzsébet – legendák irodalmunkban*. Budapest: Franklin társulat nyomdája, 1907. 128 s.

¹⁶ Sankt Elisabeth Fürstin, Dienerin, Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Ausstellung zum 750. Todestag der Heiligen Elisabeth. Marburg Langgrafenschloss und Elisabethkirche (19. November 1981 – 6. Januar 1982): Sigmaringen, 1981.

¹⁷ ANCELET-HUSTACHE, J.: *Sainte Élisabeth de Hongrie*. Paris : Édition franciscaine, 1947. 447 s.

bodoch ešte donedávna ustálenej tradícii, ktorú svojou knihou razil Montalembert a odmietnuť autenticitu niekoľkých nevyvrátiteľných legiend; a k tomuto som potrebovala priniesť dôkazy“.¹⁸ Druhou biografiou svätej Alžbety od tejto autorky je „*Princezná so šľachetným srdcom*“. Je adresovaná širšej verejnosti a cítiť to tak po štruktúrálnej, ako i obsahovej stránke. Nakoniec, „*Zlato v plameňoch*“ ako reedícia prvého vydania životopisu svätej Alžbety, sa vracia k prehodnocovaniu pramenného materiálu, ale už bez zaťaženia textu odkazmi. Čo sa týka prác uskutočnených v nedávnom období, môžeme tu spomenúť tie, ktoré viedol André Vauchez. Ich invenčnosť spočíva v špecifickosti výberu témy. V jeho prípade nejde len o popis a výklad prameňov týkajúcich sa Alžbety. Na základe pramenného materiálu predstavuje problémy spojené so stredovekou spoločnosťou, v ktorej sa svätica pohybovala: chudoba, charita, starostlivosť o chorých, postavenie ženy v stredovekom prostredí či laická svätosť.¹⁹ Pod názvom *Ikonografia svätej Alžbety Durínskej* bola v roku 1992 publikovaná aj dizertačná práca Karine Marieovej,²⁰ ktorú tiež viedol André Vauchez.

Paralelne s výskumom orientovaným na štúdium hagiografických prameňov sa historici a najmä kunsthistorici zaoberajú i analýzou ikonografického materiálu. Inak tomu nie je ani v prípade alžbetínskej témy. Všeobecne sa dá konštatovať, že ikonografia a ikonológia²¹ ako vedné disciplíny vstupujú do procesu historického bádania iba v posledných desaťročiach. V krajinách západnej Európy je interdisciplinarita vo výskume aplikovaná oveľa častejšie a hagiografický výskum je obohacovaný o ikonografické znalosti. Týmto spôsobom si navzájom napomáhajú pri zodpovedaní otázok. Na Slovensku je takáto spolupráca ešte len v začiatkoch. Avšak existujú prvé štúdiá z pera väčšinou mladších historikov zaoberajúce sa spomínanou interdisciplinaritou. Ako príklad môžeme uviesť Ivana Geráta, pri práci ktorého sa zastavíme ešte na inom mieste tejto štúdie.

V súvislosti so svätou Alžbetou stredoveká ikonografia nezaostáva za hagiografickým materiálom. Šírenie kultu sa po jej smrti rýchlo premietlo aj do figurálnej a inej vizuálnej podoby. Svedčia o tom menšie i obsiahlejšie diela. Medzi prvými je potrebné uviesť tzv. lexikóny, v ktorých sa nachádzajú údaje informatívneho charakteru zahŕňajúce stručnú biografiu svätice s popisom jej najčastejšieho vyobrazenia s atribútmi a ich detailným vysvetlením. Najobsiahlejšími a najkompletnejšími z lexikónov sú *Lexikon der christliche Ikonographie* od Kirschbauma, Braunfelsa a *Index of christian art* a Kaftalovo štvorzväzkové dielo *Saints in the italian art*²² a mnohé ďalšie.²³ Keďže sme v časti venovanej hagiografii a literatúre spomínali dielo *Fürstin, Dienerin, Heilige*, ktoré vyšlo v Marburgu pri príležitosti 750. výročia úmrtia svätej Alžbety, na tomto mieste sa žiada doplniť, že v roku 1983 bol v tom istom meste vydaný ikonografický katalóg zobrazujúci sväticu v nemeckej umeleckej tvorbe²⁴. Zahrňuje dva zväzky, v ktorých v krátkosti

¹⁸ ANCELET-HUSTACHE, J.: *L'or dans la fournaise : vie de sainte Élisabeth de Hongrie*. Paris: Édition franciscaine, 1962. 142 s.

¹⁹ VAUCHEZ, A.: Charité et pauvreté chez Sainte Élisabeth de Thuringe d'après les actes du procès de canonisation. In: MOLLAT, M.: *Études sur l'histoire de la pauvreté au Moyen Âge – XVIème siècle*, Paris, 1974. 825 s., s. 163 – 173.

²⁰ MARIE, K.: *L'iconographie de sainte Élisabeth de Thuringe*, mémoire de maîtrise. Université Paris X-Nanterre, 1992.

²¹ Etymologicky tieto slová označujú popis obrazov, ich význam pre spoločnosť pre danú epochu. Podrobne sa tejto otázke vo svojich dielach venuje Erwin Panofsky, od ktorého pochádza aj prvá klasifikácia, popis a rozdelenie ikonografie a ikonológie. PANOFSKY, E.: *Essais d'iconologie*. Paris : Gallimard, 1967. 394 s., ISBN 2-07-024887-9.

²² KIRSCHBAUM, E. – BRAUNFELS, W.: *Lexikon der christliche Ikonographie*. 8 zv., Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 1968-1976; *Index of christian art*. Princeton university. 4 kópie v knižnom vydaní: Harvard (Dumbarton oaks library), Rím (Apoštolská knižnica vo Vatikáne), Utrecht (Rijksuniversiteit), Los Angeles (Getty research center). KAFTAL, G.: *Saint Elisabeth of Hungary*. In: *Saints in Italian art*. Florencia, 1986. Svätá Alžbeta sa objavuje vo všetkých štyroch častiach diela podľa geografického začlenenia. Kaftal rozdeľuje maliarstvo Talianska na severozápadné, severovýchodné, toskánske a maliarstvo stredného a južného Talianska.

²³ Za zmienku stojí spomenúť ANCELET-HUSTACHE, J.: Sur les attribues de Sainte Élisabeth de Hongrie dans l'art médiéval. In: *Bulletin des relations artistiques France-Allemagne*. Mayence, Mai 1951, príp. u nás diela od Remešovej a Zervana s Rusinom o ikonografii a atribútoch svätých.

²⁴ RECHBERG, B.: *Die heilige Elisabeth in der Kunst. Abbild, Vorbild, Wunschbild*, 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg, 2zv. Marburg, 1983.

predstavuje historický prierez umeleckými formami v tvorbe s alžbetínskou tematikou: miniatúry, retábulá, obrazy, nástenné maľby, vitráže, sochy a plastiky. Každé vyobrazenie je doplnené o informáciu týkajúcu sa rozmerov umeleckého diela, materiálu, z ktorého je vyhotovené, miesta jeho pôvodného a momentálneho umiestnenia a roku zhotovenia.²⁵ K 700. výročiu existencie kostola sv. Alžbety v Marburgu vyšli ďalšie dve diela Heinmeyerera a Leppina.²⁶ Štúdium kultu svätej Alžbety na území stredovekého Slovenska sa nezaobíde bez dôkladného komparatívneho metodického prístupu – teda porovnania umeleckej tvorby v Nemecku, prípadne v iných krajinách s tou, ktorá bola realizovaná u nás.

Do dnešných dní u nás nebola vytvorená práca, ktorá by ako celok pojednávala o problematike kultu svätej Alžbety z hagiografického i ikonografického aspektu, hoci jednotlivé, z vedeckého hľadiska veľmi zaujímavé štúdie od Ivana Geráta, uzreli svetlo sveta. V roku 2001 vydal knižnú publikáciu zaoberajúcu sa stredovekými obrazovými témami na území Slovenska.²⁷ Jej celá prvá teoretická časť je venovaná osvetleniu pojmov ikonografie, stredovekej témy a jej dôležitosti v stredovekom spoločenskom prostredí. Publikácia vo svojej druhej časti obsahuje nespočetné množstvo obrazových tém s ich podrobným popisom. Na alžbetínsku tému sa zameriava vo svojej rozprave o ikonografickej tradícii a význame obrazu, kde mu za príklad slúži naratívny cyklus o živote svätej Alžbety z hlavného košického oltára.²⁸ V nej sa snaží oponovať téze, podľa ktorej sa v stredoveku umelecká tvorba limitovala iba na mechanickú reprodukciu.

K ikonograficky ladeným publikáciám by sme mohli priradiť i obrazové s bohatou fotodokumentáciou z jednotlivých regiónov Slovenska. Nejde v nich ale o podanie nejakej konkrétnej problematiky a jej riešenie cez rozbor umeleckej tvorby.²⁹

Pre porovnanie stavu hagiografického materiálu týkajúceho sa problematiky svätej Alžbety na území Uhorska môžeme vychádzať z tvrdenia Gábora Klaniczaya, ktorý v jednej svojej štúdií uvádza, že „žaden uhorský autor nenapísal legendu o svätej Alžbete“.³⁰ Z tohto konštatovania vyplýva, že aj pri výskume kultu na území Slovenska historici vychádzajú z legiend a životopisov napísaných mimo krajiny, z ktorej pochádza.³¹ O to je možno štúdium jej kultu v stredoeurópskom priestore ťažšie, a práve preto by bolo potrebné opierať sa o ikonografický materiál, ktorého je dostatok.

Pojatie celú šírku problematiky kultu svätca si vyžaduje komplexný prístup. Stručný prehľad prameňov v tejto štúdií či už hagiografických alebo ikonografických poskytuje aspoň prvotné východisko k výskumu kultu svätej Alžbety. Spomínané informácie však v žiadnom prípade nepostačujú na celistvý pohľad daného problému. Ten predpokladá vyriešenie otázok týkajúcich sa dynastickej, laickej či ženskej svätosti, a mnohých ďalších.³²

²⁵ Katalógy takéhoto typu začínajú byť čoraz častejšie vyhotovované v počítačovej forme. Sú známe prakticky zo všetkých krajín Západnej Európy a pracujú na nich i historici umenia v susedných krajinách v Poľsku i Maďarsku. U nás zatiaľ chýba.

²⁶ LEPPIN, E.: *Die Elisabethkirche in Marbourg. Ein Kirchenführer. 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg*, 8 zv. Marburg, 1983; HEYNNEMEYER, W.: *Die heilige Elisabeth in Hessen. 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283-1983*. 4 zv. Marburg, 1983.

²⁷ GERÁT, I: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2001. 304 s. ISBN 80-224-0643-0

²⁸ GERÁT, I.: Ikonografická tradícia a význam obrazu : alžbetínsky cyklus na hlavnom oltári košického dómu“. In: *Ars*, str. 49-93.

²⁹ Jedným z posledných súhrnných diel vydaných v roku 2003 je BÚRAN, D. a i.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 2003. 879 s. ISBN 808059080X

³⁰ KLANICZAY, G.: Le culte des saints dans la Hongrie médiévale (Problème de recherche). In : *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29/1983. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983. str. 57-78.

³¹ Azda to vyplýva z postoja dynastie Arpádovcov, vlastnej Alžbetinej rodiny k nej samej. V jej dobe ju skôr považovali za čudáčku ako za jednu z ich stavu. Sice akceptovali jej kanonizáciu, ale nespravili nič, aby sa tento fakt dostal do širšieho povedomia

³² U nás sa ako priekopník otázky ženskej svätosti venuje M. Homza. Jeho dielo *Mulieres suadentes* je zaujímavým dejiným prierezom christianizácie z pozície ženy. HOMZA, M.: *Mulieres suadentes* (štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a východnej Európe v 10.-13. storočí). Bratislava : Lúč, 2002. 184 s. ISBN 8071143723

Resumé

L'état des sources hagiographiques et iconographiques et la bibliographie concernant le thème du culte de sainte Élisabeth de Hongrie

La recherche abordée dans cette étude témoigne une richesse des sources iconographiques et hagiographiques du thème élisabéthain projeté dans le milieu médiéval. La dispersion de ces sources tant dans l'Europe centrale que dans l'Europe méridionale laisse supposer que l'exemple élisabéthain s'est conclu par un succès important. Plusieurs biographies de la sainte, des textes originaux, les recueils de ses représentations – les modèles – dans l'art médiéval, des publications concernant la sainteté laïque de cette sainte ont été effectués en Allemagne, en France et en Italie. La situation change pour l'Europe centrale, qui manque d'œuvres monographiques sur ce sujet. C'est ce qui est mentionné aussi dans ce présent article. Pour aboutir à la recherche profonde et pertinente sur le territoire comprenant la Slovaquie – la Hongrie septentrionale, il faut partir des sources présentes. En conclusion il faut accentuer sainte Élisabeth est un thème qui mérite d'être étudié.

Kontúry doby v Erasmovom *Institutio principis Christiani*

IMRICH NAGY

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Pri pohľade na posudzovanie politického myslenia Erasma Rotterdamského v odbornej spisbe narážame na celý diapazón názorov. Najmä pri hodnotení jeho realistickosti, jeho angažovania sa do skutočnej politiky a praktických skúsenostiach sa tieto posudky rozchádzajú tak povediac od krajnosti ku krajnosti. Na strane jednej sa tak môžeme stretnúť s jednoznačnou diskvalifikáciou Erasma v oblasti reálnej politiky a s jeho odsúdením – v tom lepšom prípade ako idealistického rojka odtrhnutého od skutočného sveta,¹ v tom horšom prípade, ako plagiátora bez vlastných názorov schopného reprodukovat' iba ideál politickej kultúry zašlého a teda už neaktuálneho antického sveta.² Na strane druhej zas zaznievajú až príliš priamočiari pozitívne hodnotenia Erasma ako politického mysliteľa vychádzajúceho zo súvekých reálií a poskytujúceho praktické návrhy na riešenie problémov svojej doby.³ J. Tracy vo svojej analýze Erasmovho politického myslenia tvrdí, že Erasmus bol na kabinetného učenca humanistického typu *až prekvapivo dobre informovaný*, pričom z ojedinelých narážok roztrúsených v jeho diele je evidentné, že toho *vedel viac, než bolo bezpečné povedať*.⁴ Jediným schodným riešením pre dokázanie týchto súvislostí je hlbšia analýza jeho diela z pozície historických reálií a ich spojitosti s jeho politickými názormi. Z obrovského množstva erasmovskej spisby⁵ voľba jednoznačne padá na *Institutio principis*

¹ V tomto duchu sa vyslovuje aj M. Phillips, keď si berie pod drobnohľad Erasmove politické názory: *Nebol špecialistom so štátnickou skúsenosťou; bol amatérom v hre píšucim z ticha svojej pracovne v meste s výhľadom na Rýn; nebol osobne zodpovedný za vedenie štátnych záležitostí*. PHILLIPS, Margaret Mann: Erasmus and the Northern Renaissance. Suffolk, 1981, s. 92 (ďalej len PHILLIPS: Erasmus...); Ako *absolútneho idealistu, ktorý je až príliš umiernený voči všetkému a všetkým* hodnotil Erasma aj Huzinga. HUIZINGA, Johann: Erasmus and the Age of Reformation with a selection from the letters of Erasmus. New York: Harper Torchbooks, 1957, s. 190. (Ďalej len: HUIZINGA: Erasmus...).

² Osobitne negatívne posudzuje Erasmove politické názory napr. staršia maďarská historiografia; slovami Turóczy-Trostlera: *mimo kláštor, ale stále žijúc kláštorom, svojou večnou mníšskou neinformovanosťou, naivitou a často aj necitlivosťou sa pokúša realizovať svoje zásady, antickú normu, aj tam, kde jeho príslušnosť končí – v praktickej politike*. TURÓCZI-TROSTLER, József: Rotterdami Erasmus, mai szemmel. In: ERASMUS: A béke panasza. Fordította: Komor Ilona. Új könyvtár 31. Budapest : Székesfővárosi irodalmi és művészeti intézet, 1948, s. 11; Trencsényi-Waldapfel charakterizuje *Institutio* ako analýzu základného problému morálneho poriadku vo vzťahoch medzi vladárom a jeho ľudom, pričom konštatuje, že hoci Erasmus tento vzťah rozoberá z nového uhla pohľadu, svoje názory podopiera argumentáciou zo Starého a Nového zákona, z Platóna, Aristotela a sv. Augustína. TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre: L'humanisme Belge et l'humanisme Hongrois liés par l'esprit d'Érasme. In: De Gulden Passer. Bulletin van de „Vereening der Antwerpsche bibliophielen.“ 47e Jaargang. Antwerpen : De Nederlandsche Boekhandel Sint-Jacobsmarkt, 1969, s. 213. (Ďalej len: TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre: L'humanisme...).

³ P. Mesnard pri analýze Erasmovej politickej filozofie dochádza k záveru, že táto nemá kontakt iba s politickou teóriou či s princípmi, ktoré sa ukrývajú v knihách, ale tiež preniká hlboko do politickej reality. MESNARD, Pierre: L'essor de la Philosophie Politique au XVIe siècle. Paris : Librairie philosophique J. Vrin, 1951, s. 130. (Ďalej len MESNARD: L'essor...). Mýtus o „apolitickom“ Erasmovi (v tom dobrom aj zlom slova zmysle) vyvracia aj J. Tracy. TRACY, James D.: The Politics of Erasmus. A Pacifist Intellectual and His Political Milieu. Toronto : University of Toronto Press, 1978, s. 125. (Ďalej len: TRACY: The Politics...). Na okraj treba uviesť, že sa môžeme stretnúť dokonca aj s obrazom Erasma ako heretika, či revolucionára, a to najmä v talianskom prostredí (tak napríklad v práci S. Menchiho: *Erasmus in Italia* z roku 1987), ako nás upozorňuje TRAPMAN, Johannes: The Reception of Erasmus in the Low Countries. In: IN SEARCH of the Republic of Letters. Intellectual Relations between Hungary and The Netherlands 1500 – 1800. Edited by Aroud Visser. Wassenaar : Study Centre on the Republic of Letters in the early Modern Period, 1999, s. 9.

⁴ TRACY: The Politics..., s. 125.

⁵ Je to dané charakterom humanistického učenca, ktorý je v centre diania – na panovníckom dvore, pri cirkevnej inštancii, univerzite, či jednoducho iba v ekonomicky a spoločensky sa rozvíjajúcom meste, kde funguje kníhtlač, hlavný a najdôležitejší nástroj pre šírenie ideí, že svet okolo seba vníma v jeho celistvosti a komplexnosti. Navonok sa to prejaví v univerzálnosti jeho diela. Humanistický učenec však nie je typom klasického polyhistora. Skôr by sa dalo povedať, že angažovanie sa do vecí verejných pokladá za svoju povinnosť. Vyjadruje sa preto k nim vždy, keď má príležitosť a záruku, že jeho hlas bude distribuovaný (prostredníctvom kníhtlače) k čo najširšiemu okruhu recipientov. Konštatuje to

Christiani (ďalej len *Institutio*), čiže knižku o *Výchove kresťanského vladára*,⁶ ktorú väčšina bádateľov pokladá za Erasmove hlavné politické dielo.⁷

Spis začína venovaním v podobe listu, ktorým Erasmus svoje dielko odporúča do pozornosti Karolovi, nástupcovi na španielsky trón a súčasne dedičovi habsburských dŕžav. Na prvý pohľad sa dá povedať, že ťažko by bolo možné v siločiarač vtedajšej Európy nájsť budúceho panovníka s väčším mocenským potenciálom ako bol práve Karol Habsburský. Azda trochu aj pričinením hry osudu sa jeho osoba stáva dôkazom úspechu sobášnej politiky habsburgovského panovníckeho domu a súčasne aj fundamentom jeho ďalšej dynastickej politiky.⁸ Burgundské a španielske dedičstvo a nástupníctvo po svojom starom otcovi, cisárovi Maximiliánovi I., predurčovali Karola do ústrednej pozície v rámci európskych mocností, čo Erasmus glosuje slovami: „*narodil si sa v tej najkrajšej ríši a si povolaný ju ešte viac zveladiť*“⁹ a v ďalšom netají, že mu je zrejma možnosť ovplyvňovania európskej politiky z takejto mocenskej pozície: „*všetci prechová vame tú najistejšiu nádej, že raz ty, Karol, vykonáš, čo svet už pred tým očakával od tvojho otca Filipa*.“¹⁰ Pre lepšie pochopenie týchto slov si treba pripomenúť, že Erasmus už mal raz pred tým možnosť vyskúšať si pozíciu priameho komentátora vladárskych skutkov, a to práve v súvislosti s Karolovým otcom – Filipom Pekným. V roku 1504 adresoval Filipovi, „*burgundskému vladárovi, synovi neporaziteľného cisára Maximiliána pozdravnú chváloreč pri príležitosti jeho triumfálneho odchodu do Španielska a šťastlivého návratu*.“¹¹ Dielko, ktoré sa údajne rodilo veľmi ťažko,¹² však napokon využil na to, aby po prvýkrát sformuloval etické požiadavky kladené na dobrého vladára, medzi ktorými nachádzame aj obraz vladára v pozícii „obrancu mieru“. Obrana mieru sa vzápätí stane hlavnou, ak nie absolútnou prioritou Erasmovej politickej koncepcie.¹³ Táto začína naberať jasnejšie obrisy v jeho *Chvále Bláznivosti*,¹⁴ ďalej v spise *Július z nebies*

aj P. Mesnard, že *úvahy o vládě v ľudskej spoločnosti formujú naprieč celým Erasmovým dielom súvislú reťaz, ktorej články sú zachytiteľné v každom z jeho veľkých diel a sú roztrúsené v tisícach príležitostných poznámok*. MESNARD: *L'essor...*, s. 89.

⁶ Prvé vydanie tohto diela vyšlo v roku 1516 u bazilejského tlačiara Frobenia. V ďalšom budeme vychádzať z kritického vydania redigovaného a komentovaného O. Herdingom: ERASMUS ROTERODAMUS: *Institutio principis Christiani / per Erasmus Roterodamum aphorismis digesta quo minus onerosa sit lectio*. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. IV, 1. Amsterdam : North Holland publishing company, 1974, 133-219 s. (Ďalej len ERASMUS: *Institutio...*)

⁷ MESNARD: *L'essor...*, s. 89.

⁸ Maximilián I. sobášom svojho syna Filipa Pekného s Johannou Šialenou, dcérou Ferdinanda Aragónskeho a Izabely Kastílskej otvoril cestu k španielskemu dedičstvu. Predčasná smrť Filipa v roku 1506 toto dedičstvo posunula na jeho prvorodeného syna Karola (*1500) vychovávaného v Nizozemsku, kým jeho mladšieho brata Ferdinanda (*1503) si vzal k sebe do Španielska jeho starý otec Ferdinand Aragónsky. V roku 1515 je už Karol vyhlásený za plnoletého, aby v prípade uvoľnenia španielskeho trónu mohol bez problémov uplatniť svoj nárok. K tomuto už dochádza o rok neskôr (1516), po smrti Ferdinanda Aragónskeho. POHL, Walter et al.: *Habsburkové – historie jednoho evropského rodu*. Praha, 1996, s. 112. (Ďalej len POHL: *Habsburkové...*)

⁹ ERASMUS: *Institutio...*, s. 134.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Výňatky z chváloreči *Ad Philippum panegyricus gratulatorius* boli na začiatku roku 1504 prednesené v Bruseli Filipovi Peknému, ktorý jej autora ocenil peňažnou odmenou. Tlačou pod názvom *Panegyricus ad illustrissimum principem Philippum...* (Ďalej len *Panegyricus*) vyšiel už Erasmusom redigovaný o mesiac neskôr v Antwerpách. ALLEN, P. S.: *Opvs epistolaryvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. XII. Indices. Compilavit Barbara FLOWER. Perfecit et editit Elisabeth ROSENBAUM. 2. vyd. Oxonii : In Typographeo Clarendoniano, 1965, s. 26. (Ďalej len ALLEN: *Opvs...*). Mesnard upozorňuje, že *Panegyricus* vyšiel tlačou práve v roku 1516 spolu s *Institutio*. MESNARD: *L'essor...*, s. 89.

¹² Erasmus vraj nikdy nenapísal nič s takou veľkou averziou, keďže chváloreči a lichtenia mu vôbec neboli po chuti. Porovnaj: FALUDY, George: *Erasmus of Rotterdam*. London : Eyre & Spottiswoode, 1970, s. 97. (Ďalej len: FALUDY: *Erasmus...*). V tomto ohľade je však na mieste aj istá miera „pragmatizmu“ politicky sa angažujúcich autorov, ktorú pregnantne sformuloval vo svojej analýze politického myslenia humanistov 16. storočia J. H. Hexter: *humanisti dobre vedeli o spornej účinnosti svojich slov v praxi, preto sa to rozhodli realizovať formou vykreslenia obrazu ideálneho vladára, ktorý predložili reálnemu vladárovi, aby tak skrotili jeho ego*. Iba dodávame, že ako dôkaz uvádza práve Erasmove chváloreč na Filipa Pekného. HEXTER, J. H.: *The Vision of Politics on the Eve of the Reformation*. More, Machiavelli, and Seyssel. New York : Basic Books, Inc., Publishers, 1973, s. 12-13. (Ďalej len HEXTER: *The Vision...*)

¹³ ALLEN, P. S.: *The age of Erasmus. Lectures delivered in the Universities of Oxford and London*. Oxford : At the Clarendon press, 1914, s. 165. (Ďalej len ALLEN: *The age...*)

¹⁴ *Moriae encomion* tlačou prvýkrát vyšlo v roku 1511 v Paríži.

vymknutý, ktorý bol právom Erasmusovi pripisovaný¹⁵ a napokon v niektorých vyslovene politicky ladených esejach, ktorými v roku 1515 doplnil ďalšie vydanie svojich Adagií.¹⁶ Vďaka ohlasu a popularite, ktorú týmto svojimi publikáciami získal, sa na neho sústreďuje aj pozornosť dvorských kruhov. Podľa Tracyho môžeme v priebehu rokov 1493 – 1517 vidieť Erasma opakovane v pozícii vychovávateľa budúceho štátnika pre Nizozemsko – svoj rodný kraj.¹⁷ Dokázateľne to však bolo práve v rokoch 1515 – 1517,¹⁸ kedy za svoje pôsobenie dostával dokonca aj peňažnú odmenu. Nemyslíme si však, že to bol práve tento dôvod (zaviazanosť, vďačnosť, či dokonca povinnosť odvieť si svoju prácu),¹⁹ resp. že to bol hlavný dôvod, ktorý ho priviedol k tomu, aby v tomto čase napísal svoje ponaučenie budúcemu vládarovi. Pokračujme však v ďalšej historicko-kritickej analýze textu, lebo iba ona nám môže pomôcť potvrdiť alebo vyvrátiť tieto domnienky.

Prvou a súčasne aj jednou z hlavných Erasmových úvah o politike je štátna forma a hľadanie jej ideálnej podoby. Pre humanistov Erasmovho formátu je to priam povinnosť, keďže nadväzovali na antické vzory. Nemôže nás preto prekvapiť, že úvodnú pasáž venuje princípu voľby vládará.²⁰ Samotný rozsah tejto pasáže (zopár krátkych odsekov), ako aj spôsob argumentácie (pri výbere vládará uvádza typický *topos* vládará ako kormidelníka)²¹ však naznačujú, že dôraz bude položený inde. Vzápätí totiž konštatuje, že „*teraz je takmer všade zaužívané, že človek sa vládarom už narodí.*“²² Konštatovanie vychádzajúce z reality vtedajšieho sveta: mocnosti vtedajšej Európy boli monarchiami, navyše monarchiami na dynastickom princípe (Tudorovci v Anglicku, rod z Valois vo Francúzsku, Habsburgovci vo svojich dedičných dŕžavách).²³ Dedičnými monarchiami bola aj väčšina ostatných európskych štátov. Výnimku tvorili (aspoň ústavne) iba Švajčiarska konfederácia a talianske republiky (benátska, florentská, janovská a sienská), aj tam však moc končila v rukách rodovej aristokracie, resp. dominujúcej rodiny (ako napríklad Medicejovci vo Florencii). Erasmus akceptoval monarchiu ako súčasť poriadku sveta, v tomto (azda iba jedinom) bode sa zhoduje väčšina autorov analyzujúcich Erasmovo politické myslenie.²⁴ Problém je v tom, že to bol iba východiskový bod, na ktorom Erasmus začal koncipovať svoju štátoprávnu ideu.

Ešte predtým, než budeme pokračovať v jej náčrte a komparácii s dobovými reáliami, musíme zdôrazniť, že pre Erasma ostáva volebný princíp atraktívny. Zachovať ho chce, z dnešného

¹⁵ *Julius exclusus e coelis* vyšiel anonymne tlačou v roku 1513. Jeho autorstvo bolo zrejme každému, no ako poznamenáva Faludy, vždy, keď sa ho na to spýtali, obratne sa tomu vyhol, hoci jeho hrdosť nikdy nedovolila, aby to celkom poprel. FALUDY: Erasmus..., s. 142.

¹⁶ Ide najmä o *Dulce bellum inexpertis* (Sladká je vojna pre tých, ktorí ju nepoznajú), ďalej *Scarabeus aquilam quaerit, Aut regem aut fatuum nasci oportet, Spartam nactus es, Tributum a mortuo exigere, Ut fici oculis incumbunt a Sileni Albiicibiadis*, hoci v tom posledne menovanom sú Erasmove politické názory vyjadrené skôr cez nutnosť cirkevnej reformy. Jednotlivé vydania Erasmových Adagií podrobne analyzoval BIERLAIRE, Franz: *Érasme et ses Colloques: Le livre d'une vie. Préface de Léon-E. Halkin. Travaux d'humanisme et renaissance N° CLIX.* Genève : Librairie Droz S. A., 1977, 137 s. *Dulce bellum inexpertis* sa objavuje už vo vydaní Adagií z roku 1508. Ale kým tu, ako upozorňuje J. H. Hexter, obsahoval Erasmov komentár iba 40 slov, vo vydaní z roku 1515 sa už rozrástol na mohutnú útočnú protivojnovú esej obsahujúcu zhruba 11 000 slov. HEXTER: *The Vision...*, s. 69. Evidentný dôkaz rastu záujmu Erasma o veci verejné, osobite však práve o otázku vojny a mieru ako nástrojov politiky.

¹⁷ TRACY: *The Politics...*, s. 8.

¹⁸ Jedným z výstupov jeho učiteľského postavenia bol aj latinský preklad Isokratovho spisu, ktorý pod názvom *De institutione principis* venoval Karolovi, ako to spomína aj v dedikácii *Výchovy kresťanského vládará: Isokratovými poučeniami o spravovaní kráľovstva preloženými do latinčiny sme tá už obdarovali.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 134.

¹⁹ Porovnaj: FALUDY: Erasmus..., s. 153.

²⁰ Volebný princíp bol súčasťou politického života aténskej demokracie i rímskej republiky. Do konštrukcie svojej *Politeie* ho zakomponoval aj Platón (pre Erasma jedna z najvýznamnejších antických autorít). Vid': PLATÓN: *Štát.* In: *Dialógy II.* Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1990, s. 7-356; a najmä PLATÓN: *Zákony.* In: *Dialógy III.* Preklad Július Špaňár. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1990, s. 177-541.

²¹ ERASMUS: *Institutio...*, s. 136.

²² *Caeterum ubi nascitur princeps, non eligitur, quod ... et nostris temporibus ubique fere receptum est.* Tamže.

²³ Porovnaj: MACKENNEY, Richard: *Evropa šestnáctého století.* Praha : Vyšehrad, 2001, s. 240-264. (Ďalej len: MACKENNEY: *Evropa...*).

²⁴ TRACY: *The Politics...*, s. 35; MESNARD: *L'essor...*, s. 124; PHILLIPS: Erasmus..., s. 93.

pohľadu trochu netypicky, pre učiteľa budúceho vladára: „*kde neexistuje možnosť voľby vladára, tam musí byť rovnako svedomito zvolený ten, kto bude vychovávať budúceho vladára.*“²⁵ Súvisí to s jeho humanistickým presvedčením o dôležitosti úlohy vzdelania v živote človeka, a keď je vzdelávaným človekom budúci vladár, otvára to možnosť ovplyvniť priamo politiku štátu. Ako upozorňuje H. Harth, *studia humanitatis* v 15. storočí (ale platí to rovnako aj pre 16. storočie) neboli iba čisto súkromným programom osobného vzdelávania a literárnej výchovy, ale pripravovali evidentne oveľa viac na určité pozície a verejné funkcie v dobových politických inštitúciách.²⁶ Vôbec teda nepreháňame, ak tvrdíme, že pre Erasma je vladárov učiteľ rovnako dôležitý, ak nie dôležitejší ako samotný vladár. A tak sa popri typickom „kniežacom zrkadle“ na stránkach jeho *Institutio* môžeme stretnúť aj s akýmsi „učiteľským zrkadlom“, v ktorom pomerne obširne stanovuje požiadavky kladené na učiteľa budúceho vladára.²⁷ Méta dobre vychovaného vladára je taká dôležitá, že pri spôsoboch výučby neváha pripustiť aj istú mieru utilitarizmu, či pragmatizmu.²⁸ Nároky kladené na učiteľa budúceho vladára sú u neho maximalistické, preto by sme sa nemali pozastavovať ani nad tým, že pre učiteľa, ktorý sa spreneveril svojmu postaveniu, žiada trest smrti,²⁹ ktorý rozhodne nepatrí medzi bežnú výbavu výkonu funkcie kresťanského vladára a v iných prípadoch ho odporúča ako krajné riešenie, ku ktorému treba pristúpiť iba vtedy, keď sa už vyčerpali všetky možnosti na nápravu.³⁰ Z Erasmusom naznačených konotácií („*ak však aktuálnosť tejto veci je na prekážku tomu, aby sme dokázali presvedčiť*“),³¹ ako aj z jeho nasledujúcich vyjadrení („*Teraz veru môžeme často vidieť, že nielen dojký, kamaráti a sluhovia sa líškajú vladárovým deťom, ale že aj samotný učiteľ a vychovávateľ vykonáva svoje poslanie tak, že za svoj cieľ si nekladie to, aby urobil vladára čo najlepším človekom, ale aby urobil seba samého čo najbohatším.*“)³² vyplýva, že vplyvu výchovy na charakter vladára pripisoval kardinálny význam a dával to do priameho súvisu s aktuálnymi spoločenskými pomermi. Žiaľ, uvedené konotácie sú príliš všeobecné (ako je to ostatne u Erasma častým javom), aby sme mohli ukázať prstom na nejaký konkrétny prípad. Navyše, ak opomenieme samotného Erasma, vo funkciách vladárskych učiteľov by sme našli naposolp Erasmusových kolegov – humanistov, ba dokonca jeho dôverných priateľov (Th. More v Anglicku, či G. Budé vo Francúzsku³³).

Erasmus bol kresťanským (biblickým) humanistom. Hoci svoj názorový svet s pohľadom na cirkevnú reformu v korelácii s dobovou spoločnosťou a humanistickou vzdelanosťou obhajoval predovšetkým vo svojom diele *Rukoväť kresťanského bojovníka*,³⁴ jeho odraz sa vinie celým

²⁵ *Ubi potestas non est deligendi principem, ibi pari diligentia deligendus erit is, qui futurum instituat principem.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 137.

²⁶ HARTH, Hélène: *L'épistolographie humaniste entre professionnalisme et souci littéraire: l'exemple de Poggio Bracciolini.* In: *La correspondance d'Érasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983. Travaux de l'Institut Interuniversitaire pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme, VIII.* Bruxelles : Université libre de Bruxelles, 1985, s. 139.

²⁷ ERASMUS: *Institutio...*, s.140-142.

²⁸ *Robiť musíme vždy to isté, ale v spôsoboch sa musíme prispôbiť podmienkam.* Tamže, s. 142. Tu musíme konštatovať, že rovnako zaujímavé by bolo podrobiť tento Erasmov spis aj analýze z hľadiska pedagogického v komparácii s jeho ďalšími dielkami pedagogického charakteru a v súvzťažnosti s humanistickými zásadami výchovy. Toto však nie je predmetom tejto práce.

²⁹ Tamže, s. 176.

³⁰ Tamže, s. 196-197.

³¹ *Quod si rei novitas obstat, quo minus persuaderi queat...* Tamže, s. 176.

³² *At nunc saepenumero videmus fieri, ut non nutrices solum ac sodales ministrique principum liberis adulentur, verum et ipse praeceptor moderatorque puericiae suum agat negotium non huc spectans, ut principem dimittat meliorem, sed ut ipse discedat locupletior.* Tamže.

³³ Guillaume Budé dokonca v roku 1519, zjavne inšpirovaný Erasmusom a jeho *Výchovou kresťanského vladára*, píše *L'insitution du prince* pre francúzskeho kráľa Františka I., hoci ako podotýka Tracy, jeho politické názory sú celkom odlišné od tých Erasmových. TRACY: *The Politics...*, s. 9.

³⁴ *Enchiridion militis Christiani* – 1. vydanie vyšlo v roku 1503 v Antwerpách u Th. Martensa. ALLEN: *Opvs...*, Tomus XII., s. 21. Erasmus v ňom veľmi výstižne vyjadruje základný myšlienkový a názorový systém svojho životného diela. Porovnaj: MARKIS, Simon: *Rotterdam Erasmus.* Debrecen : Gondolat, 1976, s. 159.

Erasmovým dielom. V našom prípade ho odráža už samotný názov analyzovaného spisu, t. j. reč v ňom nie je o hocakom vládárovi, ale o vládárovi kresťanskom. Niektoré zásadné tézy svojej koncepcie cirkevnej a de facto aj spoločenskej reformy vychádzajúcej z princípov hnutia *Devotio moderna* necháva zaznieť aj priamo v radách kresťanskému vládárovi. Pomyslenou zásadou číslo jedna kresťanských humanistov bol návrat k Svätému písmu ako ku základnému a hlavnému prameňu kresťanstva, ktorý by mal byť zároveň aj žriedlom argumentácie tak pre kňaza, ako aj pre vzdelanca, či štátnika.³⁵ V tomto duchu je jednou z prvých Erasmových požiadaviek kladejných súčasne na vládára aj vládárovho učiteľa „*nevyhnutnosť, aby Kristovo učenie, vhodne zozbierané, nasal hneď z prameňov, z ktorých ho možno čerpať nielen v tej najčistejšej, ale aj najúčinnejšej podobe.*“³⁶ Odmietnutie sprostredkovateľskej úlohy cirkvi medzi človekom a Bohom (výsady, ktorú predreformačná cirkev samozrejme hojne využívala a zneužívala) už neznie iba reformne, ale priam revolučne: „*Nemysli si však, že Kristus je prítomný iba v obradoch, to jest v jeho prikázaniach, ktoré sa ako-tak dodržiavajú a v inštitúciách cirkvi. Kresťanom nie je ten, kto bol pokrstený, kto bol birmovaný, kto sa zúčastňuje na bohoslužbe, lež ten, kto vnútorným precítením prijíma Krista a svojím zbožným konaním to aj vyjadruje.*“³⁷ V duchu (vtedy ešte len) reformných (nie reformačných) požiadaviek na cirkev sa vyslovuje proti „kupovaniu si“ odpustkov v akejkol'vek podobe: „*Nemysli si, že sa Kristovi stačí zavďačiť tým, že vyšleš svoje vojnové loďstvo proti Turkom, či tým, že vystaviaš kaplnku alebo kláštor.*“³⁸ Božiu milosť má totiž zaručenú iba ten, kto súc kresťanom žije ako kresťan, a toto platí bez výnimky aj pre vládára. Logickým vyústením je potom definícia vlády v duchu evanjelia: „*Medzi kresťanmi je vláda správou vecí verejných, nie panovaním a kraľovaním je dobrodením, nie tyranidou.*“³⁹ Erasmov kresťanský vládár je potom starostlivým otcom,⁴⁰ *princeps imago Dei* – obrazom Božím.⁴¹ Slovmi M. Del-

³⁵ Nástojčivé uprednostnenie evanjelií pred inými cirkevnými autoritami zaznieva pri argumentácii proti vojne. Viď: ERASMUS: *Institutio...*, s. 215.

³⁶ „*huius dogmata commode collecta protinus combibat idque ex ipsis statim fontibus, unde non solum purius hauriuntur, verum etiam efficacius.* Tamže, s. 142. Aké miesto pripisuje Erasmus Sv. písmu vyplýva aj z jeho „rebrička“ odporúčanej literatúry budúcemu vládárovi, kde na prvom mieste odporúča k čítaniu *Šalamúnove prislovia, Kazateľ a Knihu múdrosti*, potom *evanjeliá*. Nekompromisne však odmieta dovtedy prevažujúcu teologickú interpretáciu (*non ut puer ab obstentatore interprete quatuor illis sensibus torqueantur* [nie preto, aby ho ako skostnatý vykladač Písma mučil štyrmi význammi]) akcentujúc praktickú stránku aplikovateľnú priamo v živote človeka. Porovnaj: Tamže, s. 180.

³⁷ *At rursum ne putaris Christum situm esse in cerimoniis, hoc est in praeceptis dumtaxat utcumque servatis et ecclesiae constitutionibus. Christianus est non qui lotus est, non qui unctus, non qui sacris adest, sed qui Christum intimis complectitur affectibus ac piis factis exprimit.* Tamže, s. 147.

³⁸ *Ne putaris te Christum satis tibi demeriturum, si classem miseris in Turcas, si sacellum aut monasteriolum extruxeris.* Tamže, s. 147-148.

³⁹ „*inter quos principatus administratio est, non imperium et regnum beneficium est, non tyrannis.* Tamže, s. 159. Zdá sa, že pre Erasma je to základná definícia vlády, lebo sa k nej opakovane vracia: *Christianum imperium nihil aliud esse quam administrationem quam beneficentiam quam custodiam.* [Kresťanská vláda totiž nie je ničím iným, ako spravovaním, dobrodením, ochranou.] Tamže, s. 164. Podobne charakterizuje vládu vo svojom Božom štáte aj Sv. Augustín: *Illi in principibus ejus, vel in eis quas subjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac serviunt invicem in charitate, et praepositi consulendo, et subditi obtemperando.* (De civ. Dei XIV, 28.) AUGUSTINUS, Aurelius: De civitate Dei libri XXII. In: *Patrologiae Cursus Completus, sive bibliotheca universalis ... omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Innocentii III tempora floruerunt ... Series Prima.* Tomus XXI. S. Aurelii Augustini Tomus Septimus. Accurante J.-P. Migne. Excudebatur Et Venit Apud Editorem, In Via Dicta D'Amboise, Prope Portam Lutetiae Parisiorum Vulgo D'Enfer Nominatam, Seu Petit-Montrogue, 1841, s. 436. (Ďalej len: AUGUSTINUS: De civitate Dei...) [Prvému (civitas terrena) vládne v jeho panovníkoch a národoch, ktoré ujarmuje – je to žiadostivosť po vláde. V druhom (civitas Dei) si slúžia vo vzájomnej láske aj predstavení starostlivosťou, aj poddaní poslušnosťou.] – Slovenský preklad podľa: AUGUSTÍN: Boží štát. II. zväzok. Z latinského originálu preložili Ján Kováč, Štefan Dian a Matej Pätoprstý. Druhé, jazykovoupravené vydanie. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 40. (Ďalej len: AUGUSTÍN: Boží štát, II...); *Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed providendi misericordia.* (De civ. Dei XIX, 14.) AUGUSTINUS: De civitate Dei..., s. 643. [Nerozkazujú z túžby po ovládaní, ale z povinnosti pomáhať. Ani nie z pýchy byť prvým, ale z milosrdenstva starať sa o iných.] – Slovenský preklad podľa: AUGUSTÍN: Boží štát, II..., s. 242.

⁴⁰ *Bonus princeps non alio animo debet esse in suos cives, quam bonus paterfamilias in suos domesticos.* [Dobrý vládár musí mať k svojim občanom rovnaký vzťah, ako má dobrý otec rodiny voči členom svojej rodiny.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 160.

court to, čo nám tu Erasmus predstavuje kresťanská, je kresťanská doktrína kráľovskej moci, ktorá ma zdroj v súhlase ľudu.⁴² Erasmus napokon nezabudne pripomenúť, že „úlohou kazateľov bolo, aby z mysli ľudí celkom vyhnali náchylnosť k nesváru,⁴³ aby potom dobové reálie ostro kontrastujúce s touto požiadavkou využil na priamu kritiku cirkvi a jej predstaviteľov pri rozdávaní vojnových konfliktov.⁴⁴

Bolo nevyhnutné upozorniť na prítomnosť týchto Erasmových cirkevno-reformných názorov (interpretovaných neskôr – po Lutherovom vystúpení nesprávne ako *reformačných*, keďže Erasmus sa po prvotnom otáľaní jednoznačne postavil proti *reformácii* cirkvi a do konca svojho života ostal zástancom jej *reformy*) aj v *Institutio*, pretože ako trefne poznamenal Mesnard, Erasmova politická akcia spočíva v reformovaní Európy návratom k Evanjeliu.⁴⁵

Vráťme sa však teraz k ďalším dobovým reáliám, ktoré nachádzajú odraz v názoroch formulovaných Erasmom. Kritika spoločnosti nadobúda celkom reálne rozmery v podobe kritiky šľachty. Erasmus útočí a spochybňuje samotnú opodstatnenosť tohto stavu: „*obrazy a sochy predkov, rodostromy a všetka tá pompa nasledovníkov, ktorými sa húfy šľachticov tak zoženšteno vystatujú, sú iba prázdne slová, lebo iba to možno nazvať urodzeným, čo povstalo z čestnosti.*“⁴⁶ Erasmovo ostrie útočí nielen na to, čo možno nazvať „životným štýlom“ dvorských kruhov, t. j. zábavy, hazardné hry, pitky, sladké ničnerobenie...,⁴⁷ čo je odsúdenia hodné čisto aj z hľadiska kresťanskej morálky. Nie, Erasmus v kritike šľachty ide oveľa ďalej a ako humanistický intelektuál sa stáva hovorcom tretieho stavu, ktorý si začína uvedomovať svoju hodnotu pre spoločnosť a štát: „*Ctiť si teda treba počestné remeslá a nie oceňovať sladké ničnerobenie šľachtickými titulmi, aby som sa príležitostne zmienil aj o tomto probléme. Nerobím to preto, aby som zmenšoval úctu voči tým, ktorí sa narodili do urodzených rodín, ak urobia zadosť zásluhám svojich predkov a ak vynikajú všetkým tým, z čoho šľachta pôvodne vzišla. Inak, ak sú takí, akých dnes môžeme vidieť tak mnoho: zmäkčili od ničnerobenia, zoženštení od rozkoší, nevzdelaní v nijakých vedách a umeniach, zato sú to milí spoločníci do zábavy, vášniví hazardní hráči, aby som nehovoril hneď tie najhnusnejšie veci, potom sa pýtam – prečo sú takíto ľudia uprednostňovaní napríklad pred obuvníkmi či roľníkmi?*“⁴⁸

⁴¹ *Quod deus in universo, quod sol in mundo, quod oculus in corpore, hoc oportet esse principem in republica.* [Čím je Boh vo všehomíre, slnko vo svete a oko v hlave, tým musí byť vládár v štáte.] Tamže, s. 171. Tracy v tom vidí odkaz na starú doktrínu kozmickej hierarchie, a to nielen v zmysle rétorikom, ale aj v ideovom, t. j. že Erasmovo štátoprávne zmysľanie bolo vo svojej podstate veľmi konzervatívne. TRACY: *The Politics...*, s. 35.

⁴² DELCOURT, Marie: *Érasme. Préface de Pierre Jodogne. Commentaire de Franz Bierlaire.* Éditions Labor. Bruxelles, 1986, s. 94. (Ďalej len DELCOURT: *Érasme...*). Erasmus striktno odkazuje svojmu vládarovi: *...consensus enim principem facit...* [vládárom sa stávaš iba na základe spoločného súhlasu] ERASMUS: *Institutio...*, s. 167.

⁴³ *Concionatorum partes erant dissidiorum affectus ex animis vulgu penitus revellere.* Tamže, s. 218.

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ MESNARD: *L'essor...*, s. 91.

⁴⁶ *...imagines ceras stemmata et totam illam caduceatorum pompam, qua procerum vulgus muliebriter intumescit, nomina esse inania, nisi quicquid est hoc nominis ab honesto fuerit profectum.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 144.

⁴⁷ Tamže, s. 145. Keď už hovoríme o „životnom štýle“ šľachty, Erasmus sa neubrání tomu, aby kritizoval aj druh literatúry, ktorý sa v týchto kruhoch teší obľube: *At hodie permultos videmus Arcturis, Lanslotis et aliis id genus fabulis delectari...* [Aj dnes môžeme vidieť, ako veľmi mnohí nachádzajú záľubu v povestiach o Artušovi, Lancelotovi a im podobných hrdinoch.] Tamže, s. 179. Od roku 1499 sa Erasmus opakovane vracia do Anglicka, kde nachádza vzácných priateľov aj štedrých mecenášov. Ako ešte uvidíme aj v ďalšom, do Erasmových názorov sa tým pádom dostávajú narážky, či postrehy na anglické reálie, resp. jeho pobyt tam.

⁴⁸ *Habendus igitur honos utilibus artificis nec iners ocium nobilitatis titulo donandum, ut obiter et hoc indicem. Non quod bene natis suum honorem detrahā, si respondeant maiorum imaginibus et iis rebus praeellant, quae primum nobilitatem pepererunt. Alioqui si tales sunt, quales hodie plerosque videmus, molles ocio, voluptatibus effoeminati, omnium bonarum artium imperiti, tantum belli comessatores, strenui aleatores, ne quid dicam obscoenus, quid est, obsecro, cur hoc hominum genus calceariis aut agricolis praeferatur?* Tamže, s. 198. Tracy v tejto súvislosti upozorňuje na zaujímavý názorový posun u Erasma, pretože kým *Institutio* útočí na aristokratickú kultúru od koreňov, o dvanásť rokov starší *Panegyricus* zahrňuje chválou Filipa ako jedného z tých, ktorý naplňajú tradičný burgundský ideál rytierstva. TRACY: *The Politics...*, s. 18.

Na margo jeho kritiky životného štýlu a módy šľachtických kruhov treba pripomenúť aj vcelku okrajovú, no pre humanistu predsa len významnú kritiku takých vied, ako je astrológia (pôvodne veda o hviezdach, t. j. to, čo dnes pomenúva pojem astronómia, nadobúda u Erasma už svoj pejoratívny nádych v dôsledku nánosu veštevstva, ktoré je kvôli rozvoju vied a poznatkov človeka nútené hľadať pre seba „vedecké overenie“⁴⁹) a alchymia, ktoré svoj úspech (najmä v kruhoch, ktoré to dokážu finančne aj oceniť) čerpajú z dôverčivosti a neznalosti človeka.⁵⁰

Protí absolútnej moci vládnuvich vrstiev vystupuje aj v ďalšom ohľade, keď popiera legitimitu otroctva, resp. nevoľníctva: „*Keďže od prirodzenosti sa všetci ľudia narodili ako slobodní a poddanstvo vzniklo v rozpore s touto prirodzenosťou, čo dokonca uznali už aj zákony pohanov, uváž, ako sa nesvedčí, aby si kresťan uzurpoval moc nad kresťanmi, ktorých ani zákony nechcú robiť otrokmi a ktorých Kristus vykúpil zo všetkého otroctva.*“⁵¹ V dôsledku zámorských objavov zo začiatku 16. storočia naberie nový dych aj klasické otrokárstvo. Erasmove vyjadrenia sa však toho netýkajú. Vôbec otázka zámorských objavov a nových území, do ktorých môžu európske štáty (vrátane Španielska Karola V.) expandovať, ostáva na pokraji Erasmovho záujmu. Či skôr vidí za tým jednoznačne násilné expandovanie a tým aj popretie ním pertraktovanej kresťanskej morálky pri držaní oprát vlády.⁵² A tak jediné jeho priame vyjadrenie vzťahujúce sa na rodiaču sa koloniálnu politiku európskych mocností zaznie pri náruživej obrane mieru, keď uzavretie mieru medzi kresťanmi svojou hodnotou nevyváža nič iné: „*Ak to niekto uskutoční, urobí tak ďaleko nádhornejšiu vec, než keby zbraňami dobyl celú Afriku.*“⁵³

Erasmov pohľad na európske štáty na začiatku 16. storočia je vo všetkých ohľadoch negatívny: „*Štát je zvnútra rozvracaná záujmovými skupinkami, sužovaný vojnami, zločinom, ktorý sa dostáva do všetkých oblastí, bezuzdným zderstvom privádzajúcim ľud do osidel smrti, hladomorom, bohatou šľachtou nespravodlivo utláčajúcou nižšie vrstvy, skorumpovanými úradníkmi rozhodujúcimi nie podľa práva, ale podľa svojej ľubovôle a uprostred toho všetkého si vládár bezstarostne hádže kocky, akoby nemal čo na práci.*“⁵⁴ Zaiste, v tejto charakteristike treba do istej miery vidieť aj rétorický prístup k téme vychádzajúci zo zosilňujúceho efektu protikladov. Akýsi náznak Augustínovho *Civitas terrena*, ktorý je v takom ostrom protiklade k jeho *Civitas Dei*. Erasmus podobne svojmu kresťanskému vládrovi stavia pendantov v podobe súčasných (no nikdy nie menovite konkretizovaných) neschopných vládarov, ktorí sú pre svoj štát pohromou.⁵⁵ Napriek

⁴⁹ ERASMUS: *Institutio...*, s. 177.

⁵⁰ *Quaedam artes ob hoc reiectae sunt a legibus, quod nimium affines essent imposturae et plerumque dolo tractarentur, velut astrologia et alchimistica quam vocant, etiam si fieri potest, ut aliquis hisce rebus recte utatur.* [Niektoré vedy, ako napríklad astrológia či alchymia, sú zákonmi zakázané, lebo sú príliš blízko k podvodu, ba mnohokrát podvod aj využívajú, hoci nie je vylúčené, že v niečom môžu mať aj pravdu.] Tamže, s. 215. Aj z tohto, v podstate opatrne formulovaného stanoviska, evidentne vyplýva, že ešte aj v 16. storočí sa veštecká astrológia a alchymia tešila veľkej obľube zjavne nielen na panovníckych dvoroch, ale aj v kruhu humanistických učencov, hoci sa k tomu verejne nepriznávali.

⁵¹ *Cum natura genuerit omnes homines liberos et praeter naturam inducta sit servitus, quod ethnicorum etiam leges fatentur, cogita quam non conveniat Christianum in Christianos usurpare dominium, quos nec leges servos esse voluerunt et Christus ab omni servitute redemit.* Tamže, s. 165.

⁵² Faludy konštatuje, že Erasmus sa ešte pred vydaním *Institutio* vyjadril na margo kolonizácie zámorských území, že v ich prípade ide iba o maskovanie lúpeží za šírenie kresťanstva. (FALUDY: Erasmus..., s. 155). V tomto duchu sa Erasmus vyjadruje aj v samotnom *Institutio*, ale nie v súvislosti s expandovaním do zámorských území, ale v súvislosti s vojnou proti Turkom. *Iam si fidei negotium agitur, ea martyrum tolerantia, non militum copiis aucta illustrataque est; sin de imperio de opibus de possessionibus pugna est, etiam atque etiam videndum est nobis, ne res ea parum sapiat christianismum.* [Ak ide o vec viery, potom tú radno šíriť a velebiť jedine trpezlivosťou martýrov, nie šikmí vojakov. Ak sa však bojuje o moc, bohatstvo a územie, potom si znovu a znovu musíme klásť otázku, či to ešte vôbec je zlučiteľné s kresťanstvom.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 218.

⁵³ *Id si quis praestiterit, is rem longe splendidiorem confecerit, quam si totam Africam armis subegerit.* Tamže, s. 219.

⁵⁴ *Subvertitur respublica factionibus, bellis affligitur, latrociniorum plena sunt omnia, expilationibus immodicis plebes ad famem et laqueum adigitur. Opprimuntur ab iniquis proceribus tenues; corrupti magistratus non quod ius est, sed quod libet faciunt et inter haec velut ociosus tum alea ludit princeps.* Tamže, s. 170.

⁵⁵ Porovnaj: tamže, s. 168 a s. 173, kde doslova píše: *Quanquam nunc eo redierunt quorundam principum mores, ut haec duo multum inter se pugnare videantur, vir bonus et princeps, planeque stultum et ridendum habeatur in principe boni viri facere mentionem.* [A] keď v súčasnosti sa mravy jednotlivých vládarov tak zopsuli, že sa zdá, že tieto dva pojmy – dobrý

tomu však Erasmus ostáva citlivým pozorovateľom pomerov a v jeho drobnokresbách a narážkach možno identifikovať konkrétne osoby, lepšie povedané, konkrétne panovnícke dvory. Paradoxne, resp. sme presvedčení, že celkom úmyselne, je objektom kritiky aj samotný habsburský panovnícky dom.⁵⁶ Na prvom mieste môžeme uviesť dynastickú sobášnu politiku, vďaka ktorej si Habsburgovci položili základy svojej ríše, no pre Erasma je neprijateľná,⁵⁷ a to z viacerých dôvodov: v prvom rade zárukou pevného a prosperujúceho štátu by mal byť vládár pochádzajúci z jeho územia, ktorý pozná mravy a zvyky svojho ľudu a naopak, aj ľud má už skúsenosťou overenú dôveru voči svojmu vládrovi; nevyklučuje však aj možnosť prichodu vládrova z cudziny.⁵⁸ Má to však jednu podmienku – mal by ich spájať spoločný jazyk, vzájomná blízkosť a podobnosť mravov a zvykov.⁵⁹ Napriek v súvislosti s Erasmom toľko proklamovanému univerzalizmu, výčitkám smerujúcim k tomu, že svojou politickou koncepciou nezakladá, resp. nerozvíja žiaden reálne existujúci štát, ale iba imaginárnu a v reálnych podmienkach neuskutočiteľnú *res publica Christiana*,⁶⁰ v týchto slovách tušíme nejasne daný hlas v prospech národných štátov, čo v podmienkach začiatku 16. storočia nepredstavuje ani tak politický realizmus, ako skôr závan nových časov a politickú jasnozrivosť. Toto nemôže prekryť ani jeho zúfalstvo nad vojnami a vzájomnou nenávisťou, do ktorej tieto národné štáty vháňajú egoistické záujmy jednotlivých monarchov, ba aj cirkevných predstaviteľov.⁶¹ Je pochopiteľné, že tieto nejednoznačné a niekedy až príliš ostro formulované Erasmove vyjadrenia lákajú k nesprávnym zjednodušeniam, že Erasmus bol jednoznačne proti koncepcii národných štátov.⁶² Naopak Mesnard aj Tracy tušia v pozadí Erasmových názorov podhubie nizozemskej politickej scény a zdôrazňujú jeho národnú ukotvenosť.⁶³ Práve tú ukotvenosť, ktorú tak úspešne spochybnil svojim životopisom Erasma J. Huizinga, čím iste prispel k upevneniu mýtu o Erasmovej apolitickosti a univerzalizme.

Odmietnutie sobášnej dynastickej politiky Habsburgovcov však v Erasmovom podaní zaznie ešte raz a oveľa nástojčivejšie. V podstate tejto problematike venuje celú jednu kapitolu svojho spisu o *Výchove kresťanského vládrova* nazvanú *Vládrovo príbuzenstvo*.⁶⁴ Opäť svojím prenikavým pohľadom odhaľuje podstatu dynastických sobášov, ktoré majú zabezpečiť iba ďalšie

muž a dobrý vládár – medzi sebou sa neznajú a celkom za hlupáka a na smiech je ten, kto o dobrom človeku hovorí v spojitosti s vládrovom.]

⁵⁶ Napokon Erasmus sám naznačuje, že dobrým učiteľom vládrova bude iba ten, kto sa mu nebude báť povedať pravdu do očí a v prípade potreby ho aj pokarhať. Viď tzv. „učiteľské zrkadlo“ – cit. 27.

⁵⁷ ...*non perinde mihi probantur receptae iam principum cum exteris et maxime cum semotis nationibus affinitates*. [Nedá sa mi súhlasiť s vžitým zvykom vládrovov, ktorí vstupujú do príbuzenstva aj s cudzími, neraz veľmi vzdialenými národmi.] Tamže, s. 184.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ Tamže, s. 207.

⁶⁰ Slovami M. Delcourt *štát konformný s Erasmovými princípmi sa nepodobá na nič, ani na vojnychtivé monarchie 16. storočia a už vôbec nie na moderné štáty, ktoré zakladajú svoje bezpečnosť na národných armádach*. DELCOURT: Erasmus..., s. 104. Pre Á. R. Várkonyi zas sen novoveku, predstavujúci mier medzi panovníkmi a národmi, ktorý Erasmus so svojimi uhorskými, poľskými, rakúskymi a španielskymi prívržencami ponúkol pre strednú Európu ako alternatívu. VÁRKONYI, R. Ágnes: Erasmus és tanítványai Közép-Európában. Alternatívák Mohács után. 1526 – 1556. In: Műhely, 1993, roč. XVI., č. 2, s. 45.

⁶¹ *Nunc fere Gallum odit Anglus non ob aliud, nisi quod Gallus est; Anglum Scotus, tantum quia Scotus est; Germanum Italus, Elvetium Suevus atque item de caeteris; regio regioni invisa, civitas civitati*. [Teraz to však zhruba vyzerá takto: Angličan nenávidí Francúza jednoducho iba preto, že je Francúzom, Škót, lebo je Škótom, nenávidí Angličana, Talian Nemca, Šváb Švajčiara a mohli by sme takto pokračovať aj ďalej, lebo jeden kraj nenávidí druhý, jeden štát nenávidí druhý.] ERASMUS: Institutio..., s. 218.

⁶² Tak napríklad aj Faludy zvedený Erasmovými pacifistickými názormi dospieva k presvedčeniu, že Erasmus nenávidel nacionalizmus ako najväčšiu prekážku ďalšieho rozvoja európskej civilizácie, jednoty a mieru. FALUDY: Erasmus..., s. 141.

⁶³ Mesnard obsiahlo argumentuje, že Erasmus bol zainteresovaný aj národne, pričom reálne korene jeho politickej filozofie treba hľadať v už spomínanom rodnom Nizozemsku. MESNARD: L'essor..., s. 131-135. Tracy to špecifikuje ešte bližšie, keď v Erasmových názoroch nachádza politický postoj charakteristický pre národnú, resp. frankofilnú stranu v habsburskom Nizozemsku. TRACY: The Politics..., s. 39.

⁶⁴ *De principum affinitatibus*. In: ERASMUS: Institutio..., s. 208-209.

rozmnnoženie moci a bohatstva jednotlivých vladárskych dynastií bez toho, aby riešili akútne problémy doby: „*Keby príbuzenské vzťahy medzi vladármi zabezpečili svetový mier, prijal by som si, aby všetci vladári boli navzájom poprepájaní bárs aj šesťstonásobnými príbuzenskými zväzkami. Na čo však bolo dobré existujúce príbuzenstvo pred pár rokmi, keď škótsky kráľ Jakub so svojim po zuby ozbrojeným vojskom zaútočil na Anglicko?*“⁶⁵ Záver je jasný: dynastické sobáše nielenže neodstraňujú príčinu vojen, práve naopak, vojny o dedičstvo budú čoraz častejšie a nemilosrdnejšie.⁶⁶ A tak v závere kapitoly mení svoj tón, ktorý odrazu apeluje: „*Ostatne dobrý vladár pokladá svoju vládu za úspešnú iba vtedy, ak je postarané aj o prospech štátu a nedá mi, aby som nedodal, ak so svojimi dcérami nenaloží tak neľudsky, ako sa niekedy stáva, že sú poslané sťaby do vyhnanstva do vzdialených krajín, k ľuďom tak cudzím svojim jazykom, výzorom aj zvykmi, aj keď by omnoho šťastnejšie radšej žili medzi svojimi, hoci aj v skromnejších podmienkach. Dúfam, že týmto zvykom, hoci vidím, že sa stáva zaužívaným, ešte možno zatriasť. Predsa len sa mi zdalo byť náležité na to upozorniť, ak by sa náhodou prihodilo niečo neočakávané.*“⁶⁷ Erasmus taký opatrný vo svojich formuláciách (*Príklady zámerne neuvádzam, aby som nikoho neurazil.*),⁶⁸ ale predsa taký konkrétny, aj keď bez uvedenia konkrétnych mien. Pod narážkou na „vladárovu sestru, ktorá by bola šťastná aj s menej vznešeným mužom“, s ktorou sa stretávame v úvode tejto kapitoly, aj pod narážkou na „vladársku dcéru, ktorej životný údel tak neľudsky dopredu určuje jej vlastný otec“, má Erasmus na mysli jednu a tú istú osobu – Máriu Habsburskú, mladšiu sestru Karola a Ferdinanda, vnučku Maximiliána I. Ešte iba niekoľko mesačnú ju Maximilián zaslúbil vtedy ešte nenarodenému potomkovi jagelovského panovníckeho dvora.⁶⁹ Stal sa ním neskorší uhorský panovník Ľudovít II. Jagelovský. Diplomatically dojednaný sobáš sa stáva aktuálnym práve v čase vzniku tohto Erasmovho spisu (v roku 1515 vo Viedni spečatili plánovaný zväzok zás nubami). Preto ten zdvihnutý Erasmov varovný prst. Azda tu treba hľadať počiatky Erasmovej pozornosti venovanej uhorskému panovníckemu páru (Mária sa stáva uhorskou kráľovnou v roku 1522), ktorá je opätovaná náklonnosťou najmä kráľovnej Márie. Bez pochyby v tom musíme hľadať aj príčinu vzrastajúceho záujmu Erasma o stredo európsky priestor, čo nachádza odraz vo formovaní jeho názorov na vedenie vojny proti Turkom. Erasmov zdvihnutý varovný prst s odôvodnením, *ak by sa náhodou prihodilo niečo neočakávané*, napokon predsa len nadobúda pôvodne netušený, vizionársky rozmer. Bitka pri Moháči v roku 1526 mení nielen politickú mapu Európy, ale z 21-ročnej Márie Habsburskej činí aj nešťastnú vdovu, ktorá si dáva sľub, že sa už viackrát nevydá.⁷⁰

Priamy dôsledok dynastických sobášov vidí v oslabení panovníckej autority, čo má za následok aj zhoršenie, či „zdivočenie“ pomerov v štáte (viď jeho hodnotenie spoločenských pome-

⁶⁵ *Si principum inter se affinitas praestaret orbi tranquillitatem, optarem omnes sexcentis affinitatibus esse colligatos. At quid ante paucos annos profuit affinitas, quominus Iacobus Scotorum rex infestis copiis invaderet Angliae fines?* Tamže, s. 208. Erasmus tu celkom aktuálne reaguje na vojnu z rokov 1512-1513, ktorú viedol škótsky kráľ Jakub IV. Stuart v spojení s francúzskym kráľom Ľudovítom XII. proti anglickému kráľovi Henrichovi VIII. Vojna vypukla napriek tomu, že Henrich VII., otec Henricha VIII., sa snažil zaistiť bezpečnosť svojho štátu dynastickými sobášmi – svoju dcéru Margaret vydal za škótskeho kráľa Jakuba IV., ďalšiu dcéru Máriu zas za francúzskeho kráľa Ľudovíta XII. Henrichovi VIII. sa podarilo poraziť škótske vojsko v bitke pri Flodden (9. 9. 1513), v ktorej padol aj samotný škótsky kráľ Jakub IV.

⁶⁶ Na tomto mieste sme svedkami jednoznačného odmietnutia politiky habsburského panovníckeho domu, ktorú svojho času Matej Korvín parafrázujú Ovidiov verš z Listov Heroín (*Bella gerant alii, Protesilaus amet*) charakterizoval okridlene: *Bella gerant alii, tu felix Austria, nube!* [=Vojny nech vedú si iní, ty, šťastné Rakúsko, sa ožeň!] KUŤÁKOVÁ, Eva et alii: Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. Praha : Svoboda, 1994, s. 72.

⁶⁷ *Caeterum bonus princeps non aliter iudicat suas res prospere habere, nisi cum reipublicae commoditatibus consulitur; ut ne dicam interim, quod hac via non admodum humaniter agitur cum ipsis puellis, quae nonnunquam in procul semotas regiones ad homines lingua specie moribus ingenii dissimillimos velut in exilium relegantur, felicius apud suos victurae ut aliquanto minore strepitu. Quamquam autem hanc consuetudinem video receptiorem, quam ut sperem posse convelli, tamen visum est admonere, si quid forte praeter spem evenerit.* Tamže, s. 209.

⁶⁸ *Ab exemplis consulto tempero, ne quid offendam quemquam.* Tamže.

⁶⁹ POHL: Habsburkové..., s. 153.

⁷⁰ Je to jeden z hlavných motívov, ktorý potom vedie Erasma k spisaniu útechy venovanej Márii Habsburskej pod názvom *Vidua Christiana*, ktorá vyšla u Frobenia v Bazileji v roku 1529.

rov – cit. 54), najmä v prípade, ak sa panovník zdržuje mimo hraníc svojho štátu a vládne de facto z cudziny prostredníctvom regentov. Táto prax však opäť najviac sedí pre politiku Habsburgovcov a na vlastnej koži ju mohol pocítiť akurát Erasmov rodný kraj – Nizozemsko. Ako príklad uvádza práve Filipa Pekného: „*Lebo podľa všeobecnej mienky aj kráľa Filipa nám odňalo toto cestovanie, ktoré na ríšu dolahlo nie menej ako vojna, ktorú toľko rokov viedol v Nizozemsku.*“⁷¹ Negatívne reaguje aj na fakt, že Karol bol vychovávaný v Nizozemsku, hoci má nastúpiť na španielsky trón, kým na španielskom dvore bol vychovávaný jeho mladší brat Ferdinand: „*Zaiste by som bol najradšej, keby sa vládár narodil a bol vychovaný tam, kde bude aj vládnuť, pretože iba tak sa medzi nimi nadviaže a upevní puto priateľstva a nakoľko povstane z prirodzeného vzťahu, stane sa zdrojom dobroprajnosti.*“⁷² Tu však treba dodať, že do pôvodných dynastických zámerov Habsburgovcov zasiahol osud, či náhoda – najprv predčasnou smrťou Karolovho otca, potom neúspechom Ferdinanda Aragónskeho zabezpečiť si priameho mužského potomka. Už sme spomínali, že Erasmus definuje panovnícku vládu súhlasom ľudu a je to ústredná téza jeho politickej doktríny, ku ktorej sa neustále vracia.⁷³ Nevyhnutnou podmienkou úspešnej vlády je preto vzájomná dôvera založená na vzájomnom poznaní: „*Dav sa desí všetkých novôt, a preto ich nenávidí, aj keby boli dobré. Naproti tomu zlo, ktoré dôverne pozná, neraz miluje. Z uvedeného vyplývajú dve výhody: jednak bude vládár priaznivejšie naklonený svojim poddaným a celkom sa s nimi stotožní, jednak aj ľud bude úprimne žičiť svojmu vládarovi, ktorého ochotnejšie spozná.*“⁷⁴ Erasmov vládár preto musí byť na očiach ľudu,⁷⁵ musí prejavovať záujem o praktické problémy každodenného života svojich poddaných, doslova musí vedieť narábať s verejnou mienkou. Už sme uviedli, že v pozadí Erasmovho politického myslenia je jeho ukotvenosť v národnom rámci Nizozemska. Zaujímavým spôsobom sa to prejavuje práve vo výpočte praktických úloh vláдаря, v rámci ktorých by mal zabezpečovať každodenné potreby svojich poddaných. V prvom rade ho posielala na návštevy miest, ktoré môžu zohrať rozhodujúcu úlohu pri podpore panovníka: „*K jeho poslianiu patria aj menej dôležité veci, ale ani tie nie sú nehodné vláдаря, nech by bol hocako veľkým: k takýmto miestom priradiť napríklad napríklad návštevy miest.*“⁷⁶ Rovnako ako zdôrazňovanie významu miest pre vládera, aj konkrétne úkony spojené s týmito mestami evidentne poukazujú na nizozemskú realitu: „*Jeho zámerom však musí byť to, aby všetko urobil lepším: málo bezpečné mestá opevnil; dodal im lesk verejnými budovami, mostami, prístavmi, chrámami, nábrežiami, vodovodmi; zamorené miesta vyčistil, buď ich presťahovaním alebo vysušením okolitých močiarov; nevyhovujúcim tokom riek dal vyhlbiť nové korytá; more uvoľnil alebo spútal podľa toho, čo je prospešné ľuďom; postaral sa o obrobenie opustených polí, aby bolo dostatok obilia; tam, kde sa niečomu nedarí, prikázal pestovať iné, napríklad: nech nie sú vinice tam, kde sa urodí víno zlej kvality, no obilie by sa urodilo dobré.*“⁷⁷

⁷¹ *Nam ea res [peregrinatio] omnium opinione et Philippum nobis ademittit et non minus afflixit ditionem illius quam bellum tot iam annos cum Ghelriis gestum.* ERASMUS: Institutio..., s. 185.

⁷² *Equidem optarim principem natum et educatum apud eos, quibus sit imperaturus, quod optime coeat et coalescat amicitia, quoties a natura proficiscitur initium benevolentiae.* Tamže, s. 184.

⁷³ *Quid est enim, quod principem tantum facit, nisi consensus obsequentium?* [Ved' čo je to, čo robí vláдаря takým veľkým, ak nie súhlas jeho poddaných?] Tamže, s. 203.

⁷⁴ *Vulgus et bona ignota horret oditque; contra mala nota nonnunquam amantur. Ea res geminum adferet commodum, nam et princeps propensior erit in suos et omnino magis pro suis habebit et populus magis ex animo favebit et lubentius agnoscat suum principem.* Tamže, s. 184.

⁷⁵ Tamže, s. 210.

⁷⁶ *Sunt his minutiora quaedam, sed non indigna quamvis magno principe: lustrare civitates...* Tamže, s. 211. S obdobím humanizmu sa spája aj rozmach miest. Neznamená to však, že by európske štáty s prevažujúcim rurálnym charakterom odrazu začali nadobúdať čisto urbánny ráz. Mackenney uvádza, že na začiatku 16. storočia obývalo mestá okolo 2 percent európskej populácie, kým na konci 16. storočia to bolo 3,5 percenta. MACKENNEY: *Evropa...*, s. 105. Neodškriepiteľná je však intenzita rozvoja týchto miest. Navyše v rámci Európy existovali aj výnimky, kde sa už v období stredoveku vytvorili „zhluky miest“ prosperujúcich najmä vďaka obchodu, neskôr aj priemyslu. Takouto urbánnou zónou vynikalo práve Nizozemsko. Tamže, s. 110.

⁷⁷ *...sed hoc animo, ut omnia reddat meliora, quae parum tuta sunt communiat, publicis aedificiis ornet, item pontibus porticibus templis ripis aquaeductibus; loca pestilentiae obnoxia purget vel mutatis aedificiis vel disiccatis paludibus.*

Základom zdravého štátu a teda aj zdravej spoločnosti je podľa Erasma fungujúca rodina. O tom niet pochýb. Vyjadruje sa k tomu na viacerých miestach, aj keď hovorí o sobášnej politike vládarov. Ako ohrozenie štátu preto vníma cudzoložstvo, ktoré sa podľa jeho mienky šíri ako zhubný nádor aj preto, „že zákony sú dnes menej prísne na cudzoložníkov, ako tomu bývalo kedy-si.“⁷⁸ Erasmus sa prezentuje aj „zasvätenými“ poznatkami z manželského života, ktoré mohol odporozovať najmä počas pobytu v rodine svojho priateľa Th. Morea, kde sa zdržiaval dlhšie v období rokov 1509-1511.⁷⁹ Napriek liberálnemu duchu, ktorý vládol v rodine tohto anglického humanistu a Erasmovho dôverného priateľa, sa Erasmov názor na postavenie ženy v spoločnosti v tomto období príliš nelíši od vtedy zaužívaného náhľadu: žena má poslúchať a milovať svojho manžela. Odráža sa to i v spomínaných narážkach v *Institutio*, kde manželské spolužitie využíva ako podobenstvo pre vládu vládará.⁸⁰ Aj Erasma však musela očariť vzdelaná a inteligentná prvá manželka Th. Morea, ako aj výchova, ktorú obaja uplatňovali na svoje deti (na Erasma však podľa všetkého najviac zapôsobila ich dcéra Margaret). A tak v rámci modelu štátom podporovaného vzdelávania mládeže,⁸¹ ktorý je síce tiež absolútne novou požiadavkou, avšak vychádzajúcou a plne sa zhodujúcou s humanistickou koncepciou výchovy,⁸² osobitne vymedzuje aj potrebu vzdelávania dievčat.⁸³ Christ-von Wedel naznačuje aj istý názorový posun v Erasmových vyjadreniach o postavení a úlohe ženy:⁸⁴ kým vo svojich skorších spisoch pripúšťa iba nadanie žien pre vzdelávanie, vo vydaní *Familiarium colloquiorum opus* z roku 1524 nachádzame už aj rozhovor vzdelanej ženy s nevzdelaným opátom, kde už pripúšťa prevahu ženy nad mužom a naznačuje svoju náklonnosť intelektuálnej emancipácii ženy.⁸⁵ Erasmus teda ženu pokladá za rovnocennú s mužom, ale nie za rovnoprávnú.⁸⁶ Na druhej strane, ako už zo spomínaného rozhovoru v zbierke

Amnes incommode fluentes alio derivet. Mare pro commoditate publica vel admittat vel arceat. Neglectos agros colendos curet, quo magis suppetat annonae vis. Parum utiliter cultos aliter coli iubeat, veluti ne illic vineta sint, ubi vinum cultura indignum provenit et frumenta gigni possunt. ERASMUS: *Institutio...*, s. 211-212.

⁷⁸ *Cur autem hodie minus seviatur in adulteros, in quos olim vehementer saeviebant leges...* Tamže, s. 200. Erasmus sa na tomto mieste odmieta bližšie zaoberať týmto stavom a hľadaním príčin. Bližšie sa k tomuto problému vracia vo svojich *Familiarium colloquiorum opus*. V diele, ktoré pôvodne vzniklo ako študijný materiál pre hodiny latinčiny, ktorými si zarábala na živobytie počas svojich univerzitných štúdií v Paríži od roku 1495 do roku 1499. Prvé, dokonca neautorizované vydanie tohto diela sa objavilo až v roku 1518. Pod Erasmovou redakciou vyšlo v roku 1519. Potom od roku 1522 až do roku 1533 11 reedícií prináša stále nové doplnky, takže z pôvodnej „latinskej štylistiky“ vzniká humanisticky angažované dielo, v ktorom sa na pozadí rozhovorov fiktívnych ľudí v konkrétnych životných situáciách vyjadruje k aktuálnym spoločenským otázkam a problémom svojej doby.

⁷⁹ ALLEN: *The age...*, s. 194-195.

⁸⁰ *Primum discat uxor, quomodo et quibus nominibus sit amandus maritus, deinde ille talem praestet, qui recte possit amari. Ita populus assuescat optimis et princeps quod optimum est praestet.* [Najprv sa musí manželka naučiť, ako a prečo by mala milovať muža, potom aj manžel musí ukázať, že je tým, koho možno naozaj ľúbiť. Podobne si musí aj ľud privyknuť na dobro a vládar mu musí ukázať, čo tým dobrom je.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 184.

⁸¹ Tamže, s. 188.

⁸² Podľa Mesnarda Erasmus týmto obrazne korunuje dielo renesancie, keď myslí racionálne na masy ľudu a do kompetencie štátu kladie aj verejné vzdelávanie. MESNARD: *L'essor...*, s. 101.

⁸³ ERASMUS: *Institutio...*, s. 188. Ostatne Erasmus v týchto úvahách nebol vôbec osamotený. Omnoho ďalej v nich zašiel španielsky humanista Juan Luis Vives vo svojich prácach *De officio mariti* a *De institutione feminae Christianae*.

⁸⁴ CHRIST-VON WEDEL, Christine: Hatással voltak-e a magyar erasmisták Erasmusra? A nőkérdés és a béke ügye. Fordította: Csász Róbert. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003, roč. CVII, č. 2-3, s. 140. (Ďalej len CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*)

⁸⁵ ÉRASME: *Colloques. Traduction et présentation Étienne WOLFF. Volume I. Paris : Imprimerie Nationale, 1992, s. 372-379.* Erasmus však stále zostáva verný téze, že žena ako slabší jedinec musí patriť pod nadvládu muža; manžel však musí schvaľovať štúdiá svojej manželky.

⁸⁶ Podľa Christ-von Wedel to bol až Ján Henckel, svedník kráľovnej vdovy Márie Habsburskej, kto tým, že vyzval Erasma k napísaniu *Vidua Christiana*, ho vlastne primäl aj k preformulovaniu svojho názoru na ženy. Tým, že Erasmus tam dáva Márii Habsburskej za vzor starozákonnú Juditu, ju vlastne povzbudzuje k tomu, aby sa angažovala v politike. CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*, s. 143-144. Ak by sme teda mali sformulovať možnosti ženy vo verejnom živote podľa Erasmovho názoru, potom platí, že pre ženy je najvhodnejšie ženské správanie, no ak to nevyhnutnosť vyžaduje, potom musia rozhodne využiť svoju prevahu nad zbabelými a pomýlenými úradníkmi – v takom prípade musia odložiť všetku svoju cudnosť a rovnako ako starozákonná Judita, svojou autoritou sa musia vzoprieť aj mužom a postaviť sa do služieb dobrej veci. Porovnaj: CHRIST-VON WEDEL: *Hatással...*, s. 145.

jeho *Dôverných rozhovorov* vyplýva, nemal pochopenie pre kontemplatívny spôsob života v kláštoroch, ktorý človeka vytrháva z reality a robí ho, podľa Erasma, neužitočným pre spoločnosť, pre štát.⁸⁷ V tomto duchu radí aj svojmu vládarovi: „*To snád' štátu aj osoží, ak je v ňom istý počet kláštorov. Je však aj taký druh utiahnutia sa, v ktorom nečinná záhaľka vyplňa celý život, a s tým sa vonkoncom nedá súhlasiť.*“⁸⁸ Podobne odmietavý postoj zaujíma aj voči žobravým rádom a žobrákom všeobecne, ktorých viní, že do svojho postavenia sa dostali vlastným zapríčinením, a preto ich káže prinútiť do práce alebo vypovedať z krajiny.⁸⁹ V záhaľke, nech je akéhokoľvek pôvodu, totiž vidí hrozbu pre štát. Výnimku z toho tvoria iba starí a chorí, o ktorých by sa mal štát postarať v starobincoch a špitáloch.⁹⁰ Dá sa povedať, že v prípade tých, ktorí sa do svojho biedneho postavenia dostali nie vlastnou vinou, sa dokonca prikláňa k pozitívnej diskriminácii: „*V tomto ohľade sa však treba prikloniť k tomu, aby tým najbezbrannejším sa napomáhalo, pretože práve tí najbiednejší sú v živote viac vystavení neprávosťiam. Keďže im teda osud nedopraje takú ochranu, musí to zaistiť ľudskosť zákonov. A tak zákony by mali tvrdšie postihovať zhanobenie chudáka ako urážku boháča, viac úplatného úradníka ako vierolomného plebeja, viac zločinného patricija ako zločiny páchajúceho človeka z ľudu.*“⁹¹

Pravdaže, nevyhnutnou súčasťou fungujúceho štátu sú zákony. Erasmus tejto oblasti venuje jednu z najobsiahlejších kapitol svojho spisu nazvanú *Prijímanie zákonov, resp. ich opravovanie*.⁹² Na jednej strane sa vyslovuje za čo najmenší počet zákonov, aby neboli kontraproduktívne a namiesto poriadku, nevyvolávali zmätok.⁹³ Opäť však raz môžeme Erasma usvedčiť skôr z rétorickosti než z pragmatizmu. Ostatne minimum zákonov nepožadoval len Erasmov antický vzor – Platón, ale obdobne k tejto veci pristupuje aj Erasmov kolega na poli politickej teórie – Thomas More v *Utopii*.⁹⁴ Napokon celá táto kapitola Erasmovho diela nevybočuje z rámca morálnych predpisov, ktoré dáva svojmu vládarovi, azda práve tu však najviac chýba ten praktický rozmer, ktorý sledujeme v ďalších častiach jeho *Institutio*. Ako konštatuje P. Mesnard, nestačí dať štátnikom morálne predpisy, ktoré by určovali ich konanie; je potrebné, aby tieto predpisy boli podopreté pozitívnou doktrínou vlády, lebo inak hrozí, že ostatnú čistou abstrakciou a nenaplnia svoj význam – presiaknuť a riadiť sociálny život ľudí.⁹⁵ A tak, okrem už spomínaných súvislostí, tu nachádzame iba jednu pasáž, v ktorej je inšpirovaný svojou vlastnou životnou skúsenosťou: na začiatku roka 1500, pri návrate zo svojho prvého pobytu v Anglicku, sa mu prihodila nemilá udalosť – na základe platného zákona zakazujúceho vývoz všetkého zlata a striebra z krajiny vydaného ešte Eduardom III., ktorý len nedávno predtým obnovil Henrich VII., mu boli napriek zárukám jeho vplyvných anglických priateľov (Morea a Mountjoya) zhabané všetky peniaze, ktorými mu

⁸⁷ Za jeho negatívnym vzťahom k monasticizmu treba vidieť aj osobnú skúsenosť, keď po predčasnej smrti svojich rodičov bol zverený do kláštornej výchovy a v roku 1488 bol viac-menej prinútený zložiť mniške sľuby v reholi riadnych kanonikov sv. Augustína v Steyne. *Vita contemplativa*, aj keď mu umožnila prvý dotyk s *bonnae litterae*, však zjavne nie je Erasmovou voľbou, a tak využíva prvú možnosť pre *vita activa*, ktorá sa mu naskytne ponukou miesta sekretára biskupa z Cambrai, Henricha z Bergenu v roku 1493. Porovnaj: HUIZINGA: Erasmus..., s. 16.

⁸⁸ *Et fortassis expediat reipublicae monasteriorum esse modum. Est enim et hoc oculi genus quoddam, praesertim quorum vita parum probata fuerit et ociosam et ignavam transigant vitam.* ERASMUS: *Institutio*..., s. 198.

⁸⁹ Tamže.

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ *Verum in hanc partem magis propendeant, ut imbecillioribus subveniatur, quod humiliorum fortuna magis exposita sit iniuriis. Quod igitur in fortunae praesidiis diminutum est, id legum exaequet humanitas. Proinde acrius puniant violatum pauperem quam offensum divitem, corruptum magistratum quam perfidum plebeium, facinorosum patricium quam obscurum.* Tamže, s. 199.

⁹² *De legibus condendis aut emendandis.* In: ERASMUS: *Institutio*..., s. 194-204.

⁹³ Tamže, s. 195.

⁹⁴ MORUS, Thoma: *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque nova Insula Utopia auctore clarissimo viro Thoma Moro.* In: Thomas Morus. Herausgegeben von W. Michels und Th. Ziegler, Berlin, 1895. Lateinische Literatur-Denkmäler des XV-XVI. Jahrhunderts von M. Herrmann. No II., str. 87.

⁹⁵ MESNARD: *L'essor*..., s. 119. Je evidentne na škodu, že sa Erasmus necháva zatahnuť na toto viac technické pole; nielenže nemá dostatočné právnické znalosti, ale pociťuje aj istý odpor chápať právo oddelene od morálky. Porovnaj: Tamže.

jeho štedrý anglickí mecenáši chceli pomôcť.⁹⁶ Erasmus na túto neprijemnosť zjavne nezabudol ani po 15 rokoch, keď ako príklad zneužitia zákona úradníkmi uvádza, ako colníci, ktorí boli pôvodne určení na ochranu pocestných a hostí, teraz všade „obmedzujú pocestných, obťažujú hostí, okrádajú obchodníkov, a aj keď zo dňa na deň toto zdaňovanie narastá, o ochrane poškodných už nepadne ani slovo. A tak pôvodný zmysel, kvôli ktorému toto ustanovenie vzniklo, sa úplne rozplynul a pôvodne prospešný zákon sa chybou jeho vykonávateľov zvrhol na načisto tyranický.“⁹⁷ Časť vnútropolitických aj zahraničnopolitických problémov štátu teda pripisuje úradníkom, ktorí zneužívajú svoje právomoci a postavenie, korumpujú a nechávajú sa korumpovať.⁹⁸ Erasmus sa snaží hľadať riešenie tohto problému v tom, aby úradník nemal záujem na výkone svojich právomocí.⁹⁹ Azda netreba ani dodávať, že takéto riešenie je v praktickej politike nerealizovateľné.

S požadovanou reformou štátnej správy idú v súlade aj niektoré zaujímavé ekonomické postrehy. Za prvoradú úlohu panovníka pokladá zníženie daní za cenu obmedzenia verejných výdavkov, čo sa dá podľa Erasma dosiahnuť najmä dvoma cestami: jednak prepustením nadbytočného úradníckeho aparátu, ktorý aj tak nič nerobí, a keď robí, tak iba pre vlastné vrecko; jednak neúčastou na vojnových výpravách, resp. podobných akciách (pravdepodobne má na mysli kolonizačné výpravy).¹⁰⁰ V neúmerom daňovom zaťažení obyvateľstva totiž vidí potenciálnu hrozbu vnútornej bezpečnosti štátu, keď napätie na strane zbedačených vrstiev, ktoré znášajú najväčšiu ťarchu financovania verejných výdavkov, môže prerásť do ozbrojeného prejavu nespokojnosti s vládou a vladárom, čiže do revolúcie.¹⁰¹ Erasmus vidí okrem už spomínaného celkového zníženia daňového zaťaženia obyvateľstva cestu, ako by sa dalo predísť takémuto vývoju, v zamedzení zvyšovania majetkovej nerovnosti.¹⁰² Jeho návrh neostáva iba v deklaratívnej rovine, veľmi dobre totiž vie, že si vyžaduje aktívne zásahy štátu do ekonomických, ale aj spoločenských vzťahov. K tým nevyhnutným zásahom štátu do sféry spoločenských vzťahov sa už vlastne vyjadril pri požiadavke na pozitívnu diskrimináciu chudobných v legislatívnej štátu. V oblasti ekonomických vzťahov to navrhuje zabezpečiť viacerými nástrojmi. V jeho vyjadreniach totiž nájdeme náznaky uprednostnenia progresívneho zdaňovania (chudobní musia platiť menej daní, ako bohatí);¹⁰³ na tovary a výrobky, ktoré sú predmetom každodennej spotreby najnižších vrstiev ľudu, ako je obilie, chlieb, pivo, víno, súkno a aj ďalšie veci, bez ktorých by človek nedokázal vyžiť, žiada uvaliť najnižšie dane;¹⁰⁴ naopak tovary a výrobky, ktoré pochádzajú z dovozu a sú predmetom spotreby najmä bohatých vrstiev spoločnosti, ako sú napríklad batist, hodváb, purpur, čierne korenie a iné koreniny, mastičky, perly a ďalšie veci tohto druhu, žiada uvaliť daň z luxusu.¹⁰⁵ Erasmus sa v týchto bodoch javí nielen ako citlivý pozorovateľ skutkového stavu vecí, ale aj nádejný reformný ekonóm.

Začiatok 16. storočia znamenal naozaj akési tvrdé prebudenie do reality ekonomických vzťahov. Morová epidémia, ktorá sa v podobe čiernej smrti prehnala väčšinou európskych krajín v polovici 14. storočia, spôsobila vážny negatívny zásah do demografického vývoja, ktorý sa nevyrovnal ani za celé 15. storočie. Nedostatok pracovných síl, s tým súvisiaca mzdová inflácia a

⁹⁶ HUIZINGA: Erasmus..., s. 35.

⁹⁷ *At nunc passim huiusmodi portoriis retinetur viator, vexantur hospites, expilantur negociatores, et cum in dies crescat exactio, tamen de tuendis illis nulla mentio est. Ita cuius gratia primum constitutio nata fuit, penitus sublatum est et res salubriter instituta vitio administrantium prorsus in tyrannidem versa est.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 201.

⁹⁸ Tamže, s. 201-202 a 206. Na margo toho môžeme len glosovať, že problém korupcie je starý ako dejiny štátu a práva vôbec. Mutatis mutandis sa objavuje v rôznych dobách a v rôznych podobách, no vo svojej podstate ostáva nezmenený a previazaný na mravy doby a človeka.

⁹⁹ Tamže, s. 206.

¹⁰⁰ Tamže, s. 189.

¹⁰¹ Tamže.

¹⁰² Tamže, s. 190.

¹⁰³ Tamže.

¹⁰⁴ Tamže.

¹⁰⁵ Tamže, s. 191.

pád cien potravín vytvorili podmienky pre nezdravé ekonomické prostredie, vytvárajúce ilúziu prosperity. Súčasne tieto pomery položili základy aj tej veľkej majetkovej nerovnosti, ktorá sa stala vypuklým problémom obdobia nasledujúceho.¹⁰⁶ Bolo nevyhnutné, aby sa táto nerovnováha vykompenzovala vychýlením do opačného extrému. Došlo k tomu práve na začiatku 16. storočia, keď bublina tejto idyllickej prosperity praská v dôsledku nárastu počtu obyvateľstva, prílevu tovarov a surovín z novoobjavených zámorských území, prekvitania obchodu a rozvoja miest ako odbytísk tovarov, čo spôsobuje revolúciu v cenách: padá cena práce a naopak neúmerne narastá cena základných potravín.¹⁰⁷ Erasmus túto nastupujúcu ekonomickú krízu datuje do obdobia po smrti Karola Smelého (zomrel v roku 1477)¹⁰⁸ a jej prejavy vidí v znehodnocovaní obehiva znížením obsahu drahého kovu, celkovej váhy, resp. veľkosti mince. Pre štát to podľa neho znamená hrozbu chaosu, ktorý je nebezpečnejší od akejkolvek tyranie.¹⁰⁹

Vidíme teda, že Erasmusovi sa skutočne podarilo výstižne pomenovať podstatu ekonomických problémov svojej doby. Zároveň návrhy, ktoré dáva s cieľom nápravy týchto problémov, pripúšťa aj moderná ekonomická veda.¹¹⁰

Napokon sa dostávame k poslednej, no zároveň i k hlavnej téme Erasmusovho pojednania o kresťanskom vladárovi, a tou je vojna a mier. Pre niekoho bežné nástroje politiky, pre Erasma však zásadný problém a v prípade mieru aj jediný možný cieľ politiky. Tomu zodpovedá aj kompozičná gradácia analyzovaného diela: ide o posledné štyri kapitoly – v troch z nich rozoberá nástroje dobovej politiky, ktoré by podľa všetkého mali slúžiť na predchádzanie vojnových konfliktov, ak už nedokážu nastoliť onen vysnívaný všeobecný mier medzi národmi, ktoré veria v toho istého Boha (*pax Christiana*).¹¹¹ Paradoxne tento neprichádza a miesto neho sa vladári, národy a štáty ocitajú vo vojnovom besnení, čomu zodpovedá záverečná kapitola celého diela – o rozpútaní vojny.¹¹² V prípade spojenectiev Erasmus môže pozorovať, ako sa štáty spájajú do výlučne účelových aliancií, len aby dosiahli prechodný prospech, čo im vôbec nebráni, aby sa v nasledujúcom okamihu obracali proti svojim pôvodným spojencom. Erasmus protinávrh je v tomto prípade úplne mimo reality – medzištátne zmluvy a spojenectvá pokladá za zbytočné, ba dokonca za škodlivé, keďže často sú predpokladom ďalšieho vedenia vojen. Miesto toho stavia svoj „kategorický imperatív“, že stačí byť kresťanom: „Medzi všetkými kresťanskými vladármi je tým najpevnejším a najposvätejším putom spojenectva už sám fakt, že sú kresťania.“¹¹³ Politická prax na začiatku 16. storočia mu však dáva za pravdu v tom, že nedodržiavanie slávnostne uzavretých zmlúv sa stáva pravidlom.¹¹⁴ Je ťažké jednoznačne určiť, komu vlastne Erasmus pripisuje vinu na tomto stave. Okrem generalizovania (nevzdelaní vladári, ich zlovoľní radcovia, učelia, či

¹⁰⁶ Porovnaj: CANTOR, Norman F.: Po stopách moru: černá smrť a svet, ktorý zrodila. Brno : BBart, 2005, s. 70.

¹⁰⁷ Porovnaj: MACKENNEY: Evropa..., s. 43-50.

¹⁰⁸ Erasmus tu opäť dokazuje, že keď ide o otázky praktickej politiky, uvažuje v intenciách Nizozemska.

¹⁰⁹ ERASMUS: Institutio..., s. 192. Podobné prejavy mala kríza, ktorá v rokoch 1525-1526 prepukla v oblasti stredoslovenských banských miest a napokon vyústila do baníckeho povstania.

¹¹⁰ Faludy to hodnotí ako liberálnu ekonomickú politiku kombinovanú s istou mierou štátnej kontroly a vidí za tým Erasmusovu nedôveru v ničím neobmedzenú voľnú súťaž, ktorú žiada kompenzovať opatreniami proti akumulácii súkromného kapitálu. FALUDY: Erasmus..., s. 155. Aj Trencsényi-Waldapfel konštatuje, že medzi Erasmusovými špeciálnymi znalosťami zaberajú dôležité, ak nie hlavné miesto práve ekonomické otázky. TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre: L'humanisme..., s. 213.

¹¹¹ Ide o kapitoly zaoberajúce sa spojenectvami (*De foederibus*. In: ERASMUS: Institutio..., s. 206-207); dynastickou politikou vladárov, ktorej sme sa už venovali v predchádzajúcom; a napokon vladárovým zamestnaním v mieri, či lepšie povedané, v prospech mieru (*De principum occupationibus in pace*. In: Tamže, s. 210-213).

¹¹² *De bello suscipiendo*. In: Tamže, s. 213-219.

¹¹³ *Inter omnes Christianos principes arctissimum simul et sanctissimum foedus est vel ob hoc ipsum quod Christiani sunt*. Tamže, s. 206.

¹¹⁴ *Quam igitur foedum non praestari, quae solennibus foederibus pacta sunt interpositis etiam iis rebus, quibus apud Christianos nihil potest esse sanctius. Et tamen videmus id cotidie usu venire, nihil addo, quorum vicio.* [Ako hanebné teda je nedodržať to, čo bolo dohodnuté uzatvorením slávnostných zmlúv, ktoré sú navyše zaručené tým, čo je pre kresťanov najposvätejšie. A predsa vidíme, že sa to stáva každodennou praxou, ani nedodávam, koho chybou.] Tamže, s. 206-207.

úradníci) môže mať na mysli aj celkom konkrétnu osobu, a to navyše osobu cirkevnú – iba nedávno zosnulého rímskeho pontifika Júlia II. Práve on bol diplomatom par excellence, ktorý pri uzatváraní a rušení medzinárodných spojenectiev videl vždy iba vlastný prospech, resp. prospech Pápežského štátu: v roku 1508 inicioval *Ligu z Cambrai*, v ktorej sa mu podarilo spojiť záujmy svoje, cisára Maximiliána I. a francúzskeho kráľa Ľudovíta XII. proti Benátkam pod zámienkou, že okupujú územia podľa práva prináležiace Sv. Stolici.¹¹⁵ Po porážke Benátok pri Agnadello v roku 1509 sa Július II. odrazu zľakol vojenskej prítomnosti Francúzska v Itálii, takže v roku 1510 už zostavuje Svätú ligu, v ktorej sa proti svojmu bývalému spojencovi podarí postaviť okrem Maximiliána I. aj španielskeho kráľa Ferdinanda Aragónskeho a švajčiarskych žoldnierov. Táto vojna sa však už pre neho skončila neslávne – víťazstvom Francúzov pri Ravene. Erasmus pokladá angažovanie sa Francúzov v Itálii¹¹⁶ za vôbec neospravedliteľné a v konečnom dôsledku sebazničujúce: „*Je známe, že Francúzske kráľovstvo je mocnejšie od všetkých ostatných štátov. Ešte mocnejšie by však bolo, keby nebolo zaútočilo na Itáliu.*“¹¹⁷ Ak už sú spojenectvá nevyhnutné, tak potom by mali byť prirodzené – uzatvárané s najbližšími susedmi, s tými, ktorých spája spoločný jazyk, vzájomná blízkosť a podobnosť mravov a zvykov. Naopak, Erasmus vylučuje spojenectvo s tými, „*ktorí sa od nás líšia svojím náboženstvom, ako sú napríklad pohanovia, alebo tí, ktorých prozreteľnosť prírody od nás oddelila horami, moriami alebo obrovskými vzdialenosťami.*“¹¹⁸ Vyplyva z toho, že Erasmus vylučuje akékoľvek účelové spojenectvo medzi kresťanskými štátmi Európy a Osmanskou ríšou.

Zdá sa, že záver predposlednej kapitoly Erasmovho *Institutio*, ktorý súčasne tvorí akýsi úvod k jeho rozhorčenému prejavu proti vojnám, ktoré vedú kresťania medzi sebou, potvrdzuje našu domnienku, že Erasmus skutočne poukazuje prstom na pápeža Júlia II. ako na pôvodcu nielen nejedného vojenského konfliktu, ale tiež ako na človeka, ktorý vzhľadom na svoje postavenie a funkciu úplne kontraproduktívne prispel k relativizácii základných kresťanských hodnôt: „*Ved' ešte žiadne zatmenie Slnka nespôsobilu takú škodu ľuďom ako nesvár medzi pápežom Júliom a francúzskym kráľom Ľudovítom, ktorý sme len nedávno mohli so slzami v očiach sledovať.*“¹¹⁹ Jeho rozhorčenie je o to väčšie, že od pápeža ako najvyššej duchovnej autority očakával, že sa ujme funkcie sudcu v medzinárodných sporoch (viď ďalej). Toto však bolo a priori znemožnené jeho angažovaním sa v politických alianciách.¹²⁰

¹¹⁵ Pápež Július II. sa pri tejto príležitosti dokonca obrátil aj na Erasma, aby napísal pojednanie ospravedlňujúce vytvorenie ligy z Cambrai a jej požiadaviek. Erasmus však už vtedy nebol naklonený týmto politickým machináciám a podľa Faludyho v koalícii pápeža, cisára a francúzskeho kráľa videl reálnu hrozbu rozbitia benátskeho štátu, jedinej námornej moci v Európe dostatočne silnej na to, aby vzdorovala tureckej expanzii v Stredomorí. FALUDY: Erasmus..., s. 128.

¹¹⁶ Počiatky angažovania sa Francúzov v Itálii siahajú do roku 1494, keď si Karol VIII. po línii anjouovskej začal uplatňovať nárok na neapolský trón, ktorý dovtedy patrila aragónskym vládcom. Neúspešne sa tento spor snažila riešiť granadská zmluva s Ferdinandom Aragónskym. Po Karolovi VIII. v roku 1498 nastupuje na francúzsky trón Ľudovít XII., ktorý pokračuje v italskej vojenskej politike svojho predchodcu (už spomínané ligu z Cambrai a Sv. liga proti Francúzom). Krátka prestávka vo vojenských aktivitách Francúzov v Itálii nastala v rokoch 1513-1514, keď sa po boku Škótska dostali do vojny s Angličkom. V roku 1515 umiera Ľudovít XII. a na jeho miesto nastupuje František I., ktorý si nárokuje aj titul vojvodu milánskeho. Po víťazstve pri Marignano v roku 1515 sa mu Miláno ovládnuť aj podarilo. Z minulosti sa však už vynára tiež spor o neapolské kráľovstvo ovládaného Španielmi, ktorých od roku 1516 reprezentuje Karol V. Tu treba hľadať korene vleklého, znovu a znovu oživujúceho vojnového konfliktu medzi Františkom I. a Karolom V., ktorý s prestávkami a so striedavým šťastím trval až do roku 1544 (mier v Crépy) a ktorý pretrval aj svojich protagonistov, takže sa ho podarilo ukončiť až ich synom a súčasne aj nástupcom Henrichovi II. a Filipovi II. (zmluva z Cateau-Cambrésis z roku 1559).

¹¹⁷ *Est quidem Francia regnum rebus omnibus omnium multo florentissimum. At multo esset florentius, si ab Italia impetenda temperasset.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 208.

¹¹⁸ *Illud in genere licet pronunciare non oportere arctius astringi his, quos religio diversa a nobis alienat, veluti cum ethnicis, aut quos naturae providentia alpihus aut fretis interiectis a nobis separat, aut quos immensum locorum spatium penitus a nobis semovit...* Tamže, s. 207-208.

¹¹⁹ *Nec enim ulla unquam eclipsis sic afflixit hominum genus, ut Iulii pontificis et Lodovici Galliarum regis dissidium, quod nuper et vidimus et flevimus.* Tamže, s. 213.

¹²⁰ Porovnaj: FALUDY: Erasmus..., s. 155-156. Naopak moderná historiografia vidí v tom, čo Erasmus odsudzoval ako hodnotový relativizmus a chaos, zrod novej kvality – svetskej diplomacie, ktorá sa ako plod typicky italského prostredia

Nie je tu priestor, aby sme hovorili obšírnejšie o Erasmovom pacifizme, o vývoji jeho názorov na vojnu, najmä v spojitosti s Turkami. Pristavíme sa iba pri základných tézach, ktoré vyslovuje k tejto problematike vo svojom *Institutio* všímajúc si najmä konkrétne historické pozadie, ktorým mohol byť ovplyvnený pri ich formulácii.

V prvom rade vojna je pre Erasma naozaj krajným riešením, ku ktorému možno prikročiť až vtedy, keď už boli zmarené všetky cesty, ako sa jej vyhnúť.¹²¹ Vojna je teda zlom, ktoré sa zo zla rodí a zlo prináša v každom ohľade. Vojna teda nemôže byť dobrá alebo spravodlivá. V tomto bode sa Erasmus nebojí postaviť zoči-voči uznávaným cirkevným autoritám – Augustinovi Aureliovi, či Tomášovi Akvinskému, ktorí pripúšťajú inštitút spravodlivej vojny, resp. ktorých názory sú zneužívané ich modernými vykladačmi. Zaštituje sa totiž autoritou pre kresťana najvyššou – novozákonnými textami Sv. písma: „Augustín vojnu občas nezavrhuje. Ježišovo učenie ju však úplne odmieta. Rovnako ju vždy zavrhujú aj apoštolovia. A samotní svätí otcovia, u ktorých sa hľadajú dôvody na ospravedlnenie vojen, koľkokrát ju oni zavrhujú a odmietajú? Prečo na nich všetkých nedbáme a nechávame sa zlákať iba tými, čo rozdúchávajú našu hriechnosť? A napokon, kto by do hĺbky analyzoval túto tému, zistil by, že sa nenájde vôbec nikto, kto by schvaľoval taký druh vojen, akými sa dnes všade hubíme.“¹²² Hanebnosť vojen teda podľa Erasma znásobujú zámienky, za ktoré sa ich protagonisti ukrývajú – národ, viera, spojenecké záväzky, medzinárodné právo. Tento fakt ho privádza na myšlienku zriadiť akýsi medzinárodný súdny dvor, ktorý by mal riešiť vznikajúce spory medzi štátmi, resp. ich vládnymi a sudcami. V ňom by mali byť cirkevné osoby, štátni radcovia, slovom humanistickí vzdelanci: „Ak medzi vládnymi vzbĺkne nejaký spor, prečo sa najprv neobrátia na rozhodcovské súdy? Je toľko biskupov, opátov a vzdelaných mužov, toľko vplyvných úradníkov, skôr oni ako porážky, drancovania a pohromy štátov by mali rozhodovať spory.“¹²³

Vojny sú zlé aj pre ekonomiku štátu – nevyhnutne vedú k zvyšovaniu verejných výdavkov, ktoré musí vládár kryť zvyšovaním daní. V konečnom dôsledku teda škodu utrpí aj štát, ktorý vo vojne zvíťazí. Erasmus sa teda snaží vo svojej obhajobe mieru kumulovať racionálne argumenty typu: zrátajme si, koľko nás stojí vedenie vojny a koľko by nás stálo udržanie mieru.¹²⁴ Veľmi dobre si však uvedomuje nevyhnutnosť obrany proti tureckej expanzii do Európy. Túto obranu v roku 1516 (v roku napísania *Institutio*) ešte nevidí v podobe bezpodmienečnej vojny s Turkami. Jeho neistota je daná nedôverou a skepsou, že či tí, ktorí by sa na takúto vojnu podujali, by ju viedli naozaj v mene obrany kresťanskej Európy a nie v mene svojich vlastných mocenských záujmov.¹²⁵ Aj tento Erasmov politický spis teda nesie známky pacifizmu. Koniec-koncov Erasmovo politické myslenie je už vo svojej podstate asociované s jeho bojom za mier (i keď, ako sme

šíri spolu s renesanciou do ostatných častí Európy a môžeme ju teda pokladať za fenomén politiky XVI. storočia. V spojení s vojnou ako účinnou zbraňou na jej presadzovanie sa zas stáva charakteristickým znakom etablovania včasno-novovekých európskych monarchií. Porovnaj: MACKENNEY: Evropa..., s. 241.

¹²¹ ERASMUS: *Institutio*..., s. 213-214.

¹²² *Augustinus uno aut altero in loco bellum non improbat. At tota Christi philosophia dedocet bellum. Apostoli nusquam non improbant. Atque illi ipsi sancti doctores, a quibus volunt uno aut altero loco probatum bellum, quot locis idem improbant ac detestantur? Cur his omnibus dissimulatis captamus, quod alat nostra vicia? Postremo si quis rem excutiat diligentius, is reperiet a nemine probatum hoc bellorum genus, quo nunc vulgo conflictamur.* Tamže, s. 215.

¹²³ *Quod si quod dissidium ortum fuerit inter principes, cur non potius ad arbitros itur? Sunt tot episcopi tot abbates et eruditi viri tot graves magistratus, quorum sententia rem confici decebat, potius quam tot stragibus tot expilationibus tot orbis calamitatibus.* Tamže, s. 216.

¹²⁴ *Et saepenumero maiore negotio et impensa demolimur oppidum, quam aliud novum condi poterat, ac bellum tanto sumptu tanto dispendio tanto studio curaque molimur, ut decima earum rerum portione pax constare poterit.* [A často stojí zbúranie mesta viac námahy a peňazí než založenie nového, lebo vedenie vojny nás stojí toľko peňazí, strát, námahy a starostí, že s desatinou z toho by sa dal udržať mier.] Tamže, s. 217.

¹²⁵ *Quin ut nunc sunt fere, per quos huiusmodi bella geruntur, citius fiat, ut nos degeneremus in Turcas, quam illi per nos reddantur Christiani. Primum hoc agamus, ut ipsi simus germane Christiani, deinde si visum erit, Turcas adoriamur.* [Terajšia situácia vypadá zhruba takto: skrze tých, čo vedú takúto vojnu, sa ľahko môže prihodiť, že skôr my upadneme na úroveň Turkov, ako sa z nich stanú kresťania. Najskôr teda musíme urobiť to, aby sme sami boli skutočnými kresťanmi, a potom, ak uznáme za potrebné, zaútočíme na Turkov.] Tamže, s. 218.

na niekoľkých príkladoch mohli vidieť, významnou mierou do neho vstupuje aj jeho súkromný život).¹²⁶

Erasmus napísal *Institutio*, aby dal vzor, akým by mal byť monarcha vychádzajúci z princípov kresťanského humanizmu. Napriek tomu, že mnohí Erasmovi vyčítajú, že bol typom kabinetného učenca, ktorý uzavretý do svojho sveta kníh a humanistickej učenosti ostal odtrhnutý od reálneho sveta, my sme sa tu snažili poukázať na to, že bol až veľmi dobrým a citlivým pozorovateľom sveta a spoločnosti okolo seba v celej jeho komplexnosti. To, čo pozoroval, však bolo v mnohých ohľadoch až príliš vzdialené jeho ideálu. Erasmov paradox podľa nášho presvedčenia spočíva v tom, že síce na jednej strane stavia svoj ideál, no súčasne ho v konfrontácii s realitou okolo seba usvedčuje z neaplikovateľnosti v praxi. Keby sa totiž jeho zásady mali naozaj uplatniť v reálnom živote, znamenalo by to totálnu zmenu spoločenského poriadku, čo si v jednom momente, akoby aj sám uvedomil: „*Toto všetko nehovorim preto, že by som si myslel, že treba dať za pravdu tým, ktorí s revolučnými heslami zúrivo útočia na život vladára...*“¹²⁷

Zusammenfassung

Die Konturen der Epoche im Werk *Institutio principis Christiani* von Erasmus

Institutio principis Christiani wird fürs erasmische politische Hauptwerk gehalten, in dem er die vom ideellen Herrscher und ideellen Staat angeforderten Grundprinzipien ausgedrückt hat. Trotzdem hat der Name Erasmus seinen ständigen Platz in der Geschichte der politischen Philosophie nicht gewonnen. Es gibt dafür mehrere Gründe, jedoch am häufigsten wird genannt, dass Erasmus seinen ideellen Staat nur auf Prinzipien der Evangelien aufgebaut hat, der nie realisierbar sein konnte.

Diese Studie stellt das Ziel, darauf hinzuweisen, dass die erasmische politische Denkweise dagegen aus der tatsächlichen Politik der existierenden Staaten und seiner Herrscher ausgegangen ist. Erasmus ist die Alltagsprobleme der Menschen, insbesondere des Mittelstandes bewusst geworden, und deswegen hat er eine Reihe der Massnahmen zur Verbesserung ihrer Lebensbedingung empfohlen. Sie beziehen sich ausser seinem Hauptthema – der Reform der Kirche und der Frömmigkeit – z. B. auf die Steuersenkung, die Vereinfachung des Reisens, den Kampf gegen die Korruption, den Bürokratieabbau, die Unterstützung der Ausbildungsförderung und die Verbesserung der Frauenposition. Er ist auch ein sehr guter Beobachter der Weltdiplomatie, die eben die Frucht der Epoche vom Humanismus ist. Er stimmt nicht dem Krieg als einem Mittel für die Durchsetzung ihrer Ziele zu.

Erasmus wollte die Probleme in seiner Epoche behandeln. Die Medizin, die er vorgeschlagen hat, haben letztlich jedoch den Rahmen der damaligen Monarchie gesprengt.

¹²⁶ HALKIN, Léon-E.: Érasme et la politique des rois. In: Die Humanisten in Ihrer politischen und sozialen Umwelt. Herausgegeben von Otto Herding und Robert Stupperich. Kommission für Humanismusforschung. Mitteilung III. Boppard : Harald Boldt Verlag, 1976, s. 113.

¹²⁷ *Non haec loquor quod istos probandos existimem, qui seditiosis clamoribus debacchantur in vitam principum...* ERASMUS: *Institutio...*, s. 176.

Žena na přelomu 19. a 20. století

(Společenské postavení českých žen a souvislosti jeho proměn)

JANA BUREŠOVÁ

Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Pokud usilujeme o rekonstrukci co nejuplněnějšího a nejpestřejšího obrazu sledované doby a její atmosféry, je nezbytné se zabývat i ženským prvkem ve společenském vývoji. Tímto zjištěním stojí před historiky závažný problém k řešení. Ženská problematika v dějinách patří zhruba posledních 25 let k jedné z priorit výzkumné práce ve světové historické vědě.

I české dějiny konce 19. a první poloviny 20. století je užitečné doplnit pohledem na ženskou společenskou pozici a její vývoj v dobových souvislostech a širokém vývojovém kontextu. Bibliografie dokládá, že tento aspekt ve výzkumu všech historických období dlouho chyběl a v podstatě mezi historiky ani výraznější povědomí o existenci daného problému neexistovalo.¹ Roli žen ve společnosti a její proměny začali čeští i slovenští historikové zkoumat a v prvotních studiích prezentovat až od devadesátých let 20. století.²

Ženská studia neznamenají pouze postavit do centra zájmu daný objekt, ženu a její uplatnění v mužském světě, nýbrž sledovat historické proměny ženské sebeidentifikace a to, jak ženy cítily svůj duševní potenciál. Je třeba zkoumat celý systém nástrojů, které vymezovaly ženě místo ve společenské hierarchii, počínaje nerovnoprávným postavením v právním systému a konče např. estetickými normami a dobovou morálkou.

Již ve starověkých společnostech přidělili muži ženám podřadné postavení, které bylo ospravedlňováno jako přirozený důsledek ženské psychické a fyziologické odlišnosti, která z nich údajně činila téměř jiný biologický druh. Rovněž mnohá náboženství pohlížela na ženu jako na bytost podřízenou mužovi. Dokládá nám to křesťanství, ještě výrazněji pak islám.

K udržení lidské společnosti byla a je naprosto nutným činitelem dělba práce. Vyžaduje, aby každý plnil v určitém postavení svůj úkol. Důležité místo v lidských dějinách měla dělba práce mezi mužem a ženou. Její harmonický vývoj byl v průběhu dějinného vývoje narušován. Touha po moci, panovačné snahy a násilnické tendence znemožnily, aby se dělba práce mezi mužem a ženou zdokonalila.

V tomto směru byla zlomovým obdobím zhruba před 4 tisíci lety doba bronzová. Z mužů se stali bojovníci a tato změna výrazně ovlivnila další podobu společenského vývoje. Do výrobního procesu stále zasahovalo i násilí, které působilo, že pro některé lidi se práce stávala výsadou, pro jiné porobou. Tím, že se kultura vyvíjela ve znamení touhy po moci, a zejména tím, že si někteří jednotlivci a některé vrstvy chtěli zajistit privilegia, dostala dělba práce zvláštní ráz, který ji ovládal až do 20. století a který způsobil, že má v lidské kultuře převahu muž. Dělba práce se totiž stala takovou, že privilegované vrstvě mužů zajišťovala nadvládu a nadprávi a že muži,

¹ Viz Bibliografie českých a československých dějin 1918-1995, Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990-1995, sv. I.-II., Praha 1997, 421 s. a 142 s. Bibliografie českých a československých dějin 1918-1999, Praha 1999.

² Např. výběrově: Velké ženy české, odb. redaktor Josef Hanzal, Praha 1997. Marie Macková, O senátorce Anně Chlebounové, Ústí nad Orlicí 1998. Milena Lenderová, K hřichu i k modlitbě, Praha 1999. Táž, Zdenka Braunerová, Praha 2000. Táž, Chytila patrola aneb prostitutky za Rakouska i republiky, Praha 2002. Božena Kopiczková, Historické prameny ke studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti, Praha 1992. Marie L. Neudorfllová, České ženy v 19. století, Praha 1999. Pavla Horská, Naše prababičky feministky, Praha 1999. Žena v dějinách Prahy, Praha 1996. Jana Burešová, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století, Olomouc 2001. Tünde Lengyelová (ed.), Žena a právo, Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004. Jolana Darulová, Katarína Košťalová (ed.), Sféry ženy, sociológia, etnológia, história, Banská Bystrica 2004. V mnoha tematických sbornících k různým historickým problémům, především k sociálním dějinám, najdeme od počátku devadesátých let 20. století řadu dílčích příspěvků k ženské problematice.

těžice ze svého mocenského postavení, uplatňovali svůj vliv na postavení ženy v dělbě práce a ve výrobním procesu ve svůj prospěch. Muži vymezili ženě okruh života a mohli prosadit životní formy, které jim jsou příjemné, kdežto ženám určili životní formy, které se především řídily hlediskem mužským. Až do 20. století trvala ustavičná snaha mužů po nadvládě nad ženou, a tím tedy i stálá nespokojenost žen s mužskými výsadami. Při úzké sounáležitosti obou pohlaví je pochopitelné, že takovéto napětí a stálé ořesy jejich duševní harmonie vedly k hlubokým poruchám vzájemného vztahu. Všechny historické doklady o životě lidské společnosti od doby, kdy se muži stali bojovníky, veškerá zařízení, tradiční založení, zákony, mravy a zvyklosti vydávají svědectví o mužově privilegovaném postavení. Toto postavení muže a ženy bylo pevně v lidské společnosti udržováno.³

Nadvláda mužů nebyla ovšem dána od přírody. Její historický původ má své kořeny právě v době, kdy se muži stali bojovníky. V bojích se sousedními národy připadal muži důležitý úkol, jehož konečně využil k tomu, aby definitivně na sebe strhl vedení. S tímto vývojem šel i vývoj soukromého vlastnictví a dědického práva, které byly učiněny podkladem mužské nadvlády tak, že dědicem a vlastníkem majetku býval zpravidla muž. O tom, že zřízení mužské nadvlády nebylo dáno přirozeně, svědčí i to, že k zajištění mužova panství bylo nutno vytvořit řadu zákonů. Vítězství muže znamenalo zároveň podmanění ženy. O podrobovacím procesu vydává výmluvně svědectví vývoj zákonodárství.

Nerovnoprávná pozice žen vynikla ještě více kolem poloviny 19. století, na počátku procesu vzniku moderního politického života, který byl vyhrazen výhradně mužům. Pro většinu žen byl charakteristický omezený obecný rozhled a nízká úroveň vědomostí. To pravdivě reflektovalo ženiny společenské pozice. Ženě nepříslušelo podílet se na rozvoji celkové duchovní atmosféry. Ženin život byl integrován do úzkého rámce rodinných problémů.

Ovšem zhruba před sto lety, na přelomu 19. a 20. století, se začalo postavení ženy ve společnosti výrazně měnit. Souvislostí zde byly se vznikem industriální společnosti. Žena se v těchto důsledcích stávala pracovní silou a postupně i intelektuální silou. Ekonomické a společenské změny vedly k tomu, že se samy ženy stále aktivněji zasazovaly o vyrovnání svých možností s muži. Od konce 19. století zaznamenáváme v dějinách Evropy a Severní Ameriky a postupně i jinde ve světě počátky nebývalé aktivity žen. Ženské emancipační úsilí nejdříve začalo v USA, už v polovině 19. století, dále bylo zaznamenáno v západní Evropě, hlavně ve Francii, Švýcarsku, Holandsku, Británii a výrazně ve skandinávských státech, pak s výraznou aktivitou i v Německu a také v Rakousku-Uhersku.

Počínající tendence ke změnám v postavení žen ve společnosti měly charakter morální, právní a také politický. I tak velký intelektuál a politik druhé poloviny 19. století František Palacký při diskusích o rozšíření volebního práva na další společenské vrstvy argumentoval proti přiznání volebního práva dělníkům s tím, že by snad pak chtěl někdo dát volební právo i ženám a dětem.⁴

Společnost křesťanského civilizačního okruhu a společensko-politický život konce 19. století a první poloviny 20. století byl ovlivňován liberalismem. Jeho součástí bylo emancipační úsilí národního charakteru a zápas o politickou demokracii. To bylo chápáno naprosto převažující částí společnosti jako pouze mužské aktivity, i když už na počátku devadesátých let 19. století se ojediněle objevoval požadavek volebního práva pro ženy. Mužská pokroková společnost se k jinému vnímání žen ve společnosti dostávala postupně a pomalu. Důležité ale je, že ženy vždy dokázaly pro své snahy získat muže, kteří byli schopni jejich snahy podpořit. Spolupráce mezi pokrokovými ženami a osvícenými muži byla už v devatenáctém století v českém národnostním prostředí velmi výrazná a mimořádná v rámci celé Evropy. Dlouho byla ženská emancipace a zrovno-

³ Už od raného věku bylo před dětmi prezentováno, že vše mužské je pozitivní, významnější, ženské rysy a chování naopak podřadnější. Při narození dítěte bylo žádoucí, aby se napřed narodil syn jako dědic, nositel rodu, následník trůnu apod.

⁴ František Palacký, Radhost, Sbírká spisův drobných, díl třetí, Praha, 1873, s. 294-295.

právnění předmětem zájmu pouze jednotlivců mezi muži. Na začátku 20. století naopak mnoho významných mužských osobností mělo velmi konzervativní názor na roli žen v životě. Za všechny připomínám německého filozofa Artura Schopenhauera a jeho výrok: „Žena není povolána k tomu, aby udělala něco velkého. Jejím význačným rysem není aktivita, ale pasivita. Dluh života splácí porodními bolestmi, péčí o dítě, podřízeností muži. Nejmocnější projevy života a citu jsou jí odepřeny. Žena je určena být opatrovkyní a vychovatelkou dětí, poněvadž je sama dětinská, a po celý život zůstává velkým dítětem, středním stupněm mezi dítětem a mužem, který je opravdovým člověkem....Děvčata mají být vychovávána pro domácnost a k poslušnosti.“⁵

Veřejný život v českých zemích byl od konce osmdesátých let 19. století ovlivňován stále radikálnějšími a masovějšími demonstracemi Pokrokového hnutí. Prvním a iniciativním oddílem Pokrokového hnutí byli od konce osmdesátých let 19. století studenti českých vysokých škol. Pokrokové hnutí chtělo prosadit radikální politickou a sociální reformu české společnosti, která by vedla k tomu, že česká společnost nabude moderního rázu a bude připravena přijmout, osvojit si a rozvíjet moderní pokrokové orientace současné světové kultury.

Na potřebu či požadavek změnit pozici ženy ve společnosti musely jako první ale poukázat právě samy ženy. Vždy musí začít tendence k řešení věci od toho, koho se týká. Ti, kterých se problém netýkal, nikdy v dějinách nevystupovali jako hlavní iniciátoři změn. Ve sledované problematice jde o muže. Ti se pak na podněty a výzvy případně přidávali k podpoře žen.

Vznik ženských emancipačních snah souvisí se změnou sociálně ekonomické situace a s demografickým vývojem ve vyspělejších částech světa, pokud se omezíme na evropský a severoamerický prostor. Je zde patrná souvislost se změnou života celé společnosti, v prvé řadě rodiny, při přechodu od typické, feudálně zemědělské společnosti ke kapitalistické městské společnosti.

Na přelomu 18. a 19. století s vytvářením a potřebou pracovních míst v manufakturní výrobě a pak v továrnách odcházelo množství lidí za prací z venkova do měst. Průmyslová revoluce ovlivňovala typ rodiny. Končil postupně patriarchální typ venkovské velkorodiny, kde společně žilo a pracovalo několik generací. Nastupovala podoba rodiny, tvořená manžely a jejich dětmi. Mladší sourozenci, i dívky, odcházeli za prací a výdělkem do města, majetek po otci zpravidla zdědil nejstarší syn. Chlapci se osamostatňovali, ale dívky pracující v továrně bydlely dál v původní rodině a přispívaly mzdou na domácnost. Jen svobodné mladé ženy, zaměstnané jako služky, zpravidla byly ubytovány u svého zaměstnavatele přímo v jeho domě. Bylo naprosto nepřijatelné, aby neprovdaná žena mladší než padesát let žila samostatně.⁶

Zaměstnané mladé ženy pracovaly právě nejvíce jako služky. Chod domácnosti v 19. století bez vytápění, kanalizace a vodovodu nebylo možno pro majitele domů zajistit bez služebných děvčat. Mladé svobodné ženy byly přinuceny k výdělečné práci ekonomickou situací. Do města odcházely za potřebou výdělku, který se zde nabízel. Nevyhledávaly ve městě přednostně zábavu a anonymitu, umožňující volné mravy, jak tvrdili nepřátelé ženské práce. Mladé ženy pracovaly, aby se pak mohly vdát. To byl jejich cíl. V té době vůbec neuvažovaly o osamostatnění se, či dokonce o emancipaci se všim všudy. Přežívala totiž stále představa, že zárukou do jisté míry ekonomicky zajištěného života je sňatek. Ovšem začátek a další rozvoj kapitalizace ekonomiky a sociálního života ženám tuto jistotu vzal.

Provdané ženy nižších sociálních vrstev byly nuceny pracovat vždy. Ovšem pracovat pro svou rodinu bylo přece jen něco jiného než práce v zaměstnání. Na venkově žena snáze sladila práci na poli či ve chlévě s prací v domácnosti a péčí o děti. Ovšem po přechodu nižších sociálních vrstev do měst, kde si tyto rodiny nemohly zaplatit pomocníci v domácnosti, se už v jiných podmínkách a při jiné práci nedala skloubit práce a povinnosti matky, hospodyně a třeba dělnice v továrně. V obdobích hospodářské konjunktury v čase raného kapitalismu muži své rodiny více

⁵ In: Jiřina Břejchová a kol., Postavení ženy v ČSSR, Praha 1962, s. 11-12.

⁶ K postavení rodiny a jejím proměnám viz Pavla Horská a kol., Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990.

méně užívali. Ovšem v době krize či v případě mužovy nezaměstnanosti musela nastoupit do výdělečné činnosti žena. Výdělek byl tehdy jejím prvotním úkolem, práce v domácnosti a péče o děti šla stranou, prvotní bylo je uživit. Velký rozsah ženské zaměstnanosti v sociálně nižších vrstvách společnosti dokládá i to, že značné pracovní zatížení, slabá výživa, tedy věci neslučitelné s mateřstvím, vedly v 19. století k vysokým počtům úmrtí žen v plodném věku.⁷ Z tohoto dělnického či proletářského prostředí pak vycházelo specifické hnutí - mužů i žen, dělnické hnutí, usilující o sociální osvobození.

Dělnické hnutí probíhalo paralelně a odděleně od prostředí, z něhož vzešla snaha po ženské emancipaci, tedy od prostředí měšťanské společnosti, společnosti středních společenských vrstev. Ženy v měšťanské společnosti, odkud vzešla emancipační neboli feministická myšlenka a tendence, to byly manželky a dcery řemeslníků, živnostníků, obchodníků a úředníků. Tyto ženy měly po absolvování obecné školy, případně měšťanky, dvě možné životní cesty: vdát se, což byla přece jen ekonomicky zajištěná pozice, nebo zůstat jaksi navíc v rodině a pomáhat ručními pracemi vylepšovat rodinný standard v estetice oblékání, bydlení apod. Ovšem s nástupem tovární výroby a jejich levných výrobků klesla potřeba jemné ženské práce v podobě šití a vyšívání a narostla naopak potřeba peněz. Tak se neprovdané ženy staly pro rodinu zátěží a musely si hledat obživu jinak. Ovšem těžká práce dělnic a služek v jejich případě nebyla myslitelná. K manuální práci nebyly měšťanské dcery vychovány ani fyzicky disponovány, navíc práce rukama byla považována za neúnosnou z hlediska rodinné prestiže. Pro tyto ženy byla možná jen práce v tzv. vyšších, měšťanských povoláních. Tyto práce vykonávali a před tím se na ně ve školách připravovali jejich bratři. Ovšem dívkám chyběla kvalifikace - neměly patřičné vzdělání, neboť do vyšších a speciálních škol prakticky nechodily. Tedy společenský vývoj podněcený ekonomickou situací vyvolával dál emancipační tendence žen. Nová ekonomická situace ve městech vyžadovala, aby neprovdané ženy pracovaly, čili napřed aby se dívky pro tuto práci vzdělávaly.

Tedy počátky emancipace žen v 19. století se vyznačovaly snahou o ekonomické zajištění a o vyšší vzdělání. Také některé první představitelky emancipovaných žen a daných tendencí pocházely z řad svobodných žen a vdov.⁸

Postavení vdov bylo ve sledované době ekonomicky velmi těžké, ale byla to jedna z mála možností, jak získat aspoň částečně svobodu v rozhodování o vlastní osobě a i o dětech pokud byly, bez poručíkování otce, bratra či manžela. Ostatní ženy byly v tomto směru fakticky nesvéprávné. Mužští příbuzní určovali, jak a kde budou ženy žít. Možnosti a způsob života ženy závisel na lidské úrovni rozhodujícího člena rodiny, muže. Žena byla na manželovi naprosto závislá, ekonomicky i v dalších oblastech. Měla podřadné postavení. Hlavní slovo ve všech rodinných záležitostech, i ve výchově dětí, bydlení, chodu domácnosti, měl manžel. Tento stav byl stále méně slučitelný s novými myšlenkami o osobní svobodě. Ekonomicky zde také nastoupila už naznačená potřeba pohyblivého trhu pracovních sil. Postupně se proto stal důležitým aspektem emancipačního neboli feministického hnutí požadavek úpravy rodinného práva.

Podřadné postavení ženy v rodině, a tím i ve společnosti, bylo zafixováno i v právních předpisech. Tento stav byl tedy zákonný. V souvislosti s ekonomickým postavením ženy existoval institut věna. Bez věna nebyl, až na nejhudší společenské skupiny, možný sňatek. Rodiče dcery v podobě věna přispívali ženichovi při uzavírání manželství na výživu dcery. Muž mohl s ženiným věnem volně nakládat. Pokud je z nejrůznějších důvodů utratil před svou smrtí, pak zůstala ovdovělá žena naprosto bez prostředků. Vdovské důchody neexistovaly, kromě šestitýdenního příspěvku na živobytí bezprostředně po manželově smrti v případě státních zaměstnanců.

⁷ Blíže viz Pavla Horská, c.d., s. 353. Úmrtnost mužů byla jen 75 % úmrtnosti žen.

⁸ Podrobněji Pavla Horská, Ludmila Fialová, Česká žena očima statistiky za posledních sto let, Historické listy, 1991, č. 1, s. 8-16.

Pokud jde o dědictví, manželka na rozdíl od dětí nepatřila k zákonem nařízeným dědicům. Záleželo pouze na muži, zda se rozhodl ženě odkázat libovolnou podobu i výši dědictvého odkazu.

Od ekonomické závislosti na muži byla odvozena i práva žen. Muž zastupoval celou rodinu před úřady a soudy, za manželku vystupoval zplnomocněním. Pokud jde o vzájemný partnerský vztah muže a ženy v manželství, rovněž nebyl rovnoprávný. Především to bylo patrné v takových choulostivých situacích, jako bylo opuštění manžela či nevěra. Jejich posuzování bylo v případě muže mnohem benevolentnější, ženu čekaly často velmi tvrdé tresty. Žena musela muže následovat, nemohla bez jeho svolení nabývat majetek, provozovat živnost, být zaměstnaná nebo vystupovat u soudu. Muž své otcovství mohl uznat jen dobrovolně, vůči nemanželským dětem neměl žádné závazky. Proto také byly evropské nalezince plně odložených nemanželských dětí. Vzácností nebývala tvrdost a hrubost manžela, proto je logické, že ženy postupem času, od konce 19. století a dále na počátku 20. století, stále více vyvíjely úsilí o dosažení zákonné úpravy, která by umožnila rozlukou manželství nebo aspoň rozvod. Rozvod a rozluka nebylo totéž. Rozvod znamenal zproštění partnerů manželských povinností při dalším trvání manželského svazku, z čehož plynula nemožnost nového sňatku. Rozluka znamenala definitivní zrušení manželství.

Rozluka a rozvod manželství úzce souvisely s náboženskými zásadami. Bylo rozhodující, zda manželství spadalo pod státní jurisdikci či pod církevní správu. Např. katolická manželství byla nerozlučitelná v duchu hesla „co bůh spojil, člověk nerozlučuj.“ Tyto záležitosti se rovněž uvolňovaly v souvislosti s potřebami ekonomického rozvoje a volných pracovních sil po nástupu průmyslové revoluce. Především se šířila snaha o posvětštění manželství a uvolnění rozlukového práva. Je možno hovořit o snahách zdemokratizovat a liberalizovat manželské právo. Po vzniku Československé republiky řešila manželské právo tzv. československá manželská novela z roku 1919.⁹ Zachovávala fakultativní církevní sňatek a uzákonila rozluku z důvodů: žalářování na 3 roky, zlomyslné opuštění, úklady o život, zlé nakládání a ublížení na těle, zhýralý život, duševní poruchy, hluboký rozvrat a vzájemný nepřekonatelný odpor. Vzájemný poměr manželů byl v prvorpublikovém Československu řešen po celé období.

Emancipační tendence žen byly v 19. století svázány s postavením a úkoly ženy a také možnostmi uplatnit se pracovně mimo pracovní povinnost v domácnosti. V sociálně slabých společenských vrstvách ženy pracovaly velmi tvrdě a těžce.

Pro 19. století v souvislosti s tendencemi a také ekonomickou nutností ženské práce je charakteristická kampaň proti zaměstnávání žen, kterou vedla především katolická církev. Tvrdila, že zaměstnání je pro ženu něčím ponižujícím, odnímá jí půvab a činí ji dokonce mravně podezřelou. Ovšem převážil tlak ekonomických poměrů a ženy byly zaměstnávány stále více.

Stojí za pozornost, jak a kde byly ženy zaměstnávány. Zde totiž je patrné dál pokračující nerovnocenné postavení žen přenesené i do možností pracovního zařazení. Typický byl především tlak proti zaměstnávání žen v kvalifikovanějších povoláních. Těžká fyzická práce dělnic a služek téměř připomínána a odsuzována nebyla. Ženy zaměstnané v nemanuálních povoláních představovaly nepatrný podíl. Nejvíce žen bylo na konci 19. a na začátku 20. století zaměstnáno jako dělnice, služky v domácnosti, průmyslové dělnice a nádenice. Až 50 x méně než těchto ženských profesí bylo učitelek a vychovatelek a zdravotních ošetřovatelek a úřednic. Pouze jednotlivkyně pracovaly jako spisovatelky, redaktorky a umělkyně. Naprosto výjimečná byla na konci 19. století pracovní místa pro ženy s vyžadovanou vysokoškolskou kvalifikací, např. lékařky, která ale právě od této doby začínala být vzácně povolována.¹⁰

Společenská situace a atmosféra byla taková, že možnost těžké práce 12 i více hodin denně v továrnách za až o jednu třetinu nižší mzdy než muži ženám nikdo neupíral, ale emancipační snahy o získání vzdělání a kvalifikace pro intelektuálně náročnější a lépe placená pracovní místa vzbuzovaly nesouhlas a často až odpor. Ten byl často zakrýván projevy o ženské křehkosti,

⁹ Karel Malý a kol., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 2. vyd., Praha 1999, s. 358.

¹⁰ Pavla Horská, Ludmila Fialová, c.d., s. 9.

mravnosti a nezastupitelnosti v rodině apod. Jen ojediněle se k ženským protestním hlasům, a i ty byly v celkovém počtu žen slabé, přidávali je chápající a podporující muži.

Postupem času ke konci 19. století se práce svobodných žen a vdov stávala běžným a respektovaným jevem. Provdaných žen v samostatných a svobodných povoláních byla ovšem stěží třetina.

Nejvíce provdaných pracujících žen bylo mezi dělnicemi. Ženy v průmyslu pracovaly v jiných odvětvích než muži. Stroje jim ulehčily práci, zato výroba se stala intenzivnější a specializovanější. Ženy i v průmyslu pracovaly v oborech, které předtím prováděly ručně, např. praní prádla, potravinářství, šití oděvů a vůbec textilní výroba. Stroje na práci, kterou dělaly ženy, byly v rámci strategie šetření kapitálem vynalezeny a zaváděny do továren mezi posledními. U žen v dělnických profesích je jejich menší socializace vylučovala z práce v odborových organizacích, a tím z možnosti organizovaně vymáhat zlepšení vlastního postavení. Navíc ženy často pracovaly jen sezónně při výrobě sezónního spotřebního zboží, čímž ztrácely nárok na jakoukoli podporu. Muži zpočátku viděli v ženské práci, zvláště tovární, ale nejen v ní, hrozbu pro vlastní zaměstnanost. Vznikal tak konkurenční trh pohlaví. Ale postupně a poměrně brzy, na přelomu 19. a 20. století, s postupným šířením socialistických teorií dělníci pochopili, že ženy zvětšují dělnický vliv na zaměstnavatele a pomáhají v boji za zlepšení pracovních podmínek. Dělnické ženy se začaly výrazně organizovat, a to ve spolicích při socialistických stranách a také při křesťansko-sociálních stranách. Ženy v dělnickém prostředí podporovaly činnost socialisticky orientovaných politických stran. Muži v daném prostředí ženy daleko více respektovali, než zaměstnané ženy středních společenských vrstev. Dělnickým ženám nikdo nebránil, aby se zapojily do politiky. Právě socialistické politické strany jako první přijímaly do svých řad ženy a navrhovaly je, byť v minimálním počtu, do voleb za poslance.¹¹

Až se neúnosně vyčerpávající život žen nižších sociálních skupin obyvatelstva začal promítat do zájmů státu, byla ke konci 19. století přijímána opatření k omezení pracovní doby žen, zákaz práce s jedovatými látkami, zákaz práce žen v noci, ochrana těhotných apod. Důvodem k této právní úpravě byla silná kojenecká úmrtnost a úmrtnost dětí pracujících matek. Tím chyběli postupně mladí muži vstupující do armády, což byl výrazný státní zájem. Většina sociálních programů byla ovšem zaváděna až v období po první světové válce.

České emancipační hnutí žen mělo rysy humanistické a demokratické. Militantní, bojovné feministky se v českém prostředí prakticky nevyskytovaly. České ženské pokrokové hnutí bylo propojeno s vlastenectvím a bylo orientováno na sociální záležitosti a podporu kultury a osvěty. České feministky měly pro tuto potřebu pochopení a účastnily se vlastenecké, národně uvědomovací práce. Tento rys mělo právě české ženské emancipační hnutí navíc ke snaze o ženské vzdělání, mravnost a možnost rovnocenně pracovat s muži.

Řada pokrokových mužů v době vrcholného obrozeného hnutí podporovala vstup žen do veřejné sféry v zájmu jejich pozitivního rozvoje i rozvoje celé společnosti a také v zájmu šíření českých národních myšlenek. V tomto národním zájmu bylo ženám dovoleno publikovat, byly pro ně zřizovány vzdělávací ústavy v obavě, aby ženy nebyly poněmčeny.

České feministické hnutí mělo širší společenské zapojení, nestálo izolovaně mimo společnost. Bylo přirozené, že snaha o ženskou emancipaci byla propojena s emancipací národní. V oblasti vzdělání byla ideálem vlastenecky cítící, vzdělaná manželka, matka a hospodyně, stejně vychovávající své děti. V úsilí o rovnoprávnost s muži měly české ženy podporu některých pokrokových mužů, byli mezi nimi i zemští a říšští poslanci.

Postupem času převážily i v českém ženském emancipačním hnutí občanské aktivity, vznikaly ženské spolky opravdu z iniciativy samotných žen. Byly zakládány první dívčí školy -

¹¹ Podle zákona bylo ženám v habsburské monarchii povoleno členství v politických stranách a organizacích až od roku 1912.

průmyslové, obchodní, pokračovací, vyšší, kuchařské, ženské učitelské ústavy. Vznikaly první ženské časopisy, významné místo měla svou vysokou úroveň např. *Ženská revue*.

Začala vystupovat řada nových spisovatelek v čele s Eliškou Krásnohorskou. Ta založila v roce 1890 v Praze ženské gymnázium „Minerva,“ první svého druhu ve střední Evropě. Název Minerva byl gymnáziu dán podle jména spolku, který ho vydržoval. Později přešla škola pod správu města Prahy a v roce 1917 dostala název podle zakladatelky Gymnázium Elišky Krásnohorské. Jako doklad nesmírných problémů a těžkostí při prosazování ženského vyššího školství a současně příklad neúnavné až nadlidské práce vynaložené k dosažení tohoto cíle a ukázkou síly překonávat překážky na dané cestě u vedoucích představitelky pokrokových ženských snah uvádím příklad E. Krásnohorské a její postup k založení českého ženského gymnázia.

Krásnohorská prováděla mnoho let vytrvalou přesvědčovací práci, vedla boj proti předsudkům a zaostalosti, než bylo dívčí gymnázium otevřeno. Nedbala posměchu a znevažování, překonala řadu trpkých chvil a zklamání. Zlomila předsudky proti ženskému vzdělání. Podařilo se jí získat k podpoře rozhodující společenské kruhy, žurnalistiku i širokou veřejnost, dosáhla pro své plány hmotného zajištění. Myšlenka na možnost středoškolského vzdělání budila ve druhé polovině 19. století často posměch a mravní rozhořčení a setkávala se s nepochopením i u mnohých vynikajících, všeobecně vážených mužů, stojících často v popředí české společnosti. E. Krásnohorská vzpomínala: „Jitro ženského studia, jak malí a úzkého rozhledu byli v této otázce mnozí velcí mužové. Ukázalo se to nejlépe při sbírání podpisů na petici k říšské radě, aby vymáhala u vlády oprávnění žen k studiím vysokoškolským. Bylo třeba získati poslance, který by co nejučinněji v zájmu věci na říšské radě promluvil. Není divu, že připadli na radikálního, ohnivého řečníka MUDr. Eduarda Grégra. Když však jsem mu svou žádost přednesla, užasla jsem, neboť se z mluvčího svobody a pokroku pojednou ozval nejkonzervativnější stoupenec starosvětského příkazu: 'sedávej panenko v koutě', odsoudil šmahem všechny 'ty moderní neženské snahy', a jevil pravé zděšení ze strašidla emancipace."¹² Tedy staré předsudky dlouho přetrvávaly a bylo těžké prosazovat liberální a demokratické požadavky pro ženy. E. Krásnohorská se pak na radu dr. Julia Grégra obrátila o podporu petice na poslance dr. E. Engla. Z jeho odpovědi vysvítala obava, že „poměry odborného vyučování ženského názorům o dívčím ideálu, všem pojmům, které tak dlouho naše srdce blažily, značně budou škoditi.“¹³ Krásnohorská ho však přesvědčila, aby ve Vídni pomáhal prosazovat její snahy. Všeobecného souhlasu dosáhla u českých spisovatelů, připojily se k ní i české spisovatelky a společensky vynikající, vzdělané dámy vůbec. Mezi prvními podpisy na podporu gymnázia byly dr. A. Bayerová a B. Kecková, první české lékařky vystudované v zahraničí, Žofie Podlipská, Karolina Světlá, Renáta Tyršová, Teréza Nováková aj.

První absolventky Minervy se staly prvními zájemkyněmi o vysokoškolské studium. Jako řádné studentky byly na pražské univerzitě imatrikulovány první dívky až na samém konci 19. století, když předtím jednotlivkyne vystudovaly v cizině. První dívka byla v Praze zapsána na filozofickou fakultu v roce 1897, na lékařskou fakultu v roce 1900. Na další studijní obory byly ženy připuštěny až po první světové válce. Na práva byla první žena přijata v roce 1918, na techniku 1919, na Akademii výtvarných umění v roce 1920, na teologii 1922.

Ženské emancipační aktivity byly směřovány na dílčí, ale vzájemně propojené okruhy činnosti. Byla to společensko-kulturní a osvětová činnost, provozovaná především na půdě stále hojněji zakládáných nejrůznějších ženských spolků. Dále šlo o úsilí vyvíjené na vzdělávacím poli, které se projevovalo zakládáním dalších dívčích škol. V neposlední řadě se stále více projevovala tendence zapojit se do společensko-politického života, která měla podobu zájmu a snahy vyjadřovat se k různým právním úpravám, zákonům a nařízením. Dělo se tak nejčastěji organizováním veřejných shromáždění, přípravou petic a jejich šířením mezi veřejnost s cílem získat co největší podporu, byly připravovány a vysílány delegace na jednotlivá úřední i parlamentní místa,

¹² In: První jsme vyšly na cestu z poddanství, Sokolice, 1931, s. 4.

¹³ Tamtéž.

do zákonodárných orgánů moci. Byla rovněž patrná snaha získat pro svá jednotlivá snažení podporu významných osobností společensko-politického i kulturního života dané doby. Všechny tyto ženské propojené provozované činnosti většinou iniciovalo a organizovalo několik málo ženských osobností, které také byly schopny úspěšně figurovat a pracovat na několika místech najednou. Často šlo o učitelky, které současně působily jako redaktorky ženských časopisů, vedly ženské spolky, organizovaly různé charitativní a dobročinné akce i různá petiční a manifestační shromáždění.

Na Moravě v době, kdy se v Praze začaly myšlenky o povznesení žen už prakticky realizovat, se v tomto směru téměř nic nedělo. Ženská aktivita se na Moravě pomalu probouzela v průběhu sedmdesátých let 19. století. Kulturní prací pro ženy nejvíce vynikal spolek Vlasta ve Vyškově, vzniklý v roce 1874.

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století začala vystupovat další generace moravských žen, které se energicky zasazovaly za rovná práva pro ženy ve smyslu občanském a politickém. Na Moravě se stala první takto výraznou ženou Zdeňka Wiedermannová, později provdaná Motyčková. Ta poprvé veřejně v daném směru vystoupila jako mladá učitelka na učitelském sjezdu v Přerově v roce 1898.¹⁴ Protestovala proti nespravedlivému postavení učitelek a žádala Ústřední spolek učitelský, aby se postavil podle ní za spravedlivý požadavek a domáhal se pro učitelky za stejnou práci stejného platu jako učitelé - muži, stejného postupu a práva na vedoucí místa na dívčích školách. Celé shromáždění se na její vystoupení dívalo s úžasem a pak se začal ozývat stále silnější smích. Wiedermannová klidně čekala, až posměch skončí, a pak uvedla: „nevím, proč jste se smáli, vážení kolegové, ale prosím, jděte do školy, kde působím a otažte se mého ředitele, mám-li méně hodin vyučovacích, mám-li méně žákyň, mám-li horší kázeň, a zeptejte se mého inspektora, mám-li horší prospěch než ti ostatní učitelé - muži na této škole, a oni vám zcela jistě odpoví: ne. A tož mi prosím povzte, proč mám menší plat a proč až do smrti mám být podřízenou učitelskou osobou? Žádám slavný sjezd, aby do rezoluce přijal daný požadavek.“¹⁵ Předseda sjezdu se pak dotázal, kdo s návrhem Wiedermannové souhlasí, a nezvedla se ani jedna ruka. Rozbor detailů jedné konkrétní situace nám ilustroval, za jakých poměrů, v jaké atmosféře mělo na Moravě, ale i jinde, počátky ženské snahy o liberalizaci a demokratizaci společenského života, mající za cíl rovnoprávné postavení ženy ve veřejném a společensko-politickém životě. Zdeňka Wiedermannová se nedala odradit a dál aktivizovala ženské liberalizační a demokratizační úsilí. Protože byla učitelka, hledala stejně smýšlející ženy nejprve mezi učitelkami. Učitelky pak i v následujících desetiletích, i v nově vzniklé Československé republice, byly nejpočetnější profesní skupinou v ženských pokrokových spolcích a sdruženích. V roce 1902 založila Wiedermannová Jednotu učitelek moravských.

Feministické snažení žen mělo v historickém kontextu jako první cíl získat přístup ženám ke vzdělání a tím pak k dalším náročnějším zaměstnáním s cílem dosáhnout ekonomické nezávislosti. Dále se ženy pokoušely mít přístup k aktivnímu společenskému a politickému životu. Rozumělo se tím dosáhnout zastoupení např. v nevýdělečných, dobrovolných či čestných pozicích jako bylo zastávání úřadu na obecní úrovni v podobě správkyně školských záležitostí, apod. Pak šlo o úřady státní, např. inspektorky školských a nemocničních výborů, revizorky charitativních zařízení, kontrolorky v továrnách. Posléze se začala projevovat snaha žen získat vliv na společensko-politické záležitosti prostřednictvím příznání jejich politických práv. Všeobecné volební právo získali svým úsilím postupně všichni muži, s odstupem času toho dosáhly ve svém boji o aktivní i pasivní volební právo i ženy.

Osvícenský individualismus a počátky moderních demokratických společností znamenaly impuls pro hledání nové role žen ve společnosti. První pokusy o změnu postavení žen se týkaly jejich individuálních práv a nikoli práv jako skupiny. Ženy ve vyspělejších zemích tak postupně

¹⁴ Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 9, materiál sjezdy.

¹⁵ Tamtéž.

ve druhé polovině 19. století získaly právo vlastnit majetek a přístup ke vzdělání. Avšak pokud se jednalo o politická práva pro ženy, konzervativní i liberální strany se vesměs odmítaly zasazovat za politická práva žen.

Z těchto hlavních důvodů proto vznikla na přelomu 19. a 20. století především v anglosaském světě samostatná emancipační hnutí žen usilující o své volební právo. Jejich příslušnice byly označovány jako sufražetky. Název je odvozen od slova suffrage, volební hlas. Tato hnutí, používající v anglosaském světě často extrémní formy boje v podobě hladovek nebo zapalování poštovních schránek, nedosáhla před první světovou válkou svých cílů. Mnohdy extrémní činnost sufražetek v anglosaském prostředí byla více méně ojedinělá, v jiných částech světa neměla tak radikální podobu, objektivně však připravila půdu pro zavedení všeobecného hlasovacího práva pro majetné ženy ve Velké Británii v roce 1920 a pro všechny ženy od roku 1928.

Z anglosaského prostředí se hnutí žen šířilo do dalších států celého světa. Politická práva získávaly ženy postupně a v jednotlivých zemích v rozdílné šíři a také čase. Nejdříve muži ženám dovolili rozhodovat v otázkách školství a charitativní činnosti, pak se právo žen uplatňovalo na obecní úrovni a nakonec plně politické právo v celostátním rozsahu v podobě plného volebního. Nejdříve získaly ženy aktivní i pasivní volební právo v Austrálii v roce 1902. Prvním státem v Evropě, který toto právo uznal ženám, bylo v roce 1906 Finsko a hned následujícího roku Norsko. Např. v Německu získaly ženy volební právo v roce 1919, v Dánsku a na Islandu v roce 1915, v sovětském Rusku a v Nizozemí v roce 1917, v USA v roce 1920, ve Španělsku v roce 1931, v Brazílii v roce 1932, ve Francii až v roce 1945 a např. ve Švýcarsku dokonce až v roce 1971.

Ve většině zemí získaly ženy volební právo až v letech po první světové válce. V nově vzniklé Československé republice byla uznána rovnoprávnost mužů a žen, a tím tedy i volební právo pro ženy, ústavou z února 1920. Těmito akty byly odstraněny zákonné překážky pro stejné příležitosti pro muže i ženy ve všech oblastech života. Šlo v tomto případě o teoretické vyrovnání. Dalším krokem a velkým úsilím žen bylo prosadit tyto zákonné normy do praktického běžného života. Neboť dokud jisté zákony a právní úpravy nepřijmou lidé a instituce za své, i jaksi vnitřně je neuznají, pak jejich opravdová účinnost, a tedy i rovnoprávnost žen, se nestane skutečností.

Dosažení práva volit bylo vrcholem ženského hnutí v průběhu první poloviny 20. století. Logicky ihned následovala další fáze ženského snažení v podobě práce vynakládané na prosazení zákonem daných práv v praxi. Velké úsilí stálo dosažení toho, aby teoretická rovnoprávnost přešla do běžné, samozřejmé a každodenní faktické společenské praxe. Především tuto podobu ženského snažení zahrnovala dvacátá a třicátá léta 20. století.

Sledovat ženu ve společnosti, její vliv na společnost a vliv společnosti na ni je možno z řady různých aspektů. Jednou z cest výzkumu k tomuto tématu pro období první Československé republiky je metoda sondy do činnosti a postavení ženských spolků. Takto je možno se pokusit řešit problém společensko-politické a veřejné činnosti a také společenské pozice žen v Československé republice v letech 1918-1938.¹⁶

¹⁶ Výsledkem výzkumu tohoto tématu jsou následující dílčí studie: Jana Burešová, Společensko-politická aktivita a veřejná činnost žen za první Československé republiky (1918-1938), Československo 1918-1938, Osudy demokracie ve střední Evropě, 2. díl, Praha 1999, s. 393-400. Táž, Počátky veřejné a společensko-politické aktivity liberálně založených žen na Moravě, ACTA UPO, Historica 28, Olomouc 1999, s. 77-91. Táž, zemská organizace pokrokových žen moravských jako představitelka a pokračovatelka liberalizačních a demokratizačních snah žen na Moravě za první ČSR, Pohled do dvacátých let 20. století, ACTA UPO, Historica 29, Olomouc 2000, s. 143-156. Táž, Postavení žen ve společnosti v první polovině 20. století a postoj T. G. Masaryka k dané realitě, Evropanství a T. G. Masaryk, Hodonín 1999, s. 108-117. Táž, Úloha ženských katolických organizací při Československé straně lidové v Československu v letech 1918-1938, Studia Historica Nitriensia VII, Nitra 1998, s. 65-88. Táž, Františka Plamínková jako představitelka liberálně orientovaných ženských spolků za první ČSR, Osobnost v politické straně, Olomouc 2000, s. 227-242. Táž, Zájem liberálně orientovaných ženských spolků o postavení venkovských žen v první polovině 20. století, K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, Praha 2001, s. 325-332. Táž, T. G. Masaryk a emancipace žen, T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství, 1. díl, Praha 2001, s. 261-274. Táž, Ženské spolky a zemědělské ženy v období

Z politického a filozofického hlediska je možno v česky mluvícím prostředí Československé republiky nalézt dvě odlišná společenská prostředí, v nichž se projevovala ženská společenská aktivita: liberálně orientované, „pokrokové“ prostředí a katolická náboženská sféra. Zde nacházíme nejpočetnější a nevlivnější proudy ženské společensko-politické práce.

Liberálně založené ženské spolky, které reprezentovaly především střední neboli měšťanskou vrstvu, označované často termínem „pokrokové“, zastřešovala od roku 1923 v čele s Františkou Plamínkovou Ženská národní rada.¹⁷ Na Moravě od roku 1924 celozemsky působila Zemská organizace pokrokových žen moravských, reprezentovaná nejvýrazněji Lidmilou Zatloukalovou - Coufalovou.¹⁸

Organizace katolických žen působily při Československé straně lidové jako její zájmové organizace. V roce 1925 byla vytvořena mohutná celozemská ženská katolická organizace v Čechách Svaz katolických žen a dívek Republiky československé s jednotnými stanovami a jednotným vedením, čímž byla překonána nežádoucí podoba volného sdružení ženských spolků s rozmanitou programovou a pracovní náplní. Předsedkyní se po zemřelé Augustě Rozsypalové tehdy stala Emilie Schmutzerová. Obdobně upevnily svou organizační strukturu moravské katoličky, když v roce 1924 na ustavujícím sjezdu v Brně vytvořily Svaz katolických žen a dívek Moravy, Slezska a Hlučínska. Moravský svaz byl početnější než český a měl užší vazbu na Československou stranu lidovou. V čele stála Zdeňka Dolanská a po ní Františka Menšíková.¹⁹

Oba tyto typy ženských organizací se výrazně veřejně prezentovaly, měly aktivní fungující organizace, zastřešující řízení a vedení a také mezinárodní napojení, kde také velmi aktivně půso-

1. Československé republiky, Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století, Studie Slovákckého muzea 5/2000, Uherské Hradiště 2000, s. 249-258. Táž, Mezinárodní rozměr činnosti českých ženských liberálně orientovaných spolků v letech 1918-1938, Studia Historica Nitriensia X/2001, Nitra 2001, s. 57-67. Táž, Ženské katolické organizace v Čechách a na Moravě 1918-1938, Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918-1938, Olomouc 2001, s. 207-216. Táž, Obraz společensko-politických aktivit českých liberálně založených žen v Československé republice 1918-1938, Wieki stare i nowe, Tom 1, Katowice, 2000, s. 144-161. Táž, Tisk ženských spolků za 1.ČSR 1918-1938, Tisk a politické strany, Olomouc 2001, s. 112-126. Táž, Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům, Charlotta G. Masaryková, Praha 2001, s. 139-152. Táž, Sonda do společensko-politických aktivit ženských spolků liberální a katolické orientace na Moravě v letech 1918-1938, Studie k sociálním dějinám 6, Kutná Hora - Praha - Opava 2001, s. 202-213. Táž, Ženy a hospodářská krize na začátku třicátých let 20. století v Československu, Studie k moderním dějinám, Praha 2001, s. 305-314. Táž, Emancipační snahy žen ze středních vrstev na příkladu činnosti ženských pokrokových spolků v období první Československé republiky, Studie k sociálním dějinám 9, Opava 2002, s. 137-178. Táž, Vztah T. G. Masaryka ke společenskému uplatnění žen, T. G. Masaryk a sociální otázka, Hodonín 2002, s. 131-140. Táž, Ženy ze středních vrstev jako představitelky ženského pokrokového hnutí v první polovině 20. století, Studie k sociálním dějinám 10, Opava 2002, s. 182-195. Táž, Národně politické aktivity českých ženských pokrokových spolků v první polovině 20. století, ACTA UPO, Historica 31, Olomouc 2003, s. 265-276. Táž, Krásná literatura jako jeden z pramenů pro Masarykovy názory na postavení žen ve společnosti, T. G. Masaryk a literatura, Hodonín 2003, s. 26-30. Táž, Význam a postavení ženských spolků ve společnosti první Československé republiky, K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI, Praha 2004, s. 163-178. Táž, Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu, Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, s. 27-40. Táž, Jan Šrámek a katolické ženské spolky, Jan Šrámek, Kněz, státník, politik, Olomouc 2004, s. 269-284. Táž, Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v první polovině 20. století, Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Studie Slovákckého muzea 9/2004, Uherské Hradiště 2004, s. 311-316. Táž, Význam ženského faktoru pro činnost politických stran v české společnosti v první třetině 20. století, Andros probabilis, Sborník příspěvků k 70. narozeninám prof. Miloše Trapla, Olomouc - Brno 2005, s. 199-220.

¹⁷ Národní archiv Praha, fond Ženská národní rada, celkem 66 kartonů pramenného materiálu k výzkumu problematiky.

¹⁸ Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky. Fond vznikl díky péči jednatelky Zemské organizace pokrokových žen moravských Miroslavy Dorazilové, která po rozpuštění organizace schraňovala rozsáhlé materiály a v roce 1951 je předala do Moravského zemského archivu.

¹⁹ Archiv politické strany KDU-ČSL, fond Československá strana lidová, karton 40, Historie ČSL 1920-1938, zprávy o činnosti.

bily. Výrazně se projevovaly, hlavně v očích veřejnosti, prostřednictvím svého poměrně početného tisku - časopisů i osvětových brožur.²⁰

Vedle těchto nejvýraznějších proudů ženské spolkové aktivity nacházíme v letech první Československé republiky ještě další projevy a podoby ženské organizovanosti: existovaly organizace dělnických žen, které ovšem přednostně prosazovaly otázky a úkoly sociálního boje ve společnosti. Dále při mnohých politických stranách, např. velmi výrazně při agrární straně, národně demokratické a národně socialistické straně, pracovaly samostatné ženské odbory, i se svým tiskem. Ženské odbory působily např. i při národních jednotách, početná a pestrá byla sdružení nejrůznějšího profesního charakteru, k nejpočetnějším patřily např. spolky učitelek.

Pro přiblížení podmínek a atmosféry sledované doby a daného problému je třeba připomenout, že teprve československou ústavou z února 1920 získaly ženy v Československé republice volební právo.²¹ Všechna předchozí ženská společenská aktivita z konce 19. a počátku 20. století k tomuto cíli směřovala.

Ženské emancipační úsilí patří historicky k závažným součástem liberalizačních a demokratizačních tendencí druhé poloviny 19. století a celého 20. století.

Ženské hnutí se v dějinách lidské společnosti postupně zhruba od poloviny 19. století, ale v zárodcích ještě dříve, stávalo novým fenoménem. Nejčastěji je v celém světě označován výrazem emancipace. Postavení žen ve společnosti kolem roku 1900, ale mnohde a v mnohém ještě daleko později, vypadalo v řadě momentů i celkově jinak než kolem roku 2000. Současný stav lidské společnosti, který je výsledkem obecného vývoje, přinesl více svobody lidstvu jako celku, je ale také z velké části výsledkem úsilí několika generací žen o umožnění podílet se na veřejném životě, vzdělávat se a pracovat i jinak než pouze v domácnosti, být rovnoprávným občanem, nebýt právně i fakticky podřízena muži.

Emancipaci žen je třeba vnímat jako historickou realitu probíhající jako proces. Toto úsilí začalo být na počátku 20. století, častěji pak po první světové válce, označováno samotnými ženami výrazem feminismus.²²

Na základě provedeného pramenného výzkumu si dovoluji konstatovat a doložit, že ženská společenská aktivita, projevovaná především činností ženských spolků, právě přijetím všeobecného volebního práva ještě vzrostla a v první polovině 20. století nabyla dosud nebývalých rozměrů a dosahu.²³ Tento závěr má svůj význam, pokud akceptujeme, že základním prostředkem k dosažení cílů pospolitosti je organizace.

Zavedením všeobecného volebního práva získaly ženy prostřednictvím svých volebních hlasů také jinou pozici v očích mužů, tedy tradičních a naprosto převažujících aktérů jednotlivých politických stran. Hlasy žen se staly důležitými pro dosažení politických záměrů a cílů.

Pokrokové ženy považovaly za potřebné řešit řadu problémů: zajistit účast lékařů a lékařek při školní zdravotní výchově, urychlit zřizování pokračovacích lidových kursů a škol, provést reformu mateřských škol a jejich zařazení do celkové školské soustavy pod správou ministerstva školství, zákonem upravit postavení jejich učitelek, zrušit klášterních učitelských ústavů a církevních škol vůbec a nahradit je školami veřejnými, pro přípravu učitelů zavést po středním vše-

²⁰ Především Ženská revue, Zvěstování, Sokolice, Věstník Zemské organizace pokrokových žen moravských, Ženská rada, Moravská žena, Katolická žena, Žena, Československá žena, Křesťanská žena, Selka, List československých žen, aj.

²¹ Ústava republiky Československé z roku 1920, Praha 1992, s. 33. § 106 zní: Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají.

²² Liberálně založené vedoucí představitelky ženských pokrokových spolků už ve dvacátých letech 20. století, když se zpětně dívaly na své společensko-politické úsilí, uváděly, že první českou feministkou, i s použitím tohoto pojmu, byla Božena Němcová. In: Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 9, projev Ludmily Konečné 28.1.1924.

²³ Ve druhé polovině čtyřicátých let 20. století se tato ženská aktivita v souvislosti s měnící se společensko-politickou situací a nástupem komunistické diktatury postupně ztrácela. Pouze jediná povolená ženská organizace v komunistickém Československu se nemohla s pestrými, početnými a aktivními ženskými spolky z dob první ČSR před druhou světovou válkou srovnávat.

obecném vzdělání ještě vzdělání odborné na pedagogických fakultách při univerzitách. Podporovaly požadavky učitelů na řádné hmotné zabezpečení, žádaly zvýšit počet dívčích odborných škol a jejich rovnoměrné rozmístění po republice. Odsoudily stanovení jakéhokoliv počtu žactva podle pohlaví. Také žádaly, aby byl ženám, jako učitelkám, zajištěn rovnoměrný vliv na výchovu ve školách. Požadovaly účast žen ve školní administrativě a ve všech školních úřadech.²⁴ Pokrokové ženy podporovaly všechny osvětové akce, zvláště pokud bylo jejich účelem povznesení ženy, rozšíření jejího duševního obzoru a prohloubení jejich zájmů. Výrazné bylo dále zaměření pokrokových žen na sociální oblast, směřující k podpoře všeho, co mělo za cíl ochranu rodiny a péči o dítě. Program také jednoznačně vymezil názor pokrokových žen na vztah muže a ženy: „Žádáme naprostou sociální a právní rovnost s mužem v manželství i mimo ně, jakož i revizi občanského zákoníku ve smyslu pro ženy příznivém... Sňatek budiž uznán za záležitost státu se týkající a budiž proto zaveden obligátní sňatek civilní. Práva matky nemanželské, ať jsou zabezpečena tak, aby mravně ani hmotně nebyla poškozena. Reforma právního postavení dětí nemanželských budiž taková, aby byly úplně na roveň postaveny dětem manželským.“²⁵ Nabízí se srovnání situace počátku 20. století s jeho koncem, kdy za relativně krátkou dobu několika desetiletí nebyla pozice nemanželských dětí vnímána jako problém, nad nímž by se většina společnosti pohoršlivě pozastavovala.

Mezinárodní ženské organizace orientované liberalizačním a demokratizačním směrem byly mimo jiné také výraznou součástí širokých protiválečných a mírových společenských aktivit.

Pokrokové ženy si po vzniku Československa jasně uvědomovaly, že široká společenská demokracie se musí prosazovat do života tak, jak se prosazovalo volební právo. Málakdo z vedoucích osobností českého veřejného života si uvědomil zásadní význam práce Ženské národní rady. Mnozí politikové si dostatečně neuvědomovali, že šlo o podíl žen na budování státu, o snahu zapojit do státních zájmů větší část národa, ale hlavně zapojit do veřejné práce tu část společnosti, která vždy vytvářela atmosféru rodiny a vůbec společnosti. Stoupenci ženské demokratické vyslovovali názor, že ve společnosti nebude úplná demokracie a bezpečnost pro tuto demokracii, když také ženy nebudou jejími nositelkami. Ženu bylo potřeba dostat na úroveň muže, aby spolu s ním v přátelské spolupráci postupovala společnost dále, k lidštějšímu životu pro všechny.

Pokrokové ženy se snažily prostřednictvím spolků v Ženské národní radě a v Zemské organizaci pokrokových žen moravských postupně objasnit co nejširšímu okruhu žen, různým společenským skupinám žen, potřebu demokratizace. Šlo jim „pouze“ o to, dosáhnout vyrovnání života žen s životem mužů, aby ve společnosti existovala rovná možnost pro všechny a spravedlnost ke všem. Ideálem, konečným cílem ženského demokratizačního snažení bylo, aby nemusela existovat samostatná práce žen, aby ve společnosti probíhala poctivá, loajální, ale všestranná práce obou pohlaví pro národ. Ale v letech první Československé republiky se hlavním pokrokovým činitelkám na základě znalosti stavu společnosti zdálo, že zatím je potřebná ještě zvláštní práce s ženami a pro ženy, i když už někde ženy zastávaly důležité funkce předsednické a místopředsednické spolu s muži. Proto zakládaly samostatné ženské spolky k vlastní organizaci, ale především k působení na společnost v duchu její další demokratizace.

V odlišném duchu se projevovaly katolicky orientované ženy prostřednictvím svých početných a aktivních zemských svazů.²⁶ Katolické ženské organizace svým konzervatismem tvořily určitý protipól k ženám liberálně orientovaným.

Katolické ženy bojovaly proti poválečnému všeobecnému úpadku tradiční katolické mravnosti. Prosazovaly školské požadavky katolíků, náboženskou výuku ve školách, ochranu mládeže v zaměstnání a sociální pomoc výdělečně činným ženám. Ve stanovách svazu moravských katolických žen a dívek zveřejněných a přijatých v roce 1926 byly uvedeny úkoly katolických žen:

²⁴ Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 8, zápisy schůzí.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Nejcennější materiály k českému katolickému prostředí viz Archiv KDU-ČSL Praha, fond Československá strana lidová.

„...bojovat proti občanskému manželství, proti rozluce manželství, proti nevěrecké škole, proti nevěrecké a křesťanským mravům se přičítá literatuře a novinám, proti neřesti a zločinům, které hanobí manželství a mateřství a dělají z něho cestu do pekla. Bojovat proti nevázanosti ve styku obojího pohlaví a dalším jevům tzv. moderního života. Žena katolička nechce být pokládána za ženu „moderní“, neboť „moderní“ žena je ta, co zahodila víru a mravy křesťanské.“²⁷

Katolické ženy považovaly za nejdůležitější především dvě oblasti činnosti: rodinnou výchovu a školskou výchovu. Působení katolických žen v těchto oblastech mělo za cíl to, co pro katolíky bylo nejzásadnější: „Pokřesťanštit v naší době rodinu, odstranit rozlukou manželskou, poněvadž ženy jsou si plně vědomy, že záhuba národa, rozvrat ve státě, má svůj počátek v uvolněných a zdivočelých manželstvích...“ „Každý stát je mocný a silný, pokud manželství v něm je pevné.“²⁸

Ovšem jiný názor na tutéž věc měly liberální ženy. Ty také považovaly za důležité ovlivňovat rodinnou a školskou výchovu, ovšem v jiném duchu než lidovci. Rovněž nechtěly rozvrat rodiny, ale snažily se dosáhnout toho, aby lidé sami byli zodpovědnější.

Za nejdůležitější nástroj působení na veřejnost byl nejen ženskými katolickými organizacemi, ale celou lidovou stranou považován ženský katolický tisk. Svou úrovní i šířkou záběru výrazně převyšoval ostatní poměrně pestrý ženský katolický tisk týdeník *Moravská žena*.

Lidová strana velmi využívala katolicky orientovaných žen k plnění svých programových cílů a také k získávání významnějších pozic ve společnosti. Měla ze všech politických stran v době první Československé republiky největší společenskopolitickou organizovanost žen, a to především na území Moravy. Ženské katolické organizace byly ve vztahu k lidové straně v pozici jejich zájmových organizací, byly stranou řízené, jí podřízené, hájily a prosazovaly zájmy lidové strany ve společnosti. Byly početně nejmohutnějšími zájmovými organizacemi lidové strany.²⁹

Katolické ženy také prováděly pečlivou přípravu k volbám. Např. při agitaci k volbám do Národního shromáždění v roce 1925 uvádělo vedení moravského svazu, že svou volbou podpoří schopné katolické muže. Katolické ženy samy nežádaly své zastoupení v politice, uváděly, že mají dost práce s domácností, dětmi a podporou svých mužů. Nutno říct, že ve srovnání s přístupem jiných politických stran k ženám, byl vztah katolického politického směru velmi korektní a uctivý.³⁰ V tisku především na začátku dvacátých let najdeme celou řadu dokladů agitace žen pro volbu kandidátů lidové strany, stejně tak pokusy nekatolických politických stran zmanipulovat volební hlasy žen proti lidové straně očerňováním křesťanství a jeho vztahu k ženám.³¹

Společensky angažované katolické ženy velmi napomohly lidové straně v Čechách a hlavně na Moravě k získání solidního místa v politickém systému Československé republiky. Vůdce lidové strany si toho byli vědomi a pomoc katolických žen své straně mnohokrát uznali a ocenili.³²

Historické prameny pro období let 1918-1938 dokládají dosud nebývalou a poté už neopakovanou pestrou společensko - politickou a veřejnou aktivitu žen za první Československé republiky. Společností byla z části podporována, jako příklad uvádím sympatie prezidenta T. G.

²⁷ Moravský zemský archiv Brno, fond Policejní ředitelství Brno, Spolky 1851-1958, karton 3301, stanovy.

²⁸ Tamtéž, materiál III. výroční zpráva Svazu katolických žen a dívek Československé republiky za rok 1927, s.1.

²⁹ K 1. 1. 1938 měl Svaz katolických žen a dívek na Moravě 315 162 členek. Pro srovnání Zemská organizace pokrokových žen moravských byla výrazně méně početná - sdružovala v roce 1935 celkem 52 spolků a 418 přímých členek ve 160 místech. Viz Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 9, zápisy schůzí.

³⁰ Dokládají to četné poznámky až posměchy na adresu katolíků a jejich žen v jiných politických organizacích, hlavně levicově orientovaných.

³¹ *Moravská žena*, 12/1926, s. 2-3.

³² Velký počet projevů na adresu katolických ženských spolků pronesl především Jan Šrámek. Byl duchovním rádcem celomoravské ženské katolické organizace. Viz např.: "...jenom tehdy, budou-li vás statistice, bude burácet váš hlas jako hrom a bude rozhodovat o budoucnosti našeho státu." In: Dr. Jan Šrámek ve svých projevech 1918-1938, Brno 1946, s. 115.

Masaryka k aktivitám liberálních žen³³ - ale časté byly i hlasy nechápající a odsuzující především liberální ženské tendence. Typickým projevem a reakcí značné části společnosti na vystoupení pokrokových žen na přelomu 19. a 20. století a na jejich snahy uplatnit později v praxi teoretické vyrovnání společenského postavení s muži byla v nejhroší podobě hysterie, přes posměšná gesta k flegmatickému přehlížení, což byly v dějinách časté reakce tradičně doprovázející příchod nových společenských snah. Zakořeněné předsudky a nedostatek informací byly zdrojem neporozumění a vzniku a šíření mnoha myšlenkových klíšé a stereotypů.

Katolický politický proud samozřejmě pro liberální ženské snahy neměl pochopení, katolickým ženám byl cizí zájem pokrokových žen účastnit se aktivně tvorby politiky, zastávat veřejné funkce a nacházet se v pozici hospodářské samostatnosti.

Pokrokové ženy často vznášely i vydávaly tiskem v podobě letáků písemné protesty proti podceňování jejich schopností a možností, např. v situaci, když byla zvolena žena do zastupitelstva: „Vyslovujeme nejprudší protest proti tak fanatické nenávisti, mužské domýšlivosti, ale i hluchotě a slepotě úmyslné pro vše, co nazývají jinde pokrokem v ženské otázce, čím chlubí se pokrokové strany všech národů.“³⁴

Když srovnáme jednotlivé oblasti aktivity žen liberálních a katolických, najdeme na první pohled překvapivě, ale v závěru potěšitelně, mnoho stejných zájmů, tendencí a společensky prospěšných činností, jako např. byla snaha zorganizovat a poskytnout pomoc sociálně slabým a potřebným ženám, ale i dětem a starým lidem, pozvednout a rozšířit vzdělání dívek - myšleno obecně, neboť každý společenský směr měl o jeho náplni poněkud jinou představu. Všechny ženské organizace jevíly zájem o přípravu žen k dobré výchově dětí, výrazný byl jejich zájem o školství a v neposlední řadě o charitativní práci. Oba nejsilnější organizované ženské společenské proudy měly širokou organizační strukturu, která byla rovněž dosti početná, měly svá kvalitní tisková periodika. Liberální i katolické ženské spolky v Čechách i na Moravě byly zapojeny do mezinárodních centrál a hlavní představitelky obou proudů se aktivně účastnily práce na mezinárodní úrovni, zastupovaly své organizace na mezinárodních ženských kongresech.

Na látce „ženské spolky v době první Československé republiky“ můžeme mimo jiné vidět i skutečnost, že společnost, byť po formální stránce demokratická republika s pokrokovou ústavou, což byl zajisté velký pokrok ve srovnání se situací před rokem 1918, po praktické stránce běžného života v podstatě dotazeni svých demokratických rysů daných v ústavě ještě dlouho dopracovávala. Ústava dala ženám formální rovnoprávnost, ale tu se ženy svými návrhy na úpravu řady zákonů a úsilím změnit poměry v běžné životní, úřední a pracovní praxi teprve dlouho a usilovně snažily prosazovat do každodenného života. Podoby aktivit a směry práce a působení ženských spolků nám také ukazují, jaké mělo období první ČSR společenské, sociálně ekonomické a jiné problémy a slabiny, byť samozřejmě platí, že první republika byla oproti dřívějšímu vývojovému období moderním demokratickým státním systémem.

Pramenná základna k analýze položené otázky je bohatá. K tématu ženských liberálně orientovaných i katolických spolků v letech první Československé republiky existuje poměrně velké množství pramenných materiálů hlavně archivních.³⁵ Názory společnosti na ženské aktivity po-

³³ V osvětových přednáškách T. G. Masaryka byla "ženská otázka" jedním z hlavních témat, hned za otázkou "dělnickou". Jinak ale Masaryk při rozbořech této problematiky zastával názor, že není otázka ženská nebo mužská, že vždy jde o otázku celé společnosti, tvořené muži i ženami vzájemně.

³⁴ Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 9.

³⁵ Národní archiv Praha, fond Presidium ministerstva vnitra, fond Ženská národní rada. Moravský zemský archiv Brno, fond Policejní ředitelství Brno, Spolky 1851 - 1958, fond Ženské spolky, fond Písemná pozůstalost Antonie Gebauerové. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Dlouhá Běla, katolická novinářka, fond Honzáková Albína, fond Minerva, Výstřížkový archiv PNP XVII Ženská otázka. Archiv politické strany KDU - ČSL, Praha, Karlovo náměstí, Palác Charitas, fond Československá strana lidová. Archiv Nadace Gender Studies Praha, fond Pozůstalost členky Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen Vlasty Roztočilové, fond Výstřížkový archiv.

měrně podrobně prezentovaly dobové tiskoviny různých politických a ideologických orientací:³⁶ noviny, časopisy, ročenky, věstníky, plakáty, letáky a brožury ženských spolků či z pera aktivních pracovnic ženských organizací. Dobovou atmosféru a detailní přiblížení daných ženských společenských problémů a podobu snah je řešit jedinečně zachycují desítky publikací z dvacátých a třicátých let z pera vedoucích pracovnic ženského liberalizačního i katolického hnutí. Existují rovněž publikované dobové názory na sledovanou ženskou aktivitu ze strany mužů, a to jak těch, kteří sympatizovali s emancipačními snahami žen, tak jejich odpůrců. Cenným zdrojem byly vydané paměti některých osobností první republiky. Využitelné jsou i početné edice pramenů úřední, státní a politické provenience. Ke studiu stavu společenského systému a jeho vztahu k ženám jsou do určité míry přínosné i edice ústavních a správních dokumentů z let 1918-1938, zprávy z jednání Národního shromáždění, státní statistické příručky, programy, ročenky a organizační řády jednotlivých politických stran.³⁷

Nejlépe historicky zaznamenaným a doložitelným důkazem ženské aktivity byla právě práce žen ve spolcích, sdruženích a dalších ženských organizacích, vystupování těchto spolků a jejich vedoucích představelek na veřejnosti při úsilí prosadit své představy o postavení žen ve společnosti. Lze sledovat podstatu jejich snah, úspěšnost v dosahování cílů, jejich vnímání a hodnocení společností jako celku i významnými osobnostmi.

Spolky, jejich existence a činnost, dokazují, že realizace ústavních práv v období první Československé republiky nebyla automatická. Ženské organizace a jejich aktivity měnily strukturu společností nebo alespoň byly zjevným symptomem těchto změn.

³⁶ Autorka studovala především tyto dobové noviny a časopisy: Akce - kulturní - sociální - politická. Brno 1930 - 1936. Brázda. Revue českého venkova. Praha 1920 - 1930. Československá žena. Praha 1925 - 1935. Člověk. Tribuna pro sociální, kulturní a etnické otázky. Praha 1924 - 1925. Den. Brno 1919 - 1938. Eva. Přílohy Orlice, Katolická učitelka. Praha 1918 - 1938. Katolická žena. Praha 1936 - 1938. Křesťanská žena. Brno 1927 - 1938. Lidové listy. Praha 1919 - 1938. List československých žen. Praha 1934 - 1938. Moravská žena. Brno 1918 - 1926. Naše doba. Časopis pro vědu, umění a život sociální. Praha 1894 - 1938. Našinec. Olomouc 1920 - 1935. Pokrokový obzor. Praha 1920 - 1930. Selka. Brno 1919 - 1938. Sokolice. Praha 1925 - 1933. Věstník zemské organizace pokrokových žen moravských. Brno 1930 - 1938. Zvěstování. Brno 1922 - 1938. Žena. Praha 1918 - 1924. Ženská revue. Brno 1905 - 1920. Ženská rada. Praha 1924 - 1938. Ženské listy. Praha 1902 - 1909. Ženský obzor. Praha 1908 - 1909. Ženský svět. Praha 1905 - 1909. Živena. Turčiansky Sv. Martin 1930 - 1935.

³⁷ Podrobný seznam těchto typů pramenů viz Seznam literatury a pramenů v publikaci Jana Burešová, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století. Olomouc 2001.

Summary

Woman in the end of the 19th century and the beginning of the 20th century (Change of the social position of Czech women)

The article is concerned on historic sources of feminism. For historical reasons in the whole history the total majority of society did not regard this considerable social problem to be a problem anyway.

The emancipating movement of the Czech women was started in 1860s by the attempt to achieve some kind of economic independence and especially to improve their education. In the beginning of the 20th century the emancipating tendencies grew into intensity because women started to call for their political rights and actively started to push through especially the general right to vote. The Czechoslovak constitution from 1920 guaranteed women the same political and civil rights as men had, however that equality granted by the law did not immediately became everyday routine. On the basis of my research I venture to claim and prove that feminine social activity even increased after the general right to vote was accepted and by the first half of the 20th century it reached by then unprecedented measures and importance. For though enacting of the general right to vote was very important particularly during 1920s and 1930s, women had to give out a lot of energy for its practical and complete fulfillment. The research concentrated on two major social streams of women association - liberal women clubs and the clubs of Catholic women.

Některé mezinárodní projekty a koncepce dějepisu ve škole

VRATISLAV ČAPEK

Filozofická fakulta Karlovy univerzity, Praha

Směry současné výuky dějepisu v evropských zemích jsou především podněcovány hlavními projekty pro 21. století, které přijaly a financují **mezinárodní organizace** jako jsou Rada Evropy-Council of Europe, International Society for Didactics of History (ISFDH), Euroclio, Georg- Eckert Institut v Braunschweigu a Koerber Stiftung či Evropská unie- European Unity. Ty organizují konference, workshopy, semináře pro učitele. Jejich obsah určuje zaměření odborné práce ve směrech, které jsou zahrnuty v Evropské kulturní dohodě a v komisích pro výchovu, pro vyšší vzdělání a výzkum, pro kulturu a kulturní dědictví, včetně historie. Existuje trojí programové směřování, které se týká ochrany a prosazování lidských práv, základních svobod a pluralistické demokracie, oceňování a prosazování evropské identity a hledání obecně přijatelných řešení velkých výzev, jejichž řešení stojí před budoucností evropské společnosti.

Některé současné mezinárodní projekty ve školním dějepisu

Rada Evropy má zvláštní sekci pro výuku historie, která byla pověřena, aby koordinovala práci Working Group on History and History Teaching, zaměřenou na výuku dějepisu v zemích jihovýchodní Evropy a zřejmě i v zemích středovýchodní Evropy. Z uvedených zdrojů byl v poslední době uspořádán například seminář k problematice výkladu začátku druhé světové války (Slovinsko 2001) nebo seminář pro učitele k historickým zdrojům přepokládaného vývoje v 21. století (Maďarsko 2001). Z podobných setkání vznikla myšlenka zabývat se tzv. multiperspektivitou, mnohostranným pohledem na historický vývoj v dějepisné výuce (Stradling, R.: *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. Council of Europe 2003) či způsobem výuky dějin 20. století, kterým, jak se zdá, není věnována v celé Evropě dostatečná pozornost (Stradling, R.: *Handbook on Teaching 20th Century European History*. Council of Europe 2000). Obě posledně jmenované práce byly péčí MŠMT přeloženy do češtiny.

V uvedených politických či společenských souvislostech se současná výuka dějepisu zabývá například **problémem stereotypů a historických traumat či bariér mezi státy či různorodými etniky** za tím účelem, aby je pomáhala odstraňovat. Této tematice se věnují dvě mezinárodní setkání historiků a didaktiků dějepisu, které se připravují péčí ISFDH. Jedná se o konferenci v Rabatu (Maroko) v září tohoto roku, která bude jednak prezentovat marokánskou historiografii po dosažení nezávislosti, ale hlavně je na pořadu diskuse o otázkách etnocentrismu, o způsobech jak vedoucí etnikum ve státě vnímá samo sebe v různých situacích dějinného vývoje. Druhé velké téma v Rabatu se bude týkat stereotypů, kterými se vnímá obraz národa národem či etnikem jiným, jde tedy o obraz " toho druhého". Druhé mimořádně významné setkání se bude týkat dvou sekcí věnovaných výuce dějepisu v rámci světového historického kongresu v Sydney, který se plánuje na červenec 2005. První didaktická sekce se bude zabývat výukou světových dějin jako globálního aspektu současného historického vývoje a v druhé sekci bude hlavním tématem právě vytváření obrazu národa národem sousedním či ostatními národy bez přímého dějinného kontaktu či obrazu národa z pozic nepřátelských.

K uvedeným tématům se již delší dobu připravuje i publikuje materiál teoretické i výzkumné povahy (například v periodiku ISFDH Yearbook (2003) se objevila studie H. Schultze: *Geschichtsbilder und Stereotype in der deutsch-polnischen Grenzregion*). Problematika stereotypů mezi německo- polským regionem se zkoumala z různých sociologických a historických hledisek v Poznani a ve Frankfurtu nad Odrou. Studie došla k zajímavému závěru, že příznivější obraz sousedního národa se zjistil u hraničních oblastí než ve zbytku území. Při zjišťování hrály rozho-

dující úlohu historické okolnosti druhé světové války, obsazení německou armádou, posun polských hranic po válce a vztah k fašismu a komunismu. Příznivějších výsledků se dosáhlo v současnosti díky příznivější atmosféře mezi oběma státy. Další zajímavý empirický výzkum v německém prostředí u studentů ve věku 13-15 let zkoumal vztah různých etnik v jedné škole na základě poznání jejich historie při výuce dějepisu. Výzkum sledovat zdroje konfliktů, možnosti demokratického vývoje, příčiny a pozadí migrací, podíl historie na vytváření identity s etnikem, s hostitelskou zemí. Bylo stanoveno období (500-1500) a zjišťoval se vztah různých etnik v tomto období. Studenti pracovali v etnických skupinách (Němci, Turci, ostatní) a výsledek svého zjišťování prezentovali ve třídě. Při prezentaci užívali CD-ROM. Potíže byly s neobjektivností některých statí z internetu, s úlohou učitele při samostatné práci skupin, ve způsobu jeho koordinování práce, nastaly i některé potíže v technické práci studentů s internetem. Studenti se však naučili pracovat s historickým materiálem nejrůznějšího druhu, učili se vzájemně komunikovat, získali dovednosti se pohybovat v mezikulturním historickém prostředí, užívali některé postupy badatelské práce historika. Němečtí studenti se naučili něco z německých dějin i z dějin své původní vlasti, němečtí studenti získali představu o historickém pozadí svých spolužáků (Liebig, S.:Viele Nationen - eine Schule: Eine andere Art von Geschichtsunterricht. ISFDH, Yearbook 2003).

V souvislosti se zmíněnou tematikou se i pro budoucnost projektují studie a články tohoto typu v periodiku ISFDH. Soudí se, že historie ve škole společně s médií a politickým klimatem mají významný podíl na tom, jak studenti vidí sami sebe, své dějiny, svoji úlohu v regionech, národních pospolitostech či v internacionálním, celoevropském prostředí. Jedná se o obraz jiných etnických skupin uvnitř jedné země, o vztah různých hraničních národů k sobě, nebo národů, které nemají přímé vzájemné zkušenosti se sebou navzájem. Zatím se podle empirických nálezů ukazuje, že, je-li příležitost, mohou média či výuka dějepisu tenký vztah mezi obrazem cizího národa a nepřátelským postojem úspěšně stírat (v němčině se operuje s názvy: Selbstbilder, Fremdbilder, Feindbilder). Nejde tedy při výzkumu pouze o zjišťování stavu, ale o strategii navození příznivějšího vztahu mezi národy, etniky, společenstvy na různé úrovni.

Na zmíněném **světovém kongresu v Sydney** byla poprvé didaktická sekce zastoupena též v hlavním programu s tématem: **Textbooks: from the Narrative of the Nation to the Narrative of Citizens** - Učebnice dějepisu: od výkladu dějin národa k výkladu dějin občanů (klik na internetu AJO). Příští světový kongres bude v roce 2010 v Amsterdamu.

ISFHD, která připravila program pro Sydney, uzavřela na kongresu bližší spolupráci s International Standing Conference for History of Education (ISCHE). Tato instituce plánuje další konferenci ve Švédsku (viz dále). Mimoto dojde v blízké budoucnosti ke spolupráci ISFHD s International Commission on History and Theory of Historiography. Ukazuje se, že stále více zapouští kořeny názor, že výuka dějepisu a teorie didaktiky dějepisu úzce souvisejí s historickou teorií a metodologií, a to jak při didaktickém bádání o výuce dějepisu, tak přímo se tento vztah uplatňuje v procesu výuky, například při výchově k historickému myšlení apod. V této souvislosti stoupl značně význam historického pramene didakticky upraveného v procesu výuky, ať již ve formě ilustrace textu učebnice či výkladu učitele, nebo jako důkazu tvrzení, ale i jako zdroje pro získání nových poznatků soustředěných kolem zvoleného tématu. Maďarský pokus o reformu z roku 1999 soustředil výuku převážně na komentovanou speciálně didakticky upravenou chrestomatii (Gemeinsame Anforderungen an alle Gebiete der Bildungslehre – osnovy společného humanitního předmětu, Debrecin 1999, archiv autora).

Péčí ISFHD bude v roce 2006 připravena v rámci každoročních setkání, konference na univerzitě v Tallinnu v Estonsku. Téma konference je: **Historické vědomí – historická kultura**. Téma ukazuje, že včleňování zejména té části historie, která se týká historického vědomí, do všeobecně pojaté kultury má své stálé zastánce (viz dále v textu). Další setkání na rok 2007 se plánuje do Řecka, téma pro konferenci se teprve upřesňuje.

Zmíněná konference na rok 2006 ve Švédsku je připravována oddělením pro historické studie Umea University v rámci širšího **programu Technologies of the World**. Téma konference

je Literacies in the History of Education (otázky gramotnosti při výuce dějepisu). Je zřejmé, že téma se týká otázek komunikací a směřuje k velmi důležitým instrumentům pro výuku dějepisu, k různým technologiím komunikace od jedné osoby k druhé. Sleduje komunikaci slovní, písemnou, počítačovou, které reprezentují různá stadia vývoje gramotnosti. Konference hodlá pokrýt historický vývoj a způsoby komunikací a soustřeďuje se zvláště na získávání nových zkušeností, na funkce gramotnosti na individuální, lokální, regionální, národní a globální úrovni. Bude nastoleno mnoho otázek, které se mají na konferenci projednávat, např.: jak gramotnost mění výuku, jak vzdělávání mění naopak samu gramotnost; jaké důsledky bude mít nová gramotnost ve vzdělání, jaké zkušenosti se přitom získají, jaké jsou potřeby a užití gramotnosti a jak se mění během času a jaký vliv má na rozvoj jednotlivce či skupiny.

Soudí se, že gramotnost ve vzdělávání může být nazírána z různých hledisek. Může sloužit jako nástroj vytváření schopností, pro budování identity. Funkce nové gramotnosti a její užití se může připínat k politickým, sociálním, ekonomickým i psychologickým aspektům vzdělávání. Téma konference zahrnuje vzdělávací aspekty ústní (slovní) a písemné kultury; rané či pozdní alfabetizace; týká se klasické či nářečové jazykové gramotnosti; náboženské a občanské gramotnosti; formálního či neformálního výcviku gramotnosti; gramotnosti získávané v dětství i v dospělém věku. Zejména jsou vítány příspěvky na konferenci, které se týkají vzdělávacích aspektů medií a informačních technologií, včetně počítačové gramotnosti, užití počítačů ve výuce, vzdělávacích aspektů internetu a hypertextů, zvláštních způsobů komunikace jako jsou ikonografie či audiovizuální technologie.

Výuka dějepisu v České republice za těmito trendy zaostává. Je to způsobeno nešťastnou politikou akreditační komise, která neuznala obor, který se výukou dějepisu dlouhodobě zabývá, didaktiku dějepisu za vědní disciplínu, takže se ti, co se jí ve vědeckých ústavech či zejména na vysokých školách věnovali, od ní většinou ustoupili či změnili svou odbornost nebo se věnovali jiným tématům. Za této situace nemohla mladá generace najít v tomto oboru pro sebe perspektivu. Tento stav způsobil, že didaktika dějepisu jako teoretický obor stojí před likvidací se všemi důsledky, které to v teorii i v praxi vyvolává a do budoucna vyvolá (Čapek, V.: Je dějepis ve škole v krizi? Sborník: Česká a slovenská otázka v soudobém světě. Brno 2004. Tam i stať H. Mandelové a J. Peška). Tato situace se nyní, po dlouhých letech, začíná snad měnit. Byl vysloven souhlas s možností získávat PhD v tomto oboru a možná, že se dočkáme i habilitací a profesorských hodností tak, aby mohlo dojít k renesanci oboru a k inaugurování dalších odborníků pro didaktiku dějepisu jako vědního oboru, jak se to přirozeně děje ve světě. Zajištění kontinuity v tomto oboru u nás i ve světových souvislostech bude však vyžadovat pilné práce a delší čas.

Pouze tři soubory prací mají, podle názoru autora této stať, v současnosti mezinárodní úroveň i širší ohlas v Evropě. Je to především brněnská účast na mezinárodním výzkumu (Mládež a dějiny. Brno 2001), dále pak několikaleté bádání B. Grácové o otázkách stereotypů, což představuje významný přínos, navíc podniknutý v době, kdy z mezinárodního hlediska problém nebyl ještě tak prosazován (Grácová, B.: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. Ostrava 1998 aj.). Třetím souborem jsou návrhy Z. Beneše na koncepci výuky dějepisu (Co se školním dějepisem? ČCH 1, 2003). Významná je jeho spolupráce s Institutem v Braunschweigu a jeho studie o česko-německých vztazích. Jako jeden z mála odborníků rozvíjí Beneš i teoretickou práci v oboru vřazením výuky dějepisu do širokého pole historické kultury (Beneš, Z.: *Školní dějepis jako součást historické kultury*. Sborník katedry historie Pedagogická fakulty MU. Brno 2003).

Otázky pojedí dějepisu ve škole pro budoucnost

V západní i severní Evropě se již od konce sedmdesátých let rozvíjí **nové pojetí historie a školního dějepisu (New History)**, které se zejména z Británie rozšířilo i do ostatních částí Evropy, aniž by ho česká výuka dějepisu v celistvosti vnímala. Toto nové pojetí historie ve škole vzniklo z nespokojenosti se stavem výuky dějepisu založeného především na předávání vědomos-

tí, a to převážně z politických a ústavních dějin. Kritizoval se bohatý obsah chronologického přehledu zaměřeného převážně na národní dějiny, na zdůrazňování dějin vedoucí skupiny v národě, dominující jazykově i kulturně v celé společnosti. Proti tomu se začala zdůrazňovat historická metodologie ve vyučování, spíše cesta, která vedla k získání poznatku než poznatek sám, tj. student se měl učit spíše než množstvím poznatků historicky myslet, analyzovat historickou situaci, interpretovat ji pomocí historických pramenů a syntetizovat nashromážděné a kriticky ověřené informace k řešení zdaného úkolu, k řešení problému didakticky pojatému. Větší pozornost se měla věnovat sociálním či antropologickým dějinám, kulturní historii, generačním studiím, studiím dosud opomíjených společenských skupin, ženskému hnutí, chudým lidem, etnickým minoritám, dětem, rodičům, migrantům. Na přední místo se dostala příprava studentů na život v etnické, kulturní, jazykové, náboženské diverzitě. Uvedený přístup nové historie měl několik vážných obtíží. První spočívala v nedostatku času na analýzu různých i protikladných informací, protože ve většině zemí jsou osnovy dějepisu přeplněné obsahem a nový přístup vyžadoval zcela jiné koncipování učiva či jeho delimitaci mezi různé stupně ve školské soustavě, což byla cesta, kterou mnohé země nastoupily. Druhá obtíž spočívala v nedostatku vůdčí linie historického výkladu a závěry z různých pohledů byly tak rozličné, že se jen těžko hledala syntéza nejbližší odpovídající skutečnosti. Otevřené konce v historii těžko pak plnily zamýšlené cíle. Třetí obtíž vyslovila anglická didaktika, která poukázala na to, že pluralita hlasů a názorů při výkladu národních dějin vede obvykle k politickým kontraverzím, jako se to stalo například při koncipování učiva z anglických či waleských dějin v devadesátých letech v Británii.

Program Nové historie neměly osmdesátých letech takový ohlas ve škole jaký se očekával. Učitelé měli velkou volnost ve výběru učiva, avšak limitovaly je požadavky na tradičně pojaté zkoušky na vyšší typy škol. V osmdesátých letech krystalizovala proto nová reforma nazvaná **New Rights (Nová práva)**. Reforma byla založena na konservativní ideologii, tržním liberalismu, byla prosazována čelními politiky, tiskem, akademickými historiky, dalšími vlivnými lidmi, kteří požadovali radikální obrát od „státu blahobytu“ (welfare state). Hnutí za reformu vyvrcholilo po vítězství toryovců ve volbách 1987, v nichž dostala Margaret Thatcherová podporu pro své politické zásahy. Konservativní myšlení se projevilo v argumentaci, že národní stát může přežít i za pomoci znalosti britských dějin, jejichž koncepce ve škole by byla řízena z politického centra vlády. V nových programech pečlivě naplánovaných a do detailů strukturovaných se znovu prosadila zásada učit především dějinám historických procesů, historické metodologii, studenti se měli pokud možno zabývat historií jako sami historikové, badatelským způsobem. Zamítl se odklon od jednotně pojaté anglostřední britské historie a zavládla nedůvěra k zavádění multikulturního a antirasistického přístupu jako principu. Kritizován byl předcházející příklon k empatii a zavládlo přesvědčení, že historie ve škole byla předcházející reformou zneužita politickou levicí položením také důrazu na sociální a hospodářské dějiny, místo na znovu prosazované politické dějiny, a to převážně anglické Británie. Kritizovala se přílišná volnost učitele v praktické výuce a multikulturnost byla považována za zavádějící ve svých důsledcích, protože dostatečně nepěstovala britsko-anglickou identitu. Politizace výuky dějepisu byla zcela zřejmá, a když si učitelé z větší části zachovali své vlastní postoje, byli novými požadavky nepochybně ovlivněni.

Stručně nastíněný vývoj započatý v západní Evropě, zejména v Británii, měl vždy svůj ohlas v celé Evropě. Zejména však od počátku devadesátých let začal do koncepcí dějepisu pronikat jasně se již prosazující proces globalizace a v protikladu k němu proces opačný, diverzifikační.

Projekt globalizace ve školním dějepisu

Koncepce a obsah dějepisu ve škole v posledních letech, zejména od konce studené války, vůdčím způsobem ovlivňuje proces globalizace a proti tomu proces diverzifikace. Rychlost spojení elektronickými médii, možnost působení najednou v celé světovém prostoru, manipulace s ohromnými finančními, investičními a výrobními zdroji podřizují si všechno, co je naopak svá-

záno s určitým vymezeným prostorem a časem (Bauman, Z.: Globalizace-důsledky pro člověka. Praha 1999. Tye, K.A.: Global Education. California 1999. Čapek, V.: Globalizace, národní a evropské vědomí vybrané skupiny mládeže. Pedagogika 3, 2001). Proces globalizace je vyvolán zejména jako náhrada studené války, jako proces sjednocující svět pod americkým vlivem a jako proces europeizace, sjednocení Evropy – s přirozenou tendencí ekonomicky, politicky, ideově i kulturně co nejvíce spojit světový či evropský prostor, bez velkého ohledu na multikulturnost civilizací a na různorodé národní státy (Čapek, V.: Podíl historie jako školní disciplíny na výchově k evropanství. In: Sborník česko-polské komise, Ostrava 2000).

Americká asociace pro kontrolu a vývoj programů výuky definovala již v roce 1991 ve své ročence Global Education from Thought to Action globální výchovu takto: „Globální vyučování zahrnuje učení takovým problémům a jevům, které přesahují národní hranice a zabývají se vztahy mezi různými kulturami, ekonomickými, politickými, technologickými společenským systémy“... Strategie globální výuky má dvě stránky: horizontální a vertikální. Horizontální přístup znamená integraci vědomostí jdoucích napříč jednotlivými disciplínami či předměty ve škole a spojující vědecké poznatky s lidskou zkušeností. Vertikální přístup zohledňuje vztahy v situacích na lokální, nacionální a internacionální úrovni. Sem patří úvahy o tom, zda a jak bychom mohli místní, domorodé (původní) hodnoty a názory učinit kompatibilní s globálními nároky a univerzálními hodnotami. Z tohoto rodu jsou i praktické představy didaktiky dějepisu o tom, že člověk se vyvíjí od narození převážně v rodině, pak vnímá místní (lokální) záležitosti, následně se učí chápat národní, evropské, světové zájmy, přičemž se často někteří jednotlivci či komunity zastavují u zmíněných jednotlivých etap. Platí též, že nižší stupeň bývá přítomen ve stupni vyšším. Podle některých systémů školní výuky dějepisu by tímto způsobem měl být dějepis ve škole koncipován v jednotlivých stupních škol.

Za hlavní projevy stavící se proti globalizaci jsou považovány nacionalismus a střetávání civilizací. Globalizace je často pochopena jako proces, který probíhal v několika fázích, do nichž se zahrnuje nacionalismus jako fáze globalizmu, a to od počáteční fáze odumírání středověku, v němž nacionalismus, národní stát, byl účinnou zbraní k porážce feudálního systému, až po současné hledání vůdčí všelidské ideje, vytváření globálního vědomí lidí v občanské společnosti s demokratickými hodnotami. Přes patrné recidivy nacionalismu stojíme, jak se soudí, před vývojem ke světové komunitě a globální kultuře (Strategie politiky USA obsahují práce prognostického ústavu, National Defence University ve Washingtonu. Viz: Trouble in Paradise z roku 2000 a odhad současného stavu a možností dalšího vývoje podle Národní rady pro zpravodajství z roku 2005).

Výzkum v USA zkoumal připravenost světového školství na globální výchovu a dospěl k názoru, že současný stav této perspektivě neodpovídá (Tye). Výuka dějepisu je ve světě stále převážně zaměřena na koncepty výrazně národní, loajální k většinovému, vládnoucímu národu, zdůrazňuje národní jazyk, národní historii i literaturu. Následek, toho je, jak se soudí, národní šovinismus vůči jiným národům, kulturám, rasám, zemím. Vzdělání má být orientováno tak, aby se studenti připravovali pro život v pluralitních, integrovaných, mezinárodních systémech, vyžadující nové kompetence a dovednosti, které jsou interdisciplinární, nesvázané pouze se specifikem vlastní kultury a dané pouze okamžikem, časem. Studenti potřebují být informováni z různých kulturních, ideologických a původ zohledňujících zdrojů. Potřebují mít příležitost se naučit dovednostem, které jim umožní analyzovat problémy, hodnotit politické zájmy a získávat nástroje pro efektivní jednání za změněných podmínek, nabýt schopností tyto podmínky také sami měnit, zejména ty, které ohrožují život na zemi (ekologické momenty).

Ve svých důsledcích globální přístupy vedou dějepis ve škole k většímu prolínání s příbuznými disciplínami, k syntéze, k větším strukturovaným celkům, k průřezovým tématům, k mezipředmětovým souvislostem apod. Použití globálních principů na novém koncipování dějepisu ve škole zatím je stále nedotčeno. Zůstávají však Radou Evropy doporučená témata, která vyrůstají ze všeobecně v Evropě přijatých historických tradic, zdůrazňující společné historické

procesy přesahující do značné míry přesně a detailně určovaný čas a prostor (viz např. Čapek, V.: Perspektivy školního dějepisu v evropských zemích a v USA. UK, Praha 2003. Delouche, F.: a kol.: Europaisches Geschichtsbuch. Stuttgart 1992).

Určitou formu globálních přístupů je možno spatřovat i v čas od času se projevujících pokusech koncipovat dějepisné učivo podle mezioborového strukturálního programu, který úzce vztahuje vybrané humanitní předměty či jejich části nebo témata k sobě navzájem a uvádí je různou formou do obsahových a metodologických souvislostí. Jeden z nových známých pokusů byl proveden v Maďarsku (Gemeinsame Anforderungen an alle Gebiete der Bildungslehre, Debrecin 1999). Zdá se, že tyto krajně pledované případy zatím většinou selhaly, protože jejich prosazení závisí od změny celého koncipování nejen jednoho předmětu, ale od změny celého uspořádání školní soustavy.

Zatímco po druhé světové válce se desetiletí hledaly v dějepise hodnoty, které vedou ke globalizaci, obsahy a hodnoty, které integrují se země spojují a umožňují tak vytvořit celoevropské vědomí mládeže, v posledních letech se naopak hledají **tendence diverzifikační** v etnické, jazykové, kulturní, náboženské či státotvorné oblasti, a to ve vztahu mezi zeměmi, civilizacemi, kulturami či i uvnitř jednotlivých zemí (imigrace). Zdá se, že globalizace a diverzifikace jsou společně se projevující tendence v politice i při koncipování dějepisu ve škole pro 21. století. Jejich zřejmá protikladnost se omezuje výrokem, který hledá jejich vzájemný vztah. Tento výrok zní: „Myslet globálně a jednat lokálně.“

Diverzifikační přístup je strukturován na základě protikladných dvojic, jako jsou například hegemonie a rovnováha, svoboda a autorita, jednota a rozdrobenost, víra a rozum, ekonomická jednota a kulturní svébytnost, svoboda rozhodování a ctění silnějšího apod. Jde vlastně o úsilí v rámci globalizace zachovat historicky vzniklou silnou evropskou různorodost a vytvořit celek multikulturního, mnohonárodního a multijazykového společenství. Školní výuka je v Evropě po výtce stále zaměřena na většinové obyvatelstvo každé země a stěžuje se v dějepisné výuce hledá reflexe etnické, kulturní a náboženské různorodosti uvnitř země, mezi regiony, v sousedních oblastech apod., tím spíše, že současně etnické či náboženské střety nevytvářejí prostor pro začínající zohledňování diverzifikace. Konflikty tohoto typu v současné době začínají ohrožovat pledovanou podstatu evropské civilizace. Jde například o to, zda a nakolik se mají v dějepise ve škole odrážet také zájmy imigrantů, migrantů, utečenců, etnických minorit, tzv. původního obyvatelstva, cikánů, židů apod., tak jak je to uvedeno v přijaté konvenci o ochraně národních minorit z roku 1995.

Zajímavé v podstatě diverzifikační pojetí historie a dějepisu ve škole vzniklo ve Velké Británii v posledních několika letech. Tyto změny probíhají souběžně s novým konstitučním uspořádáním státu od roku 1997, kdy vznikly téměř zcela samostatné politické celky: Anglie, Skotsko, Wales, Severní Irsko. Tato skutečnost byla podnětem pro nové pojetí historie i školního dějepisu. Byl koncipován dvouletý **devoluční program**, který zkoumal jak se tato státní změna dotkla všech oblastí života lidí, včetně vlivu na historické vzdělávání obyvatelstva, nejen školské. Devoluční program zkoumal výuku dějepisu v nových souvislostech, tradování historie v tisku, rozhlasu, televizi, ve školních osnovách, učebnicích, v historických syntézách. V roce 2002 uspořádala Britská rada – Council of Britain v

Bruselu mezinárodní konferenci, aby posoudila, zda toto nové britské státní dělení neovlivnilo negativně vědomí britské pospolitosti či život a práva migrantů v jednotlivých lokalitách, do jaké míry lidé chápou nová svéprávná etnika, svoji dílčí identitu a zda neutrpěla identita s Británií jako celkem. Vznikly historické práce odstraňující anglocentrismus a chápající dějiny Británie jako dějiny čtyř rovnocenných etnik (Samuel, R.: History of Britain, Island Stories). V diskusi se objevil i názor, že by mělo jít o pěstování identity anglo-britské, walesko-britské atd. (Whose history is it. Brussels 2002). Na konferenci se ukázalo, že devoluční program se netýká jen britské pospolitosti a školního dějepisu v Británii, ale že jeho význam je širší, důležitý například ve Španělsku ve vztahu ke Katalánsku a nejnověji též k Baskitsku, Galicii, nebo v Belgii ve

vztahu Valonska a Vlámka. Devoluční aspekty jsou patrné v německé federaci aj. Došlo se k závěru, že příbuzné tendence devoluční povahy se v různé míře týkají v současnosti téměř všech evropských států, neboť jde o obecný posun diversifikační v politice i při výuce, který bude do budoucna silnit. U nás zatím toto hledisko jako koncepční záměr chybí.

Od devadesátých let minulého století vzniká nová debata o koncipování dějepisu ve škole, v souvislosti s další reformou zejména v Británii, ve které se projevila **teorie postmodernismu**, jejíž aspekty jsou patrné dodnes a zřejmě ovlivní i budoucnost. Postmodernismus ve vzdělávací rovině byl pochopen jako způsob popisu komplexních změn, které se objevily zejména v poslední čtvrti 20. století. Ostrá debata na toto téma v Británii, zejména mezi historiky, ukázala, že mnozí z nich odmítli se tímto filozofickým problémem vůbec zabývat. Jiní soudili, že je to hrozba celé historiografii. Didaktikové dějepisu se však snažili vyvodit ze všech společenských změn východisko tak, aby dějepis ve škole přežil jako součást integrální pozice v učebním programu, cítili povinnost podat studentům vysvětlení o původu, průběhu a možných důsledcích tohoto přístupu. Usoudilo se, že postmodernismus může být odvozen od myslitelů jakým byl např. Foucault (Thacker, A.: *Foucault and the Writing of History*. London 1997), a že odráží změny ve všech oblastech lidské činnosti a proto výuka dějepisu nemůže tyto změny nereflektovat (Phillips, R.: *Reflective Teaching of History*. London, New York 2002). Tradiční intelektuální výklady světa, jak se soudilo, které vládly většině 20. století, jako západní liberální kapitalismus či marxismus-leninismus, neobstojí v nových souvislostech. Velká ekonomická krize i cyklické krize další ukázaly, že kapitalismus selhal, zatímco revoluce ve východní Evropě demonstrovaly jasně, že ani komunismus není řešení pro budoucnost světa. Současně se ukázalo, že tradiční ztotožnění člověka se sociální třídou, odborovou organizací či s církví nemá ten význam jako mělo v minulosti. Nové globalizační síly, technologické změny, nové formy identity ukazují na rychlý zvrat. Britská didaktika dějepisu shrnuje čtyři důležité projevy postmodernismu ve výuce dějepisu. 1. Dosavadní liberální či marxistické ideje přestaly být relevantní, 2. Vznikají nové formy identity, alternativní tradice, alternativní historické způsoby vysvětlování, 3. Historická epistemologie (založená na faktech) a metodologické tradice byly také zasaženy. Začínají se vyvíjet nové formy znalostí, nové způsoby poznávání, znovu se ožívuje např. ústní tradice, 4. objevují se nové formy identity, hodnoty a ideje.

Z hlediska výuky dějepisu je možno se na postmodernismus dívat ze dvou hledisek. První spočívá v tom, že jako ostatní souběžně vznikající jevy (jako např. postindustrialismus) či ideje lze včlenit do historického vývoje, tj. vysvětlit jejich širší podmíněnost, zdroje a příčiny jejich vzniku, popsat jejich znaky a postihnout jejich dosavadní význam či předpokládané následky pro budoucnost. Postmodernismus může vstupovat do členění historických etap spolu s etapou nejnovějších dějin či dějin současnosti. Historická interpretace může být podnětem k úvahám, diskusím, může motivovat k činnostem i při výuce, může tedy hrát významnou úlohu pro strategii výuky. Druhý zřetel se však dívá na postmodernismus jako na možnou ideu, jejímž prostřednictvím lze hodnotit, ocenit či odmítnout význam historie pro současného člověka. Vzhledem k tomu, že postmodernismus se dívá na základní historické zdroje velmi kriticky, minulost pokládá za přítěž pro svobodnou volbu způsobu života, četní historikové buď odmítají se takovými úvahami zabývat, nebo je jako ohrožující odmítají. Jde totiž o samé bytí či nebytí historicity v podstatě lidské existence, od hominizace po dnešek, to je příležitost pro historii ve škole.

Didaktika dějepisu u nás vychází z přeložené práce J. F. Lyotarda (*O postmodernismu*. Praha 1993. Viz text K. Štefka: *Úvod do studia historie*. PedF Hradec Králové 2000). Podle této literatury „postmodernismus odmítá nekritickou víru v pokrok, v racionalitu lidského myšlení a jednání, obecně závazné interpretace světa, hodnot, mravnosti, krásy, smyslu, významu. Zavrhuje rozsáhlé utopické či mesianistické sociální projekty, přičemž se manipuluje s lidmi a výsledkem toho jsou totalitní režimy. Nesouhlasí s názorem o intelektuální a kulturní nadřazenosti západní civilizace. Základním požadavkem je pluralita názorů, postavení alternativních projektů proti projektům moderny. Dosud se civilizace, jak se soudí, snažila sama sebe vysvětlit a legitimovat

pomocí určitých příběhů a vyprávění, které ukazovaly vznik a smysl kultury. Racionální věda, která převzala tuto úlohu, budovala na myšlence univerzálního rozumu. Vytvořila ideu pokroku. Tyto metanarace dnes ztratily přesvědčivost“.

Z toho, co bylo uvedeno, je dosti zřejmé, že se na historii, na její smysl i úlohu ve společnosti lze stěží dívat prismatem postmodernismu, může se však toto hlediska uplatnit při diskusích ve výuce dějepisu, alespoň tam, kde více vstupují studenti do výuky. Ukazuje se však, že začínají nabývat na síle empatie, vcit'ování či celá sféra pocitů před logikou a racionalitou, a to je zřejmé i z jiných zde uvedených koncepcí pro školní dějepis.

Zajímavé pojetí dějepisu ve škole podává **teorie historické kultury** (Beneš, Z.: Školní dějepis jako součást historické kultury. Sborník kat. historie PedF MU. Brno 2003), i když zatím je málo známá německá či polská literatura o této problematice, která se uvedeným pojetím již před časem původně zabývala. Zdá se, že historická kultura otevírá nově zejména vztah všeobecně pojaté kultury k vytváření historického vědomí a odtud se odvíjí pokus vřadit celou historii tradovanou ve škole do oblasti kultury, což ovšem může také otevřít vrátka pro integrační pokusy humanitních oborů ve školním vzdělávání. Je pochopitelné, že tato teorie považuje historické vědomí za nejvlastnější výsledek historického vzdělání a stává se tak klíčem i k výběru učiva pro školní dějepis.

Kulturu ve všeobecném smyslu lze chápat jako způsob existence člověka ve světě, který člověka obklopuje a který byl samotným člověkem k jeho obrazu spoluvytvářen a stále dále se vytváří. V užším smyslu tímto pojmem myslíme spíše duchovní milieu společnosti a člověka v ní, zatímco pod příbuzným pojmem civilizace myslíme především vyšší společenskou organizaci spíše „technického“ charakteru. Často však se oba pojmy ztotožňují (viz např.: Čapek, V. a kol.: Světové dějiny I, II, dějiny lidských civilizací. Praha 1992,4).

Historická kultura se tedy zřejmě zabývá historicitou kultury jako celku. Historie jako součást kultury přihlíží nutně nejen k historickému vědeckému poznání, ale i k jiným zdrojům, tedy i nevědeckým, které člověka v jeho současnosti obklopují a ovlivňují ho. Historickou situaci tedy podstatně aktualizuje žurnalistikou, politikou či populárními pracemi, nechává na sebe působit více aspektů, pocitů, vcit'ování, mimovědeckých poznatků, je tedy méně racionální, kritická, více emotivní, což je pro kulturu charakteristické, náchylnější k zásahům z vnějšku, i když ovšem i historická věda podléhá dobové podmíněnosti, její metodologie má však nástroje jak se této dobové, politické podmíněnosti alespoň z části bránit. Je zřejmé, že historické vědomí je více ovlivňováno tímto mimovědeckým okolím než historií jako vědou. Rozumným uplatněním může tato teorie přinést právě v tomto aspektu nesporně kladné výsledky.

Dosavadní didaktika dějepisu považovala za východisko školního dějepisu historickou vědu, která dobově přiměřeným způsobem podávala historický obsah jako výsledky svého bádání a historickou metodologii jako nástroj historického myšlení a poznání. Historický obsah a metodologie měly být hlavním zdrojem vytvoření historického vědomí. Bylo ovšem vždy zřejmé, že historiografický přínos výuce není přímo uplatnitelný, obsah výuky nikdy nebyl chápán jako zkrácená či zjednodušená historiografie, ale že prochází, jak se uvádělo, třemi transformacemi, které zohledňují prostředí výuky, didaktizují historické poznání, uplatňují pedagogické zřetele, dobové podmíněnosti apod., což do jisté míry je adekvátní požadavkům historické kultury, i když základním zdrojem vždy byla vědecká kritická racionalita. Teprve další vývoj a bližší studium ukáže perspektivy koncepce historické kultury v praktickém vyučování (např. Čapek, V.: Transformace historických poznatků do vzdělávacích obsahů. Pedagogika č. 1, 1982. Na transformaci byla založena didaktická analýza, kterou metodologie didaktiky dějepisu vypracovala již v sedmdesátých letech minulého století).

Na „nové historii“ započaté ve Velké Británii byla později v zásadě založena současná **teorie tzv. multiperspektivy**, mnohostranného výkladu dějin (Stradling, R.: Multiperspektivity in History Teaching: a guide for teachers. Council of Europe 2003, přeloženo do češtiny V. Čapkem). Multiperspektivita se chápe jako proces, strategie vedoucí lépe k porozumění, při kterém se

bere v úvahu jiný názor než máme my sami. Proces obsahuje porozumění pro to, že naše názory jsou filtrovány našim kulturním pozadím, reflektují naše stanoviska, interpretace toho, co se událo a proč, naše názory na to, co je či není relevantní a mohou tak reflektovat zakořeněné předsudky a spory. Multiperspektivita není tedy jen proces, ale také predispozice, schopnost a ochota posoudit situaci z různých pohledů, které jsou stejně hodnotné, ale i stejně částečné, ochota vidět věci jinými očima, učit se empatii. Takový způsob pohledu na vývoj je sice součástí historické metody, avšak i historikové, jak se připomíná, jsou často monokulturní, etnokratičtí, univerzalističtí a exkluzivní.

Vliv uvedeného postupu se téměř všude v Evropě projevil zvýšeným zájmem o práci s historickými dokumenty, prameny. Dostávají se hojněji do učebnic, vydávají se chrestomatie (viz například v poslední době i u nás pramenná sbírka k výuce od F. Čapky z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně či P. Králové, vydaná nakladatelstvím Scientia 2004). Školní výuka v tomto pojetí častěji spolupracuje s historickými pracovišti, muzei, ale i s prameny politické či žurnalistické povahy. Tyto zdroje pro výuku jsou však zejména u nás povětšinou využívány jako dokumentace textu učebnice či výkladu učitele, jako zdroj informací, ale nikoli z hlediska požadavků multiperspektivity, zohledňující mnohostrannost pohledů na událost, historický jev a podobně. Takový způsob se objevuje jen výjimečně a je v současnosti využíván, stále však více, pouze pro určitá vybraná témata. Výuka dějepisu u nás měla určitou šanci uplatnit některé zásady multiperspektivity při koncipování rámcových vzdělávacích programů, ale nestalo se tak. Je zřejmé, že tam, kde se výrazně odlišuje osnování povinného vzdělání od středoškolského, je možné aspekty multiperspektivity spíše využít než tam, kde, jako u nás, existuje dvoucyklová koncepce, v podstatě zaměřená stejným způsobem.

Užití multiperspektivity otevírá četné problémy. Například: co se míní multiperspektivitou v určitém speciálním kontextu, očekává se od historika či učitele, aby do svého výkladu zahrnul všechny perspektivy nebo jen jejich výběr. Jestliže pouze výběr, pak podle jakého kritéria se perspektiva vybere či vypustí, zda se tato teorie uplatní nejen při výběru zdroje, ale i při historické analýze, při konstrukci vyprávění, výkladu, závěrů či soudů o historickém významu, co učitel udělá, když se interpretace zcela rozcházejí, přiblíží se tento přístup více pravdě či poskytne srozumitelnější obraz skutečnosti, zajistí multiperspektivita komplexnější, zsvěcenější obraz skutečnosti, je prostě součástí procesu poznání, nebo je to pouze zvolená část postupu, kterou každý historik či učitel uplatňuje, nebo je to dovednost, kterou někdo využívá lépe a efektivněji než jiný apod.

Multiperspektivitě se ve škole staví v cestu zejména zastaralá koncepce dějepisu založená na chronologickém popisu událostí, spíše se daří tam, kde se uplatňuje tematický dějepis či jiné formy uložení učiva v programech (o nich viz Čapek, V.: *Perspektivy školního dějepisu v evropských zemích a v USA*. FFUK, Praha 2003). Staví se v cestu dále učebnice dějepisu omezené rozsahem, takže nemohou zohlednit různorodost přístupů a šíří pramenné základny. Dnes však existují již v evropských zemích vydávané materiály, které historické jevy objasňují z různých stran, protikladných interpretací, konfrontují názory různých historiků soudobých či interpretace historiků v různé době, v různých zemích, včetně „vidění toho druhého“ (řada takových materiálů je k dispozici pro výuku dějepisu zejména ve USA). Dalším limitujícím faktorem se jeví čas, který má učitel k dispozici pro výklad učiva související s předimenzovaností osnov, takže užití primárních či sekundárních pramenů lze užít pouze exemplárně, a to ponejvíce na středních školách či v historických seminářích. Sám Stradling uvádí, jakoby mimochodem, ještě jedno limitování, avšak jedno z nejdůležitějších. Pohled na jev, událost z různých hledisek může vyvolat u studentů i frustraci, skepsi k historii, vědomí o nemožnosti dobrat se k závěrům alespoň relativně platným, umocněné také různými možnostmi chápat věrohodnost pramenů, neboť jejich historická kritika je velmi obtížná při školní výuce. Pro studenty, kteří hledají jistoty v životě také pomocí historie může být tento způsob výuky skličující. Dokonce může dojít k extrému, že historie se stane pouze jakousi individuální zálibou, neboť může dojít k názoru, že každý má vlastně svoji

historii podle svého naturelu či individuálního přání či zájmů. Také pro učitele zvyklého na jednou provždy řečenou pravdu může být tento způsob málo přijatelný. Učitel má ovšem při použití multiperspektivity dominantní postavení. Jeho vzdělanost a připravenost je rozhodující pro výsledek. Zřejmě další vzdělávání učitelů pouhým sdělováním nových historických poznatků, ke kterým ten který historik ve svém bádání dospěl, již nedostačuje..

Multiperspektivita má, jak se také očekává, velké cíle a výhody. Vede k hlubšímu pochopení charakteru a významu událostí, k většímu porozumění jednání historických subjektů. Zejména je to patrné pro otevřené otázky, které přináší současnost, nejnovější děje, kterých jsou studenti i součástí. Perspektiva nemá učit studenta stát se historikem, ale má mu ukázat, v čem je podstata historických událostí, jevů a procesů, má ho učit toleranci, vstřícnosti, chápat různorodost pohledů na historický vývoj. Tomu má sloužit i rozbor pramenných svědectví. Ty nemají vést jako u historika k objevům nových souvislostí či interpretací, ale k tomu, aby student lépe pochopil, jak se dějiny dějí a naučil se v nich orientovat.

Výuka dějepisu v evropských zemích, přes všechny změny v posledních letech, má po výtce kontinuální charakter. Oceňuje své minulé hodnoty, kriticky hodnotí výsledky, které může použít v nových souvislostech, čímž se hluboce liší od české historiografie i její výuky, které se pohybují povětšinou diskontinuálně, takže někdy objevují dávno objevené či odmítají tradice a zbavují se hodnot jednou poznanych, které by mohly sloužit k nové společensko-historické identitě v globalizujícím se světě (Brockmayerová, J., Čapek, V., Kotásek, J.: *Oborové didaktiky jako samostatné vědecké disciplíny. Pedagogika 1, 2000*).

Jedním z takových kontinuálních přínosů je např. **taxonomie vzdělávacích cílů**, vypracovaná již v padesátých letech minulého století americkým pedagogickým teoretikem B. S. Bloomem (Bloom, B. S.: *Taxonomy of Educational Objectives. The Classification of Educational Goals. Handbook I. Cognitive Domain. New York 1956*), o osm let později publikoval Bloom s kolektivem druhý díl taxonomie, která se týkala cílů afektivní povahy (Krathwohl, D. R., Bloom, B. S., Masia, B.: *The Taxonomy of Educational Objectives. Affective Domain. New York 1964*) a v sedmdesátých letech A. Harrow připojil k taxonomii třetí sféru psychomotorickou, sféru chování a jednání, do níž vyústila sféra kognitivní i afektivní (Harrow, A.: *Taxonomy of the Psychomotor Domain. New York 1972*).

Brzy po vydání amerických originálů byla Bloomova taxonomie aplikována na výuku dějepisu u nás (Čapek, V. a kol.: *Teoretické a metodologické základy didaktiky dějepisu. Praha 1976aj.*). Aplikaci umožnila souběžně provedená didaktická analýza historického textu a řešení vzdělávacího dosahu historické metodologie. Výsledky těchto analýz byly pak vtěleny do kategorií Bloomovy taxonomie. Taxonomie zobjektivizovala struktury cílů v dějepise, a tím umožnila omezit politické vlivy a záměry s dějepisnou výukou. Taxonomie umožnila strukturovat obsah učiva dějepisu pro různé typy škol, protože dala do vztahu kategorií poznatků s kategorií dovedností a schopností a kategorií hodnotovou, a tím, kromě jiného, umožnila poprvé u nás klasifikovat učivo podle obtížnosti a náročnosti jeho osvojování. Taxonomie byla dále použita ke klasifikaci a typologii výukových situací, učebních úloh a otázek pro výuku v komunikaci mezi učitelem a studentem. Byla použita i pro analýzu myšlenkových operací, které jsou nutné k jejich řešení. Konečně se taxonomie stala základem pro hodnocení výsledků vzdělávacího procesu, pro měření výkonu studentů formou testování (Čapek, V. a kol.: *Didaktika dějepisu I, II. Praha 1987 a 1989* a mnohé další práce, včetně praktických testů).

Americká pedagogická teorie v Boomově práci pokračovala a v roce 2001 byla jeho žáky a spolupracovníky obohacena zejména ve stanovených kategoriích či v přesnějším terminologickém vyjádření celé taxonomie (Taxonomie pro učení, vyučování a hodnocení: *Revize Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů. New York 2001*). I v tomto případě česká pedagogika tuto revizi zachytila a seznámila s ní odbornou veřejnost (Byčkovský, P., Kotásek, J.: *Nástin revize Bloomovy taxonomie. Stať není zatím publikovaná*). Česká teorie výuky dějepisu by se měla k taxonomii vrátit a využít její revize k vlastnímu prospěchu. Zdá se však, že taková dlouhodobá a náročná práce je

zatím mimo možnosti naší vědecké práce. To, že i naše torie v určitém smyslu pokračovala ve zdokonalování své taxonomie ukázalo publikování české taxonomie podle Blooma, uveřejněné anglicky v časopise ISFDH v roce 1999 (Čapek, V.: Taxonomy of Educational Objectives in History Teaching. Informations. ISFDH 1999).

Konečně výuka dějepisu, zejména v západní Evropě, věnuje pozornost **moderním trendům komunikace**, zejména prostřednictvím nových technik a moderních technologií, zvláště internetu. Zdá se, že způsoby komunikace budou napříště hluboce ovlivňovat i obsah a cíle výuky, a to do té míry, že starší zdroje výuky či její vyučovací metody se dostanou zcela do pozadí. Zaostávání v nových technologiích bude zřejmě v budoucnosti znamenat nezvratné zaostávání v celé přípravě předmětu pro školskou výuku (Čapek, V.: Moderní komunikace v dějepisné výuce. Sborník k životnímu jubileu A. Skoupého. Olomouc 2004. Týž: Některé současné diskutované úvahy o úloze historie ve školním vyučování v evropské společnosti a v USA. Sborník Pedagogické fakulty MU. Brno 2003).

Význam komunikace pochopila česká výuka dějepisu v minulosti, když rozpracovala několik fází transformací obsahu: od výsledků historické vědy po identifikaci studentů s těmito výsledky, jejich včlenění do historického vzdělávání a do vědomí studentů a odtud k jejich konání, jednání. Didaktika dějepisu, jako tehdy uznávaný vědní obor, v této souvislosti se začala chápat jako hraniční věda komunikačního typu, aby tím zdůraznila význam komunikace, i když použití nových technologií čeká u nás na nějaké soubornější zpracování.

V zahraničí užívání elektronických komunikačních technologií se začíná rozvíjet, a to od dovybavení škol odpovídající technikou, po přípravu příslušných zdrojů pro výuku, včetně dějepisu. Stradlingova zmíněná již práce o výuce dějepisu 20. století ukazuje názorně způsoby práce s internetem, možnosti vyhledávání informací podle klíčového slova, na webových stránkách, či využití již stávajících rejstříků, adresářů, jakýchsi regist, zejména rejstříky americké Yahoo a italské Alta Vista jsou již šířeji využívány. Možnosti heuristiky pro výukové účely, obeznamování s různými interpretacemi historických událostí, možnosti hodnocení různých řešení, spojení s pracemi nejen historiků, ale i seznámení se s myšlenkami zahraničních škol na dané téma, využívání konferencí, ale i možnosti podílet se na jejich výsledcích pomocí internetu nabízí možnosti, které zřejmě v budoucnosti změni podobu výuky. Je čas věnovat těmto otázkám výzkumný čas, připravit elektronické zdroje pro výuku a seznámit učitele dějepisu s novými možnostmi výuky, zejména nových a nejnovějších dějin.

Projekt školní výuky dějin 20. století

Dějiny 20. století jsou ve školních programech evropských zemí ošetřeny poměrně bohatě, avšak v reálné výuce je jim věnována daleko menší pozornost než by si zasloužily. Studenti projevují sice zájem o nejnovější dějiny, ale tento zájem není dostatečně uspokojován. Dříve, za starého režimu, se učitelé vyhýbali nejnovějším dějinám, protože byly vládní mocí oktrojovány a jejich interpretace byla více či méně sledována. V současnosti tento důvod sice odpadl, ale zůstává nedostatek času pro výklad starších dějin, takže na závěr kursu už nezbyvá dostatečný prostor, zejména pro druhou polovinu tohoto století. Druhý důvod spočívá v tom, že současné dějiny jsou náročné množstvím událostí i různorodostí interpretací do té míry, že učitel nestihá sledovat alespoň nejdůležitější historické práce z této oblasti, natož určité posuny v interpretaci, což způsobuje, že se necítí odborně jistý. K tomu přispívá i skutečnost, že řada studentů se detailně zabývá určitým jevem či událostí a má v ní převahu nad učitelem, který tím více znejišťuje a bojí se o svou odbornou autoritu.

Protože uvedené potíže jsou jevem obecným, rozhodla se Rada Evropy pro projekt o způsobech výuky dějin 20. století. Výsledek je zejména kniha R. Stradlinga: Jak učit evropské dějiny 20. století., která byla přeložena Lenkou Pazderníkovou a kterou vydalo MŠMT v Praze v roce 2003.

Bylo ukázáno, že existuje dvojnásobná možnost jak tyto dějiny komunikovat. První je obvyklý a charakterizuje ho chronologické obrysově pojetí dějin ve škole, druhá možnost, která je doporučována a spočívá na tematickém pojetí, na tematických okruzích. Struktura prvního přístupu je založena na následující chronologii: první světová válka a její počátky, revoluce v Rusku, rekonstrukce Evropy v roce 1918, vzestup totality: komunismus, národní socialismus, fašismus, ekonomická krize, zhroucení mezinárodního míru, druhá světová válka: „válka lidí“, rekonstrukce Evropy v roce 1948, éra studené války: NATO a Varšavská smlouva, dekolonizace, politická a ekonomická spolupráce po roce 1945, Evropské společenství, glasnost a perestrojka, rozpad Sovětského svazu, vznik nezávislých demokracií střední a východní Evropy.

V tematickém okruhu jsou obvykle vřazována následující témata: vědeckotechnický rozvoj ve 20. století, společenské změny – zejména v životě obyčejných lidí, mění se role žen ve společnosti, vznik masové kultury a kultury mládeže, kulturní a umělecká hnutí 20. století, industrializace a vznik postindustriálních společností, urbanizace, doprava a komunikace, pohyby populace, mění se situace národnostních a jiných menšin v Evropě, konflikty a spolupráce, nacionalistická hnutí, totalita a liberální demokracie, lidská práva.

První způsob je rozdrobený na kratší časové úseky, je většinou pojednáván z hlediska politického vývoje a národních dějin, druhý způsob umožňuje vícedimenzionální přístup k výkladu a celoevropský rozhled.

V posledních deseti letech se zkoumalo empirickými metodami, co z dějepisu si studenti uchovávají i v pozdějším svém životě a ze zjištění se vyvodil závěr, na co totiž je nutno se při výuce ve škole především zaměřovat. Je třeba podle tohoto zjištění položit důraz: na široký přehled o století částečně chronologický a částečně tematický, na pochopení sil, které toto století formovaly (základní chronologie, příčina a důsledek, změna a kontinuita, důkaz, primární a sekundární prameny, různé úhly pohledu, smysl pro období, dívat se na století v různých časových rámcích – v krátkodobém, střednědobém, dlouhodobém horizontu, na komparativní způsob uvažování z různých perspektiv a hledisek), na určité pochopení každodenního života lidí a jak se takový život měnil a co způsobovalo tyto změny, na kritické dovednosti nezbytné pro pochopení jak je nedávná minulost obecně interpretována historiky, spisovateli, politiky, novináři a masmédií (historická metodologie v určité poloze), na pozitivní přístupy, které zahrnují toleranci, respekt k různosti, otevřenost, přesvědčení, že soudy, názory a závěry by měly být podloženy odkazy na racionální důkazy.

Při ukládání učiva do výuky se má přihlídnout ke třem hlavním principům: První se týká rovnováhy mezi tím, co je historicky důležité a tím, co je vhodné pro začlenění do konkrétního vzdělávání určitého typu studentů, druhý princip se týká rovnováhy mezi konkrétním a abstraktním a třetí princip zohledňuje rovnováhu mezi vertikální a horizontální historickou rovinou. Vertikální rovinou se myslí studium změny a kontinuity v průběhu času, horizontální rovina se vztahuje na vřazení konkrétních událostí do širšího evropského kontextu.

Projekt je v knize R. Stradlinga bohatě strukturován a tematicky rozebírán. Je však třeba odstranit důvody, pro které dějiny 20. století, zejména jejich druhá polovina, nejsou dostatečně v pozornosti výuky ve škole.

Závěr

Stať se pokusila ukázat na některé mezinárodní projekty i koncepce, které mohou přispět ke koncipování školního dějepisu a k jeho úspěšné komunikaci. K tomu je však třeba, aby česká i slovenská didaktika dějepisu i ve vzájemné spolupráci byla schopna teoretické práce, která by vedla k praktickým návrhům jak zcela nově dějepis ve škole pojímat a uspořádat, která by byla s to experimentálně ověřit nové koncepce a vtělit je ověřené do všeobecné praxe.

Současné přeshlapování na místě a kosmetické úpravy osnov v rámcových programech pro novou školskou soustavu jsou pouze nevyužitou příležitostí (Česko). Bez koncepční teoretické práce všechny praktické i výborně připravené metodické příručky i učebnice jsou jen potvrzením

staré zkušenosti. Jsou však některé výjimky, které se pokoušejí o novou teorii a prakticky ji uplatňují, avšak často i do současného stavu nezapadají a mezi učiteli, zavedenými na běžné vyučování, se neprosazují.

Je třeba mít dále na mysli, že otázky komunikace do budoucnosti podstatně změni nejen metody vzdělávání, ale i obsah a koncepci dějepisu ve škole. Použití moderních elektronických komunikací totiž vyžaduje prostor, který koncepce předmětu musí poskytnout, jinak se naše historické vzdělávání těžko přizpůsobí světu.

Podstatnou úlohu v jakékoli změně hraje učitel dějepisu a jeho vzdělání, které je třeba dlouhodobě koncipovat a celoživotně plánovat, což se dosud neděje. Lepší učitelé však nabízené některé možnosti využívají, je však třeba vzdělávání soustavného a v zaměření a proporcích, které hýbají evropským didakticko-historickým myšlením.

Nakonec je třeba, aby naši odborníci, po letech půstu, znovu navázali čilý kontakt s mezinárodními institucemi v širší míře než je tomu dosud, účastnili se aktivně jejich konferencí, publikovali v jejich periodikách a podíleli se na společných mezinárodních projektech. Vzdát se takového kontaktu znamená se opožďovat za evropským vývojem. Stať je skromná ukázka některých možností k takovému kontaktu.

Summary

Some international projects and conceptions of history in schools

Following article deals at first with the projects which are organized by the main international associations and which are discussed by numerous contemporary conferences in Europe. It gives reasons especially for the programme which was introduced during the World Historical Congress in Sydney (Australia).

The second part of the presented essay clears up questions of history conceptions for school teaching. It has to do at first with the conception of „New History“ coming out from Britain, as well as the British reform called „New Rights“. Then the article analyses the next special British programme designated as „devolution“. It demonstrates the importance of these theories for the practical teaching of history across the rest of the European countries. Next theories which are introduced in the article is the theory of „post modernism“, theory of „multiperspectivity“ and theory of „historical culture“, mentioned especially in Germany, Poland and also in the Czech Republic. At the end of the second part the essay articulates: 1. The importance of Bloom's taxonomy of educational objectives for Czech historical research and 2. Modern trend of communication and its application in the practical history teaching.

The third part of the article illustrates the possible way of teaching students in the history of the 20th century.

The conclusion of the essay suggests the possibility how to improve the Czech research in the international context.

Učebnice dejepisu ako špecifický typ historickej literatúry

VILIAM KRATOCHVÍL

Katedra všeobecných dejín, Filozofická Fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

*„Cieľom výučby je pomôcť žiakom konštruovať významy,
nie riadiť učenie len na zapamätanie významov.“*

Jerome Bruner

Keď sa chceme pokúsiť vymedziť učebnice dejepisu ako zvláštny typ historickej literatúry, treba ich nutne zaradiť do širšieho kontextuálneho rámca. V našom prípade je ním kategória historickej kultúry, ktorá sa aj v súvislosti s rozširujúcou a otvorenejšou prezentáciou historických informácií dostala do popredia záujmu modernej didaktiky dejepisu. Pod týmto termínom rozumieme „celok historického myslenia, to znamená všetkých jeho foriem od historického povedomia až po vedecké historické poznávanie, vrátane celej škály inštitúcií, ktoré sa rôznym spôsobom podieľajú na komunikácii s historickými informáciami v danej spoločnosti.“¹

Súčasťou tohto zložitého a premenlivého systému sú i dejepisné učebnice ako jeden z najvýraznejších prvkov školského dejepisu. V špecifickom prostredí školy sú základným didaktickým médiom na učenie a výučbu historických informácií, ktoré sa v ňom transformujú tak, aby korešpondovali s históriou a jej osobitým vedeckým poznávaním, s možnosťami žiakov i podmienkami výučby. V tejto súvislosti však treba zdôrazniť, že úlohou učebnice dejepisu ako didaktického média nie je prehlbovanie vedeckého poznania historickej skutočnosti, ako je to prevažne doteraz. Dôkazom tohto tvrdenia sú skôr extenzívnom zmysle štruktúrované jednotlivé tematické celky. Toto vedecké poznávanie má učebnica skôr špecificky sprostredkovať v intenzívnom vedeckom historickom prístupe výberu v zmysle zvláštností, osobitostí, špecifik, ktoré vytvárajú predpoklady neuzavretosti, pozorovania, overovania, dokazovania, a tým aj implicitne k výraznejšej aktivite a činnosti žiakov. Takto by učebnice dejepisu kvalitatívne prispievali i k výučbe, ktorá má byť viac „zacielená na kreovanie historického vedomia (nie na súbor faktických informácií) na báze poznania a pochopenia nadčasového spoločenského kultúrneho dedičstva, pravda s aspektom na podiel jednotlivých národov, komunit a osobností pri jeho generovaní a rozvíjaní a na aktívnu intelektuálnu a morálnu apercepciu tohto dedičstva dorastajúcimi generáciami.“²

Napriek zložitosti tohto procesu a snahy prostredníctvom učebníc sprostredkovať históriu ako vedu, sa z jej strany voči nim objavuje stále istý jemný dešpekt, tendencia považovať ich za „nižší“ typ historickej literatúry, za popularizáciu alebo text, ktorý už nie je súčasťou serióznej vedeckej disciplíny. Prirodzene, že na tomto istom skeptickom vzťahu sa spolupodieľa viacero faktorov.

Domnievame sa, že jeden z nich spočíva i v samotnom koncepcionom rámci histórie ako vedy. Konkrétne v jej príliš tradične vymedzenom úzkom poňatí, ktoré je výlučne zviazané len s poznávaním historickej skutočnosti, teda toho, čo sa skutočne stalo, a spojené len s určitým inštitucionálnym prostredím. Potom učebnice dejepisu, resp. školský dejepis akosi nepokladá za svoju vec a menej sa zaujíma o vyznenie a najmä kvalitu rôznych druhov historických informácií v edukačnom prostredí školy, čo do istej miery môže oslabovať jej vlastnú zrozumiteľnosť. Ne-

¹ BENEŠ, Z. 2003. Kleiú ve škamnách a na stupínku. Několik poznámek k situaci českého školního dějepisu. In Český časopis historický, roč. 101, č. 1, s. 14.

² ALBERTY, J. 2002. Potreba obnoviť sekciu pre výučbu dejepisu. Tvorba učebníc dejepisu-najaktuálnejšia úloha. In Historický časopis, roč. 50, č. 1. s. 151.

treba hádam pripomínať, že bez adekvátneho riešenia týchto otázok zrozumiteľnosti stráca história ako veda svoj spoločenský zmysel a ohrozuje svoju vlastnú reprodukciu.

Toto úzke koncepčné vymedzenie histórie ako vedeckej disciplíny sa istým spôsobom odráža niekedy v prístupe historikov, ktorí sú prevažne autormi učebníc. Totiž v procese ich tvorby sa často objavuje tendencia akéhosi „rozdvajovania, odkladania“ typických metód historickej práce, a tým aj spochybňovanie úzko podmieňujúceho vzťahu medzi históriou ako vedeckou disciplínou, školským dejepisom a jeho učebnicami. Takto často autori vytvárajú i s argumentom „je to pre žiakov“ svojský „učebnicový svet minulosti“, ktorý v niektorých parametroch nevychádza z celkovej vedeckej úrovne a rozvoja tejto disciplíny. Teda ide o niečo, „čo nie je príznačné v spoločenstve historikov-bádateľov, ktorí zdieľajú isté kritériá pre hodnovernosť svojho príbehu z minulosti.“³ Aktuálnou konkretizáciou tohto výroku je otázka, do akej miery je hodnoverný príbeh autorov nedávno vydanéj a podľa nich inovovanej vlastivedy pre deväťročných deti z roku 2004, keď v nej nie je explicitná zmienka o tom, že v súčasnej Slovenskej republike žijú národnostné menšiny!⁴

Tento vlastivedný príklad nastoľuje na prvý pohľad samozrejmu problematiku vedeckej korektnosti a napokon i rešpektovania spoločenskej a kultúrnej reality, ktorá sa v podstatnej časti neodráža v texte učebnice. Stály príznačný dôvod spočíva tiež v tom, že v podstate každý autor má prirodzený sklon považovať učebnicu za prostriedok, v ktorom najskôr splynú jeho nereflektované názory a postoje s legitímnymi vyplývajúcimi z kurikula, keďže učebnica prezentuje ako jeho prvok výsek plánovaného obsahu vzdelávania zo strany štátu. Práve preto je potrebné zdôrazňovať ako nevyhnutný predpoklad tvorby historického textu pre žiakov, korektnosť vedeckého poznania a postupov aj keď v stálej súvislosti s už spomínanou aktuálnosťou či skôr neaktuálnosťou v zmysle podriaďovania sa momentálnym tlakom či okamžitej objednávke, lebo je evidentné, že vedecká história i školský dejepis v istých svojich častiach sú súčasťou politického myslenia.⁵

Za tohto predpokladu text učebnice nadobúda jeden z podstatných znakov a približuje sa k textom, ktoré sú rešpektované v historickej obci aj napriek tomu, že sú ovplyvňované vonkajšími faktormi a modifikované predovšetkým z hľadiska primeranosti na podmienky špecifickej didaktickej komunikácie. Preto musíme presnejšie hovoriť o učebnici dejepisu ako o didakticko-historickom texte, ktorý je informačným zdrojom pre žiakov a učiteľov a ktorý riadi a stimuluje ich učenie. Skladá sa „zo systémového súboru textov verbálnych, ikonografických, grafických, kontrolných i sebakontrolných. Z hľadiska tejto štruktúry ide o text, ktorý má multimodálny charakter a multifunkčné určenie, lebo má slúžiť k niekoľkým účelom. Základný z nich spočíva v informačnej báze, ďalej riadi učenie žiaka, výučbu učiteľa i orientuje adresátov v spôsoboch jeho využívania.“⁶ Napokon, odvodené, ako sa to snažím ďalej ilustrovať na istých metodologických východiskách, je tento didakticko-historický text aj významným prvkom odbornej historickej literatúry, a teda i súčasťou historickej vedeckej disciplíny. Súčasne však nie je jediným vo výučbe dejepisu, zvyčajne ho tvoria ďalšie didakticko-historické texty a spoločne vytvárajú tzv. učebnicový knižný komplex.⁷

³ IGGERS, G. G. 2002. Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Knižnice Dějin a současnosti, s. 134.

⁴ TOLMÁČI, L. et al. 2004. Vlastiveda pre 4. ročník základných škôl. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana. Autori tejto učebnice exemplárne opúšťajú v tomto zmysle postupy príznačné pre spoločenstvo bádateľov-geografov a konštruujú namiesto otvorenej a korektnej informácie, napríklad na s. 11 výsmešný stereotyp v podobe výroku „Idem kúpať“ s upozornením, ako sa to správne povie po slovensky. Súčasne tento výrok je chybné zaradený do rubriky, ktorá prináša nárečové špecifiká, v tomto význame nie je nárečovým prejavom.

⁵ K tomuto problému napr. APPLEBYOVÁ, J., HUNTOVÁ, L., JACBOVÁ, M. 2002. Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

⁶ Vychádzame tu z definície Z. Beneša, ktorý charakterizuje učebnicu dejepisu ako didakticko-historický text, ktorý má multimodálny charakter a multifunkčné určenie. K tomu pozri encyklopedické heslo - dejepisné učebnice In Manuál encyklopedie českých dějin. 2003. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 314-323.

⁷ V podmienkach súčasnej základnej školy a nižšieho stupňa osemročných gymnázií je k dispozícii doposiaľ najväčší ucelený učebnicový knižný komplex, ktorý sa skladá okrem piateho ročníka základnej školy z dvoch samostatných učeb-

Uvedené charakteristiky učebnice ako didakticko-historického textu nás oprávňujú vymedziť jej základné didaktické funkcie. Ako jednu z dominantných treba uviesť najmä prezentačnú funkciu, ktorá tvorí základ pre ďalšie metodologické i formatívne funkcie – učebnica je súborom informácií, ktoré sa predkladajú, ponúkajú žiakom, a to rôznymi formami, či už verbálnou, obrazovou alebo kombinovanou. Treba zdôrazniť systémovosť informácií odrážajúcich istú špecifickú koncepciu dejín, didaktické i psychologické zásady, ale aj veľmi málo uvedomované spôsoby komunikácie s historickými informáciami zo strany autorov približujúcimi sa k metodologickým postupom, ktoré rešpektujú historici. Myslíme si, že toto treba výraznejšie zdôrazňovať z hľadiska teórie tvorby súboru informácií a spôsobov ich komunikácie v didakticko-historickom texte zo strany autorov.

Konkrétne to môžeme ilustrovať na procese uvedomovania si svojho pohľadu a vlastného stanoviska v tomto texte. Na jednej strane je v ňom prirodzene zakódované to, čo autori považujú za dôležité pripomínať. To všetko si uvedomujú zo svojho hľadiska, lebo je to jediná možnosť, ako si priblížiť istý problém z dejín. Tento prirodzený aspekt však niekedy autori preceňujú a sú presvedčení, že so svojím apodiktickým „tak to bolo“ sa môžu obrazne povedané postaviť pred žiakov. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že tento autorský bezpodmienečný postoj je náchylnejší v učebnici, ktorej súčasťou je len výkladový text, s tendenciou predkladať historickú skutočnosť ako „uzavretejšiu“ bez výraznejšej možnosti analyticko-kritického prístupu. Dôsledkom preceňovania len svojej autorskej perspektívy a vlastného stanoviska sa zvyšuje tiež pravdepodobnosť autorských súdov, hodnotení a najmä ich nepodrobovanie istým racionálnym mieram, ktoré sú obvyklé pre všeobecne prijateľné vedecké historické postupy. O tom, že to nie je vôbec jednoduché, naznačuje z hĺbky minulosti historik Sallustius, keď si povzdychol: „je veru nadmieru ťažké písať o dejinách, pretože treba skutky ľudí vyjadriť zodpovedajúcimi slovami.“ Aj napriek tomuto odvekému problému sa má autorský text učebnice viazať na prirodzený kultivovaný jazyk, ktorého osvojenie patrí k základným kompetenciám žiakov, a prirodzene takýto jazyk je i jedným zo základných pracovných nástrojov z dielne historikov. Zvláštna pozornosť sa venuje tiež štylistickej a syntaktickej úrovni verbálnych textov v učebnici – „opäť v súlade s historickou metodológiou tu možno hovoriť o logicko-gramatickej vrstve historického rozprávania.“⁸ Špecifická pozornosť sa tiež upriamuje na istú schopnosť textu motivačne ovplyvňovať, presvedčovať žiakov, napríklad istou neobyčajnosťou postupov, prípravou rôznych kognitívnych podnetov k práci a pod.

Učebnica ako didakticko-historický text prechádza teda istým špecifickým verejným i neverejným komunikačným procesom. „Pri jeho štúdiu treba mať na zreteli, že ide o proces, ktorý sa v niektorých znakoch odlišuje od komunikácie literárneho textu. Zatiaľ čo v literárnej komunikácii prebieha komunikačný proces na škále autor-text-čitateľ a vytvára sa tak hermeneutický kruh či špirála, vytvára výučba dejepisu pravidelnú komunikáciu s inými základnými štruktúrnymi prvkami – škola + učiteľ – text – žiak. Túto škálu môžeme označiť ako pedagogickú špirálu. Relatívne tak mimo zorný uhol didaktickej komunikácie zostáva autor a na východiskové miesto sa dostáva učiteľ dejepisu.“⁹ Treba dodať, že neraz so svojimi osobitými, často polarizovanými prístupmi k učebnici, v ktorých sa buď objavuje jej tradičné preceňovanie i značný stupeň nekritickej, alebo naopak jej potláčanie, ba až úplné negovanie.

Na týchto polarizovaných postojoch sa do určitej miery podpisuje i náš súčasný aprobačný – schvaľovací proces, ktorý možno považovať za zvláštny spôsob komunikácie s učebnicou. Totiž ako prísne centralizovaný pôsobí mimoriadne retardujúco na tvorbu učebníc. Udeľovaním časovo

nic svetových a slovenských dejín. Tieto učebnice dopĺňa v troch ročníkoch dejepisná čítanka, ktorou sa autori vrátili k starej tradícii, keď v rakúskom a neskôr v rakúsko-uhorskom školstve zohrávala dôležitú úlohu. Ďalšími dôležitými prvkami tohoto komplexu sú štyri pracovné zošity a široko koncipovaný metodický materiál pre učiteľov – Rukoväť učiteľa. 2003. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 263 s.

⁸BENEŠ, Z. 2003. Dějepisné učebnice In Manuál encyklopedie českých dějin. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 317-318.

⁹Tamže, s. 318.

neobmedzenej doložky zo strany ministerstva školstva spôsobuje používanie len jedného učebnicového komplexu, a tým nevytvára kontinuálne podmienky na tvorbu kvalitatívne iných alternatívnych didakticko-historických textov.

Na osobité prístupy učiteľov súvisiacich so spomínaným preceňovaním a nedostatočnou kritickosťou zo strany učiteľov reagujú i viaceré modely učebníc, ktoré sa snažia umožniť im v práci so žiakmi analyticko-kritický prístup k predkladaným historickým informáciám. Ten sa zvyčajne aplikuje v analyticko-syntetickom modeli učebnice. Ide o takú učebnicu, ktorá sa neorientuje len na hotový prenos znalostí v jej výkladovej-syntetickej časti, ale aj na stimulovanie, rozvíjanie myslenia žiakov v materiálovej-analytickej časti. Týmto dvomi integrálne prepojenými celkami autori smerujú k lepšej vyváženosti medzi faktografickým zoznámením sa žiakov s minulosťou a poskytnutím prostriedkov žiakom myslieť o tejto minulosti. Výraznejšie sa tak zdôrazňujú ich spôsobilosti v primeranej podobe analyzovať, interpretovať a syntetizovať historické informácie získané aj z celej škály verbálnych a neverbálnych modifikovaných školských historických prameňov. Túto rôznorodú pramennú zbierku považujú autori za neoddeliteľnú súčasť didakticko-historického textu, lebo konkrétnejšie a systematickejšie približuje žiakom zvláštnosti, ktoré vyplývajú z predmetu a osobitých metód histórie ako vedeckej disciplíny. Dokonca pomocou iného grafického typu písma vedú žiakov v učebnici, aby rozlišovali medzi autorským textom a historickým prameňom, teda tým, čo je sekundárne a primárne z hľadiska informácií o minulosti. Ďalej v ich konštrukcii sa snažia uplatňovať to, čo už dávnejšie vyjadril výtvarnou metaforou britský filozof Karl Popper: „eliminovať interpretáciu a vnímanie histórie ako obrazu, ktorý je kolorovaný len veľmi malým počtom kontrastných farieb.“¹⁰ Nanášanie väčšieho počtu týchto farieb v materiálovej časti učebnice je nielen súčasťou stratégie porozumenia, ale aj rozvíjania predispozície, schopnosti, ochoty žiakov akceptovať myšlienku, že sú aj iné možné cesty názorov na svet než je ten náš, ďalej sa vcítiť do situácie toho druhého a pokúsiť sa vidieť svet jeho očami. Slovom Umberta Eca „nejde pritom o stieranie rozdielov, o ktoré sme sa často chybné snažili, ale o také pedagogické techniky, ktoré žiakom účinne pomôžu skôr pochopiť rozdiely, a tým ich aj pravdepodobnejšie akceptovať.“

Ako sme už naznačili, schopnosť vcítiť sa do pocitov a osudov iných nie je vrodená a raz navždy daná, preto ju treba systematicky rozvíjať. Túto funkciu popri ďalších iných majú učebnice dejepisu splňať práve prostredníctvom primeraného uplatňovania mnohosti a mnohostranných prístupov ako znovu jedného zo základných a typických nástrojov z dielne historikov. Parafrazujú Susan Sontagovú, spisovateľa (historici i autori učebníc dejepisu – pozn. autora) majú rozumieť mnohosti. Podľa Pavla Vilikovského je dokonca táto schopnosť porozumenia mnohosti súčasťou plnenia si základných ľudských povinností.

Výroky uvedených spisovateľov naznačujú literárno-vedný pôvod pojmu multiperspektivita, o ktorom začali až niekedy v 70. a 80. rokoch diskutovať niektorí nemeckí historici aj v súvislosti s nástupom tzv. „novej histórie“ (New History) a jej rastúcim vplyvom na výučbu dejepisu.¹¹ Jej predstavitelia reagovali vtedy na narastajúcu kultúrnu rôznorodosť a kritizovali častú monokultúrnosť až etnokraticiu tzv. „prednášajúceho“ dejepisu. Žiadali „vyplniť medzery a prerušiť mlčanie v učebniciach dejepisu podporou výkladu, ktorý etnicky nikoho nevyklučuje a nerobí z minorít obetného baránka.“¹² Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa postupne v západoeurópskych učebniciach objavuje, dnes už prakticky povinný tzv. iteratívny postup,

¹⁰ POPPER, K. 1995. Hľadanie lepšieho sveta. Prednášky a state. Bratislava: Archa, s. 186.

¹¹ Konkrétnymi výsledkami tejto diskusie sú práce viacerých autorov. Z nich treba spomenúť predovšetkým historika a didaktika dejepisu Klausu Bergmanna a jeho prácu z roku 1972 Personalisierung im Geschichtsunterricht. Erziehung zur Demokratie? Ďalej je to Multiperspektivität. Geschichte selber denken. Swalbach/Ts. 2000. V slovenskom a českom preklade k problému multiperspektivity možno odporučiť prácu britského historika R. Stradlinga. Vyučovanie európskej histórie 20. storočia. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2002 a Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele. Praha: Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy, 2005. Obidve práce sú dostupné i na webovej adrese: www.mšmt.cz

¹² STRADLING, R. 2005. Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele. Praha: MŠMT, s. 9.

v ktorom jasné autorské rozprávanie je exemplárne dopĺňované v materiálovej časti učebnice opakovaným rozprávaním tohto istého príbehu, ale z rôznych hľadísk, stanovísk, napríklad aktérov historickej udalosti, zasiahnutých, postihnutých touto udalosťou i rôznych svedkov toho, čo sa odohralo. Takýmto „špeciálnym tréningom“ sa precvičujú, rozvíjajú schopnosti mnohostrannosti, viacvrstevnatosti, multikausalita, a naopak sa eliminujú postupy jednostrannosti alebo „triviálne vyhlásenia, že jednu udalosť je možné vidieť „tak i tak“ či posudzovať historickú udalosť „zo všetkých strán“, akoby sa s ňou dalo narábať ako s vecným predmetom.“¹³ Aj pre nás pozoruhodným spôsobom to vyjadril Klaus Bergmann: „(len) jeden uhol pohľadu vytvára interpretačný tlak, multiperspektívne znázornenia vytvárajú interpretačné ponuky bez toho, aby ich robili záväznými zo strany učiteľa alebo školy ako štátnej inštitúcie.“¹⁴

Konkrétne metodické modely, ktoré sme vytvorili v našom učebnom knižnom komplexe pre základné školy a nižší stupeň osemročných gymnázií sú prvým koncepčným pokusom aplikácie tohto teoretického problému. V tejto súvislosti je nutné si uvedomiť, že pri realizácii týchto analyticko-kritických prístupov musíme citlivo narábať s ich primeranosťou, lebo konštrukcia materiálovej časti učebnice prináša nesporne náročnejšiu kognitívnu optiku. Podobne zvládnutie mnohostrannosti, mnohovýznamovosti nie je možné pochopiť a precítiť v každom veku. Nemenej závažné v tomto smere je vyjadrenie o tom, že diferencované perspektívy do istej miery zneisťujú žiakov, pretože nejdú v ústrety k ich potrebe po „objektívnom“ pohľade na udalosti z histórie. Preto ešte viac si musíme uvedomovať psychosomatické osobitosti žiakov, zvlášť druhého stupňa základných škôl. K tomu treba ešte dodať, že z psychologického hľadiska multiperspektivita vyžaduje od žiakov „vysoký stupeň ambigvitnej tolerancie, t. j. schopnosti zvládnuť mnohovýznamovosti a kognitívne disonancie. Napríklad deti vo veku desať až dvanásť rokov sú schopné prekonávať tzv. fázu dvoch osôb.“¹⁵

Tento pohľad z druhej strany súčasne poukazuje aj na isté riziko preceňovania učebnice ako istého fenoménu a jeho vplyvu na žiakov i učiteľov. Zisťujú to síce empirické výskumy, ale v slovenských podmienkach ich máme stále málo, aby sme objektívnejšie zistili, ako reálne fungujú vo výučbe dejepisu na základných a stredných školách. To, čo však vieme, a potvrdzujú to naše dlhoročné kontakty s učiteľmi doma i v zahraničí, že potrebujeme také učebnice, ktoré budú predovšetkým plne akceptovať príznačné kritériá pre osobité poznávanie a hodnotnosť príbehu z minulosti v prieniku dvoch metodických systémov vedeckého a didaktického. Tým sa tiež zvyšuje pravdepodobnosť realizácie ťažiskového cieľa školského dejepisu a jeho učebníc pracovať v pestrejšej kognitívnej optike s historickými informáciami, ďalej ich kriticky overovať a adekvátne využívať.

Potom ako typickejšie sa budú javiť z pohľadu tvorby učebníc pojmy, napríklad: intenzívnejší prístup k interpretácii minulosti ako otvoreného diania, teda vo význame neuzavretosti, mnohostrannosti, pýtania sa, skúmania, overovania, konfrontovania, hodnotenia, bez ktorých nemôžeme dostatočne rozvíjať myslenie a myšlienkovú kultúru žiakov, čo je jedným z kľúčových cieľov moderného dejepisu. Napokon treba uviesť, že takéto sociálno-historické pozorovanie spojené často s istým dobrodružstvom poznávania a hľadania za predpokladu primeraného spracovania, sa môže stať efektívnym odkazom histórie ako vedy pre školský dejepis.

¹³ PANDEL, H., J. 2000. Quelleninterpretation: die schriftliche Quelle im Geschichtsunterricht. Schwalbach/Ts: Wochenschau Verlag, s. 104.

¹⁴ BERGMANN, K. 1977. Personalisierung im Geschichtsunterricht. Erziehung zu Demokratie? Stuttgart 2. erw. Auflage, s. 128.

¹⁵ HAGEMANN, U. et al. 2005. Příklady vyučování o zločincích v národním socializme. Aplikované principy výchvy a učenia sa. Berlin, s. 40. Táto publikácia vyšla dvojjazyčne a je výsledkom seminárov nemeckých a slovenských učiteľov.

Zusammenfassung

Lehrbücher wie spezifischer Typ der historischen Literatur

Im vorliegenden Beitrag beschäftigt sich der Autor mit einigen grundlegenden Aspekten der Produktion von Geschichtslehrbüchern im Kontext aller für diese Lehrbücher relevanten Bezüge. Er betrachtet die immer aktuelle Problematik der Verschmelzung und Überschneidung von unumgänglichen legitimen Aussagen mit unreflektierten Meinungen und Stellungnahmen der Autoren. Ebenfalls weist er auf die Geringschätzung der Geschichtslehrbücher als einer spezifischen Art von Geschichtsliteratur hin, die dazu führt, dass die Verfahren der Produktion von Geschichtslehrbüchern nicht mit den in der Geschichtswissenschaft vorherrschenden Methoden übereinstimmen. Es handelt sich v. a. um folgende Produktionsverfahren: Infragestellung der wissenschaftlichen Korrektheit und des wissenschaftlichen Erkenntnisprozesses, Verknüpfung der sozialen Wirklichkeit und mangelhafte Überprüfung eigener Urteile und des eigenen Standpunkts. Der Beitrag beleuchtet ebenfalls weitere „Arbeitsinstrumente“ aus der Werkstatt der Historiker, die aus der Sicht Produktion von Geschichtslehrbüchern bei uns kaum bekannt sind. Es ist v. a. die Multiperspektivität, mit der wir uns verschiedene pädagogische Techniken aneignen können, die zum Verständnis der Polysemie und der Heterogenität führen. Unter dieser Voraussetzung bieten die Geschichtsbücher für den Schüler wie für den Lehrer einen Ansatz zum Methodenpluralismus und stellen ein typisches Genre der Geschichtsliteratur dar.

Przesłość Słowacji w polskich podręcznikach do nauczania historii

ADAM SUCHOŃSKI

Institut Historii, Uniwersytet Opolski, Opole (Pol'sko)

Podręcznik to podstawowy środek dydaktyczny wykorzystywany w nauczaniu i uczeniu się historii. Świadomi uproszczeń, co wynika z potrzeb dydaktycznych szukamy w podręczniku także aktualnej interpretacji procesu dziejowego lub przesłanek stwarzających podstawę dla takiej interpretacji. Napisanie dobrego podręcznika to swoista kwadratura koła. Bowiem nader często rozbieżne są oczekiwania uczniów, rodziców, nauczycieli, historyków oraz dydaktyków tego przedmiotu. Przeważa jednak pogląd, że dobry podręcznik powinien uwzględniać aktualne cele kształcenia, dorobek współczesnej historiografii oraz powinien być także zgodny z aktualnymi tendencjami dydaktycznymi.¹

Podstawowym problemem współczesnego pisarstwa podręcznikowego są sprawy związane z doбором i układem treści. Szczególnie eksponowane są dzieje narodowe. Historia powszechna traktowana jest bardzo wybiórczo i najczęściej ograniczona do tych wątków z przeszłości, które pozwalają lepiej zrozumieć problemy danego kraju, kontynentu czy świata. Widoczna jest także tendencja do odchodzenia od wątku politycznego na rzecz szeroko rozumianych dziejów kultury. Współczesny podręcznik powinien również reagować na kontrowersje o znaczeniu fundamentalnym nie tylko w odniesieniu do historii swojego kraju.

Do ważnych zadań edukacji historycznej należy również eksponowanie z przeszłości nie tylko tego co dzieliło kiedyś narody i państwa, ale głównie to co je łączyło. Dotyczy to szczególnie obrazu sąsiada. Wymienione już, a także inne tendencje współczesnej dydaktyki historii znalazły też odzwierciedlenie w aktach prawnych o charakterze międzynarodowym. Przypomnijmy, że w roku 1991 spotkali się przedstawiciele krajów Europy Środkowej i Wschodniej, aby dyskutować nad projektem dokumentu zatytułowanego: „Nauczanie historii w nowej Europie”. Plonem tej dyskusji i późniejszych prac przygotowawczych jest tak zwana „Deklaracja Wiedeńska” z 9.X.1993 r. przyjęta na specjalnej sesji przez szefów rządów 32 państw naszego kontynentu. Dokument ten nazwany jest także „Kartą Europy.”² Z treści tego nie mającego precedensu dokumentu wynika, że szkolna edukacja historyczna między innymi poprzez odpowiadający współczesnym potrzebom dobór i układ treści kształcenia może stać się ważkim czynnikiem w długotrwałym procesie mającym na celu przygotowanie uczniów, przyszłych obywateli do życia w zjednoczonej Europie. Za szczególnie ważne uznano ułożenie stosunków dobrosąsiedzkich, do czego również może i powinna się przyczynić edukacja historyczna między innymi poprzez zarysowanie w sposób obiektywny obrazu sąsiada w podręcznikach szkolnych.

Czy i w jakim zakresie te założenia realizują autorzy polskich podręczników w odniesieniu do przeszłości naszych południowych sąsiadów? Próbę odpowiedzi na tak sformułowane pytanie podejmiemy w oparciu o wybiórczą analizę podręczników polskich opublikowanych po roku 1990 z uwzględnieniem tych informacji, które odnoszą się do przeszłości naszych południowych sąsiadów Słowaków. Tak zarysowany temat rodzi cały szereg trudności o charakterze metodologicznym. Między innymi warto się zastanowić, czy trafnym rozwiązaniem będzie oddzielenie wątku czeskiego od słowackiego zważywszy, że były okresy

¹ I. Por. J. Maternicki; *Edukacja historyczna młodzieży*, Toruń 1998, s.130; H. G. Kirchhoff: *Zu dem neuen, Schulbuch*, w: D. Tiemann (red.), *Neue Schulgeschichtsbücher*, Bochum 1990, s.32; J. Maternicki, Cz. Majorek, A. Suchoński: *Dydaktyka Historii*, Warszawa 1994, s. 344; *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*, red. H. J. Pandel, G. Schneider, Schwalbach 1999, s. 45.

² Por. K. Filser, *Europäische Charta für den Geschichtsunterricht*, w: „Mitteilungen“ 1996, vol. 17, nr 1, s.50.

kiedy Czesi i Słowacy tworzyli wspólne państwo. Uznaliśmy jednak za zasadne odrębne potraktowanie obu tych wątków. To prawda, że przez wieki nie było państwa słowackiego, ale było terytorium i ludzie go zamieszkujący.

Historia Słowacji jest bardzo skomplikowana. Słowacy przez całe wieki nie posiadając własnego państwa, żyli w państwach wielonarodowych. Trudno się więc dziwić, że w poglądach na dzieje tego kraju i narodu spotkać można opinie krańcowe. Zdaniem Iwana Cziczmańca – słowackiego eseisty mieszkającego aktualnie w Norwegii jedną z tych skrajności, można określić jako nacjonalistyczną.³ Głosiciele takich poglądów mówią między innymi o nieprzerwanej tysiącpięćsetletniej historii narodu słowackiego i uważają istniejące w IX wieku Państwo Wielkomorskie za twór wyłącznie słowacki. Zdaniem cytowanego autora drugą skrajnością jest formułowanie tezy, że naród słowacki wyłonił się z pomroku dziejów dopiero w XIX wieku, a jedynym autentycznym zjawiskiem czysto słowackim jest faszystowskie państwo księdza Józefa Tiso z jego wojowniczym nacjonalizmem i antysemityzmem. Lektura eseju autorstwa historyka słowackiego Ivo Samsona, który między innymi stwierdził: „Słowacy to szczęściarze: zawsze wiernie służyli obcym panom, a oni – Austriacy, Czesi, Niemcy i Rosjanie – byli dla nich życzliwi, może być przykładem tej drugiej skrajności.”⁴

Pozostawiając historykom rozstrzyganie przedstawionych wyżej a także innych dylematów z historii Słowacji, skoncentrujemy aktualnie naszą uwagę na odzwierciedleniu dziejów naszego południowego sąsiada w polskich podręcznikach do nauczania historii. Podstawą naszych analiz będą książki szkolne funkcjonujące od roku 1990 w naszym kraju.

Zacznijmy od szkoły podstawowej. Autorzy podręczników dla klasy piątej szkoły podstawowej informując o powstaniu Państwa Wielkomorawskiego wyraźnie zaznaczają, że obszar tego państwa obejmował także Słowację.⁵ Dodajmy, że jest to pierwsza i zarazem ostatnia informacja jaką na ten temat przekazano w narracji autorskiej podręcznika, którego cezura końcowa obejmuje wiek XIV. Wprawdzie w cytowanym opracowaniu znajdziemy jeszcze wiadomości o upadku Państwa Wielkomorawskiego pod wpływem uderzenia przybyłych od strony Uralu koczowników węgierskich, ale uczeń z tekstu podręcznika nie dowie się, że Słowacy dostali się w orbitę wpływów innych państw. Dopiero z zamieszczonej dalej mapki wynika, że Czechy, Morawy i Słowacja zostały czasowo opanowane przez władcę Polski Bolesława Chrobrego.⁶ Zarówno w klasie piątej, a także w następnej klasie uczeń poznając dzieje Węgier nie dowie się, że na obszarze tego państwa zamieszkiwali również Słowacy. Dotyczy to także okresu, kiedy Węgry były pod panowaniem Jagiellonów.⁷ Na kolejną informację o dziejach Słowaków uczeń szkoły podstawowej musi czekać aż do połowy wieku XIX. Przy charakteryzowaniu rewolucji 1848 zaznaczono, że w czasie Wiosny Ludów uwidoczniły się dążenia niepodległościowe wielu narodów w tym także Słowaków.⁸

Znacznie więcej konkretnych informacji na interesujący nas temat dowiemy się z opracowań przeznaczonych dla młodzieży, która kończyła szkołę podstawową. Jako przykład może posłużyć podręcznik Andrzeja Leszka Szczeniaka.⁹ Cytowany autor informuje między innymi o proklamowaniu przez Czechów i Słowaków 28.X.1918 republiki Czechosłowackiej, a dalej o utworzeniu w marcu 1939 przez przywódcę nacjonalistów słowackich księdza Józefa Tiso, państwa słowackiego zależnego od Niemiec hitlerowskich. Również na kartach omawianego podręcznika znajdziemy wiadomości na temat Legionu Czesko-Słowackiego, który tworzone w Polsce w roku 1939 w celu wspólnej walki z Niemcami. W odróżnieniu od innych autorów

³ I. Cziczmaniec, Słowacki fuks? W: „Gazeta Wyborcza” z 31.07.1998, s. 18.

⁴ I. Samson, Słowacki fuks, W: „Gazeta Wyborcza” z 31.07.1998, s.16 (Jest to przedruk tekstu, który ukazał się w maju 1998 r. na łamach bratysławskiego tygodnika „Domino – forum”).

⁵ M. Koczerska, E. Wipszycka, Historia 5, Warszawa 1996, s. 162.

⁶ Tamże, s. 178.

⁷ Por. S. Szostakowski, Historia 6, Warszawa 1996.

⁸ E. Centkowska, J. Centkowski, Historia 7, Warszawa 1997, s. 78.

⁹ A. L. Szczeniak, Historia 8, Bydgoszcz 1992.

podręczników i to nie tylko dla szkół podstawowych Andrzej Szczesniak zaznajamia młodzież także z przebiegiem Powstania Słowackiego. Jest rzeczą zaskakującą, że nie wszyscy autorzy podręczników dla szkół podstawowych omawiając wydarzenia jakie miały miejsce w Europie do połowy lat dziewięćdziesiątych informują o podziale Czechosłowacji oraz o powstaniu dwóch odrębnych państw Czech i Słowacji. Tam zaś, gdzie znajdziemy informacje na ten temat, spotkać można różne umiejscowienie w czasie tego ważnego nie tylko dla dziejów naszych południowych sąsiadów faktu historycznego. Do tych spraw powrócimy jeszcze przy analizie podręczników historii przeznaczonych dla młodzieży ze szkół średnich. Na przełomie XX XXI wieku w Polsce przeprowadzono gruntowną reformę systemu edukacyjnego. Była to reforma strukturalna i programowa. W rezultacie szkoła podstawowa obejmuje 6 lat nauki. Historia na tym poziomie kształcenia przestała być samodzielnym przedmiotem nauczania. Występuje w klasach IV-VI w bloku pod nazwą historia i społeczeństwo. Epizodyczny dobór treści skoncentrowany głównie wokół dziejów lokalnych, regionalnych i narodowych sprawił, że dzieje powszechne potraktowane są bardzo pobieżnie. Z tego powodu nie udało nam się odszukać informacji o dziejach państwa słowackiego.

Zajmijmy się teraz podręcznikami historii, które były wykorzystywane w szkołach średnich. Książki przeznaczone dla potrzeb edukacji historycznej w szkołach średnich jeszcze przed reformą systemu edukacyjnego w Polsce różnią się między sobą dość znacznie przy prezentacji przeszłości Słowacji. Prawie wszystkie opracowania o tym charakterze informują młodzież, że tereny zamieszkałe przez Słowaków w IX wieku wchodziły w skład Państwa Wielkomorawskiego. Różnice występują przy rekonstruowaniu sytuacji jaka miała miejsce po upadku tego państwa. Część autorów pisząc o powstaniu państwa czeskiego i węgierskiego nie określa zakresu terytorialnego ani składu etnicznego tych nowych organizacji państwowych.¹⁰ W innych opracowaniach znajdziemy fragmentaryczne dane zawarte w tekście i uzupełnione mapkami o losach Słowaków po upadku Państwa Wielkomorawskiego.¹¹

Podobnie jak to miało miejsce w przypadku podręczników dla szkół podstawowych autorzy podobnych opracowań dla młodzieży licealnej nie wykorzystują wielu nadarzających się okazji w celu przypomnienia co działo się z obszarem zamieszkałym przez Słowaków w okresie późniejszym. Na przykład część autorów wyliczając kraje wchodzące w skład monarchii Habsburgów w XVI oraz w XVIII i XIX wieku pomija Słowację.¹² W innych podręcznikach charakteryzując powstanie monarchii dualistycznej na podstawie ugody austro-węgierskiej z 1867 r. podkreślano, że Słowacja stała się integralną częścią Węgier a Słowacy byli poddawani intensywnej madziaryzacji.¹³

Najwięcej informacji na interesujący nas temat znajdujemy w podręcznikach, które były poświęcone historii XX wieku. Przygotowując młodzież do zrozumienia procesu związanego z powstawaniem nowych państw po I wojnie światowej przypomniano, że tak jak czeska myśl niepodległościowa była skierowana przeciw uzależnieniu od Austrii, tak dla Słowaków narodem ograniczającym ich aspiracje narodowe byli Węgrzy.¹⁴ Kontynuacją tych rozważań pomocnych w zrozumieniu sytuacji jaka będzie miała miejsce przed wybuchem II wojny światowej jest stwierdzenie, że odrodzona po I wojnie światowej Czechosłowacja miała być federacją Czech i Słowacji. Czesi prowadzili jednak politykę ścisłej centralizacji, co spowodowało nasilenie ruchu narodowego w Słowacji.¹⁵ Faktem odnotowanym przez autorów podręczników licealnych jest

¹⁰ 10. Por. H. Tomalska, Historia dla szkół średnich zawodowych, Warszawa 1995, s. 111.

¹¹ Por. A. Paner, J. Iluk, Historia dla szkół średnich, Tom II, Średniowiecze, Koszalin 1997, s. 286 oraz 305.

¹² Por. K. Zielińska, Z. Kozłowska, Historia 2, Dzieje nowożytne 1492-1815, Warszawa 1996, s. 53 oraz 227; A. Radziwiłł, W. Roszkowski, Historia 1789-1871, Warszawa 1997, s. 187, 205, 331.

¹³ G. Szelałowska, Dzieje nowożytne i najnowsze 1815-1870, Warszawa 1997, s. 99.

¹⁴ A. Radziwiłł, W. Roszkowski, Historia 1871-1945, Warszawa 1995, s. 112.

¹⁵ G. Szelałowska, Dzieje nowożytne i najnowsze 1870-1939, Warszawa 1995, s. 349.

utworzenie w marcu 1939 zależnego od Niemiec państwa słowackiego.¹⁶ Jest rzeczą charakterystyczną występowanie istotnych różnic na określenie charakteru ówczesnego państwa słowackiego. I tak rządy księdza Józefa Tiso określa się jako:

- wasalną zależność od Hitlera;
- rządy faszystowskie;
- rządy dyktatorskie;
- władzę autorytarną;
- rządy nacjonalistyczne i antysemickie.

Wymienione sposoby sprawowania władzy różnią się od siebie dość znacznie. Dlatego ważnym postulatem skierowanym do autorów podręczników polskich powinno być dążenie do ujednoczenia terminologii zgodnie ze współczesnymi ocenami charakteru państwa słowackiego utworzonego przed wybuchem II wojny światowej.

Analizując podręczniki szkolne do klas licealnych funkcjonujące do końca XX wieku dostrzegamy różne podejście autorów do dziejów Słowacji. Część z nich eksponuje udział Słowacji w wojnie przeciwko ZSRR i rolę w tej wojnie jednostek słowackich pomijając zupełnie tak ważny fakt jakim było Powstanie Słowackie.¹⁷ Są także autorzy wykazujący godną naśladowania konsekwencję przy prezentowaniu na kartach swoich podręczników wątku słowackiego. Jako przykład można przytoczyć opracowanie Andrzeja Pankiewicza.¹⁸ Podczas, kiedy w innych podręcznikach autorzy ograniczali się głównie do wybiórczej rejestracji niektórych tylko wydarzeń z dziejów Słowacji – Andrzej Pankiewicz podejmuje także próby dokonania oceny przedstawionych faktów. I tak utworzenie w Polsce w 1939 roku liczącego około 2 tysiące żołnierzy Legionu Czesko-Słowackiego na czele którego stali gen. Lew Prchala i ppłk. Ludwik Swoboda określił jako symbol zmiany we wzajemnych stosunkach w obliczu agresji Hitlera.¹⁹ Natomiast na zakończenie stosunkowo obszernej relacji z przebiegu Powstania Słowackiego napisał: „Powstanie Słowackie było największym osiągnięciem czeskiego i słowackiego ruchu oporu”.²⁰

Zajmijmy się teraz podręcznikami, które zgodnie z reformą edukacji historycznej w Polsce zostały przygotowane od roku 2000 dla potrzeb 3 letniego gimnazjum oraz także 3 letniego liceum. W gimnazjalnym programie nauczania historii dominuje układ treści o charakterze chronologicznym. Natomiast w klasach licealnych spotykamy układ problemowy. Tak więc ograniczona do 3 lat edukacja historyczna w gimnazjum to jedyny okres, w którym młodzież spotyka się z systematycznym kursem historii ukierunkowanym jednak głównie na dzieje narodowe. Nawet przeszłość sąsiadów Polski traktowana jest bardzo wybiórczo czego potwierdzeniem są dzieje Słowacji. Dlatego spotykamy nawet podręczniki obejmujące historię XX wieku, w których pominięto zupełnie informacje na temat naszego południowego sąsiada.²¹ W innych opracowaniach przeznaczonych dla gimnazjalnego cyklu kształcenia znajdziemy krótkie wzmianki o powstaniu w marcu 1939 roku zależnego od Niemiec państwa słowackiego.²² Tylko w jednym podręczniku gimnazjalnym znajdujemy jednozdaniową informację mówiącą o tym, że: „W Słowacji wybuchło powstanie antyniemieckie”.²³ Wśród autorów książek szkolnych dla gimnazjum są również i tacy, którzy za jedyny godny odnotowania fakt z historii XX wieku

¹⁶ A. Radziwiłł, W. Roszkowski, Historia 1871-1945, Warszawa 1995, s. 196; G. Szelągowska, Dzieje nowożytne i najnowsze, Warszawa 1995, s. 349; A. Garlicki, Historia 1939-1996/97, Warszawa 1997, s. 10.

¹⁷ A. Garlicki, Op. cit. s. 58.

¹⁸ A. Pankiewicz, Historia – Polska i świat współczesny Warszawa 1997.

¹⁹ Tamże, s. 29.

²⁰ Tamże, s. 83.

²¹ Między innymi: K. Przybysz (i inni): Historia dla gimnazjalistów. Dzieje najnowsze. Klasa III, Warszawa 2002; M. Jastrzębska, J. Żurawski: Historia, podręcznik dla klasy trzeciej gimnazjum, Wrocław 2001.

²² T. Małkowski, J. Rzeźniowiecki: Historia III, podręcznik do gimnazjum, Gdańsk 2002, s. 167; J. Wendt: Historia III Gdańsk 2000, s. 60.

²³ Tamże s. 121.

uznani dokonany w 1993 roku podział Czechosłowacji na dwa odrębne państwa.²⁴ Rozumiejąc trudności wynikające z ograniczeń jakie niesie ze sobą realizowana tylko w czasie 3 lat systematyczna edukacja historyczna nie można aprobeować eliminowania najważniejszych informacji z dziejów Słowacji.

A jak sobie radzą z ograniczeniami programowymi autorzy podręczników licealnych przygotowanych po roku 2000 w układzie problemowym zgodnie z założeniami reformy naszego systemu edukacyjnego? W następstwie problemowego ujęcia treści dzieje Słowacji występują częściej na poziomie licealnych, ale zostały też bardzo rozproszone i najczęściej ograniczone do bardzo krótkich informacji usytuowanych w różnych częściach podręcznika. Na przykład w jednym z opracowań znajdziemy takie dane w 6 miejscach,²⁵ a w innej książce szkolnej aż w 9 różnych członach podręcznika szkolnego.²⁶ Są to najczęściej jednozdaniowe informacje. Na przykład: „Odrodzenie narodowe na Słowacji w XIX wieku, emigracja ze Słowacji w XIX w., liczba Słowaków w II Rzeczypospolitej, proklamowanie niepodległej choć całkowicie zależnej od Niemiec Słowacji, podział Czechosłowacji na dwa odrębne państwa w 1993 roku, Słowacja członkiem Unii Europejskiej.” Jest rzeczą zastanawiającą, że opublikowane dotąd podręczniki dla kursu licealnego nie zawierają informacji o Powstaniu Słowackim. Natomiast po raz pierwszy spotykamy dane na temat udziału Słowaków w niemieckim ataku na Polskę we wrześniu 1939 roku. W podręczniku dla zreformowanego liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum znajdujemy następujące sformułowanie: „Rządzone według wzorów faszystowskich państwo słowackie było całkowicie uzależnione od III Rzeszy i uczestniczyło w jej agresji na Polskę w 1939 roku i na ZSRR w 1941 roku”.²⁷ Warto podkreślić, że dotąd polskie podręczniki nie informowały o udziale słowackich jednostek wojskowych w ataku na Polskę w 1939 roku. Wiadomości na ten temat zawierały jedynie polskie jak również słowackie opracowania specjalistyczne.²⁸ W naszej ocenie informacje na temat walk toczonych we wrześniu 1939 roku w najnowszych podręcznikach nie zawierają należytej symetrii przy prezentowaniu wątku polsko-słowackiego w tym okresie. Zaznaczając, że Słowacja była jedynym sprzymierzeńcem Niemiec w czasie pamiętnej agresji na Polskę nie tylko warto, ale należy podkreślić, że u boku naszego wojska w walkach w obronie Polski uczestniczył również Legion składający się z Czechów i Słowaków.

Przypomnijmy, że naszym głównym celem było ustalenie czy autorzy współczesnych podręczników polskich dostarczają młodzieży niezbędnych przesłanek faktograficznych potrzebnych do zrekonstruowania na poziomie edukacji szkolnej przeszłości jednego z naszych południowych sąsiadów. Na tak sformułowane pytanie w oparciu o analizę podręczników szkolnych musimy odpowiedzieć negatywnie. Informacje na ten temat dziejów Słowaków i Słowacji dotyczą głównie IX i XX wieku. To prawda, że przez wieki nie było państwa słowackiego, ale było terytorium i ludzie go zamieszkujący. Dlatego autorzy podręczników powinni przy okazjach temu sprzyjających np. charakterystyka Cesarstwa Austriackiego w różnych okresach historycznych interesujący nas watek bodaj tylko sygnalizować. Zaskakuje prawie zupełny brak informacji na temat aspiracji narodowych Słowaków. Nadal występują różnice i poważne uproszczenia przy charakterystyce państwa słowackiego, które powstało w 1939 r. Są autorzy, którzy piszą o związkach Słowacji z III Rzeszą oraz o walkach jednostek słowackich przeciw Polsce i ZSRR pomijając jednocześnie informacje na temat Legionu Czesko-Słowackiego tworzonego w Polsce do wspólnej walki przeciw Hitlerowi, czy też wiadomości o

²⁴ Por. W. Mędrzecki, R. Szuchta: *U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze*, Warszawa 2001, s. 399.

²⁵ J. Wróbel: *Odnaleźć przeszłość*, Warszawa 2003.

²⁶ J. Kochanowski: *Człowiek i historia*, Warszawa 2004.

²⁷ Por. Z. Kozłowska, J. Unger, P. Unger, S. Zajac: *Poznajemy przeszłość*, Toruń 2004, s. 39.

²⁸ Między innymi: P. Šimunič: *Slovenská armáda vo vojne proti Pol'sku*, „Apologia” 1994, nr.1; J. Kupliński: *Udział armii słowackiej w agresji niemieckiej przeciwko Polsce we wrześniu 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 4, s.71.

Powstaniu Słowackim. Nawet tak podstawowy dla współczesnych dziejów Słowacji fakt jak podział Czechosłowacji nie zawsze występuje na kartach książek szkolnych, które omawiają wydarzenia w Europie do drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych. Jeśli zaś pisze się o tym fakcie to jest on różnie datowany. Część autorów podaje datę 17. VII. 1992 roku, kiedy parlament Słowacji uchwalił deklarację suwerenności, inni zaś podają styczeń 1993 jako datę podziału Czechosłowacji na dwa odrębne państwa.

Sumując nasze dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że aktualne polskie podręczniki do nauczania historii w stopniu niezadowolającym realizują zasadę dydaktyczną mówiącą o tym, że w procesie rekonstruowania przeszłości w odniesieniu do dziejów powszechnych powinniśmy w sposób wyraźny i konsekwentny eksponować dzieje sąsiadów.

Historie ženy na stránkách současných českých dějepisných učebnic

BLAŽENA GRACOVÁ

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

Ženská tematika zůstávala po dlouhou dobu stranou zájmu české historiografie. Pokud byla ženám minulosti věnována pozornost, pak šlo výhradně o několik kategorií příslušnic „druhého“ pohlaví. Souvislost lze hledat s preferencí politických dějin, do kterých ženy zasahovaly spíše výjimečně. Tuto příležitost měly především panovnice, někdy také královské manželky a dcery. Další skupinou žen, která badatelům stála za zmínku, byly známé milenky vládařů, ovlivňující mnohdy i některá jejich politická rozhodnutí. Představovány bývaly ještě ženy umělkyně.

Emancipační proces počínající bojem amerických osad za nezávislost a v Evropě Velkou francouzskou revolucí,¹ zasahující v průběhu 19. století všechny civilizované oblasti, tedy i české země, vynesl do centra pozornosti ženy, které se významně zasazovaly o zrovnoprávnění s muži. Často k nim patřily spisovatelky, avšak povědomí o této stránce jejich aktivit zůstávalo ve stínu jejich přínosu literárního. V souvislosti s industrializací byly ženy připomínány jako levná pracovní síla. Formální zrovnoprávnění žen a jejich přístup k prestižním profesím a také vstup do veřejného života, tentokrát už nevázaný na původ, přiřadil k výše zmiňovaným skupinám ještě ženy - političky. Jejich malý počet způsobil, že se v historických výkladech ztrácely mezi politiky - muži. Největší příležitost k představení ženských rolí v minulosti ovšem skýtala problematika všedního života.

V *gender history* má západoevropská a severoamerická historiografie značný náskok. Z množství titulů doposud nepřekonatelný vrchol studia představuje pětisvazková *Histoire des femmes en Occident*,² práce dvaasedmdesáti autorů z různých zemí, postihující dějiny ženy od starověku do současnosti, dílo multiregionální, multietnické a multireligiózní. Publikace byla přeložena do devíti jazyků, ale doposud nikoliv do češtiny.³

V českých zemích je vývoj gender history opožděný, tematika byla doposud zkoumána jako součást dějin každodennosti - ale ani těm nebyla v minulosti věnována adekvátní pozornost - a pak v rámci historické demografie.⁴ Milena Lenderová se domnívá, že pro většinu českých historiků zřejmě stále existují aktuálnější témata, ale za hlavní důvod situace pokládá obtížnější dostupnost pramenů. Archivní prameny úřední povahy se ženské tematiky téměř nedotýkají. Svět ženy minulosti je dokumentován jinými, především ikonografickými prameny, ale také dobovou naučnou a krásnou literaturou, epistolografií, deníky, memoáry. Západoevropská historiografie má v tomto směru usnadněnou situaci existencí množství editovaných pramenů, především korespondence a memoárů.⁵

Nicméně i v obtížnějších českých podmínkách se gender studia prosazují. Zásahu na tom mají také instituce Nadace Open Fund a Centrum pro Gender Studies. *Gender history* se odvíjí od dějin duchovních, dějin každodennosti, dějin mentalit. Neměly by se redukovat pouze na dějiny

¹ V důsledku války a revoluce docházelo k rozkolísání tradičních hodnot a tvorbě hodnot nových. Ženy byly okolnostmi nuceny přejímat role mužské a zároveň si uvědomovaly, že jsou schopny je převzít. Viz OSVALDOVÁ, B.: *Česká média a feminismus*. Libri / Slon 2004, s. 17.

² Plon, Paris 1986-1992.

³ LENDEROVÁ, M. a kol.: *Žena nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Karolinum, Praha 2002, s. 11.

⁴ LENDEROVÁ, M.: *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Karolinum, Praha 2002. - LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, Praha 1999. - HORSKÁ, P. a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990. - HORSKÁ, P.: *Naše prababičky feministky*. Knihovna Dějin a současnosti, Praha 1999. - HORSKÝ, J. - SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich předků*. Knihovna Dějin a současnosti, Praha 1996. HORSKÁ, P. - FIALOVÁ, L.: *Česká žena očima statistiky. Historické listy 1*, 1991, s. 8-17.

⁵ LENDEROVÁ, M. a kol.: *Žena nejen v ráji...*, c.d., s. 11.

diskriminace žen. Tematika je atraktivní spíše pro ženy - historičky.⁶ Obohacením mohou být rovněž práce sociologického charakteru.⁷

Následující příspěvek se pokusí naznačit, nakolik pronikla ženská tematika na stránky českých dějepisných učebnic, zda její prezentace stále vychází ze stereotypního schématu, či zda využívá podnětů z nemnohých badatelských počínů, usilujících přiblížit životní situaci žen z různých vrstev i život většiny žen minulosti, soustředěný na péči o rodinu a domácnost. Instrukce pro posuzování nově vydávaných dějepisných učebnic dokládají oficiální preferenci problematiky v současné škole.⁸ Situaci českého prostředí v tomto směru můžeme posoudit komparací s učebnicovou produkcí našich západních sousedů, která má možnost těžit jak z bohatší historiografické produkce k tematice gender, tak z dlouhodobější preference ženské tematiky v kurikulárních dokumentech.

V následující sondě se soustředíme pouze na učebnicové pasáže přibližující historii 20. století, přesněji období od začátku první světové války do současnosti. Okrajově se dotkneme problematiky zaměstnanosti žen a jejich emancipačního zápasu v předcházejícím pojednání o situaci přelomu 19. a 20. století, aby byla zřejmá návaznost dalších informací.

Budeme si přitom všimát:

- a) témat zařazovaných v dějepisných učebnicích
- b) využívání ikonografických prostředků
- c) dokumentování pojednání prostřednictvím pramenů
- d) aparátu řídicího proces osvojování učiva

1. Ženská tematika v českých dějepisných učebnicích

1.1 Analýza učebnic základních škol

Na otázku, co se žáci z historie žen dovídají v rámci povinné školní docházky, nám odpoví obsahová analýza učebnic určených jak žákům ZŠ, tak frekventantům nižších ročníků víceletého gymnázia.⁹ K charakteristice této sady lze připomenout, že se nevyhýbá prezentaci tematiky všedního dne, někdy na úkor faktografie z politických dějin. Avšak informace týkající se žen jsou přesto velmi útržkovité, omezující se na jednotlivé věty či části vět.

Příkladem takovéhoho pojetí může být zmínka o využívání práce žen a dětí v kontextu pojednání o sociálních důsledcích industrializace.¹⁰ Při charakteristice kapitalistické společnosti před první světovou válkou jsou tři věty věnovány úsilí o zrovnoprávnění žen s muži. Jsou zde vypsána odvětví, ve kterých ženy nově nacházely uplatnění, připomenut zápas o stejné možnosti vzdělání, požadavek volebního práva žen a jejich přístupu k politické činnosti. Je to jediný úsek knihy, ve kterém je alespoň naznačena ženská otázka, ovšem v nejvyspělejších zemích světa.¹¹ Role žen za první světové války je dotčena pouhým konstatováním, že práci v zázemí při nepřítomnosti mužů obstarávaly hlavně ženy.¹²

⁶ Z dalších jmenujme BUREŠOVÁ, J.: *Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století*. Univerzita Palackého, Olomouc 2001. - MALÍNSKÁ, J.: *Do politiky prý žena nesmí - proč? (Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století)*. Libri / Slon 2005. Některé studie D. MUSILOVÉ atd.

⁷ Například VODÁKOVÁ, A. - VODÁKOVÁ, O.: *Rod ženský*. Sociologické nakladatelství, Praha 2003. - OSVALDOVÁ, B.: c.d.

⁸ Existují už také některé materiály speciálně připravené pro školní výuku, ale nikoliv dějepisu. Viz *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. (Red. SMETÁČKOVÁ, I. - VLKOVÁ, K.) Otevřená společnost 2005.

⁹ HLAVAČKA, M.: *Dějepis. Novověk*. Pro 8. ročník ZŠ a 3. ročník osmiletého gymnázia. SPN, Praha 1999. - KUKLÍK, J. - KOCIAN, J.: *Dějepis. Nejnovější dějiny*. Pro 9. ročník ZŠ a 4. ročník osmiletého gymnázia. SPN, Praha 1999. Tato učebnicová řada je z novějších zřejmě nepoužívanější a je určena jak žákům ZŠ, tak žákům víceletých gymnázií. Méně často - a to z různých důvodů - se na školách setkáváme s učebnicemi vydanými nakladatelstvími PRODOS, SCIENTIA či DIALOG.

¹⁰ HLAVAČKA, M.: c.d., s. 50.

¹¹ Tamtéž, s. 104.

¹² Tamtéž, s. 120.

Jako důsledek války je kritický nedostatek zboží objasněn formulací, že „*hospodyně ani na listky nedostaly vše potřebné*“. Zavedení všeobecného volebního práva v Československu není uvedeno (vyplyne však z kontextu jiných údajů), ale cituje se zde zákon na ochranu práce žen a dětí.¹³ Z dalších kusých odkazů nalezneme v odstavečku o životním stylu informaci o módních trendech 20. let, díky nimž se „*dámám zkrátily sukně a vlasy*“.¹⁴ Pouze vyjmenovány jsou některé české herečky meziválečného období.¹⁵

Přestože tematice všedního života obyvatel protektorátu autoři věnují mimořádnou pozornost, objasňují všechny jeho stránky, včetně využívání české pracovní síly totálním nasazením buď přímo na území protektorátu či na území Německa, není z výkladu zřejmé, že se to dotýkalo rovněž žen. Pozorný čtenář si tuto skutečnost uvědomí až z následujícího textu, a to při charakteristice poválečného vývoje. V souvislosti s námi sledovanou tematikou se zde pouze konstatuje zvýšení mezd žen a jejich návrat z nuceného pracovního nasazení do domácností.¹⁶ Představena je ženská oběť politických procesů 50. let - Milada Horáková - fotografií a dvěma větami, které precizují politickou orientaci této statečné právničky a reakci světové veřejnosti na její odsouzení.¹⁷

Rozsahem nejdelší pojednání o postavení žen nalezneme v kapitole *Kult pracujících*. Zdůrazňuje se zde rostoucí zaměstnanost žen a obory jejich uplatnění. Je představen stát propagovaný „*ideál pracující ženy, podporované státem v péči o děti a domácnost*“. Konstatuje se rovněž počátek procesu feminizace školství, kultury, správy a zdravotnictví, posílení rodinného rozpočtu příjmem žen a růst počtu absolventek středních a vysokých škol, což prý „*odpovídalo komunistickému pojetí rodiny a úlohy emancipované ženy v ní*“.¹⁸ Na jiném místě učebnice pak navazující informace doplňuje, že ženám „*ani socialismus nezaručil slibovaná rovná práva. jejich platy byly nižší než platy mužů ve stejné kategorii a vzhledem k nízké úrovni služeb a neustálým nedostatkům v zásobování měly mnohem menší množství volného času. To se nepříznivě odráželo na situaci rodiny a přinášelo problémy při výchově dětí*“.¹⁹

Využili jsme citací příslušných pasáží, neboť jde v podstatě o ojedinělý případ, kdy se autoři pokoušejí charakterizovat dobovou společenskou roli žen a neomezují se pouze na vybranou skupinu, vesměs reprezentantek umění.²⁰ Vzhledem k soustředění učebnice určené mladší populaci větší měrou na české, respektive československé dějiny bychom zde marně hledali jména evropských i mimoevropských političek.

Jaké mimotextové prostředky a v jakém množství jsou využívány k přiblížení „ženské historie“ v námi analyzovaných učebnicích? Z celkového počtu 149 fotografií, které doplňují výkladový text pojednávající o vývoji světa od vypuknutí první světové války a na nichž jsou zachyceni lidé, pouhé dvě představují výhradně ženy. První z nich je už zmíněná momentka z procesu s Miladou Horákovou, druhou pak záběr ošetřovatelek v jeslích, dokumentující rostoucí zaměstnanost žen v poválečném období. Na dalších dvou až třech desítkách fotografií bychom sice ženské postavy vyzorovali také, ale jen výjimečně se jedná o konkrétní osobnosti žen. V těchto případech jde o manželky prezidentů, Hanu Benešovou a Jacqueline Kennedyovou, aniž by však byla uvedena jejich křestní jména.²¹ Rovněž pod snímkem z divadla Semafor jsou jmenováni pouze tvůrci divadla, nikoliv další členové souboru, tedy ani spodobně zpěvačky.²² Naproti

¹³ KUKLÍK, J. - KOCIAN, J.: c.d., s. 11.

¹⁴ Tamtéž, s. 19.

¹⁵ Hana Kvapilová, Eva Vrchlická, Leopolda Dostálová, Zdenka Baldová, Olga Scheinpflugová. Tamtéž, s. 38.

¹⁶ Tamtéž, s. 93-4.

¹⁷ Tamtéž, s. 110.

¹⁸ Tamtéž, s. 113-114.

¹⁹ Tamtéž, s. 122.

²⁰ Zástupkyněmi oblasti umění jsou zde ještě Hermína Tyrlová, Věra Chytilová a pouze v doplňujícím textu Vlasta Chramostová. Tamtéž, s. 103, 123 a 138.

²¹ Tamtéž, s. 88 a 116.

²² Jde o Věru Křesadlovou a pravděpodobně Milušku Voborníkovou. Tamtéž, s. 123.

tomu v další fotodokumentaci uměleckého prostředí je mezi čtyřmi aktéry tzv. bytového divadla období normalizace připomenuta také herečka Vlasta Chramostová.²³

Polovina záběrů, na nichž můžeme spatřit i ženské postavy, se dotýká problematiky každodenního života. Oproti jediné významné ženě jsou na 47 % zařazených fotografií zachyceny konkrétní mužské osobnosti. Největší zastoupení mají portréty či momentky politiků, generálů či dalších osob, které do politického vývoje výrazným způsobem zasáhly (tvoří 84% fotografií tohoto druhu). Zbývajících osm snímků představuje umělce, především herce a zpěváky, jeden osobnost církevního života a jeden kosmonauta.

Na desíti z dvaadvaceti v analyzované učebnici použitých plakátů, kreseb, reprodukcí a karikatur, zachycujících lidské postavy, nalezneme i ženy. Na plakátu propagujícím americkou cestu k vysokému životnímu standardu,²⁴ na sovětském plakátu období kolektivizace zemědělství²⁵ a pak na českých plakátech poválečného období, demonstrujících budovatelské zanícení.²⁶ Ženské postavy přispívají k jejich emocionálnímu působení.

Další zařazené kresby s ženskými postavami mají už zcela zjevné emocionální ladění. Zoufalý výraz ženy a jejího syna má dokumentovat sociální důsledky hospodářské krize 30. let.²⁷ Obraz Josefa Čapka *Republika* z cyklu *Oheň* využívá ženské postavy k vyjádření protestu proti mnichovské dohodě, obdobně sovětský válečný plakát *Evropa bude svobodná!* pracuje s motivem spoutané ženy.²⁸ Přítomnost žen i na některých fotografiích posiluje emocionalitu záběrů kritických historických momentů či situací (příjezd wehrmachtu do Prahy 15. března 1939, protestní národní pouť v Budči, deportace židovského obyvatelstva, fronty před obchody za druhé světové války, známý záběr z varšavského ghetta či snímky zachycující odsun německého obyvatelstva nebo protestní demonstraci 21. srpna 1969).²⁹

Jiné prostředky prezentace, jako kupříkladu úryvky z memoárů významných ženských postav, ze vzpomínek pamětnic jak na klíčové okamžiky jejich života, tak na jejich možnosti vzdělání, rodinné prostředí, v němž vyrůstaly, rozdělení rolí v rodině, zkrátka na nejrůznější stránky všedního života v minulosti, se v českých učebních materiálech pro přiblížení historie žen doposud vůbec nevyužívají. Důvody lze hledat v úvodu zmíněném deficitu editorských počínů, které by tyto možnosti rozšiřovaly. Nevyužívá se však ani existující memoárová literatura, ani odborná zpracování, která svým zaměřením na každodennost čtivost zajišťují. Ženská témata nepatří ani k problematice akcentované v aparátu řídicím proces osvojování, ba dokonce tituly knih s touto tematikou nejsou ani doporučovány k samostudiu.

Současné české dějepisné učebnice pro ZŠ mají tedy stále značné rezervy v prezentaci ženské tematiky, i když je patrná jistá snaha postihnout proměnu společenské role žen, jak ostatně vyplynulo z předchozího textu. Přetrvávající stereotypní výběr ikonografických pramenů jistě není záměrným opomíjením žen, ale autory zřejmě při volbě příkladů vůbec nenapadlo zohledňovat tento aspekt. Na stránkách sledovaných pasáží učebnic je uvedeno celkem devět ženských jmen, kromě jedné političky jde výhradně o reprezentantky různých oblastí umění. I v tomto směru učebnice vycházejí z u nás obvyklého úzu.

1.2. Analýza učebnic gymnázií

Nahlédněme nyní do učebnic navazujícího dějepisného kurzu, tedy textů určených středním školám, především čtyřletým gymnáziím nebo vyšším třídám gymnázií víceletých. Shodou okolností se na jejich tvorbě podíleli dva autoři učebních materiálů, o nichž bylo výše pojedná-

²³ Tamtéž, s. 138.

²⁴ V automobilu sedí usměvavá rodinka s dětmi a se psem. Tamtéž, s. 25.

²⁵ Žena na traktoru a heslo *Ženy v kolchozech*. Tamtéž, s. 30.

²⁶ Tamtéž, s. 108, 112.

²⁷ Tamtéž, s. 23.

²⁸ Tamtéž, s. 40 a 49.

²⁹ Tamtéž, s. 53, 60, 58, 59, 42 a 95, 130.

no.³⁰ Důsledkem této skutečnosti je opakování některých pasáží v téměř doslovném znění z učebnic určených mladší věkové kategorii žáků. Platí to rovněž o odkazu na využívání práce žen a dětí v době zrodu industriální společnosti.³¹

Poněvadž více informací týkajících se postavení ženy nalezneme výhradně ve výkladu předcházejícímu námi komentovanému časovému úseku minulosti, povšimneme si blíže také jich. Pozornost autorů je nejprve soustředěna na postupnou proměnu vnímání žen. Píše se, že v romantismu „z povýšení citu, především lásky, na hlavní románové téma vzešel i zcela nový pohled na ženu, která je ... již intelektuálně rovnocenná mužům“, nebo že „krásná žena se stávala častým objektem secesního malířství“. Čtenáři jsou zejména četnými ikonografickými prostředky seznamováni s módou žen z měšťanských vrstev, stejným typem pramenů je dokumentována obtížná životní situace sociálně slabších vrstev městské společnosti, tíživě dopadající rovněž na ženy.³²

Úsilí o zrovnoprávnění žen je pak věnována polovina strany. Nejprve odstaveček doplňujícího textu nazvaného *Symbol doby: Úsilí o zrovnoprávnění* se dotýká otázky většího uplatnění žen mimo rodinu, především v obchodě, ve školství a zdravotnictví, na příkladu žen vyspělých zemí pak specifikuje jejich úsilí o rovný přístup ke vzdělání a požadavek volebního práva. Fotografie dokumentuje práci žen v textilní továrně a úryvkem z literatury, detailně popisujícím incident na epsomských dostizích, je představeno hnutí anglických sufražetek.³³

Nás však zajímá zejména časový úsek od začátku první světové války. Zjišťujeme, že autor opět doslovně převzal odstavec *Hrozba sociální revoluce*, takže také informace o využití ženské pracovní síly v letech první světové války se shoduje.³⁴ Ani v dalším dílu sady se charakter informací příliš neliší od těch, které byly předkládány mladším žákům. Jsou však obohaceny o některé další, ovšem opět spíše torzovité odkazy. Patří k nim kupříkladu sdělení, že v rozšířeném Národním výboru československém se poprvé objevily ženy.³⁵ Obohacení ženské tematiky je zajištěno rovněž vyšší frekvencí ikonografických pramenů a výjimečně i dokumentů.³⁶

Změna životního stylu se už neomezuje na konstatování, že „paní móda velela dámám zkrátit sukni i vlasy“, ale módní trendy 20. let jsou potvrzeny navíc dvěma fotografiemi a plakátem.³⁷ Kromě pěti českých hereček, jejichž jména by měla být známa těm, kdo používali učebnici téhož autora na nižším stupni vzdělávání, se obzor čtenářů tohoto učebního materiálu rozšiřuje o jména další herečky, malířky a grafičky Toyen a tři zahraničních spisovatelek.³⁸ V kontextu charakteristiky kultury a vědy druhé poloviny 20. století jsou uvedena další jména českých zpěvaček populární hudby³⁹ a interpretky protestsongů Joan Baezové. Snímek zachycuje nejoblíbenější americkou herečku 50. a 60. let, Marilyn Monroe. Představení režisérky Věry Chytilové je doplněno zdůrazněním odezvy její tvorby doma i v zahraničí a „potíží“ komunistického režimu s perzekucí této výjimečné postavy českého filmu, která přispěla k tomu, že ani v éře normalizace

³⁰ HLAVAČKA, M.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3. Novověk*. SPN 2001. (Dále *Dějepis 3*) - KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny*. SPN 2002. (Dále *Dějepis 4*).

³¹ *Dějepis 3*, c.d., s. 68-9.

³² Tamtéž, s. 64-66, 141-151.

³³ Jde o publikaci *Kdy, kde, proč a jak se to stalo - rok 1913*. Praha 1997. Tamtéž, s. 142-3.

³⁴ Tamtéž, s. 162.

³⁵ *Dějepis 4*, c.d., s. 14.

³⁶ Z jednoho z nich vyplývá i po roce 1918 přetrvávající závislost ženy na manželovi v otázce opce. Jde o Smlouvu mezi dohodovými mocnostmi a Československem o ochraně menšin z roku 1919. Tamtéž, s. 23. Změnu v tomto směru naznačuje další zařazený dokument, a sice Ústavní dekret prezidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské v roce 1945. Tamtéž, s. 126.

³⁷ Tamtéž, s. 29-30.

³⁸ Jiřina Šejbalová, dále Virginia Woolfová a Gertruda Steinová, z mladších pak Simone de Beauvoirová. Tamtéž, s. 55-9 a 216.

³⁹ Ljuba Hermannová, Eva Pilarová, Marta Kubišová a Helena Vondráčková. Tamtéž, s. 173 a 207.

„v naší zemi nedošlo k úplné kulturní devastaci“.⁴⁰ Na příkladu tenistky Marty Navrátilové jsou vysvětleny důvody emigrace špičkových sportovců.⁴¹

V souvislosti s výkladem politického vývoje v českých zemích je připomenuta jedna z ženských účastnic demokratického odbojového proudu za protektorátu,⁴² v doplňujícím textu objasňujícím politické procesy 50. let jsou uvedeny dvě ženy. Milada Horáková je představena stejným způsobem jako v učebnici výše analyzované. Ve výčtu postihů bývalých komunistických funkcionářů je pak zmíněn i proces s Marií Švermovou.⁴³

Ženy političky jsou zastoupeny v tomto učebním materiálu dvěma premiérkami, Indírou Gándhiovou a Margaret Tatcherovou. První jmenovaná je zachycena na fotografii se svým strážcem a pozdějším vrahem, což lze vyčíst z doplňujícího textu, stejně jako informaci o její angažovanosti v tzv. hnutí nezúčastněných.⁴⁴ Nejvíce prostoru je v knize věnováno britské premiérce, dokonce na dvou místech učebnice, poprvé v kontextu objasnění důvodů války o Falklandské ostrovy, druhá zařazená pasáž je poměrně podrobnou charakteristikou její politiky. Autoři však překvapivě nezařadili její portrét.⁴⁵ Prostřednictvím ikonografického materiálu jsou představeny čtyři manželky státníků, Hana Benešová, Olga Havlová, Raisa Gorbačovová a Barbara Bushová, přičemž u první a poslední není uvedeno křestní jméno.⁴⁶

Oproti devíti v učebnici určené žákům základního vzdělávání zařazeným ženským postavám je ve středoškolském textu alespoň jmenováno sedmáct reprezentantek filmu, hudby a literatury, jedna sportovkyně, čtyři političky a dvě manželky prezidentů, tedy celkem dvacet čtyři osobností. Především tato skutečnost představuje obohacení druhého námi analyzovaného učebního materiálu. Na druhé straně v něm naprosto postrádáme pasáže charakterizující postupnou emancipaci žen v meziválečném období, postavení ženy v letech druhé světové války, dokonce i v předchozím textu vcelku zdařile pojaté pojednání o ideálu socialistické ženy - pracující matky, stejně jako snahu současné ženy o úplné zrovnoprávnění s muži ve všech oblastech života. Ve výkladu o sociální politice normalizačního režimu jsou totiž pouze vyjmenována opatření ve prospěch matek a rodin s dětmi, zajišťující krátkodobou „populační explozi“.⁴⁷

Při analýze ikonografických pramenů, zařazených ve středoškolské učebnici, zarazí především opakovaně čtyř desítek fotografií a plakátů, které byly nabídnuty autorem už mladší populaci. Pokud by tyto materiály byly použity k opakování znalostí získaných na základním stupni, nebo pro nácvik dovedností vyšší úrovně, bylo by to odůvodnitelné. Středoškolský dějepisný kurz by měl pracovat jak s odlišnými ikonografickými prameny, s dokumenty náročnějšími na analýzu, tak především by měly být využívány v jiné funkci než výhradně ilustrační. Takováto příležitost zůstala nevyužita.

Z 208 fotografií, které tvoří součást prezentace učiva a na nichž jsou zachyceni lidé, nalezneme ženy na zhruba 14% z nich. Ještě výraznější nepoměr zjistíme porovnáním počtu zařazených portrétů významných mužů a žen. Na deseti ze 110 takových záběrů jsou i ženy (9%), samostatně pouze na třech.⁴⁸ Nejvyšší zastoupení žen připadá opět na fotodokumentaci každodennosti. Mnohé z těchto záběrů působí velmi emocionálně. Dvě ženské postavy umocňují tragédii histo-

⁴⁰ Tamtéž, s. 174 a 197.

⁴¹ Tamtéž, s. 197.

⁴² Anna Pollertová. Tamtéž, s. 86.

⁴³ Tamtéž, s. 145-146.

⁴⁴ Tamtéž, s. 154.

⁴⁵ Tamtéž, s. 162, 185-6.

⁴⁶ Fotografie zaznamenává návrat prezidenta Beneše s chotí z exilu v roce 1945, manželé Havlovi jsou zachyceni před Svatovítskou katedrálou po slavnostním Te Deum 29.12. 1989, Michail Gorbačov se svou ženou Raisou jsou zabráni při procházce Prahou, manželé Bushovi při Jelcinově návštěvě USA. Tamtéž, s. 123, 201, 198 a 193.

⁴⁷ Tamtéž, s. 195.

⁴⁸ Milada Horáková, Indira Gándhiová, Marilyn Monroe. Kromě čtyř „prvních dam“ na dalších snímcích nalezneme Jiřinu Šejbalovou a Ljubu Hermannovou s jejich hereckými partnery.

rických událostí,⁴⁹ výběrem dalších se autorům nechtěně podařilo vyvolat dojem politické nezdělanosti a snadné manipulovatelnosti právě ženské části společnosti.⁵⁰ Jistě by v těchto případech stálo za to předložit žákům podněty k zamyšlení. Žena na snímcích z všedního života však symbolizuje také vyspělost dobového životního stylu.⁵¹

Mezi dalšími ikonografickými prostředky v analyzovaném textu dominují plakáty (20), ale nalezneme tady i známé karikatury (9). Šest plakátů s ženskými postavami tvoří jednak reklamní, jednak propagační materiály shodné s těmi, které autoři použili už v předchozí posuzované učebnici. Ani zde procesuální aparát není využíván k upevňování učiva s ženskou tematikou. V této knize je zařazen výběrový rejstřík osobností politického života. Na šesti stranách se však vyskytují jména čtyř žen.⁵² Samotná skutečnost, že rejstřík upřednostňuje osobnosti politiky, může být vysvětlením minimální pozornosti věnované v něm ženám.

Naše zjištění stran zastoupení ženské tematiky na stránkách českých dějepisných učebnic nemůže pominout rozdíl, který je patrný při srovnání učebního materiálu vzniklého v první polovině 90. let s těmi nejnovějšími. Připomeňme jen, že jde o stejné autory.⁵³ Obsah staršího textu je orientován převážně na politické a hospodářské dějiny, proto jsou zde informace týkající se žen více než kusé. Uveďme několik příkladů. Pouze z popisky fotografie znázorňující ženy při práci se dozvíme, že „v muničních továrnách pracovaly i ženy“ a že se jejich pracovní doba v letech první světové války pohybovala mezi dvanácti až šestnácti hodinami.⁵⁴ Obtížná válečná situace a problémy se zásobováním jsou dokumentovány ještě dalším snímkem žen.⁵⁵ Marginální odkaz se vztahuje ke zrušení mnohoženství v Turecké republice.⁵⁶ Jinak je ženská otázka meziválečného období zcela pominuta.

Ve výkladu o poválečném vývoji světa se čtenáři učebnice dovedí jména čtyř žen - politiků. Největší pozornost - v rozsahu čtvrtiny strany - je věnována britské premiérce Margaret Thatcherové.⁵⁷ Další ženské osobnosti jsou pouze zmíněny. Indira Gándhiová v souvislosti s hnutím nezávislosti, Violetta Chamorrová jako příslib demokratického vývoje v Nicaragu a izraelská premiérka Golda Meierová v popisce k momentce z její návštěvy Washingtonu roku 1973.⁵⁸ V poslední kapitole knihy o *Kultuře a vědě po druhé světové válce* je připomenuto také několik ženských jmen. Dvě sovětské spisovatelky, Sartrova žena Simone de Beauvoirová, která „vázně položila otázku feminismu - postavení ženy ve společnosti“,⁵⁹ ještě pak zpěvačka Joan Baezová a Marilyn Monroeová. Americká herečka je představena jedním filmovým záběrem a rovněž jako námět nejznámějšího díla pop artu.⁶⁰ Do čtyřstránkového výběrového rejstříku osob je zařazena pouze jediná žena - Indira Gándhiová. Uvedenými odkazy je zastoupení ženské tematiky vyčerpáno.

A jaké je využití ikonografických pramenů k objasnění ženské tematiky? Na obálce a na stránkách učebnice z roku 1995 nalezneme 91 fotografií, na nichž jsou zachyceni lidé. Ženy by-

⁴⁹ Na jednom snímku z těchto snímků je zachycena starší židovská žena s povinným označením Davidovou hvězdou, ubírající se na shromaždiště před transportem, na druhém momentkou ženy plačící nad hrobem je dokumentována nepřímá časově vzdálená tragédie války v Bosně a Hercegovině.

⁵⁰ Foto starších slovenských žen, vítajících roku 1938 v Ružomberku Andreje Hlinku v doprovodu jednoho z vůdců SdP K.H. Franka. Druhá momentka dvou slovenských stařenek s fotografiemi Vladimíra Mečiara na předvolebním mítinku roku 1994 je alespoň okomentována širokou popularitou tohoto slovenského politika.

⁵¹ Ženy v automobilu vyráběném v roce 1927, západoevropská rodina na počátku 50. let - matka sedící s dětmi u televizoru.

⁵² Indíry Gándhiové, Milady Horákové, Marie Švermové a Margaret Thatcherové.

⁵³ KUKLÍKOVÍ, J. a J.: *Dějiny 20. století*. Práce, Praha 1995.

⁵⁴ Tamtéž, s. 16.

⁵⁵ Záběr ze sběrného místa, „v němž německé ženy odevzdávaly pletené ponožky pro vojáky.“ Tamtéž, s. 23.

⁵⁶ V odstavceku *Výhlášení Turecké republiky*. Tamtéž, s. 47.

⁵⁷ Tamtéž, s. 146.

⁵⁸ Tamtéž, s. 121, 128 a 152.

⁵⁹ Anna Achmatovová a Marina Cvetajevová. Tamtéž, s. 170.

⁶⁰ Warholův Diptych. Tamtéž, s. 170-171.

chom spatřili zhruba na šestině z nich. Mezi čtyřmi desítkami osobností politického života mají ženy zastoupení kromě už zmíněné izraelské premiérky pouze zásluhou Jackie Kennedyové. Ta doprovází svého manžela na snímku umístěném na obálce učebnice i uvnitř textu, lze ji vypozařovat i na momentce dokumentující tragickou událost v Dallasu. Na druhé straně jediná žena reprezentuje v této učebnici oblast umění. Stejně jako v předchozích posuzovaných materiálech i zde je problematika všedního života nejčastější příležitostí k využití snímků zachycujících ženy. Mezi nimi je nejnápadnější žánrový obrázek ze západoněmecké scény roku 1958.⁶¹

Dlužno ovšem dodat, že učebnice z nakladatelství Práce, kterou jsme nyní posuzovali z jednoho aspektu, tvoří součást učebnicové řady, která zahrnuje čtyři díly pojednávající obecné dějiny a dva díly nazvané *České dějiny*. Podívejme se proto na druhý svazek *Českých dějin*⁶², který zahrnuje sledované období od roku 1914 s akcentem na vývoj českých zemí. Kniha však byla vydána se značným časovým odstupem od zbývajících textů souboru. Do jaké míry tato skutečnost a jakým způsobem ovlivnila prezentaci ženské tematiky, to se nyní pokusíme ukázat.

Autor učebnice vztahuje počátky emancipačního hnutí k činnosti Vojty Náprstka a k jeho podpoře vzdělávacího Amerického klubu dam a spolku Minerva. Medailón Elišky Krásnohorské mu posloužil - byť pouze v podobě doplňkového textu - k představení i dalších pozoruhodných postav českého emancipačního hnutí a k charakteristice jejich úsilí o vyšší vzdělání žen.⁶³ Navařující informace jsou obsaženy až v kapitole *Rozvoj vzdělání, vědy a kultury*. Dokládají úspěch předchozího snažení údajem o počtu žen, studujících před první světovou válkou na české univerzitě.⁶⁴ Výčet spisovatelek se neomezuje na jména česká. Nepovšimnuta nezůstává ani pražská rodačka a nositelka Nobelovy ceny míru Bertha von Suttnerová-Kinská. Z ženských osobností světa umění, jejichž aktivita pokračovala ještě v meziválečném období, připomíná autor pěvkyni Emu Destinnovou, nejobsáhleji však představuje malířku Zdenku Braunerovou. Výběr uměleckých děl, dokumentujících světovost české předválečné výtvarné produkce potvrzuje, že žena bývala její častou inspirací.⁶⁵

Role žen v letech první světové války je vyjádřena dvěma fotografiemi a doplňujícím textem připomínajícím katastrofální nedostatek potravin, z toho vyplývající obtížnou starost žen o výživu, komplikovanou navíc pracovním nasazením ve válečné výrobě.⁶⁶ Portrétem je přiblížena nejvýznamnější postava českého ženského hnutí meziválečné éry, senátorka Františka Plamínková, její pohnuté životní osudy pak objasňuje medailón.⁶⁷ Prostřednictvím ikonografického materiálu a popisky je představena ženská móda konce 20. let.⁶⁸ V kapitole věnované meziválečné kultuře v ČSR a pak ještě kultuře za okupace jsou jmenovány tři spisovatelky, dvě výtvarnice, režisérka a sedm hereček.⁶⁹ Přitom Leopolda Dostálová a Adina Mandlová jsou zachyceny také ve svých slavných rolích.

Za naprosto výjimečné v české učebnicové produkci lze označit dva medailóny ženských osobností, a to jak svým rozsahem - zhruba půl strany textu - tak obsahem. Příklady obětavých a statečných odbojových pracovnic jsou sestaveny nesmírně působivě. Ať už jde o životní příběh Inky Bernáškové či Milady Horákové. U obou jsou zařazeny portréty, druhá jmenovaná je zachy-

⁶¹ *Pohled do ruské zóny za 20 feniků*, na němž žena v plavkách pozoruje dalekohledem dění ve východním Berlíně. Tamtéž, s. 134.

⁶² KVAČEK, R.: *České dějiny II*. Práce, Praha 2002.

⁶³ Tamtéž, s. 59-60.

⁶⁴ Roku 1913 zde bylo zapsáno 444 žen a 4296 mužů. Tamtéž, s. 78.

⁶⁵ Tamtéž, s. 80-83.

⁶⁶ S jednou ze dvou zařazených fotografií jsme se setkali na stránkách předchozí učebnice *Dějiny 20. století*, kde byla situována do Německa. V tomto kontextu se předpokládá, že půjde o výjev z území Rakousko-Uherska. Tamtéž, s. 92.

⁶⁷ Tamtéž, s. 119.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Marie Majerová, Marie Pujmanová, Jiřina Hauková, Hana Wichterlová, Toyen, Vlasta Schonová, Leopolda Dostálová, Antonie Nedošínská, Růžena Šlemrová, Nataša Gollová, Věra Ferbasová, Terezie Brzková a Adina Mandlová. Tamtéž, s. 139-146 a 172-173.

cena ještě při ostudném procesu. V této souvislosti je uvedena ještě další perzekvovaná poslankyňe Antonie Kleinerová.⁷⁰

Nejvíce ženských jmen ovšem opět nalezneme v kapitole *Proudy kultury*. Kromě režiserek Věry Šimkové-Plívové a Věry Chytilové jsou zmíněny reprezentantky neoficiální literatury období normalizace, v exilu pracující Zdeny Salivarové a v samizdatu publikující Evy Kantůrkové. Připomenuta je také Jitka Molavcová jako herecká partnerka Jiřího Suchého. Nejúspěšnější česká sportovkyně Věra Čáslavská je zachycena na stupních vítězů a biogram představuje nejen její sportovní úspěchy, ale také její občanské postoje.⁷¹

Z výše uvedeného vyplývá, že učebnice českých dějin věnuje nebyvalou pozornost některým významným představitelkám české politiky a kultury. V kontextu vývoje od roku 1914 je jmenováno celkem 25 žen. Problematika všedního života není ani v tomto textu nijak systematicky reflektována. Nicméně některé textové pasáže, ale především ikonografický materiál tuto césuru alespoň částečně vyplňují. Připomeňme alespoň citaci z memoárové literatury - absurdní příběh dělnice z deníku Jana Zábrany, který má dokumentovat ovzduší 50. let, nebo snímek romských žen a dětí, který odhaluje kočovný způsob jejich života v meziválečném období.⁷² Robert Kvaček svým přístupem ke zpracování učebnice potvrdil, že představení neobyčejných osudů některých významných žen může posloužit jako silně motivující příklad lidské odhodlanosti, statečnosti či zaujatosti profesí.

2. Komparace s německými dějepisnými učebnicemi

2.1. Analýza učebnice pro nižší třídy gymnázií

Z bohaté nabídky učebnicové produkce čítající pro dějepis několik desítek titulů jsme vybrali sadu *Anno*⁷³, která je určena nižším třídám německých gymnázií. S ohledem na množství zařazených materiálů s ženskou tematikou se při analýze učebnic omezíme na přehled jí věnovaných témat a jejich kvantifikaci a na způsoby využití didaktického aparátu k prohloubení znalostí problematiky. Upozorníme i na některé nápadité příklady samostatné práce žáků s náměty z historie žen. Časový záběr bude shodný, tedy dějinný úsek od počátku první světové války do současnosti s exkurzem do období předválečného. Následující část příspěvku zohledňuje zpracování této problematiky Radkou Mendrokovou.⁷⁴

Úvodem je nutno předeslat, že čtenáři učebnice *Anno 3*, v níž léta první světové války tvoří až závěrečnou kapitolu, jsou už poučeni o řadě oblastí života žen v období druhé poloviny devatenáctého století a na počátku století dvacátého. V podstatě nejvíce informací s „ženskou tematikou“ se v německých učebních materiálech vztahuje právě k uvedenému časovému úseku. Přednostní pozornost je věnována ženám - dělnicím (samostatná strana), dělicím svůj čas mezi továrnu a rodinu a postrádajícím jakýkoliv volný čas. Dvojstrana se soustřeďuje na otázky bydlení a stravy dělnického obyvatelstva. Tři strany pojednávají o „revoluci“ zjednodušující domácí ženské práce. Učebnice však neredukuje informace pouze na všední život dělnických rodin. Prostřednictvím bohaté fotodokumentace srovnává jejich životní podmínky se způsobem života jiných vrstev společnosti, s dělením mužských a ženských rolí v majetnějších rodinách a přibližuje i formy

⁷⁰ Tamtéž, s. 156, 192-193. Za jisté doplnění lze pokládat údaj o počtu popravených v pankrácké věznicí, mezi nimiž bylo 155 žen. Tamtéž, s. 168.

⁷¹ Připomenuta je ještě v zahraničí působící novinářka Amélie Posse-Brázdová a krasobruslařka Alena Vrzáňová. Tamtéž, s. 195, 214, 226-228.

⁷² Tamtéž, s. 193 a 122.

⁷³ *Anno 3. Von der Französischen Revolution bis zum Ersten Weltkrieg*. (Hrsg. von B. Askani und E. Wagener) Westermann 1996. - *Anno 4. Das 20. Jahrhundert*. (Hrsg. von B. Askani und E. Wagener) Westermann 1997.

⁷⁴ MENDROKOVÁ, R.: *Historie ženy na stránkách německých a rakouských učebnic dějepisu*. Diplomová práce. (Vedoucí práce B. GRACOVÁ). FF OU, Ostrava 2004. 130 stran textu, 8 stran příloh. - Metodickou inspiraci pro nás byla studie E. NASALSKÉ Role kobiet w historii powojennej w podręcznikach polskich i niemieckich w latach dziesięciolecia. In: SIEMIENSKA, R.: *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*. Scholar, Warszawa 1997, s. 153-164.

trávení jejich volného času, pochopitelně na příkladu společnosti německé. Stranou pozornosti autorů nezůstala ani oblast vzdělání dívek. Tzv. ženská otázka je představena na samostatné dvojstraně a uvozena výrokiem *Lidská práva nemají pohlaví*. Textová složka je vhodně kombinovaná s četnými ikonografickými prameny i jinými dokumentárními materiály, které poskytují východisko pro řešení konkrétních úkolů.⁷⁵

Přiblížme si některé z nich. Mnohé totiž tematiku také vhodně aktualizují. (Všechny vycházejí z poměrů v předvečer první světové války.)

- *Vžijte se do role matky čtyřčlenné rodiny a rozdělte finance na jednotlivé položky.*

- *Zamyslete se nad situací dnešní zaměstnané ženy a určete oblasti, které zůstávají dodnes problémové.*

- *Sehrajte scénku na téma: dobře situovaný manželský pár se radí, zda nechá svou dceru studovat.*

- *Napište dopis německému politikovi, který za úkol ženy označil péči o rodinné štěstí.*

- *Veďte spor mezi tehdejší zastánkyní a odpůrkyní ženských práv.*

Heslem *Ženy do továren* je uvozena dvojstrana charakterizující proměnu role ženy se začátkem války. Všímá si především problematiky *domácí fronty* - využití ženské pracovní síly ve válečném průmyslu. Následující dvojstrana řeší důsledky války pro život mnohých rodin.⁷⁶ *Dějepisná laboratoř* využívá tematiky k sehrání scénky. Krátce po vypuknutí války diskutuje sociálnědemokraticky (nacionálně-konzervativně) orientovaná rodina o povinnosti mužů narukovat. Studenti mají vymyslet pokračování rozhovoru. Všechny citované úkoly přispívají k upevnění znalostí žáků, ale prostřednictvím empatie především k pochopení i obtížnějšího učiva. Konkrétních ženských postav či významných osobností je vyjmenováno méně než v českých učebnicích, nechybí však mezi nimi reprezentantky ženského hnutí.

Pojednání o meziválečném vývoji Evropy a světa poskytlo autorům příležitost pro představení obrazu moderní americké ženy. Ruské prostředí je charakterizováno pouze nově vydanými zákony zrovnoprávňujícími ženy, nikoliv realitou života.⁷⁷ Zisk volebního práva a povýšení žen na důležitou skupinu voličů je akcentován ve výkladu německého vývoje.⁷⁸ Ten je však soustředěn především na roli žen a dívek v nacistické společnosti, již je věnována dvojstrana.⁷⁹ Další pasáž se dotýká otázky nucené práce za druhé světové války a zdůrazňuje otřesné pracovní podmínky žen z východních obsazených území (objasněny zařazeným dopisem dvou mladých ruských dělnic). K tomuto tématu se vztahuje úkol formulovat žádost o finanční odškodnění za nucené pracovní nasazení jménem bývalé ruské či polské pracovnice. Připomenuty jsou rovněž ženské oběti německého protifašistického odboje.⁸⁰

Na vzpomínkách žen je demonstrována tragédie útěku i následného odsunu z oblastí obsazených Sovětskou armádou. Připomínána je specifická role tzv. Trümmerfrauen, žen padlých či nezvěstných vojáků, které odklízely sutiny ve válkou zničených městech.⁸¹ Dvojstrana je věnována životu a rozdílným ženským rolím v obou německých státech v 50. a 60. letech, další dvojstrana emancipačnímu hnutí žen v SRN a NDR od roku 1969 do sjednocení. K prezentaci problematiky a komparaci obrazu ženy z pohledu demokratického a komunistického režimu, příznačně nazvané „*Nejkrásnější povinnost ženy*“ a „*Dobrá matka je pracující matka*“, autoři učebnice využili tištěné prameny a ikonografické materiály.⁸² Problematika ženských práv je dovedena až do současnosti a z pochopitelných důvodů neopomíjí ani odlišné postavení ženy v islámském světě.⁸³

⁷⁵ *Anno 3*, s. 114, 112-113, 130-132, 150-157. - MENDROKOVÁ, R.: c.d., s. 44-46.

⁷⁶ *Anno 3*, s. 252-255.

⁷⁷ *Anno 4*, s. 12 a 26.

⁷⁸ Tamtéž, s. 41-42.

⁷⁹ Tamtéž, s. 80-81.

⁸⁰ Tamtéž, s. 114, 120-121.

⁸¹ V pasáži nazvané *Boj o přežití*. Tamtéž, s. 143-144.

⁸² Tamtéž, s. 194-195.

⁸³ Tamtéž, s. 304-305.

Důkladné objasnění profesního, rodinného i veřejného života žen nemá konkurenci v českých učebních materiálech. Výjimečná pozornost soustředěná na situaci žen proto může být i dobrým východiskem pro zodpovězení řady problémových otázek a úspěšného zvládnutí další *Dějepisné laboratoře*. V tomto případě má název *Mé století v obrazech* a požaduje se v ní sestavení alba fotografií zaznamenávajících životní osudy ženských příslušnic rodiny v průběhu minulého století.⁸⁴ Podobný způsob upevňování vědomostí by jistě našel patřičnou odezvu i u českých žáků ZŠ.

2.2. Analýza učebnic pro druhý stupeň gymnázií

K přiblížení ženské tematiky v učebních materiálech navazujícího stupně vzdělání jsme využili sadu *Das waren Zeiten*.⁸⁵ Rovněž ona poskytuje dostatečné množství informací o životních podmínkách žen a jejich společenském uplatnění. Výběrem údajů se příliš neliší od učebnicové řady *Anno*, rozdíl spatřujeme spíše v šíři pojednání o některých konkrétních otázkách. Jako příklad uvádíme pasáž o pracovním vyčerpání všech skupin žen, od majetnějších a vzdělanějších až po ty nejméně. O jejich životním údělu si mají žáci učinit představu analýzou zařazených textových a ikonografických pramenů. Zatímco předchozí sada akcentovala pracovní podmínky dělnic, tzv. projekt v učebnici *Das waren Zeiten* je věnován specifické kategorii zaměstnaných žen, a to služkám v měšťanských domácnostech. Rozbor pramenů by měl zajistit vyřešení v textu zařazených problémových otázek a úkolů.⁸⁶ Shodně s předchozí komentovanou sadou jsou i zde připomenuty technické novinky, které měly usnadnit práci žen v domácnosti. Čtenáři tohoto materiálu jsou průběžně informováni také o zákonných opatřeních, dotýkajících se ženské a dětské práce.

Kapitola *Ženy se organizují* obsáhle pojednává o ženské emancipaci v různých oblastech života a o osobnostech, které ženské hnutí organizovaly. Obtíže přístupu k vyššímu vzdělání jsou i zde dokumentovány názory mužů, tentokrát několika univerzitních profesorů, kteří byli odpůrci studia žen. Úkol žáků spočívá nejen v zodpovězení řady otázek, ale také v sestavení žádosti o pojmenování školy po význačné reprezentantce ženského hnutí.⁸⁷ Pasáž zmiňující zrod masové kultury se dotýká všech oblastí každodennosti, tedy i ženské, ale v souhrnné charakteristice.⁸⁸ Závěrečné pojednání ve třetím dílu učebnice zahrnuje válečná léta. Na třech stranách s využitím různých typů pramenů včetně emotivní korespondence je objasněna jak nová společenská role žen, tak důsledky války pro rodinný život. S „ženskou“ tematikou souvisí projekt *Válka a kuchyně*.⁸⁹

Meziválečný úsek historie ženské otázky je dokumentován ziskem volebního práva a činností poslankyň v zastupitelských orgánech. Početní zastoupení žen pak mají žáci srovnat s aktuálním stavem v Bundestagu.⁹⁰ Pro poznání všedního života ve Výmarské republice a ve Spojených státech se využívá ikonografických a statistických pramenů, které mají žáci podle instrukcí analyzovat.⁹¹ Tématu ženy a dívky v nacistickém Německu není věnována tak koncentrovaná pozornost jako v předchozím textu, ale informace porůznu zařazené umožní si jistou představu učinit. Hrůzy války jsou pak dokumentovány jednak fotografiemi žen, nejčastěji žen židovských, jednak vzpomínkami na prožitá utrpení, což zvyšuje působivost sdělovaných informací.⁹²

Prezentace ženské tematiky poválečného období nevykazuje žádné odlišnosti od předchozí analyzované učebnicové řady. Vychází se z obvyklé osnovy: problematika tzv. Trümmerfrauen,

⁸⁴ Tamtéž, s. 96-97.

⁸⁵ *Das waren Zeiten 3. Geschichte Sekundarstufe I.* (Hrs. D. Brückner) C.C. Buchner 1998. - *Das waren Zeiten 4. Geschichte Sekundarstufe I.* (Hrs. D. Brückner) C.C. Buchner 1999.

⁸⁶ *Das waren Zeiten 3*, s. 38-44, částečně rovněž s. 45-47 a 52-54.

⁸⁷ Tamtéž, s. 84-85.

⁸⁸ Tamtéž, s. 93.

⁸⁹ Tamtéž, s. 126-130.

⁹⁰ *Das waren Zeiten 4*, s. 30-32.

⁹¹ Tamtéž, s. 44-47, 62-64.

⁹² Tamtéž, s. 105, 118-122, 126, 132.

účast žen v politickém životě, životní styl západoněmeckých a východoněmeckých žen (v pasáži nazvané *Role žen*), pojednaný však odděleně, nikoli komparativně, jako tomu bylo v učebnici *Anno*. Více prostoru je věnováno také objasnění zvyklostí muslimských žen.⁹³ Velkou měrou se žen dotýká projekt *Volný čas v 50. letech*.⁹⁴ Na rozdíl od českých učebnic se však nesetkáváme s výčtem žen političek a umělkyní.

Z celkového počtu 140 fotografií, které jsou zařazeny jako součást výkladu historie po roce 1918 (*Das waren Zeiten 4*) a které zachycují lidi, se na téměř třetině z nich vyskytují ženy. Připomeňme jen, že v nejnovější české středoškolské učebnici záběry se ženami nedosahovaly ani 15% z použitých fotografií. Ženy jsou i zde nejčastěji zachyceny při dokumentaci každodennosti (86%), což je procento ještě vyšší než v českém učebním materiálu (asi 60%). Portréty žen se objevují i při prezentaci kulturního vývoje (7% oproti 11%), ale především v ikonografii politického života je zastoupení žen v německé učebnici podstatně nižší než v české (5% oproti 26%).⁹⁵ Celkově ovšem můžeme konstatovat, že s množstvím textu o ženách na stránkách německých, ale i českých dějepisných učebnic koresponduje i počet fotografií, na kterých jsou ženy znázorněny.

Němečtí učitelé mají kromě bohatých textových, ikonografických a statistických pramenů obsažených přímo v učebnici k dispozici navíc i doplňující materiál, zpracováváný speciálně pro potřeby výuky dějepisu k nejrůznějším tématům z historie. Jmenujme alespoň *Sammelband Frauengeschichte* z edice *Geschichte lernen*.⁹⁶ Způsob prezentace „ženských témat“ na stránkách německých dějepisných učebních textů vytváří předpoklad kvalitnějších vědomostí u německé studující mládeže. Je však otázka, zda existuje přímá úměrnost mezi množstvím textových a názorných prostředků v učebnicích či dalších pomocných publikacích a reálnými vědomostmi studující mládeže.

3. Komparace vědomostí českých a německých gymnazistů

Ověření souvislosti vědomostní úrovně středoškolské mládeže s kvantitou a kvalitou učebnicové prezentace ženské tematiky sledovala anketová sonda realizovaná na Ostravsku a v bavorském městě Würzburg na jaře roku 2004. Jelikož se nám nepodařilo zajistit dostatečný počet respondentů, upouštíme od percentuální charakteristiky a připomeneme alespoň některé skutečnosti, které šetření odhalilo.⁹⁷ Vybíráme pouze odpovědi na dotazy vztahující se k námi sledovanému období (konec 19. století a století dvacáté). Otázky důsledně vycházely z údajů obsažených v analyzovaných učebnicích, přičemž jejich část byla u obou národních skupin respondentů zcela shodná, část byla přizpůsobena národní historii.

Vycházeli jsme ze dvou předpokladů: 1) v ženské tematice se budou lépe orientovat dívky, 2) znalosti německých studentů nebudou přes kvalitní informační nabídku výrazně odlišné od vědomostní úrovně českých gymnazistů. Ukážeme si nyní, nakolik se naše očekávání potvrdila.

Třebaže v německých dějepisných učebnicích je problematice ženské emancipace v 19. století věnována výjimečná pozornost, dotazovaní Češi byli schopni častěji vyjmenovat reprezentantky ženského hnutí své země než jejich němečtí vrstevníci, znali název prvního dívčího gymnázia, úspěšněji identifikovali datum, kterým se ženám otevřela možnost studia na univerzitě ve vlastní zemi a pojmenovali i anglické bojovnice za volební právo. Vyrovnané byly reakce obou národních skupin respondentů při stanovení kvalifikované profese, kterou mohly ženy už v 19. století vykonávat. Letopočet garantování volebního práva žen byl jediným údajem, v němž odpovídali němečtí gymnazisté s výraznou převahou nad českými středoškoláky. Větší rozdíl v úspěšnosti odpovědí ve prospěch německých respondentů se projevil i v reakcích na dotaz, která

⁹³ Tamtéž, s. 148, 167, 190-191, 200, 250.

⁹⁴ Tamtéž, s. 176-177.

⁹⁵ MEDRŮKOVÁ, R.: c.d., s. 110-112.

⁹⁶ *Geschichte lernen* Heft 86 (2002).

⁹⁷ Obdrželi jsme pouze 87 českých a 83 německých náležitě vyplněných dotazníků. Viz MENDRŮKOVÁ, R.: c.d., s. 112-125.

politická strana jako první zařadila do svého programu požadavek volebního práva žen. Postavy feministického hnutí meziválečného období stály mimo pozornost obou národních skupin respondentů. Z významných žen, které se proslavily ve světovém měřítku, určila většina dotazovaných podle stručné charakteristiky britskou premiérku Margaret Thatcherovou a držitelku Nobelovy ceny Marii Skłodowskou. Další takto oceněná žena, Berta von Suttnerová, byla známější českým gymnazistům, ale pouze jejich třetině. Zatímco představitelku národního protifašistického odboje uváděli mnohem častěji němečtí studenti, čeští středoškoláci svou informovaností o ženské oběti vykonstruovaných politických procesů potvrdili, že důsledné zařazování významných osobností v učebnicích a využívání prostředků textových i ikonografických má dopad i ve vědomí studující mládeže.

Náš první předpoklad se potvrdil. České i německé gymnazistky skutečně prokázaly kvalitnější znalosti problematiky než jejich mužští vrstevníci, i když rozdíl nebyl natolik výrazný, aby umožnil činit závěry. K těm by nás opravňovaly výsledky širšího výzkumu, zahrnujícího reprezentativní soubor respondentů obou zemí.

Přes rozsah informací z tzv. Frauengeschichte, zařazovaných v německých učebnicích a využívajících prostředky textové, ikonografické i statistické materiály, přes pozornost, která je „ženským tématům“ věnována i v aparátu řídicím proces osvojování učiva, němečtí středoškoláci neprokázali vyšší vědomostní úroveň než jejich čeští vrstevníci. Pouze u čtyř dotazů (z devatenácti) byli úspěšnější, v ostatních případech čeští gymnazisté odpovídali přesvědčivěji.⁹² Znalosti žáků nezávisí pouze na kvantitě a kvalitě učebnicové prezentace, ostatně v českém prostředí se s učebnicemi v mnoha případech vůbec nepracuje. Ukazuje se, že na vědomostní úroveň studující mládeže má vliv jak reálná podoba výuky dějepisu, především výklad učitele, tak faktory přesahující školní prostředí, mezi nimi zejména masmédiá.

Závěr

Na konferenci věnované aktuální podobě výuky dějin dvacátého století vystoupil jeden z referujících s příspěvkem nazvaným *Trápení autorů dějepisných učebnic*. Měl na mysli množici se požadavky zástupců jednotlivých etnických menšin a některých zájmových organizací vtěsnat do omezeného prostoru učebnice co nejvíce informací o židovském nebo romském obyvatelstvu, o holocaustu, o tzv. druhém či třetím odboji. V poslední době se připojují nároky související s genderovými stereotypy, „na jejichž základě jsou ženy častěji spojovány s pasivitou, nekompetentností, pečovatelským a domácí, zatímco muži s aktivitou, kompetentností a veřejnou sférou“.⁹³

Nevidím situaci v současné produkci českých dějepisných učebnic tak vážnou, avšak předchozí analýza naznačila jisté rezervy, jejichž vyplnění by nebylo obtížné. Dosavadní nesystematičnost pojednání o ženské tematice by mohla být překonána využitím jiných typů pramenů, ikonografických, statistických, ale i textových, působivě dokumentujících tuto problematiku. Rovněž se nedomnívám, že by „ženské tematice“ muselo být nutně věnováno hned několik stran jako v učebnicích německých. V řadě případů už uváženější výběr ikonografických pramenů by nepochybně zmírnil, ale největší možnosti spatřuji ve využití didaktického aparátu. Absence otázek a úkolů souvisejících s rolí žen v minulosti sugeruje její malou závažnost. Další příležitost nabízejí instrukce k samostatnému studiu, ať už máme na mysli odkazy na příslušnou literaturu či nejrůznější projektové úkoly obdobného charakteru, s jakými jsme se setkali na stránkách německých textů. Naopak pozitivum českých dějepisných učebnicích materiálů spatřuji ve větším zastoupení konkrétních ženských osobností z různých sfér lidské aktivity. Analýza učebnice *České dějiny II* prokázala, že zařazení životních příběhů některých významných žen může být velmi motivující. Zdaleka nejdůležitější je však dopad poskytovaných informací ve vědomí studující mládeže. Em-

⁹² Tamtéž.

⁹³ *Gender ve škole*, c.d., s. 176.

pirickým šetřením jsme dospěli ke zjištění, že vědomostní úrovní se mladí Češi přinejmenším vyrovnávají svým německým vrstevníkům, a jak potvrdily naše výzkumy zaměřené na jiná témata, že je svými znalostmi, které nám sice připadají nedostatečné, mnohdy převyšují. Neznamená to však, že by inspirující náměty z německého prostředí měly být autory českých dějepisných učebnic ignorovány.

Summary

The history of women on pages of the contemporary Czech textbooks of history

Contemporary Czech textbooks of history considerably differ from teaching materials produced in Germany in paying much less attention to the theme of women. The absence of systematic discussion on women in the past could, however, be overcome by a more circumspect selection of iconographic, statistical and textual sources documenting these problems on the part of the authors, which would mitigate the above-mentioned imbalance. In this respect, Czech texts do not make full use of the didactic apparatus. The absence of questions and tasks connected with the role of women in the past unwittingly suggests that these problems are of little importance. Instructions guiding students to self-study, such as references to materials for further studies or various projects, which appear on the pages of German teaching materials, are not utilized either. A positive aspect of Czech historic teaching materials can, however, be seen in the fact that a greater number of women from various spheres of human activity are discussed there. Yet it is the impact of provided information on the consciousness of pupils and students that is of utmost importance. Through empiric enquiry, we have come to the conclusion that the knowledge level of young Czechs is equal to that of young Germans, though the latter are provided with a qualitatively and quantitatively superstandard amount of information from the so-called *Frauengeschichte*. It does not mean, however, that the inspirational ideas from Germany should be ignored by the authors of Czech textbooks of history.

Malý príspevok k slavníkovskej otázke

JÁN STEINHÜBEL

Historický ústav SAV, Bratislava

Najstaršie české dejiny nám zanechali viaceré genealogické záhady, medzi nimi aj otázku o pôvode Slavníkovcov. Odpoveď na ňu naznačili dvaja súčasníci svätého Vojtecha, brat českého kniežaťa Boleslava II. mních Kristián a misijný biskup Bruno z Querfurtu. Nám však náznaky nestačia a preto sa pýtame. V akom zmysle Přemyslovec Kristián oslovil pražského biskupa Vojtecha „*nepos carissime*“? Čo znamenajú slová „*proximus nepos*“, ktorými Bruno charakterizoval príbuzenstvo Vojtechovho otca Slavníka k nemeckému kráľovi Henrichovi? Ak chceme vedieť to, čo vedeli Kristián a Bruno, musíme sa pýtať ďalej. Aký bol príbuzenský vzťah Slavníkovej rodiny k českému kniežaciemu rodu Přemyslovcov a k saskkej dynastii Liudolfingov, ktorá vládla v susednej ríši? To je jadro slavníkovskej otázky. Ak nájdeme odpoveď na obe spomínané hádanky, potom môžeme rozmotávať aj tie ostatné.

Adiva

Český knieža Václav (921-935) mal mladšieho brata Boleslava, ktorý sa narodil niekedy v rokoch 908-917.¹ Keď mladý Boleslav dospel, obklopil sa družinou, usídlil sa v Starej Boleslavi a s pomocou svojho kniežacieho brata sa začal rozhliadať po vhodnej neveste.

Rovnaké starosti mal práve vtedy aj nemecký kráľ Henrich I. Vtáčnik (919-936), ktorý chcel oženiť svojho 16-ročného syna Ota. Roku 928 poslal Aethelstanovi, kráľovi Wessexu (924-939) bohaté dary so žiadosťou o ruku niektoej z jeho šiestich sestier. Aethelstan súhlasil a v nasledujúcom roku prišli na Henrichov dvor do Quedlinburgu až dve Aethelstanove sestry. Mladý Oto si koncom septembra alebo začiatkom októbra 929 vzal za manželku staršiu Edgith.² Mladšia sestra sa nevrátila domov a podľa anglosaského kronikára Aethelwerda (z konca 10. storočia) sa vydala „*za akéhosi kráľa blízko Jupiterových hôr*“³ čiže neďaleko Álp. Anglický kronikár William Malmesburský (+ 1142) napísal, že mala meno Aelfgifa („*Elfgiva*“) a vydali ju „*za akési knieža blízko Álp*.“⁴ Kronika zo začiatku 14. storočia, pripisovaná croylandskému opátovi Ingulfovi, zaznamenala, že Henrich I. ju „*vydal za nejakého veľkého veľmoža svojho paláca*.“⁵ Hrotsuitha, abatya v Gandersheime (+1001), veršami oslávila cisára Ota I. a pripomenula aj

¹ TŘEŠTÍK, D.: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin, (530-935), Praha 1997, s. 465, 473-474.

² Carmen de Gestis Oddonis I. Imperatoris. Hrotsuithae Carmina de primordiis coenobii Gandersheimensis et de Gestis Oddonis I. imperatoris. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum IV, Hannoverae 1841, ed. G. H. Pertz, s. 320-321. O sobášii Ota s Edgith pozri RADOMĚRSKÝ, P.: Emma regina. Studie o původu kněžny Emmy a její úloze v rážbě českých mincí 10. století, Časopis Národního muzea 122, 1953, s. 168-170, 174-176. LEYSER, K.: Die Ottonen und Wessex, Frühmittelalterliche Studien 17, 1983, s. 73-97. SARNOWSKI, J.: England und der Kontinent im 10. Jahrhundert, Historisches Jahrbuch 114, 1994, s. 53-75. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 400-401.

³ „*Alias vero duas Aedeftanus rex tali ratione misit Oddonem, ut quae ab eis placuisset, sibi in matrimonium elegisset, cui visa melior Eadgyde, ex qua tu principium tenes nativitatis: alteram etiam subiunxit cuiquam regi iuxta lupiteros montes*“. Fabii Ethelwerdi Chroniconum, ed. G. Waitz, MGH, Scriptorum X, Hannoverae 1852, ed. G. H. Pertz, poznámka na s. 460.

⁴ „*Edgitham et Elfgivam idem germanus, ut praefatus sum, misit Henrico Alamannorum imperatori, quarum secundam Othoni filio ille locavit, alteram cuidam duci iuxta Alpes*“. Willelmi Malmesburgensis de Regum Gestis Anglorum II 126. Citujem podľa RADOMĚRSKÝ, P. Emma regina, s. 176. Ex Willelmi Gestis regum Anglorum II, 112, 135. Ex Willelmi Malmesburiensis scriptis historicis, ed. G. Waitz. MGH, Scriptorum X, Hannoverae 1852, ed. G. H. Pertz, s. 459.

⁵ „*Duae sorores seniores imperatori Henrico commendantur, quarum primam Othoni suo filio, secundam cuidam sui palatio magno principi copulavit*“. Historia monasterii Croylandensis Ingulpho adscripta, ed. G. Waitz, MGH, Scriptorum X, Hannoverae 1852, ed. G. H. Pertz, poznámka na s. 460.

vznešenosť Edgithinho rodu. Nezabudla ani na Edgithinu mladšiu sestru: „*tiež s ňou poslal sestru Adivu, ktorá bola vekom a rovnako zásluhami menšia*“.⁶

Kto bol oným kniežatom či dokonca kráľom, ktorého krajina ležala v susedstve Henrichovej ríše, „*blízko Jupiterových hôr*“ čiže „*blízko Alp*“ a za ktorého sa mladá Aelfgifa („*Aelfgyfu*“), v Nemecku známa pod menom Adiva, vydala?

Odpoveď nám dáva niekoľko starých českých denárov.⁷ Na reverze 6 denárov (staršieho byzantizujúceho typu) je tvár Ježiša a po jej obvode meno +A+DI VE+A (obidve A sú hore nohami) čiže Adiva. Štyri z týchto denárov majú na averze vo vnútornom kruhu kríž, pričom dva z nich majú v troch poliach medzi jeho ramenami po jednom bode a vo štvrtom poli tri spojené klince a ďalšie dva majú v dvoch poliach medzi ramenami kríža po jednom bode, v treťom majú krúžok a vo štvrtom poli tri spojené klince. Dva ďalšie denáre, majú na averze vo vnútornom kruhu ruku s tromi spojenými klincami. Všetkých 6 denárov má v opise okolo kruhu s krížom alebo rukou veľmi skomolené Boleslavovo meno.⁸ Sedem denárov typu úzka ruka/kostol má uprostred averzu kruh s rukou medzi písmenami alfa a omega a okolo neho skomolený opis BOLEZLAVDVX čiže knieža Boleslav. Na reverze je znázornené priečelie kostola s opisom ADIVA.⁹ Aelfgifa-Adiva bola teda manželkou českého kniežata Boleslava. Z troch českých kniežat, ktorí mali meno Boleslav, to mohol byť jedine Boleslav I.¹⁰

Boleslav I. sa s Aelfgifou-Adivou zosobášil roku 929. Aelfgifa, narodená roku 915 alebo 916, mala vtedy 13-14 rokov, vek, v ktorom sa už mohla vydávať. Boleslav, ktorý sa narodil niekedy medzi rokmi 908-917, mohol mať roku 929 vek na znenie. Ak mal byť k neveste vekovo primeraný, mohol sa narodiť niekedy v rokoch 910-913. Edgithinu mladšiu sestru Aelfgifu mohol do Čiech priviesť knieža Václav, ktorý na Edgithinej a Otovej svatbe nesmel chýbať.¹¹ Boleslavov najstarší syn sa mohol narodiť už v nasledujúcom roku 930. Keďže bol najstarší, dostal otcovo meno Boleslav.¹² Roku 935 Boleslav I. mohol mať 22-25 rokov a s nimi aj dosť skúsenos-

⁶ „*Necnon germanam secum transmisit Adivam, quae fuit aetatis meriti pariterque minoris*“. Hrotsuithae Carmen de Gestis Oddonis I. Imperatoris 112-113, MGH, Scriptorum IV, Hannoverae 1841, ed. G. H. Pertz, s. 321.

⁷ Český numizmatik Pavel Radoměrký bol prvý, kto našiel ženicha mladšej z oboch anglosaských sestier medzi Přemyslovcami. Časť jeho názoru preberáme. RADOMĚRSKÝ, P.: Emma regina, s. 157-212.

⁸ RADOMĚRSKÝ, P.: Emma regina, s. 161, 191-195. ŠMERDA, J.: Denáry české a moravské. Katalóg mincí českého státu od X. do počátku XIII. století. Brno 1996, 14f, 14g, 15b, 15c, 16a, 16b, s. 38-41. PETRÁŇ, Z.: První české mince, Praha 1998, s. 112-113, 118-119, 123. Podľa P. Radoměrského vzorom pre české denáre s menom Adiva bola anglosaská „*sceatta*“ s rovnako štylizovanou tvárou na reverze, ktorú P. Radoměrký považuje za tvár ženy, a s rovnako umiestnenými tromi krížikmi v opise. RADOMĚRSKÝ, P.: Emma regina, s. 189-192. Podľa S. Suchodolského spomínaná „*sceatta*“ nie je anglosaská ale frízka a na reverze nemá ženskú ale Ježišovu tvár, ktorej vzor treba hľadať v byzantizujúcom otoskom umení. SUCHODOLSKI, S.: Początki mennictwa w Europie środkowej, wschodniej i północnej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 84-85.

⁹ PETRÁŇ, Z.: První české mince, s. 119-120, 123-125.

¹⁰ Na túto možnosť upozornil už Z. Petrán. PETRÁŇ, Z.: První české mince, s. 121. Podľa W. Hahna anglosaská princezná žila na Henrichovom a Otovom dvore ešte na začiatku 40-tych rokov, až si ju všimol burgundský kráľ Konrád I., ktorý bol od nej asi o 10 rokov mladší. Oženil sa s ňou a mali deti Gizelu, Konráda a Emmu. Emma sa roku 973 alebo 974 vydala za Boleslava II. a prijala nové meno Blagota, ktoré sa dostalo aj na mince. Po smrti manžela sa usídlila na Mělníku a razila tam mince so svojím pôvodným menom Emma. HAHN, W.: BIAGOTA CONIUNX und EMMA REGINA – einige Randbemerkungen zu den ältesten böhmischen Herzogsmünzen, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 28/29, 1978/1979, s. 65-80. Totožnosť Aelfgifi-Adivi s Adelanou, manželkou burgundského kráľa Konráda I., je veľmi nepravdepodobná. POLANSKÝ, L.: Spory o původ české kněžny Emmy, manželky Boleslava II. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999), uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, Praha 2000, s. 34-36.

¹¹ P. Radoměrký stotožňuje Aelfgifu-Adivu s kráľovnou Emmou, manželkou Boleslava II. RADOMĚRSKÝ, P.: Emma regina, s. 171-174, 200-203. Predstava P. Radoměrského o sobáši Aelfgify s Václavovým synovcom Boleslavom II. je chronologicky nemožná. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 466-467, 474. POLANSKÝ, L.: Spory o původ, s. 37-41.

¹² Syn, ktorému dáva otec svoje meno, je obyčajne jeho prvým legitímnym synom. Aj preto môžeme Boleslava II. s veľkou pravdepodobnosťou považovať za najstaršieho syna Boleslava I. Ak otec (napríklad Boleslav II., Henrich I. Vtáčnik, Oto I., alebo veľkomoravský knieža Svätopluk I.) dal svoje meno až druhému legitímnemu synovi, prvý mal meno po významnom predkovi, zakladateľovi dynastie alebo štátu alebo po dynastickom svätcovi, čo v prípade najstaršieho syna Boleslava I. nie je pravdepodobné.

tí, jasnú predstavu o štáte, spoľahlivých stúpcov a odvahu, aby zosnoval a spáchal vraždu svojho staršieho brata a zmocnil sa vlády v Čechách.

Český knieža Boleslav I. (935-972) dal niekedy uprostred 10. storočia (asi krátko po víťazstve nad Maďarmi roku 955) raziť prvé české mince, ktoré v Prahe videl aj Ibrahím ibn Jakúb. Boli to denáre staršieho bavorsko-švábskeho typu kostol/križ s deviatimi bodmi medzi ramenami križa. Verne napodobňovali denáre rovnakého typu, ktoré v tej istej dobe dal raziť bavorský vojvoda Henrich II. (955-976, 985-995). Boleslavove denáre majú uprostred averzu kruh s križom a po jeho obvode opis BOLEZLAVDVX čiže knieža Boleslav. Tri polia medzi ramenami križa majú po troch bodoch, štvrté pole je prázdne. Na reverze majú znázornené priečelie kostola a okolo opis PRAGACIVITAS čiže hrad Praha.¹³ Okrem týchto mincí dal Boleslav I. raziť už spomínané dva odlišné typy denárov so svojim menom na averze a s menom svojej manželky Adiva na reverze.

Adiva zomrela zrejme skôr ako jej manžel. Druhou manželkou Boleslava I. sa stala Biagota, ktorej meno, podobne ako meno prvej manželky, môžeme čítať len na niekoľkých Boleslavových denároch. Na averze je priečelie kostola s opisom BOLEZLAVDVX čiže knieža Boleslav a na reverze vnútorný kruh s križom a deviatimi bodmi a okolo neho opis BIAGOTACOVIIIX (Biagota conivnx) čiže manželka Biagota. Všetky známe denáre s menom Biagota sú výtvarne zhodné so spomínaným deväťbodovým starším bavorsko-švábskym typom denára. Boleslav sa teda oženil s Biagotou ešte v čase, keď jeho mincovňa razila tento typ denára, niekedy okolo roku 960. Denáre s menom Boleslava na averze a Biagoty na reverze, razené niekedy v rokoch 960-963, mohli byť ich svadobnými denármi.¹⁴

Židovskí kupci, ktorí navštevovali Prahu a na jej veľkom trhu nakupovali slovanských otrokov, prirovnávali pražský hrad a jeho podhradie k veľkému fénickému (kanaánskému) mestu a obchodnému prístavu Gebal (grécky Byblos, arabsky Džebél). Na kalifovom dvore v Kordóbe vedeli, že Boleslav je „*kráľ Gebalčanov, ktorí sú Slovania (melech ha-Gbalím še-hem as-Saqláb)*“ a vládne v Kanaáne čiže v krajine, ktorá je zdrojom otrokov.¹⁵ Ibrahím ibn Jakúb, ktorý

¹³ PETRÁŇ, Z.: První české mince, s. 44-61. Tenže: Jaké mince vlastně videl na pražském tržišti Ibrahím ibn Jakúb? In: Dějiny ve věku nejistot, uspořádali J. Klápště, E. Plešková, J. Žemlička, Praha 2003, s. 209-219. ŠMERDA, J.: Denáry, s. 28-29. Boleslav I. mohol dať raziť prvé české mince už okolo roku 950. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 438-439.

¹⁴ PETRÁŇ, Z.: První české mince, s. 106-108. ŠMERDA, J.: Denáry, s. 28-29, 1i, 1j.

¹⁵ Spomína ho Chazdai ben Šaprút v korešpondencii s chazarským kráľom Jozefom. „*Kráľ Gebalčanov, ktorí sú Slovania*“ poslal do Kordóby posolstvo, v ktorom boli aj dvaja Židia, Mar Saul a Mar Josef. KAPLONY, A.: Routen, Anschlussrouten, Handelshorizonte im Brief von Hasdáy b. Šaprút an den hazarischen König. In: Ibrahím ibn Ya'qub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800-1300 A.D. Proceedings of the International Colloquy 25-29 April 1994, edited by P. Charvát and J. Prosecký, Praha 1996, s. 151-163. PUTÍK, A.: Notes on the name GBLYM in Hasdai's letter to the Khaqan of Khazaria. In: Ibrahím ibn Ya'qub at-Turtushi, edited by P. Charvát and J. Prosecký, s. 169-175. TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 56-58. Gebalskú krajinu („*há-árec ha-Gibli*“), Gebalčanov („*ha-Giblim*“) a Gebal („*Gbal*“) spomína Starý zákon. Józef 13, 5. 1.kráľ. 5, 32. Žalm 83, 8. Ezechiel 27, 9. Gebal bolo fénické mesto a Fénícia bola severnou časťou Kanaánu. Gebalčania patrili teda ku Kanaáncom. KLENGEL, H. und Autorenkollektiv: Kulturgeschichte des alten Vorderasien, Berlin 1989, s. 47, 97, 132, 148-149, 152-153, 155, 216, 218, 219, 221, 223, 225, 228-230, 272, 274, 280, 290, 295, 413-421. Nový biblický slovník, editor J. D. Douglas, Praha 1996, s. 264, 495-498. Orient (a predovšetkým Maghrib) bol plný slovanských otrokov, preto meno „*as-Saqláb*“ (Slovan), začalo označovať aj otroka. Aj v nemčine sa Slovan (der Slawe) stal synonymom pre otroka (der Sklave). Kanaánci žili medzi Izraelcami ešte v časoch Šalamúnových. Izraelský kráľ Šalamún ich „*urobil otrokmi na mútené práce až dodnes*“ (1. Kráľ. 9, 20-21). Keď Šalamún zotročil Kanaáncom (presnejšie zvyšky „*z Amorejcov, Chetejcov, Perizejcov, Chivijcov a Jebúsejcov*“), naplnil vlastne dávnu Nóachovu kliadbu. Nóach mal synov Šéma, Cháma a Jáfeta. Chám sa voči svojmu otcovi prevínil. Nóach však napodiv a bez akéhokoľvek vysvetlenia preklial nie Cháma ale Chámovho syna Kanaána, praotca Kanaáncom: „*Prekliaty Kanaán, otrokom otrokov buď svojím bratom*.“ Potom požehnal Šéma a Jáfeta a znova zdôraznil „*Kanaán mu bude otrokom*.“ (1. Mojž. 9, 18-29). Šém bol praotcom semitských národov, ku ktorým okrem Izraelcov patrili aj Kanaánci. Autor či upravovateľ 1. knihy Mojžišovej však urobil Kanaána synom Chámovým, a to zrejme len preto, aby mohol naňho zhrnúť Nóachovo preklatie. Za to, že sa Kanaánci stali otrokmi, nemohol teda Šalamún, ale ich praotec Kanaán a to len preto, že bol synom Chámovým. Slovanskí otroci pripomínali zotročených Kanaáncom. Preto Slaviniu, ktorá bola veľkou zásobárňou otrokov, mohli židovskí kupci nazývať aj Kanaán

roku 965 alebo 966 (prípadne už 961 alebo 962), zrejme na podnet kordóbskeho kalifa Abdarrahmána III., navštívil Prahu, napísal, že Slovania majú „štyroch kráľov“, jeden z nich je „Boleslav, kráľ (maliku) Prahy, Bohemie a Krakova“.¹⁶ Boleslavova ríša v dobe vzniku pražského biskupstva (roku 973) siahala až k ruským hraniciam na hornom Bugu a hornom Dnestri („*Bug scilicet et Ztir*“).¹⁷ V ďalekej cudzine mohli teda Boleslava I. (935-972), ktorého krajina ležala „blízko Jupiterových hôr“, považovať za významného „kráľa“.

„Nepos carissime“

27. septembra 935, v deň pred spomínanou bratovraždou, „*narodilo sa vynikajúce dieťa kniežaťu Boleslavovi zo vznešenej manželky (ex coniuge egregia)*“. Boleslavov syn dostal meno Strachkvas („*Ztrahquaz*“). Otec rozhodol o jeho budúcnosti: „*Ak tento môj syn ostane nažive, z celého svojho srdca ho zasľubujem Bohu, aby bol klerikom a slúžil Kristu po všetky dni svojho života za môj hriech a za ľud tejto zeme.*“ Keď Strachkvas odrástol, vstúpil do kláštora svätého Emeráma v Regensburgu.¹⁸ Tam prijal reholné meno Kristián. České posolstvo, ktoré roku 992 prišlo do Ríma, kde sa dožadovalo Vojtechovho návratu do Prahy, viedol posol, ktorý „*bol bratom kniežaťa tej zeme, ktorú biskup, o ktorého žiadali, spravoval.*“¹⁹ Spolu s Vojtechovým vychovávateľom a priateľom Radlom poslali do Ríma „*mnícha Kristiána (Christianum monachum), výrečného muža, ktorý bol rodným bratom kniežaťa tej zeme.*“²⁰ Po návrate Kristiána, Radlu a Vojtecha do Prahy český knieža Boleslav II. založil brevnovský kláštor. Zakladacia listina kláštora, ktorú 14. januára 993 vydal Boleslav II., bola vyhotovená „*rukou pána Kristiána, brata slávneho kniežaťa Boleslava*“.²¹ Koncom roka 994 sa Vojtech pred svojim druhým odchodom z Čiech stretol so Strachkvasom: „*Ale keď sa už chcel dať na cestu do Ríma, šťastnou náhodou práve vtedy prišiel Strachkvas, o ktorom sme sa už zmienili, s dovolením svojho opáta z Regensburgu navštíviť po mnohých rokoch drahú vlasť, príbuzných i svojho brata, českého kniežaťa.*“ Vojtech ponúkol Strachkvasovi svoje biskupstvo a povedal mu: „*ty si známy ako brat kniežaťa a pochádzaš z pánov tejto zeme, teba tento ľud radšej chce mať za pána a poslúchať ako*

a Prahu, ktorá bola bránou do Slavinie a jej najväčším trhoviskom, mohli nazývať Gebal, ktorý bol veľkým prístavným a obchodným mestom Kanaáncov, bránou do Kanaánu.

¹⁶ Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Ja'kúba 2, 5, 6, 7, *Magnae Moraviae fontes historici* III, Diplomata, epistolae, textus historici varii, curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, R. Večerka, Brno 1969, s. 411, 413-414, 420. Ibráhím ibn Ja'qúb al-Isrá'ílí at-Turtúši: *Díkr as-Saqáliba* (Správa o Slovanoch). In: PAULÍNÝ, J.: *Arabské správy o Slovanoch* (9. – 12. storočie), Bratislava 1999, s. 116-117. TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město“, s. 67-70.

¹⁷ TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město“, s. 50-52, 67-70. Podľa listiny pražského biskupstva k premyslovskej ríši patril aj Krakov „*cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Gracouua est.*“ Príslušenstvom Krakova bola aj provincia Váh („*provinciaeque, cui Uuag nomen est*“). *Diplomata Hungariae antiquissima* I, ed. G. Györffy, Budapestini 1992, n. 83, s. 245. D. Třeštík spochybňuje spojenie provincie Váh s Krakovom: „jde zřejmě o Pováží tendující (přes Olšavskou bránu) mnohem spíše k Moravě než ke Krakovu.“ TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město“, s. 50. Jeho pochybnosť je zbytočná. Provincia Váh zaberala len severné Považie čiže Liptov, Oravu, Turiec a severnú časť stredného Považia so Žilinou. Končila v tiesňave Váhu medzi Považskou Bystricou a Púchovom. Údolie Váhu južne od tejto tiesňavy, čiže Trenčianska dolina, z ktorej vychádzala cesta smerujúca cez Vlársky prismsyk (u Třeštíka Olšavská brána) na susednú Moravu, k provincii Váh už nepatrila. Provinciu Váh ku Krakovsku pripájala cesta, ktorá smerovala z Krakova cez Oravu a Turiec do Nitry. STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*, Bratislava 2004, s. 198, 202, 213. Tenže: *Svätý Vojtech a Uhorsko*. In: *Svätý Vojtěch, Čechové a Evropa*, redigovali D. Třeštík a J. Žemlička, Praha 1998, s. 125-126, 129-130.

¹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I 18, ad a. 929, ed. B. Bretholz, s. 36-37. Aj Slavník svojho malého syna Vojtecha „*ako zmierlivú obeť zasľúbil Pánovi.*“ Jana Kanaparza *Żywot ś. Wojciecha* 2, opracował A. Batowski, *Monumenta Poloniae historica* I, ed. A. Bielowski, Warszawa 1960, s. 163. Rodičia chceli, aby Vojtech bol „*clericus*“. Brunona *Život ś. Wojciecha* 2, opracował A. Batowski, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 190.

¹⁹ Jana Kanaparza *Żywot ś. Wojciecha* 18, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 174.

²⁰ Brunona *Život ś. Wojciecha* 15, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 202. Kristián bol nepochybne bratom českého kniežaťa Boleslava II. TŘEŠTÍK, D.: *Přemyslovec Kristián, Archeologické rozhledy* 51, 1999, č. 4, s. 602-613.

²¹ „*Datum per manum domini Cristiani, fratris illustris ducis Boleslai*“. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904-1907, n. 375, s. 350.

mňa.²² Mladší brat Boleslava II. mal teda dve mená, jedno krstné a druhé rehoľné. Až Pulkava spomína tohto p̄remyslovského mnícha pod oboma menami: „v prítomnosti Kristiána, ktorý sa iným menom nazýval Strachkvas, pretože mal dve mená, ktorý bol brat kniežaťa Boleslava Pobožného.“²³

Strachkvas-Kristián bol „brat kniežaťa“, presnejšie kniežaťa Boleslava II., pochádzal teda „z pánov tejto zeme (huius terre ex dominis)“ čiže z rodu P̄remyslovcov. Rovnaký „pán zeme (dominus terrae)“,²⁴ ktorý mal v rámci p̄remyslovskej rodovej postupnosti nárok na kniežací stolec v Prahe, bol aj Strachkvasov starší brat Slavník.

Kristián napísal legendu o prvých českých svätcoch, v ktorej zdôrazňuje príbuzenstvo Slavníkovcov a P̄remyslovcov. Kristián, ktorý spomína svätého Václava a svätú Ludmilu, „ktorí ako nové hviezdy svetlom svojich cností vlasť svoju Čechy s celým národom (patriam suam Bohemiam cum omni simul gente) ožarujú“, oslovil Vojtecha: „uznal som za vhodné obrátiť sa na Vás, Vaša svätosť, ktorý z toho istého rodu svoj pôvod odvodzujete (qui ex eodem tramite lineam propaginis trahitis)...“ Ak Vojtech bol „z toho istého rodu“ ako Václav a Ludmila, aj on musel byť P̄remyslovec. Kristián toto p̄remyslovské príbuzenstvo upresnil, keď oslovil Vojtecha „svätý biskup a najdrahší synovec (nepos carissime)“.²⁵ Nepos je vnuk alebo synovec či iný generačne mladší príbuzný. U Kristiána je „nepos“ aj veľkomoravský knieža Svätopluk voči Rastislavovi, ktorého nespomína menom. U Kristiána má teda „nepos“ význam synovec.²⁶

Ak Kristián oslovoval Vojtecha „nepos“, Vojtech musel byť od Kristiána výrazne (aspoň o generáciu) mladší.²⁷ Preto 27. september 935 ako deň Kristiánovho narodenia, môžeme brať vážne. Strachkvas-Kristián bol od Vojtecha starší asi o 20 rokov, Vojtech teda nemohol byť jeho vnuk, mohol však byť jeho synovec, presnejšie bratov syn.

²² Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 29, ad a. 994, s. 52-53. Z Vojtechových slov vôbec nevyplýva, že Kristián pochádza „z pánov“ na rozdiel od Vojtecha, teda že Vojtech nepochádza „z pánov tejto zeme“. Vojtech Kristiánovi nepovedal „ty...pochádzaš z pánov tejto zeme“ a ja nie. Netvrdí, že Kristiána „tento ľud radšej chce mať za pána a poslúchať“, pretože Kristián pochádza „z pánov“ a jeho nie, pretože on „z pánov“ nepochádza. Vojtech prvým tvrdením nezodôvodňuje druhé, z prvého tvrdenia nevyvodzuje druhé, ale druhé tvrdenie len pridáva k prvému. Vojtech len hovorí, že Kristiána chcú mať radšej ako jeho. Že pochádza „z pánov tejto zeme“, to mu pripomína ako samozrejmosť. Ak Vojtechov otec a brat sú kniežatá, obaja majú titul „dux“, celá Vojtechova rodina a teda aj Vojtech patria k pánom zeme čiže ku kniežaciemu rodu P̄remyslovcov. Napokon aj Bruno z Querfurtu píše, že Slavník bol „pán zeme“. Pozri pozn. 24.

²³ „astante Cristanno, qui alio nomine Strachquas dicebatur, quia binomius fuit, qui fuit frater ducis Boleslai pii“. Cronica Przbiconis dicti Pulkava. Kronika Pulkavova. Fontes rerum Bohemicarum V, vydali J. Emler a J. Gebauer, v Praze 1893, s. 27. Strachkvas-Kristián mal dve mená tak ako jeho sestra Mlada-Mária, pretože obaja vstúpili do kláštora, kde prijali svoje druhé meno.

²⁴ Brunona Život ś. Wojciecha I, MPH I, ed. A. Bielowski, s.189.

²⁵ Legenda Christiani Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius. Prologus, edidit J. Ludvíkovský, Pragae 1978, s. 8-11.

²⁶ „Zuentepulc, qui erat nepos principis vel regis religiosi“. Legenda Christiani I, ed. J. Ludvíkovský, s. 16-17, 136. TUREK, R.: Počátky české vzdělanosti. Od příchodu Slovanů do doby románské, Praha 1988, s. 141.

²⁷ Pôvodný význam slova „nepos“ je vnuk: „Nepos est, qui ex filio natus est. Dicitur autem nepos, quasi natus post.“ ISIDOR ZE SEVILLY: Etymologiae IX, překlad I. Zachová, Praha 1998, s. 80-81. Neskôr sa význam tohto slova rozšíril a „nepos“ znamenal nielen vnuka alebo synovca ale aj iného príbuzného, ktorý bol o jednu, dve alebo i niekoľko generácií mladší čiže potomka. Základný význam „natus post“ ostal zachovaný. V tomto význame slovo „nepos“ nájdeme aj v Kosmovej kronike. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 6, 34, II 13, III 38, Anhang I 1, 2, ed. B. Bretholz, s. 16, 62-63, 102, 210, 246, 247, 248, 289. Kristián bol „vir eloquens“, výborne ovládal latinský jazyk, slovo „nepos“ určite použil správne. Ak Vojtech bol Kristiánov „nepos“, Kristián musel byť generačne starší ako Vojtech. Kristián nemohol byť teda mladší od Vojtecha ako si myslia O. Králik, D. Třeštík a J. Sláma. O. Králik sa domnieva, že Boleslav II. a Kristián boli vnukmi a nie synmi Boleslava I., že jedna generácia P̄remyslovcov sa stratila. Kristián ako vnuk Boleslava I. musel byť mladší ako Vojtech. KRÁLIK, O.: K počátkům literatury v p̄remyslovských Čechách. Rozpravy ČSAV, řada SV 70, 1960, sešit 6, s. 22-26, 30-31. Boleslav II. pri voľbe biskupa uprednostnil najprv Thietmara a potom Vojtecha pred Kristiánom. D. Třeštík a J. Sláma sa preto domnievajú, že Kristián bol mladší ako Vojtech (*asi 956) a Kristiánovo narodenie kladú až do 60-tych rokov 10. storočia. Najstarší syn Boleslava I. sa však narodil na začiatku 30-tych rokov 10. storočia. Nezvyklý, vyše 30-ročný, vekový rozdiel medzi dvoma bratmi nechali bez vysvetlenia. TŘEŠTÍK, D.: Svatý Vojtěch a formování střední Evropy. In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, redigovali D. Třeštík a J. Žemlička, s. 84. Tenže: P̄remyslovec Kristián, s. 603. SLÁMA, J.: Český kníže Boleslav II. In: P̄remyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 12-13, 19.

Přemyslovský pôvod Slavníkovcov bol jasný aj Brunovi z Querfurtu. Ak dobyvatelia aj obrancovia Libice považovali Václava za svojho spoločného svätca a ak „*dobytý hrad podľahol občianskej vojne*“, tak vyvraždenie Slavníkovcov riešilo domáci vnútročeský a vnútrodynastický spor. Vojtech sa sťažoval cisárovi, „*že knieža Čechov Boleslav (II.) jemu a jeho bratom nemilosrdne spôsobil mnoho zlého.*“ Bruno zdôrazňuje, že vražda štyroch Vojtechových bratov roku 995 je ďalšou bratovraždou v českom kniežacom rode: „*Štyria bratia, ktorí zostali doma, dosiahli prímerie. Knieža im pod prísahou zaručil bezpečnosť... Boleslav dáva slovo, aby znenazdania zavraždil brata. Nemusíš chodiť ďaleko za príkladom: v tejže pokrvej línií (in eadem linea sanguinis) zabil svätého Václava jeho vlastný brat.*“²⁸ Ak Bruno prirovnáva vraždu Slavníkových synov družiníkmi Boleslava II. k bratovražde, ktorá sa v tom istom přemyslovskom rode stala pred 60 rokmi, tak medzi Boleslavom II. a Slavníkovými synmi musel byť tesnejší príbuzenský vzťah, ináč by toto prirovnanie nebolo namieste. Boleslav II. síce nebol bratom zavraždených Slavníkovcov, ale mohol a musel byť bratom ich otca. Boleslav II. a Slavník boli teda bratia.

Deti Boleslava I.

Adiva mohla byť matkou všetkých známych Boleslavových detí. Z manželstva Boleslava a Adivy sa mohli narodiť synovia Boleslav II., Slavník²⁹ a Strachkvas-Kristián ako aj dcéry Dobravka a Mlada-Mária. Ak sa Boleslav I. ženil roku 929, jeho najstarší syn Boleslav II. sa mohol narodiť už roku 930. Ak sa najmladší syn Kristián narodil v septembri 935, prostredný Slavník sa narodil okolo roku 933, najneskôr 934. Slavník sa dožil najmenej 47 a najviac 50 rokov. Ak Slavník mal veľa detí a „*šťastne žil*“,³⁰ nemohol zomrieť mladý.

Boleslav II., ktorý sa narodil najskôr roku 930 a najneskôr 933, mohol byť nemenovaným synom Boleslava I., ktorý v júli 950, spolu so svojim otcom, bránil Čechy proti útoku Ota I.³¹ Keď roku 972 zdedil vládu v Čechách a v celej přemyslovskej ríši,³² mal 39-42 rokov. Dožil sa 66-69 rokov a 7. februára 999 zomrel.³³ Boleslavovi I. sa narodila dcéra Dobravka (+ 977), ktorá

²⁸ Brunona Život š. Wojciecha 21, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 208. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 424.

²⁹ Podľa D. Třeštika Slavníkovým otcem mohol byť Vok, ktorý zomrel roku 968, a Vok mohol byť synom predpokladaného Bořivojovho brata. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 421-426. Ak Slavník a jeho syn Soběslav boli kniežatá, nemohli pochádzať zo vzdialenej mimobořivojovskej vetvy Přemyslovcov, ktorá by už sotva mala reálne kniežacie nároky. Ak Slavník a Soběslav mali titul „*dux*“, mali nárok na český kniežací stolec v Prahe, ak by sa uvoľnil a nebolo by niekoho vhodnejšieho. ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, Praha 1997, s. 328-330. Konštrukcia mimobořivojovskej vetvy Přemyslovcov je rovnako neistá a krkolomná ako predstava, že Slavníkovci boli chorvátsky kniežací rod, ktorý až do roku 995 vládol vo východných Čechách a to nezávisle od Přemyslovcov. Ak Boleslav I. (prípadne až Boleslav II.) dal Slavníkovi moc vo východných Čechách a kontrolu nad časťou obchodnej a vojenskej cesty euroázijského významu, ich príbuzenstvo muselo byť omnoho tesnejšie a aktuálnejšie. Prečo by si Boleslav I. až po takmer storočnom odstupe spomenul na odstránenú vedľajšiu vetvu svojho rodu a zrazu jej dal miesto na politickom výslni? Ak by bol „*Vok comes*“ predkom a to dokonca dedom svätého Vojtechu, Kosmas by to nepochybne zdôraznil. Titul „*comes*“ nemohol mať Přemyslovec, ten ako člen kniežacieho rodu by mal titul „*dux*“. „*Comes*“ bol členom kniežacieho sprievodu, zvaného „*comitatus*“. Členovi kniežacieho rodu Kosmas nikdy nedával titul „*comes*“. Významný člen kniežacieho rodu bol knieža („*dux*“), aj keď nebol práve hlavným čiže vládnúcim kniežaťom. Ak Vok bol „*comes*“, nepochádzal z kniežacieho rodu, nebol Přemyslovcem, preto nebol Vojtechovým predkom v mužskej línií. Ak Slavník bol „*dux*“, nemohol mať otca, ktorý bol len „*comes*“. „*Vok comes*“ a „*dux Zlaunic*“ nemohli byť teda otec a syn.

³⁰ „*Hic dux Zlaunic, quamdiu vixit, feliciter vixit.*“ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 27, ad a. 981, ed. B: Bretholz, s. 50.

³¹ Oto I. vytiahol „*contra Bolizlaum regem Boemiorum*“ a obliehal „*urbs, quae nuncupabatur Nova*“, ktorý bránil „*Bolizlai filius*“. Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum saxoniarum libri tres III 8, ed. G. Waitz – K. Kehr, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannoverae-Lipsiae 1904, s. 92. Oto I. vydal 16. júla 950 listinu „*Beheim suburbio Niunburg*“ čiže v podhradí spomínaného „*urbs Nova*“. CDB I, ed. G. Friedrich, n. 32, s. 36. Nemenovaný Boleslavov syn mohol byť Boleslav II. Uvažovať o tom, že to mohol byť ešte starší syn, ktorý neskôr mohol padnúť v bitke s Maďarmi roku 955, ako to robí napríklad J. Sláma, nie je nutné. SLÁMA, J.: Český kníže Boleslav II., s. 9-10.

³² SLÁMA, J.: Český kníže Boleslav II., s. 9, 274, pozn. 4, 6.

³³ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 33, ad a. 999, ed. B. Bretholz, s. 60.

sa roku 965 vydala za poľské knieža Meška I.,³⁴ a o niečo neskôr Mlada (+ 994), ktorá prijala rehoľné meno Mária.³⁵ Dobravke, keďže bola staršia a tým aj politicky významnejšia, otec zjednal politický sobáš a mladšej Mlade určil život v kláštore, aby, podobne ako jej najmladší brat Kristián, pomohla pred Bohom zmierniť otcov zločin.

„Proximus nepos“

Vojtechov otec Slavník „*sa dotýkal pokrvnej línie kráľov, bol veľmi blízky potomok (proximus nepos) kráľa Henricha, ktorého, široko a ďaleko udeľujúceho právo, sa dodnes trasú národy.*“³⁶ Tieto slová, ktoré svedčia o blízkom príbuzenstve Slavníka so saskými Liudolfingovcami, napísal Bruno z Querfurtu. Aké príbuzenstvo mal Bruno na mysli ?

Ak vieme, že Slavník bol synom Boleslava I., nemusíme ísť v našich úvahách ďaleko.

Aelfgífa-Adiva a Edgith boli sestry, ich manželia Boleslav I. a Oto I. boli teda švagrovia. Keďže Boleslav I. bol švagrom nemeckého kráľa a cisára Ota I. (936-973), Boleslavov syn Slavník bol Otov synovec a zároveň „*proximus nepos*“, presnejšie vnuk z druhého kolena čiže prasy-novec Otovho otca, nemeckého kráľa Henricha I. Vtáčnika. Aj preto mohol Slavník nadaný syn Vojtech dlhé roky študovať v Magdeburgu a v susednej ríši mal vždy otvorené dvere. Manželka Boleslava I. bola „*egregia*“³⁷ čiže vznešená, výborná, znamenitá. Mala výborné rodinné zázemie, ktoré s ňou zdieľal aj jej manžel. Vďaka nej bol Boleslav I. švagrom cisára Ota I. Ak Bruno napísal, že z kráľa Henricha „*sa dodnes trasú národy*“, nemyslel tým, že Henrich ešte stále (čiže ešte v roku 1004, keď písal tieto slová) žije. Chcel len povedať, že to, čo Henrich počas svojej vlády vykonal, ešte po 70-tich rokoch od jeho smrti vzbudzuje rešpekt u susedných národov.³⁸

Koniec malých kniežatstiev v Čechách

Roku 872 české kniežatá Sventislav, Vitislav, Heriman, Spytimír, Mojslav a Bořivoj spolu bojovali proti franskej výprave, postupujúcej dovnútra Čiech.³⁹ Šesť kniežat, ktorí stáli na čele svojho kmeňa Čechov, sídlili na najvýznamnejších českých hradoch, z ktorých dedične vládli svojim malým kniežatstvám. Jeden z nich, Bořivoj, sídlil v stredných Čechách, najprv na Levom Hradci a potom v Prahe. So silnou moravskou pomocou dosiahol prevahu nad ostatnými piatimi kniežatami⁴⁰ a jeho synovia Spytihněv a Vratislav a vnuk Václav si túto prevahu udržali a ešte viac posilnili.⁴¹ Český knieža Václav sa dostal do sporu so susedným kouřimským (zličským) kniežat'om Radislavom. Keď sa Radislav bez väčšieho odporu Václavovi podrobil, Václav „*upevnil pokojne nad ním a nad jeho krajom svoje panstvo, dajúc mu spravovať hrad (donans illi civitate regere), pokiaľ bude žiť.*“⁴² Václav teda premenil Kouřimské kniežatstvo na hradský obvod čiže štátnu provinciu a Radislava doživotne poveril jej správou. Radislav bol teda posledným kouřimským kniežat'om a prvým kouřimským hradským správcem. Václavov brat Boleslav I.

³⁴ Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon IV 55, 56, curavit W. Trillmich, Berlin 1960, s. 170-171, 172-173. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 27, ad a. 977, ed. B. Bretholz, s. 49.

³⁵ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 22, 26, ad a. 967, 983, ed. B. Bretholz, s. 42-44, 48.

³⁶ „*tangit reges linea sanguinis, quem longe lateque iura dantem hodie tremunt populi, Henrico regi accessit proximus nepos.*“ Brunona Život š. Wojciecha I, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 189-190.

³⁷ Pozri pozn. 18.

³⁸ Kráľ Henrich, ktorého Bruno spomína, nemusel byť a nebol Brunov súčasník Henrich II., ako tomu, vzhľadom na slová „*hodie tremunt*“, rozumie D. Třeštík. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 354, 420-425.

³⁹ Annales Fuldenses ad a. 872, Magnae Moraviae fontes historici I. Fontes latini ad Moraviam Magnam pertinentes. Annales et chronicae, curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večeřka, Pragae-Brunae 1966, s. 107. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 182-188, 336.

⁴⁰ TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 312-347.

⁴¹ SLÁMA, J.: K počátkům hradské organizace v Čechách. In: Typologie raně feudálních slovanských států, Praha 1987, s. 175-190. Tenže: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praehistorica 14, Praha 1988, s. 71-80. Tenže: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století? Archeologické rozhledy 47, 1995, č. 2, s. 189-190. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 348-354, 417-418, 426.

⁴² Legenda Christiani 10, ed. J. Ludvíkovský, s. 100-103.

Ukrutný takéto kompromisy nepoznal. Keď v lete 936 zaútočil na susedné knieža, ktorý paktoval so Sasmí, riskoval všetko, predovšetkým vojnu so susednou ríšou, ktorú jeho štát nemusel prežiť. Pre saského kronikára Widukinda bol Boleslav, tak ako predtým aj jeho brat Václav, „*rex*“ čiže „*kráľ*“ a napadnutý knieža „*vicinus subregulus*“ čiže „*susedný podkráľiček*“.⁴³ „*Podkráľiček*“ preto, lebo podliehal Boleslavovi, ktorý bol jeho „*kráľ*“ a „*susedný*“ bol preto, lebo susedil so Saskom, presnejšie s jednou zo saských pohraničných mariek, s Míšenskou markou, ktorá vznikla roku 928 na dobytom území Glomačov.⁴⁴ Míšenská marka mala s Čechami dlhú spoločnú hranicu v Krušných horách a od roku 932, keď míšenskému markgrófovi sa museli podriadiť aj susední Milčania,⁴⁵ aj v Lužických horách. Prvý míšenský markgróf Fridrich (928-965) a „*susedný podkráľiček*“, ktorého kniežatstvo zaberalo severozápadné Čechy, si určite dobre rozumeli. Ohrozený knieža dostal saskú pomoc, ktorá ho však nezachránila. Boleslav vo víťaznej bitke najprv zničil saské a durínske vojsko a vzápätí jediným útokom dobyl hrad neposlušného kniežata a zrovnal ho so zemou.⁴⁶

Boleslavov zápas o štátne zjednotenie Čiech môžeme porovnať s podobným zápasom prvého uhorského kráľa Štefana. Viaceré uhorské provinčné kniežatá, Samuel Aba, Poznan, Hunt, Orci, stáli na strane uhorského kráľa Štefana I. v boji proti nepoddajnému Kopáňovi, Ďulovi II., Zomborovi, Ajtoňovi. Štefanove spojenecké kniežatá mohli ostať vo svojich sídelných hradoch, ich kniežatstvá sa však stali najstaršími uhorskými komitátmi a oni ich prvými županmi bez záruky dedičnej postupnosti. Porazené kniežatá kráľ zosadil, ich kniežatstvá tiež premenil na komitáty a dal ich do správy svojim stúpencom, ktorí sa zaslúžili o ich porážku, napríklad Vencelinovi, Zoltánovi, Dobokovi, Čanádovi, ktorí sa stali ich prvými županmi. Takto sa Štefanova moc z malej arpádovskej domény, zovretej medzi hradmi Ostrihom, Stoličný Belehrad, Vesprím a Ráb (Győr) a obmedzenej spočiatku len na severovýchodnú časť Zadunajska, rozšírila na celé Uhorsko.⁴⁷ Zatiaľ čo v Uhorsku staré kniežacie hrady pretrvali a stali sa najstaršími komitátnymi hradmi, české kniežacie hrady Boleslav zničil a v ich blízkosti dal vybudovať úplne nové.⁴⁸ Radislav bol azda jediný malý knieža, ktorý mohol podporovať Boleslava I. v boji proti ostatným kniežatám. Mal šťastie, že sa poddal už Václavovi. Podrobenie Kouřimi bol azda prvý aj posledný Václavov čin v přemyslovskom úsilí o zjednotenie Čiech. Všetky ostatné vykonal Boleslav.

Nepriateľstvo s nemeckým kráľom Otom I. trvalo až do roku 950, nemohlo však Boleslavovi zabrániť, aby dosiahol svoj cieľ. Zničil všetky malé nepřemyslovské kniežatstvá v Čechách aj s ich starými hradmi a premenil, prípadne i rozčlenil ich na menšie hradske provincie, a do nových hradov dosadil svojich správcov.⁴⁹

Mená niektorých hradske obvodov v boleslavovských Čechách zachovala zakladacia listina pražského biskupstva, ktorej text prevzala listina cisára Henricha IV. z roku 1086. Hradske obvody a hradčania, ktorí v nich žili, dostali meno podľa svojho hradu, prípadne podľa prírodného charakteru svojho územia: Tuhošť, Sedlec, Lučania, Dečania, Litoměřici a Lemuzi.⁵⁰ Z týchto šiestich obvodov, ktoré vyplňali západné a severozápadné Čechy, prvé dva majú mená podľa svo-

⁴³ Widukindi rerum gestarum Saxoniarum II 3, rec. G. Waitz, s. 38-39.

⁴⁴ Widukindi rerum gestarum Saxoniarum I 35, rec. G. Waitz, s. 29. Thietmari Chronicon I 16, cur. W. Trillmich, s. 20-21.

⁴⁵ Pozri pozn. 55, 56.

⁴⁶ NOVOTNÝ, V.: České dějiny I/1, s. 482-484. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 429-431, 435-437. ČECH, P.: Mocenský vývoj v severozápadných Čechách do počátku 11. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 165-166, 171-173.

⁴⁷ STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 208-209, 230, 232-234, 240-242.

⁴⁸ SLÁMA, J.: K počátkům hradske organizace v Čechách, s. 182-190. Tenže.: Střední Čechy, s. 81-82. Tenže: Slavnikovci – významná či okrajová záležitost, s. 192-197.

⁴⁹ TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 431, 437.

⁵⁰ Diplomata Hungariae antiquissima I, ed. G. Györfy, Budapestini 1992, n. 83, s. 245. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 64-69. ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997, s. 45-46, 178-179.

jich hradov a nasledujúce štyri sú spomínané podľa svojich hradčanov. Štyri obvody, ktoré listina spomína podľa ich hradčanov: Lučania, Dečania, Litoměřici a Lemuzi, zaberali severozápadné Čechy a vznikli pravdepodobne rozčlenením starého kniežatstva, ktorému až do roku 936 vládol spomínaný „*subregulus*“.

Chorváti a druhí Chorváti

Listina pražského biskupstva spomína „*na severe (ad aquilonalem)*“ Čiech, okolo hradu Pšov (Mělník), hradský obvod Pšovánov. Blízko nich sídlili „*Chrouati et altera Chrowati*“,⁵¹ čiže dvojakí Chorváti. Keďže aj Chorváti boli „*na severe*“, obývali tú časť severných Čiech, ktorá susedným Pšovánom už nepatrila, čiže horné Poľabie. Tam však mohli sídlit len prví zo spomínaných Chorvátov („*Chrouati*“). Títo Chorváti, tak ako aj juhočeskí Dúdlebi, patrili do kmeňa Čechov, ktorý navonok bol jednotným kmeňom („*gens*“), hoci mal, tak ako aj iné slovanské kmene, viacero už spomínaných kniežat s dedičným postavením.⁵² Jeden zo šiestich českých kniežat, spomínaných roku 872, mohol byť kniežat'om českých Chorvátov.

Druhí Chorváti sídlili za Krkonošami, na strednej Oudre a delili sa na Slezanov, Trebovanov, Bobranov a Dedošanov („*altera Chrowati: Zlasane, Trebouane, Pobarane, Dedosize*“).⁵³ Pôvodne k nim patrili aj Milčania a Lužičania.⁵⁴ Roku 932 si Milčanov a Lužičanov podrobil nemecký kráľ Henrich I.⁵⁵ Milčanov pripojil k Mišenskej marke, Lužičanov k Východnej (od 965 Lužickej) marke⁵⁶ a odtrhol ich tak od ostatných Chorvátov. Česká kňažná Drahomíra utiekla roku 935 zo strachu pred svojim synom Boleslavom „*do Chorvátska (v7 Chr7vaty)*“. Boleslav chcel Drahomíru dolapiť, ale „*nezastihol ju*“.⁵⁷ Utekla teda za hranice Čiech k druhým Chorvátom, kam Boleslavova moc ešte nesiahala.

Dúdlebi

Arabský cestovateľ a polyhistor al-Mas'údí vo svojom diele „*Ryžoviská zlata a bane na drahokamy*“, ktoré napísal v rokoch 944-947 spomenul „*kmeň zvaný Dúlába a ich kráľ v tejto*

⁵¹ Pozri pozn. 50. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 67-69.

⁵² TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 62-64. Pozri pozn. 79.

⁵³ Pozri pozn. 50. HAVLÍK, L.: Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka. In: Príspevky k medzislovanským vzťahom v československých dejinách. Slovanské štúdie 3, 1960, s. 43-46. HAVLÍK, L.: Tři kapitoly z nejstarších česko-polských vztahů, Slovanské historické studie 4, 1961, s. 21-27, 49-50, 61-62. ŁOWMIANSKI, H.: Początki Polski IV, s. 477-478. Podľa S. Moždziucha „*Trebouane*“ a „*Pobarane*“ sídlili vo Veľkopoľsku v oblasti Trzebnice a v povodí Obry. MOŹDZIOCH, S.: Slezsko v 10. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 215-224. Tenže: Śląsk między Gnieznem a Praga. In: Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy, pod redakcją H. Samsonowicza, Kraków 2000, s. 169-198. Trebovania a Bobrania sa nachádzali v pražskej diecéze, preto nemohli sídlit mimo územia přemyslovskej říše, v jej severnom susedstve, kde vládli Piastovci. Názor S. Moždziucha odmietol aj L. Tyszkiewicz. Tamže, s. 231-233.

⁵⁴ Chorváti na západe susedili so Srbmi. KONSTANTINOS PORFYROGENETOS: De administrando imperio 31, 32, MMFH III, s. 389-391. Srbi obývali „*územia ležiace medzi Labe a Sálou*“. Annales regni Francorum, Annales Einhardi ad a. 782, recognovit F. Kurze, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicae separatim editi, Hannoverae 1895, s. 61. Konštantín Porfyrogenetos píše o susedstve Chorvátov a Srbov v súlade s Alfrédom Veľkým, ktorý vedel, že Chorváti („*Horigthi*“) sídlili na východ od srbských Glomačov (Dalemincov). Kniha, ktorá sa nazýva Orosius I/1, MMFH III, s. 338. HAVLÍK, L.: Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého, Vznik a počátky Slovanů 5, 1964, s. 61, 70-71, 75, 76, 79. Milčania a Lužičania, ktorí sídlili na východ od strednej Labe, presnejšie východne od Čierneho Halštrova a jeho prítoku Pulsnitz, ak nemohli patriť k Srbom, patrili do susedného kmeňa Chorvátov. Chorváti, ktorí susedili s Čechmi a so Srbmi, sa teda pôvodne delili na Slezanov, Trebovanov, Bobranov, Dedošanov, Milčanov a Lužičanov. Toto staré delenie chorvátskeho kmeňa žilo ešte v marci 1000. Cisár Oto III. „*prešiel vtedy hranice Milčanov, najprv prichádzali do kraja Dedošanov*“, kde sa stretli s Boleslavom Chrabrým, ktorý ho privítal na území Poľska. Thietmari Chronicon IV 45, cur. W. Trillmich, s. 160-161.

⁵⁵ Thietmari Chronicon I 16, cur. W. Trillmich, s. 20-21.

⁵⁶ Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert, Ein Handbuch, hg. J. Herrmann, Berlin 1985, s. 337, 342. Roku 963 markgróf saskej Východnej marky Gero si znova podrobil Lužičanov a s nimi aj susedných Slubljanov. Thietmari Chronicon II 14, cur. W. Trillmich, s. 48-49.

⁵⁷ První slovanská legenda o sv. Václavu. Staroslověnské legendy českého původu, přeložili A. I. Rogov, E. Bláhová, V. Konzal, Praha 1976, s. 72. Týchto Chorvátov spomína aj Josifon a Al-Mas'údí. MMFH III, s. 380, 406-407.

dobe sa nazýva Wán.dž S.láf“ čiže Václav.⁵⁸ Ak al-Mas’údí spomína pred Václavom Stodoranov („*U.s.t.rána*“) a hneď za Václavom Bavorov či Nemcov („*Bám.džín*“ či „*Nám.džín*“), mal na mysli české knieža Václava. Ak Dúdlebom vládol český knieža, určite sídlili Čechách.

Václavov „*kmeň zvaný Dúlába*“ nie je nejakým osobitným, v Čechách sídliacim kmeňom, odlišným od Čechov, ale je to kmeň Čechov z pohľadu cez jednu jeho časť, cez Dúdlebov. Ten, kto podal al-Mas’údímu správu o slovanskom kmeni, ktorému vládol knieža Václav, sa na Čechov díval cez okrajových (pravdepodobne juhočeských) Dúdlebov. Ak teda hovoril o Dúdleboch myslel tým celý Václavov „*kmeň*“, čiže všetkých Čechov, nielen ich dúdlebskú časť, podľa ktorej ich pomenoval. Presne tak ako Francúzi, ak hovoria o Allemandes a o Allemagne, nemyslia len na Alemanov a Alemansko v bezprostrednom susedstve Francúzska ale na všetkých Nemcov a celé Nemecko. Francúzsky pohľad na Nemcov a Nemecko mal v 1. polovici 12. storočia aj anglický kronikár William Malmesburský. Keď písal o „*Henrichovi vládcovi Alemanov (Henrico Alamanorum imperatori)*“,⁵⁹ vedel, že Alemáni, ktorým vládol Henrich I. Vtáčnik, sú Nemci. Tak ako Alemáni boli časť Alemanov-Nemcov, boli aj Dúdlebi časťou Dúdlebov-Čechov.

Maďari a Rusi pomenovali Poliakov podľa okrajového poľského kmeňa Łędzanov. Ruský kronikár Nestor nazýval Poliakov „*Ljachy*“ a Maďari im dodnes hovoria Lengyelek.⁶⁰

Uhorsko-poľská kronika má pre Uhorsko okrem mena „*Ungaria*“ aj meno „*Sclavonia*“,⁶¹ pretože sa na Uhorsko díva cez uhorskú Slaviniu čiže cez slovanské, presnejšie slovenské Nitriansko, ležiace na jeho severnom okraji, ktoré spomína ako údelné kniežatstvo Imricha (+1031), syna uhorského kráľa Štefana I.: „*Henricus nobilis dux Sclavonie*“.⁶² Neznámy autor, ktorý v dobe uhorského kráľa Ondreja II. (1205-1235) písal Uhorsko-poľskú kroniku, Uhorsko nazval podľa jeho jednej okrajovej časti, podľa Slovenska.⁶³

Byzantský cisár Konštantín Porfyrogenetos napísal, že dalmátski Chorváti „*pochádzajú od nepokrstených Chorvátov, nazývaných i Bielymi*“, o ktorých vedel, že „*bývajú za Tureckom (= Uhorskom), blízko Franska (= Nemecka) a susedia so Slovanmi, s nepokrstenými Srbmi... ich krajina je častejšie pustošená od Frankov (= Nemcov), Turkov (= Uhrov) a Pečenehov*“. Ríša, ktorú Konštantín Porfyrogenetos nazval „*Veľké Chorvátsko, nepokrstené a zvané i Bielym*“,⁶⁴ susedila na západe s Nemeckom, na juhovýchode s Uhorskom a na východe siahala až tak ďaleko, že mohli na ňu dobiedzať Pečenehovia. Bola to ríša českého kniežata Boleslava I.,⁶⁵ ku ktorej okrem Čechov, Moravanov, Opoľanov, Vislanov a Łędzianov patrili aj Chorváti. Byzantského cisára zaujímal pôvod dalmátskych Chorvátov, preto ríšu českého kniežata vnímal cez ich vzdialených príbuzných, od ktorých sa kedysi dávno oddelili, cez oderských Chorvátov, ktorí žili na jej okraji. Preto Boleslavova ríša, ktorá nemala svoje ustálené meno,⁶⁶ bola pre vzdelaného cisára Chorvátskom.

Ak Alemáni a Alemansko dali svoje meno všetkým Nemcom a celému Nemecku, Łędziania všetkým Poliakom, Slovensko celému Uhorsku, oderské Chorvátsko a Chorváti celej ríši českého kniežata Boleslava I. a všetkým jej obyvateľom, tak aj Dúdlebi mohli za podobných okolností dať meno všetkým Čechom.

⁵⁸ Rýžovište zlata a doly drahokamů od Al-Mas’údího 4. MMFH III, s. 406. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 53, 66, 443.

⁵⁹ Pozri pozn. 4.

⁶⁰ LABUDA, G.: Studia nad początkami państwa polskiego II., Poznań 1988, s. 167-220.

⁶¹ Chronicon Hungarico-Polonicum 1, 3, 13, Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II, ed. E. Szentpétery, Budapest 1938, s. 299, 304, 315, 320. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 239, 335, 458, pozn. 1383. HOMZA, M.: Mulieres suadentes. Presviedčajúce ženy, Bratislava 2002, s. 124-125.

⁶² Chronicon Hungarico-Polonicum 9, SRH II, s. 315. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 239, 335.

⁶³ Ak podľa Uhorsko-poľskej kroniky Slovensko-Nitriansko bolo časťou Slovenska-Uhorska, tak „*Sclavi et Chrvati*“, ktorí podľa 3. kapitoly Uhorsko-poľskej kroniky, zabili svojho kráľa Kazimíra a nad ktorými zvíťazil Atila, sú „*Slováci a Chorváti*“. Chronicon Hungarico-Polonicum 3, SRH II, s. 302-304.

⁶⁴ KONSTANTINOS PORFYROGENETOS: De administrando imperio 31, 32, MMFH III, s. 389-391.

⁶⁵ TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 51. Tenže: Mýty kmene Čechů (7. – 9. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“, Praha 2003, s. 78-98.

⁶⁶ TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město“, s. 57-58.

Dúdlebi, sídlili na niektorom okraji Čiech.⁶⁷ Jediná okrajová oblasť Čiech, v ktorej môžeme českých Dúdlebov hľadať, boli južné Čechy.⁶⁸ Listina pražského biskupstva Dúdlebov (na rozdiel od Chorvátov) nespomína a to určite preto, lebo z opisu diecéznych hraníc vynechala južné Čechy, kde títo Dúdlebi mohli sídlieť.

Jeden zo šiestich českých kniežat, spomínaných roku 872, mohol byť kniežat'om Dúdlebov. Jeho rod mohol dedične vládnuť juhočeským Dúdlebom až do začiatku 10. storočia, keď hrady Bechyně, Branišovice, Katovice, Kuklov, Libětica, Litoradlice, Němětice, Písecká Smoleč a Řepice, ktoré v 9. storočí ovládali južné Čechy, zničili Maďari.⁶⁹ Boli to pravdepodobne tí Maďari, ktorí v rokoch 906, 908, 915 prechádzali cez územie spojeneckých Čechov a Glomačov proti Sasom.⁷⁰ Dúdlebi sa asi nechceli vzdať doterajšej českej orientácie na susedných Bavorov (ktorí boli nepriateľmi Maďarov až do roku 914) a odmietli sa pridať spolu s Přemyslovcami a ostatnými českými kniežatami k maďarsko-česko-glomačskému spojenectvu proti Sasom. Boli to azda Přemyslovci a ich maďarskí spojenci, ktorí roku 906 alebo 908 mohli napadnúť Dúdlebské kniežatstvo a zničiť jeho hrady.⁷¹ Podľa polohy zničených hradov toto kniežatstvo zaberalo povodie strednej a hornej Vltavy a jej prítokov Otavy a Lužnice. Na severe susedilo s přemyslovským územím a s Kouřimským kniežatstvom a na západe sa mohlo dotýkať malého kniežatstva, o ktorom nič nevieme. Na juhozápade a juhu susedilo s Bavorskom a na východe s Moravou.

Přemyslovská obnova starého Dúdlebska začala až v polovici 10. storočia. Vtedy na jeho území vyrástli nové hrady Kozárovce, Počaply (Šance u Březnice), Doudleby, Jindřichův Hradec a Prácheň.⁷² Doudleby, Netolice a Chýnov, ktoré v 1. štvrtine 12. storočia poznal Kosmas, ako aj Prácheň a Bozen (asi Počaply) boli centrami hradských obvodov přemyslovského štátu.⁷³

Roku 872 mali Česi 6 malých kniežatstiev, ktoré pretrvali až do čias Václava a Boleslava I. Stredné Čechy patrili přemyslovským kniežatám, ktoré boli zároveň kniežatami všetkých Čechov. Azda najmenšie z pomedzi malých českých kniežatstiev bolo Kouřimské (Zličské) kniežatstvo, ktorého posledným kniežat'om bol Radislav. Ostané štyri kniežatstvá ležali po obvode Čiech. Južné Čechy patrili Dúdlebskému kniežatstvu a severovýchodné Čechy Chorvátskemu kniežatstvu. Kniežatstvo, ktorého posledným kniežat'om až do roku 936 bol spomínaný „*subregulus*“, zaberalo severozápadné Čechy. Šieste kniežatstvo, o ktorom vôbec nič nevieme, môžeme hľadať v západných Čechách, kde neskôr knieža Boleslav zriadil hradské obvody Tuhošť a Sedlec, spomínané v listine pražského biskupstva.

Slavníkovo „*regnum*“

Boleslav I. zosadil posledné chorvátske knieža, ktoré dedične vládlo v severovýchodnej časti Čiech a jeho malé kniežatstvo premenil na jeden alebo viac hradských obvodov. Správu jedného z nich odovzdal svojmu synovi Slavníkovi, ktorý okolo roku 950 prekročil prah dospelosti. Tak si zaistil východočeský úsek veľkej obchodnej cesty, ktorá sa na Slavníkovom malom

⁶⁷ O prítomnosti Dúdlebov v Čechách pozri TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 5, 53, 66, 443.

⁶⁸ V južných Čechách, v meandri rieky Malše, vyrástol niekedy v 10. storočí hrad Doudleby. Pozri pozn. 72. Hrad mohol dostať meno podľa starého mena územia, ktoré ovládal. Nápadná je aj archeologická odlišnosť južných Čiech od ostatného českého územia v predpřemyslovskej dobe. LUTOVSKÝ, M. – MICHÁLEK, J.: Archeologie knížecího sídla. Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němětic, Praha 2002, s. 118-133.

⁶⁹ LUTOVSKÝ, M.: Jihočeská hradiště v 10. století. K problematice přemyslovského záboru jižních Čech. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 174-178. LUTOVSKÝ, M. – MICHÁLEK, J.: Archeologie knížecího sídla, s. 142-192.

⁷⁰ STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 159-160.

⁷¹ LUTOVSKÝ, M. – MICHÁLEK, J.: Archeologie knížecího sídla, s. 192-196.

⁷² LUTOVSKÝ, M.: Jihočeská hradiště, s. 177-178. SLÁMA, J.: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost, s. 192, 214.

⁷³ ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, s. 46-47, 178-179. LUTOVSKÝ, M. – MICHÁLEK, J.: Archeologie knížecího sídla, s. 196-199. LUTOVSKÝ, M. – PETRÁŇ, Z.: Slavníkovci. Mýtus českého dějepiscetví, Praha 2004, s. 82-83. Hrad Bozeň mal hradský obvod, spomínaný v 11. – 15. storočí ako „*provincia Bozenensis*“. DRAGON, Z.: Přehled vývoje osídlení Božeňska v době předhusitské, Historická geografie 17, 1978, s. 173, 180-182.

území rozdvajovala. Jedna odbočka (neskôr zvaná Poľská cesta) šla cez Kladsko na strednú Odru (do Dolného Sliezska) k druhým Chorvátom a druhá odbočka (Trstenická cesta) na severnú Moravu do Olomouca, aby potom obe šli cez územie Opoľanov na Krakov, kde sa znova spojili do jednej cesty, ktorá pokračovala do Kyjeva a odtiaľ ďaleko na východ.⁷⁴ Slavníkovo malé „regnum“ so sídlom na Libici, cez ktoré v roku 961 alebo 962 prechádzal misijný biskup Adalbert,⁷⁵ sa podobalo niekdajšiemu staroboleslavskému údely, ktorý mal jeho otec Boleslav v čase, keď českým kniežat'om bol Václav. Slavníkov libický údel bol asi tak veľký a tak významný ako súsedné hradske obvodov, napríklad kouřimský.⁷⁶

Slavník hneď vtedy alebo krátko potom ako sa usadil na Libici, „vzal si manželku hodnú svojho rodu“.⁷⁷ Volala sa Střezislava⁷⁸ a „pochádzala z najurodzenejšieho rodu Slovanov“.⁷⁹ Ak ich syn Vojtech bol „sestřenec knězi zličskému“⁸⁰ čiže synovec, presnejšie syn sestry kouřimského (zličského) hradskeho správcu a bývalého kniežat'a Radislava, Vojtechova matka Střezislava bola Radislavovou sestrou.⁸¹

Ak si Přemyslovec Slavník zobral za manželku sestru kořimského (najprv kniežat'a potom len) hradskeho správcu Radislava, Radislav, ktorý bol od času, keď sa podriadil kniežat'ú Václavovi, stúpencom Přemyslovcov, sa (približne roku 950) stal aj ich príbuzným.⁸²

Asi roku 956 sa Slavníkovi a Střezislave narodil syn Vojtech.⁸³ Vojtech bol ešte malý chlapec, keď sa roku 961 alebo 962 „cez krajinu (jeho) otca (per regnum patris)“ uberal vzdelený trevírsky mních, misijný biskup a budúci magdeburský arcibiskup Adalbert, ktorý sa vracal z neúspešnej misie v Rusku. Zastavil sa na Libici, kde Střezislava k nemu priviedla svojho syna Vojtecha, aby ho, spolu s inými deťmi, birmoval.⁸⁴

Slavníkovo kniežatstvo

Roku 972 zomrel Boleslav I. a jeho dvaja najstarší synovia si rozdelili vládu v Čechách. Českým kniežat'om sa stal najstarší Boleslav II. a východnú polovicu Čiech aj s titulom „knieža (dux)“ dostal prostredný Slavník. Podľa Bruna z Querfurtu Slavník bol „muž veľký a veľmi mocný, jeho država bola neporušená, majetok rozľahlý.“⁸⁵ Kosmas opísal územný rozsah Slavníkovho kniežatstva: „Sídlo tohto znamenitého kniežat'a bola Libica, ležiaca na mieste, kde rieka Cidlina stráca svoje meno, ústiť do volnejšieho toku Labe. Jeho kniežatstvo (principatus) malo teda tieto hranice: na západnej strane voči Čechám potok Surinu a hrad, ktorý je položený na hore Oseka, pri rieke Mži. Podobne na južnej strane voči východným

Nemcom má tieto pohraničné hrady: Chýnov, Dudleby a Netolice až doprostred lesa. K východu voči moravskej krajine hrad ležiaci pod pohraničným lesom, menom Litomyšl, až

⁷⁴ VÁVRA, I.: Trstenická stezka, Historická geografie 6, 1971, s. 77-132. Tenže: Poľská cesta, Historická geografie 8, 1972, s. 3-30. TŘEŠTÍK, D.: Sv. Vojtěch, s. 83. PETRÁŇ, Z.: První české mince, s. 33-35.

⁷⁵ Pozri pozn. 84.

⁷⁶ SLÁMA, J.: Slavníkovci – významná či okrajová záležitosť, s. 200-203, 211.

⁷⁷ Jana Kanaparza Żywot ś. Wojciecha 1, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 162-163.

⁷⁸ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 28, ad a. 987, ed. B. Bretholz, s. 51. Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila 32, pripravili B. Havránek, J. Daňhelka, Z. Kristen, Praha 1958, s. 63.

⁷⁹ Brunona Život ś. Wojciecha 1, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 189. Ak kouřimský knieža Radislav a jeho sestra Střezislava pochádzali „z najurodzenejšieho rodu Slovanov“, v Kouřimi vládol kniežací rod. Vláda kouřimských kniežat'ov až po Radislava bola teda dedičná v jednom rode.

⁸⁰ Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila 32, pripravili B. Havránek, J. Daňhelka, Z. Kristen, s. 63.

⁸¹ Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila 28, pripravili B. Havránek, J. Daňhelka, Z. Kristen, s. 56-57. TŘEŠTÍK, D.: Počátky, s. 422.

⁸² Radislav vstúpil do príbuzenstva s Přemyslovcami podobne ako v Uhorsku Samuel Aba s Arpádovcami. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 192-193, 426-427.

⁸³ SLÁMA, J.: Slavníkovci – významná či okrajová záležitosť, s. 183-184.

⁸⁴ Brunona Život ś. Wojciecha 4, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 191.

⁸⁵ „Pater eius erat vir magnus et praepotens, substantia eius integra, possessio diffusa.“ Brunona Život ś. Wojciecha 1, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 189.

*k potoku Svitava, tečúcemu cez stred lesa. Na sever voči Polsku hrad Kladsko, ležiaci nad riekou Nisa.*⁸⁶

Kosmas poznal územnú rozlohu Slavníkovho kniežatstva,⁸⁷ opísal ju však po svojom. Už na prvý pohľad je jasné, že použil zemepis svojej doby a nie doby Slavníkovovej.⁸⁸ Presne tak opísal aj hranice Svätoplukovej ríše: „*Svätopluk, kráľ Moravy... si podmanil nielen Čechy, ale aj iné krajiny odtiaľto až k rieke Odre a odtiaľ smerom k Uhorsku až k rieke Hron.*“⁸⁹ Kosmova slová „*a odtiaľ smerom k Uhorsku až k rieke Hron*“, svedčia, že zemepis tejto správy nepatrí do roku 894, kam ju Kosmas chronologicky zaradil, ale je oveľa mladší. Opisy Svätoplukovej ríše a Slavníkovho kniežatstva nezodpovedajú sice zemepisu doby Svätoplukovej ani doby Slavníkovovej, nie sú však čistým výmyslom. Svätoplukova ríša určite nebola úplne iná, ako si ju predstavoval Kosmas. Kosmova predstava o území Svätoplukovej ríše, hoci len veľmi zhruba ale predsa, zodpovedá historickej skutočnosti. Kosmova predstava o územnom rozsahu Slavníkovho kniežatstva je aspoň tak reálna, ak nie ešte reálnejšia a presnejšia (keďže ono bolo Kosmasovi o celé storočie bližšie) ako územný rozsah Svätoplukovej ríše. Veľkosť oboch území, Svätoplukovho a Slavníkovho, Kosmasa zaujímala, chýbal mu však presný dobový prameň, taký, akým bola cisárska listina z roku 1086, z ktorej odpísal presný rozsah Vojtechovej pražskej diecézy a to s presným zemepisom Vojtechovej doby.⁹⁰ Určite by sa však neuspokojil s čistým výmyslom, preto zisťoval, čo sa ešte zistiť dalo a napísal to tak, ako najlepšie mohol, približne pravdivo.

Uhorský Anonymus si (okolo roku 1200) vymýšľal mená a činy preduhorských a najstarších uhorských kniežat. Hoci jeho historický zemepis zodpovedá až dobe arpádovských kráľov, správne opisoval územný rozsah najstarších uhorských kniežatstiev, ktorý potom prevzali ich nástupcovia, prvé uhorské komitáty. Anonyma v tomto potvrdzujú aj správy uhorských kroník a legiend.⁹¹ Kosmasom podobne ako Anonymom opisované hranice majú reálny základ.

Přemyslovskí bratia, Boleslav II. a Slavník, si rozdelili Čechy približne na dve polovice. Do Slavníkovho kniežatstva, ktorého centrom sa stala Libica, sa spojilo niekoľko hradských obvodov, azda polovica hradských obvodov v Čechách.⁹² Kosmas popísal rozlohu Slavníkovho kniežatstva správne, popísal ju však podľa polohy tých hradov a ich hradských obvodov, ktoré on poznal. Aspoň niektoré z nich však mohli stáť a byť aj centrami hradských obvodov už v dobe Slavníkovovej. Keďže Slavníkovské kniežatstvo vzniklo až roku 972, Ibrahím ibn Jakúb, ktorý navštívil Čechy už 7 rokov predtým, nemohol o ňom nič vedieť.

⁸⁶ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 27, ad a. 981, ed. B. Bretholz, s. 49-50. ŠIMEK, E.: Západní hranice Slavníkovy ríše. Pomezí hrad „in monte Osseca“ a potok „Surina“. In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře I, Praha 1930, s. 75-101. Slavníkov kniežatstvo susedilo s Poľskom až od roku 990, keď susedné Sliezske ovládol Meško I. Pozri pozn. 108.

⁸⁷ Kosmas mohol veľké Slavníkov kniežatstvo i s jeho hranicami spomenúť hlavne preto, aby prispel k oslave svätého Vojtecha a jeho rodiny, to však ešte neznamená, že si len vymýšľal. SLÁMA, J.: Svätý Vojtěch a slavníkovská Libice. In: Svätý Vojtěch. Sborník k mileniu, Praha 1997, s. 23-25. Tenže: Slavníkovci. In: Svätý Vojtěch, Čechové a Evropa, redigovali D. Třeštík a J. Žemlička, s. 24. Ak by si Kosmas Slavníkov kniežatstvo úplne vymyslel, prečo by si vymyslel práve tento veľmi konkrétny a presný územný rozsah? Prečo nie iný? Nepreceňujeme jeho originalitu? Ak zisťujeme, že Kosmas použil zemepis svojej doby a nie zemepis doby o ktorej píše, to ešte neznamená, že sme ho prichytili pri klamstve.

⁸⁸ SLÁMA, J.: Slavníkovci – významná či okrajová záležitosť, s. 197-199.

⁸⁹ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 14. ad a. 894, ed. B. Bretholz, s. 32-33. Prečo sa Hron objavuje ako hranica Svätoplukovej ríše pozri STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 211-213.

⁹⁰ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II 37, 38, ad a. 1086, ed. B. Bretholz, s. 134-140.

⁹¹ STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 187-196, 202, 209-218, 233-234.

⁹² Slavníkov kniežatstvo nebolo územím kmeňa Chorvátov, Zličanov a Dúdlebov, ako si to predstavoval napríklad V. Novotný a R. Turek, ktorí Slavníkovcov považovali za kniežatá kmeňa Zličanov alebo Chorvátov. NOVOTNÝ, V.: České dějiny, s. 444-445, 462, 501, 509-512, 566, 602-603, 612-613, 641-646. TUREK, R.: Slavníkovci a jejich panství, Hradec Králové 1982. Českí Chorvátí, Zličania a Dúdlebi neboli kmeňmi. Boli to tri kniežatstvá, ktoré, tak ako ostatné malé kniežatstvá, na ktoré sa členil kmeň Čechov, neprežili přemyslovské zjednocovanie českého štátu, ktoré vrcholilo v prvých rokoch vlády Boleslava I. Slavníkov kniežatstvo však mohlo roku 972 spojiť práve tie hradske obvody, ktoré vznikli na území dávno zaniknutého Zličského, Chorvátskeho a Dúdlebského kniežatstva.

Pražský biskup Vojtech

Roku 973 vzniklo pražské a súčasne s ním aj moravské biskupstvo, spomínané v apríli 976. Obe biskupstvá podliehali mohučskému arcibiskupovi.⁹³ Sídлом moravského biskupa sa stal Olomouc, hlavný přemyslovský hrad na Morave.⁹⁴ Ak sa Olomouc stal biskupským sídlom, severná Morava bola pevne v přemyslovských rukách už v dobe vlády Boleslava I., ktorý rozbehol prípravu k založeniu oboch diecéz zrejme hneď ako ukončil a zabezpečil veľké územné výboje. Ešte predtým však odstránil malé kniežatstvá nielen v celých Čechách ale aj na severnej Morave.⁹⁵ Moravskému biskupovi mohla podliehať nielen samotná Morava ale celá východná polovica přemyslovskej ríše. Biskupi Prochor a Prokulf, spomínaní v katalógu krakovských biskupov predtým, než sa roku 1000 stal krakovským biskupom Poppo,⁹⁶ mohli byť moravskými biskupmi, sídliacimi v Olomouci, ktorých právomoc okrem Moravy mohla siahať aj na Krakovsko a k nemu priliehajúce územia.⁹⁷ Aby mala Morava a tým aj moravský biskup prirodzené spojenie s Krakovskom, muselo ku Krakovsku, okrem provincie Váh a Červienských hradov prislúchať aj Horné Sliezsko, kde sídlili Opoľania. Pražskému biskupovi zas okrem Čiech mohlo podliehať aj Dolné Sliezsko, kde sídlili Chorváti.

Roku 972 odišiel Vojtech, sprevádzaný svojim vychovávateľom a blízkym priateľom Radlom, do Magdeburgu, kde študoval asi 9 rokov.⁹⁸ 19. februára 982 ho Boleslav II. dal na Levem Hradci zvoliť za pražského biskupa. Biskupské svätenie prijal vo Verone v júni 983.⁹⁹ Český knieža dal Vojtechovi prednosť pred starším Kristiánom. Pre Kristiána by bolo biskupstvo, po ktorom však netúžil, vyvrcholením jeho života, pre budúceho svätca to bola len mrzutá povinnosť v záujme štátu. Česi sa rozhodli pre Vojtecha, ktorý mal veľkú vážnosť na cisárskom dvore a tešil sa mimoriadnej priazni samotného cisára Ota II.: *„Tomuto cisárovi bol Vojtech, pražský biskup, tak dôverne známy a tak milý v službách, že ho na Veľkú noc, ktorú kráľ slávil v Cáchach v paláci pred všetkými biskupmi, vyznamenal (celsitudine sublimaret) tou vznešenou službou, aby mu vložil korunu na hlavu a slúžil slávnostnú omšu, čo bolo dovolené konať iba samotnému arcibiskupovi*

⁹³ NOVOTNÝ, V.: České dějiny I/1, Praha 1912, s. 582-592. FIALA, Z.: Dva kritické příspěvky ke starým dějinám českým, Sborník historický 9, 1962, s. 56-63. KRÁLÍK, O.: Kosmova kronika a předchozí tradice, Praha 1976, s. 157-168. MARSINA, R.: Štúdie k Slovenskému diplomatáru I. 4. Pražská listina z 29. apríla 1086, Historické štúdie 16, 1971, s. 93. TŘEŠTÍK, D.: Sv. Vojtěch, s. 84-91. 28. apríla 976 moravský biskup, ktorého meno sa nespomína, spolu so speyerským, wormským a pražským biskupom viedli súdne konanie v Mohuči, ktorému predsedal mohučský arcibiskup Viligis. Iudicium archiepiscopi Mogutiensis, Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici, suplementa, curaverunt D. Bartoňková, K. Kaderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, E. Večerka, Brno 1971, s. 127-128. Prvým pražským biskupom sa stal Sas Thietmar. Biskupské svätenie prijal až roku 976. Mních Kristián, ktorý mal vtedy 40 rokov, přemyslovský pôvod, dobré vzdelanie, výrečnosť, diplomatické schopnosti a plnú dôveru svojho kniežacieho brata, nechcel byť biskupom. Už dávno sa odvrátil od svetského života, chcel byť len mníchom, čo dal neskôr jasne najavo aj svojmu synovcovi Vojtechovi. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 29, ed. B. Bretholz, s. 52-53.

⁹⁴ TŘEŠTÍK, D.: Sv. Vojtěch, s. 87-88, 101.

⁹⁵ Uhorský kráľ Štefan I. umiestňoval svojich biskupov do najvýznamnejších kniežacích hradov. Najprv však zrušil kniežatstvá, kniežacie hrady urobil sídlami komitátov na čele s kráľovským županom a až potom v nich usídlil biskupov. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 235.

⁹⁶ Podľa katalógu krakovských biskupov, ktorý podľa starších záznamov vyhotovili okolo roku 1266, krakovským biskupom sa roku 969 stal Prochor („Prohorius“) a roku 986 Prokulf („Proculphus“). Catalogi episcoporum cracoviensium, MMFH I, s. 304-306.

⁹⁷ LABUDA, G.: Kraków biskupi przed rokiem 1000. Przyczynek do dyskusji nad dziejami misji metodianskiej w Polsce, Studia historyczne 27, Kraków 1984, s. 371-412. Tenže: Studia nad początkami państwa polskiego II., s. 93, 108-124, 138-161, 171, 233-281. Tenže: Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku. In: Chrystianizacja Polski południowej, Kraków 1994, s. 73-98. BLÁHA, J.: Topografie a otázka continuity raně středověkého ústředí v Olomouci. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 192-196. Moravským biskupom, prítomným v apríli 976 v Mohuči, mohol byť spomínaný Prochor.

⁹⁸ Thietmari Chronicon IV 28, cur. W. Trillmich, s. 144-145. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 25, ed. B. Bretholz, s. 46-47.

⁹⁹ Jana Kanaparza Żywot ś. Wojciecha 8, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 166-167. Brunona Żivot ś. Wojciecha 8, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 193. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 25, 26, ad a. 982, 983, ed. B. Bretholz, s. 46-48.

*vi (quod solum fas erat, ut archiepiscopus faceret). A po sviatku ho cisár zavola do súkromia, dal mu už pred tým dovolenie vrátiť sa do vlasti, vyspovedal sa mu zo svojich hriechov a odporučil mu, aby naňho zbožne spomínal vo svojich modlitbách.*¹⁰⁰ Vojtech mal široký rozhľad, priamy dosah, veľkú vážnosť a silný vplyv všade tam, kde sa uvažovalo a mohlo rozhodnúť o povýšení pražského biskupstva na arcibiskupstvo.¹⁰¹ Ak cisár „vyznamenal“ Vojtecha tým, „čo bolo dovolené konať iba samotnému arcibiskupovi“, zrejme o Vojtechovi ako budúcom arcibiskupovi uvažoval. Druhý možný premyslovský kandidát sa Vojtechovi nevyrovnal. Kristián bol síce vzdelaný a „výrečný“, trčal však v Regensburgu, neskôr v Břevnove a pre realizáciu plánovaného arcibiskupstva nemohol urobiť to, čo by dokázal Vojtech, ktorý mal priamy dosah na Rím, Cáchy a Magdeburg.

Knieža Soběslav, rozpad premyslovskej ríše a pád Libice

18. marca 981 zomrel knieža Slavník¹⁰² a „kniežatstvo (*principatus*)“ zdedil jeho najstarší syn Soběslav (*okolo 950). Soběslavovi mladší bratia Spytimír, Pobraslav, Pořej a Čáslav na Soběslavovom kniežacom dvore v Libici buď ostali, alebo sa tam aspoň príležitostne schádzali, preto ich tam roku 995 spoločne zastihla smrť.

Knieža Soběslav dal raziť denáre, na averze ktorých je opis s jeho menom +ZOBELAV alebo +ZOBELAVS niekedy i s titulom DVX čiže knieža. Opis ZOBELAV_Lib.DVX čiže Soběslav libický knieža poznáme len z jedného denára. Na reverze Soběslavových denárov je opis s miestom mincovne +MALIN:CIVITAS čiže hrad Malín a LIV+BVZ čiže Libica.¹⁰³

Boleslav II. mal s prvou manželkou syna Václava, ktorý veľmi mladý zomrel, a Boleslava III. S druhou manželkou mal synov Jaromíra a Oldřicha. Boleslav II. nedal raziť mince s menami svojich manželiek, preto jeho prvé dve manželky, ktoré mu dali štyroch známych synov a možno aj dcéry, nepoznáme. Kosmas spomína len jeho poslednú manželku Emmu. Bola to vdova po západofranskom kráľovi Lotharovi (954-986). Boleslav II. sa s ňou oženil asi na začiatku roka 989. Emma (+ 1006) sídlila na Mělníku, kde dala raziť vlastné mince.¹⁰⁴

Boleslav II. stratil v roku 981 Červienske hrady, ktoré zabrať ruský knieža Vladimír.¹⁰⁵ V rokoch 989-990 prišiel o ďalšie veľké územia, ktoré dobyl poľský knieža Meško I. V roku 989 Meško „sa zmocnil ľst'ou hradu Krakov, všetkých Čechov, ktorých tam našiel, dal pobiť mečom.“¹⁰⁶ Spolu s Krakovskom mohlo Meškovi padnúť do rúk aj územie Opoľanov (Horné Sliezsko), ktoré ku Krakovsku priliehало. Severné Považie, spomínané v listine pražského biskupstva ako „*provincia Váh*“, ktoré taktiež až dovtedy priliehало k premyslovskému Krakovsku, mohlo práve vtedy opäť pripadnúť Uhorsku, presnejšie, opäť ho získalo Nitrianske kniežatstvo, kde vtedy vládol knieža Michal, mladší brat uhorského kniežat'a Gejzu.¹⁰⁷ Ešte v tom istom roku

¹⁰⁰ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 28, ad a. 984, ed. B. Bretholz, s. 50-51. Aj cisár Oto III. „*sa často rozprával so svätým Vojtechom a pokladal ho za dôverného priateľa, počúvajúc ochotne, čokoľvek mu Vojtech hovoril.*“ Jana Knaparza Żywot ś. Wojciecha 22, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 177. Keď sa Vojtech v decembri 996 vrátil k Otovi III. musel byť neustále v jeho spoločnosti. Brunona Żywot ś. Wojciecha 20, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 209-210.

¹⁰¹ TŘEŠTÍK, D.: Sv. Vojtěch, s. 85, 91-96.

¹⁰² Pozri pozn. 51. NOVOTNÝ, V.: Česká dějiny I/1, s. 606-607. Stězislava zomrela roku 987. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 28, ad a. 987, ed. B. Bretholz, s. 51.

¹⁰³ HÁSKOVÁ, J.: Slavníkovci v historické výpovědi svých mincí, Archeologické rozhledy 47, 1995, č. 2, s. 225-230. NOVÝ, R.: ZOBELAV Lib.U DUX, Archeologické rozhledy 47, 1995, č. 2, s. 246-248. ŠMERDA, J.: Denáry, s. 52-53. LUTOVSKÝ, M. – PETRÁŇ, Z.: Slavníkovci, s. 48-49, 100-106, 110-116, 132-133.

¹⁰⁴ POLANSKÝ, L.: Spory o původ, s. 41-48.

¹⁰⁵ Latopis Nestora 38, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 644. LABUDA, G.: Studia nad początkami państwa polskiego II, 1988, s. 167-211. PARCZEWSKI, M.: Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubeży etnicznej w Karpatach, Kraków 1991, s. 36-38, 65-66.

¹⁰⁶ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 34, ad a. 999, ed. B. Bretholz, s. 60. Poliaci dobyli Krakov už roku 989 a nie až 999, ako napísal Kosmas. LABUDA, G.: Studia nad początkami państwa polskiego II, s. 257-260, 264-293, 306-308. Tenże: Mieszko II król polski (1025-1034), Kraków 1992, s. 23. Tenże: Czeskie chrześcijaństwo, s. 76-80. PARCZEWSKI, M.: Początki kształtowania się, s. 43-45.

¹⁰⁷ STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 206.

alebo v prvom polroku 990 Česi stratili aj chorvátske územie na strednej Odre (Dolné Sliezsko). Boleslav II. sa s týmito územnými stratami nezmieril. Ešte v júli 990 sa spojil s Luticmi a tiahol proti Meškovi. Keď prechádzal cez územie Slubljanov, stretol saské vojsko, ktoré šlo na pomoc Meškovi. S veliteľmi Sasov uzavrel mier a prišiel „k Odre (ad Oderam)“, na územie, ktoré nedávno stratil. Boleslav chcel naspäť „svoju odlúčenú krajinu (regnum sibi ablatum)“ a vyzval Meška, aby mu ju vrátil. Meško odmietol a Česi spolu s Luticmi „regnum“ na strednej Odre, ktoré poľský knieža nebol ochotný odstúpiť, vyplienili. Na ústupovej ceste obkľúčili a bez boja ovládli hrad Nemčie.¹⁰⁸ Avšak ešte v tom istom roku, zrejme po odchode Boleslava do Čiech, „Nemčie bolo stratené“,¹⁰⁹ čiže opäť sa ho zmocnili Poliaci. Oderské Chorvátsko, tak ako už rok predtým Krakovsko spolu s územím Opoľanov, ostali Poľsku a český knieža to už nemohol zmeniť.

Územné straty na severe a severovýchode český knieža aspoň čiastočne vyrovnal jediným možným smerom, obrátil sa na južnú Moravu,¹¹⁰ ktorá až doteraz mohla byť v tieni

přemyslovského záujmu, pretože hlavná obchodná cesta tadiaľ neprechádzala. Južná Morava patrila k přemyslovskej ríši už v časoch Boleslava I.,¹¹¹ ale až Boleslav II. mal okolo roku 990 vážny dôvod zrušiť tunajšie malé kniežatstvá, ktoré přemyslovskú nadvládu až dovtedy mohli uznávať len veľmi voľne. V Čechách a na severnej Morave zrušil takéto malé kniežatstvá už asi pred polstoročím jeho otec. Že Boleslav II. bol toho schopný, ukazuje dobytie Libice a vyvraždenie Slavníkovcov roku 995, ktoré nasledovalo zrejme až po zrušení kniežatstiev na južnej Morave.

Boleslava II. ochromila choroba,¹¹² preto český oddiel, ktorý sa roku 995 pridal k výprave Ota III. proti Obodritom viedol jeho syn Boleslav III. Boleslav II. cítil prichádzajúcu smrť. Ak chcel, aby po ňom vládu prevzal jeho syn Boleslav III., musel sa vyporiadať so synovcami na Libici, z ktorých Soběslav a azda i Spytimír mohli byť starší ako Boleslav III. a tým mohli mať väčší nárok na kniežací stolec v Prahe ako on. Boleslav II. vedel, že štyria bratia, Spytimír, Po-braslav, Pořej a Čáslav, sú na Libici spolu a len s malou vojskovo posádkou a tak poslal proti nim svoje vojsko. Ak sa opovážil znesvätiť práve sviatok svätého Václava, lepšiu príležitosť nájsť ich pohromade, v dohľadnom čase zrejme nemal. Slavníkovský odpor netrval dlho. 27. septembra 995 Boleslavovi vojaci začali obliehať Libicu, 28. septembra prekonali hrady a vykonali krvavé dielo.¹¹³ Vrahom unikol najstarší Slavníkov syn, knieža Soběslav, ktorý bol v českom vojsku na spomínanej výprave proti Obodritom. Po zničení Libice sa už nevrátil do Čiech, ale sa uchýlil k poľskému kniežaťu Boleslavovi Chrabrému.¹¹⁴

V marci 1003 Boleslav Chrabrý vytlačil z Prahy Jaromíra, ktorý, po krátkej vláde Boleslava III. (999-1002) a ešte kratšej vláde Poliaka Vladivoja (1002-1003), dosadeného Boleslavom Chrabrým, sa stal českým kniežaťom. S Boleslavom Chrabrým prišiel do Prahy Soběslav, ktorý snáď chcel a možno i mal byť českým kniežaťom, ak by Boleslav Chrabrý nemohol v Čechách

¹⁰⁸ Thietmari Chronicon IV 11-13, cur. W. Trillmich, s. 126-129. Annales Hildesheimenses contulit cum Codice Parisiensi ad a. 990, ed G. Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae 1878, s. 25. NOVOTNÝ, V.: České dějiny I/1, s. 620-625. ŁOWMIAŃSKI, H.: Początki Polski V, Warszawa 1973, s. 572-575.

¹⁰⁹ „Nemci perdita est.“ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 28, ad a. 990, ed. B. Bretholz, s. 51.

¹¹⁰ Boleslav II. dobyl vtedy Brno-Líšeň, Staré Zámky. STÁŇA, Č.: Pronikání Boleslava II. na Brněnsko ve světle archeologických objevů. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, s. 204-208. TŘEŠTÍK, D.: Sv. Vojtěch a formování střední Evropy, s. 106, pozn. 50.

¹¹¹ Malé moravské kniežatá mohli prijať veľmi voľnú nadriadenosť Přemyslovcov na základe ich príbuzenstva s Mojmirovcami, ktorí zahynuli roku 906. Přemyslovci mohli byť dedičmi Mojmirovcov. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 159.

¹¹² Thietmari Chronicon VII 56, cur. W. Trillmich, s. 416-419. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 29, ed. B. Bretholz, s. 53. Bola to cievná mozgová príhoda, ktorá mohla vyvolať agresivitu. LESNÝ, I.: Druhá zpráva o nemocech mocných, Praha 1987, s. 68-71.

¹¹³ Brunona Život š. Wojciecha 21, 22, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 208-210, s. 82-89. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 29, ed. B. Bretholz, s. 53.

¹¹⁴ Brunona Život š. Wojciecha 21, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 209.

vládnuť priamo,¹¹⁵ pretože po smrti Vladivoja bol pre poľského kniežata prijateľnejší než hoci-ktorý iný Přemyslovec. Na konci septembra 1004 (presne 9 rokov po krvavých udalostiach na Libici) Soběslav padol v boji s vojakmi kniežata Jaromíra, ktorí vytlačili Boleslava Chrabrého z Prahy.¹¹⁶

Krvavý kúpeľ na Libici a smrť kniežata Soběslava v Prahe vyradili z mocenskej hry v Čechách druhú přemyslovskú vetvu, ktorej zakladateľom bol druhorodený syn českého kniežata Boleslava I. Slavník. Keď (asi roku 1006) zomrel prvý hnězdenský arcibiskup a Slavníkov ne-manželský syn Radim, Slavníkova rodina, ktorá výrazne zasiahla do českých i európskych dejín, vymrela úplne.

¹¹⁵ Ak Boleslav Chrabrý po Vladivojovej smrti nedosadil na český kniežací stolec Soběslava, ale sa rozhodol vládnuť v Čechách priamo, mal azda v pláne preniesť stred svojej veľkej ríše do Prahy, tak ako ruský knieža Sviatoslav, keď roku 969 dobyl Bulharsko, rozhodol sa preniesť stred svojej ríše od Dnepra k Dunaju, z Kyjeva do Perejaslavca. TŘEŠTÍK, D.: Veliké město, s. 64-65.

¹¹⁶ Thietmari Chronicon VI 12, cur. W. Trillmich, s. 256-257. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 35, 36, ed. B. Bretholz, s. 63-65. Brunona Život ś. Wojciecha 22, MPH I, ed. A. Bielowski, s. 210.

Slovenské národné povstanie a Sovietsky zväz (Príspevok do diskusie o sovietskej pomoci SNP)

KAROL FREMAL

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

V súvislosti s vojenskými prípravami SNP a na jar 1944 už aj s konkrétnym plánom ozbrojeného povstania na Slovensku sa pre vedúce odbojové orgány (SNR a Vojenské ústredie) kľúčovou otázkou úspechu ozbrojeného vystúpenia stala koordinácia a spolupráca s približujúcou sa Červenou armádou. Sovietske velenie a vedenie malo informácie o situácii na Slovensku a o príprave antifašistického povstania z viacerých zdrojov a kanálov. Od svojej spravodajskej siete, ktorá bezpochyby pôsobila aj na slovenskom území, prostredníctvom správ a dokumentov od gen. H. Píku, náčelníka česko-slovenskej vojenskej misie v Moskve už od konca júna 1944,¹ po 26. júli 1944 dostávala pravidelné hlásenia o situácii na Slovensku od partizánskych organizátorských skupín (každá mala vlastnú vysielačku a rádiotelegrafickú skupinu) a nakoniec od členov vojenskej delegácie zo Slovenska pod velením npor. J. Koreckého (odlet jeho skupiny do ZSSR sa uskutočnil 2. augusta 1944 z letiska Tri Duby) a od oficiálnej delegácie ilegálnej SNR a Vojenského ústredia K. Šmidkeho a J. Ferienčíka, ktorá odletela 4. augusta 1944 z poľného letiska Mokrad' v Liptove. Napriek tomu sa nepodarilo skoordinať povstaleckú akciu s rýchlym prienikom a postupom Červenej armády na Slovensko cez karpatské priesmyky, čo by urýchlilo koniec druhej svetovej vojny v Európe. Prv ako sa dohodla spolupráca s velením Červenej armády, aktivita sovietskych partizánov na Slovensku vyprovokovala nemecký vojenský zásah a tým aj začiatok SNP v jeho obrannom variante.

Po príchode sovietskych partizánskych organizátorských skupín (júl - august 1944) a po ich premene na početné partizánske jednotky vyzbrojené zbraňami z vojenských skladov slovenskej armády, sa začala najmä na strednom Slovensku aktívna partizánska vojna. Predstavitelia ilegálnej SNR a jej Vojenského ústredia sa ju snažili zastaviť alebo aspoň obmedziť, pretože provokovala predčasný nemecký vojenský zásah na Slovensku. Prípravy SNP neboli dokončené a nebol známy ani výsledok Šmidkeho misie v Moskve o koordinácii akcií a spoločnom postupe. Lenže sovietski partizánski velitelia nerešpektovali nijaký domáci odbojový orgán. Od 21. augusta (obsadenie Sklabine) do 28. augusta 1944 (likvidácia členov nemeckej vojenskej misie v Martine) uskutočnili desiatky akcií proti skladom, nemeckým strážnym jednotkám, ale hlavne železničným komunikáciám - tunelom na strednom Slovensku, hoci ich nikto nestrážil a slovenské vedenie odboja s ich využitím počítalo pre budúci ozbrojený boj.² Okrem toho rozpúťali masový teror proti nemeckému civilnému obyvateľstvu a exponentom ľudáckeho režimu. Obsadili celý rad obcí a miest v Turci, Liptove a na Horehroní, vrátane Ružomberka, Turčianskeho Sv. Martina, Liptovského Sv. Mikuláša, Brezna nad Hronom a iných, čo v konečnom dôsledku priviedlo rozhodnutie nemeckých orgánov vojensky okupovať Slovensko.

Naša historická literatúra doteraz zamlčovala, že v priebehu partizánskej vojny v lete 1944 sa sovietski a niektorí slovenskí partizáni dopustili vrážd a iných zločinov najmä na nemeckom civilnom obyvateľstve. Najviac ich napáchali partizáni z Veličkovej a Jegorovovej brigády. V Sklabini od 21. do 31. augusta 1944, ale aj neskoršie, pôsobil náhly partizánsky "súd", ktorý dal

¹ STANISLAV, J.: Vojenské projekty Povstania a sovietske postoje k nim. Banská Bystrica : Metodické centrum, 1994, s. 8. Je zaujímavé, že takmer hneď po obdržaní týchto plánov sovietska strana začala na Slovensko vysielat' partizánske organizátorské skupiny (júl - august 1944). Celkove to bolo 26 desantných skupín v počte 448 členov. Tamže, s. 45-46.

² Potom v priebehu SNP sa niektoré dôležité železničné trate na strednom Slovensku nedali použiť na prepravu vojsk, zbraní, munície a iného vojenského materiálu, ale najmä na bojovú činnosť troch povstaleckých pancierových vlakov. Tieto deštrukcie vyložene poškodili SNP.

popraviť okolo sto osôb prevažne z radov nemeckého civilného obyvateľstva. V Ružomberku (Podsuhá) partizánskeho teroru padlo za obeť 150 tamojších Nemcov. Zajatých nemeckých vojakov a dôstojníkov partizáni postrieľali pri Ružomberku, Strečne, na Orave a na iných miestach. Ani likvidácia členov nemeckej vojenskej a diplomatickej skupiny v martinských kasárňach 28. augusta 1944 neobstojí vzhľadom na medzinárodné konvencie o diplomatickom zbore a zajatcoch. Išlo o vojenských diplomatov a medzi zavraždenými boli aj civilné osoby, z toho ženy a deti, rodinní príslušníci členov skupiny.³ V Brezne partizáni zastrelili 6 popredných predstaviteľov regionálnej správy ľudáckeho režimu. Vraždenie a zločiny niektorých partizánov i povstalcov pokračovali aj v priebehu SNP - na Sliachi, v Banskej Štiavnici, Hornej Mičinej, v Slovenskej Lupči, Lubietovej, na hornej Nitre atď. V masovom hrobe v Sklenom skončilo 187 slovenských Nemcov - obyvateľov tejto obce.⁴ Partizánsky teror na civilnom obyvateľstve treba jednoznačne odsúdiť. Padlo mu totiž za obeť podľa objektívnych odhadov asi 1 000 ľudí, podľa ľudáckych historikov okolo 4 000 a nemecká dobová propaganda hovorila už o 20 000 obetiach. Ako napísal J. Jablonický "nezmyselné vraždenie civilného obyvateľstva na Slovensku vlastne začali sovietski a niektorí naši partizáni".⁵ Iný slovenský historik E. Lipták na konferencii v Častej – Slovensko na konci druhej svetovej vojny tento teror označil za „účelový“. Jeho cieľom bolo vyprovokovať predčasný nemecký vojenský zásah na Slovensku.

Partizánska vojna na strednom Slovensku sa zintenzívnila po 24. auguste 1944, keď Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia (ďalej UŠPH) dal súhlas k partizánskym akciám pre všetky jemu podriadené jednotky na Slovensku. Vystáva otázka, či v Kyjeve na UŠPH vedeli, čo znamenalo pokračovať v partizánskej vojne pre povstaleckú akciu na Slovensku. Riešili to paradoxne. Nariadili pokračovať v partizánskych akciách, ale kategoricky zakázali vyvolávať povstanie. Historickou skutočnosťou však zostáva, že na základe partizánskej aktivity v auguste 1944 sa nacistické Nemecko rozhodlo vojensky okupovať Slovensko. Tým prakticky určilo začiatok SNP v jeho nevhodnom obrannom variante.⁷

Najväčšiu pomoc SNP poskytol Sovietsky zväz, a to dodávkami zbraní, vojenského materiálu⁸, prepravou jednotiek 2. čs. paradesantnej brigády a 1. čs. samostatného stíhacieho pluku v ZSSR na povstalecké územie. Začal na pomoc Povstaniu aj Karpatsko-dukliansku operáciu 8. septembra 1944, ktorá odpútala početné nemecké vojenské jednotky z povstaleckých frontov. Išlo zhruba o vyše 12 tisíc vojakov, čo umožnilo povstaleckým silám vydržať vo frontových bojoch 61 dní. Toto všetko je historická pravda. Pravdou zostáva aj skutočnosť, že sovietske vedenie a velenie si vyhradilo poskytovanie pomoci slovenským povstalcem voči západným spojencom. Gen. R. Viest však túto pomoc považoval za nedostatočnú a pri ústupe do hôr sa vyjadril, že slovenskí povstalci boli zo strany spojencov, vrátane ZSSR, ponechaní svojmu osudu.

Slovensko spadalo jednoznačne do sovietskej sféry vplyvu. Od príprav, vypuknutia a priebehu SNP sa v zahraničí, ale i doma zvädzal urputný zápas o to, či krajina bojujúca proti spoločnému nacistickému nepriateľovi prijme alebo neprijme pomoc od západných spojencov. Veľká Británia od začiatku príprav i v priebehu SNP odmietala bez výslovného súhlasu Sovietskeho zväzu dodať na Slovensko zbrane a materiál.⁹

Predstavitelia britskej a americkej spravodajskej skupiny v Banskej Bystrici dali gen. J. Golianovi v Banskej Bystrici konkrétne návrhy na vojenskú pomoc, ktorú by mohli prepraviť zo základne v Bari a pýtali sa na ďalšie požiadavky, čo by mohla povstalecká armáda potrebovať.

³ Po roku 1989 niektorí autori tvrdia, že nešlo o vojenských diplomatov.

⁴ Časopis SME z 3. apríla 2004.

⁵ JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend. Bratislava : Obzor, 1990, s. 232.

⁶ Zborník Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Bratislava : HÚ SAV, 1994, s. 158.

⁷ LIČKO, M.: USA v Banskej Bystrici v roku 1944. Bratislava : NVK International, 1994, s. 73.

⁸ Celkove to bolo 600 ton za celé obdobie SNP. Pre porovnanie západní spojenci ročne dodávali antifasistom v Juhoslávii až 100 000 ton vojenského materiálu.

⁹ SLÁDEK, Č.: Americká vojenská misia na Slovensku. In : Spojenecké misie. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1990, s. 23, 25.

„Žiaľ na druhý deň sa ku gen. J. Golianovi dostavil mjr. I. I. Studenskij-Skripka, veliteľ sovietskej vojenskej misie v SNP. Na mape, ktorá visela Golianovi za chrbtom urobil priamku spájajúcu Štetin-Terst a vyhlásil: Sovietske velenie nedovolí, aby od tejto čiaru na východ prelietávali lietadlá západných mocností.“¹⁰ „Moskva preťahovala odsúhlasenie britských dodávok až do konca augusta 1944. Súhlas z Moskvy nikdy neprišiel“.¹¹

Soviety s veľkou nevôľou sledovali prítomnosť a činnosť britských a amerických spravodajských dôstojníkov v Banskej Bystrici a ich návrhy na pomoc slovenským povstalcovi. Dokonca došlo aj k fyzickej likvidácii členov československých spravodajských skupín z Veľkej Británie sovietskymi partizánmi na Slovensku.¹² Sovietska strana dôrazne protestovala a žiadala vysvetlenie o prilete amerických lietajúcich pevností na letisko Tri Duby 17. septembra a 7. októbra 1944, pretože priviezli niekoľko ton vojenského materiálu a zbraní.¹³

Skoordinovať povstaleckú akciu na Slovensku s rýchlym prienikom jednotiek Červenej armády sa nepodarilo ani dvom slovenským delegáciám. Hlavnou príčinou tohto neúspechu bola nedôvera stalinského vedenia k širokým antifašistickým demokratickým vystúpeniam (porovnaj vzťah ZSSR k Varšavskému povstaniu), snaha oslobodiť európske národy i za cenu najťažších obetí v záujme povojnového vplyvu na tieto krajiny a uprednostňovanie partizánskej vojny v okupovaných krajinách na čele s komunistickými stranami. Ako napísali J. Jablonický a A. Rašla už v roku 1969,¹⁴ sovietske vedenie si neželalo povstanie na Slovensku. K tomuto názoru dospel aj A. Dubček, ktorý vo svojich pamätiach napísal: „Z retrospektívy neprekvapuje, že misia Šmidke-Ferienčík nedosiahla vytýčený cieľ. Vôbec nebagatelizujem paranoický vzťah a sklon vtedajšieho sovietskeho vedenia upodozrievať akékoľvek akcie, ktoré nemali úplne pod kontrolou. Pri čítaní pamätí sovietskeho maršala S. M. Štemenka ma šokovalo, že charakterizoval organizátorov SNP ako buržoázných pučistov, čo bol dozaista názor, ktorý sa zhodoval so Stalinovým názorom. Faktom zostáva, že sa nevytvoril potrebný rámec na koordináciu Povstania s velením Červenej armády. Teraz verím, že sovietske vedenie jednoducho o takúto koordináciu nemalo záujem.“¹⁵

Ešte ďalej išiel vo svojich úvahách a názoroch exilový historik M. Ličko, známy svojím pozitívnym hodnotením SNP: „Pretože Moskva od samého začiatku neústupne forsírovala pre Slovensko partizánske formy boja, Kyjev orientoval partizánske výsady odlietajúce na Slovensko na všeobecnú partizánsku vojnu proti nemeckým okupantom. Tí však až na malé strážne oddiely na Slovensku neboli! Takže Nemcov k zásahu na Slovensko bolo potrebné vyprovokovať. Sovietsky postoj k slovenskej ponuke na koordináciu akcií, ako aj ich oneskorená aktivita v Karpatoch, evokujú myšlienku, že Moskva si od začiatku povstaleckú akciu na Slovensku nepriala! Sovieti prostredníctvom Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve urobili všetko, čo bolo v ich možnostiach, aby akcie na Slovensku prepukli predčasne a živelné. To sa im dokonale podarilo a tým odsúdili naše Povstanie na neúspech.“¹⁶

Slovenská historická veda bude musieť v tejto súvislosti zodpovedať aj celý rad iných otázok: Bolo v možnostiach ZSSR vysadiť na povstalecké letiská (veď Tri Duby a Zolná boli v činnosti skoro celé dva mesiace) svoje jednotky? Prečo 2. čs. paradesantnú brigádu ihneď neprepravili na povstalecké územie, a keď sa rozhodlo o jej preprave, nasadili ju do bojov v Karpatoch,

¹⁰ ŠIMUNIČ, P.: Sovietska vojenská misia na Slovensku. In : Spojenecké misie..., s. 11-12.

¹¹ STANISLAV, J.: Vojenské projekty Povstania a sovietske postoje k nim. Banská Bystrica : Metodické centrum, 1994, s. 42.

¹² Ide o prípad spravodajskej skupiny Courier 4. In: ŠIMUNIČ, P.: Sovietska vojenská misia na Slovensku..., s. 12-14.

¹³ Na spätočnú cestu na palubu lietadiel zobrali niekoľko desiatok spojeneckých letcov zostrelých nad územím Slovenska, ktorí sa dostali na povstalecké oslobodené územie. V druhom prípade, okrem letcov, odviezli delegáciu povstaleckej SNR v zložení Ján Ursíny, Ladislav Novomeský a pplk. Mirko Vesel, ktorá smerovala do Londýna k československej zahraničnej vláde a k E. Benešovi.

¹⁴ JABLONICKÝ, J.: Referát na stretnutí slovenských a českých historikov odboja v Trenčianskych Tepliciach 15. – 17. júla 1969. In : Odboj a revolúcie. Správy. Roč. VII., 1969, č. 5. RAŠLA, A. : Neporazená armáda. Bratislava, 1969.

¹⁵ DUBČEK, A. : Nádej zomiera posledná. Bratislava, 1993, s. 55-56.

¹⁶ LIČKO, M.: USA v Banskej Bystrici..., s. 73.

kde stratila tretinu mužstva, výzbroje a značnú dávku z výbornej bojovej morálky? Prečo sovietska vláda nesúhlasila, aby vojenskú a materiálnu pomoc poskytl bojujúcemu Slovensku aj Veľká Británia a USA? Bola už predsa dohodnutá a pripravená! Prečo bolo potrebné vyše troch týždňov internovať delegáciu SNR orgánmi NKVD a zatajovať jej prítomnosť v Moskve pred čs. orgánmi? Prečo sa odlet gen. R. Viesta z Moskvy zdržal skoro o 5 týždňov? Prečo Červená armáda a 1. čs. armádny zbor útočili na Karpaty priamo a nesnažili sa spojiť s povstaleckým Slovenskom z juhu, z Maďarska? Ved' sovietske a rumunské jednotky útočiace z Maďarska dosiahli stredné Slovensko skoro o tri mesiace skôr ako z východného Slovenska? Bude potrebné preveriť údaje M. Ličku, o tom že Sovieti zastavili všetky prípravy na ofenzívu v Karpatoch, ktorá sa mala začať už 28. augusta 1944. Autor doslova napísal: „Zatiaľ v karpatskom predhorí intenzívne pokračovali prípravy 1. Ukrajinského frontu na prekročenie karpatských priesmykov. Podľa pôvodného plánu sa ofenzíva mala začať 28. augusta 1944, čiže zhodou okolností práve v kritických dňoch vypuknutia SNP na Slovensku. 26. augusta 1944, keď prípravy na karpatskú ofenzívu dospeli do vrcholného štádia, na rozkaz Hlavného velenia Červenej armády ich náhle prerušili. Akákoľvek ďalšia bojová aktivita smerom na Karpaty bola podmienená súhlasom Hlavného velenia ČA, t. j. J. V. Stalina a tým vlastne odložená na neurčito.“¹⁷ Problém zámerov ZSSR v SNP je zatiaľ v rovine hypotéz, pretože chýbajú kľúčové sovietske dokumenty a je veľmi pravdepodobné, že ich slovenskí historici nikdy nebudú mať k dispozícii, i keď Ruská federácia najmä prostredníctvom pracovníkov Múzea SNP v Banskej Bystrici niektoré tabuizované dokumenty uvoľnila.

¹⁷ LIČKO, M.: USA v Banskej Bystrici..., s. 73

Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku

(Inauguračná prednáška prednesená pred VR FHV UMB 27. 10. 2004)

VLADIMÍR VARINSKÝ

*Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica***Čo bola Biela légia?**

Biela légia (BL) predstavovala jeden z najdlhšie pretrvávajúcich spôsobov protikomunistickej rezistencie, pričom ako vysielateľ pôsobiaci z územia Rakúska na Slovensko pôsobila v rokoch 1950 – 1955, avšak v zmysle svojho možného ovplyvňovania vzniku organizácií BL na území Slovenska mala dosah až do 60. rokov 20. storočia. Tým, že uplatňovala netradičné metódy odboja, kladúce dôraz na psychologickú prípravu obyvateľstva, útočila na Achillovu pätu totalitného režimu, čo sa zvlášť neskôr ukázalo ako najúčinnější podoba vnútorného rozkladu režimu. Až o rok neskôr, ako začalo vysielanie vysielateľa BL, začali s podobným zámerom vysielat' aj vysielateľe *Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky*.

Počas najväčšieho záťahu štátnobezpečnostných zložiek voči Bielej légii v rokoch 1951-1952 bola štátnou bezpečnosťou (ŠtB) prezentovaná ako masová polovojenská teroristická organizácia riadená vysielateľom Biela légia zo zahraničia.

To však nekorešpondovalo s ambíciami tvorcov vysielateľa Biela légia, ktorí sa usilovali prostredníctvom vysielaných relácií vyvolať u obyvateľstva len pocit spolupatričnosti a potrebu vzájomnej pomoci ako prostriedku na ochranu svojich práv proti komunistickému teroru. Takto koncipovaná Biela légia mala byť síce formou odporu voči komunistickému režimu, avšak neorganizovaného a neriadeného odboja spočívajúceho na pasívnej rezistencii voči príkazom totalitnej moci. Pritom značne naivne sa počítalo s tým, že v prípade masívnej rezistencie budú mocenské zložky nútené zmeniť svoje rozhodnutia. Odmietnutie Bielej légie ako organizácie nebolo len náhodným „vybočením“, ale základným atribútom odbojovej koncepcie hlavného protagonistu Bielej légie J. Vicena, tak ako ju prezentoval vo všeobecných smerniciach Bielej légie v decembri 1949. Vicen, nesporne pod vplyvom niekoľkých neúspešných pokusov zorganizovať ilegálne odbojové hnutie na Slovensku, **najmä pod vplyvom likvidácie ilegálnej organizácie A. Tunegu** začiatkom roku 1949, vychádzal z toho, že akákoľvek i sebemenšia organizácia je nakoniec odhalená. Absenciu odbojových organizácií mal v rezistencii obyvateľstva voči režimu nahradiť zahraničný vysielateľ, ktorý mohol ľudí oslovovať individuálne a pritom súčasne dávať ich odporu organizovanú podobu. O ozbrojenom, quasi teroristickom odboji voči režimu sa neuvažovalo, a ani vo vysielacích reláciách sa obyvateľstvo k takejto rezistencii nepodnecovalo. Zmena v tomto smere nenastala ani potom, keď v rokoch 1953 - 1955 prevádzkoval vysielateľ Biela légia K. Šumichrast. V tomto smere sa Vicen zhodoval s názorom K. Sidora, ktorý ozbrojený prevrat v daných vnútorných i medzinárodných podmienkach považoval za nemožný. Experimenty v tomto smere mohli viesť len k ďalšiemu oslabovaniu protikomunistického odboja.

Vyššie uvedené skutočnosti v ambíciách protagonistov vysielateľa Biela légia sú doložitelné z viacerých zdrojových dokumentov a sú z tohto dôvodu viac ako pravdepodobné.

V skutočnosti takto postavená koncepcie BL mala byť len nástrojom umožňujúcim preklenúť ťažkosti so získavaním ľudí na Slovensku pre spravodajskú činnosť (v **súvislosti s odhalením tzv. Ďurčanského aféry**) v rámci výzvedného projektu *WACO*, ktorý viedli J. Vicen a dr. J. Mikula pre americkú spravodajskú službu CIC (Counter Intelligence Corps), v čase od septembra 1948 do konca roka 1949.

Vicen si to predstavoval tak, že bude nutné psychologicky pôsobiť na ľudí v Československu a vyvolať u nich dojem o existencii širokej organizácie. K tomuto účelu sa počítalo so zahájením vysielania rozhlasu *Biela légia*, ktorý, ako sľúbil Vicen A. Tunegovi –

svojmu vedúcemu spravodajskej organizácie na Slovensku, mal začať vysielat' na jar 1949. Až na základe takto pripravenej verejnosti malo sa prikróčiť k získavaniu osôb pre plnenie programu Biela légia úplne samostatne, bez napojenia na iné osoby. Každá takáto osoba mala sa považovať za člena organizácie, pokiaľ bude plniť smernice *Bielej légie*. Ďalej mal byť u týchto ľudí vyvolaný dojem, že organizácia, až to bude potrebné, sa na nich obráti s rôznymi úlohami. Keď bude *Biela légia* všeobecne známa, mali sa agenti „projektu“ obracať na rôznych ľudí v mene *Bielej légie*, bez toho aby museli dlho vysvetľovať, na čo ich činnosť slúži.

V tomto plánovaní urobilo škrt **zatknutie A. Púčíka** 4. 1. 1949 a na základe jeho výpovede i ďalších celkom 74 osôb, **vrátane A. Tunegu**. Medzi pracovníkmi „projektu“ zavládla depresia. Dost' dlho trvalo kým sa vo Vicenovi nezobudil vzdor a rozhodol sa v odboji pokračovať ešte intenzívnejšie. Problém bol v tom, že nebolo možné zahájiť realizáciu Vicenovej koncepcie *Bielej légie*. Nielenže chýbali potrebné spravodajské informácie, o ktoré sa mala postarať Tunegova skupina, ale nebol hotový ani rozhlasový vysielateľ. Navyiac nedostatok spravodajských informácií už ohrozoval i samotnú existenciu „projektu“ a tým aj postavenie Vicena a jeho spolupracovníkov vo Viedni. V tejto situácii sa pokúsili oživiť spoluprácu s mjr. Matúšom a požiadali ho o podávanie špiónážnych správ, ktoré dostával od svojich agentov. Dr. J. Mikula osobne navštívil Matúša, ktorý mu odovzdal zoznam osôb vyslaných vojenskou rozvedkou (OBZ) do Rakúska. Neskôr sa ukázalo, že išlo o spravodajsky bezcenný materiál, keďže tento zoznam CIC už malo. Po tomto neúspechu sa Dr. J. Mikula rozhodol požiadať o spoluprácu svojho brata Antona Mikulu, ktorý pracoval pre rozvedku v Nemecku (NSR). Spolupráca sa začala od júna 1949 a po istú dobu správy od A. Mikulu boli jediné správy, ktoré o Československu mali a mohli odovzdať CIC.

Konfrontácia dostupných prameňov nasvedčuje tomu, že **až v tejto situácii intenzívneho úsilia o záchranu „projektu“, a zrejme i pod tlakom CIC, pristúpila Mikulova skupina k realizácii *Bielej légie*, avšak len v takej podobe, akú situácia umožňovala realizovať. Už sa neuvažovalo o neorganizovanom svojpomocnom hnutí, ale o široko organizovanom podzemnom hnutí fungujúcom na bunkovom princípe, na spôsob skôr organizovanej *Slovenskej tajnej ochrany***. Vicenove výhrady k takto realizovanému odboju, kde sa ľudia navzájom poznali, čo zľahčovalo ich odhalenie, už nebolo možné brať do úvahy. Prioritou tohto projektu *Bielej légie* sa stalo vytvorenie novej spravodajskej siete na Slovensku, keďže na to čo zostalo po Tunegovi, sa už nadväzovať neodvážili. Podľa J. Vicena boli urobené dva pokusy vybudovať na Slovensku *Bielu légiiu* ako spravodajskú organizáciu.

Po prvýkrát to bolo prostredníctvom **Jána Minárika**, ktorého Vicen po zaškolení do spravodajskej práce, poslal na Slovensko (13. 8. 1949) za účelom založenia organizácie Biela légia-8 v obci Dvorianky (okr. Sečovce). Za tým istým účelom bol následne na východné Slovensko vyslaný, vybavený vysielaczkou, aj **Janko Vrábel** (krycie meno Bosnak). Spočiatku boli výsledky práce oboch agentov veľmi skromné, spravodajsky nepoužiteľné, a keďže Vicen bol koncom roka 1949 z amerických spravodajských služieb prepustený, nemohol vedieť, že Minárikova Biela légia-8 sa v pomerne krátkom čase rozrástla na rozsiahlu organizáciu rátajúcu 234 členov (podľa údajov ŠtB).

Oficiálne mal byť Vicen prepustený preto, že stratil dôveru Američanov, keďže výsledky *projektu WACO* boli neuspokojivé. Porovnávanie ďalších prameňov nám však umožňuje vysloviť názor, že s najväčšou pravdepodobnosťou hlavná príčina spočívala v tom, že Vicenovo zotrvávanie na riadiacom poste v „projekte“ ohrozovalo už samotný „projekt“. Koncom novembra 1949 sa totiž československé tajné služby v spolupráci so Sovietmi pokúsili o únos Vicena do Československa. Malo sa tak udiat' počas stretnutia Vicenovho agenta Janka Hurbana (predtým donúteného ku spolupráci s ŠtB) s Vicenom v kaviarni *Harmónia* vo Viedni. Akcia vďaka včasnej informácie od Hurbana, prostredníctvom svojho priateľa Štefana Bučeka a, samozrejme, i zásluhou Američanov, ktorí kaviareň obsadili, sa skončila neúspešne. Bola však jasným signálom pre Američanov, že pre Vicena je potrebné hľadať iný priestor na pôsobenie. Na druhej strane, podľa J. Vicena udalosť pomohla Američanom prekonať skepsu voči koncepcii *Bielej légie*, propagovanej Vice-

nom, prezentovanej ako svojpomocné hnutie. **Následne mu bolo neoficiálne povolené dokončiť prípravu na začatie vysielania programov *Bielej légie*. V skutočnosti nešlo o nič iné ako o spustenie Vicenovho pôvodného projektu *Bielej légie* ako pomocného programu, umožňujúceho zvýšiť spravodajské výsledky „projektu WACO“. Rozdiel bol zrejme len v tom, že formálne mal vysielateľ *Biela légia* fungovať nezávisle na „projekte WACO“.**

Vysielač *Biela légia* začal svoju činnosť v apríli 1950 a pod Vicenovým vedením fungoval do júla 1951. V to čase vysielal z Riedu in Innreis v hornom Rakúsku. Podľa výpovede J. Vicena z roku 1957, po celý čas existencie vysielateľa Biela légia, a to pod Vicenovým a neskôr pod vedením K. Šumichrasta, t. j. až do roku 1955, mala byť používaná len jedna vysielateľka. Malo ísť o vysielateľku, ktorú v roku 1948 používal O. Čačko pod názvom *Hlas slobodného demokratického Slovenska*. V novembri 1948 vysielateľku zabavili orgány CIC, avšak v lete 1949 ju Čačko získal späť. Pred svojou emigráciou do USA vysielateľku odovzdal K. Murgašovi. Na jar 1951 ju však Stowaser (emigrant z Prahy nemeckého pôvodu) prerobil a zvýšil jej výkon z 300 W na 500 W.

Pôsobenie organizácií BL na Slovensku

Úlohou výskumu v tomto smere bolo zistiť:

1. Ktoré zo zoznamu ŠtB realizovaných organizácií BL vznikli z iniciatívy zahraničného vysielateľa BL (vzhľadom na to, že BL sa mala realizovať v dvoch polohách) a ktoré vznikli spontánne pod vplyvom vysielania vysielateľa BL
2. Ktoré z nich iniciovala ŠtB,
3. Do akej miery sú údaje o počte realizovaných organizácií BL orgánmi ŠtB aj dôkazom o vplyve a rozsahu pôsobenia BL na Slovensku.

Odpoveď k prvej úlohe:

Výskum ukázal, že z iniciatívy prevádzkovateľov vysielateľa Biela légia vznikli na území Slovenska iba dve pôvodne plánované ako spravodajské organizácie, a to spomínaná **BL-8** a tzv. **piešťanská Biela Légia Ernesta Strečanského**.

Biela légia - 8

Ján Minárik po návrate z Viedne musel nastúpiť prezenčnú vojenskú službu u pohraničnej stráže na Chebsku. Počas svojej neprítomnosti zveril vedenie organizácie *Bielej légie* - 8 v Dvoriankách (okr. Sečovce) **Stanislavovi Hadačovi**, ktorého poveril ďalej rozširovať rady organizácie. Za pomerne krátku dobu, do júna 1951, sa Hadačovi podarilo rozšíriť *Bielu légiiu* – 8 z pôvodných 12 členov na 149 členov (z nich 41 členov zložilo písomnú prísahu) rozdelených do buniek v 26 obciach okresov Sečovce a Trebišov.

Napriek početnosti tejto organizácie, jej protištátna činnosť mala viac-menej platonickú podobu. Ešte v čase Minárikovej prítomnosti v Dvoriankách skupina začala s realizáciou spravodajskej činnosti. **Minárik poslal do Viedne niekoľko šifrovaných dopisov a obdržal štyri správy. V poslednej správe mu bolo prikázané aby skupina zastavila činnosť až do zahájenia vysielania rozhlasu *Biela légia*. Súčasne mal počkať na nové spojenie so zahraničím. Od tejto doby sa však Minárikovi, ako i neskôr Hadačovi, spojenie so zahraničím nepodarilo obnoviť.** V úsilí toto spojenie obnoviť, a to i za cenu pripravovaného opätovného ilegálneho odchodu Minárika do Viedne, začalo sa vedenie organizácie dopúšťať chýb, ktoré postupne viedli k dekonšpirácii celej organizácie.

Konkrétne – Hadač uveril istému Michalovi Miľovi z obce Stankovce (okr. Sečovce), že má spojenie na vedenie *Bielej légie* v Košiciach. Údajne na prikaz tohto vedenia mu zakázal vydávať pripravované protištátne letáky, ďalej rozširovať rady organizácie a vypálenie Okresného sekretariátu Komunistickej strany v Trebišove. Prikázal však vyhotoviť zoznamy všetkých členov *Bielej légie* s udaním bydliska a iných podrobností. **Hadač zoznamy vyhotovil**, originál uložil do

fľaše a zakopal pod včelín na svojej záhrade. Existovali však opisy týchto zoznamov, ktoré mali k dispozícii vedúci jednotlivých skupín a jednu kópiu získal aj Miľo. Miľo tento riskantný krok odôvodňoval tým, že zoznamy potrebuje vedenie *Bielej légie* v Košiciach, istí vojenský dôstojníci, okrem iných aj istý kpt. Lukáč. Podľa tohoto zoznamu mali byť členovia *Bielej légie* – 8 povolani k armáde a v krátkom čase vyvolať povstanie. Aby sa členovia ilegálnej organizácie v čase vypuknutia povstania poznali, nemali na čiapkach nosiť štátny znak. **Hadač si bol vedomý, že takto vykonal „sebevražedný“ krok, ktorý bol v rozpore s pokynmi vysielateľa Biela légia.** Neskôr, keď sa ukázalo, že Miľo len blufuje, bolo už neskoro.

Z dokumentov vyplýva, že organizácia mala byť odhalená viac-menej náhodne. Chyby sa dopustil J. Minárik keď z vojny poslal list, v ktorom niekomu napísal niečo, čo vojenský cenzor považoval za podozrivé. ŠtB na základe toho nasadila agenta – provokatéra, ktorému sa podarilo preniknúť do vedenia organizácie a následne odhaliť celú skupinu. Mohol byť týmto provokatérom Miľo? Podotýkame, že ide len o logickú konštrukciu, keďže priame dôkazy chýbajú. Proti tomu stojí fakt, že M. Miľo je vedený v zozname členov *Bielej légie* – 8 a absentuje v zozname agentov nasadených na *Bielu légii* – 8.

Podľa skupinového zväzku č. 319/I *Biela légia* – 8 mal byť členom *Bielej légie* – 8 aj **Ján Rešetko**. Údajne s jeho príchodom v septembri 1951 sa v činnosti tejto organizácie začali objavovať nové prvky a to nedovolené ozbrojovanie a teroristická činnosť.

V skutočnosti Rešetkom založené skupiny v septembri 1951 v obciach Čížatice (15 člennú skupinu) a Kecerovské Pekľany (13 člennú skupinu) **sa nielenže neuvedomovali ako organizácie BL, ale nemali ani spojenie na zahraničie a ani kontakt na ďalšie organizácie BL.** Zaradenie do BL – 8 vzniklo až dodatočne z iniciatívy ŠtB, zjavne preto, aby bolo možné použiť vyššiu trestnú sadzbu voči skutočným členom BL – 8. Išlo totiž o skupiny pomerne dobre vyzbrojené zbraňami dodanými por. Bohumilom Gruberom z Košíc zo skladu československej armády. Zámerom takto vytvorených skupín nemala byť spravodajská činnosť ale teroristická činnosť, ktorá sa mala plne rozvinúť až po napadnutí Československa, s cieľom znemožniť dodávky zo Sovietkeho zväzu. Za účelom prevzatia moci na „oslobodenom“ území, Rešetko v týchto obciach vytvoril **ilegálne národné výbory**. Keďže činnosť organizácie sa mala plne rozvinúť až v aktuálnej dobe, nešlo o partizánske skupiny operujúce v horách. V horách sa ukrýval iba **J. Rešetko, J. Ležák a František Bodnár**, ktorý tak urobil potom, keď v čase jeho zatýkania spanikáril a zastreľil dvoch príslušníkov verejnej bezpečnosti. **Zbrane používali na zastráňovanie príliš horlivých stúpcov režimu a v jednom prípade na zastráňenie vodiča autobusu, keď tento odmietol zastaviť na zastávke.**

Realizácia *Bielej légie* – 8 a Rešetkovej skupiny zo strany ŠtB sa uskutočnila v zimných mesiacoch 1951 – 1952 a to po etapách a jednotlivých skupinách. Už v roku 1951 sa ŠtB podarilo naverbovať ku spolupráci **Rudolfa Sýkora (krycie meno „Mít’a“)**, ktorý bol členom *Bielej légie* v Kecerovských Pekľanoch a Rešetkovou spojku. Prostredníctvom Sýkora sa ŠtB podarilo napojiť na Rešetku ďalšieho agenta **Ing. Ernesta Paumera (krycie meno „Dubovický“)** zamestnaného u štátnych lesov v Solivari (okr. Prešov). Dôveru Rešetka si získal príslubom, že prinesie špeciálne mapy miest a okolitých hôr. Súčasne zabezpečoval Rešetku potravinami. Tie zohrali v procese realizácie Rešetkovej skupiny rozhodujúcu úlohu. Potom, čo F. Bodnár zastreľil dvoch príslušníkov ZNB, pristúpila ŠtB k rozhodnému zatýkaniu. Podľa výpovede Michala Sadloňa, bývalého náčelníka KV-ŠtB v Prešove, z iniciatívy V. Matouška bola Rešetkova skupina omámená omamnými látkami dodanými v potravinách a následne zaistená.

Piešťanská skupina BL Ernesta Strečanského vznikla z iniciatívy K. Šumichrasta, ktorý vyslal svojich agentov Strečanského, Alexandra Tihláríka a Krutého na Slovensko s cieľom realizovať zámery BL. Pozadie vzniku Strečanského organizácie však z dokumentov nie je známe. Skupinka bola realizovaná v apríli 1952. Z asi 50 zatknutých bolo súdených 17 osôb, z toho traja dostali trest doživotného väzenia.

Organizácie BL, ktoré vznikli spontánne, inšpirované vysielateľom BL

Do tejto kategórie zaraďujem vznik BL v okrese Brezno. KV ŠtB v Banskej Bystrici rozvinulo svoju operatívnu činnosť v okrese Brezno už koncom roku 1950, na základe určitých podnetov hospodárskeho a politického charakteru. V tejto súvislosti bolo zistené, že v obci Čierny Balog sa vytvára skupina osôb, ktorá prejavuje snahy organizovanej činnosti. Pri postupnom rozpracovávaní tejto skupiny bolo ďalej zistené, že okresným vedúcim *Bielej légie* v okrese Brezno je **Jozef Kováčik** (Blachárik), bývalý študent za kňaza a vedúcim činiteľom *Bielej légie* v Čiernom Balogu. Táto organizácia sa postupom času značne početne rozrástla, pričom každý prijatý člen musel skladať sľub vernosti a mlčanlivosti. Rozširovala sa zásluhou niektorých členov *Bielej légie*, najmä z Čierneho Balogu, ktorí na základe smerníc získavali nových členov a týmto spôsobom sa pôsobnosť *Bielej légie* v tomto regióne rozrástla aj na obce **Hronec, Valaská, Podbrezová a Piesok**. Organizácia *Bielej légie* bola rozdelená do dvoch skupín (v Čiernom Balogu a druhá skupina v Hronci). Vedúcim skupiny *Bielej légie* v Hronci bol príslušník ZNB **Vydra**. Táto skupina mala pre ŠtB vážnejší charakter, pretože sa jej podarilo zhromaždiť pomerne veľké množstvo zbraní a preto vzniklo podozrenie, že sa pripravuje na sabotážne a teroristické akcie.

Likvidácia tejto skupiny *Bielej légie* sa začala dňa 18. februára 1952, potom ako sa ŠtB nepodarilo agentúrne preniknúť do vedenia BL za účelom vyprovokovania organizácie k aktívnej protištátnej činnosti a následne hrozilo nebezpečenstvo, že celá skupina sa premiestni do hôr. Bezprostredne bolo zatknutých a daných do väzby 19 osôb. V ďalšom období v priebehu vyšetrovania boli nájdené zbrane, náboje a jedna nefunkčná vysielачka a bolo zatknutých ďalších 11 členov *Bielej légie*.

Za činnosť v protištátnej organizácii *Biela légia* z obce Čierny Balog a Hronec bolo odsúdených na bezpodmienečné tresty odňatia slobody v dĺžke trvania od 2 do 20 rokov, celkom 20 osôb.

Organizácie BL, ktorých vznik pravdepodobne iniciovala a riadila ŠtB

Na začiatku akcie *DUBEN* (apríl 1951) zameranej na likvidáciu organizácií BL, sa na základe výpovedí zadržaných agentov chodcov a správ z vytvorenej agentúrnej siete, českí orgánovia ŠtB pod vedením nstr. V. Matouška domnievali, že na Slovensku existuje široko rozvetvená teroristická organizácia BL, riadená Zborovou organizačnou radou so sídlom v Bratislave. Neskoršie agentúrne prenikanie do týchto potenciálnych organizácií BL, za účelom ich vyprovokovania k „postrehnuteľnej“ protištátnej činnosti nebolo vždy úspešné, takže ŠtB bola nútená tieto vytypované skupiny zo zoznamu vyradiť, a to i napriek podnecovaniu k protištátnej činnosti prostredníctvom **duplicitného vysielania fingovaným vysielateľom BL**. Tak to dopadlo v prípade BL v **Šafárikove** (Š. Nemeč), **Klenovci** (evanjelický farár Pavol Šlosiarik) a v **Rimavskej Sobote**. Ani v prípade sedemčlennej ozbrojenej skupiny, vedenej **Jozefom Mikom**, ukrývajúcej sa v podzemnom bunkri v horách pod Magurou (Žilinský kraj, oblasť Oravy), nemalo ísť o organizáciu BL.

Nesporne pozitívny výsledok v tomto smere ŠtB dosiahla v prípade realizácie tzv. **Bielej légie – 3**.

V marci 1951 založil Michal Mihok ml. ilegálnu organizáciu *Biela légia* v Čaklove a postupne i v ďalších obciach vranovského okresu. Podľa jeho protokolárnej výpovede mal tak urobiť pod vplyvom zahraničného rozhlasu *Biela légia*. Ako údajný člen Zborového vedenia *Bielej légie* v Prešove začal vydávať cyklostylom rozmnožované obežníky, autorizované Zborovou radou, ktoré rozdával členom *Bielej légie* na ilegálnych schôdkach. Aby si upevnil svoju vedúcu pozíciu v organizácii, zhotovil si fingovanú vysielачku a predstieral, že takto udržuje styk so Zborovou radou. Okrem toho týždenne dochádzal na KNV v Prešove, kde mala sídlieť Zborová rada *Bielej légie*. Mihok už v tom čase agitoval pre vstup do organizácie tým, že malo ísť o novú katolícku stranu, ktorá bude hájiť záujmy poškodených, pričom iniciátormi celej akcie mali byť vysokí funkcionári ŠtB. Takýmto spôsobom získal Jozefa Bednára st., Jána Onteka a Jána Sisáka

z Juskovej Voli a neskôr i Michala Bombára z Banského, pomocou ktorých bolo do organizácie získaných 66 organizovaných členov.

Súbežne s rozširovaním členskej základne vyhotovil Mihok ml. 3. mája 1951 šesťdesiat protištátnych letákov, ktoré rozhodil v obciach Čaklov, Soľ, Jastrabie. Súčasne boli zasielané výhražné anonymy funkcionárom ľudovej správy a členom KSS. Prehľad o zaslaných výhražných dopisoch sa zachoval v čiernej knihe, ktorú viedol Bombár. Vyvrcholením činnosti Mihokovej organizácie bolo zahájenie terorizmu, a to 22. 6. 1951 kedy M. Mihok a Michal Mádej z Čaklova položili 2 kg nálož trhavín pod hájovňu Jablonského z osady Hamre, ktorú po detonácii vážne poškodili. Údajne malo ísť o pokus fyzickej likvidácie Jablonského, ktorého pre aktívnu účasť v KSS Mihok nenávidel. Podľa výpovede neskôr zadržaného Jána Sisáka z Juskovej Voli, jedného z vedúcich členov Mihokovej organizácie, hodli zavraždiť aj príslušníka ZNB Frajkora (Juskova Voľa) údajne preto, že zistili, že tento prostredníctvom svojho brata, člena Bielej légie, podával informácie ŠtB. Ďalším teroristickým aktom bolo zapálenie stohu slamy 27. augusta 1951 v JRD Soľ, čo vykonali Ján Mitrišin z Banského a Ján Košar z Čaklova.

Podľa toho istého zdroja ŠtB sa dozvedela o existencii *Bielej légie* na vranovsku až v júli 1951, a to viac-menej náhodne, kedy Václav Hanzal, vyšetrovaný pre rozkrádanie majetku na Strojno-tractorovej stanici, kde bol zamestnaný, prezradil túto skutočnosť náčelníkovi OO-ŠtB vo Vranove Jozefovi Behúnovi. Následne bol tento naverbovaný ku spolupráci (14. 7. 1951), s cieľom preniknúť do vedenia tejto organizácie. Do organizácie prenikol už 24. júla 1951 pod krycím menom *Homér* (resp. 19. 8. 1951), prostredníctvom Michala Ontka z Čaklova, a to pod zámenkou že je členom ilegálnej organizácie riadenej *Slobodnou Európou*, ktorá chce nadviazať spoluprácu s *Bielou légiou*. Za krátku dobu sa mu podarilo získať dôveru M. Mihoka a stal sa jeho styčným dôstojníkom – spojku. Potom ako ŠtB prostredníctvom agentúrnej siete a sledovaním Mihoka zistila, že Zborová rada v Prešove neexistuje, prikočila k tajnému zatknutiu M. Mihoka (5. 12. 1951), keď predtým zatkli Jána Košara a Jána Mitrišina (1. 11. 1951). Údajne až v tomto čase sa ŠtB rozhodla vystupovať ako oblastné vedenie *Bielej légie* v Prešove, pričom napojenie na organizáciu prostredníctvom známeho hesla vykonal zástupca náčelníka KS-ŠtB v Prešove Pupa-la, pod krycím menom *Prokop*. Spolu s ním vedenie *Bielej légie* predstavovali aj orgánovia z Prahy Valter a Šimek. Cieľom tohto kroku malo byť vytvorenie vhodných podmienok pre zatknutie celej skupiny. Vyššie opísaná verzia bola poslednou, ktorou sa prípad *Bielej légie* v okrese Vranov po troch šetreniach definitívne uzavrel. Pointou tejto verzie bolo ukázať, že ŠtB *Bielu légiu* nevytvorila a ani ju k protištátnej činnosti neprovokovala. Výpovede bývalých orgánov ŠtB až na detaily podozrivo do seba zapadajú a stali sa východiskovým materiálom pre hodnotiace správy. V tom je však aj ich nedostatok, keďže takmer úplne obchádzajú výpovede druhej strany, občanov postihnutých realizáciou *Bielej légie*. Ich výpovede, aj keď v mnohom sa rozchádzajú (možno i preto, že neboli koordinované), poskytujú možnosť vnímať celú záležitosť aj v inej polohe.

Predovšetkým sporná je otázka vzniku organizácie. Podľa protokolárnych výpovedí Jána Sisáka, Jozefa Bednára, M. Mihoka st., Michala Janteka pred komisiou MV v roku 1959, ktorí v tom čase boli vo výkone trestu, mala byť *Biela légie* na vranovsku založená a riadená ŠtB v Prešove. Rozpor s ich výpoveďou z roku 1952 vysvetľovali tým, že boli k vykonštruovanej výpovedi prinútení fyzickým násilím. Aj Michal Mihok mal byť podľa vyjadrenia jeho brata Andreja Mihoka k priznaniu prinútený. Ako hlavných svedkov proti Mihokovi vyšetrovatelia použili členov *Bielej légie*, ktorých buď už predtým (Ján Košár) alebo počas vyšetrovania (Ján Sisák) zaviazali ku spolupráci. Obaja sa potom počas trojmesačného vyšetrovania na Ruzyni učili svoju výpoveď naspamäť.

O deväť rokov neskôr, v novom politickom „oteplení“, napísali postihnutí občania obcí Čaklov, Cabov, Juskova Voľa a Banské list ÚV KSČ v Prahe, v ktorom tvrdia, že organizáciu *Bielej légie* na vranovsku založili orgánovia ŠtB M. Benček, Dovina a Volčko. Títo mali prostredníctvom svojich konfidentov organizovať tajné schôdze a provokovať ich k protištátnej čin-

nosti. Sľubovali, že príde prevrat a žiadali aby do družstiev nevstupovali. Dôležité je, že túto verziu vzniku Mihokovej organizácie potvrdil aj kpt. Ján Mati v reagenii na následné vyšetrovanie tohoto obvinenia. Vo svojom liste OO-VB v Prešove z 18. apríla 1968 potvrdil, že podnet k založeniu Mihokovej organizácie dal v tom čase okresný náčelník ŠtB vo Vranove Jozef Behún a náčelník II. odboru KS-ŠtB v Prešove Martin Benček. O svojich zámeroch informovali MNB v Prahe, a to so súhlasom náčelníka KS-ŠtB Michala Sadloňa. Z Prahy potom prišli Matoušek a Novák, ktorí vykonali ďalšie opatrenia. Veliteľom provokačnej akcie bol určený Sadloňov zástupca Pupala. Z tohoto dôvodu sa Pupala aj so Žilkom, povolaným z Bratislavy, obliekali do anglických uniforiem. Kpt. Mati ďalej píše, že v čase realizácie *Bielej légie* došlo ku konfliktu medzi Matoušekom a Sadloňom, čo viedlo k vyradeniu Sadloňa z „hry“. Riadiacim orgánom celej akcie sa stal Matoušek v Prahe a M. Benček v Prešove.

Nové vyšetrovanie prípadu *Bielej légie* na vranovsku, ktoré trvalo až do konca roku 1969, takto opäť naznačovalo na možnosť vytvorenia *Bielej légie* ŠtB. Jozef Bednár počas vyšetrovania dňa 7. januára 1969 vypovedal, že M. Mihok, ml. ho osobne informoval o tom, že organizáciu riadi ŠtB v Prešove, kde chodí za istým orgánom po inštrukcie. Údajne i V. Hanzal (alias *Homér*) prejavil záujem podať širšiu výpoveď, pokiaľ bude MV zbavený mlčanlivosti.

Boli tu však i ďalšie skutočnosti ktoré spochybňujú oficiálnu verziu. Možnosti Mihoka realizovať protištátnu činnosť by boli značne obmedzené, pokiaľ by nedostal pomoc od ŠtB. Z vyhodnotenia činnosti spolupracovníkov ŠtB v prípade *Biela légia* sa dozvedáme, že ŠtB prostredníctvom svojho agenta *Homéra* poskytla Mihokovi písací stroj, ktorý slúžil na prepisovanie archívu organizácie, výhražných dopisov, protištátnych letákov a obežníkov *Bielej légie*. Otázne je, kto umožnil letáky cyklostylom rozmnožovať. Zjavne nepravdivé je i tvrdenie, že ŠtB agentúrne prenikla do organizácie až po vykonaní teroristických činov a nemohli im preto zabrániť. Podľa toho istého zdroja mal agent *Homér* informovať riadiaceho orgána o tom, že člen *Bielej légie* Mádej má za úlohu od Mihoka vyhodit dynamitom horáreň Jablonského. Musel preto byť v organizácii už pred 22. júnom 1951, kedy bol tento čin vykonaný. Jeho úlohou nebolo len preniknúť do vedenia organizácie, ale provokovať činnosť organizácie k rozsiahlej protištátnej činnosti. Na str. 71 hodnotenia činnosti *Homéra* sa uvádza, že agent pod hrozbou svojho odchodu z organizácie a návratu k *Slobodnej Európe*, nútil Mihoka k rozsiahlejšej protištátnej činnosti. Bezprostredným dôsledkom bolo zapálenie stohu slamy v JRD Sol.

V materiáloch hodnotiacich činnosť *Homéra* sa ďalej uvádza, že tento informoval Behúna o odchode J. Mihoka do NSR na štvordňový kurz *Bielej légie* v septembri 1951. Kde Mihok v skutočnosti bol, nie je známe. Bol na „školení“ u ŠtB? Podotýkame, že i neskoršie Mihokove zmiznutie, keď bol 5. 12. 1951 tajne zatknutý, vysvetľovala ŠtB členom *Bielej légie* tak, že Mihok bol vyslaný na preškolovací kurz. *Homér* o zatknutí Mihoka nevedel. Možné prepojenie J. Mihoka na ŠtB v Prešove naznačuje i ďalšia skutočnosť. Dňa 25. 11. 1951 došlo k ostrej výmene politických názorov medzi J. Mihokom a Jánom Baníkom z Čaklova. Keď Baník odchádzal, použil Mihok pušku a 7 krát za ním vystrelil. Druhého dňa vyslal Mihok svoju milenkú Máriu Dzurišovú do Prešova aby tam prípad so strelbou nahlásila a priniesla ďalšie inštrukcie. Koho mala informovať, keď Zborová rada neexistovala, ak nie ŠtB? Natíska sa podozrenie, že ŠtB hrala dvojíťu hru. Jednu s J. Mihokom a druhú s agentami nasadenými do *Bielej légie*. Obidve strany potrebovala - prvú preto aby mala čo zatýkať a druhú aby mohla vykázať spôsob odhalenia a realizácie celej organizácie.

Podotýkame, že pre naše úvahy nemáme priame dôkazy. Avšak uvedené skutočnosti, zvlášť v oblasti evidentného provokovania Mihokovej *Bielej légie* k protištátnej činnosti, vrhajú tieň pochybností na celkový výsledok vyšetrovacích komisií. Posledné vyšetrovanie Inšpekcie MV, ktoré viedol mjr. Michal Mati, skončilo s rovnakým výsledkom ako predchádzajúce. V novembri 1969 zaslal list kpt. J. Matimu, v ktorom konštatuje, že výsledky šetrenia jeho obvinenia nepotvrdili. Zaujímavé je, že záverečná správa mjr. Matiho sa v archívoch nachádza v dvoch textovo zhodných vyhotoveniach, avšak s rozdielnym výsledkom šetrenia.

Realizácia Mihokovej *Bielej légie* prebehla v troch etapách. Najprv bol tajne zatknutý M. Mihok v byte Dzurišovcov. Potom v januári 1952 boli zatknutí jednotliví vedúci skupín. Orgánovia ŠtB ktorí vystupovali ako oblasťné vedenie *Bielej légie* v Prešove, zvolali vedúcich skupín na schôdzku. Počas ich prevozu dvoma motorovými vozidlami boli zatknutí pred obcou Čierne. V tú istú noc prebehla tretia etapa zatýkania nižších funkcionárov a aktívnych členov *Bielej légie*. Z celkového počtu 66 členov bolo zatknutých 29 osôb, ktorí boli obvinení z velezrady a súdení Krajským súdom v Prešove. Uložené tresty sa pohybovali v rozpätí od 3 do 23 rokov. Michal Mihok ml. bol súdený so skupinou Hadač a spol., zrejme preto aby mu bolo možné podobne ako J. Rešetkovi, Fr. Bodnárovi a B. Grúberovi uložiť trest najvyšší – trest smrti.

Rok pod Javorím (Tradičné zvyky, obyčaje počas roka v obciach Dolný a Horný Tisovník v nedávnej minulosti)

PAVOL MARTULIAK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Sme každodennými nemými svedkami smutnej reality, ako sa tradičné bohatstvo hmotnej či duchovnej kultúry z historických sídel obyvateľstva jednotlivých kútov Slovenska, ktoré nám počas uplynulých stáročí vybudovali a zanechali naši predkovia, definitívne vytráca do nenávratna. Túto skutočnosť som postrehol ešte ako mladý študent vo vtedy, pokiaľ ide o vzťah k civilizačnému vplyvu okolitého sveta, tak povediac ešte *panenskom* prostredí. Pokúsil som sa bližšie poznať a pritom i písomne podchytiť podstatné prvky pestrého kultúrneho dedičstva, pretrvávajúceho približne do polovice 20. storočia v rodnej obci Dolný Tisovník a sčasti aj a v susednom Hornom Tisovníku. Opieral som sa jednak o vlastné poznanie a zážitky z dejov či javov, ktorých som bol svedkom ešte v detskom veku a potom tiež o vyprávania starších, ktorí prispeli k obohateniu môjho poznania. S odstupom takmer polstoročia sa k týmto zápisom rád vraciam v nasledujúcom príspevku a dopĺňam ich o záznamy z kroník uvedených obcí.

Obidve dedinky, Dolný i Horný Tisovník ležia učupené v hornej časti malebného údolia rovnomennej riečky Tisovník, prameniacej priamo pod vrchom Javorie (1044m), od ktorého je odvodené pomenovanie pre celé obklopujúce pohorie. Názov obcí pochádza od vzácneho, v minulosti hodne sa vyskytujúceho tisového porastu. Počet miestneho obyvateľstva rapídne klesá, jednak prirodzeným úbytkom a tiež sťahovaním. Najmä Dolný Tisovník je dnes už takmer ľudoprázdny.

Štúdia má etnografický charakter. Jej cieľom je podať stručný obraz o jednotlivých dejoch z oblasti duchovnej kultúry tak, ako sa pravidelne opakovali v uvedených dedinkách počas jedného roka ešte začiatkom dvadsiateho storočia. Pritom málokto z týchto zvykov stihol prežiť polovicu uplynulého storočia.

Na Nový rok o slepičí krok! Známe porekadlo, ktoré sa u obyvateľov Tisovníckej doliny v čase **Nového roka**, bežne ozývalo. Malo to pochopiteľne súvislosť s predlžujúcim sa denným svetom a začiatkom letného slnovratu.

Príchod Nového roka v *tisovských dedinách* býval spravidla ohlasovaný polnočným zvončením, keď sa končil Silvester a vedno s nim i Starý rok. Po slávnostnom zvonení ozval sa zo zvonice hlasný spev zvonára, prípadne i ďalších spevákov. Vo väčšej z obcí, v Hornom Tisovníku majú svoje kostoly príslušníci rímskokatolíckej i evanjelickej konfesie. Dominujúcou konfesiou obyvateľov je evanjelická a. v., preto pri uvedenom speve teda zaznelo pár prvých sloh známej nábožnej novoročnej piesne, známej u obidvoch konfesií, ktorá sa spievala ešte u evanjelikov donedávna v *bibličtine*:

Rok nový zase k nám prišiel, v nemž má býti každý vesel.

Radujme se, veselme se v tomto Novém roce.

Po zaspievaní piesne nastal nočný kľud. Keď svitlo ráno, ľudia sa, okrem nakŕmenia hospodárskych zvierat a hydiny, nepúšťali do žiadnych prác, pretože išlo o jeden z najväčších sviatkov v roku. Nastali vinšovačky k Novému roku. Z radov dospelých sa vybrali vinšovať šťastný Nový rok len príslušníci mužského pohlavia, dospelí i chlapi a to hlavne k najbližším príbuzným, či blízkym susedom. Keď vstúpil do domu muž, zdvorilo ho privítali, pretože to považovali za skutok, že prišiel *s ocelou*.

K najčastejším želaniam patrila napr. veršík:

Vinšujem vám na poli hojnosť! V dome pokoj a svornosť!

Do Noveho roku veľa zdravia a hojnô božskô požehnaní!

To vám všetkým vinšujem!

V rodinách, kde žili mladšie manželské páry, bolo neraz počuť aj *žartovnejšie vinše*, napr.:

Vinšujem vám Nový rok, aby vám vypadov z peci bok,

a z kozuba rúra, aby vám gazdiná ostala hrubá!

Zo strany domáceho gazdu či gazdinej ako obvyklá odpoveď na takéto vinšovačky spravidla znela: *Nak Pán Boh uslyší.*

Domáci, najmä gazdiné, nerady videli, keď do domu na Nový rok ako prvá, vstúpila žena. Znamenalo to zlú predzvesť, či prínos *kopy* nešťastia v dome počas celého roka, u gazdinej to vzbudzovalo obavy, že sa jej v roku bude rozbíjať riad, prípadne vzniknú ďalšie škody. Zato medzi častými vinšovníkmi nechýbali deti so svojimi novoročnými veršíkmi, text ktorých, okrem detských veršovačiek, často preberali od dospelých. Dostávalo sa im pritom odmeny vo forme koláča, orechov, jabĺčka, prípadne, najmä od príbuzných, aj peniažteka. U dospelých *vinšovníkov* sa to obyčajne obišlo pri poháriku, alebo nejakom tom koláčiku.

Potom sa už ľudia v príslušnom čase vybrali privítať Nový rok do svojich kostolov na slávnostné bohoslužby. Z kostola sa gazdovia usilovali čonajskôr prísť domov a to kvôli *včasnému ukončeniu žatvy*. Najmä v Dolnom Tisovníku pretrvávala tradícia, že ktorý gazda na Nový rok príde s rodinou domov z kostola ako posledný, ten potom v roku tiež len ako posledný ukončí žatvu obilia.

Na Tri krále o skok dále! Porekadlo, ktoré symbolizovalo ďalší mierny posun v letnom slnovrate v deň cirkevného sviatku *Troch kráľov*, u evanjelikov oficiálne nazývaného ako *Zjavenie Krista Pána mudrcom*. V tento deň začalo aj v Tisovníkoch, v slovenskom prostredí všeobecne známe *chodenie troch kráľov s betlehemom*. Išlo o štyroch mládencov (spravidla z Horného Tisovníka, niekedy i ďalších okolitých obcí), nesúcich *betlehem*. Z toho traja, predstavujúci povestných *troch kráľov* (v kraji niesli pomenovanie *bača, Fedor, Stacho*), boli odetí v bielom, prepásaní a na hlavách mali pomaľované koruny, zhotovené z tvrdého papiera. Štvrtý mládenec, nazývaný *GUBO*, bol odetý v *gube*, spravidla dlhej prevrátenej ovčej bunde, tvár natretú na čierne a na hlavu mal baranicu. Všetci mali v rukách hrkajúce kyjaky. Hrkali im do taktu pri vlastnom tradičnom, najmä na strednom Slovensku všeobecne známom *trojkráľovskom* programe, ktorý predvádzali rad radom pri vstupe do domu jednotlivých hospodárov.

Na záver zaželali hospodári i celej jeho rodine veselé prežitie sviatku Troch kráľov a veľa šťastia, zdravia v Novom roku. Za to sa im dostalo od gazdu nielen poďakovania, ale aj po sklienke *hriateho* či iného *elixíru*, od gazdinej prípadne niečo menšie *pod zub*. Zároveň dostali *do cesty* nevelikú *výslužku*, spravidla klobásku a nejaký ten grošík k tomu. Poďakovali sa a už potom pokračovali smerom k ďalšiemu domu, pokým neobišli celú dedinu.

V čase *Troch kráľov* začalo sa súčasne obdobie svadiieb či ľudových zábav, nazývané ako *FAŠANG* ktoré pokračovalo až do nástupu pôstneho času, do *suchej stredy* a vyvrcholilo v čase predpôstnej nedele, *NA FAŠANGE*.

Ďalším *polosviatočným* dňom býval dvadsiatypiaty január, v kresťanskom kalendári známy ako *Obrátenie Pavla*. V tento deň hospodári, ani gazdinky, nerobili žiadne väčšie práce, okrem bežných každodenných robôt okolo hospodárstva. *Obrátenie Pavla* bolo zároveň považované za deň, kedy sa aj *zima obracia*, t. j. za polovicu zimného obdobia. Gazdiné zvykli v tento deň piecť *pavlovníke*, t. j. posúchy, pečené v peci, mohli byť obyčajné alebo s tvarohovou, prípadne bryndzovou polevou. Pred konzumáciou do jedného z *pavlovníkov* gazdiná zvykla (nevedno z akých dôvodov) tradične zapichnúť husacie pierko.

Pretože Pavlovia považovali tento deň za svoj sviatok, muži, hlavne mládenci sa potom vo večerných hodinách, spravidla v miestnej krčme, venovali oslavám, či *odmieňaniu* jestvujúcich Pavlov.

Zo staroslovanských, ešte predkresťanských čias, pochádza ľudový názov sviatku *HROMNICE*, ktorý pripadá na deň 2. februára. Tento je známy z cirkevných kalendárov tiež ako

deň *Očisťovania panny Márie* alebo *Predstavenie Pána Ježiša*. V prostredí obidvoch obcí bol ďalším z *polosviatkov*.

Vo vzťahu k postupujúcemu letnému slnovratu sa medzi ľuďmi pertraktovalo známe porekadlo, *Na hromnice o hodinu více!* Vzhľadom na to, že zima, za vrchol ktorej sa medzi ľuďom považoval deň Obrátenie Pavla, už spravidla v ďalších februárových týždňoch postupne začala strácať na intenzite, bolo v kraji známe porekadlo: *Na hromnice koniec sanice!* Pokým sneh trval, bolo to treba využiť. V tento všeobecne v regióne polosviatočný deň, vytiahli sánky nielen deti a mládež. Aj gazdovia, najmä tí, ktorí mali konský záprah, zapriahli kone do saní a išli sa s rodinou previezť. Sánkovačiek a to s čonajdlhšou traťou, sa tradične rady zúčastňovali aj gazdiné. To vraj preto, *aby im narástli dlhé konope*. Kvôli takejto dobrej úrode konopí gazdiné zároveň navyše tradične na Hromnice pripravovali ako hlavné jedlo dlhé rezance, spravidla pripravené s makom, pričom v niektorých rodinách tiež s bryndzou, poredšie s tvarohom.

K Hromniciam sa viazala ešte jedna ľudová pranostika. V prípade, že v tento deň nastal vonku odmäk, ľudia predpokladali, že sa čoskoro vráti ešte tuhá zima. Vyjadrovali to výrokom: *Ak pustia hromnice, obúvaj onice!*

Dňa **3. februára, na Blažēja**, bolo zvykom, že väčší žiaci chodili po domoch rodičov školopovinných detí. Po pozdrave a zaspievaní pripravenej pesničky v dome príslušného hospodára im nadelili **koledu pre učiteľa**. Okrem tradične stanovených *príspevkov* záležalo na majetnosti, ale pravda i ochote hospodára, čo ešte k predísanej *koledu* navyše sám pridal. Takéto **koledovanie** pre učiteľa žiaci potom ešte zopakovali aj 12. marca, **na Gregora**.

Zvláštne miesto mal v povere ľudu deň **24. február**, kedy je v kalendári meno **Matej**. Tomuto dňu a menu ľudia pripisovali nešťastie a neúspech. Na Mateja sa preto zo strachu pred nehodou či neúspechom nepúšťali ani do väčších a vážnejších prác. Aj domáce zviera, ktoré sa uliahlo na Mateja, už vopred tradične považovali za *nepodarok*. Dokonca niektoré gazdinky aj vajce, znesené husou na Mateja, nepodkladali pod hus s ostatnými na vysedenie vzhľadom na tradičnú poveru, že sa z neho i tak *ništ poriadno nevyľiahne*.

Tak, ako k Hromniciam i k Matejovi sa viazala medzi ľuďmi podobná pranostika: *Matej lady láme, narobí ich ak ich nenájde*.

Fašange sa, bláznime sa! Ohlasovali spravidla mládenci po dedine v predpôstu nedeľu podvečer, kedy zároveň dávali širokej verejnosti na vedomie, že sa začína tradičná zábava, nazývaná ako *fašangová bursa*. V tento deň sa v domácnostiach varili a konzumovali spravidla bravčové údené rebrá, uvarené v kapuste. Zároveň gazdiné takmer z dom-do domu vyprážali chutné *pampúšky* (známejšie po názvom *šišky*). Mládež, tzv. *bursovníci* sa potom, počnúc nedeľným večerom, pri muzike veselo zbávali až do skorých ranných hodín. Rady zabávajúcich sa bursovníkov pritom často s obľubou rozširovali aj chlapi, ale i ženy vyšších vekových kategórií. Aj nasledujúci deň bol vlastne sviatkom.

Ráno vo *Fašangový pondelok*, po kratšom spánku (niektorým možno naň ani nezvýšilo času), sa časť mláďencov prestrojila a upravila za rôzne čudné maškary, nasadiac si tradičné masky. Niektorí si začernili obličaj. Časť chlapcov bola prestrojená za strašidelné zvieratá, za staré ženy, prespanky alebo cigánky. Ďalšia časť chlapcov držala v rukách drevené *šable*, s ktorými potom predvádzali po domoch *šablový tanec*. Jeden z mláďencov mal pripravený poriadny ražeň. Pridali sa k nim aj dievčatá. Pridali sa aj tiež muzikantov, alebo aspoň gajdoš. Tak sa potom táto veselá *bursovnícka družina*, vystrájjajúc rôzne žartovné kúsiky, so spevom, výskotom, *hudobným doprovodom*, vydala na *pochod* dedinou.

Každý dom bol pre nich zástavkou, počas ktorej predviedli svoj pestrý veselý program. Začalo to obyčajne známou piesňou za sprievodu muziky:

-*Fašange, Fašange, fašangovie časy.*

Jedni pijú, druhí jedia za stolom klbásky.-

-*My chudáci, neboráci nemáme čo jesti.*

Mysíme sa po dedine z dom do domu pliesti.-

-Fašange, Fašange, Veľká noc ide.

Kto nemá kožucha zima mu bude.-

-Ja nemám, ja nemám, len sa tak trasiem.

Dajte mi slaninku, nak sa vypasiem.-

Občas k piesni pribudla aj tradičná *fašangová rečňováčka*:

- A tam hore na povale sedí kocúr na slanine.

- Chojte že ho dlou zohnati a mne kúsok odrezati.

- Režte, režte, len sa neporežte.

- Ak sa máte porezati, pôjdem si sám odrezati.

- Odrežem si ako zvon. S Pánom Bohom idem von!

Na to im gazda, alebo gazdiná obyčajne odvetili:

Dáme vám slaninku, ale nám aj voľačo zatancujte, ak viete.

Na to sa pustili do tanca mládenci so *šablami* a začali svoj tanec *pod šable*, za sprievodu spevu s muzikou, obyčajne s piesňou na ten istý *fašangový* nápev:

- Pod šable, pod šable, ej pod šabličke,

tancujú, tancujú naše nožičke.-

- Vo kozy, vo kozy, vo baranie rožke!

Ni takie, ni takie, ako naše nôžke.

Zároveň *bursovníci* predvádzali či vystrájali pred domom rozličné svoje zábavné, žartovné a vtípné *komédie*. Nakoniec ich gazda *pouctil* pohárikom. Gazdiná ich ponúkla spravidla *fašangovými pampúškami* alebo inou dobrotkou. Nakoniec nastokla mládencovi s ražňom naň kus slaniny. Obvykle k tomu pridala aj klobásku, prípadne vajíčka. Košík s vajíčkami nosila zas na to vybratá dievčina.

Veselá chasa sa úctivo poďakovala, poberajúc sa k ďalšiemu domu. Tam nasledoval podobný program, ktorý sa obvykle začal žartovným veršíkom, ktorý mal povzbudiť ďalšieho hospodára k štedrosti:

- Tuto nám nedali, tuto nám dajú.

Tu brava zabili, tu rebrá majú.-

Takto *bursovníci* pokračovali veselo ďalej, pokým neobišli celú dedinu. Hádám bolo aj ich šťastím, či *vykúpením*, že ani jedna z týchto našich dvoch dedín nemala príliš veľký počet domov. Po skončení takejto veselej *obchôdzky* sa mládenci išli potom domov odstrojiť, trochu sa *zotaviť po náročnom výkone* a pripraviť sa na ďalšie pokračovanie v *bursovaní*. Dievčatá zatiaľ z nazbieraných *materiálnych príspevkov* bursovníkov pripravili dobrú hostinu.

Keď sa potom v pondelok podvečer vo vybratom dome mládež opäť stretla a prišli aj muzikanti, *bursa* mohla ďalej pokračovať. Potom ešte veselo prebiehala, s prípadnými menšími prestávkami, aj v utorok a to až do polnoci. O polnoci, s nástupom *suchej stredy*, bursu a celý *fašang* definitívne ukončil príchod pôstneho času. V polnočnom čase z utorka na stredu vyvolený *richtár bursovníkov* bursu vyhlásil za ukončenú. Nezaobišlo sa to bez ďalšieho tradičného žartovného aktu, *pochovávanía barboly* (pochovávanie basy). Po tomto poslednom, z radu *fašiangových* zábavných aktov basa i ostatné hudobné nástroje muzikantov, sa dočkali svojho *zaslúženého dočasného odpočinku*. Trval až do príchodu Veľkej noci, pretože počas obdobia nasledujúcich šiestich týždňov kresťanského pôstu boli verejná muzika a tanec všeobecne zakázané.

Obdobie kresťanského štyridsaťdňového *Veľkého pôstu* platí pre obidve hlavné konfesie na Slovensku, katolíckej i evanjelickej, aj keď s rozdielnym vnútorným poňatím a všeobecným prístupom k pôstu. Otvára ho streda, u rímskokatolíkov známa ako *Popolec*, či *Popolcová streda*. V prostredí Horného i Dolného Tisovníka bolo pre tento deň oddávna zaužívané pomenovanie ako *suchá streda*. Znamenalo to, že sa v tento deň aj u evanjelikov konzumovali len tzv. *suché jedlá*, t. j. s vylúčením mastnej a mäsitej stravy. Pre gazdiné platil v tento deň nepísaný zákaz šitia, či akéhokoľvek narábania s ihlou. Panovala tradičná povera, že v prípade pichnutia sa ihlou pri šití počas *suchej stredy*, trebárz do prsta, by tento prst *zaručene čoskoro vyschol*. Preto ženičky

všeobecne tento tradičný príkaz poslušne rešpektovali a šitie či ihlu počas suchej stredy radšej do rúk nebrali.

Počas *pôstneho obdobia* sa hádam najviac vymkýňal kresťanskému koloritu tradičný zvyk *vynášanie KYSELA*, ktorý bol zaužívaný hlavne v Dolnom Tisovníku. Je to vlastne obdoba Moreny, známej vo väčšine regiónov Slovenska. Bájny objekt *KYSEL*, slovo staroslovanského pôvodu, mal pôvodne zrejme ženský rod a symbolizoval *kyslotu, zlobu, záhubu*, či smrť, spojenú s tvrdým, neľútostným zimným obdobím, ktorú bolo treba z dediny a jej chotára odstrániť a tak uvoľniť cestu prichádzajúcej jari a s ňou i životu. Napovedá tomu aj skutočnosť, že túto figúru obliekali do ženského a nie mužského odevu. Korene tohto zvyku pritom určite siahajú ešte do staroslovanského, predkresťanského obdobia. Svedectvom je najmä vzácna starobylá melódia, ktorá sa pertraktovala zásadne len pri speve textu piesní počas uvedenej akcie, *vynášanie Kysel'a*. Svedčí o tom aj text piesne, ktorá sa spievala na starú, priam archaickú melódiu, spievanú tradične len pri tomto obrade:

/:Tavo Kysel', tavo, na vysokô bralo!:/

/:Tavo kyselina, dnuka šodrovina.:/ (tavo = von, hore, šodrovina= masť, symbol hojnosti.

Pozn. P. M.)

Možno si aj termín *vynášania* objektu *Kysel'*, symbolizujúceho smrť starí Slovania po prijatí kresťanstva, stanovili na piatu pôstnu nedeľu, (t. j. dva týždne pred Veľkou nocou) v kresťanskom kalendári nazývanú ako *Smrtná*.

V tento deň, v čase pred poludním, stretli sa dievčatá na dohovorenom mieste u jednej z nich – spravidla to bol dvor alebo humno. Začalo sa *obliekanie* *Kysel'a*. Vzali na tento účel poriadne veľkú pripravenú *babu* (slamený strešný pokrývací dielec). Obalením jej hornej časti do bieleho plátna vytvorili *hlavu*, na ktorú namaľovali oči, nos a ústa. Pri niektorých *technických úkonoch* mohli asistovať aj mládenci. Prekrižením palice cez *babu* tesne pod *hlavou*, ktorú pevne priviazali, vytvorili ruky. *Základná konštrukcia modelu* *Kysel'a* tým bola hotová. Dievčence začali s vlastným obliekaním do pripraveného dievčenského kroja. Keď bol *Kysel'* oblečený, mládenci ho pevne nastokli na dostatočne pevnú drevenú palicu, dlhú cca 1 siahu (2,4 m). Pre chlapcov tým vlastne aktivita, až do záverečnej fázy obradu, *chytania Kysel'a*, skončila. Vlastný obrad – *vynášania Kysel'a*, ktorý bol už len záležitosťou dievčat, sa teraz mohol započat'.

Jedno z dievčat uchopilo *Kysel'a* do rúk, ostatné ju obstali do polkruhu a začal sa spev známej piesne: *Tavo Kysel', tavo, na vysokô bralo...*

Potom sa sprievod dievčat, oblečených v slávnostnom kroji, pohol zo dvora a za pokračujúceho spevu začala sa *obchôdzka s Kysel'om po chotári*. Dievčatá sa usilovali obísť čo najväčší úsek chotára, spravidla jeho nižšie položené, úrodnejšie či rovinatejšie časti. Riadili sa tradičnou poverou, že tá časť chotára, ktorú *obíde Kysel'*, bude v lete uchránená od krupobitia. Preto takáto *obchôdzka* po rozmokrenom poli, často ešte spolovice pokrytom topiacim sa snehom, bola značne náročná a trvala aj dve-tri hodiny. Počas tejto *spevavej cesty* stihli dievčatá vyspievať najrozličnejšie pesničky. Najčastejšie pritom používali uvedenú melódiu, prislúchajúcu vlastnému obradu. Beda bolo dievčine, ktorá sa tohto *kysel'ovského pochodu* nezúčastnila. S určitosťou sa *mohla spoľahnúť*, že ju ostatné dievčatá svojou *skladateľskou textovou tvorbou* v piesňach poriadne oklebetia. Vždy sa spravidla našla *priateľka* onej dievčiny, ktorá jej obsah takejto klebetiacej piesne napokon zreferovala. Obvykle z toho potom v dievčenskom kruhu povstali nemalé hádky.

Keď dievčatá s *Kysel'om opísali* svojim putovaním tradičný okruh, prišli k rieke poniže dediny. Začala sa posledná časť celej akcie, fáza *vyzliekania Kysel'a* a jeho *zadusenia* vo vode. *Kysel'a* dievčatá zložili, vytiahli z neho nosnú žrd' a začali ho vyzliekať. Prítomní mládenci im pri tom prekážali, vystrájajúc rôzne šantivé kúsky a žarty. Napokon vyzlečený model *Kysel'a* hodili do rieky a celá akcia sa skončila. Dedina bola *očistená, zachránená od smrti či nerestí* a mohla tak spokojne privítať nadchádzajúcu jar. Aj napriek jestvujúcemu pôstu a čiastočným protestom rodičov si občas mládež na záver takejto akcie predsa len neodpustila menšiu zábavu, spravidla za hudobného doprovodu miestneho gajdoša.

Po takmer šesťtyždňovom pôstnom období blížil sa čas Veľkej noci. Predzvest'ou jeho príchodu sa stalo v obidvoch obciach známe *zaviazanie zvonov* an Zelený štvrtok. Zvony sa potom odmlčali – u katolíkov do *bielej soboty* večera a u evanjelikov až do Veľkonočnej nedele. Veľký piatok, ktorý je, ako deň umučenia Ježiša Krista, považovaný najmä u evanjelikov za najväčší sviatok roka, bol stále dňom pracovného kl'udu. V tento deň sa zachovával prístny pôst aj v evanjelických rodinách. Okrem účasti na spovedi či bohoslužbách, ktorých sa v tento deň zúčastňoval takmer každý veriaci, ak mu to dovoľoval zdravotný stav, sa nekonali žiadne práce, okrem úkonov nevyhnutných pri hospodárstve. Jedinou *pracovnou* výnimkou bola príprava, či *písanie veľkonočných vajičok*, ktorú činnosť vykonávali dievčatá, pod dohľadom matiek, alebo starých matiek, spravidla v odpoľudňajšom čase. K tomu slúžila tradične zaužívaná technika.

Uvarené, vychladené kuracie vajička, s vysušenou škrapinou, sa zdobili, *písali*, väčšinou *voskovou technikou*. Slúžila k tomu tzv. *letačka*. Išlo o tenšiu drevenú paličku, dlhú asi 10-12 cm. Na jej konci bol do vyvrtanej dierky, alebo do rozštetu, zasunutý tenší dutý odrezok husieho pierka, dlhý asi do dvoch cm. Ten sa namáčal do roztopeného horúceho vosku, nanášaním ktorého sa *písali* vajička. Takto vyzdobené prekrásnymi, väčšinou zaužívanými tradičnými vzormi, ich potom s opatrnosťou namočili a nechali *postáť* do pripraveného farebného vodného roztoku. Roztok sa pripravoval vyvarením cibulových šupiek, často až dva druhy. Jednak sa vyvárali šupky z obyčajnej, žltej cibule alebo oddelene tiež aj z červenej. Stačilo na to 24 hodín, aby vajička v roztoku získali príslušnú okrovo žltú, iné zas červenú farbu. Voskom vykreslené vzory ostali pritom na vajičkách prekrásne biele. Takto vyzdobené vajička potom starostlivo uložili, aby nimi mohli dievčatá vo Veľkonočný pondelok obdarovať *oblievačov*. Ak dievčina očakávala medzi oblievačmi svojho milého, prípadne citel'a, pripravila pre neho ešte osobitne *písané* vajičko, na ktorom stálo napr.:

Toto vajičko – moje srdiečko. Koho ja milujem, tomu ho darujem!

Biela sobota pred Veľkou nocou prebiehala spravidla potom pri bežných prácach. Muži sa venovali nejakej tej robote okolo domu, prípadne *domáckemu remeslu*. Ženy zas pečeniu veľkonočných koláčov.

Na Veľkonočnú nedeľu sa pri rodinnom obede rozkrájalo vajce, z ktorého jedol potom každý rodinný príslušník, aby sa rodina, ako *jedno vajce*, o rok znovu stretla pri spoločnom stole. Po obede vzal gazda do kapsy taktiež jedno uvarené vajce a tiež bochníček chleba, spravidla tzv. *poškrabok* (upečený z poškrabaného cesta, ktoré ešte ostalo na koryte po *vyváraní chleba* v čase pečenia). Vybral sa potom ponavštevovať polia, na ktorých mal zasiatú oziminu. Vajce i bochníček pokotúľal po každej obilím obsiatej parcele, *aby bola dobrá úroda*.

Veľkonočný alebo tzv. *oblievačkový* pondelok chlapci či mládenci už od skoreho rána začali oblievačku. Navštívili každý dom, kde bolo dievča. Menší chlapci chodili oblievať vodou hrnčekmi a to skôr jednotlivito, alebo v malých skupinkách. Každému chlapcovi sa dostalo za to *písané* vajičko, ku ktorému dievča alebo matka pridali často aj surové vajcia. Chlapec z bližšej rodiny dostal spravidla navyše aj *peniažtek*.

Starší chlapci, čo už mládenci, chodili väčšinou oblievať obyčajne spoločne, vo väčšej skupine. O tom, že vodou veľmi nešetřili, svedčila už sama skutočnosť, že na oblievanie používali vedrá. Najprv sa ušlo vody dievčine, ale *na sucho* neobišla spravidla ani matka. Beda bolo dievčaťu ak sa pred oblievačmi schovalo. Po jej najdení ju potom neminul kúpeľ priamo v potoku. Šibanie, známe z viacerých regiónov Slovenska, nebolo v kraji zvykom. Aj voňavka sa začala používať pri oblievaní až v 2. polovici 20. storočia.

Gazda, otec dievčaťu, odmenil kúpačov nejakým tým pohárikom. Dievčina, ktorá sa zatiaľ preobliekla, prípadne matka, im potom nadelili pripravené vajička. Tie *písané*, a tiež i surové. Kôš s vajičkami nosil osobitne na to určený mládenec, spravidla najmladší spomedzi nich. *Písané* vajička si mládenci rozdelili. V novších dobách surové vajička predali. *Výťažok* z nich zároveň použili na prípravu pohostenia v rámci zábavy, ktorú mládež začala potom v odpoľudňajších hodinách.

O sedem týždňov po Veľkej noci nasledujú Svätodušné sviatky, v ľudovej reči známe v kraji a nielen v tomto regióne, pod staroslovanským názvom **Turíce** alebo *turične sviatky*. Bývalo zvykom, že nie 1. mája, ale vždy v sobotu podvečer, deň pred Svätodušnou nedeľou sa tradične v obidvoch obciach začalo **sadenie májov**. Už v priebehu dňa mládenci, so súhlasom príslušného horára – strážcu lesa, za dohodnutú náhradu vyrúbali štíhle, vysoké smreký, podľa počtu dievčat a doviezli ich do dediny. Každéj dievčine sa pritom ušiel jeden z nich.

Po dopravení takéhoto *mája* pred dom dievčaťa mládenci z kmeňa najprv olúpali kôru, zašpicatili mu koniec, ktorý sa osádzal do zeme. Súčasne dievča ozdobil zelený vrcholc *mája* pestrými stuhami, prípadne šatkami. Takto pripravený máj potom bezpečne osadili do riadne vyhlúbenej jamy, koniec mu dobre utesnili kameňmi, zabezpečiac ho pred vyvrátením. Opakovalo sa to, pokým pri každom dome, v ktorom bývalo dievča, nestál *máj*, tento **symbol prichádzajúceho leta**.

O deň neskôr, v *Turičnu nedeľu* podvečer potom mládenci, so spevom a za sprievodu muziky, chodili od domu k domu, pred ktorým deň predtým sadili máje. Dievčina i rodičia sa za máj pekne poďakovali, mládenčov uhostili. Nezaobišlo sa to ani bez príslušnej finančnej odmeny, ktorá chlapcom v podstate slúžila na uhradenie vynaložených nákladov.

V sobotu pred Turícami si zároveň každá rodina zvykla *ozdobit'* strechy svojich domov **zelenými vetvičkami**, ulomenými z *liesky*. Zapichovali ich obyčajne do dolného okraja strechy domu. Podľa tradičnej povery mali tieto ratolesti, okrem svojej ozdobnej funkcie, chrániť dom aj pred úderom hromu a blesku.

Príchod, či vítanie leta aj v kraji pod Javorim odpradáva definitívne završoval 24. jún, deň Jána – Krstiteľa. Tajomstvami opradená **Svätojánska noc**, mala vraj vždy **čarovnú moc**. Zachovala sa povera, že v túto noc o polnoci na krátky čas rozkvitne papradie (v kraji nazývané ako *rebríňa*). A ten, kto dokáže takýto kvet odtrhnúť, otvorí sa mu každý zámok, na ktorý ho priloží. Že by sa to bolo niekomu podarilo, o tom, pravda, nikdy nebolo počuť.

V dedinkách na hornom konci Tisovnickej doliny sa tiež takmer až do polovice 20. storočia udržiaval tradičný zvyk, známy v mnohých kútoch Slovenska. Každým rokom, večer pred Svätojánskou nocou sa zakladali **svättojánske vatry**. Už odpoľudnia 23. júna nosili mládenci na najviditeľnejší vršok nad dedinou kopy raždia, z ktorého pripravili vatru. Zároveň k nej, okrem prichystaného raždia, spravidla pribudla ešte ďalšia kopa. Táto bola navŕšená zo starej slamenej krytiny, nepotrebných už slamených *báb*, inak už *odsúdených na likvidáciu*. Celá táto *horlavina* začala plniť svoj účel až po večernom zvonení, v čase, keď sa začalo stmievať.

Okolo pripravenej vatry sa poschádzali mládenci i dievčence z celej dediny. Jeden v kolektíve z *váženejších* mládenčov vatru zapálil. Aby sa lepšie rozohorela, a vydala čo najjasnejší plameň, viditeľný do široka-d'aleka, dopomohla k tomu slama z *rozpustených* slamených *báb*. Dievčatá obdeľač v polkruhu začali zborovo spievať, obyčajne pieseň:

*Ej, Ján, Ján, Ján, svätý Ján, svätý Ján, svätý Ján,
nakládov nám oheň sám, oheň sám, oheň sám.*

Skupina chlapcov im na to spravidla odpovedala spevom ďalšej slohy tejto piesne:

*Ej, na Jána, na Jána, na Jána, na Jána,
každá diouka pijana, pijana, pijana.*

Nie je známe, či to bolo *vd'aka* takémuto prívlastku, ale v speve ďalej pokračovali obyčajne už len samy dievčatá. Najprv to boli ešte tradičné, *zvykové* piesne, ako napr.:

/: A tam hore, na Javori javorový ohník horí. /:

Anička sa pri ňom hreje a Janík sa na ňu smeje.....

Potom začali spievať i piesne zo širšieho známeho repertoáru. Chlapci sa medzitým starali o oheň. Aby jasot vatry čo najviac *zviditeľnili* širokému okoliu a aby ho mohli vidieť prípadne aj v susednej obci, k tomu slúžili najmä slamené *baby*, ktoré zapálili a ich vyhadzovali čo najvyššie. Nechýbalo, pravda, ani preskakovanie ohňa. Chlapci tiež pri ohni tancovali, najmä *valaštinu* (odzemok) a vyvádžali ďalšie rozličné zábavné kúsky. Keď sa pritom mlad' trochu *potúžila ohnivým*,

pre túto príležitosť pripraveným *elixírom*, určite sa z tejto *ohňovej* zábavy stala i *ohnivá* zabávačka, ktorá potom pokračovala do neskorých nočných hodín. Napriek všetkej mládežníckej *bujarosti* či veselosti, ktorá ju sprevádzala, bola pritom zodpovedne zabezpečená ochrana pred prípadným rozšírením sa požiaru do prírody. Hoci je dnes výskyt požiaru z nedbanlivosti mladých, pri kladení vatier v prírode bežným javom, v súvislosti so *svätajánskymi vatrami* sa v minulosti v tisovníckom prostredí nikdy takáto príhoda nespomínala.¹

V druhej polovici kalendárneho roka sa, takmer až do adventného a potom vianočného času, neodohrávali pozoruhodnejšie tradičné zábavné, *rituálne*, či ďalšie akcie. Vynimku tvoril napr. len na záver žatvy organizovaný pod názvom *obžim*, *rukovačky* chlapcov alebo sviatok pastierov oviec - valachov 26. október, ako deň *demitrovania*.

V poslednú novembrovú nedeľu, nazývanú ako *prvá adventná* sa podľa kresťanského kalendára začína štvortýždňová doba *Adventua* s ňou nový cirkevný rok. K tejto dobe sa k naším dedinkám po Javorím opäť ešte viazali niektoré tradičné zvyky.

Posledný novembrový deň, na *Ondreja*, zvykli dievčatá obyčajne priniesť domov pár ulomených čerešňových vetvičiek. Tieto halúzky potom dievča zapichlo do vlhkej zeminy, nádobu s ktorou položilo do okna. Potom ich každé ráno *nalačno* polievalo vodou z úst. S blížiacimi sa vianočnými sviatkami dievčina a zrejme s ňou i rodina, s napätím očakávali, ako táto *čerešňová akcia* dopadne. Platila totižto povera, že takto ošetrovaná čerešňa na Vianoce rozkvitne len *poctivej panne*. Určite z takéhoto *pokusu* rodina málokedy zažila sklamanie a počas Vianoc sa mohla v izbe tešiť čerešňovému kvetu. Ako poznáme, čerešňový úlomok, keď má vlahu, teplo a denné svetlo, počas dobrých troch týždňov bežne dokáže zakvitnúť.

S príchodom blížiaceho sa dňa 6. december sa deti v novších dobách, tak ako všade inde, tešili na štedrého **Mikuláša**. Večer pred Mikulášom si vyčistili a pripravili topánky, v ktorých sa ráno zaručene našiel nejaká tá dobrotka od Mikuláša.

Starú tradíciu mali obyčajne spojené s 13. decembrom a menom **Lucia**. Už deň pred príchodom Lucie, vedno s ktorou môžu prísť do domu *nečisté sily*, ženy – pradleny odkladali praslice a vretená či kolovrátky. Platilo pravidlo, že nielen na Luciu ale ani večer predtým, ako *Lucka príklucká*, *priasť sa nemá*. V opačnom prípade vraj pošle Lucia takejto *neposlušnej* pradlene večer dolu komínom za kôš prázdnych vretien. Ak by ich potom do rána všetky nepriadla, určite by ju vraj zahubila. Nuž tak ženičky radšej neriskovali a už večer pred Luciou, ani v nasledujúci deň sa v dome nepriadlo. Venovali sa iným záležitostiam.

Bolo treba *stavänia* (dom s hospodárskym príslušenstvom), zabezpečiť proti *mrchavým a nečistým silám*. Na tento účel bol *najsilnejšou zbraňou cesnak*. Strúčikmi tohto *ochranného prostriedku* gazda urobil na každých vonkajších dverach krížik, vrátane maštale, ovčína, chlievov pre ošípané, a súčasne ich prežehnal. Tým sa mal zamedziť prístup dovnútra všetkému zlému a *nečistému*. Prekrojené cesnakové strúčiky, vsunuté do kúskov chleba, podal gazda aj hospodárskym zvieratám, aby ani k nim nemali *nečisté sily* a choroby prístup.

Ráno, v deň Lucie mali gazdinky veľkú radosť z toho, ak k nim do domu ako prvý prišiel muž. Verili totiž, že tak, ako aj na Nový rok, táto mužská návšteva doniesla *ocel'*. Takouto návštevou mali gazdiné *zaručene postarané o to*, že sa im do roka nebude rozbíjať kuchynský riad. Návštevníka preto ochotne a s vďačnosťou ponúkli pohárikom nejakej tej domácej tekutej špeciality.

Ženy ako prvé návštevníčky na Luciu v dome neradi videli, pretože prinášali *smolu*. Pri tom boli vítanejšími hosťami i chlapci v detskom veku, ktorí s takouto *ocelou* chodili *vinšovať* už od rána po domoch, hlavne ku príbuzným. *Účelu* takejto *návštevy* zodpovedal aj obsah *vinšovnej reči* chlapca. Napr.:

Cen-celi, bon-celi! Priniesol som Vám kus oceli.

¹ Naposledy bolo takéto *pálenie svätajánskej vatry* zaznamenané v Ddolnom Tisovníku pri stretnutí rodákov obce z rôznych končín v roku 1986.

Aby sa vám hrnce miske nehubili a sekere netupili a reťaze netrhali!

Odmenou za takéto *ocelovanie* boli obyčajne jabĺčka, orechy ale spravidla i nejaký ten grošík, ktorému sa chlapec zrejme najviac potešil.

V dávnejšej minulosti, údajne ešte tak do 1. svetovej vojny, sa na Luciu zároveň zvykli u-sadiť naprostred dediny, obecní pastieri dobytka, oviec a kôz či ošipáných (*kraviar, valach, gon-dáš*). Svoju prítomnosť na tradičnom mieste signalizovali zvukom trúby. Bola to dlhá drevená poľnica, zvaná tiež *trombita*. Miestni gazdovia, ktorým vykonávali pastierske služby, im na toto miesto prinášali *krumple* (zemiaky). Množstvo či obsah takejto *donášky krumplí* spravidla závisel od počtu pasených hospodárskych zvierat.

Deň pred vianočnými sviatkami, na meno Adama a Evy, sa nazýval ako *Pôstny deň*, pretože sa od rána až do objavenia prvej hviezdičky na oblohe, dodržiaval prísny pôst aj u evanjelikov. Gazdiné sa venovali hlavne pečeniu a vareniu. Gazdovia príprave zásob krmiva potrebného pre dobytok, aby potom cez sviatky nemali okolo toho pracnejšie úkony. Podvečer pred zvonením gazda ešte stihol v sade obviazať kmene ovocných stromkov slameným povrieslom. Deti či mládež sa venovali príprave či zdobeniu stromčeka. Zvyk pripravovať vianočný stromček sa začal údajne zavádzať až v období I. ČSR.

Po slávnostných podvečerných bohoslužbách v evanjelickom kostole bolo zvestované narodenie Ježiša Krista. Po večernom zvonení sa začalo vianočné obdobie, staršími nazývané staro-slovanským názvom *Kračún* alebo *kračúne sviatke*. V tento *dohviezdny večer* rodina mohla zasadnúť k slávnostne prestretému stolu. Pod čistým bielym obrusom nemala chýbať jemná vrstvička sena a tiež peniaze, ako *symbol hojnosti*, ktorá mala potom rodinu sprevádzať po celý rok. Po spoločnej modlitbe gazdiná dala každému za lyžičku medu, niekde aj s oblátkou. V niektorých rodinách bolo zvykom zo strany gazdinej urobiť domácim i sebe na čelo krížik prstom namáčaným do medu, *aby boli všetci počas roka dobrí, ako med*. Gazda zaželal celej rodine šťastlivé sviatky a dospelých vyzval na prípitok s pripraveným *hriatym* alebo, zriedkavejšie, vareným vínom. Večera sa začala.

Najprv sa podávali opekance, ktoré gazdiná upiekla v peci. U väčšiny rodín boli pripravené s makom a poliate maslom a medom. V niektorých rodinách sa konzumovali opekance s bryndzou. Potom nasledovala vianočná kapusta, varená s hribami a klobásou. Každému sa zároveň ušiel kus varenej klobásy.

Onedloho po večeri začali chodiť prví *koledníci*. Spravidla išlo o miestnych cigánov- Rómov, ktorí od jari do jesene vykonávali pastierske práce. Ženy spievali pripravené tradičné vianočné pesničky. Chlapi ich doprevádzali sláčikovými hudobnými nástrojmi. V každom dome po zaspievaní zaželali šťastné sviatky. Za takéto koledovanie dostali spravidla v každom dome opekance, ktoré si ukladali do vlastných pripravených nádob, oddelene makové či bryndzové. Zároveň dostali ešte vianočný posúch, *podymník*. Gazda ich pritom nezabudol ponúknuť sklienkou-dvoma *hriateho* alebo inej pálenky, z ktorej *neskonzumovanú* časť odlievali do pripravenej fľaše. Poďakovali sa a pokračovali v ďalšom dome.

Do domov, kde mali dievčinu, prišli potom ešte ďalší vinšovníci. Boli to mládenci, ktorí, spravidla aj s harmonikou chodili *po činikani*. Nevedno, či tento obrad dostal názov od vinšovania, sprevádzaného cenganím, alebo podľa verša, ktorým sa v dome do ktorého prišli, chlapani prihovorili. Popri cenganí pripraveným *liatovcom* a peknom vianočnom pozdrave, jeden z nich začal žartovný prihovor:

- *Cini, cini, či mi dáte, či ni*

tú starú pri tej kuchyni?

- *Ak ni starú, tak tú mladú, dám vám za ňu liter mádu.*

Na žartovnú otázku nasledovala zo strany domácich žartovná odpoveď. Mládencov zároveň privítali, uhostili. Po kratšom zdržaní sa v dome, spojeným so spevom či zvukmi harmoniky-sa mládenci onedlho odporúčali a pokračovali v *činikani* v dome ďalšieho dievčaťa.

Na 1. sviatok vianočný, *Na Božie narodenia*, už od včas rána chodili **polazovať** deti, spravidla školského veku. Obyčajne navštevovali domy príbuzných, recitujúc pripravené veršičky.

Mladší napr. začal:

*A ja malý žiačik spievam ako vtáčik.
Spievam ako vtáčik, pýtam si koláčik.
Koláčik mi dajte. Zbohom ostávajúte.*

Starší toho povedal spravidla už trochu viac. Napr.:

*Za dverma stojím. Boha sa bojím.
Pes do mňa vrčí, kapselka mi trčí.
Dajte že mi kus koláča, kus pagáča,
nak sa mi moja kapselka natláča.
Vinšujem vám šťastlivie sviatke!*

Keď prišlo do domu *polazovať* dievča, bolo počuť napr. veršič, v ktorom často neostalo už len pri koláčiku:

*A ja malá panna vítam Krista Pána!
Vítam ho ja vítam, peniažťok si pýtam
Peniažťok mi dajte. Zbohom ostávajúte.*

Takíto malí *polazovníci* potom dostali ako odmenu za *vinšovačky* jednak jabĺčka, orechy, koláče. Ale, najmä od štedrejších príbuzných, dosť často aj primeranú peňažnú *vianočnú nádielku*.

V 2. sviatok vianočný, na Štefana, chodili zas po domoch **s koledou** obecní pastieri. Najprv zaželali hospodárovi i rodine šťastlivé sviatky. Potom im gazda či gazdiná nadelili v podstate zmluvne dohodnuté naturálne dávky za pasenie, ako *koledu*. Bolo to obyčajne *zbožia* (obilie), *strova* (strukoviny), masť, slanina, prípadne klobáska a pod. Gazdiná k tomu ešte pridala niečo z pečiva a gazda po troche pálenky *koledníkom*, do pohárika na pripitok i *do fľašky*.

Na Silvestra, pri rozlúčke so Starým rokom, neboli zvláštne zvyky. Silvestrovska večera mala podobný priebeh, ako tá na Štedrý večer. Tí *vytrvalejší*, hlavne mládež, vydržali potom pri prestretom stole a družnej zábave až do polnoci, aby si po polnočnom hlahole zvonov mohli vzájomne popriať a pripiť si na ďalší šťastný Nový rok.

Summary

Year under Javorie

This study of ethnographic character offers a concise view of particular traditional events from the field of spiritual culture as they regularly went around during one year in distinctive villages called Dolný and Horný Tisovník. For example, New Year customs, Candlemas traditions, Shrovetide, Easter, All Saints' Day, Lucia's day or Christmas habits and customs. This abundance by traditions was in common use even in the first half of the 20th century. Nowadays, unfortunately, most of this traditional customs is just a past.

Tvorivé dielne ako súčasť propagácie archeologického bádania v múzejnej praxi

MARTA MÁCELOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Od roku 2004 sa v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici v súvislosti s rozpracovaním novej koncepcie múzejnej komunikácie a prezentácie múzejných zbierok rozšírili možnosti sebarealizácie odborných pracovníkov v oblasti prezentácie výsledkov vlastnej vedeckovýskumnej a akvizičnej činnosti a v neposlednom rade aj vzdelávania a výučby regionálnych dejín. Do popredia sa dostali doteraz pre toto zariadenie netradičné aktivity, orientované pre školy všetkých typov, od základných cez stredné odborné, gymnáziá až po vysoké školy nevynímajúc.

Napriek tomu, že odborní pracovníci múzea doposiaľ pracovali s mládežou formou krúžkovej činnosti, kvízov, realizáciou vychádzok za poznávaním zaniknutých stôp minulosti, prednáškovými cyklami o regionálnej histórii na školách všetkých stupňov, formou vyučovacích hodín v expozícii, boli to všetko iba tradičné formy prezentácie a výchovy ku kultúrnemu dedičstvu. Osvedčenou formou bola popularizácia výsledkov archeologického výskumu, ktorý sa robil na lokalitách zvolenského okresu v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia a v mestskom jadre Banskej Bystrice koncom deväťdesiatych rokov 20. storočia. Tá sa realizovala formou výstav napr. *Slovania vo Zvolenskej kotline (1993)*, *Banská Bystrica pod nánosmi stáročí (1997)*, *Z klenotnice Stredoslovenského múzea (1999)*, *Tisícročia bojov (2004)*, *Stredoveká kuchyňa (2005)*, alebo prezentáciou výsledkov výskumu formou prednášok s premietaním diapozitívov na základných a stredných školách.

Osobná účasť študentov na archeologických výskumoch brigádnickou formou podnietila záujem o prácu archeológa, čo sa prejavilo zvýšeným počtom uchádzačov o štúdium tohto odboru a posilnením odbornej základne o 7 vysokoškolsky vzdelaných archeológov v regióne. Dobrá spolupráca a osobné kontakty s kolegami v okolitých zahraničných múzeách v Čechách, na Morave, v Maďarsku a Rakúsku a výmenná publikačná činnosť umožnila viacerým odborným pracovníkom múzea oboznámiť sa s netradičnými výchovno-vzdelávacími podujatiami, ktoré sú už niekoľko desaťročí súčasťou programových ponúk partnerských múzeí.¹ Súčasťou vzdelávacieho programu pre múzejníkov, ktorý organizuje Slovenské národné múzeum – Muzeologický kabinet sú odborné semináre, počas ktorých si slovenskí a českí odborní pracovníci vymieňajú svoje skúsenosti a dávajú podnety na zlepšenie komunikácie s návštevníkom. V roku 2003 sa uskutočnil už druhý ročník seminára „Múzeum školou a hrou“, ktorý sa stretol s veľkou odozvou u zúčastnených.² Tvorba vzdelávacích a prezentačných programov Stredoslovenského múzea bola inšpirovaná aj podnetmi z tohto seminára, pričom sa odborní pracovníci snažili dobré nápady pretransformovať na podmienky domácej inštitúcie.

Orientácia múzea na nové formy prezentácie by sa nemohla realizovať bez odbornej pedagogickej sily, ktorú zosobňuje v Stredoslovenskom múzeu múzejný pedagóg – výtvarník Mgr. Barbora Paulínyová. Jej vzácnu schopnosťou je presvedčiť a zapojiť do nových projektov odborných pracovníkov múzea - kustódov jednotlivých zbierkových fondov (národopisného, historického, archeologického, numizmatického), v spolupráci s ktorými sa začali tieto podujatia realizovať. Súčasťou projektu bolo zo zdrojov múzea ale aj z nadačných fondov mesta Banská Bystrica zabezpečiť nielen nové priestory na činnosť, ale aj finančné zdroje na zakúpenie náradia a materiálu na realizáciu jednotlivých podujatí.

¹ SAMMER, H.: Kommunikation/Jugendbetreuung. In: Jahresbericht 1977, Landesmuseum Joanneum Graz, s. 217-221.

² GORELČÁKOVÁ, E.: Seminár Múzeum školou a hrou. In: Múzeum č. 4, SNM: Bratislava 2003, s. 14.

Novou formou prezentácie historického zbierkového fondu, a treba povedať že veľmi úspešnou, sú tvorivé dielne. Činnosť v nich však musí byť zosúladená s púťavou výstavou, ktorá osloví niekoľko kategórií návštevníkov, no najmä mládež. Formou ponukových listov boli k pozvánkam na výstavy pribalené aj pozvánky na tvorivé dielne, v ktorých sa pracovalo s deťmi základných, stredných škôl a vysokých škôl. Tvorivé dielne sa v priebehu posledných dvoch rokov stali sprievodnými podujatiami niekoľkých výstav múzea. Kladnú odozvu mali tvorivé dielne pre žiakov základných a stredných škôl pod názvom „*Čo Vy na to, pán Guttenberg*“ počas výstavy „Kníhtlačárska sága rodu Macholdovcov“ (rozprávanie o vzniku kníhtlače, hra na kníhtlačiarSKU dielňu), „*Majolika*“ počas výstavy „Cez Mallorcu do stredu Európy“ (modelovanie tanierov a vázičiek zo samo schnúcej hmoty a následné zdobenie podľa originálnych exponátov na výstave) a výroba papierových betlehemov počas vianočnej výstavy „Betlehemský príbeh“. Nezabudnuteľnými boli tvorivé dielne k výstave „Za živa v Bystrici, po smrti v nebi“, pripravenej k 750. výročiu udelenia mestských privilégií, počas ktorých sa žiaci zoznamovali s pravidlami voľby richtára, výrobou erbov a životom v stredovekej Bystrici. Veľký záujem u návštevníkov vzbudila výstava „Stredoveká kuchyňa“, ktorá bola inštalovaná v spolupráci so Slovenským národným múzeom – Archeologickým múzeom v Bratislave v priestoroch Thurzovho domu. Exponáty pochádzali z archeologických výskumov uskutočnených za posledné štvrtstoročie na území celého Slovenska. Na výstave sa prezentovala kuchynská i stolová keramika používaná v 14. – 17. storočí v Banskej Bystrici, ktorá pochádza z archeologických výskumov v historickom jadre mesta a v mestskom hrade. Okrem makety murovanej kuchynskej pece z tzv. čiernej kuchyne, ktorá približovala dobový interiér stredovekej kuchyne, bola stolovým riadom, príbormi a sklenenými pohármi na prestretom stole prezentovaná kultúra stolovania v meštianskej domácnosti vrcholného stredoveku. Dobovú atmosféru dokresľoval bohatý ikonografický materiál, týkajúci sa varenia a servírovania potravy. Na tvorivé dielne k tejto výstave boli prizvaní študenti stredných škôl a tiež poslucháči študijného odboru dejepis v kombinácii s akademickým predmetom z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, sprevádzaní svojim pedagógom – didaktikom. Po prehliadke výstavy, odbornom výklade a prezretí ikonografických podkladov si vyskúšali modelovanie nádob z hlíny.

Cieľom tvorivých dielní je spestriť ponuku múzea, atraktívnejšou formou prezentovať stálu expozíciu, či príležitostné výstavy, poskytnúť školám hodnotnejší zážitok a v neposlednom rade aplikovať výučbu regionálnej histórie v súčasnosti s výchovou mladých historikov a budúcich učiteľov histórie. Tvorivé dielne sa stali doplnkom i spestrením vyučovacieho procesu a zároveň významným didaktickým prostriedkom.³ Každá dielňa bola a je svojim zameraním orientovaná na tvorivú detskú činnosť alebo hru, pri ktorej sa žiakom nenásilnou formou sprístupní aj teoretická časť danej témy. Takto celý projekt prispieva k zlepšeniu vzťahu mladej generácie ku kultúre, k jej hodnotám a k vlastnej minulosti.

V rokoch 2004 – 2005 sa tvorivých dielní v Stredoslovenskom múzeu zúčastnilo viac ako 3000 žiakov, čo poukazuje na dobrú spoluprácu škôl v regióne s múzeom a záujem o túto formu vzdelávania. Predpokladáme, že toto je cesta na nadviazanie nového, kvalitnejšieho kontaktu medzi múzeom a návštevníkom.

³ ALBERTY, J.: Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Zborník z vedeckej konferencie FHV UMB. Banská Bystrica 1995, s. 35.

Vývoj korunovej meny v Československu v rokoch 1945 - 1953

MARCEL PECNÍK

Dejiny korunovej meny na našom území siahajú svojím počiatkom až do roku 1892 a ich predmetom skúmania je obdobie dlhé už viac než 112 rokov. Počas tejto doby rozlišujeme dlhšie, ale aj kratšie úseky vývoja peňažníctva v slovenskom, ako i českom priestore. To, ohraničené rokmi 1945 - 1953 patrí medzi tie kratšie, ale konsekvencie doby, t. j. vtedajšej politicko-ekonomickej situácie v krajine, mu rozhodne ani vzhľadom na krátkosť trvania na význame neuberajú.

Obdobie po skončení druhej svetovej vojny bolo obdobím konštituovania obnoveného Československa a preto to bola doba mnohých menových problémov, napr. s peňažným obeživom, bankovými ústavami, úsporami, majetkami ľudí a pod. V tomto čase boli občania ČSR vystavení účinkom veľmi radikálnych peňažno - politických opatrení, ktoré mali výrazný dosah nielen na makroekonomiku, ale aj na mikroekonomiku v štáte.

Skúmanie tejto problematiky si zasluhuje pozornosť z mnohých aspektov. Najmä ide o naplnenie snáh po zmapovaní vývoja korunovej meny na našom území s cieľom vytvorenia kompaktného obrazu o tomto vývoji, so zreteľom na ekonomické, politické, ale i kultúrne determinácie, peňažnú politiku a taktiež implicitne analýzu a popis platidiel.

Menová situácia v Československu po skončení 2. svetovej vojny

Po skončení druhej svetovej vojny a po znovu zjednotení Československej republiky vznikla otázka, ako sa vysporiadať s novou menovou politikou krajiny, v ktorej v istom zmysle (ak počítame územie Slovenska, Čiech a Moravy) platilo v tom čase 7 menových systémov. Boli to : slovenské koruny (Ks), protektorátne koruny (K), ríšske marky (RM), maďarské pengö (Pgö), československé tzv. „moskovské“ poukážky¹, marky spojeneckých armád² a výnimočne aj ruské ruble.³ Kľúčovým cieľom bola ich eliminácia a nastolenie opäť, ako jediného a oficiálneho platidla štátu československú korunu. Na realizácii tohto plánu sa začalo pracovať ešte pred koncom 2. sv. vojny.

V roku 1938 emigrovala z krajiny časť politickej špičky na čele s prezidentom Edvardom Benešom. V roku 1941 bola v Londýne vymenovaná exilová československá vláda, ktorá mala v pláne o. i. zorganizovať scenár obnovy československého hospodárstva a meny. V roku 1943 bola v tomto duchu zadaná objednávka na tlač platidiel - štátoviek pre obnovenú ČSR. Išlo o nominály 5 a 10 Kčs (tlačené v Hurstmeade v Sussexe známou firmou Thomas de la Rue & Co. Limited), 20 a 50 Kčs (Londýn - Waterlow & Sons, Limited), 100, 500 a 1000 Kčs (New Madlin v Surrey - Bradbury, Wilkinson & Co. Limited).⁴ V Anglicku sa tlačili aj kolkové známky, ktorými sa kolkovali po máji 1945 bankovky, ktoré dočasne zostali v obehu. Zvláštnosťou na československých štátovkách z Anglicka je, že nemajú na sebe zobrazený letopočet. Vysvetliť to možno opatrnosťou exilovej vlády pri určovaní približného dátumu konca vojny a znovu zjednotenia krajiny.

Neskôr bolo treba zabezpečiť plynulý prechod na zamýšľaný menový systém, s čím súvisí aj ukončenie platnosti cudzieho obeživa v štáte. Ríšske marky prestali platiť 10. 5. 1945, no na území Sudet platili ešte do 8. 7. 1945, maďarské pengö platilo do 26. 6. 1945 a moskovské poukážky platili na území Slovenska do 31. 10. 1945, s výnimkou 1 korunovej poukážky, ktorá

¹Poukážky platili na území postupne od roku 1944 oslobodzovanom sovietskou armádou.

²Išlo o platidlo s názvom „Alliierte Militärbehörde-Marken“, ktoré nemalo charakter zákonného platidla, no vojaci ním platili na oslobodzovaných územiach, ktoré boli pripojené k Nemecku po roku 1938.

³HORVÁTH, Š., VALACH, J. : Peňažníctvo na Slovensku 1945 - 1950. 1. vyd. Bratislava : Alfa, 1984. s. 51

⁴ŠŮLA, J. : Přehled československé měny v letech 1918 - 1989. In : Měnové systémy na území českých zemí 1892 - 1993. 1. vyd. Praha - Opava : Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 1995. ISBN : 80-85879-23-9. s. 23

platila ešte do 13. 4. 1946. Na území Čiech a Moravy platili poukázky taktiež do 31. 10. 1945. V prechodnom období boli vlastne jediným oficiálnym celoplošne platným obeživom pre ČSR. Marky spojeneckých armád prestali v pohraničí platiť 31. 7. 1945⁵. Ostatné obeživo platilo len výnimočne, prípadne skončilo svoju platnosť uvedením novej reformy v roku 1945 do praxe.

Od júla 1945 boli na území Slovenska platné okolokované vyššie nominály bývalých bankoviek a poukázok (100 Ks, 500 Ks, 1000 Ks, 100 K, 500 k a 1000 K). Po oslobodení bola v českých krajinách dočasne obnovená platnosť niektorých prvorepublikových mincí a bankoviek (10, 20 a 50 hal., 1 a 5 Kč, 20, 50 a 100 Kč).⁶ Na Slovensku sa vzhľadom k nedostatku vyšších nominálov pristúpilo k emisii 2000 korunovej poukázky, ktorá platila od 24. 8. 1945 do 31. 10. 1945.⁷ Bola vyrobená úpravou návrhu na 100 korunovú slovenskú bankovku z roku 1945.

Konsekvenencie menovej reformy z 1. novembra 1945

K 31. 10. 1945 prestali platiť na území Československa rôzne menové systémy a pristúpilo sa k realizácii menovej reformy. Táto mala za cieľ vyriešiť menové otázky a vysporiadať sa s dedičstvom skončenej vojny, s dôrazom na ekonomické a hospodárske dôsledky.

Základom menovej reformy z 1. 11. 1945 bol dekrét prezidenta republiky Beneša č. 91 z 19. 10. 1945.⁸ Všetky staré platidlá boli stiahnuté z obehu a viazané na bankových účtoch, pričom uvoľňované boli len podľa prísnych nariadení (najčastejšie pre podnikateľov na vykrytie najnutnejších nákladov pre vedenie firmy, výplaty a pod.). Každý občan mal možnosť vymeniť si priamo obnos starých peňazí za nové v sume max. 500 Kčs. Podobne ako viazané prostriedky boli upravené aj životné poistenia a iné aktíva a pasíva obyvateľstva, s tým, že kto neprihlásil takéto finančné prostriedky do 30. 11., stratil na ne akýkoľvek nárok a tieto následne prepadli v prospech štátu.⁹

Peňažné hotovosti zložené na účty v peňažných ústavoch, vklady, poisťky a cenné papiere činili celkom sumu 265 mld. Kčs.¹⁰ Veľkým problémom konštituovania ekonomiky zjednoteného Československa bol značný rozdiel medzi hodnotami slovenskej a českomoravskej koruny. Jedna slovenská koruna mala hodnotu približne troch českých, pričom bolo možné uvažovať aj o vyššom rozdiely.¹¹ V rámci čiernej tovarovej výmeny počas vojny a po vojne sa totiž uplatňoval kurz 1 : 10 v prospech slovenskej koruny.¹² Stúpenci čechoslovakistických tendencií v tomto zmysle, na čele s ministrom financií Vavrom Šrobárom však presadili pomer 1 : 1, ktorý neodzrkadľoval skutočný stav. Cieľom tohto opatrenia bolo najmä vyrovať ekonomiky znovuzjednotených štátov podľa kľúča unifikácie výhod, bremien, záväzkov a kapitálových účastí oboch štátov, nerešpektujúc pritom oprávnené nároky predstaviteľov slovenského finančníctva, napr. prof. Maturu, I. Karvaša a Ing. Pázmana na spravodlivé zlúčenie daných mien. Okrem iného na 28 % podiel obeživa a objemu uvoľňovania viazaných vkladov pre slovenskú časť republiky.¹³ Slovenská koruna takto splynula rovnakým nominálnym pomerom s českou, čím vznikla koruna československá. Podiel vymenených a uvoľnených peňazí pre obyvateľov Slovenska činil len 22,2 %, hoci za spravodlivé považujeme už spomenutých proporčných 28 %.¹⁴

Medzi popredných angažovaných zástancov reálneho pomeru českej a slovenskej meny v ich zlúčení patrili povereník pre financie Tomáš Tvarožek, ktorý v období tesne po menovej reforme za nevyjasnených okolností umrel.¹⁵ So vznikom spoločnej meny a konsolidáciou

⁵HORVÁTH, Š., VALACH, J. : c. d., s. 53

⁶VOREL, P. : Od pražského groše ke koruně české. 1. vyd. Praha : Rybka Publishers, 2000. ISBN : 80-86182-36-3. s. 432

⁷BAJER, J. : Papirova platidla Československa 1919 - 1990. 3. vyd. Praha : ČNS, 1990. s. 78

⁸HORVÁTH, Š., VALACH, J. : c. d., s. 74

⁹KAČKOVIČOVÁ, M. : Menové reformy v 20. storočí. In : Ľudia, Peniaze, Banky. 1. vyd. Bratislava : NBS a AEP, 2002. ISBN : 80-8043-051-9. s. 395

¹⁰SPÁČIL, B. : Česká měna od dávné minulosti k dnešku. 1. vyd. Praha : Orbis, 1974. s. 118

¹¹TKÁČ, M. : Národ a peniaze. 1. vyd. Bratislava : ATRAKT, 1994. ISBN : 80-85543-06-0. s. 81

¹²HORVÁTH, Š., VALACH, J. : c. d., s. 103

¹³KAČKOVIČOVÁ, M. : s. 394

¹⁴TKÁČ, M. : c. d., s. 82

¹⁵Tamtiež, s. 83

pomerov súviselo aj založenie tzv. Dispozičného účtu, cez ktorý boli zo Slovenska do Čiech a opačne hradené transakcie v čase od 28. 6. do 31. 10 1945 v celkovom objeme 595 mil. korún.¹⁶

V medzinárodnom finančnom kontexte sa ČSR stala už 22. 7. 1944 členom Medzinárodného menového fondu (MMF), t. j. od jeho založenia na konferencii v Breton - Woods. Zmluva o členstve v tomto spoločenstve bola však uverejnená až v Zbierke zákonov a nariadení č. 68/1946. MMF bola ohlásená aj hodnota československej koruny v pomere k americkému doláru, ktorá bola v povojnovom období stanovená na 50 Kčs za 1 USD.¹⁷

Pálčivou otázkou povojnovej ČSR bolo vyrovnanie sa s prírastkom na majetku u jednotlivých ľudí a skupín. Podľa zákona č. 141/1947 bol zriadený tzv. Likvidačný fond menový (LFM), ktorý slúžil na likvidovanie viazaných vkladov ako aj na zdaňovanie majetku nadobudnutého počas vojny. Podľa zákona č. 134/1946 o majetkových dávkach¹⁸ bol daňovník povinný odvieť: z vymeriavacieho základu 5000 Kčs daň vo výške 5 %, ktorá sa priamo úmerne navyšovala. napr. z 200 000 Kčs to bolo už 90 % a pri vyšších sumách, kde sa dokazovanie spôsobu ich nadobudnutia javilo ako problematické, bola daň až 100 %! Zdaňovanie sa týkalo aj celkového majetku po odrátaní dane z nadobudnutého majetku počas vojny. Daňová sadzba tejto čiastky bola z prvých 200 000 Kčs 5 % a navyšovala sa po hranicu max. 30 % - z čiastky presahujúcej hranicu 20 mil. Kčs.¹⁹ Tieto dávky z majetkov mohli byť znížené vzhľadom na rodinné pomery, počet detí, rodinných príslušníkov a posúdenie schopnosti zarábať peniaze vlastnou prácou. Celkový obnos vybraných daní z majetku činil 35 mld Kčs.²⁰ Okrem výmeru daní a uvoľňovania viazaných vkladov mal LMF v pôsobnosti aj likvidáciu pohľadávok voči Nemecku a Maďarsku, tým spôsobom, že Národná banka československá (NBČS) previedla tieto záväzky plne na účty LMF.

NBČS plnila úlohu bankového a peňažného ústavu od roku 1945 podľa zákona č. 139/1945. Slovenská národná banka v Bratislave sa stala oblastným ústavom NBČS pre Slovensko s presným názvom : Národná banka československá, oblastný ústav pre Slovensko.²¹

V období pred ustanovením NBČS sa otázkami zavádzania platidiel na oslobodených územiach a potom v ČSR zaoberal Československý menový úrad, ktorý vznikol na základe dekrétu prezidenta Beneša z 12. 11. 1944 v Londýne. Od októbra 1945 prevzala jeho agendu NBČS.²² Tá sa zákonom č. 31/1950 pretransformovala na centrálnu štátnu banku československú (ŠBČS).²³ Štruktúra peňažníctva v ČSR sa od vzniku ŠBČS sformovala na sústavu bánk a peňažných ústavov: ŠBČS, Investičná banka, Živnostenská banka a v rámci tzv. ľudového peňažníctva²⁴ - Okresné sporiteľne a pokladnice a Úverné družstvá.²⁵

Základnými východiskami menovej reformy z roku 1945 boli opatrenia na konsolidáciu povojnových pomerov v ČSR. Patria k nim najmä: vytvorenie ucelenej peňažnej sústavy, zlúčenie ekonomík Slovenska a českých krajín do sústavy jednotného hospodárstva a iné. Tieto ciele boli síce naplnené, ale často na úkor slovenskej časti republiky. Za problémové považujeme obdobie po februári 1948, kedy sa k moci dostala Komunistická strana. Menové otázky v podobe nadväznosti na výsledky menovej reformy z roku 1945 začali naberať nový rozmer, v mnohom ideologicky determinovaný.

Menová reforma z 1. júna 1953 a jej dôsledky

V nových podmienkach vznikla zo strany vedenia štátu potreba uskutočniť ďalšiu menovú

¹⁶KAČKOVIČOVÁ, M. : c. d., s. 395

¹⁷SPÁČIL, B. : c. d., s. 119

¹⁸Tamtiež, s. 120

¹⁹KAČKOVIČOVÁ, M. : c. d., s. 396

²⁰SPÁČIL, B. : c. d., s. 122

²¹ŠŮLA, J. : c. d., s. 25

²²HORVÁTH, Š., VALACH, J. : c. d., s. 45

²³ŠŮLA, J. : c. d., s. 25

²⁴Do 12. 8. 1946 existovala aj sústava nemeckých a maďarských ústavov ľudového peňažníctva a úverových družstiev, ktoré zanikli v zmysle vyhlášky Povereníctva SNR pre veci vnútorné č. 1491 a 1492.

²⁵HORVÁTH, Š., VALACH, J. : c. d., s. 176

reformu, ktorá by svojím výsledkom umožnila sústrediť do rúk vlády obrovský objem finančných prostriedkov, využiteľných nielen na prudký rozvoj priemyslu v ČSR, ale aj na odstránenie pozostatkov peňažného a hospodárskeho provizória v krajine (napr. odstránenie prídellových lístkov na potravinársky a priemyselný tovar). Peňažná reforma mala vyriešiť aj ďalšie problémy: zastaviť infláciu, zredukovať množstvo obeživa, ktoré dvojnásobne prevyšovalo reálnu potrebu a priviesť príjmy a úspory obyvateľov do súladu s deficitným trhom.²⁶

Zákonnou normou pre realizáciu novej menovej reformy bol zákon č. 41/1953 z 30. 5. 1953. Ako mena bola v štáte naďalej ponechaná koruna československá - Kčs. Staré platidlá boli vymenené za nové, odstránené bolo aj prídellové hospodárstvo, vyrovnali sa cenové relácie medzi tovarmi voľného a viazaného trhu, upravené boli i ceny tovarov a mzdy pracujúcich. Staré vklady na viazaných účtoch, poisťky a cenné papiere vrátane štátnych dlhopisov sa anulovali, aj keď tieto mohli byť vydané po r. 1945, teda nie v období rokov 1939 - 1945.²⁷

Výmena obeživa a úprava výšky vkladov na účtoch prebehli podľa týchto koeficientov. Peňažné sumy v hotovosti sa vymieňali na 1 osobu do výšky 300 starých Kčs za 60 nových Kčs, teda v pomere 5 : 1 a sumy presahujúce 300 Kčs v pomere 50 : 1, v období od 1. do 4. 6. 1953. Vklady na účtoch sa prepočítavali : **a**, do 5000 Kčs v pomere 5 : 1, **b**, 5000 - 10 000 Kčs 6,25²⁸ : 1, **c**, 10 000 - 20 000 Kčs 10 : 1, **d**, 20 000 - 50 000 Kčs 25 : 1, **e**, nad 50 000 Kčs 30 : 1, **f**, vklady zložené na účet po 16. 5. 1953 rovnako, v pomere 50 : 1.²⁹ Mzdy, dôchodky, štipendiá, ako aj ceny tovarov v obchodoch a ceny služieb boli prepočítané v pomere 50 : 1.

Výmenu peňazí prevádzkovala ŠBČS v súčinnosti s inými finančnými inštitúciami, ako i s občianskymi, policajnými, polovojenskými a inými orgánmi spolu na 2251 miestach. Na Slovensku si občania vymenili v nových platidlách celkovo 427 mil. Kčs, z čoho priemerne na 1 osobu pripadlo v hotovosti 121 Kčs.³⁰ Vyskytli sa však aj prípady, kedy 1 občan menil vyššiu sumu, aj nad 2 mil. Kčs, no hneď po tom sa stal predmetom záujmu orgánov štátnej polície a okamžite bol zaistený a prešetrovaný Štátnou bezpečnosťou.

Dôležitým atribútom pri konštituovaní novej meny bol jej zlatý štandard a pomer k iným svetovým menám. Zo zákona bol určený zlatý obsah koruny na 0,123426 g. rýdzeho zlata za 1 Kčs (pre porovnanie, v roku 1929 bol tento zlatý štandard 0,04458 g. za 1 Kčs³¹) a pomer Kčs k ruskému rubľu bol stanovený na 1,8 : 1 v prospech rubľa.³² Hodnota amerického dolára v porovnaní s korunou československou klesla, z predošlých 50 Kčs za 1 USD na 7,2 Kčs za 1 USD.³³ Z týchto opatrení možno usudzovať umelé zásahy do ekonomiky v podobe neobjektívneho nadhodnotenia Kčs.

Za zvláštny zjav československého peňažníctva v tomto období považujeme tzv. Darexové poukážky, ktoré po roku 1949 používali občania pri valutovom styku, prípadne pri zmene zlata za peniaze, alebo nákupe zahraničného tovaru. Tieto neboli oficiálne považované za platidlá, ale de facto tvorili súbežnú menu s Kčs. V tomto zmysle možno o nich hovoriť, ako o predchodcovi známých Tuzexových poukážok. Aj Darexové poukážky boli v rámci menovej reformy menené v pomere 50 : 1.³⁴

Menová reforma takéhoto druhu predstavuje výrazný a zásadný zásah do ekonomickej, ale

²⁶KAPLAN, K. : Československo v letech 1953 - 1966. 1. vyd. Praha : K. Kaplan, 1992. ISBN : 80-04-25745-3. s. 4

²⁷SPÁČIL, B. : c. d., s. 125

²⁸Pri vyšších sumách, zaradených do nasledujúcich kategórií sa najprv zamenila suma nižšej kategórie svojím koeficientom a pripočítala sa k zostatku, zameneného podľa príslušného, vyššieho koeficientu. Napr. zo sumy 15 000 Kčs sa prvých 5000 Kčs zamenilo v pomere 5 : 1 a zostávajúcich 10 000 Kčs v pomere 6,25 : 1. Takéto pravidlo sa uplatňovalo pri všetkých peňažných hladinách.

²⁹Podľa Smernice ministra financií zo dňa 30. 5. 1953 o spôsobe prevedenia menovej reformy : oddiel 5, článok 19. In : SPÁČIL, B. : Česká měna od dávné minulosti k dnešku. 1. vyd. Praha : Orbis, 1974. s. 153 - 170

³⁰KAČKOVIČOVÁ, M. : c. d., s. 400

³¹ŠŮLA, J. : c. d., s. 18

³²Podľa Zákona o peňažnej reforme č. 41 Sb. z 30. 5. 1953 : oddiel 1, § 2. In : SPÁČIL, B. : Česká měna od dávné minulosti k dnešku. 1. vyd. Praha : Orbis, 1974. s. 149 - 152

³³TKÁČ, M. : c. d., s. 85

³⁴SŮSTEK, Z. : Kovové a papierové platidlá na Slovensku v rokoch 1750 - 2001. In : Lúdia, Peniaze, Banky. 1. vyd. Bratislava : NBS a AEP, 2002. ISBN : 80-8043-051-9. s. 152

najmä peňažnej a finančnej infraštruktúry štátu. Z tohto dôvodu musela vláda kroky súvisiace s jej naplnením vopred veľmi dobre utajovať. Preto sa nové platidlá nerazili a netlačili doma v ČSR, ako to bývalo zaužívané, ale v Leningrade a Moskve. V priebehu apríla a mája 1953 v balíkoch s označením „prísne tajné“ boli peniaze dopravené do republiky. Náklad o hmotnosti 16 ton obsahoval československé peniaze v celkovej nominálnej čiastke 6 816 500 000 Kčs, z čoho bolo 60 500 000 v hliníkových minciach.³⁵

Menová reforma z 1. 6. 1953 splnila svoj účel. Peniaze boli vymenené, úspory občanov eliminované na úplné minimum. V rámci spolupráce socialistických štátov naviazaných na sovietsky blok bola propagandou sľubovaná vyššia životná úroveň obyvateľstva, hlavne bežného pracujúceho ľudu zámerne systematicky obmedzená a znížená³⁶, čo bolo v jasnom rozpore s ideovým a „protiburžoáznym“ zameraním reformy. Tú začali ľudia, obyvatelia ČSR, po jej zrealizovaní vo všeobecnosti pociťovať ako krivdu a v neposlednom rade aj ako prostriedok dosiahnutia absolútnej závislosti občana od hospodársko-politických krokov vlády. Vypukli mnohé nepokoje a štrajky, najmä v českých krajinách.

Peňažné obeživo ČSR v rokoch 1945 - 1953

Peňažným obeživom ČSR v rokoch 1945 - 1953 v tejto kapitole rozumieme peniaze (mince a papierové platidlá) štátu, ktoré boli vydávané, razené a dávané do obehu štátnymi orgánmi povejnovj ČSR.

Mince v období 1945 - 1953 a po roku 1953

Mince aj v tomto období členíme na halierové a celé korunové mince v obvyklých nomináloch. S ich razbou sa začalo v roku 1946, hneď po rekonštrukcii, vojnou rozsiahlou poškodenou, Kremnickej mincovne. Symbolicky prvou mincou, ktorá sa začala raziť, bola jednokorunáčka. Pri tvorbe návrhov a ich realizácii sa v prípade všetkých mincových obežných nominálov vychádzalo výhradne z námetového spracovania mincí predmníchovskej ČSR. Neplatilo to len pre dvojkorunáčku, ktorá si v tomto období našla svoje miesto v peňažnej obehovej sústave na území Československa po takmer 30³⁷ rokoch. Rozoznávame tieto nominály :

20 haliernik (20 hal), ktorý bol razený zo zliatiny medi a zinku (CuZn) v počte 61 132 tis. ks s letopočtami 1947 - 50, v platnosti od 29. 5. 1948 do 31. 5. 1953. Neskôr sa kvôli rôznym ekonomicko-hospodárskym ukazovateľom pristúpilo k razbe tejto mince aj zo zliatiny hliníka a magnézia (AlMg)³⁸ s letopočtami 1951 - 52 (od 22. 10. 1951 - 31. 5. 1953)³⁹. Hlavným motívom je na reverze stoh obilia s kosákom a lipovou ratolesťou a na averze, ako v prípade každej československej mince tohto obdobia, kruhopis s názvom štátu, uprostred štátny znak (známy ako malý štátny znak z prvej ČSR) a letopočet razby;

50 hal. - CuZn, 100 130 tis. ks., 1947 - 50 (25. 3. 1947 - 31. 5. 1953); AlMg 154 920 tis. ks., 1951 - 53 (1. 11. 1951 - 31. 5. 1953), lipovo obilný veniec, uprostred nominál 50;

1 Kčs - CuNi, 100 000 tis. ks., 1946 - 47 (25. 4. 1946 - 31. 5. 1953); AlMg 298 595 tis. ks., 1950 - 53 (17. 3. 1950 - 31. 5. 1953), kľačiaci žena so snopom obilia nad lipovou ratolesťou, nominál 1;

2 Kčs - CuNi, 40 000 tis. ks., 1947 - 48 (27. 5. 1947 - 31. 5. 1953), portrét Juraja Jánošíka, nominál 2. Katalóg „Bílák - Jízdny“ uvádza, že v roku 1949 došlo k doražbe ešte 476 tis. ks. týchto dvojkorunáčok.⁴⁰

Autorom námetov všetkých spomínaných nominálov bol uznávaný umelec O. Španiel,

³⁵VOREL, P. : c. d., s. 460

³⁶Napríklad životná úroveň dvoj a viacdetných rodín poklesla takmer o tretinu.

³⁷Pred tým poznáme len dvojkorunu rakúsko-uhorskej korunovej meny, platnú do rozpadu monarchie.

³⁸Neskoršie, druhé emisie 50 haliernika a jednokorunáčky boli razené taktiež zo zliatiny AlMg.

³⁹BÍLÁK, M., JÍZDNÝ, M.: Zberateľský katalóg mincí Československa 1980. 2. dopl. a uprav. vyd. Košice : SNS - pobočka Košice, 1981. s. 67

⁴⁰Tamtiež, s. 70

ktorý navrhol mnohé mince z obdobia prvej ČSR. Výnimkou je dvojkorunáčka, ktorá je jedinou obežnou mincou z obdobia 8. 5. 1945 - 30. 5. 1953, ktorá vtedy vznikla, pokiaľ ide o jej návrh a spracovanie motívu. Pochádza z autorskej dielne Jozefa Wagnera⁴¹. Všetky mince, aj pamätne boli razené Štátnou mincovňou v Kremnici.

Z tohto obdobia poznáme aj mincu, ktorá sa neobjavila v obehu, hoci sa s ňou pre tento účel počítalo. Je známa iba medzi teoretikmi a zberateľmi. Ide o tradičný nominál korunovej meny na našom území - 5 korunáčku. Tak, ako v prípade spomenutých mincí, aj návrh tejto spočíval v poopravenej reprodukcii predmníchovskej mince rovnakej hodnoty (autor J. Gutfreund, 1925). Mala sa dostať do obehu v AIMg prevedení, s letopočtami 1951 a 1952, no kvôli bližšie sa menovej reforme v roku 1953 bol takmer celý náklad zničený a použitý na razbu iných mincí.⁴²

Po 4. 6. 1953 sa stali jediným zákonným platidlom v ČSR výlučne nové československé koruny, razené v roku 1953 a neskôr. Aj mince sa v rámci reformy zamieňali v hotovostnom pomere 5 : 1, i keď občania očakávali podobné postupy ako v minulosti, kedy sa reformy na mince vzťahovali len okrajovo. Tieto potom ostávali v platnosti v priebehu viacerých období v nezmenenej podobe.

Vzhľadom na charakter reformy boli nové mince razené v nižších nomináloch, často i neobvyklých v dejinách československého peňažníctva. Boli to : **1, 3, 5, 10 a 25 halierniky**, v systéme však chýbali celé korunové mince, čo je opäť neobvyklé a precedентné v československej numizmatike.

Mince boli razené zo zliatiny AlMgMn, presný počet razených kusov nie je známy ani pri jednom nomináli. Motívom je na averze nezmenený obrazec (ako v prípade mincí obdobia do roku 1953), na reverze označenie nominálu, nad ním reliéf päťcípej hviezdy, pod ním polovičný spodný lípový veniec. Námet je u všetkých mincí rovnaký, rozdiel je len v nomináli a samozrejme veľkosti.

Všetky nové mince, zavádzané do obehu v súčinnosti s menovou reformou z r. 1953 boli razené na štátnu objednávku v Leningradskej mincovni, pričom autor námetu na reverze nie je známy. Platnosť týchto mincí skončila postupne v priebehu sedemdesiatych rokov (od 1972 - 25 haliernik, po rok 1978 - 5 haliernik)⁴³.

Bankovky a štátovky ČSR v období 1945 - 1953 a po roku 1953

Vlastné bankovky a štátovky povojnového Československa, do menovej reformy z r. 1953, možno rozdeliť do dvoch skupín: **1**, tlačené mimo územia ČSR

2, tlačené v ČSR.

Pokiaľ ide o prvú skupinu, okolnosti vzniku týchto platidiel, štátoviek, uvádzame v úvodných častiach štúdie, ako i tlačiarne, v ktorých boli zhotovené. Pri ich popise uvádzame rozmery, autora⁴⁴, platnosť a námet.

5 Kčs - 80 x 40 mm, Ch. Meronki, 1. 11. 1945 - 31.5. 1953⁴⁵, ornamentálny motív⁴⁶;

10 Kčs - 103 x 54 mm, detto, detto, ornamentálny motív;

20 Kčs - 117 x 60 mm, H. Fleury a J. A. C. Harrison, portrét Karla Havlíčka Borovského;

50 Kčs - 140 x 72 mm, autor detto, portrét Milana Rastislava Štefánika;

100 Kčs - 153 x 83 mm, B. Feigl, portrét Tomáša Garigue Masaryka;

500 Kčs - 165 x 95 mm, E. Dulac, portrét Jána Kollára;

1000 Kčs - rozmery detto, E. Dulac a M. Aleš, portrét Jiřího z Poděbrad

Druhú skupinu tvoria ju bankovky a štátovky tlačené priamo na území ČSR, v Tlačiarňi

⁴¹Tamtiež, s. 70

⁴²Tamtiež, s. 70

⁴³Tamtiež, s. 78

⁴⁴Autori navrhovali námety štátoviek v Anglicku podľa dostupných materiálov o československých reáliách, ako sú portréty a pohľadnice.

⁴⁵Doba platnosti všetkých popisovaných platidiel anglického pôvodu je rovnaká.

⁴⁶BAJER, J.: Papirová platidla Československa 1919 - 1990. 3. vyd. Praha : ČNS, 1990. s. 80

platidiel národnej banky československej v Prahe :

100 Kčs - 146 x 76 mm, M. Švabinský a J. Schmidt, 1. 11. 1945 - 31. 5. 1953, portrét ženy;

1000 Kčs - 180 x 87 mm, B. Fojtášek, L. Jirka, J. Mánes, platnosť detto, portrét dievčaťa;

5000 Kčs - 190 x 87 mm, M. Švabinský, J. Mráček a B. Fojtášek, platnosť detto, portrét Bedřicha Smetanu;

500 Kčs (II emisia) - motív Jána Kollára, tlačená v Prahe podľa rovnakých parametrov ako v prípade prvej emisie v Anglicku, rozdiel len v číslovaní a niektorých nápisoch, platnosť : 21. 6. 1946 - 31. 5. 1953;

50 Kčs - 140 x 75 mm, L. Jirka, B. Fojtášek a Š. Bednár, 17. 12. 1948 - 31. 5. 1953, portrét M. R. Štefánika;

5 Kčs (II emisia) - námet a parametre, ako v prípade 5 Kčs z Anglicka, rozdiel v číslovaní a niektorých nápisoch, 25. 5. 1949 - 31. 5. 1953;

20 Kčs - 127 x 60 mm, K. Svolinský a B. Fojtášek, 21. 12. 1949 - 31. 5. 1953, portrét dievčaťa;

10 Kčs (II emisia) - námet a parametre, ako v prípade 10 Kčs z Anglicka, rozdiel v číslovaní a niektorých nápisoch, 27. 6. 1950 - 31. 5. 1953;

50 Kčs - 145 x 65 mm, Ľ. Ilečko a L. Jirka, 21. 12. 1950 - 31. 5. 1953, motív baníka.

Aj v rámci papierových platidiel sa stretávame s nevydanými a teda aj neplatnými nominálmi. Išlo o návrhy 1 Kčs z roku 1946, 1000 Kčs z r. 1951, 100 Kčs z r. 1951 a 20 Kčs z r. 1953.⁴⁷

Zvláštnosťou papierového peňažného obeživa, ktoré bolo uvedené v rámci reformy z r. 1953 je prítomnosť nízkych nominálov. Ide o : 1, 3, 5 (štátovky) a 10, 25, 50, 100 Kčs (bankovky). Dôvodom pre existenciu ich nízkych hodnôt bol charakter reformy a z toho vyplývajúca potreba peňazí nižších nominálov. Všetky peniaze s letopočtom 1953 boli tlačené v tlačiarňi Goznak⁴⁸ v Moskve v jednoduchých technických prevedeniach a ich autori sú neznámi.

1 Kčs - 101 x 51 mm, 1. 6. 1953 - 31. 5. 1960⁴⁹, jednoduchý ornamentálny motív;

3 Kčs - 110 x 56 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1972, motív podobný;

5 Kčs - 110 x 56 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1972, pod.;

10 Kčs - 129 x 65 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1963, pod.;

25 Kčs - 138 x 70 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1962, portrét Jána Žižku na koni;

50 Kčs - 147 x 74 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1967, motív súsošia „Zbratanie“;

100 Kčs - 156 x 80 mm, 1. 6. 1953 - 31. 12. 1967, roľník a robotník.

Pamätné mince

Bežnou praxou pri mincovaní štátov je vydávanie a razba pamätných mincí, ktoré sú hlavne predmetom záujmu numizmatikov. Tieto plnia úlohu dôstojného nosiča pamiatky dôležitých osobností, prípadne udalostí spojených s existenciou štátu, alebo národa. V období medzi dvoma menovými reformami „1945“ a „1953“ vzniklo spolu 8 pamätných strieborných mincí. Tieto okrem pripomienky objektívne významných skutočností obsahujú vo svojom spracovaní aj mnohé tendenčné motívy spojené s dobovými určeniami. Materiálom pre razbu týchto mincí bolo striebro v zliatine s meďou v pomere 50 : 50⁵⁰. Boli razené v dvoch základných nomináloch :

50 Kčs „1947“ k príležitosti 3 výročia Slovenského Národného Povstania;

50 Kčs „1948“ k 3. výročiu skončenia druhej svetovej vojny;

50 Kčs „1949“ k 70. výročiu narodenia J. V. Stalina;

100 Kčs „1948“ k 600. výročiu založenia Univerzity Karlovej;

100 Kčs „1948“ k 30. výročiu založenia prvej ČSR;

⁴⁷BAJER, J.: c. d., s. 94

⁴⁸Tamtiež, s. 98

⁴⁹Tamtiež, s. 96

⁵⁰BILÁK, M., JÍZDNÝ, M. : c. d., s. 74

100 Kčs „1949“ k 700. výročiu udelenia baníckeho práva Jihlave;

100 Kčs „1949“ k 70. výročiu narodenia J. V. Stalina;

100 Kčs „1951“ k 30. výročiu založenia Komunistickej strany Československa s dominantným portrétom Klementa Gottwalda.

Autorom všetkých pamätných mincí bol, v mene zachovania vysokej umeleckej a výpovednej hodnoty, už spomenutý O. Španiel, boli razené v Štátnej mincovni v Kremnici a z každej bolo vyrobených rovnako 1 mil. ks.⁵¹ V období po menove reforme v r. 1953 sa začalo od roku 1954 s razbou pamätných mincí, pričom prevládajúcimi boli hlavne povstalecké, kultúrno - historické, osobnostné a socialistické námety.

V podobe pamätného, ale i obežného, peňažného materiálu máme k dispozícii svedectvo v podobe autentického prameňa o premenách spoločenských vzťahov v republike, o nástupe nového politického režimu k moci a s tým súvisiacimi a všadeprítomnými fundamentálnymi ideologickými prejavmi.

Záverom

Syntézou častí štúdie o základných determináciách menového vývoja v povojnovej ČSR od roku 1945, pohľadov na dve významné menové reformy ako i stručného poisu platidiel tejto doby, vzniká pohľad na politiku, ekonomiku, ako aj kultúru spoločnosti ľudí v určitej historickej epoche. Tento konkrétne dokazuje, že obdobie na prelome prvej a druhej polovice dvadsiateho storočia bolo z hľadiska vývoja peňažníctva pestré, nepokojné a určujúce pre ďalší vývoj. Doba medzi rokmi 1945 - 1953 je síce trvaním krátka, no je plná dynamických zmien spojených s peripetiami štátu a ľudí v časopriestore ovplyvnenom najmä následkami 2 sv. vojny a neskôr nástupom Komunistickej strany k moci. Táto štúdia má za cieľ, okrem iného ponúknuť percipientovi materiál pre tvorbu ucelenejšieho pohľadu na dejiny predmetného obdobia, cez prizmu každodennosti obsiahnutej v peniazoch, ako artefakte, či objekte jedinečných ľudských, spoločenských a hospodárskych potrieb.

⁵¹Tamtiež, s. 74

Historické rozhľady II. Trnava: Katedra histórie FF UCM v Trnave, 2005. 397 s.

Po úspešnom začiatku v roku 2004 aj v roku 2005 prispieva Katedra histórie FF UCM do slovenskej historiografie súborom prác, materiálov a reflexií obsiahnutých v jej katedrovom zborníku *Historické rozhľady*. Napriek tomu, že prináša viac-menej podobnú formálnu či obsahovú štruktúru ako väčšina obdobných katedrových ročeniek, trnavské *Historické rozhľady* ponúkajú v niektorých aspektoch viac. Okrem toho, že obsahujú 13 štúdií mapujúcich vybrané aspekty minulosti resp. historiografie od stredoveku až po najnovšie dejiny, ponúkajú okrem obvyklých materiálov a dokumentov, reflexií, recenzií a anotácií, tiež zoznam diplomových prác obhájených na trnavskej katedre histórie, ale aj ojedinelú správu o činnosti katedry za rok 2004.

Prvou štúdiou Historických rozhľadov II. je práca Martina Hurbaniča *Otázka identity a identít v stredoveku s osobitným dôrazom na priestor juhovýchodnej Európy*. V nej autor na príklade národnostne, kultúrne a nábožensky veľmi heterogénneho priestoru Balkánu podáva obraz príčin, mechanizmov a výsledkov identifikácie sa jednotlivých spoločenstiev k národným či štátnym celkom. Poukazuje na to, že zatiaľ čo v procese novovekej národnej či etnickej identifikácie juhoslovanských národov či Grékov boli určujúcimi kritériami jazyk (a náboženský aspekt sa potláčal do úzadia), v predchádzajúcom období stredoveku (napr. v Byzancii), boli hlavnými kritériami identifikácie náboženstvo a spoločné kultúrne dedičstvo, pričom literárny jazyk zohrával skôr úlohu kultúrneho vymedzenia sa elit voči zvyšku spoločnosti (24-26).

Druhou štúdiou sú *Otázky husitstva a husitizmu* od Matúša Kučeru. V nej sa autor fundovane a z nadhľadu zaoberá analýzou nielen dovtedajšej slovenskej historiografie venovanej tejto problematike, ale všima si aj základné pokroky a zlomy vo výskume husitstva na Slovensku a ich ideovo-politickú podmienenosť v dobe a v prostredí, v ktorom jednotlivé práce vznikali. V tejto súvislosti poukazuje najmä na tri základné dobové a osobnostné determinanty skúmania – odlišnosť vnímania daného problému katolíckymi a protestantskými historikmi, prílišný nacionalizmus vo vnímaní vtedajšieho česko-nemeckého sporu, a svojská interpretácia socio-ekonomických dimenzií husitizmu (zneužitá najmä komunistickým hnutím a vysvetľovaná predovšetkým ako sociálne revolučné hnutie) (s. 28).

Po tomto širšom rozbere historiografie o husitstve nasleduje analýza hnutelnosti a zariadenia domácností malokarpatských mešťanov v 17. storočí „*Maličký statek, který mi Pan Buh propustil*“ od Michala Duchoňa. Ten na základe informácií o hmotnom majetku, nachádzajúcich sa v testamentoch a pozostalostných inventároch značne podrobne a plasticky vykresľuje hmotné objekty, ktoré vytvárali domácky priestor mešťanov daného miesta a obdobia. Tak sa postupne venuje ako opisu tvaru domov či jednotlivých funkcií jeho častí, tak aj opisu a analýze vybavenie mešťanských domácností – od nábytku, kuchynského riadu či šatníka až po šperky a iné. (s. 64-76)

Z podobnej materiálovej báze čerpá aj Ivana Tomková vo svojej štúdii *Duchovný život trnavského mešťana na základe analýzy testamentov z 1. polovice 18. storočia*. Tá sa však na základe preferencií v odkazovaní pozostalosti jednotlivých mešťanov snaží analyzovať dôležitosť duchovnej resp. náboženskej sféry v živote mešťanov. Z jej bádania jednoznačne vysvitá veľká významnosť duchovného života resp. spásy pre mešťanov, z ktorých mnohí uprednostňovali v odkazovaní svojho majetku cirkevné a charitatívne inštitúcie pred vlastnými rodinami. (s. 92)

Inou, aj pre neodbornú verejnosť, zaiste zaujímavou témou je práca Aleny Ochránkovej *Mravnostná kriminalita v Trnave v 18. storočí*. Tá na základe rozboru a následných zovšeobecnení mravnostných deliktov podáva obraz príčin, prejavov a snáh o riešenie prípadov cudzoložstva, smilstva, prostitúcie, incestu, sodomie, bigamie a infanticídie v meste v sledovanom období. Bolo by však možné zvážiť, do akej miery je v podobnej odbornej práci vhodná prílišná popisnosť konkrétnych prečinov (najmä pri vraždách novonarodených detí) (s. 107-109), aby sa práca nezvrhla na bulvárnu „čiernu kroniku“ spred dvoch či troch storočí.

Nasledujúca štúdia Diany Dikáčovej *Boje o Nové Zámky v rokoch 1918-1919* začína sériu prác o najnovších dejinách. V spomínanej štúdií podáva autorka, na pozadí vykreslenia všeobecnej vojensko-politickej situácie v národnostne zmiešanom území južného Slovenska, obraz o problémoch československých úradov z etablovaním novej štátnej moci na tomto území. Nevšima však len československé hľadisko, aj keď sa prevažne zaoberá najmä opisom bojov československej armády proti vpádu maďarských boľševikov, ale snaží sa vecne vysvetliť tiež príčiny príklonu značnej časti maďarskej menšiny k snahám maďarskej červenej armády. Práca je vhodne obohatená aj o zoznam padlých československých vojakov v bojoch o Nové Zámky v roku 1919, z ktorého je možné analyzovať najmä ich národnostné zloženie, dátum, miesto a príčiny smrti. (s. 137-143)

Dôležitej problematike slovenského vysokého školstva v 20. storočí – snahám o založenie vysokej školy technickej v mezivojnovom období - sa venuje Stanislav Hurčík v *jeho Príspevku k dejinám vzniku prvej vysokej školy technickej na Slovensku (1918-1938)*. Podrobne si všima jednotlivých aktivít odbornej verejnosti a jej autorít (Michal Ursíny, Juraj Hronec – slovenskí profesori na brnianskej technike) ako aj zhody politických predstaviteľov rôznych slovenských politických táborov (M. Hodža, J. Sivák) v snahách o ustanovenie vysokej školy technickej aj na Slovensku. (s. 146-152)

V ďalšom príspevku *Národný výbor v Trnave a jeho vzťah k Hlinkovej garde v roku 1938* sa Peter Sokolovič zaoberá príčinami a funkciami „prevratových“ národných výborov na jeseň 1938 pri preberaní moci na Slovensku Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou po dosiahnutí autonómie, a najmä vzťahom Hlinkovej gardy k týmto dočasným politickým orgánom. Autor bližšie poukazuje okrem iného najmä na „poradnú“ funkciu národných výborov pri preberaní regionálnej štátnej moci ľuďmi, na personálnu či organizačnú blízkosť národných výborov a hlinkových gárd. HG v Trnave pritom často plnila funkciu akéhosi výkonného orgánu národného výboru, ktorého rozhodnutia uvádzala do praxe. (s. 163-174)

Nasledujúce stránky trnavských Historických rozhľadov II. sú venované štúdiu Karola Janasa *Boj o župné sídla na Slovensku (1939-1940)* a Martina Lacka *Slovenskí vojaci a sovietsky raj (Dotyky Slovákov s komunizmom v lete 1941)*. Martin Lacko vo svojom príspevku rozoberá v slovenskej historiografii doteraz málo preskúmanú problematiku vplyvu „sovietskej reality“ (masové väznenie, mučenie a vraždenie politických odporcov, vyrabované kostoly, ...) na vnímanie sovietskeho režimu v očiach slovenských vojakov. Tí sa, krátko po začiatku ťaženia proti ZSSR, mohli na západnej Ukrajine na vlastné oči presvedčiť o pravdivosti resp. lžiach dovtedajšej komunistckej resp. ľudáckej propagandy o tomto režime. (s. 189-193)

Problematike účasti slovenských vojakov na vojne proti ZSSR v lete 1941 sa venuje vo svojej štúdiu *Slovenská rýchla brigáda a bitka pri Lipovci* aj Pavel Mičianik. Ten si podrobne všima nielen zloženie či situáciu slovenských jednotiek pred opisovanou bitkou, počas nej a jej dôsledky pre zúčastnených vojakov a armádu, ale načrtáva aj situáciu v nemeckej či sovietskej armáde v danom čase a lokácii, ba dokonca sa venuje aj neskorším osudom niektorých jej výraznejších účastníkov z radov slovenských vojakov. (s. 243)

Predposledná štúdia Petry Polťákovéj *Politický proces s Otakarom Vítkovským a spol. nás uvedie do problematiky boja komunistického režimu proti predstaviteľom a aktivistom povojnovej ľudáckej emigrácie. Autorka bližšie rozoberá ako vykonštruovanosť viacerých obvinení a spojení členov skupiny zaradených do tohto prípadu, tak i podrobne popisuje kuriérské aktivity samotného O. Vítkovského. Rovnako dostatočnú pozornosť venuje tiež všeobecnej politickej situácii vo vtedajšom Československu aj v ľudáckej emigrácii, ako aj samotnému mechanizmu súdneho procesu. Autorka sa bohužiaľ neubránila viacerým subjektívnym apologetickým názorom pri hodnotení činnosti a pohnútok O. Vítkovského. (s. 257-276)*

Časť zborníka venovanej štúdiám uzatvára analytická práca Jevhenija Sachnovského *Pod rúškom vedeckého mesiášstva: Korene scientizmu (nielen) v sovietskej historiografii*. Autor v nej podrobne rozoberá relikty marxisticko-leninskej historickej školy a vedy, ktorá doteraz prežíva

u mnohých sovietskych autoroch pri presadzovaní idey úplnej vedeckosti historiografie (porovnateľnej s vedeckou exaktnosťou prírodných vied). To sa prejavuje najmä v ich uznávaní objektívnych historických zákonitostí a vývoja, ktorý podľa nich dokáže historiografia presne zachytiť, analyzovať a vysvetliť. (s. 301)

Ďalšiu časť zborníka tvoria komentované, doteraz nezverejnené archívne materiály a dokumenty. Prvým je *Inventár cenností grófsky Eufrozíny Balassovej* z roku 1630 (Diana Dikáčková). Za ním nasleduje *Listina grófa Juraja Erdödyho pre obyvateľov obce Hradište pod Vrátnom* (Ivan Mrva), ktorá okrem samotnej listiny prináša aj interesantný opis a hodnotenie hospodárskych aktivít ako obyvateľov spomínanej obce, tak aj ich zemeplána. Materiálovú časť zborníka uzatvárajú dokumenty Martina Lacka *O niektorých menej známych povstaleckých dokumentoch* a *Spomienka učiteľa z poľského pohraničia*. Najmä prvé spomínané povstalecké dokumenty poukazujú na doteraz obchádzanú tému vojenských dezercii v povstaleckej armáde, ale tiež na pomer a názory povstaleckých vojakov a velenia na aktivitu Židov v boji. Na margo týchto nesporne prínosných dokumentov treba však poznamenať, že ich predloženie a komentovanie vyžaduje hlbší výskum a zasadenie do širších súvislostí, aby nevznikali povrchné a jednostranné hodnotenia.

Zborník napokon ako obvykle uzatvárajú recenzie a anotácie najnovších prírastkov slovenskej a českej historiografie, ako aj osvedčený *Zoznam diplomových prác obhájených na Katedre histórie FF UCM v roku 2004* a tiež veľmi vhodná *Správa o činnosti Katedry histórie FF UCM za rok 2004/2005*, doplnená o prehľady publikačnej činnosti katedry a jej jednotlivých členov.

Na záver opisu a hodnotenia trnavskej katedrovej ročenky *Historické rozhľady II* možno jasne povedať, že zostavovateľom a autorom tohto zborníka sa podarilo prezentovať nesporne prínosnú publikáciu. Najviac možno vyzdvihnúť najmä orientovanie sa na doteraz nie príliš preskúmané témy dejín každodennosti, či načretie aj do kontroverzných tém viažucich sa k 1. Slovenskej republike. Veľmi vhodné sa ukazuje tiež zaraďovanie správ a prehľadov zo života a činnosti katedry, či súpis obhájených diplomových prác. Jediným vážnejším negatívom analyzovaného zborníka sa javí absencia štúdií zo starších slovenských, či svetových dejín a mierna subjektívizácia niektorých prác pripravených mladými absolventmi histórie, čo je ale vzhľadom na ich menšie odborné skúsenosti značne akceptovateľné.

Marek Syrný

***Pamięć, etyka i historia.* Ed. Ewa Domańska. Poznań : Wydawnictwo poznańskie, 2002. 322 s.**

Prvé roky nového tisícročia nemusia byť len príležitosťou na zhodnotenie vývoja určitej disciplíny počas niekoľkých storočí, ale aj počas podstatne kratšieho obdobia. Príkladom publikácie, ktorá sa prostredníctvom výberu statí významných teoretikov snaží predstaviť úvahy o charaktere histórie v poslednom desaťročí minulého storočia, je zborník *Pamięć, etyka a historia*. Cieľom tohto výberu (tvoriaceho antológiu) je podľa jeho zostavovateľky Ewy Domańskiej pokus o zodpovedanie otázky: „Prečo história stráca status privilegovaného približovania minulosti, na čom v tomto kontexte spočíva diskurz o „konci histórie“ a aké riešenia sa v danej situácii ponúkajú bádateľovi?“ (s.13). Vzhľadom na takto formulovaný cieľ sú jednotlivé príspevky rozdelené do troch častí. Zatiaľ čo state autorov v prvej časti naznačujú nové pohľady na históriu, pokúšajúce sa o nové definované chápanie vedeckej povahy histórie, v druhej časti sa zaoberajú témou pamäti, ktorá sa objavovala ako alternatíva voči ideológiami poznačenej histórii. Tretia časť je venovaná otázke konca histórie, spojenej s deklarovaným koncom etických systémov.

Úvodná stať Jerzyho Topolského v prvej časti antológie s názvom *V obrane vedeckosti histórie* zdôrazňuje pretrvávajúce osobitých aspektov historického skúmania (precíznosť myslenia, postupov bádania a interpretácie na základe idealizácie, konštrukcie modelov vychádzajúcich z dôveryhodných zdrojov) vo svojich po-postmoderných úvahách o histórii. Zároveň predpokladá, podobne ako Raymond Martin, že „progres historického bádania nespočíva v konvergujúcich [zhodujúcich sa] interpretáciách, ale predovšetkým v divergencii [rozdielnosti, pluralizme]“ (s. 36). Na základe inšpirácie hermeneutickými prístupmi H-G. Gadamera a P. Ricouera vyzdvihuje Fernando Sánchez-Marcos vo svojom príspevku úlohu historika ako prostredníka v dialógu medzi kultúrami. V prípade „dialógu“ historika s kultúrou v minulosti sa objavuje otázka, do akej miery môžeme hovoriť skutočne o dialógu. V stati s názvom *Chvála subjektivity* Franklin Ankersmit upozorňuje na nevyhnutnosť vzájomného prepojenia hodnôt a faktov v naratívnom historickom diskurze. V jej závere konštatuje, že estetická dimenzia historického diskurzu by mala byť podriadená politickým a estetickým hodnotám, pretože nám napomáhajú „lepšie porozumieť minulosti“ (s. 82). Podobne ako uvedené Ankersmitovo konštatovanie aj obsah state Haydena Whitea predstavujúci proces písania o dejinách ako genealogické napĺňanie figúry je provokujúcou výzvou voči tradičnému chápaniu histórie ako vedy poskytujúcej hodnotovo neutrálne fakty.

V druhej časti s názvom *Politika pamäti, etyka a psychoanalýza* pripomína príspevok Georga Iggersa problém politického ovplyvňovania histórie. Východisko z neho hľadá v zodpovednom sebauvedomení si vlastnej perspektívy historika, ktoré by mu malo pomôcť zbaviť sa jednostranných historických vízií, deformujúcich minulosť v mene politických programov“ (s. 115). V nasledujúcej stati Hans Ulrich Gumbrecht uvažuje o nahradení frázy „užitočnosť histórie“ výrazom „spôsoby závislosti od minulosti“, pričom „história je len jedna z foriem závislosti“ (s. 121). Keďže doterajšie formy využitia histórie sa podľa neho už skompromitovali, predpokladá, že na sprítomňovania minulosti historickým diskurzom ponúka najbohatší pojmový repertoár katolícka teológia trópami vykúpenia (s. 123). Na psychologické aspekty, dotýkajúce sa problému pamäti a zobrazovania traumatických udalostí, upozorňuje vo svojom príspevku Domick LaCapra. Tento americký teoretik intelektuálnej histórie poukazuje na potrebu etického obratu v kritickom historickom diskurze, ktorý by blokoval oddeľovanie oblasti poznávacej od oblasti etickej a nedostatočné rozlišovanie medzi morálnosťou a nesprávne chápaným moralizovaním. Etický impulz vo výskumných oblastiach, kde dochádza k interakcii medzi teóriou a bádanim (majúcim historickú a empirickú dimenziu), môže podľa neho „prispieť k premysleniu nového významu etiky a jej vzťahu k politike: etike založenej na neobvykle priamej interakcii medzi prácou a zábavou (či tým, čo je vážne a karnevalové), alebo politiky chápanej nielen ako vláda, ale ako regulovaná norma spoločenského života“ (s. 63). Posledný príspevok tejto časti sa venuje analýze pamätníkov holokaustu Yad Vashem (najvýraznejšie vyjadrujúcich indexovú podstatu pamä-

te), ktoré implikujú pocity žaloby a melanchólie (spojené s prežitím traumatických udalostí). Podľa jeho autora Franklina Ankersmita sa s Mauzoléom pamäti viaže žaloba a trauma, pričom s pamätníkom detí sa spája pocit melanchólie (s. 183).

Záverečná časť antológie s názvom *Za históriou a mimo nej* obsahuje štyri príspevky, ktoré sa venujú problému „konca histórie“. Napriek tomu, že Hans Ulrich Gumbrecht vyjadruje pochybnosť o didaktickej funkcii histórie, tak odvodzuje súčasný záujem o minulosť od túžby prekonať hranice oddeľujúce prítomnosť od minulosti prostredníctvom skúmania historickej skúsenosti na základe dotyku s predmetmi viazanými na dianie v minulosti. Vzhľadom na otvorené priznanie nevyhnutnosti subjektivity každého sprítomňovania minulosti pri konštruovaní („vyčarovávaní“) minulých svetov, ktoré by malo byť ich napodobňovaním, sa stáva dnešná historická kultúra ironickou (s. 204). V súvislosti s koncom histórie poukazuje Joan W. Scottová na tri aspekty rekonceptualizácie predmetu histórie: nespojitosť (nahrádzajúca kontinuitu a lineárny vývoj), proces diferenciacie a historizácia interpretácií (s. 223). Nasledujúca úvaha s názvom *Život v čase, ale mimo histórie; život v morálnosti, ale mimo etiky* naznačuje antifudacionalistické východiská postmoderného myslenia, ku ktorému sa svojimi knihami zaradil jej autor Keith Jenkins. Odvolávaním sa na práce filozofov (J.-F. Lyotarda, J. Derridu, R. Rortyho, E. D. Ermarthovej) a teoretikov histórie (H. Whitea, F. Ankersmita, D. Harlana) seabedome nielen zdôvodňuje svoju polemizujúcu pozíciu voči modernistickým históriám, ale tiež víta úpadok etických istôt, pretože podľa neho „dovoľuje prijať principiálne nerozhodnuteľnú, celkovo relativistickú morálku, ktorá poskytuje nové možnosti“ (s. 260). Kritickejšie zmýšľajúci čitateľ by možno dodal, že relativistická morálka by zároveň poskytla (nevyhnutne vyvolala) predovšetkým nové otázky a problémy. Záverečnú časť uzatvára príspevok Rity Felski s provokujúcim názvom *Koniec doby, koniec pohaví: transsexualizmus a smrť histórie*. Z perspektívy feministických teórií jej autorka dáva do súvislosti úvahu o konci histórie J. Baudrillarda, G. Vattima a Donny Harawayovej, ktorá pri dominancii informácií v súčasnej kultúre (stierajúcej tradičné rozdiely medzi mužom a ženou) uvádza „symbol cyborga, hybridného skríženia muža a ženy, organizmu a ženy“ (s. 290). Transgenderová ikona cyborga, ktorá kontextualizuje súčasnosť sa nachádza mimo histórie a rozprávania, neviaže rozprávanie o počiatku, a preto je odolná voči avantgardnej politike a teleologickým víziám (s. 291). Napriek tomu sa podľa Rity Felskej v období bohatom na mýty o smrti a nových začiatkoch objavuje nielen „nádej, ale aj obavy z pestrofarebne jasne množiacich sa zobrazení transsexuálnych a transgenderových tiel“ (s. 293). Metaforické vyjadrenie, že „všetci sme transsexualistami“, môže (do istej miery oprávnené) vyvolať nesúhlas medzi skupinou transsexuálov, ktorí to môžu cítiť ako ohrozenie ich skupinovej osobitosti stieraním pojmových rozdielov (s. 303). Radikálne premýšľanie nad jedinečnosťou dnešných koncov histórie, ako aj nad význammi kultúrnych rozdielov a ich „zmiešavaním“ či hľadaním spojitostí nakoniec vyúsťuje do zaujatia pozície, z ktorej mýtus o konci histórie nie je odmietnutím, ale jednoducho opakovaním koncepcii univerzálnej histórie“ (s. 306). Obsah antológie uzatvára výberová bibliografia k anglosaskej teórii histórie z rokov 1995 - 2000 s indexom mien a pojmov.

Pre čitateľa, očakávajúceho širšie spektrum pohľadov historikov na povahu histórie alebo na myšlienku o konci histórie podobne ako v prípade publikácie *The Postmodern History Reader* (1997) zostavovanej Keithom Jenkinom, môže byť recenzovaná antológia do istej miery sklamaním. Pri nepochybne zložitej úlohe selekcie reprezentatívnych textov na zvolenú tému sa „vytratil“ hlas historikov, ktorých postoje sú determinované tradičnou, pozitivisticky chápanou povahou histórie, ktorá predstavuje „ako to vlastne bolo“. V pozadí príspevkov je zrejmá senzitivnosť ich autorov k novej historickej a kultúrnej atmosfére súčasnej postindustriálnej spoločnosti, ktorá si kladie otázku nového pohľadu na minulosť a písanie o nej. I keď tento výber textov nemôže komplexnejšie pokryť súvislosti čoraz intenzívnejšieho teoretického vrenia v poslednom desaťročí minulého storočia (dotýkajúceho sa aj spomínaného problému konca histórie), nepochybne ponúka nahliadnutie k provokujúcim a možno aj inšpirujúcim názorom niektorých najvýraznej-

ších postáv anglosaskej teórie histórie. Posúdenie opodstatnenosti alebo správnosti prezentovaných úvah pre prax slovenských historikov sa možno ukáže už v najbližších rokoch.

Juraj Šuch

MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Prel. Milan Pokorný. Praha : Academia, 2005. 376 s.

V máji 2005 bola na český trh slávnostne uvedená publikácia Jána Mlynárika *Dějiny Židů na Slovensku*. Ako sa dozvedáme z úvodu, cieľom autora nebolo napísanie syntetickej práce, išlo mu skôr o populárno-vedecký výklad dejín Židov žijúcich na území dnešného Slovenska.

Práca je štruktúrovaná do troch hlavných kapitol. V prvej, nazvanej *Od rímskeho impéria k Tretej ríši (70-1938)*, autor stručne približuje náboženské, sociálne, politické a ekonomické dejiny židovského obyvateľstva od najstarších historických zmienok až do zániku 1. Československej republiky. Najväčší priestor tu patrí obdobiu 1918-1938, ktorému autor venoval až tretinu rozsahu kapitoly.

Ťažiskom práce je druhá kapitola s výstižným názvom *Genocída (1939-1945)*, ktorá tvorí viac než polovicu celého textu (179 strán). V nej veľmi plasticky vykresľuje proces „riešenia“ židovskej otázky počas existencie prvej Slovenskej republiky. Najpresvedčivejší je autor v podkapitolách, ktoré sa zaoberajú postojom Vatikánu k deportáciám. Dokazuje, že tlak Svätej stolice na vedúcich slovenských predstaviteľov bol enormný, no napriek tomu nedokázal zabrániť tragédii židovského obyvateľstva.

Záverčná kapitola *Pogromy a posledný exodus (1945-1953)* sa ani rozsahom ani kvalitou nepribližuje predchádzajúcej. V porovnaní s ňou je toto o dva roky dlhšie obdobie spracované len na 40 stranách. Tiež je na škodu, že autor končí svoju históriu slovenského židovstva rokom 1953, čo evokuje predstavu, akoby v neskoršom období Židia na Slovensku nežili.

Súčasťou práce je i obrazová príloha (21 obrázkov) a menný register, ktorý mohol byť doplnený aspoň základnými údajmi o menovaných. K nedostatkom patria tiež preklepy a vecné chyby, ale najmä absencia poznámkového aparátu. Pri tak citlivej téme, akou židovská otázka nesporne je, možnosť rýchleho overenia ponúkaných informácií je nevyhnutnosťou. Samozrejme, omnoho jednoduchšie sa odhaľuje i prípadné plagiátorstvo. A práve to je jeden z dôvodov, prečo sa okolo tejto knihy rozvinula ostrá polemika.

Prvé reakcie na publikáciu boli vcelku pozitívne. Český publicista a historik Emanuel Mandler pri predstavovaní knihy hovoril o tom, aké potrebné je pre českú verejnosť poznanie dejín slovenských Židov, a to najmä v rokoch 1939-1945. Vyzdvihol najmä to, že Mlynárik fakty z tejto doby „podáva bez historického zamlžovania, u nás tak obvyklého. Mám na mysli hlavne antisemitizmus (...) A pretože antisemitizmus byl vlastní celým evropským dějinám, neomezují se některé závěry tak důsledně práce, jako je Mlynárikova, pouze na Slovensko.“¹

Mandler Mlynárikovi vyčíta len malý citový odstup od zvolenej problematiky. I táto výhrada sa však vzápätí mení na pozitívum: „Mlynárik je vzácný typ autora, který zásadně stojí na straně slabých a ponižovaných. Má upřímné porozumění pro etnika, která jsou ohrožena, jsou v menšine, nebo dokonce se vůči nim děje křivda.“ V závere svojho predslovu Mandler hodnotí prácu ako dôležitý príspevok k poznaniu antisemitizmu, „této nejhorší, nejvytrvalejší a nejsilnější nenávisti, kterou kdy Evropa poznala.“²

Pozitívne prijal dielo i Jaroslav Franek. Ocenil najmä fakt, že kniha je „prvou súbornou prací popisující kontinuitu židovské přítomnosti na Slovensku od římských čias až do polovice 20. storočia. Keď nič iné, už tento fakt ospravedlňuje všetky potenciálne jednotlivé chyby a nedostatky.“³ Na niektoré upozornil i sám Franek, ktorému v práci chýba napr. história vysokých rabínskych učilíšť – ješív. Poukazuje tiež na nie vždy optimálny tón knihy, preklepy a nepodstatné faktické chyby. Ako však zdôrazňuje, plne súhlasí „s ostro kritickým postojom

¹ MANDLER, E.: Ke knize *Dějiny Židů na Slovensku*. In: <http://www.cs-magazin.com/7/2005> (2005-10-08).

² MANDLER, E.: Ke knize *Dějiny Židů na Slovensku*. In: <http://www.cs-magazin.com/7/2005> (2005-10-08). Od júna 2005 vychádza Mlynárikova kniha na pokračovanie na stránkach citovaného magazínu.

³ http://www.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2005/05/franek_mlynarik (2006-01-16).

autora k slovenskému fašizmu v rokoch 1939-45 a rovnaký názor ako on má aj na komunistický antisemitizmus rokov 1948-89.“⁴

Na chyby vážnejšieho charakteru poukázal až Ivan Kamenec. Najprv sa ohradil voči uvedeniu svojho mena ako recenzenta Mlynárikovej práce. Svoj postoj vysvetlil pre židovské noviny *Delet* nasledovne: „Publikácia obsahuje množstvo chýb, nepresností a zjednodušení. Autor v nej nerešpektuje práce a edície dokumentov, ktoré k danej téme už na Slovensku vyšli. Preto uvedenie môjho mena ako recenzenta ma nielen mrzí, ale aj (s odpustením) profesionálne poškodzuje, degraduje.“⁵

Mlynárik vysvetľoval uvedené nedostatky problémami s vydaním rukopisu. Prácu dokončil v roku 1994 a ponúkol ju vydavateľstvu Karolinum, ktoré ako slovenského recenzenta navrhlo Ivana Kamencu. Ten sa k dielu vyjadril a Mlynárik niektoré poznámky prijal. Karolinum však rukopis nevydalo, a tak ho autor ponúkol Kalligramu, ktoré rukopis zadalo na posúdenie opäť Ivanovi Kamencovi. Podľa slov Mlynárika tomu „nestačili ani tri roky (2002-2004), aby rukopis vrátil, alebo sa k nemu vyjadril. (...) Po celý čas na rukopise, tak ako bol pripravený pre Karolinum, bolo jeho meno uvedené ako meno recenzenta. Mal tri možnosti: svoje meno jednoducho škrtnúť, vrátiť rukopis Kalligramu s poznámkou, že nie je recenzent alebo autorovi oznámiť, že nie je recenzent. (...) Nič z toho neurobil. Academia prevzala rukopis kompletne, bez zmien, aj s Kamencovým menom.“⁶

Kamenec sa s týmto vysvetlením neuspokojil a pohrozil súdnym konaním, ak sa Academia neospravedlní. Preto zodpovedná redaktorka publikácie dala uverejniť ospravedlnenie v českých denníkoch⁷ a neskôr sa objavil ospravedľujúci text i v *Soudobých dějinách*, hneď za Kamencovou recenziou Mlynárikovej knihy.⁸

Ak by spomínané problémy s recenzovaním boli jediné, kauzu by bolo možné považovať za vyriešenú. Kniha sa však stala kontroverznou i kvôli etickým prehreškom. Kamenec v spomínanej reakcii na stránkach *Deletu* upozornil na tri knihy, z ktorých Mlynárik doslovne opisoval.⁹ Okrem svojej monografie *Po stopách tragédie* spomenul prácu E. Barkányho a L. Dojča *Židovské náboženské obce na Slovensku* a publikáciu Ladislava Lipschera *Židia v Slovenskom štáte 1939-1945*.¹⁰ Kamenec svoje tvrdenia nepodložil konkrétnymi príkladmi, čo umožnilo Mlynárikovi reagovať nasledovne:

„Ak ma dnes dr. Kamenec obvinil z plagiátorstva, keď som použil divnú ‚tvorivú‘ metódu, nuž ťažko čo povedať. V mennom registri citujem Kamencove práce doslova 11-krát, v bibliografii uvádzam 4 jeho práce. Čo som citoval, či parafrázoval, uviedol som. Ak dr. Kamenec toto zakamufloval, tak ľuhá. Lipscherove knihy som citoval až 17-krát, ďalej sú odkazy na diela Liptáka, Jablonického, Jelínka a iných autorov, ktorí sa novodobou problematikou zaoberali. Vzniká otázka, prečo sa dr. Kamenec snaží zo mňa ako historika urobiť plagiátora?“¹¹

Na hodenú rukavicu odpovedal Kamenec odbornou recenziou, kde všetky svoje kritické výhrady konkretizoval. Vymenoval hlavné nepresnosti, faktografické chyby, zjednodušenia a nepodložené sudy.¹² Mlynárikovu pracovnú metódu opísal ako akúsi „textovú koláž“, v ktorej

⁴ http://www.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2005/05/franek_mlynarik (2006-01-16).

⁵ KAMENEC, I.: Ako sa Ivan Kamenec stal nesvojprávny historikom. In: *Delet*, roč. III, 2005, č. 6, s. 4.

⁶ MLYNÁRIK, J.: Sentencie jedného postnormalizačného historika. In: *Delet*, roč. III, 2005, č. 7, s. 5.

⁷ MLYNÁRIK, Sentencie..., s. 5.

⁸ *Soudobé dějiny*, roč. XII, 2005, č. 2, s. 353.

⁹ KAMENEC, I.: Ako sa Ivan Kamenec..., s. 4.

¹⁰ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991. 285 s. ISBN 80-7115-015-0; BARKÁNY, E. – DOJČ, L.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : VESNA, 1991. 438 s. ISBN 80-85128-56-X; LIPSCHER, L.: *Židia v Slovenskom štáte 1939-1945*. Bratislava : Print-servis, 1992. 254 s. ISBN 8090047025. Neetickým postupom Mlynárika sa cítil poškodený aj Ješajahu A. Jelinek: JELINEK, J. A.: Nedá mi nepovedať ešte niekoľko viet k Mlynárikovi. In: *Delet*, roč. III, č. 7, 2005, s. 5.

¹¹ MLYNÁRIK, Sentencie..., s. 5.

¹² Bližšie pozri: KAMENEC, I.: Mnohosľubný nadpis – trápny výsledok : Nad Mlynárikovou knihou o dejinách Židov na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*, XII, 2005, č. 2, s. 343–349.

autor cudzie „vety, polovety, odstavce, aj dlhšie, polstranové, respektíve celostranové pasáže“ ...doplnia vlastnými štylistickými dodatkami, úpravami a komentármi.“¹³ Okrem toho uviedol ďalšie diela, z ktorých Mlynárik použil celé pasáže.¹⁴ V závere recenzie porovnal časti svojej knihy *Po stopách tragédie* s časťami Mlynárikovej práce. Tým presvedčivo dokázal, že *Dějiny Židů na Slovensku* sú plagiátom.¹⁵ Ponúkam jeden príklad za všetky:

„Rozvoj kapitalizmu v Uhorsku otvoril emancipovanému židovskému obyvateľstvu cestu k plnému uplatneniu sa nielen v bankovníctve a obchode, ale aj v priemyselnej a poľnohospodárskej výrobe, v remeslách. Židia dosiahli v liberálnych podmienkach rozvoja ekonomiky nesporné úspechy. Preukázali schopnosť budovať moderný hospodársky systém a výdatne pomohli Uhorsku zapojiť sa do medzinárodnej kapitalistickej siete. Vo veľkom sa uplatnili aj v slobodných povolaniach – najmä ako advokáti, lekári, lekárnici, veterinári, žurnalisti, no aj v umeleckej oblasti.“¹⁶

„Rozvoj kapitalizmu v Uhrách v druhej polovine 19. storočia otvoril emancipovanému židovskému obyvateľstvu cestu k plnému uplatneniu v priemysle, finančníctve, obchode i remeslách a ako árendátorů (nájemníků) v zemédelství. Židé často dosáhli dominantní pozice a prokázali schopnost budovat moderní hospodárský život a uherské ekonomice výdatně pomohli zapojit se do mezinárodní kapitálové sítě. Ve velkém počtu pronikli i do svobodných povolání jako advokáti, žurnalisté, lékaři, lékárnici a umělci.“¹⁷

Rozsah recenzie Kamencovi neumožnil zverejniť ani len všetky problematické pasáže týkajúce sa jeho monografie, nie to ešte ostatných spomínaných diel. Preto predkladám aspoň niektoré ukážky z publikácií *Židia v Slovenskom štáte 1939-1945* a *Židovské náboženské obce na Slovensku* a ich „dvojčiek“ z Mlynárikovej práce.

„Keby boli Židov z Bratislavy vystaňovali v predpokladanom počte, mohla by sa v týchto mestách sústrediť takmer polovica židovského obyvateľstva. Sústreďenie Židov na určitých miestach zodpovedalo úmyslom tých slovenských vládných kruhov, ktoré ráтали s možnosťou vysídlenia Židov do zahraničia – vtedy sa hovorilo ešte o ostrove Madagaskar.“¹⁸

„Kdyby byl vystěňován předpokládaný počet bratislavských Židů, byla by v těchto městech polovina všech slovenských Židů. Soustředňování Židů koresponďovalo s úmyslem těch vládních kruhů, jež počítali s vysídlením Židů do zahraničí – tehdy se ještě hovorilo o ostrově Madagaskar.“¹⁹

„Na základe medzištátnej dohody, podpísanej 8. decembra 1939 a 19. júna 1941, slovenská vláda súhlasila s tým, aby sa slovenské pracovné sily mohli zaviazat', že pôjdu na práce do Nemecka a Protektorátu. V zmysle tejto dohody došlo k rokovaniam medzi expertmi obidvoch štátov o stabilizácii počtu slovenských robotníkov na rok 1942. Nemecko žiadalo zvýšiť kontingent slovenských robotníkov. Slovenská vláda vyhlásila, že nemôže vyhovieť tejto požiadavke. (...) slovenský vládný splnomocnenec po dohode s Kosom (prezidiálnym šéfom predsedu vlády a ministerstva vnútra) ponúkol zástupcovi Ríšskeho ministerstva práce Sagerovi ako náhradu za žiadané pracovné sily 20 000 Židov. Len čo sa Eichmann o tom dozvedel, zavolał Wyslicenyho do Berlína, kde mu oznámil, že ponúkaný počet Židov sa nedá k dispozícii ríšskemu ministerstvu práce, ale sa má na Himmlerov rozkaz dopraviť do uzavretých závodov a táborov pod správou

¹³ KAMENEC, *Mnohosľubný nadpis...*, s. 350.

¹⁴ TÓTH, D. (ed.): *Tragédia slovenských Židov: Materiály z medzinárodného symposia, Banská Bystrica 25.-27. marca 1992*. Banská Bystrica : DATEI, 1992. 328 s. ISBN 8085306042; LIPTÁK, E. (ed.): *Politické strany na Slovensku: 1860-1989*. Bratislava : Archa, 1992. 312 s. ISBN 8071150290; ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť Žid*. Bratislava : Kalligram, 1994. 303 s. ISBN 8071490474.

¹⁵ Bližšie pozri: KAMENEC, *Mnohosľubný nadpis...*, s. 350–353.

¹⁶ KAMENEC, *Po stopách tragédie*, s. 9.

¹⁷ MLYNÁRIK, *Dějiny Židů na Slovensku*, s. 34.

¹⁸ LIPSCHER, *Židia v Slovenskom štáte 1939-1945*, s. 98.

¹⁹ MLYNÁRIK, *Dějiny Židů na Slovensku*, s. 148.

RSHA. Wysliceny mal súčasne oznámiť slovenskej vláde, že Nemecko je ochotné prevziať ponúknutý počet Židov ako pracovné sily.²⁰

„Na základe mezistátni dohody, podepsané na konci roku 1939 a potom v červnu 1941, slovenská vláda souhlasila s tím, že slovenské pracovné sily môžu byť vyslané na práce do Nemecka a Protektorátu. Experti obou vlád jednali o počtu slovenských dělníků na rok 1942. německo žádalo zvýšení kontingentu, slovenská vláda prohlásila, že tomuto požadavku nemůže vyhovět. (...) Slovenský vládní zplnomocněnec po dohodě s prezidiálním šéfem předsednictva vlády osem nabídl zástupci říšského ministerstva práce Xaverovi jako náhradu za žádané pracovní sily 20 000 Židů. Jakmile se o tom dozvěděl Eichmann, zavolał Wisliczenyho do Berlína, kde mu oznámil, že nabízený počet Židů nebude dán k dispozici říšskému ministerstvu práce, ale na Himmlerův rozkaz se má dopravit do uzavřených závodů a táborů pod správou RSHA. Wisliczeny měl oznámit slovenské vládě, že Německo je ochotné převzít nabízený počet Židů jako pracovní sily.“²¹

„Viedenský bankár Herman Todesko, ktorý pochádzal z Bratislavy, daroval na kúpu budovy 25 000 florenov ako nadáciu. Todesko poveril vykonaním transakcie Lazara Horovitza, ktorý na tento účel kúpil Apponyiho dom na Zochovej ulici. Roku 1844 slávnostne otvoril budovu. Prítomnosť knážnej Márie Dorottyovej, mnohých grófiok, členov rodiny Todeskovej a baróna Rotschilda svedčí o tom, že sa otvorenie školy pokladalo za významnú udalosť. Školu viedol Freyer, z učiteľov niektorí boli známi pedagógovia, cenení v tej dobe aj mimo židovských kruhov. Búrliivy rok 1848 a udalosti okolo neho spôsobili škole veľké škody. Knižnica, v ktorej bolo niekoľkotisíc zväzkov bola zničená, škola vyrabovaná. Freyer však s vypätím všetkých síl v pedagogickej činnosti pokračoval.“²²

„Viedeňský bankéř Hermann Todesko, pocházející z Bratislavy, založil pro neologickou školu nadaci ve výši 25 000 florenů. Provedením transakce pověřil Lazara Horovitze, jenž pro školu zakoupil Apponyiho dům v Zochově ulici. Roku 1844 zde byla slavnostně otevřena školní budova. Přítomnost kněžny Márie Dorottyové, mnoha hraběnek, přítomnost rodiny Todesků a barona Rothschilda svědčili o tom, že otevření neologické školy bylo považováno za významnou politicko-společenskou událost. Školu vedl i nadále Freyer, někteří pedagogové byli oceňováni i mimo židovské kruhy. Revoluční rok 1848 způsobil škole, ale i bratislavským Židům příkoří a velké škody. Školní knihovna byla zničena a škola byla vyrabována. Freyer však v pedagogické činnosti pokračoval.“²³

Nesporne odvážny pokus Jána Mlynárika *Dejiny Židů na Slovensku* nesplnil očakávania. Nie pre preklepy, faktické chyby, či proporčnú nevyváženosť. Nie preto, že autor svojimi „mylnými“ hodnoteniami narušil oficiálny konštantný obraz dejín (niektorí recenzenti práve v tom vidia pozitívum). Rozhodujúcim nedostatkom sa ukázalo byť flagrantné porušenie etiky historickej práce.

Marián Karcol

²⁰ LIPSCHER, *Židia v Slovenskom štáte 1939-1945*, s. 114.

²¹ MLYNÁRIK, *Dejiny Židů na Slovensku*, s. 161.

²² BARKÁNY, – DOJČ, *Židovské náboženské obce na Slovensku*, s. 32.

²³ MLYNÁRIK, *Dejiny Židů na Slovensku*, s. 55.

***Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944.* Ed. Martin Lacko. Trnava : Katedra histórie FF UCM Trnava. 281 s.**

Keď sa obzrieme spätne na najväčšie udalosti dejín 20. storočia na Slovensku, nepochybne nás na prvých miestach napadne odraz druhej svetovej vojny na Slovensku. Tomuto relatívne krátkemu, ale nesmierne dôležitému a zložitému obdobiu slovenských najnovších dejín sú venované stovky, či možno dokonca tisíce historických monografií, štúdií a článkov rôzneho rozsahu a kvality. Obdobie rokov 1939-1945 na Slovensku, spolu s povojnovým obdobím 1945-1948, patrilo najmä v minulej ére kralovania marxistickej historiografie na Slovensku medzi najviac pertraktované, ale aj najviac falzifikované úseky našich dejín. Pri všetkej tej historickej produkcii je až zarážajúce, ako málo súborov prameňov bolo k problematike druhej svetovej vojny na Slovensku vydaných, nevraviac už o tom, že väčšina z nich spreď roku 1989 je poznačená silnou ideologicky-politickou selekciou, ktorej úlohou bolo podať už pred tým stránickými orgánmi nalinajkovaný historický obraz vojnového obdobia. Takejto dobovej selekcii či interpretácii sa prirodzene nevyhli ani najprínosnejšie súbory dokumentov V. Prečana (inak by prirodzene ani nemohli byť vydané), nevraviac už o selektívnosti a účelovosti dokumentov vydaných pod vedením V. Plevzu. Po roku 1989 sa v danej oblasti značne pokročilo viac-menej iba vo vydávaní dokumentov viažucich sa k osudu židovského obyvateľstva na Slovensku počas vojny, avšak na nijakú výraznejšiu pramennú publikáciu sa slovenská historiografia nezmohla. Môžeme preto samozrejme iba s radosťou konštatovať, že svetlo sveta konečne uzrel aj iný významný pramenný zdroj k vojnovým slovenským dejinám. A to zdroj, ktorý sa prevažne dotýka práve najdôležitejšej zlomovej udalosti vojnových dejín – slovenského národného povstania, ktoré sa po páde monopolu jeho výkladu marxistickou historiografiou stáva zdroj viacerých nových problémov a otázok, ako aj kontroverzií.

Analyzovaný zborník dokumentov, ktoré pripravil na vydanie Martin Lacko, ponúka doteraz málo využívaný, pritom však veľmi dôležitý zdroj informácií o situácii v slovenskej spoločnosti v prvých ôsmich mesiacoch roku 1944, teda v období, kedy sa robili prípravy na povstanie a kedy sa zásadným spôsobom menilo vnímanie a postoje slovenskej verejnosti voči vojne. Hlásenia okresných náčelníkov nie sú prirodzene úplne spoľahlivým zdrojom vykreslenia nálad obyvateľstva resp. všeobecnej situácie pred povstaním. Ich úradný, a pritom dôverný spravodajský charakter, im však zaručuje v mnohých prípadoch oveľa vyšší stupeň priblíženia sa ku skutočnej realite vtedajších dní, ako ponúkajú memoárové či dobovou propagandou ovplyvnené práce a dokumenty odbojovej či prorežimistickej proveniencie. A tak sa na jednej strane, temer až do leta 1944, môžeme dočítavať najmä o málo zmenenej a vojnou ešte stále iba mierne poznačenej nálade obyvateľstva, ktoré je prevažne nespokojné iba s nedostatkom niektorých komodít na viazanom trhu. Ale už v tomto období sa možno dočítať o istej ľahostajnosti predošlých aktivistov ľudáckeho režimu voči politickému životu a angažovaniu sa, uvedomujúcich si približovanie sa východného frontu a následnú radikálnu zmenu politických pomerov. V jarných mesiacoch roku 1944 sa možno, okrem všeobecnej politickej apatii, dočítať tiež o vzrastajúcich obavách obyvateľstva z približovania sa frontu, o vyššom sledovaní správ zahraničného vysielania, ale tiež o prvých výraznejších príznakoch odporu voči vojne a jej prejavom. Interesantné je, že až na výskyt zopár počiatkových partizánskych (napr. v okolí Turčianskeho Sv. Martina, s. 90) skupín, temer až do povstania, nezaznamenávajú okresní náčelníci nijaké prejavy zrejmej odbojovej činnosti ani v radoch prívržencov československej štátnosti, ale ani v radoch komunistov.

Omnoho zaujímavejšie hlásenia sa prirodzene objavujú od júna 1944, najmä po bombardovaní Bratislavy americkým letectvom a neskôr po atentáte na A. Hitlera. Obe tieto udalosti sa výraznou mierou premietlo do myslenia ľudí, ktorí sa začínajú výraznejšie uvedomovať blízkosť frontu a nevyhnutnosť jeho prechodu Slovenskom, dovtedy uchráneného od priamych dôsledkov vojny. Interesantné je tiež sledovať značný nárast hlásení o partizánskej činnosti a problémoch, ktoré spôsobovali štátnym orgánom. Na rozdiel od dovtedajších hlásení okresných náčelníkov sa

správy z júna, a najmä júla a augusta, hemžia množstvom správ o skupinách rôznych partizánov, dezertérov a lúpežných bandách, ako aj o odpore obyvateľstva voči dodatočnému rukovaniu.

V predkladaných hláseniach je tiež možno sledovať vývin spolužitia slovenskej väčšiny s národnosťami, všeobecnejšiu averziu voči nemeckej a maďarskej menšine, ale aj neustále snahy niektorých štátnych orgánov a ich reprezentantov o ďalšie eliminovanie Židov na Slovensku. Pozoruhodné sú najmä hlásenia o širšom odpore slovenských Nemcov voči ďalšiemu nastupovaniu do zbraní SS. Informačne veľmi zaujímavými, aj napriek ich torzovitosti (z objektívnych príčin sú k dispozícii iba správy zo západného a časti severozápadného Slovenska), sú nakoniec hlásenia o priebehu prvých dní povstania. Tie okrem samotného opisu základných udalostí poskytujú aj pohľad do zmýšľania a vnímania povstania vtedajšími predstaviteľmi štátnej správy, z ktorých niektorí sa pridali k povstaniu, iní sa alibisticky vyhýbali akýmkoľvek rozhodnutiam a činnosti (zo strachu pred pomstou či zo strany povstalcov, alebo nemeckého vojska) a ďalší sa zachovali po celý čas lojálne voči bratislavskej vláde a ľudáckemu režimu.

Situačné hlásenia okresných náčelníkov za obdobie januára až augusta 1944 sú nepochybne záslužným počinom M. Lacka. Veľmi vhodne vyplňajú prázdne miesta v produkcii súborov dokumentov viažucich sa k dejinám vojnového Slovenska. Jediným ich nedostatkom sú minimalistické poznámky. Akékoľvek podobná práca by si vyžadovala poznámkový aparát objasňujúci aspoň základné udalosti spomínané v dobových dokumentoch. Napriek tomu však túto publikáciu možno prijať iba so zadosťučinením a vrelo ju odporúčať všetkým, ktorí sa zaoberajú dejinami Slovenska v rokoch II. svetovej vojny. Zostáva iba dúfať, že sa bude pokračovať vo vydávaní podobných materiálových prác tak, ako to autor avizoval v tejto publikácii, ktorá tvorí prvý diel edície *Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945*.

Marek Syrný

KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 –1913 : Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé. Ostrava : Ostravská univerzita, 2004. 215 s. Edícia Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity.*

Hneď v úvode treba povedať, že Pavel Kladiwa z Ostravskej univerzity tému spracoval kvalitne, navyše novátorsky, veď ako prvý podal komplexnejší obraz samosprávy a jej prostredníctvom utváranie občianskej spoločnosti v Moravskej Ostrave v 2. polovici 19. storočia. Táto práca predstavuje bezpochyby výsledok dlhodobého, trpezlivého archívneho výskumu a vedeckého štúdia teoretických otázok spojených s témou.

Podľa nadpisu patrí do regionálnych dejín, avšak podľa obsahu ich značne presahuje. V troch kapitolách a v rozsiahlej prílohe približuje rôzne roviny činnosti, zloženie, premenné i stereotypné znaky hlavného reprezentanta mestskej samosprávy – obecného výboru – v Moravskej Ostrave, ktorá tvorí iba jadro dnešnej „veľkej“ Ostravy. Vykresľuje teda pôsobenie lokálnych politických elít v tomto meste od roku 1850, kedy vznikla moderná samospráva, do prvej svetovej vojny, ktorou sa radikálne zmenili pomery v ňom i ono samo.

Autor zmapoval volebný systém, kompetencie a štruktúru ostravského zastupiteľstva – obecného výboru, sociálny pôvod a postavenie, majetkové či bytové pomery, náboženské vyznanie, nacionálny a teritoriálny pôvod jeho členov. Rovnako sledoval ich politickú orientáciu a verejnú angažovanosť na pozadí modernizačných zmien i nacionalizácie života, v prílohe zostavil zoznam poslancov mestského výboru, ich krátke životopisy, v prípade významných osobností ich osudy a dielo priblížil podrobnejšie. V tretej kapitole sa venoval komunálnemu hospodárstvu, najmä budovaniu infraštruktúry vo vysoko priemyselnej Moravskej Ostrave. Načrtol v nej otázku urbanistických plánov dlho sa živelne rozrastajúceho, pritom podkopaného mesta, budovanie takých modernizačných vymožeností ako boli elektráreň, plynáreň, osvetlenie, hromadná doprava, vodovod, kanalizácia, chladiareň, jatky, zdravotnícke a hygienické zariadenia, starostlivosť o chudobných, problémy školstva, kultúry i voľného času. Dotkol sa tiež málo sledovaných javov, akými boli tzv. municipiálny socializmus a efektívnosť vynakladania finančných prostriedkov Moravskej Ostravy jej mestskou samosprávou.

Hoci Moravská Ostrava predstavuje najväčšiu a najdôležitejšiu historickú časť dnešnej „veľkej“ Ostravy, treba podotknúť, že ani ona sa až do polovice 19. storočia nijako významnejšie nezapisala do moravských či českých dejín. Po stáročia predstavovala iba malé mestečko, akých bolo na Morave do troch stoviek. Ešte v roku 1850 v nej žilo len asi 2000 ľudí, no práve v tomto období ho zasiahla najväčšia diskontinuita v jeho dejinách, oproti minulosti sa začalo meniť na nepoznanie. Náhlu zmenu navodila priemyselná revolúcia, ktorá odhalila drahocennosť uhlia a železa. Vďaka rozvoju banského, hutnickeho a strojárkeho priemyslu, na ktorý sa viazalo stavebníctvo, chemická výroba, bankovníctvo, začala Ostrava rásť tak prudko ako málokteré mesto v Habsburskej monarchii, mestečko sa postupne menilo vo veľkomesto. Za prácou, kariérou, ziskom i bohatstvom sa do nej hufne sťahovali ľudia zo všetkých svetových strán, robotníci najmä z okolia, podnikatelia, technici, úradníci hlavne z rôznych etnicky nemeckých oblastí českého kráľovstva a Predlitavska. V roku 1890 stúpol počet obyvateľov Moravskej Ostravy na 20 000, o desať rokov neskôr v nej žilo už vyše 30 000 ľudí.

Tento zriedkavý hospodársky a demografický nárast Moravskej Ostravy vyvolal aj niekoľko ďalších špecifických črt v jej živote. V porovnaní s väčšinou iných miest sa výrazne marginalizovalo postavenie tradičných stredných vrstiev – remeselníkov, živnostníkov a obchodníkov, na prelome storočí veľkú väčšinu obyvateľov mesta tvorili na jednej strane robotníci (asi 80%), na strane druhej nadpriemerne sa v nej koncentrovala veľkovýroba s ňou aj veľkokapitál, technická inteligencia i fabriční úradníci a mesto vykazovalo vysoké percento migrantov.

Neprehliadnuteľne sa menila aj nacionálna a náboženská skladba. Tradične prakticky rýdzo české mestečko sa na prelome 19. a 20. storočia zmenilo na multietnické česko-poľsko-nemecko-židovské mesto. Autor vyvracia stereotypné názory, že početne v ňom dominovali Ne-

mei, naopak, konštatuje, že to i teraz platilo o Čechoch, pravdou však je, že pribudli Poliaci (najmä ako robotníci), stúpol počet Nemcov, hlavne z nich sa grupovali veľkopodnikatelia, technický personál, úradníci, slobodné povolania, usádzali sa tu Židia, ktorí do revolúcie mali zákaz žiť v meste. Podľa odhadu P. Kladiwu v Moravskej Ostrave žilo okolo roku 1900 asi 20% Nemcov (vrátane Židov), pričom samotní Židia predstavovali asi 11% obyvateľov mesta. Pritom pred 1. svetovou vojnou bolo v mestskom výbore zo 45 poslancov 11 Židov. O prudkých zmenách svedčí i to, že v pôvodne katolíckom mestečku na prelome 19. a 20. storočia žili asi 3% evanjelikov, ktorí tiež patrili k vyšším sociálnym vrstvám a prišli hlavne z nemeckých etnických oblastí Predlitavska.

Pri povrchnom pohľade sa mesto javilo mnohým súčasníkom ako nemecké. V tomto smere sa obraz Moravskej Ostravy podobal mnohým mestám v predlitavskej i zalitavskej časti Rakúsko-Uhorska. Umožňovala to dva javy. Po prvé, vyššie a majetnejšie sociálne vrstvy tvorila menšina dominantného etnika (v Predlitavsku Nemci, v Zalitavsku Maďari, často do toho včlenená židovská menšina) a po druhé, etnickej štruktúre týchto miest nezodpovedala mestská reprezentácia. Moravská Ostrava bola v tomto smere priam učebnicovým príkladom. Autor precíznou analýzou jednotlivých volieb dospel k záveru, že poslancami mestskej samosprávy sa od 70. rokov 19. storočia stalo iba niekoľko Čechov a od začiatku 90. rokov, hoci v meste percentuálne narastal počet českého obyvateľstva, stúpenci českých strán v nej absentovali. Radnicu mesta úplne ovládla tamojšia nemecká menšina (podľa dobovej optiky sa do nej rátili aj židovskí poslanci).

Pavel Kladiwa túto, z hľadiska prítomnosti, anomáliu odôvodnene vysvetlil volebným systémom, ktorý nahrával najväčším daňovým poplatníkom, bohatým vrstvám a diskriminoval nižšie stredné a nemajetné vrstvy, ktoré v Ostrave tvorilo hlavne slovanské obyvateľstvo – česká väčšina a poľská menšina. S postupnou nacionalizáciou života tento jav u neho vyvolával pochopiteľný pocit útlaku a neslobody. Právne normy stanovovali cenzus, ktorý umožňoval iba menšine spoločnosti zúčastniť sa obecných volieb – v Moravskej Ostrave sa smelo obecných volieb zúčastniť od 5 do 11% jej obyvateľov. Navyše v Predlitavsku platil kuriálny volebný mechanizmus, ktorý ešte umocňoval zvýhodnenie najmajetnejšej minority obce. Voliči boli rozdelení podľa výšky úvodu daní do kúrií tak, aby voličstvo každej kúrie ako celok platilo rovnako vysoké dane. Toto rozloženie bolo, prirodzene, početne veľmi nerovnomerné. Ak na zvolenie v rámci prvej a druhej kúrie, ktoré volili dve tretiny poslancov a teda prakticky rozhodovali o voľbách, stačilo v Ostrave niekoľko desiatok hlasov, v tretej kúrii, ktorá volila iba tretinu poslancov mestskeho výboru, bolo potrebné získať hlasy niekoľko stoviek voličov. Tento systém bol nečasový najmä od 90. rokov 19. storočia, od kedy česká väčšina mesta stierala vzdelanostnú i spoločenskú nemeckú dominanciu. Medzi najvyššie vrstvy a teda právo voliť v prvej kúrii však prenikla iba zriedkavo, čo možno na rozdiel od väčšiny iných miest vysvetliť tak, že v Ostrave vznikali a rozrastali sa veľké priemyselné a banské podniky, ktoré nepriamo podnecovali potrebu veľkých stavebných firiem, vyšších úradníkov, bankérov, podporovali rast bohatstva vlastníkov bytových domov. Väčšina z nich pochádzala z miestnych nemeckých rodín alebo z nemeckých oblastí monarchie.

V druhej kúrii sa postupne presadzovali vrstvy, u ktorých sa spájalo vzdelanie a podnikavosť – štátni úradníci, technická inteligencia, vysokí úradníci v baniach a hutách, slobodné povolania (najmä právnicki), teda vyššie stredné vrstvy. Na začiatku 20. storočia židovskí podnikatelia odvádzali v rámci tejto kúrie 60% daní. Práve zástupcovia voličov tejto kúrie sa najviac zúčastňovali na činnosti výboru, keďže reprezentanti najvyšších vrstiev sa radi angažovali mimo mesta a regiónu – v moravskom zemskom sneme či v celorišských úradoch vo Viedni. Až v tretej kúrii dominovali remeselníci, živnostníci, drobní obchodníci (sčasti išlo o tradičné vrstvy) a majetnejší robotníci. Ich podiel na spravovaní Moravskej Ostravy prudko klesal v prospech nových podnikateľských vrstiev a ľudí s nimi záujmovo zviazaných. To na jednej strane svedčí o modernizácii Moravskej Ostravy, na strane druhej o zakonzervovaní volebného mechanizmu, čo vyvolávalo sociálne a nacionálne konflikty v tomto meste.

Autor zachytil aj také momenty, ako bola rodinná previazanosť v mestských funkciách. Funkcie sa často „dedili“ z otca na syna, čo zvyrazňovalo uzavretosť mestskej elity. Vzácné je aj vykreslenie, ako táto úzka elita prepájala posty v komunálnej sfére s angažovaním sa v politickom živote mesta. Autor predstavil jednotlivé spolky a ich charakter, pričom podrobnejšie sledoval najmä politické, ktoré v Ostrave hojnejšie vznikali až v 80. a 90. rokoch 19. storočia. Teda v období, kedy sa už odohrávalo neskrývané nacionálne česko-nemecké súperenie a zároveň politická diferenciácia vo vnútri oboch nacionálnych táborov. Zistil, že väčšina poslancov obecného výboru bola zároveň členom výboru niektorého z nemeckých spolkov, čo len nasvedčuje o úzkom prepojení hospodárskych a politických záujmov – významné podniky tvorili politiku radnice.

Pavel Kladiwa využíva moderné postupy a prednosti súčasnej sociálnej historiografie. Pracoval s veľkým množstvom faktov, používal kvantitatívne metódy, na ich základe vypracoval značný počet grafov a tabuliek. Rovnako dôležité je to, že nezostal v rovine faktografickej popisnosti, ale tieto fakty analyzoval, porovnával, zovšeobecňoval. Tak sa mu podarilo splniť stanovenný cieľ – ukázať na príklade samosprávneho orgánu a miestnych elít v Moravskej Ostrave zánik tradičných spoločenských vzťahov a utváranie sa občianskej spoločnosti. A čo je rovnako cenné, sledované javy v Moravskej Ostrave sa P. Kladiwa často pokúšal porovnávať s javmi v iných moravských, českých, rakúskych či nemeckých mestách. Vďaka týmto znakom môže recenzovaná práca poslúžiť bádateľom miest 19. storočia ako metodologický model a poskytnúť im rad inšpirácií. Nielen českým, ale aj slovenským.

Dušan Škvarna

Publikačná činnosť na Katedre histórie v roku 2004¹

RASTISLAV KOŽIAK – MÁRIA RUSKOVÁ

AAB Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách

- AAB 001 ŠKVARNA, Dušan: Začiatky moderných slovenských symbolov : K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia. Banská Bystrica : UMB FHV, 2004. 130 s.
- AAB 002 VARINSKÝ, Vladimír: Nútené práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953. Banská Bystrica : FHV UMB Banská Bystrica, 2004. 122 s.

ABD Kapitoly vo vedeckých monografiách vydané v domácich vydavateľstvách

- ABD 001 MÁCELOVÁ, Marta – MIHOK, Ľubomír: Archeometalurgia železa v oblasti Zvolena vo včasnom stredoveku. In: Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Ed. G. Fusek. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s. 251-258.
- ABD 002 TOMEČEK, Oto: História obce. In: HRONČEK, Pavol a i.: Monografia obce Svätý Ondrej nad Hronom – Brusno. Brusno : Obec Brusno, 2004, s. 13-40.

ADD Vedecké práce v domácich karentovaných časopisoch

- ADD 001 ŠMIGEL, Michal: Historické otázky a súvislosti opcie a presídlenia československých občanov do Sovietskeho zväzu v roku 1947. In: Historický časopis, roč. 52, 2004, č. 1, s. 31-66.

ADE Vedecké práce v zahraničných nekarentovaných časopisoch:

- ADE 001 ŠMIGEL, Michal: Russkaja i ukrajinskaja emigracija v Českoslovačii (1918-1945). In: Evropa : Žurnal Poľského instituta meždunarodnych del, t. 4, 2004, č. 3 (12), s. 127-143.

ADF Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch

- ADF 001 ŠMIGEL, Michal: Reoptácia rusínskeho obyvateľstva z Ukrajiny na Slovensko v rokoch 1993 – 1998 a ich začlenenie do sociálno-ekonomických štruktúr Slovenskej republiky v súčasnosti. In: Ethnologia Actualis Slovaca : Revue pre výskum etnických spoločenstiev, 2004, č. 5, s. 130-142.

AEC Vedecké práce v zahraničných recenzovaných vedeckých zborníkoch

- AEC 001 KMEŤ, Miroslav: Slovenčina v praxi hosťujúceho učiteľa na slovenskej škole v Békešskej Čabe začiatkom 90. rokov. In: Slovenčina v menšinovom prostredí : Materiály z medzinárodnej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Békéscsaba 16.-17. 10. 2003. Ed. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békéscsaba : VÚSM, 2004, s. 301-305.
- AEC 002 MARTULIAK, Pavol: Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945. In: Sborník z mezinárodnej vedeckej konferencie Zemědělské školství a věda v českých zemích a na Slovensku do poloviny dvacátého století. Uherské Hradiště : Slovacke muzeum, 2004, s. 11- 22.
- AEC 003 SYRNÝ, Marek: Poslanci Komunistické strany Slovenska v povojnovom československom parlamente v rokoch 1945-1948. In: Bolševismus,

¹ Publikačná činnosť členov Katedry histórie je zaradená do „Kategórii publikačnej činnosti“ vydanjej MŠ v Smernici č. 13/2005-R. Za zaradenie dokumentu do konkrétnej kategórie sú zodpovední autori dokumentu.

- komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek III. Ed. Z. Kárník, M. Kopeček. Praha : ÚSD AV ČR, 2004, s. 135-153.
- AEC 004 SYRNÝ, Marek: Slovanská idea v povojnovom Slovensku v rokoch 1945-1948. In: Slovanství ve středoevropském prostoru : Iluze, deziluze a realita. Ed. D. Hrodek. Praha : STŘED, 2004, s. 174-191.
- AEC 005 ŠMIGEL, Michal: Ruská a ukrajinská politická emigrácia v Česko-Slovensku (1918-1945) a spôsoby jej likvidácie v povojnových rokoch. In: Slovanství ve středoevropském prostoru : Iluze, deziluze a realita. Ed. D. Hrodek. Praha : STŘED, 2004, s. 326-344.
- AEC 006 VARINSKÝ, Vladimír: Zvláštnosti troch etáp nútených prác na Slovensku v rokoch 1941-1953. In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2004, s. 34-40.

AED Vedecké práce v domácich recenzovaných vedeckých zborníkoch

- AED 001 ALBERTY, Július: Náčrt dejín elektrotechniky so zreteľom na rádiotechniku a TESLU v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 149-158.
- AED 002 FREMAL, Karol: Odboj, Slovenské národné povstanie a Ladislav Novomeský. In: Humanistické tradície v literárnom odkaze Slovenského národného povstania : Zborník príspevkov k 60. výročiu SNP a k 100. výročiu narodenia L. Novomeského. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2004, s. 5-18.
- AED 003 KMEŤ, Miroslav: Prejavy slovenskej etnicity a uhorského vlastenectva v dielach slovenských dolnozemsých regionálnych historikov z békeško-čanádskej oblasti. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 61-75.
- AED 004 KOŽIAK, Rastislav: Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava : Chronos, 2004, s. 103-124.
- AED 005 LISKOVÁ, Henrieta: Počiatky mesta Banská Bystrica v stredoveku. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 35-42.
- AED 006 MÁCELOVÁ, Marta - MIHOK, Ľubomír: Analýza stredovekých železných predmetov z Hradiska v Nemeckej. In: Zborník Slovenského banského múzea. Zväzok XX. Ed. J. Labuda. Banská Štiavnica : SBM, 2004, s. 13-26.
- AED 007 MIČKO, Peter: Hospodárske fungovanie povstaleckého územia počas bojov s nemeckými jednotkami. In: Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov : Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie FF UCM, Luka, 21. – 22. mája 2004. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 159-175.
- AED 008 MIČKO, Peter: Prevzatie drevárskeho závodu v Turanoch nemeckým kapitálom a jeho činnosť v rokoch 1940-1945. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU. Ed. M. Pekár. Prešov : UNIVERSUM, 2004, s. 213 – 223.
- AED 009 MIČKO, Peter: Továreň na celulózu v Turčianskom Svätom Martine v rokoch 1939-1945. In : Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 99-105.
- AED 010 NAGY, Imrich: Profánnosť v myslení kresťanských humanistov. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava : Chronos, 2004, s. 247-255.

- AED 011 SUČANSKÁ, Mária: Ženy-komunistky v 20-tych rokoch 20. storočia a ich snaha ovplyvniť spoločenské postavenie žien, s ohľadom na banskobystrický región. In: Sféry ženy : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Sféry ženy – žena verejná, žena súkromná, Banská Bystrica 18. – 19. 5. 2004. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 430-439.
- AED 012 SYRNÝ, Marek: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 137-147.
- AED 013 SYRNÝ, Marek: Vznik a pôsobenie Demokratickej strany v SNP. In: Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov : Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie FF UCM, Luka, 21. – 22. mája 2004. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 359-377.
- AED 014 ŠKVARNA, Dušan: Revolučná kríza 1848/1849 a národné symboly. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 43-60.
- AED 015 ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: K problematike ukrajinských, ruských a poľských utečencov na Slovensku v roku 1944. In: Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov : Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie FF UCM, Luka, 21. – 22. mája 2004. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 137-158.
- AED 016 ŠMIGEL, Michal: Opcia a presídlenie obyvateľov východného Slovenska do ZSSR na jar roku 1947 s ohľadom na metodologické východiská výskumu. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHP PU. Ed. M. Pekár. Prešov : UNIVERSUM, 2004, s. 231-248.
- AED 017 ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: Organizačná štruktúra príchodu a odchodu ukrajinských utečencov na Slovensku na konci druhej svetovej vojny. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 133-140.
- AED 018 ŠMIGEL, Michal – HALCZAK, Bohdan: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich vysídlenie do Sovietskeho zväzu : Akcia „Wisla“. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 187-198.

AEE Vedecké práce v zahraničných nerecenzovaných vedeckých zborníkoch

- AEE 001 SUČANSKÁ, Mária: Prezentácia komunistickej ženy v ľavicovej tlači na Slovensku na začiatku 20. storočia. In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989. Svazek 10. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 23-28 .
- AEE 002 ŠMIGEL, Michal: Komunistická propaganda a agitácia ako rozhodujúci faktor opcie a presídlenia do Sovietskeho zväzu v roku 1947. In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989. Svazek 10. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 29-34 .
- AEE 003 ŠMIGEL, Michal: KSS a riešenie tzv. „ukrajinskej“ otázky v Československu. In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989. Svazek 11. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 26-43.

AFD Publikované príspevky na domácich vedeckých konferenciách

- AFD 001 NEUPAUER, František: Snaha o stratu kresťanskej identity v perspektívach Akcie K v banskobystrickom regióne. In: Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie

- doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Trnava 5. 11. 2004. Ed. J. Lenč, J. Pecina, M. Priečko, V. Štibraný. Trnava : FF UCM, 2004, s. 66-72.
- AFD 002 SUČANSKÁ, Mária: Národné stereotypy ako historický fenomén v slovenskej historiografii po roku 1989 a možnosti ďalšieho výskumu. In: Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Trnava 14. 11. 2003. Ed. J. Lenč, J. Pecina, M. Priečko, V. Štibraný. Trnava : Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda a Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri Slovenskej akadémii vied, 2004, s. 168-174.
- AFD 003 SYRNÝ, Marek: Nové pohľady na povojnové Slovensko v ponovembrovej historiografii. In: Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Trnava 14. 11. 2003. Ed. J. Lenč, J. Pecina, M. Priečko, V. Štibraný. Trnava : Filozofická fakulta UCM, 2004, s. 160-165.
- AFD 004 SYRNÝ, Marek: Slovenská verzus československá identita na Slovensku v rokoch 1938-1948. In: Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Trnava 5. 11. 2004. Ed. J. Lenč, J. Pecina, M. Priečko, V. Štibraný. Trnava: Filozofická fakulta UCM, 2004, s. 160-165.
- AFD 005 ŠMIGEL, Michal: Opcie – ako fenomén československej povojnovej politiky (1945-1947). In: Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, Trnava 14. 11. 2003. Ed. J. Lenč, J. Pecina, M. Priečko, V. Štibraný. Trnava : Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda a Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri Slovenskej akadémii vied, 2004, s. 185-190.
- AFD 006 ŠMIGEL, Michal: Právne aspekty a historické súvislosti opcie a presídlenia obyvateľov ČSR do Sovietskeho zväzu v roku 1947. In: K 75. narodeninám profesora Hubenáka : Zborník z medzinárodnej právno-historickej konferencie. Ed. I. Šoškova. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2004, s. 98-111.

AFG Abstrakty vedeckých prác v zborníkoch z medzinárodných konferencií

- AFG 001 ŠMIGEL, Michal: Ruská a ukrajinská politická emigrácia v Československu a spôsoby jej likvidácie v povojnových rokoch. In: Stručné sylaby konferenčných príspevků : Mezinárodní konference mladých badatelů „Slovanství v stredoevropském prostoru. Iluze, deziluze, realita“, Pardubice 22. – 24. 4. 2004 zasedací sál Krajského zastupitelstva, Komenského náměstí. Praha : STŘED - stredoevropský dialog, 2004, s. 25.

AGI Správy o vyriešených vedeckovýskumných úlohách

- AGI 001 NAGY, Imrich: Výsledky výskumu slovacikálnych tlačí 18. a 19. storočia na území mesta Banská Bystrica. In: Knižnica, roč. 5, 2004, č. 3, s. 124-130.

BDE Odborné práce v ostatných zahraničných časopisoch

- BDE 001 ŠMIGEL, Michal: Naši v Sovietskom zväze : Osud československých občanov presídlených do ZSSR v roku 1947. In: NAVÝCHOD, roč. 4, 2004, č. 5, s. 2-4.

BDF Odborné práce v ostatných domácich časopisoch

- BDF 001 FILLOVÁ, Ľubica – MÁCELOVÁ, Marta – ŠIMKOVIC, Michal: Mestský hrad v Banskej Bystrici. In: Pamiatky a múzea, 2004, 2, s. 2-7.

- BDF 002 FREMAL, Karol: Banská Bystrica v prvých dňoch Povstania. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 1-3.
- BDF 003 FREMAL, Karol: SNP vyrástlo z domácich koreňov. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 2.
- BDF 004 FREMAL, Karol: Slovenský zlatý poklad a Banská Bystrica. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 4.
- BDF 005 FREMAL, Karol: Ústup povstalcov na Donovaly. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 12-13.
- BDF 006 FREMAL, Karol: Úvahy nad jednou dokumentárnou fotografiou. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 14.
- BDF 007 FREMAL, Karol: Odboj, SNP a Ladislav Novomeský. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 3, s. 15.
- BDF 008 FREMAL, Karol: Slovenské národné povstanie. In: Rodina a škola, jún 2004, č. 6, s. 33.
- BDF 009 MÁCELOVÁ, Marta: Čo skrývajú staré banskobystričné cintoríny. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 4, s. 10-11.
- BDF 010 MÁCELOVÁ, Marta: Bronzové poklady a najstarší kovolejáři na strednom Slovensku. In: Bystrický permon, roč. 2, 2004, č. 1, s. 3.
- BDF 011 MIČKO, Peter: Ukrajinskí utečenci skomplikovali SNP. In: Historická revue, roč.15, 2004, č.2, s. 28-29.
- BDF 012 MIČKO, Peter: Hospodárske pozadie Povstania. In: Historická revue, roč.15, 2004, č. 9, s. 30-31.
- BDF 013 NAGY, Imrich: Počiatky verejnej knižnice v Banskej Bystrici. In: Bulletin Slovenskej asociácie knižníc, roč. 12, 2004, č. 2, s. 19-25.
- BDF 014 SUČANSKÁ, Mária: Fakty, mýty, legendy In: História, roč. 4, 2004, č. 1-2, s. 28-30.
- BDF 015 SUČANSKÁ, Mária: Výučba dejepisu biografickou metódou. In: Historická revue, roč. 15, 2004, č. 4, s. 28.
- BDF 016 SYRNÝ, Marek – ŠMIGEL, Michal: Banderovci. In: História, roč. 4, 2004, č. 11-12, s.17-20.
- BDF 017 ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: Ukrajinskí utečenci skomplikovali SNP. In: Historická revue, roč. 15, 2004, č. 2, s. 28-29.
- BDF 018 ŠMIGEL, Michal - SYRNÝ, Marek: Banderovci Dve tváre ukrajinského nacionalizmu. In: História, roč. 4, 2004, č. 11-12, s.17-20.

BED Odborné práce v recenzovaných zborníkoch z domácich podujatí, resp. v domácich zborníkoch

- BED 001 KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav: Pro praefatione alebo niekoľko poznámok k výskumu cirkevných dejín. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava : Chronos, 2004, s. 9-13.

BEF Odborné práce v nerecenzovaných zborníkoch z domácich podujatí, resp. v domácich zborníkoch

- BEF 001 FREMAL, Karol: Partizánska republika. In: POVAŽAN, G. a i.: Partizánska republika. Banská Bystrica : R.G.T. PRESS, s.r.o., 2004, s. 3-6.
- BEF 002 FREMAL, Karol: Banská Bystrica a Slovenské národné povstanie. In: Spravodaj k 60. výročiu SNP. Banská Bystrica : SZPB, 2004, s. 15-18.
- BEF 003 MÁCELOVÁ, Marta: Stredoveké a novoveké nálezy z Banskej Bystrice. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra : AÚ SAV 2004, s.134.

- BEF 004 MIČKO, Peter – ŠMIGEL, Michal: Návrh náučného chodníka: Lučatín – Hiadel' – Pohronský Bukovec - Prašivá. In: Spravodaj k 60. výročiu Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : SZPB, 2004, s. 33-34.
- BEF 005 MIČKO, Peter – ŠMIGEL, Michal: Návrh náučného chodníka: Banská Bystrica – Špania Dolina – Donovaly. In: Spravodaj k 60. výročiu Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : SZPB, 2004, s. 35-36.
- BEF 006 SYRNÝ, Marek: Pamätné miesta a pamätníky SNP v okrese Banská Bystrica. In: Spravodaj k 60. výročiu Slovenského národného povstania. In: Spravodaj k 60. výročiu Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : SZPB, 2004, s. 19-26.

EAI Prehľadové práce, odborné preklady - knižné

- EAI 001 Dejepis mestečka Sarvaš Michala Žilinského. Preklad, doslov, poznámky a vysvetlivky M. Kmeť. Békéscsaba : VÚSM, 2004.

EDI Recenzie v odborných časopisoch a zborníkoch

- EDI 001 MIČKO, Peter: rec. KLIMENT, K. – NAKLÁDAL, Břetislav: Slovenská armáda 1939-1945. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 2003. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 2, s. 334.
- EDI 002 MIČKO Peter – ŠMIGEL, Michal: rec. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov I. : Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie FF UCM. Trnava : FF UCM, 2002. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 2, s. 333.
- EDI 003 MIČKO, Peter: rec. KLIMENT, K. – NAKLÁDAL, Břetislav: Slovenská armáda 1939-1945. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 2003. In: Historický časopis, roč. 52, 2004, č. 2, s. 409 – 410.
- EDI 004 MIČKO Peter – ŠMIGEL, Michal: rec. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov I. : Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie FF UCM. In : Historický časopis, roč. 52, 2004, č. 2, s. 410-411.
- EDI 005 MIČKO, Peter: rec. KLIMENT, K. – NAKLÁDAL, Břetislav: Slovenská armáda 1939-1945. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 2003. In: Soudobé dejiny, roč. 11, 2004, č.1-2, s. 315.
- EDI 006 SUČANSKÁ, Mária: rec. Eva nejen v ráji : Žena v Čechách od středověku do 19. století. Ed. M. Lenderová. Praha : Karolinum, 2002. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 2, s. 324-326.
- EDI 007 SUČANSKÁ, Mária: rec. VARINSKÝ, Vladimír: Jozef Vicen a Biela légia. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003. In: Český časopis historický, roč. 52, 2004, č. 4, s. 889-891.
- EDI 008 SYRNÝ, Marek: rec. Bolševizmus, komunizmus a radikální socializmus v Československu. Svazek II. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 4, s. 622-624.
- EDI 009 SYRNÝ, Marek: rec. JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o odboji. In: Vojenská história, 2005, č. 1, s. 118-121.
- EDI 010 SYRNÝ, Marek: rec. KOCIAN, Jan: Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948. In: Historický časopis, č. 52, 2004, č. 1, s. 226-228.
- EDI 011 SYRNÝ, Marek: O Bielej légii. In: Svedectvo, 2004, č. 9, s. 11-12.
- EDI 012 ŠMIGEL, Michal: rec. Areštanti : Zbirnyk spohadiv, dokumentiv buvšych viazniv trudovych taboriv ta t'rem z riadiv čechoslovakych pereselenciv – optantiv u SRSR. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 3, s. 481-482.

- EDI 013 ŠMIGEL, Michal: Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku : Niektoré výsledky etnosociologického výskumu na severovýchodnom Slovensku v roku 2002. In: Slovanský prehľad, roč. 90, 2004, č. 3, s. 482-484.
- EDI 014 ŠMIGEL, Michal: Čo dala – vzala našim rodákom optácia : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia. In: Soudobé dejiny, roč. 11, 2004, č. 1-2, s. 309-311.
- EDI 015 TOMEČEK, Oto: rec. Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia, 2002. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004. Prešov : Universum, 2004, s. 313-316.
- EDI 016 TOMEČEK, Oto: rec. Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia, 2002. In: Český časopis historický, roč. 102, 2004, č. 3, s. 657-658.
- EDI 017 UHRIN, Marián: rec. JAKL T.: Květen 1945 v českých zemích : Pozemní operace vojsk osy a spojenců. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 243-244.

EDJ Prehľadové práce, odborné preklady v časopisoch a zborníkoch

- EDJ 001 ALBERTY, J., FREMAL, K., KOŽIAK, R., MARTULIAK, P.: 50 rokov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici 1954-2004. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004.
- EDJ 002 MÁCELOVÁ, Marta: Jubileum Mgr. Jozefa Moravčíka. In: Múzeum, 2004, č. 1, s. 47-48.
- EDJ 003 MÁCELOVÁ, Marta: Jubileum PhDr. Jozefa Labudu, CSc. In: Múzeum, 2004, č. 4, s. 46-47.
- EDJ 004 MÁCELOVÁ, Marta: Jubileum PhDr. Jozefa Labudu, CSc. In: Zborník Slovenského banského múzea. Zväzok XX. Ed. J. Labuda. Banská Štiavnica : SBM, 2004, s. 163-165.

FAI Redakčné a zostavovateľské práce (bibliografie, časopisy, encyklopédie, katalógy, slovníky, zborníky...)

- FAI 001 Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie. Tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004.
- FAI 002 Pohanstvo a kresťanstvo. Ed. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004.
- FAI 003 Spravodaj k 60. výročiu Slovenského národného povstania. Ed. P. Mičko, M. Šmigel. Banská Bystrica : SZPB, 2004.
- FAI 004 Výberová bibliografia k dejinám odboja a SNP po roku 1989. In: Spravodaj Historicko-dokumentačno-osvetovej komisie pri Ústrednej rade SZPB. Ed. K. Fremal. Bratislava : SZPB, 2004, s. 33-49
- FAI 005 Zborník príspevkov z odborného seminára „Dejiny radikálneho socializmu a komunizmu na Slovensku 1918-1989“ v Banskej Bystrici, 5. 10. 2004. In: Věstník grantu KSC radikální socialismus v Československu 1918-1989. 10/2004. Ed. slovenskej časti M. Sučanská, X. Šuchová. Praha : ÚSD AV ČR, 2004.

GHG Vedecké práce zverejnené na internete

- GHG 001 FREMAL, Karol: Z každodenného života členov KSC a jej stúpencov pred voľbami i po voľbách na príklade Banskej Bystrice a okolia v rokoch 1921 – 1938. In: Človek a spoločnosť, roč. 7, 2004, č. 3, <http://www.saske.sk/cas/3-2004/index.html>

GII Rôzne publikácie a dokumenty, ktoré nemožno zaradiť do žiadnej z predchádzajúcich kategórií

- GII 001 KMEŤ, Miroslav: K novej koncepcii maturitnej skúšky. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 249.
- GII 002 KMEŤ, Miroslav: Multikulturalita a asimilácia v Uhorsku (správa z vedeckej konferencie zmiešanej slovensko-maďarskej komisie historikov v Szombathely, konanej 28.-30. novembra 2004). In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 253.
- GII 003 KMEŤ, Miroslav: Vedecká činnosť Slovákov v Maďarsku. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 250.
- GII 004 LISKOVÁ, Henrieta: Genéza miest na Slovensku a v Malopoľsku (správa z konferencie, konanej v Prešove v dňoch 26. – 28. októbra 2004) In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 245-246.
- GII 005 MIČKO, Peter: HRONČEK, Pavol a i.: Monografia obce Svätý Ondrej nad Hronom-Brusno. Brusno : 2004 (jazyková korektúra).
- GII 006 SUČANSKÁ, Mária: Vedecko-výskumná a publikačná činnosť prof. PhDr. Pavla Martuliaka, CSc. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 11-24.
- GII 007 ŠMIGEL, Michal: Medzinárodná vedecká konferencia „Slovanství ve středoevropském prostoru - Iluze, deziluze a realita“ v Pardubiciach. In: Slovanský přehled, roč. 90, č. 3, 2004, č. 3, s. 487-490.
- GII 008 ŠMIGEL, Michal: Medzinárodná vedecká konferencia o slovanstve v stredoeurópskom priestore v Pardubiciach. In: Historický časopis, roč. 52, č. 2, 2004, s. 422-424.
- GII 009 ŠMIGEL, Michal – SYRNÝ, Marek: Seminár „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989“. In: Acta historica Neosoliensia : Ročenka Katedry histórie FHV UMB. Tomus 7. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 247-248.

Ocenenia

KMEŤ, Miroslav:

Ďakovný list predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja ku Dňu učiteľov (za dlhoročné vynikajúce výsledky v pedagogickej práci), 28. 3. 2004.

Konferencie a vedecké semináre usporiadané členmi KHi

Medzinárodný vedecký seminár ku grantovému projektu „Radikálny komunizmus a socializmus na Slovensku 1918-1989“. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 5. 10. 2004.

Prebiehajúce projekty

- Grant Vega 2/4183/24 „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“. Grant prebieha v spolupráci s Historickým ústavom SAV,
 Vedúci grantového projektu (SAV): PhDr. Xénia Šuchová, CSc.
 Zástupca grantu (MŠ): Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
 Spoluriešitelia z Katedry histórie: Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

Spolupracovníci z Katedry histórie: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
PhDr. Mária Rusková
PhDr. Marek Syrný
PhDr. Michal Šmigel'

2. Grant Vega 1/1214/04 „Ukrajinskí utečenci na Slovensku na konci druhej svetovej vojny“

Vedúci grantového projektu: Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
Spoluriešitelia z Katedry histórie: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
PhDr. Michal Šmigel'
PhDr. Peter Mičko

3. VEGA č. 1/2226/05 „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945 – 1947“.

Vedúci grantového projektu: PhDr. Michal Šmigel'
Členovia riešiteľského kolektívu: PhDr. Peter Mičko
PhDr. Marek Syrný
PaedDr. Miroslav Kmet'

Zoznam kvalifikačných prác obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2004Záverečné práce – Muzeológia a kultúrne dedičstvo

- AMBROŠOVÁ, Monika: *Agroturistika mikroregiónu obcí Ladzany – Sebechleby – Hontianske Nemce a jeho okolia*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- ANTOLOVÁ, Erika: *Zbierka bábkarských kultúr v Múzeu bábkarských kultúr a hračiek hrad Modrý Kameň*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- BALOGH, Peter: *Ludová architektúra Gemera*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- BLÁŠKOVÁ, Zdenka: *Architektonická dokumentácia objektov tradičného staviteľstva Turca a ich realizácia v Múzeu slovenskej dediny*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- BUGÁROVÁ, Lucia: *Názvoslovie obce Prochot*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- ČÍŽOVÁ, Jana: *Holokaust na Slovensku*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- DARULOVÁ, Alica: *Nemecká a maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- DOBRÍKOVÁ, Lenka: *Migrácia slovenského obyvateľstva v medzivojnovom období*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- DROZDÍKOVÁ, Monika: *Turčianske včelárstvo v minulosti a v súčasnosti*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- DRUŽBACKÁ, Lenka: *Spracovanie ľanu a konopí – výroba tkanín*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- ĎURISOVÁ, Ľubica: *Muzeologický obsah expozície Karola Plicku v Blatnici a jej kultúrno-výchovný význam a vplyv*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- HALIENOVÁ, Zuzana: *Matriky ako historický premeň*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.
- HORNÍKOVÁ, Zuzana: *Historicky doložené kúrie Turca*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- JURÍŠ, Marek: *Ludová architektúra vo vybraných lokalitách Liptova*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- KAMENIŠŤÁKOVÁ, Alena: *Politicko-spoločenské pomery v regióne Turiec v rokoch 1938 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- KLIMENTOVÁ, Ivana: *Protifašistický odboj a SNP v Banskej Bystrici*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- KOVÁČOVÁ, Štefánia: *Spoločenské pomery v regióne horná Orava v rokoch 1938 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- KUFELOVÁ, Marta: *Slovenské drotárstvo*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- LUNTNEROVÁ, Lucia: *Malby na skle z hľadiska biblicko-náboženského žánru v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- ĽUPTÁKOVÁ, Lívia: *Kultúrno-politický vývoj Banskej Štiavnice v rokoch 1918 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- MARTAUSOVÁ, Zuzana: *Likvidácia reholí na Slovensku*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- MOLNÁROVÁ, Hedviga: *Kultúrno-historické pamiatky lokality obce Divín a okolia*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- MUŠÁKOVÁ, Eva: *Drobná sakrálna architektúra na hornej Orave*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- PÍŠOVÁ, Janka: *Povstanie Štefana Bočkaja a mesto Banská Štiavnica*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- PÍŠOVÁ, Lucia: *Etapy nútených prac na Slovensku*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

- RAÜFSTEINOVÁ, Regína: *História architektonických pamiatok, pomníkov a pamätných tabúl mesta Nitra*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- SEEWALD, Stanislav: *Zámok a mesto Hlohovec v reprodukčnej tlači a fotografii do 1. polovice 20. storočia*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- STAŠIKOVÁ, Táňa: *Ikonografia Spišskej Novej Vsi v zbierkach Galérie umelcov Spiša*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- ŠEBEŠOVÁ, Slavomíra: *Pomocné technické prápory 1950 – 1954*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- ŠPERNOGOVÁ, Mária: *Remeslá, ľudová a domácka výroba na Spiši, remeselná dielňa v Spišskom Hrhove*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- ŠPRLÁK, Peter: *Dennica – kultúrno-spoločenský vývoj a význam časopisu (1871 – 1945)*. Školiteľ: doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.
- ŠTUBŇOVÁ, Lubica: *Tradičný a súčasný ľudový odev v obci Jedľové Kostolany*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- TIMKOVÁ, Anna: *Život baníka v Hnileckej doline*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- URÍČKOVÁ, Katarína: *História, súčasnosť a expozícia vinohradníctva v Malokarpatskom regióne*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.
- VAJS, Jozef: *Banská Bystrica – mestský turizmus. Využitie lokálneho a kultúrneho dedičstva Banskej Bystrice*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- ZÚBEKOVÁ, Lenka: *Ľudový odev v Čičmanoch*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- ŽIARAN, Viliam: *Prezentácia mikulášskeho rodu Stodolovcov v expozícii a výstavných podujatiach Múzea Janka Kráľa Liptovský Mikuláš*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Diplomové práce – Rozširujúce štúdium histórie

- BRADOVÁ, Gabriela: *Tragédia slovenských židov v Banskej Bystrici v rokoch 1938 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- BZDILÍKOVÁ, Božena.: *Vývoj školstva na Kysuciach v období 1. ČSR*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- GAZDÍKOVÁ, Martina: *Podnety a prípravy k likvidácii ženských reholí*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- HRUŠKOVÁ, Dagmar: *Tragédia židov na Horehroní*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- JANITOVÁ, Brigita: *Christianizačné dielo sv. Konštantína a Metoda na Veľkej Morave*. Školiteľ: Mgr. Rastislav Kozíak
- KAŇUŠČÁK, Miron: *Život a dielo dr. Jána Lajčiaka*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- KIABOVÁ, Eva: *Biografický portrét M. R. Štefánika v slovenskej historiografii*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- KRIVÁŇOVÁ, Božena: *Hospodársky vývoj Žiliny v rokoch 1848 – 1918*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- LAURINCOVÁ, Janka: *Katolícka cirkev na Slovensku v konfrontácii s komunistickou mocou v rokoch 1945 – 1953*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- MACUŠOVÁ, Mária: *Podiel domáceho odboja na vzniku ČSR*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- MASTIŠOVÁ, Eva: *Barbarská noc a jej zásah na Spoločnosť Ježišovu*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- MURÍNOVÁ, Anna: *Osobnosť Alexandra Dubčeka*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
- PAVLACOVÁ, Monika: *Štefan Závodník v slovenskej historiografii*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- PENIAŽKOVÁ, Jana: *Jozef Tiso v slovenskej historiografii*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

PIEČOVÁ, Klaudia: *Historická propedeutika – vybrané problémy vo výučbe dejepisu v 5. ročníku*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

PSÁRSKA, Anna: *Nové pohľady na odboj a SNP vo Zvolene*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

REMENIUS, Marián: *Kresťanstvo na území Slovenska do príchodu Konštantína a Metoda*. Školiteľ: Mgr. Rastislav Kožiak

SLÁVIKOVÁ, Daniela: *Riešenie židovskej otázky v Hlohovci v rokoch 1938 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

ŠRAMKO, Kamil: *Košický vládny program a jeho význam v totalitných praktikách KSČ*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Diplomové práce – Učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov - dejepis

ADAMÍK, Ján: *Fašizmus kontra bolševizmus*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

ADAMOVOVÁ, Milena: *Obsah výučby dejepisu a program európskej integrácie*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

BACÍK, Daniel: *Úpadok a zánik baníctva v stredoslovenskej oblasti v 20. storočí*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

BACULOVÁ, Dagmara: *Hitler kontra Stalin – cesta k moci*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

BREZNOŠČÁK, Miron: *Vývoj osídlenia banskoštiavnickej rudnej oblasti od praveku do polovice 15. storočia*. Školiteľ: Mgr. Oto Tomeček

BRILLOVÁ, Zuzana: *Politický vývoj v okrese Brezno v rokoch 1945 – 1948*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

BRISUDOVÁ, Petra: *Význam turčianskeho zemianstva z historického a etnologického hľadiska*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.

DARÁNIOVÁ, Erika: *Učebnica z dejín regiónu Liptovského Mikuláša*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

FOLKOVÁ, Adriana: *K problematike rodinného života v novoveku v oblasti Gemera*. Školiteľ: PhDr. Marta Mácelová

GOČALTOVSKÁ, Lenka: *Ochotnícke divadlo v Revúcej (Význam osobnosti I. B. Zocha pri formovaní kultúrnej inštitúcie)*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.

HLINKOVÁ, Jana: *Kultúrno-osvetová činnosť Matice slovenskej za 1. Československej republiky*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

HRABOVSKÁ, Ľudmila: *Ján Esterházy v slovenskej politike v medzivojnovom období*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

JENČÍKOVÁ, Alena: *Politický vývoj v rokoch 1945-1948 v okrese Zvolen*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

KONIAR, Ivan: *Zmeny v rímskej armáde v treťom a štvrtom storočí*. Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy

KOVÁČOVÁ, Zuzana: *Tragédia židovského obyvateľstva v rokoch 1939 – 1945 v okrese Púchov*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

KUBEALAKOVÁ, Martina: *Učebnica regionálnych dejín mesta Zvolen*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

KUCHARÍKOVÁ, Lenka: *Politický vývoj v okrese Banská Bystrica v rokoch 1945 – 1948*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

LALÍKOVÁ, Mária: *Pohanské prežitky v kresťanstve*. Školiteľ: PhDr. Marta Mácelová

MASLÍKOVÁ, Michaela: *Slovenská politická emigrácia a jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

MEDVEĎ, Michal: *Formovanie južnej hranice Slovenska v rokoch 1918 – 1947*. Školiteľ: Mgr. Oto Tomeček

MENDELOVÁ, Eva: *K problematike dejín piaristického kolégia v Prievidzi*. Školiteľ: Mgr. Ras-

tislav Kozíak

MIKLOŠOVÁ, Lucia: *Baťova škola práce v Baťovanoch*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

MIKULÍKOVÁ, Eva: *Regionálna učebnica – Žilina a okolie*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

OBRCIANOVÁ, Zuzana: *Svadba na Orave*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.

PETRÁŠKOVÁ, Andrea: *Regionálna čítanka mesta Kežmarok*. Školiteľ: prof. Dr.h.c. et PhDr. Július Alberty, CSc.

PETRIČÁKOVÁ, Anetta: *Hospodársky vývoj Podolínce so zameraním na prvú polovicu 19. storočia*. Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

ŠÍKELOVÁ, Ľubica: *Spolková činnosť v Leviciach v rokoch 1918 – 1938*. Školiteľ: PhDr. Jolana Darulová, CSc.

ŠTEFANOVIE, Andrea: *Kronikárska tvorba vo vybraných obciach banskobystričského regiónu*. Školiteľ: PhDr. Henrieta Lisková

ŠTODEROVÁ, Katarína: *Hospodárske pomery v Považskej Bystrici v rokoch 1939 – 1945*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

ŠULEKOVÁ, Monika: *Represívna politika poľobruárového režimu*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

UHRIN, Marian: *Útočná vozba v Povstaní*. Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

VILHANOVÁ, Adriana: *Boj o Duklianský priesmyk*. Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Rigorózne práce - História

HOMOLA: Radoslav: *Pravoslávna akcia na východnom Slovensku v roku 1950 a osudy grécko-katolíkov*.

MARUŠKIN, Peter: *Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1939 – 1940*.

ODROBIŇÁKOVÁ, Jana: *Spoločensko-politická situácia 60. rokov v Československu a jej odraz vo vysielaní štúdia ČsRo Banská Bystrica*.

SMILKOVÁ, Zuzana: *Postavenie židovského obyvateľstva v liptovskom regióne v rokoch 1938 – 1945*.

SYRNÝ, Marek: *Základné spoločensko-politické problémy Slovenska v rokoch 1945 – 1947 na stránkach ústredného tlačového orgánu Komunistickej strany "Pravda" a ústredného tlačového orgánu Demokratickej strany "Čas"*.

VOSKÁROVÁ, Jana: *Protifašistický odboj a Slovenské národné povstanie v Málinci*.

Dizertačné práce – Teória vyučovania histórie

LABISCHOVÁ, Denisa: *Proměny obrazu Čechů, Rakušanů a jejich minulosti ve vědomí studující mládeže*. Školiteľ: doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc.

M. Karcol

Reťaz akcií k 100. výročiu narodenia Júliusa Dedinského

Z dôvodu okrúhleho jubilea bolo v Békešskej Čabe zorganizovaných niekoľko podujatí k stému výročiu narodenia miestneho evanjelického kňaza Júliusa Dedinského (1905-1994), Dr. h. c., významného regionálneho historika a etnografa, predstaviteľa kultúry slovenskej minority v Maďarsku. Sled akcií mal verejnosti pripomenúť a vedeckej obci umožniť zhodnotiť prínos jeho diela v rôznych oblastiach jeho odborného záujmu a profesionálnej činnosti. J. Dedinský pochádzal z Hložian v Bácske, dôverne poznal život dolnozemskej Slovákov v niekoľkých oblastiach, kam ho priviedlo jeho povolanie a odborné záujmy. Študoval a zmaturoval na čabianskom gymnáziu (1923). Potom vyštudoval evanjelickú teológiu v Šoproni a v Helsinkách a ako kňaz (farár od 1942) prežil väčšinu svojho života v Békešskej Čabe, ktorá bola od polovice 19. storočia považovaná za najväčšiu a najpočetnejšiu evanjelickú farnosť v Uhorsku. J. Dedinský zohral mimoriadne dôležitú rolu v cirkevnom, kultúrnom a spoločenskom živote čabianskych Slovákov. Ovládal niekoľko jazykov, čo výrazne napomohlo jeho výskumnej činnosti, ktorú dokázal zavŕšiť mnohými štúdiami a článkami v časopisoch, v Čabianskom kalendári a viacerými publikáciami (vyšli zväčša v maďarčine). K témam, ktorým sa venoval, patrili znovuosídlenie Békešskej Čaby Slovákami v prvej polovici 18. storočia, hospodársky, kultúrny a každodenný život čabianskych slovenských roľníkov, dejiny čabianskej slovenskej osvety, dejiny a vnútorný život čabianskej evanjelickej cirkvi a jej kostolov, dejiny miestneho školstva, lexika čabianskeho nárečia, život a dielo Adolfa Starka (pedagóga, pomológa a šľachtiteľa viniča), viaceré etnografické témy (napr. problematika stravovania, zvlášť fenomén čabianskej klobásy).

V dňoch 4. – 6. marca 2005 sa konali spomínané podujatia organizované Samosprávou župného mesta Békešská Čaba, Evanjelickou cirkvou, Čabianskou organizáciou Slovákov, Čabianskou kanceláriou pre organizovanie podujatí, Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku, Župnou knižnicou, Múzeom Michala Munkácsyho, Slovenskou menštinovou samosprávou v Békešskej Čabe a Spolkom ochranárov mesta Békešská Čaba. 4. marca prebehla súťaž „Živý odkaz osobností našich čias“ v Dome slovenskej kultúry (Kossuth tér 10.), ktorú vypísal Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku v troch vekových kategóriách (pre žiakov ZŠ, SŠ a VŠ). Súťaže sa zúčastnili žiaci zo slovenských aj maďarských škôl v regióne, pokiaľ ovládali slovenský jazyk. Práce a ich obhajobu hodnotila porota v zložení: predseda Miroslav Kmet' (FHV UMB, Banská Bystrica), členovia – Katarína Šebová-Maruzsová (Segedínska univerzita, Szeged) a Pavol Kováč (Evanjelický cirkevný archív, Békešská Čaba). Zúčastnené práce sa zaoberali životom niekoľkých pozoruhodných osobností z radov maďarských Slovákov ako slavistu Jána Meliša, historika Ludovíta Haana, maliarov Antona Haana a Jána Ružičkaja, osvietenca a pedagóga Samuela Tešedíka atď., najmä však Júliusa Dedinského (*Kronikár života čabianskych Slovákov Július Dedinský, Po stopách Dedinského, Význam Júliusa Dedinského v kultúrnych dejinách Slovákov v Békešskej Čabe*).

Nasledujúci deň 5. marca sa konala vedecká konferencia, ktorá sa venovala Dedinského dielu v oblasti etnografie, histórie, teológie a cirkevných aktivít. V závere konferencie boli predstavené nové vydania jeho dvoch kníh – *Munkaeszközök és munka a csabai tanyákon* (*Práca a pracovné prostriedky na čabianskych sálašoch*) a *A csabai kolbász* (*Čabianska klobása*). 6. marca boli slávnostne odhalené pamätne tabule (Veľký kostol, fara) a uskutočnila sa vernissáž výstavy na počesť života a diela J. Dedinského v Múzeu Michala Munkácsyho (Széchenyi u. 9.). Dôstojným zavŕšením osláv pamiatky J. Dedinského bola spomienka pri jeho hrobe 24. marca 2005.

M. Kmet'

Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku

Jubilejná interdisciplinárna medzinárodná vedecká konferencia s rovnomeným názvom sa konala v dňoch 14. a 15. októbra 2005 v Budapešti v priestoroch Slovenského inštitútu (Rákóczi u. 15) a Slovenského gymnázia (Lomb u. 1-7.). Podujatie organizoval Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku z príležitosti 15. výročia založenia inštitúcie pod patronátom ministerky mládeže, rodiny, sociálnych vecí a rovnosti šanci Kingy Gönczovej. Konferencia prebiehala v niekoľkých sekciách – v sekcii otázok kultúry a spoločnosti (vedúca Anna Ištvánová, predseda Ondrej Štefanko), v jazykovednej sekcii (vedúca Mária Žiláková, predseda Slavomír Ondrejovič), v sekcii etnografie Slovákov v Maďarsku (vedúca Anna Divičanová, predsedníčka Gabriela Kiliánová), v sekcii histórie Slovákov v Maďarsku (vedúci Ján Gomboš, predseda Miroslav Kmeť), v sekcii otázok literatúry (vedúca Katarína Šebová-Maruzsová, predseda Michal Harpán) a v sekcii otázok školstva (vedúca Edita Pečeňová, predsedníčka Mária Fazekášová-Barthová).

Súčasťou slávnostnej časti programu bolo predstavenie zborníka – pamätnice **15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku / A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve** (Békéscsaba: VÚSM, 2005. 460 s.).

V historickej sekcii bolo plánovaných v prvý deň konferencie spolu 6 vystúpení - Viliam Jablonický: *Slovenské osobnosti v dejinách Budapešti*, Miroslav Kmeť: *Problematika dolnozemskej Slovákov vo svetle Slovenských národných novín a Orla tatranského*, Tibor Lesfalvi: *Spolky na Dolnej zemi v dobe dualizmu*, J. M. Rydlo: *Cesta klubu mladých priateľov Matice slovenskej do Maďarska roku 1968*, Viera Sedláková: *Umelecké spolky v Budapešti na prelome 19. – 20. storočia*, Eva Pančuhová: *Miesto Jána Nepomuka Bobulu v dejinách – v druhý deň ďalších 6 – Marek Syrný: Percepcia Slovákov v Maďarsku a problematika ich repatriácie v slovenskej spoločnosti po 2. svetovej vojne*, Štefan Tóth: *Slováci na rozhraní splynutia a zotrvania 1900-1948*, Peter Zubko: *Slovenskí veriaci na maďarskom území Košickej diecézy*, Jarmila Gerbocová: *Podiel Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave na výskume zahraničných Slovákov – súčasný stav a perspektívy*, Ján Gomboš: *Protirečivosť osobnosti Štefana Launera a Samuel Čelovský: Podiel osadníkov zo slovenských osád v Maďarsku pri osídľovaní Kysáča v Báčke od roku 1773*. Avšak niekoľko príspevkov neodznelo, pretože prednášajúci na konferenciu neprišli (V. Jablonický, J. M. Rydlo, J. Gerbocová).

Jedna z prednášok sa venovala problematike slovenského osídlenia v druhej polovici 18. storočia, päť prednášok sa venovalo obdobiu 19. storočia, jedna prelomu 19. a 20. storočia, dve konkrétnym témam v 20. storočí a jedna reflektovala dlhší časový oblúk od 18. až do začiatku 20. storočia. Teda najväčší záujem historikov slovenských enkláv v Maďarsku (resp. na Dolnej zemi) púta práve 19. storočie. V diskusii účastníkov konferencie sa debatovalo o rôznych problémoch, ktoré boli iniciované prednesenými príspevkami, medzi iným sa spomínal aj fakt pomerne malého záujmu historikov o obdobe 20. storočia v histórii maďarských Slovákov (s výnimkou Š. Tótha, pracovníka Múzea Ferenc Móra v Segedíne, ktorý sa už viac rokov systematicky venuje práve spomínanej problematike).

Miroslav Kmeť

Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice

V dňoch 27. – 28. septembra 2005 sa v Banskej Bystrici v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) uskutočnila konferencia s názvom *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Konferencia s medzinárodnou účasťou sa konala pri príležitosti 750. výročia udelenia mestských práv „mestu pod Urpínom“ a organizačne ju zabezpečila Katedra histórie FHV UMB v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV v Bratislave, mestom Banská Bystrica, Štátnou vedeckou knižnicou v Banskej Bystrici a Maďarským kultúrnym inštitútom v Bratislave.

Slávnostným príhovorom otvoril konferenciu dekan FHV UMB V. Varinský. Spolu s vedúcim katedry histórie R. Koziakom venovali celé podujatie nestorovi regionálnej historiografie a didaktiky dejepisu na Slovensku, emeritnému profesorovi Júliusovi Albertymu, s ktorým si v tomto roku pripomíname jeho osemdesiate narodeniny. Nakoľko bol záujem o aktívnu účasť na konferencii veľký (52 prihlásených príspevkov) a prostredníctvom miestnych médií bola informovaná i laická verejnosť, hlavný organizátor konferencie Imrich Nagy (Katedra histórie FHV UMB) rozdelil príspevky účastníkov do dvoch blokov. Na staršie a novšie dejiny. Tie potom odznali súčasne v dvoch miestnostiach budovy ŠVK a to pod záštitou gestorov J. Albertyho (staršie dejiny) a K. Fremala (novšie dejiny).

V sekcii starších dejín predniesol úvodný príspevok s názvom *Mesto Banská Bystrica pred a po roku 1255* F. Uličný. H. Lisková prezentovala dejiny mesta na základe záznamov v najstaršej mestskej knihe. Ako sa mesto rozvíjalo, dochádzalo k expanzii územia a zmene pôvodných hraníc. Práve tento fenomén zmeny mestských hraníc odkrýval vo svojom referáte O. Tomeček. A. Ruttkay vystúpil s témou: *Vzťah medzi Slovenskou Lupčou a Banskou Bystricou z hľadiska genézy stredovekých miest*. Otázkami „vzťahov“ sa zaoberal aj príspevok M. Ďurkovej a to na úrovni sociálnej štruktúry: *Banskobystrickí mešťania a šľachta. Vzťahy oboch spoločenských vrstiev vo svetle stredovekých písomných prameňov*.

Po diskusií nasledovali príspevky zaoberajúce sa baníctvom od M. Skladaného: *Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku a v rannom novoveku* a I. Grausa *Podnikanie mesta Banská Bystrica a jeho obyvateľov v baníctve v období Thurzovsko-Fuggerovského nájmu banskobystrického mediarskeho podniku*. Peňažníctvo v 15. a 16. storočí ako aj nálezy mincí tvorili jadro príspevku M. Bovana. Archívno-historický výskum Kaplnky sv. Barbory v Kostole Nanebovzatia Panny Márie prezentovala Z. Chladná. V. Sklenka odkrýval symboly spravodlivosti slobodného kráľovského mesta. Príspevok I. Mrvu: *Kurucké vojny Imricha Thökölyho a Františka II. Rákociho a Banská Bystrica* prichádzal s pohľadom na obdobie protihabsburských povstaní. *Rákócziho Consilium Oeconomicum* predostrel P. Kónya. Súčasťou posledného bloku príspevkov, ktoré odznali v prvý deň konferencie v rámci bloku „starších dejín“ boli príspevky J. Albertyho *Banská Bystrica a banskomestský seniorát* a M. Javora *Slobodomurárske hnutie v Banskej Bystrici*.

Sekciu novších dejín otvoril príspevok P. Martuliaka *Sedemstopäťdesiatročná Banská Bystrica – brána k vzdelanosti stále otvorená*. Nasledujúce referáty približovali atmosféru 19. storočia, počnúc vystúpením Z. Vesztróczyho „z pravej strany Dunaja“ na tému: *Činnosť Hornouhorského vzdelávacieho spolku v Banskej Bystrici (1882-1918)*. V. Chromeková sa v rámci historického exkurzu dotkla v príspevku *Spriemyslenie Banskej Bystrice a vývoj jej malovýroby v 2. polovici 19. storočia* aj dnes aktuálnej témy zahraničných investícií. M. Kmeť prispel k hospodárskym dejinám: *Z histórie šalkovského mlyna*. Historicko-geografická téma zaoberajúca sa zmenami koryta Hrona v meste Banská Bystrica odznala v referáte P. Hrončeka a A. Klimekovej.

J. Valach prezentoval *Činnosť špecializovanej štátnej a vojenskej správy v Banskej Bystrici v rokoch 1914 – 1919*. Nasledovalo vystúpenie venované osobnosti kultúrneho života Karolovi Kiszelyovi. M. Šoka v ňom odkryl činnosť dlhoročného správcu Mestského múzea a Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici. Z Prahy pricestovala M. Cesnaková-Michalcová, aby účastníkov konferencie informovala o banskobystrickej divadelnej minulosti. S. Žabková vystúpila

s príspevkom *Pohľad do dejín bábkarstva*. Astronómiu a prírodnými vedami sa zaoberala M. Gallová. Po diskusii nasledovali príspevky vzťahujúce sa k dejinám 20. storočia. Gestor sekcie „novších dejín“ K. Fremal priblížil *Politicko-spoločenský život v Banskej Bystrici v rokoch 1918-1938*. X. Šuchová predstavila župnú reformu za I. ČSR. O činnosti jezuitov, ich edukačnej činnosti od roku 1941 po Akciu K informoval F. Neupauer. Etnografický aspekt reprezentoval príspevok J. Darulovej *K problematike socio-profesijných skupín v Banskej Bystrici*. Na záver prvého dňa konferencie odznel príspevok M. Ruskovej venovaný problematike spoločensko-politických aktivít žien angažovaných v komunistickom hnutí.

O 19. hod. sa začal spoločenský večer spojený s uvedením a prezentáciou celoživotného diela P. Martuliaka *Sedemstopäťdesiatročná Banská Bystrica – brána k vzdelanosti stále otvorená*. Okrem zástupcov historickej obce a účastníkov konferencie sa daného podujatia zúčastnili zástupcovia mesta na čele s primátorom Banskej Bystrice J. Králikom a podnikatelia. Moderovania sa ujala riaditeľka ŠVK O. Lauková.

Dňa 28. septembra 2005 od 8. 30 hod. pokračovala konferencia v rovnakých sekciách, s dodržaním časového limitu pre vystupujúcich ako aj s priestorom na diskusiu po odznení piatich príspevkov.

V sekcii starších dejín vystúpila ako prvá M. Mácelová s témou *Kontakty Banskej Bystrice s Európou na základe archeologických nálezov*. Príspevky M. Suru i E. Fillovej odkrývali poznatky o fortifikačnej architektúre mestského hradu. K. Marčeková sa zaoberala možnosťami inovatívneho využitia novovekých archívnych prameňov, čo aj demonštratívne naznačila na príklade Tovarišstva tisíc bratov v Banskej Bystrici. Knižnú kultúru v 18. storočí prezentovala E. Augustínová. M. Herucová vystúpila s príspevkom: *Hrobka Szumrákovcov v Banskej Bystrici*. V. Husák priblížil tému industrializácie: *Industriálne stopy kultúrneho dedičstva európskeho významu v Banskej Bystrici*. M. Nagyová sa venovala problematike epidémie cholery v rokoch 1831 – 1832. L. Kiss sa zaoberal slovenským ozbrojeným povstaním v rokoch 1848 – 1849.

V poslednom bloku neodznel iba príspevok D. Škvarnu kvôli jeho neprítomnosti (ale bude publikovaný v zborníku) *Otázka hlavného mestského centra Slovákov a Banská Bystrica*. V závere vystúpil I. Nagy s témou: *Emil Jurkovich a jeho monografia dejín Banskej Bystrice*.

Sekciu novších dejín otvoril *Odboj, SNP, oslobodenie a Banská Bystrica* v podaní K. Fremala. Podobnej téme, zameranej na elity slovenského štátu, sa venoval príspevok V. Kováčovej. Industriálne dejiny blízkej harmaneckej továrne na papier v období 2. svetovej vojny prezentoval P. Mičko. K. Kubičková sa zaoberala dejinami urbanistického vývoja a architektúry Banskej Bystrice v 1. polovici 20. storočia. Priestorový rozvoj mesta v druhej polovici 20. storočia podchytil vo svojom príspevku V. Baran. Posledná päťica príspevkov odkrývala dejiny kultúry v meste Banská Bystrica. B. Snopková predstavila multimediálne dielo ŠVK *Pamäť mesta Banská Bystrica 1918 – 2000*. J. Lomenčík *Literárny život v kultúrnom kontexte Banskej Bystrice v 60. rokoch 20. storočia*. J. Borguľová prezentovala literárny život v 2. polovici 20. storočia. Rovnakému dejinnému rámcu, ale v oblasti hudobnej kultúry, bol venovaný príspevok E. Červej. Vklad do dejín výtvarnej kultúry odznel v referáte Z. Spišiakovej *Banská Bystrica – pohľad na výtvarnú činnosť mesta s dôrazom na súčasnosť a činnosť Štátnej galérie v Banskej Bystrici*.

Na záver sa stretli všetci aktívni účastníci konferencie v reprezentačných priestoroch niekdajšieho župného domu (dnešná ŠVK), aby zhodnotili výsledky dvojdnového podujatia. Gestori starších i novších dejín vysoko hodnotili úroveň príspevkov, záujem pracovníkov rôznych inštitúcií o konferenciu ako aj plodnú diskusiu. Zvlášťne poďakovanie patrí hlavnému organizátorovi konferencie I. Nagyovi. Príspevky účastníkov konferencie budú publikované v zborníku konferencie v prvom štvrtroku 2006.

František Neupauer

Stretnutie mladých historikov v Budapešti

Dňa 28. novembra 2005 zorganizovalo Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Budapešti vo svojich priestoroch stretnutie študentov a mladých historikov zo Slovenska, Maďarska a Českej republiky, ktoré bolo prvé svojho druhu.

Ako uviedol iniciátor stretnutia, veľvyslanec Slovenskej republiky v Maďarsku Juraj Mi-gaš, cieľom podujatia bolo rozvinúť dialóg medzi slovenskými a maďarskými mladými historik-mi a zintenzívniť spoluprácu v odkrývaní spoločnej histórie Slovákov a Maďarov.

Program konferencie bol rozdelený do dvoch panelov. Všetky príspevky, ktoré odzneli na konferencii, boli venované historickým udalostiam národných dejín, osobnostiam, ktoré mali vplyv na dejiny oboch národov a ich vlasteneckému cíteniu, národnej identite a slovensko-maďarským, resp. československo-maďarským vzťahom.

Po úvodnom privítaní účastníkov konferencie otvorila prvý tematický panel Milota Malovecká (FF UK, Bratislava) so svojím príspevkom *Karol Wagner: Symbióza uhorského a dynastického patriotizmu a regionálnej identity*. Po ňom nasledoval referát Miriam Viršinskej (FF UK, Bratislava) na tému *Protestantský patent v stanoviskách slovenskej a maďarskej historiografie*. V nasledujúcom príspevku s názvom *Maďarsko – slovenské dilemy v roku meruósmom* venoval Zsolt Vesztróczy (ELTE, Budapešť) pozornosť udalostiam roku 1848. Autor okrem analýzy historických udalostí v závere svojho príspevku načrtol v niekoľkých bodoch svoju predstavu budúcej slovensko-maďarskej spolupráce vo výskume problematiky spomínaného obdobia.

Po krátkej diskusii sa v dopoludňajších hodinách ujal slova aj József Demmel (ELTE, Budapešť) s príspevkom *O spoločenskom zázemí konfliktu v Černovej*. Okrem politických dejín boli zastúpené aj sociálne dejiny referátom Jany Bugajdovej (FF UK, Bratislava) *Alkoholizmus na prelome 19. a 20. storočia ako sociálny problém*. Posledným v prvom paneli bolo vystúpenie Károlya Szerencsésa (ELTE, Budapešť) s referátom *Pohľad vtedajšieho československého obyvateľstva na maďarskú menšinu v rokoch 1945 – 1948*. Následnou diskusiou sa tento panel príspevkov uzavrel.

Slovenská otázka v politike uhorských vlád v období dualizmu – tak znel názov prvého príspevku v popoludňajšom paneli, ktorý predniesol Viktor Szabó (FF Prešovskej univerzity, Prešov). Ďalšej historickej osobnosti sa vo svojom príspevku s názvom *Ludovít Bazovský v dilemách maďarsko-česko-slovenských vzťahov* venovala Angelika Dončová (FHV UMB, Banská Bystrica). Po odznení príspevku Zuzany Motajovej (FF UK, Bratislava) *Narodeniny hlavy štátu* predstavil výsledky svojho bádania z oblasti dejín školstva na Slovensku Balázs Kiss (ELTE, Budapešť) pod názvom *K dejinám skalického katolíckeho gymnázia (1908 – 1918)*. Na *Stredoeurópske aspekty 20. storočia* v podaní Timei Verešovej (UPJŠ, Košice) nadviazal Róbert Pejša (Karlova Univerzita, Praha), ktorý oboznámil prítomných so svojim referátom *Československo-maďarské medzivojnové vzťahy v aktuálnom výskume českej historickej vedy*. Posledný príspevok, v ktorom István Kollai (Univerzita Corvinus, Budapešť) upozornil na asimiláciu Slovákov a Nemcov na Spiši s názvom *Mechanizmy asimilácie (Spišská Nová Ves v období dualizmu)*, podnietil veľmi zaujímavú diskusiu.

Stretnutia sa zúčastnili aj starší historici, medzi nimi doc. Dušan Škvarna (FF UK, Bratislava a FHV UMB, Banská Bystrica), prof. Roman Holec (FF UK, Bratislava), prof. Kiss Gy. Csaba (ELTE, Budapešť), doc. Károly Szerencsés a Dr. Karol Wlachovský (Univerzita v Pilíškej Čabe). Môžeme povedať, že konferencia prebehla na dobrej vedeckej úrovni, v priateľskom duchu a vo veľmi príjemnom prostredí. Najnovšie výsledky historického bádania, ktoré na konferencii odzneli, budú publikované v zborníku mladých maďarských historikov s názvom *Sic Itur ad Astra*, ktorý sa už pripravuje k vydaniu.

Počas živej záverečnej diskusie sa vynorili ďalšie dodnes nedostatočne prebádané otázky a oblasti v našich spoločných dejinách. Bolo by veľmi potrebné, keby sa nimi historická veda v budúcnosti bližšie zaoberala. Jednou z nich je otázka stereotypov v našich dejinách

a v slovensko-maďarských vzťahoch. Riešenie tejto problematiky je natoľko aktuálne, že sa stala témou ďalšieho stretnutia mladých slovenských a maďarských historikov. Organizátori ako aj účastníci konferencie vnímali budapeštianske stretnutie historikov ako veľmi prínosné. Juraj Mi-gaš sa práve z toho dôvodu rozhodol poskytnúť priestor na pokračovanie začatého slovensko-maďarského dialógu a prisľúbil zorganizovanie ďalšieho stretnutia mladých historikov v posledný novembrový pondelok roku 2006.

Keďže sa počas stretnutia objavili rôzne podnety pre ďalšie bádanie, dúfajme, že mladí historici ostanú naďalej zaničení pre výskum národných dejín a budú pokračovať v začatom dialógu.

Angelika Dončová

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Názov: Acta historica Neosoliensia 8/2005

Zostavovatelia: PhDr. Rastislav Kožiak
Mgr. Imrich Nagy

Náklad: 120 ks

Rozsah: 348 s.

Vydanie: prvé

Formát: B5

Vydavateľ: Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica

Rok vydania: 2005

Tlač:

ISBN 80-8083-173-4